



ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

2022 - №4/2(59)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсӣ

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан

Илмҳои иқтисодӣ

Илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Илмҳои сиёсӣ

<https://journal.apa.tj>

*Шуъбаи таҳрир ва
таъбу нашр*

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ **2022 / №4/2 (59)**

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ **2022 / №4/2 (59)**

Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан



Шуъбаи таҳрир ва таъбу нашр
Душанбе – 2022

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҷалла соли 2005 таъсис ёфтааст.
Дар як сол 4 маротиба нашр мешавад.

Маҷаллаи илмӣ «Идоракунии давлатӣ» дар феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз
11.06.2019 ворид карда шудааст.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Ба
таври доимӣ шумораҳои нашршудаи маҷалла дар китобхонаи илмӣ электронии e-
library.ru ворид карда мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
ҳамчун васоити ахбори омма ба қайд гирифта шудааст.
Шаҳодатномаи № 012/МҚ-97 аз 03.07.2017

**Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини илмро
барои чоп қабул менамояд:**

Дар соҳаи илмҳои иқтисодӣ:	5.2.3, 5.2.4, 5.2.5
Дар соҳаи илмҳои ҳуқуқшиносӣ:	5.1.1, 5.1.2, 5.1.3
Дар соҳаи илмҳои сиёсӣ:	5.5.4, 5.5.3

Суроғи редакцияи маҷалла:
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86
Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com
Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>



ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

© Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯИ МАҶАЛЛА

САРМУҲАРИР:

Гафурзода Абдухалил Давлаталӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, ректори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

Карамалишоев Карамалишо – номзоди илмҳои таърих, дотсент, ноиби ректор оид ба илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

08.00.00 – Илмҳои иқтисодӣ

Бобоев Олимҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Ҳамроев Фузайлӣ Маҳмадалиевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон;

Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии молиявӣ ва иқтисодии Тоҷикистон;

Самандаров Искандар Ҳусейнович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур;

12.00.00 – Илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Раҳмон Озода Эмомалӣ – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Давлатов Ҷумъа Муҳаммадалиевич – директори Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муртазозода Ҷамшед Сайдалӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Мачидзода Зоир Ҷурахон – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Раззоқов Баҳодур Ҳаётович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон;

Ибрагимов Солиҷон Ибрагимович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

23.00.00 – Илмҳои сиёсӣ

Олимов Рашид Қутбиддинович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муҳаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Искандаров Акбаршо Искандарович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Хидирзода Махфират Умар – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҷононов Саидамир – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат;

Шоисматуллоев Шоназар – доктори илмҳои сотсиологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал
Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

Журнал издается с 2005 года.
Выходит, 4 раза в год.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных
журналов и изданий Высшей аттестационной комиссии
при Президенте Республики Таджикистан с 11.06.2019 г.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Изданные
выпуски журнала регулярно загружаются
в Научную электронную библиотеку e-library.ru в открытом доступе.

Журнал зарегистрирован как средство массовой информации
в Министерстве культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 012/МЧ-97 от 03.07.2017 г.

**Журнал принимает научные статьи
по следующим научным специальностям:**

Экономические науки:	5.2.3, 5.2.4, 5.2.5
Юридические науки:	5.1.1, 5.1.2, 5.1.4
Политические науки:	5.5.4, 5.5.3

Адрес и контакты редакции журнала:

734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86
Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com
Сайт издания: <https://journal.apa.tj>



ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

© Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Гафурзода Абдухалил Давлатали – доктор юридических наук, профессор, ректор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Карамалишоев Карамалишо – кандидат исторических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

08.00.00 – Экономические науки

Бобоев Олимджон – доктор экономических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Низомова Тухфома Давлатовна – доктор экономических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Хамроев Фузайли Махмадалиевич – доктор экономических наук, профессор, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктор экономических наук, профессор, Российско-Таджикский (Славянский) университет;

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский государственный финансово-экономический университет;

Самандаров Искандар Хусейнович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский аграрный университет имени Ш. Шотемур;

12.00.00 – Юридические науки

Рахмон Озода Эмомали – кандидат юридических наук, доцент, Председатель Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан;

Давлатов Джумъа Мухаммадалиевич – директор Агентства государственной службы при Президенте Республики Таджикистан;

Муртазозода Джамшед Сайдали – доктор юридических наук, профессор, депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан;

Маджидзода Зоир Джурахон – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Раззоков Баходур Хаётович – доктор юридических наук, профессор, Таджикский государственный университет комерции;

Ибрагимов Солиджон Ибрагимович – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

23.00.00 – Политические науки

Алимов Рашид Кутбиддинович – доктор политических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор, Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан;

Искандаров Акбаршо Искандарович – доктор политических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Джононов Саидамир – доктор философских наук, профессор, Институт туризма, предпринимательства и сервиса;

Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор, Институт философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;

Шоисматуллоев Шоназар – доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана.

МУНДАРИҶА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ

АШУРОВ И.С., АБДУЛЛАЕВА М. АРЗЁБИИ САРМОЯГУЗОРИИ ЛОИҲАҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ САРМОЯГУЗОРӢ	15
ҚУРБОНОВ А.К., АЛИХОНЗОДА Ш. МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАИ ЗИДДИИНҲИСОРӢ ДАР ШАРОИТҲОИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ СОҲИБКОРӢ	25
УМАРОВ Ҳ.У., НАИМЗОДА Н.Қ. ИТТИЛООТИКУНОНИИ ТИҶОРАТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МЕҲМОНХОНАҲО ДАР ШАРОИТИ РУШДИ САЙЁҲӢ ..	33
ДОСИЕВ М.Н. ИСТЕҲСОЛИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР ЯКЕ АЗ САМТҲОИ АСОСИИ ФАҶОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР БАҲШИ МУҲИТИ ЗИСТ.....	43
ШАМСУЛЛОЗОДА Ш., ВОҲИДОВ Б.Ш., ПИРАКОВ Ш. АСОСҲОИ ИЛМӢ - НАЗАРИЯВИИ РУШДИ БАРНОМАВИИ МИНТАҚАҲО	51
САТТОРЗОДА Э.И., ОЛИМОВ С.И. МАВҚЕЪ ВА НАҚШИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН	58
ҶАЛОЛОВ А.А. ХАРИДҲОИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАЪРИХ, НАҚШ ВАЗИФАҲОИ МАҚОМИ ВАКОЛАТДОР ДАР СОҲА	65
ҒАФОРЗОДА Ҷ.Ғ., ҶУНАЙДУЛОЗОДА Ҷ. ХУСУСИЯТИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ	73
ДОСТИЕВ Э.А., ФАЙЗУЛЛАЕВА К.Н. РУШДИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ БОҶПАРВАРӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ МАМЛАКАТ	82
МУРТАЗОЕВ О.Қ. НАҚШИ КОРХОНАҲОИ МУШТАРАК ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МАМЛАКАТ	87
САФАРОВА А.Ҷ., АШУРОВ И.С. ПРИНЦИПҲО ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ	94
АЛИЗОДА Ҳ.С., СУДУРОВ Р.С. ВАЗЪИ МУОСИРИ ТИҶОРАТИ БЕРУНАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	104
МАХКАМОВА И.И., УМАРОВА М.С. САҲМИ ТАШКИЛОТҲОИ ТИҶОРАТӢ ВА ҒАЙРИТИҶОРАТӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ	110
НУРУБЛОЕВА М.М. КЛАСТЕРҲОИ ҲУДУДӢ-САНОАТӢ ҲАМЧУН ШАКЛИ ТАШКИЛИ ИСТЕҲСОЛОТ: ХУСУСИЯТҲО ВА АЛГОРИТМИ ТАЪСИС	123
РАҲМОНЗОДА Д.Р. УСУЛҲОИ НАЗАРИЯВӢ БАРОИ ТАҲИЯИ МОДЕЛҲОИ ҲОЗИРАЗАМОН (ҶОРӢ)-И ИДОРАКУНИИ МАРКЕТИНГ.....	132
РАҶАБОВ М.А. РУШДИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ ВА МАФҲУМҲОИ АСОСИИ ОН ДАР ТАШКИЛОТҲОИ МУОСИР	140
ҲАЁЕВ Қ.А. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ ФАҶОЛИЯТИ БОНКҲО ДАР ШАРОИТИ НОРАСОИИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВӢ	145
ДОУТОВА А.Р. НАҚШИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	150
ҲУСЕЙНОВ У.С. САНОАТ ҲАМЧУН СОҲАИ АФЗАЛИЯТНОКИ ИСТЕҲСОЛОТИ МОДДӢ	160
ШЕРҚУЛОВ О.Д. СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР	

РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ	167
БОБОХОНОВА Ш.Х. МУҲИТИ ТИҶОРАТИИ ФАӢОЛИЯТИ СУБЪЕКТҲОИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	178
БОБОЕВА Ф.Ш. МИНТАҚА ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ СИЁСАТИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВӢ: МОҲИАТ ВА МУНДАРИҶАИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР ...	189
РАҲМОНОВ Ҷ.Ҳ. ЗАХИРАҲОИ ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶАНБАҲОИ ИҚТИСОДИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОН	196
ШАРИПОВ С.Ҳ. ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИЯТИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ ИНКИШОФИ ИНФРАСОҲТОРИ РӢИЗАМИНИИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	203
ҚУВАТЗОДА Ҳ.А. ОМУӢЗИШИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ АСОСҲОИ ИҚТИСОДИИ РУШДИ САНОАТИ НАССОҶӢ ВА ДӢЗАНДАГӢ	215

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ

ҒАФУРЗОДА А.Д., АБДУҒАНИЗОДА Б.А. АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	228
РАЗЗОҚОВ Б.Ҳ. ИСЛОҲОТИ ИДОРАИ ДАВЛАТӢ – АФЗАЛИЯТИ РУШДИ МИЛЛӢ	236
ШАРИПОВ Т., ХОМУШОВ И.И. ҶУДО НАМУДАНИ ШИКОРИ ҒАЙРИҚОНУНӢ АЗ ТАРКИБҲОИ МУҶОВИР ВА ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИҲОИ МАӢМУРӢ	242
НЕМАТОВ А.Р., НОСИРОВ А.С. БА МАФҲУМИ «АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ»: ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚӢ.....	253
ШОСАИДЗОДА Ш.Ш., ОДИНАЕВА Ш.Н. ҲИФЗИ ҲУҚУҚУ МАНФИАТҲОИ КӢДАК ДАР ИСЛОМ	260
АБДУАЛИМЗОДА И.И. ИНКИШОФ ВА РУШДИ ҚОНУНГУЗОРИИ МОЛИЯВИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ШӢРАВӢ	270
КАМОЛОВ Х. ТАТБИҚИ МЕӢЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ВАЗИФАҲОИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТӢ ВОБАСТА БА ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ИНСТИТУТИ ИСТИРДОД	275
ҚОСИМОВ Ф.А. МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ САҲҲОМӢ: МУШКИЛОТИ ОБЪЕКТ	284
ОЛИМЗОДА Д.А. КАФОЛАТҲОИ ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНИИ ШАҲРВАД БА МУСОФИРАТ, ИНТИХОБИ ОЗОДИ МАҲАЛЛӢ ЗИСТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	293
ШАРИПОВ Ш.Р., КАЛОНОВА М.Ҷ., ШАРИПОВ А.Р. ТАКОМУЛИ НАЗАРИЯИ ИНСТИТУТИ ХУДИДОРА ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ (ДАР МИСОЛИ ЛОИҲАИ «ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: НАЗАРИЯ, АМАЛИЯ ВА ДУРНАМОИ РУШД» (2021-2025))	299
МИРЗОЗОДА Ш.М. ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ҲУҚУҚ БА МЕҲНАТ ДАР ҚОНУНҲО ВА ДИГАР САНАДҲОИ ЗЕРҚОНУНИИ СОҲАВӢ	307
ОЛИМЗОДА М.А. ТАӢСИРИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИНТИХОБОТ БА ҚОНУНГУЗОРИИ ИНТИХОБОТИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	312

ХАЛИМХАНОВ А.А. ОИД БА МАСЪАЛАҲОИ МОҲИЯТ ВА МАЗМУНИ АМНИЯТИ САРҲАДӢ	320

ИЛМҲОИ СИЁСӢ

ШОЗИЁЕВА Г.П., ОДИНАЕВА С.Н. НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ВА ЭҲӢИ ТАМАДДУНИ ОРИЁИҲО	326
АЛИЗОДА Б.П. ТАШАККУЛ ВА ФАӢОЛИЯТИ МАҚОМОТИ ОЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА МАҚОМОТИ ИДОРАКУНӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ ШӢРАВӢ	335
ҚУВВАТЗОДА С.З. АСОСҲОИ ТАЪРИХӢ ВА СИЁСИИ ПАЙДОИШИ НИҲОДҲОИ ҶАҲОНИИ ОБ	343
МУРОДОВА Г.Р., НУРИДДИНЗОДА С.Ҳ. НАЗАРФИРЕБИИ СИЁСӢ ҲАМЧУН ТАҲДИД БА АМНИЯТИ МИЛЛӢ	355
САИДНУРИДДИНЗОДА А.С. БАРҚАРОРШАВИИ МАКТАБИ МАРДУМШИНОСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҲУКУМАТИ ШӢРАВӢ	363
НАИМОВ И.Н., ФАЙЗОВ Н.Н. ТАЪЛИМ ДАР СОҲАИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛИҲО ВА ДУРНАМО	375
МИРЗОЕВА Ф. Б. ЛОИҲАҲОИ ИМА ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАЪСИРИ ГЕОПОЛИТИКӢ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ	382
БОРОНОВ Б.Я. ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ СУЛҲИ ТОҶИКОН ДАР МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУОСИР	388
ХИДИРОВ Н. ДИГАРГУНШАВИИ ВАЗӢИ ГЕОПОЛИТИКИИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	393
ҚУРБОНЗОДА Д.Қ. МАЗМУНУ МУНДАРИҶА ВА ХУСУСИЯТҲОИ МУҲИММИ СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ	399
ТУРСУНОВ Ҳ.Ю. ҲАМКОРИҲОИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТУРКИЯ БО КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ	411
САЪДУЛОЕВ А.Ҳ. НИЗОМИ ДАВЛАТӢ ВА ҶОМЕАИ МАДАНӢ АЗ НИГОҲИ АБУ-РАӢҲОНИ БЕРУНӢ ВА НАСИРУДДИНИ ТУСӢ	418
БАҲОДУРИ С. НАҚШ ВА МАВҶЕИ «НЕРУИ НАРМ» ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ДАВЛАТ: МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ	426

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

АШУРОВ И.С., АБДУЛЛАЕВА М. ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИЙ ПРИОРИТЕТНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ	15
КУРБОНОВ А.К., АЛИХОНЗОДА Ш. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА АНТИМОНОПОЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ	25
УМАРОВ Х.У., НАИМЗОДА Н.К.ИНФОРМАТИЗАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА	33
ДОСИЕВ М.Н. ПРОИЗВОДСТВО СОВРЕМЕННОЙ ТЕХНОЛОГИИ -ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ	43
ШАМСУЛЛОЗОДА Ш., ВОХИДОВ Б.Ш., ПИРАКОВ Ш. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ПРОГРАММНОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ	51
САТТОРЗОДА Э.И., ОЛИМОВ С.И. РОЛЬ И МЕСТО БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА	58
ДЖАЛОЛОВ А.А. ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ЗАКУПКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ИСТОРИЯ, РОЛЬ И ФУНКЦИИ УПОЛНОМОЧЕННОГО ОРГАНА	65
ГАФОРЗОДА Д.Г., ДЖАМШЕДИ Д. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ УСЛУГИ ПО СРЕДНЕМУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ	73
ДОСТИЕВ Э.А., ФАЙЗУЛАЕВНА К.Н. РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ ДЛЯ САДОВОДСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ	82
МУРТАЗОЕВ О.Қ. РОЛЬ СОВМЕСТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ	87
АШУРОВ И.С., САФАРОВА А.Ч. ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ПОКАЗАТЕЛИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	94
СУДУРОВ Р.С., АЛИЗОДА Х.С. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	104
МАХКАМОВА И.И., УМАРОВА М.С. ВКЛАД КОММЕРЧЕСКИХ И НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	110
НУРУБЛОЕВА М.М. ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ПРОМЫШЛЕННЫЕ КЛАСТЕРЫ КАК ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВА: ОСОБЕННОСТИ И АЛГОРИТМ СОЗДАНИЯ	123
РАХМОНЗОДА Д.Р. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ РАЗРАБОТКИ СОВРЕМЕННЫХ (ТЕКУЩИХ) МОДЕЛЕЙ УПРАВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГОМ	132
РАДЖАБОВ М.А. РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ И ЕГО ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ	140
ХАЁЕВ К. А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ В УСЛОВИЯХ ДЕФИЦИТА ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ	145

ДОУТОВА А.Р. РОЛЬ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	150
ХУСЕЙНОВ У.С. ПРОМЫШЛЕННОСТЬ КАК ПРИОРИТЕТНАЯ СФЕРА МАТЕРИАЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА	160
ШЕРКУЛОВ О.Д. ПРОМЫШЛЕННОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	167
БОБОХОНОВА Ш.Х. ДЕЛОВАЯ СРЕДА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ РЫНКА ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	178
БОБОЕВА Ф.Ш. РЕГИОН КАК ОБЪЕКТ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ: ЕЕ СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	189
РАХМОНОВ Дж.Х. ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ	196
ШАРИПОВ С.Х. АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ НАЗЕМНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ АВТОТРАНСПОРТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	203
КУВАТЗОДА Х.А. ИЗУЧЕНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОСНОВ РАЗВИТИЯ ТЕКСТИЛЬНОЙ И ШВЕЙНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ	215

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

ГАФУРЗОДА А.Д., АБДУГАНИЗОДА Б.А. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	228
РАЗЗОКОВ Б.Х. РЕФОРМА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ – ПРИОРИТЕТ НАЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ	236
ШАРИПОВ Т. ОТДЕЛЕНИЕ БРАКОНЬЕРСТВА ОТ СОПУТСТВУЮЩИХ ФОРМИРОВАНИЙ И АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ	242
НЕМАТОВ А.Р., НОСИРОВ А.С. К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ «ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ» КАК ОБЪЕКТ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ	253
ШОСАИДЗОДА Ш.Ш., ОДИНАЕВА Ш.Н. ЗАЩИТА ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ РЕБЕНКА В ИСЛАМЕ	260
АБДУАЛИМЗОДА И.И. РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД	270
КАМОЛОВ Х. ПРИМЕНЕНИЕ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В ЗАДАЧАХ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, СВЯЗАННЫХ С ПРАВОВЫМ РЕГУЛИРОВАНИЕМ ИНСТИТУТА ЭКСТРАДИЦИИ	275
КОСИМОВ Ф.А. АКЦИОНЕРНЫЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ ОБЪЕКТА	284
ОЛИМЗОДА Д.А. ГАРАНТИИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА ГОРОДА НА ПЕРЕЕЗД, СВОБОДНЫЙ ВЫБОР МЕСТНОГО ПРОЖИВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	293
ШАРИПОВ Ш.Р., КАЛОНОВА М.Д., ШАРИПОВ А.Р. РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ИНСТИТУТА ПРАВИТЕЛЬСТВА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ (НА ПРИМЕРЕ ПРОЕКТА «МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ	

ТАДЖИКИСТАН: ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ» (2021-2025 ГГ.))	299
МИРЗОДА Ш.М. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРАВА НА ТРУД В ЗАКОНАХ И ИНЫХ ПОДПРАВОВЫХ АКТАХ	307
ОЛИМЗОДА М.А. ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ЗАКОНА О ВЫБОРАХ НА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО О ВЫБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	312
ХАЛИМХАНОВ А.А. ПО ВОПРОСАМ СУЩНОСТИ И СОДЕРЖАНИЯ ПОГРАНИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	320

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

ШОЗИЁЕВА Г.П., ОДИНАЕВА С.Н. РОЛЬ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ВОЗРОЖДЕНИИ АРИЙСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ	326
АЛИЗОДА Б.П. ФОРМИРОВАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВЫСШИХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И ОРГАНОВ УПРАВЛЕНИЯ СОВЕТСКОГО ТАДЖИКИСТАНА	335
КУВВАТЗОДА С.З. ИСТОРИЧЕСКИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ВСЕМИРНЫХ ВОДНЫХ ИНСТИТУТОВ	343
МУРОДОВА Г.Р., НУРИДДИНЗОДА С.Х. ПОЛИТИЧЕСКАЯ МАНИПУЛЯЦИЯ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ	355
САИДНУРИДДИНЗОДА А.С. СТАНОВЛЕНИЯ ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ ЗА ГОДЫ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ	363
НАИМОВ И.Н., ФАЙЗОВ Н.Н. ОБРАЗОВАНИЕ В ОБЛАСТИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	375
МИРЗОЕВА Ф.Б. ПРОЕКТЫ США КАК ИНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ В ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ	382
БОРОНОВ Б.Я. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МИРНОГО ОПЫТА ТАДЖИКОВ В СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ	388
ХИДИРОВ Н. ИЗМЕНЕНИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОГО РЕГИОНА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ВНЕШНЮЮ ПОЛИТИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	393
КУРБОНЗОДА Д.К. СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ СУТЬ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ	399
ТУРСУНОВ Х.Ю. ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ТРЮЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	411
САЪДУЛОЕВ А.Х. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УСТРОЙСТВО И КУЛЬТУРНОЕ ОБЩЕСТВО С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АБУ-РАЙХОНА БЕРУНИ И НАСИРУДДИНА ТУСИ	418
БАХОДУРИ С. МЕСТО И РОЛЬ «МЯГКОЙ СИЛЫ» ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ГОСУДАРСТВА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ	426

CONTENT

ECONOMIC SCIENCES

ASHUROV I.S., ABDULLAEVA M. EVALUATION OF INVESTMENTS OF PRIORITY INVESTMENT PROJECTS	15
QURBONOV A.K., ALIKHONZODA S. IMPROVEMENT OF THE MECHANISM OF ANTI-MONOPOLY MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF BUSINESS RELATIONS	25
UMAROV H.U., NAIMZODA N.K. INFORMATION OF THE INTERNATIONAL HOTEL BUSINESS IN THE CONDITIONS OF TOURISM DEVELOPMENT	33
DOSIEV M.N. PRODUCTION OF MODERN TECHNOLOGY IS ONE OF THE MAIN DIRECTIONS OF BUSINESS ACTIVITIES IN THE FIELD OF THE ENVIRONMENT	43
SHAMSULLOZODA S., VOHIDOV B.S., PIRAKOV S. THEORETICAL SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF PROGRAM DEVELOPMENT OF REGIONS ...	51
SATTORZODA E.I., OLIMOV S.I. THE ROLE AND PLACE OF THE BANKING SYSTEM IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF TAJIKISTAN	58
JALOLOV A.A. PUBLIC PROCUREMENTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: HISTORY, ROLES OF THE FUNCTION OF THE AUTHORIZED BODY	65
GAFORZODA J.G., JAMSHEDI J. SOCIO-ECONOMIC CHARACTERISTICS OF THE SERVICE FOR SECONDARY VOCATIONAL EDUCATION	73
DOSTIEV E.A., FAIZULLAEVA K.N. DEVELOPMENT OF PRODUCTION FOR GARDENING IN ENSURING THE FOOD SECURITY OF THE COUNTRY..	82
MURTAZOEV O.K. THE ROLE OF JOINT VENTURES IN THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S ECONOMY	87
ASHUROV I.S., SAFAROVA A.J. BASIC PRINCIPLES AND INDICATORS OF FOOD SECURITY.....	94
SUDUROV R.S., ALIZODA H. S. CURRENT SITUATION OF FOREIGN TRADE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	104
MAKHKAMOVA I.I., UMAROVA M.S. CONTRIBUTION OF COMMERCIAL AND NON-PROFIT ORGANIZATIONS TO THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	110
NURUBLOEVA M.M. TERRITORIAL AND INDUSTRIAL CLUSTERS AS A FORM OF PRODUCTION ORGANIZATION: FEATURES AND ALGORITHM OF CREATION	123
RAHMONZODA D.R. THEORETICAL METHODS FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN (CURRENT) MODELS OF MARKETING MANAGEMENT	132
RADJABOV M.A. HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT AND ITS BASIC CONCEPTS IN MODERN ORGANIZATIONS	140
HAYOEV Q.A. THEORETICAL FOUNDATIONS FOR ENSURING THE SUSTAINABILITY OF BANKS IN THE CONDITIONS OF A SHORTAGE OF FINANCIAL RESOURCES	145
DOUTOVA A.R. THE ROLE OF FOOD SECURITY IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	150

KHUSEYNOV U.S. INDUSTRY AS A PRIORITY AREA OF MATERIAL PRODUCTION	160
SHERKULOV O.D. INDUSTRIAL ENTREPRENEURS HIP AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	167
BOBOKHONOVA S.K. BUSINESS ENVIRONMENT OF ACTIVITIES OF THE MARKET SUBJECTS OF ELECTRICITY SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	178
OBOEVA F.S. REGION AS AN OBJECT OF REGIONAL ECONOMIC POLICY: ITS ESSENCE AND CONTENT IN MODERN CONDITIONS	189
RAHMONOV J.H. WATER AND ENERGY RESOURCES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ECONOMIC ASPECTS OF THEIR USE	196
SHARIPOV S.H. ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND PERSPECTIVES DEVELOPMENT OF GROUND INFRASTRUCTURE OF HIGHWAYS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	203
QUVATZODA H.A. STUDY OF FOREIGN EXPERIENCE OF THE ECONOMIC FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE TEXTILE AND CLOTHING INDUSTRY	215

LEGAL SCIENCES

GAFURZODA A.D., ABDUGANIZODA B.A. LEGAL BASIS FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF ROAD TRANSPORT RELATIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	228
RAZZOKOV B.H. REFORM OF THE PUBLIC ADMINISTRATION – PRIORITY OF THE NATIONAL DEVELOPMENT	236
SHARIPOV T. SEPARATION OF POACHING FROM RELATED FORMATIONS AND ADMINISTRATIVE OFFENSES	242
NEMATOV A.R., NOSIROV A.S. TO THE QUESTION OF THE CONCEPT OF "ECONOMIC SECURITY": AS AN OBJECT OF STATE ADMINISTRATION	253
SHOSAIDZODA SH.SH, ODINAEVA SH.N. PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF THE CHILD IN ISLAM	260
ABDUALIMZODA I.I. DEVELOPMENT OF FINANCIAL LEGISLATION IN TAJIKISTAN DURING THE SOVIET PERIOD	270
KAMOLOV Kh. APPLICATION OF THE NORMS OF INTERNATIONAL LAW IN THE TASKS OF CRIMINAL LAW RELATED TO THE LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTE OF EXTRADITION	275
KOSIMOV F.A. JOINT-STOCK LEGAL RELATIONS: PROBLEMS OF THE OBJECT	284
OLIMZODA D.A. GUARANTEES OF THE CITY'S CONSTITUTIONAL RIGHT TO TRAVEL, FREE CHOICE OF LOCAL RESIDENCE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	293
SHARIPOV S.R., KALONOVA M.D., SHARIPOV A.R. DEVELOPMENT OF THE THEORY OF THE INSTITUTE OF GOVERNMENT IN THE YEARS OF INDEPENDENCE (BY THE EXAMPLE OF THE PROJECT "LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: THEORY, PRACTICE AND DEVELOPMENT PROSPECTS" (2021-2025))	299
MIRZOZODA Sh.M. LEGAL REGULATION OF THE RIGHT TO LABOR IN	

LAWS AND OTHER SUB-LEGAL ACTS	307
OLIMZODA M.A. EFFECT OF INTERNATIONAL ELECTION LAW ON THE ELECTION LEGISLATION OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	312
KHALIMKHANOV A.A. ON THE ESSENCE AND CONTENT OF BORDER SECURITY	320

POLITICAL SCIENCES

SHOZIYOEVA G.P., ODINAEVA S.N. THE ROLE OF EMOMALI RAHMAN IN THE REVIVAL OF ARYAN CIVILIZATION	326
ALIZODA B.P. FORMATION AND ACTIVITIES OF THE SUPREME BODIES OF STATE POWER AND GOVERNING BODIES OF SOVIET TAJIKISTAN	335
QUVVATZODA S.Z. HISTORICAL AND POLITICAL BASIS FOR THE ORIGINATION OF THE WORLD WATER INSTITUTIONS	343
MURODOVA G.R., NURIDDINZODA S.H. POLITICAL MANIPULATION AS A THREAT TO NATIONAL SECURITY	355
SAIDNURIDDINZODA A.S. FORMATION OF THE ETHNOGRAPHIC SCHOOL IN TAJIKISTAN DURING THE YEARS OF SOVIET POWER	363
NAIMOV I.N., FAIZOV N.N. EDUCATION IN INTERNATIONAL RELATIONS: PROBLEMS AND PROSPECTS	375
MIRZOEVA F.B. USA PROJECTS AS AN INSTRUMENT OF GEOPOLITICAL INFLUENCE IN THE CENTRAL ASIAN REGION	382
BORONOV B.Y. USING THE PEACE EXPERIENCE OF TAJIKS IN MODERN INTERNATIONAL RELATIONS	388
KHIDIROV N. CHANGES IN THE GEOPOLITICAL POSITION OF THE CENTRAL ASIAN REGION AND ITS IMPACT ON THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	393
QURBONZODA D.K. CONTENT AND FEATURES ESSENCE OF SOCIAL POLICY	399
TURSUNOV H.Y. POLITICAL COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TURKEY WITH CENTRAL ASIAN COUNTRIES	411
SA'DULOEV A.H. GOVERNMENT AND CULTURAL SOCIETY FROM THE POINT OF VIEW OF ABU-RAYHAN BERUNI AND NASIRUDDIN TUSI	418
BAHODURI S. THE PLACE AND ROLE OF "SOFT POWER" IN THE FOREIGN POLICY OF THE STATE: THEORETICAL PROBLEMS	426

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 330.3

ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИЙ ПРИОРИТЕТНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ**АШУРОВ ИХТИЁР САИДОВИЧ,**

доктор экономических наук, профессор,

Российско-Таджикский (Славянский) университет (РТСУ).

734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсун-заде, 30.

Тел.: (+992) 905-55-77-88. E-mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru.

АБДУЛЛАЕВА МУНИСА,

кандидат экономических наук, доцент,

Российско-Таджикский (Славянский) университет (РТСУ).

734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсун-заде, 30.

Статья содержит оценку инвестиционных вложений приоритетных отраслей экономики Республики Таджикистан. Авторы, оценивая привлечения зарубежных инвестиций за годы государственной независимости отмечают, что инвестиционная политика Республики Таджикистан направлена на решении социальных проектов, развитию отраслей энергетики, транспорта, сельского хозяйства и др. На ряду с ростом инвестиций растет и государственный долг страны перед зарубежными партнерами, приближается к критическим точкам.

Ключевые слова: оценка, инвестиции, приоритетные, отрасли, привлечения, зарубежные инвестиции, государственной независимости, инвестиционная политика, решения, социальные проекты, энергетика, транспорт, сельское хозяйство, государственный долг, критическая точка.

В годы государственной независимости финансовая политика Республики Таджикистан, наряду с ее социальным характером, также направлена на развитие реальных секторов экономики. Особенно в этот период приоритет отдается развитию жизненно важных отраслей экономики, таких как энергетика, транспорт, сельское хозяйство и промышленность, а их финансирование обеспечивается с увеличением с каждым годом.

Только за последние пять лет 26,0 млрд. сомони, транспорт 5,5 млрд. 2,9 млрд. сомони, сельское хозяйство, сомони и промышленность 910,8 млн. сомони.

Таблица 1. Финансирования приоритетных отраслей экономики за счет средств государственного бюджета (в млн. сомони)

Отрасли	Годы					Всего
	2016	2017	2018	2019	2020	
Энергетика	3722,6	6280,4	6472,1	4586	4976,5	26037,6
Транспорт	948,3	1074,9	1300,2	1200,5	1025,6	5549,5
Сельское хозяйство	451	689,4	575,5	637	612,9	2965,8
Промышленность	217,6	158	170,5	193,2	171,5	910,8
Социальные отрасли	8865,2	8015,5	8489,6	9733,3	13166,9	48270,5
Другие отрасли	4043,2	4426,1	5348,7	5453,6	4841,1	83734,2
Всего	18247,9	20644,3	22356,6	21803,6	24794,5	167468,4

Источник: Финансы Республики Таджикистан. 30-лет государственной независимости. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2021.

Из этой таблицы следует, что большая доля расходов государственного бюджета, наряду с социальными сферами, приходится на развитие реальных сфер экономики (энергетика, транспорт, сельское хозяйство и промышленность). Это свидетельствует о том, что финансирование из государственного бюджета играет ключевую роль в обеспечении стратегических целей страны.

“В то же время в силу ограниченных возможностей государственного бюджета и внутренних финансовых резервов привлечение капитала из потребности страны является одним из средств обеспечения экономического и социального развития страны.

Как заявил в Маджлиси Оли Республики Таджикистан основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон: в последние двадцать лет в страну было привлечено более 150 млрд. сомони иностранного капитала, в том числе 59 млрд. сомони прямых инвестиций.

Только на развитие промышленности страны было привлечено более 35 миллиардов сомони прямых иностранных инвестиций.

За этот период правительством страны реализованы государственные инвестиционные проекты на сумму 91 млрд. сомони в сферах энергетики, транспорта, сельского хозяйства, образования, здравоохранения, социальной защиты, жилищно-коммунального хозяйства и других сферах.

В годы независимости государство уделяло особое внимание развитию предпринимательства и инвестиций. На сегодняшний день предпринимателям и инвесторам предложено более 110 налоговых и таможенных льгот.

Несмотря на влияние инфекционного заболевания Ковид-19, в 2021 году в различные отрасли народного хозяйства привлечены иностранные инвестиции на общую сумму более 6,8 млрд сомони, в том числе 2,5 млрд сомони прямых иностранных инвестиций, что по сравнению с 2020 годом на 42%, а прямые иностранные инвестиции на 39% больше.

В ближайшие пять лет необходимо увеличить объем прямых инвестиций до 10 процентов валового внутреннего продукта.

В настоящее время в стране реализуются 82 государственных инвестиционных проекта на сумму более 42 млрд. сомони.

Поэтому необходимо усилить работу по привлечению льготных средств и привлечь в национальную экономику более 60 млрд сомони иностранного капитала в ближайшие 5 лет.

Наличие богатого энергетического потенциала страны считается одним из ключевых факторов промышленного развития.

В настоящее время для дальнейшего развития отрасли реализуются 18 государственных инвестиционных проектов на сумму 16,6 млрд сомони.

За годы независимости правительством страны был принят и реализован ряд программ поддержки и развития различных отраслей промышленности, наряду с проведением реформ в аграрной сфере.

На развитие отрасли за этот период из всех источников государственного финансирования выделено более 18 миллиардов сомони, в том числе 9,4 миллиарда сомони в рамках реализации 29 государственных инвестиционных проектов”.¹

¹ Послания Президента Таджикистана - в Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 21 декабря 2021.

Таким образом, правительства с целью привлечения зарубежных инвестиций и достижения стратегических задач расширяет сотрудничества с международными финансовыми организациями.

В рамках этих коопераций за 30 лет государственной независимости реализовано более 280 совместных капитальных проектов на общую сумму 6,6 млн долл. США. Расходы бюджета направляются в 8 сферах народного хозяйства, включая сферы государственного управления и управления, образования, здравоохранения, социальной защиты, жилищно-коммунального хозяйства, сельского хозяйства, энергетики и транспорта.

Из них более 70% привлеченных средств было направлено на приоритетные направления экономики (энергетика, транспорт и сельское хозяйство). В том числе для достижения стратегических целей страны реализовано 43 энергетических проекта. Уже привлечены большие средства путем предоставления безвозмездной помощи (грантов) и льготных кредитов с низкой процентной ставкой, с выгодным периодом и длительным сроком кредита.

Анализ показывает, что большая часть средств направляется на приоритетные направления национальной экономики, то есть энергетику, транспорт и сельское хозяйство.

Диаграмма 1. Освоение кредитных ресурсов по отраслям экономики за 2016-2020гг. (млн. долл. США).



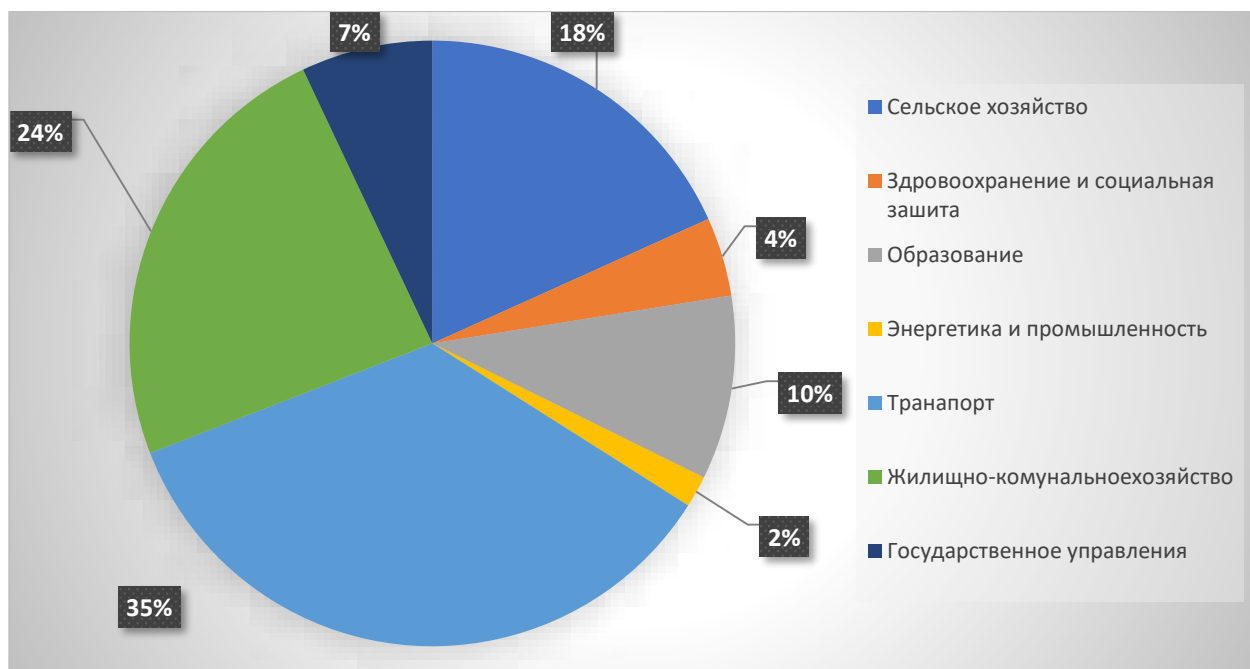
Источник: Отчеты Министерства финансов Республики Таджикистан об исполнении Государственного бюджета за 2016, 2017, 2018, 2019 и 2020 годы.

В 2016-2020 годы средства были направлены на реализации инвестиционных проектов отраслей энергетики -223 млн. долл. США, транспорт -181 млн. долл. США), проектов «CASA-1000», ремонт электростанции «Норак» и «Кайрокум», дороги «Душанбе — Бохтар», «Душанбе — Турсунзода — Узбекистан», «Куляб-Калайхумб» и др.

Средства, выделяемые в области сельского хозяйства по сравнению со сферами энергетики и транспорта, невелики, поскольку большинство проектов в этой сфере реализованы за счет предоставления грантовых средств.

Начиная с 2019 года показатели освоения основных средств имеют тенденцию к снижению. Основная причина появления сильной тенденции заключается в том, что начиная с 2018 финансового года проекты государственного капитала не будут финансироваться по предложению 100% гранта.

Диаграмма 2. Распределение Государственной программы финансирования на 2020-2022 годы по отраслям



Источник: Отчеты Министерства финансов Республики Таджикистан об исполнении Государственного бюджета за 2016, 2017, 2018, 2019 и 2020 годы.

Из приведенной выше таблицы видно, что большое количество капитальных проектов относится к энергетике и энергетике (21 капитальный проект), транспорту (25 капитальных проектов), сельскому хозяйству и водоснабжению (13 капитальных проектов). Таким образом, представлен комплексный неограниченного привлечения страны национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года.

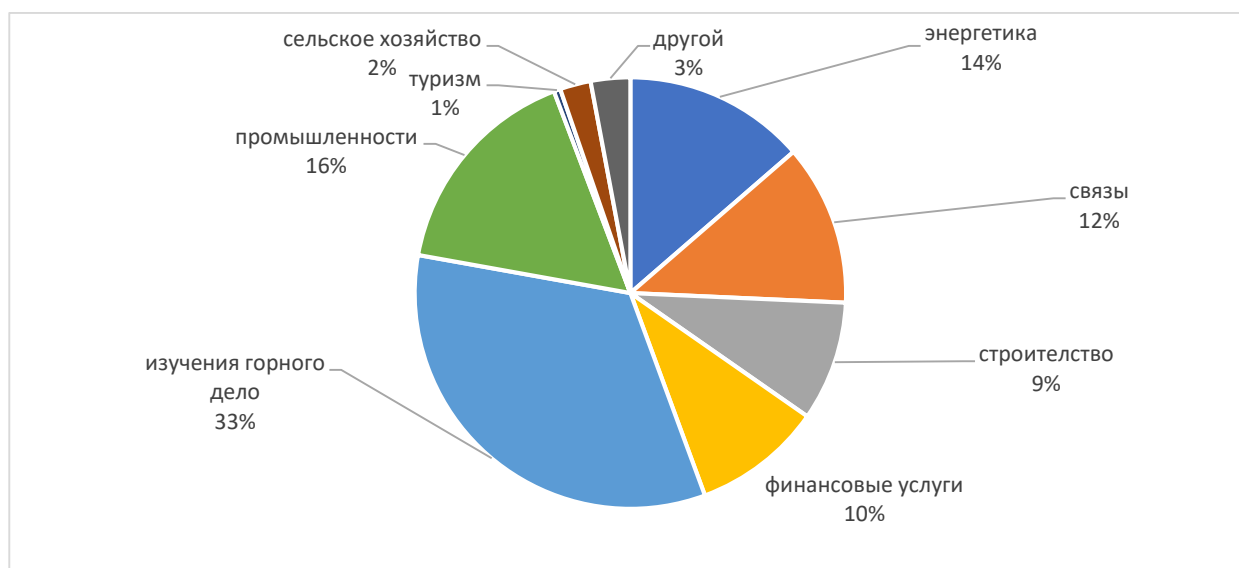
Исследование показывает, что за 2007 -2020 гг было привлечено в экономику Таджикистана 10 млрд 294 млн. долл США, из них 4 млрд. 508 млн. доллар США прямые инвестиции, 5 млрд. 283 млн. долл. США кредиты и 502,0 млн. долл. США портфельные инвестиции”.

Диаграмма 3. Приток иностранных инвестиций за 2007-2020 годы (млн долл. США)



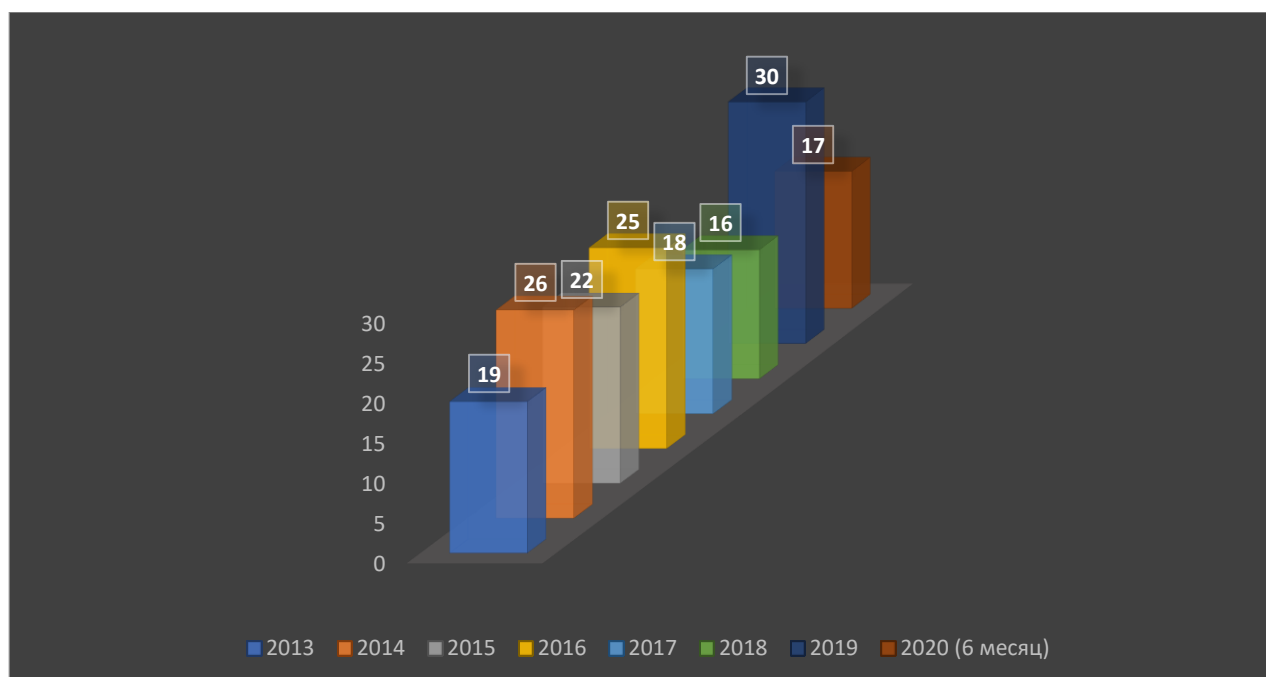
Из этой суммы был направлены в энергетику - 596,8 млн.долл. США, отрасли связи 527,9 млн. долл. США, в строительстве 392,5 млн. долл. США, финансовому сектору 424,1 млн. долл. США, геологоразведочную и добыча минеральных ресурсов 1462,7 млн. долл. США, промышленному сектору 717,8 млн. долл. США, развитию торговли 35,9 млн. долл. США, пищевую промышленность 10,9 млн. долл. США, строительство дорог 11,3 млн.долл. США, в развитию здравоохранения 5 млн. долл. США. За анализируемый период сельскому хозяйству направлены 101,1 млн. долл. США, развитию туризма 21,6 млн. долл. США. Большие ресурсы был направлены в развитие образования 46,1 млн. доллар США, транспорта 2,5 млн. доллар США, строительную отрасль 14,8 млн. долл. США и другим секторам 129,4 млн. долл. США”.

Диаграмма 4. Приток прямых иностранных инвестиций в 2007-2020 гг. (млн. доллар США)



А также в этот период количество заключенных договоров на привлечение инвестиций в период 2013-2020 гг. представлено на диаграмме 5.

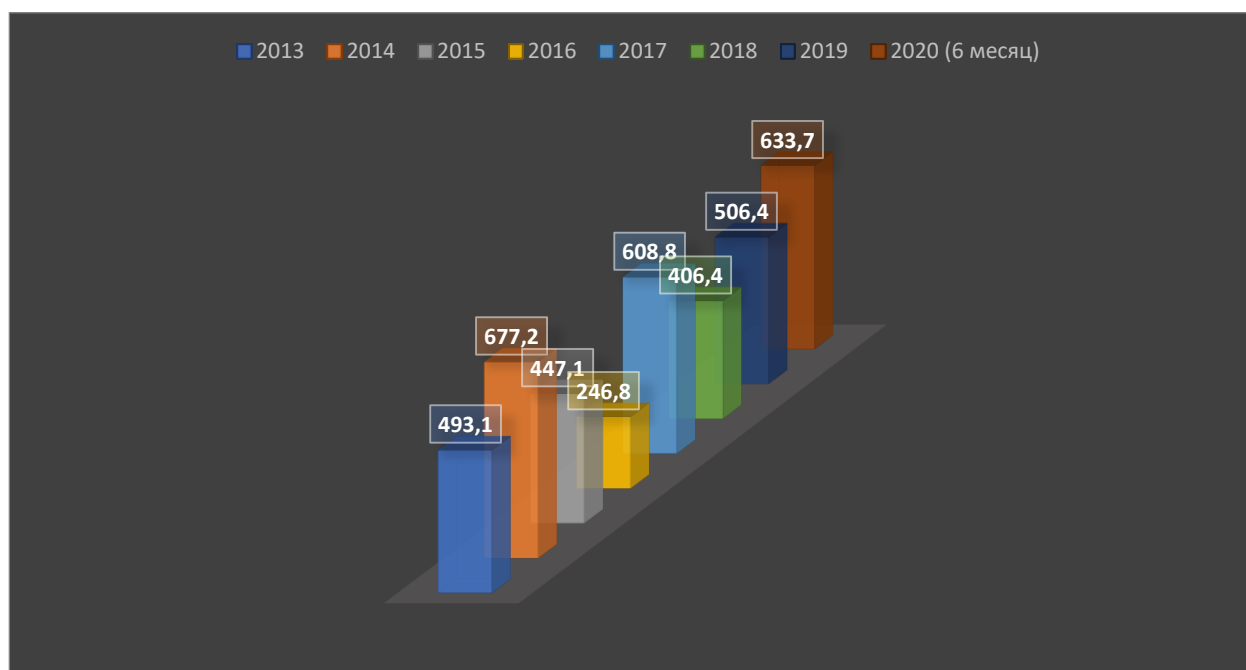
Диаграмма 5. Количество подписанных соглашений



Источник: Отчеты Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом за 2007 и 2020 годы.

При этом в целях привлечения дополнительных средств на развитие социально-экономической сферы республики усилено сотрудничество с партнерами по развитию и другими международными финансовыми организациями. Заключено 30 договоров займа и гранта на общую сумму 541,9 млн. долл США.

Суммы договоров, заключенных в течение 2013-2020 гг., отражены на диаграмме 6.
Диаграмма 6. Количество договоров, подписанных за 2013-2020 годы (млн сомони).



Источник: Отчеты Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом за 2007 и 2020 годы.

“Общая сумма внешнего долга Таджикистана по состоянию на 1 октября 2021 года составила 3 млрд 262,1 млн долларов, сообщает ASIA-Plus со ссылкой на Минфин республики. Это на 18,4 млн долларов больше по сравнению с объемом задолженности страны внешним кредиторам в начале 2021-го года, когда данный показатель составлял 3 млрд 243,7 млн долларов.

«В структуре внешнего долга 96,4 процента приходится на «непосредственный государственный долг, который обеспечивает выполнение услуг правительство»¹.

Речь идет о кредитах, которые были привлечены для реализации государственных инвестиционных проектов.

Совокупный объем таких задолженностей увеличился в январе-сентябре на 11,6 млн долларов, составив 3 млрд 144 млн долларов на 1 октября 2021 г.

Задолженности «Национального банка Таджикистана перед Международным валютным фондом, Китаем и Исламским банком развития сократились до 8,9 млн долларов с 15 млн долларов в начале года. В то же время объем других задолженностей с государственной гарантией вырос до 111,4 млн долларов с 96,3 млн долларов»².

В Госбюджете страны на 2022 год запланировано привлечение около 290 млн долларов для реализации государственных инвестиционных проектов.

¹ Послания Президента Таджикистана - в Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 26.12.2019.

² Послания Президента Таджикистана - в Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 26.12.2019.

Согласно структуре кредитной корзины внешний государственный долг Республики Таджикистан в отчетном периоде составляет сумму заключенных договоров.

Прямой государственный долг, который обслуживает Правительство Республики Таджикистан равно 38,2 процента от общего внутреннего продукта (ВВП).

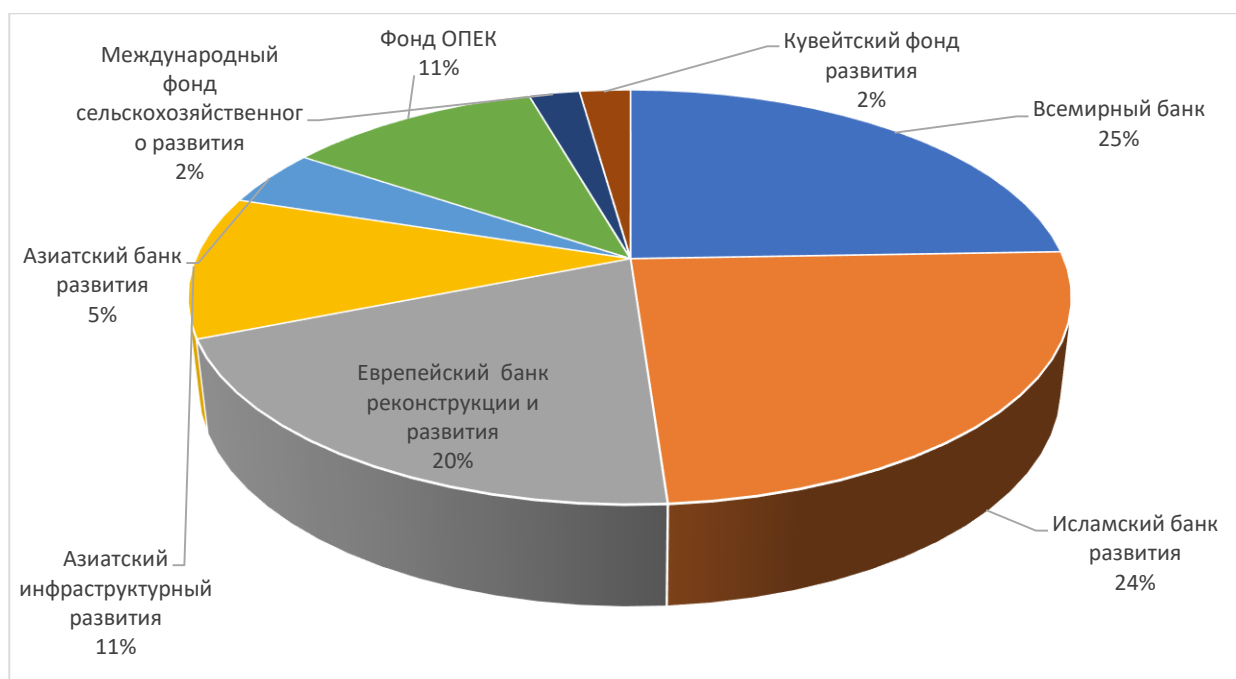
1. Кредит, привлеченный Национальным банком Таджикистана – 37,21 млн. грн. американские доллары;

2. “Кредиты с государственной гарантией - 74,91 млн. руб. американские доллары;

3. Кредиты государственных предприятий, не имеющих государственной гарантии, составляют 31,52 млн. руб. американских долларов”.(47)

Объем внешнего долга за счет освоения кредитов международных финансовых организаций и стран-кредиторов, в том числе вклад финансовых и долговых организаций в привлечение кредитов, связанных с участием международных финансовых организаций на диаграмме 7.

Диаграмма 7. Вклад финансово-кредитных организаций в привлечение кредитов



Источник: Отчеты Министерства финансов Республики Таджикистан об исполнении Государственного бюджета за 2016, 2017, 2018, 2019 и 2020 годы.

Осуществление внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан состоит из комплекса организационно-экономических, производственно-хозяйственных и оперативно-коммерческих задач предприятий в рамках внешнеэкономической политики страны, которые направлены на получение доступа на мировой рынок .

- “от Азиатского банка развития – 9,47 млн.долл. США;
- от Исламского банка развития – 3,23 млн.долл. США;
- от Европейского банка реконструкции и развития – 8,91 млн.долл. США;
- из Фонда SDSN (ОПЕК) - 5,07 млн.долл. США;
- от Международного фонда. Развитие сельского хозяйства - 1,63 млн.долл. США;
- от Азиатского инфраструктурного банка – 2,26 млн.долл. США;
- из Кувейтского фонда развития - 3,56 млн.долл. США;
- из Саудовского фонда развития – 20,08 млн.долл. США;
- от Эксимбанка КНР - 19,68 млн.долл. США;

от Всемирного банка - 16,55 млн.долл. США”.¹

По статистике, “общий приток иностранных инвестиций за последние семь лет составил 60,9 млрд сомони, из которых 26,5 млрд сомони - прямые инвестиции, 29,4 млрд сомони - кредиты, привлеченные предприятиями и организациями, 5 млрд сомони - портфельные инвестиции.

Так, стоит отметить, что прямые иностранные инвестиции в этот период в основном в области геологических исследований и добычи полезных ископаемых составили 11,3 млрд сомони, промышленность 6,8 млрд сомони, связь 2,4 млрд сомони, финансовые услуги 1,6 млрд сомони, строительство 1,5 млрд сомони. сомони, сельское хозяйство 985 млн сомони, энергетика 599 млн сомони, образование 461 млн сомони, туризм 110 млн сомони, торговля 87 млн сомони и другие сферы 635 млн сомони”.²(13) “В рамках подписанных инвестиционных соглашений в экономику республики привлечено более 10 млрд сомони прямого иностранного капитала, построено и введено в эксплуатацию 15 мощных производственных предприятий. Также в сотрудничестве с отечественными и зарубежными деловыми и инвестиционными кругами ведется подготовка к строительству и эксплуатации еще 11 крупных производственных предприятий для привлечения более 4 млрд сомони прямых иностранных инвестиций, в том числе предприятий по производству мяса и птицы в Дангаринском и Яванском районах, переработка руды в Сангворском районе, в Душанбе продолжается производство стеклопластиковых труб, электрооборудования, текстиля и полипропиленовых мешков, цемента и бытовой техники”.³

Стоит отметить, что наряду с отмеченными достижениями доля частных инвестиций в ВВП в 2020 году составила 4 процента. Оценивая состояния приоритетных инвестиционных проектов можно сделать следующие выводы:

1. Государственная инвестиционная политика Республики Таджикистан имеет социальный характер и в структуре инвестиций в 2020 г. их доля составила 28,8 %, а доли реального сектора экономики 21,2%. Это свидетельствует о том, что финансирование из государственного бюджета играет ключевую роль в обеспечении стратегических целей страны.

2. На перспективу в силу ограниченных возможностей государственного бюджета и внутренних финансовых резервов привлечение капитала из-за рубежа является одним из средств обеспечения экономического и социального развития страны.

3. Основными приоритетными направлениями развития инвестиционных вложений остаются промышленности, энергетике, транспорта, сельского хозяйства, образования, здравоохранения, социальной защиты, жилищно-коммунального хозяйства и др.

4. Средства, выделяемые в области сельского хозяйства по сравнению со сферами энергетике и транспорта, невелики, поскольку большинство проектов в этой сфере реализованы за счет предоставления грантовых средств.

5. В целях привлечения дополнительных средств на развитие социально-экономической сферы заключено 30 договоров займа и гранта на общую сумму 541,9 млн. долл США.

¹ Абдуллоева Л.И. Инвестиционное обеспечение развития производственного предпринимательства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (экономика предпринимательства). –С.18

² Там же

³ Интернет ресурсы. <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/taj..> <http://extwprlegs1.fao.org> 10 Мая 2022

6. Темпы роста государственного долга отрицательно влияет на политический имидж государства, т.к. приближается к критической точке 40,0 общего внутреннего продукта (ВВП).

Литература

1. Отчеты Министерства финансов Республики Таджикистан об исполнении Государственного бюджета за 2016, 2017, 2018, 2019 и 2020 годы.
2. Отчеты Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом за 2007 и 2020 годы.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 26.12.2018.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 26.12.2019.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 26.12.2019.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 21 декабри 2021
7. Постановление Маджлиси намояндагон Маджлиси Олии Республики Таджикистан «Об утверждении Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» от 1 декабря 2016 года № 636
8. Захираи электронӣ://Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://president.tj/node/23484> (санаҳои мурочиат. 25.07.2022).;
9. Финансы Республики Таджикистан. 30-лет государственной независимости. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2021.
10. Интернет ресурсы. <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/taj..>
<http://extwprlegs1.fao.org>. Дата обращения 22.10.2022

АРЗӢБИИ САРМОЯГУЗОРӢИ ЛОИҲАҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ САРМОЯГУЗОРӢ

АШУРОВ ИХТИЁР САИДОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,

Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон.

734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Мирзо Турсунзода, 30.

Тел.: (+992) 905-55-77-88. E-mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru.

АБДУЛЛАЕВА МУНИСА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,

Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон.

734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Мирзо Турсунзода, 30.

Дар мақола арзёбии сармоягузорӣ ба бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Муаллифон бо арзёбии ҷалби сармояи хориҷӣ дар солҳои истиқлоли давлатӣ қайд мекунам, ки сиёсати сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳалли лоиҳаҳои иҷтимоӣ, рушди соҳаҳои энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ ва ғайра нигаронида шудааст. Бо афзоиши сармоягузорӣ, қарзи давлатии кишвар дар назди шарикони хориҷӣ низ афзоиши ёфта, ба нуқтаҳои хавфнок наздик мешавад.

Калидвожаҳо: арзёбӣ, сармоягузорӣ, афзалиятнок, соҳаҳо, ҷалб, сармоягузорию хориҷӣ, истиқлоли давлатӣ, сиёсати сармоягузорӣ, қарорҳо, лоиҳаҳои иҷтимоӣ, энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ, қарзи давлатӣ, нуқтаи муҳим.

ASSESSMENT OF INVESTMENTS OF PRIORITY INVESTMENT PROJECTS

ASHUROV IKHTIYOR SAIDOVICH,

Doctor of Economics, Professor of the Russian-Tajik Slavic University.
734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, M.Tursunzoda str., 30.
Phone: (+992) 905-55-77-88. E-mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru.

ABDULLAEVA MUNISA,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the
Russian-Tajik Slavic University
734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, M.Tursunzoda str., 30.

The article contains an assessment of investments in priority sectors of the economy of the Republic of Tajikistan. The author, assessing the attraction of foreign investments over the years of state independence, notes that the investment policy of the Republic of Tajikistan is aimed at solving social projects, developing the energy, transport, agriculture, etc. sectors. Along with the growth of investments, the country's public debt to foreign partners is also growing, approaching critical points.

Key words: *assessment, investments, priority, industries, attraction, foreign investments, state independence, investment policy, decisions, social projects, energy, transport, agriculture, public debt, critical point.*

УДК: 330

**МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАИ ЗИДДИИНХИСОРӢ ДАР
ШАРОИТҲОИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ СОҲИБКОРӢ**

ҚУРБОНОВ АБДУЛҲАЙР КАРИМОВИЧ,

профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудақӣ 17.

Тел.: (+992)-917-24-24-83

АЛИХОНЗОДА ШОҲРУХ,

ассистенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудақӣ 17.

Тел.: (+992) 988-98-89-22. E-mail: shohrux002@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои асосии идоракунии зиддиинҳисорӣ дар танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир баррасӣ карда шудаанд. Солҳои охир дар ҷараёни ислохот дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои ҷиддӣ ба назар мерасиданд. Мусаллам аст, ки дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастгирии рақобат самти умедбахшии сиёсати муосири иқтисодӣ мебошад.

Қайд кардан лозим аст, ки дар шароити ҷумҳурии мо танзими зиддиинҳисорӣ аз доираи сиёсати зиддиинҳисорӣ берун баромада, фаъолияти он танҳо бо танзими нархҳо дар бозор маҳдуд гардидааст. Ҳамин тариқ, барои рушди соҳибкорӣ баъзе монеаҳо мавҷуданд, ба монанди: ба самти ашъи хом нигарониши хоҷагии халқ, ба содирот нигаронидани ширкатҳои ватанӣ, инчунин мавҷудияти монеаҳо барои ворид шудан ба бозорҳои дохилӣ барои иштирокчиёни нав.

Дар мақола модели системаи ҳамгирошудаи идоракунӣ барои дастгирии рақобат тартиб дода шудааст, ки ҳадафҳо, вазифаҳо ва натиҷаҳои идоракунии зиддиинҳисориро ҳамчун омилҳои асосии рушди соҳибкорӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос менамояд. Ҳамзамон барои аз байн бурдани монеаҳои беасоси вуруд ба бозорро бартараф кардан зарур аст, то ин ки фазаи рақобат барои рушди соҳибкорӣ дар шароити муосир беҳтар карда шавад.

Қайд кардан ҷоиш аст, ки тавсеаи механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, коркарди низомии имтиёзҳои андоз, ташикли системаи мониторинг дар бахши зиддиинҳисорӣ, ташаккули системаи ёрии маишваратӣ метавонад ҳамчун чораҳои хусусӣ оид ба рушди рақобат дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ баромад кунанд.

Калидвожаҳо: идоракунии зиддиинҳисорӣ, соҳибкорӣ, рақобат, танзим, иқтисодиёт, фаъолият, субъект, бозор, механизм, рушд, монеаҳо, давлат, мониторинг, сиёсат, ҳамгироӣ, рушд, саноат.

Рушд ва дастгирии рақобат яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати муосири иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Маҳз роҳандозии сиёсати зиддиинҳисорӣ калиди рушди соҳибкории хурд ва миёна ба ҳисоб меравад.

Дар мамлакати мо, дар фарқият аз кишварҳои хориҷӣ, ташаккули сохторҳои калони тичоратӣ дар асоси мутамарказонидан ва нигаронидани истеҳсолот ва сармоя, инчунин дар имконияти кам кардани хароҷот ва баланд бардоштани самаранокӣ асосан дар шароити истеҳсолоти калонҳаҷм асос ёфтааст.

Дар навбати худ, рушди соҳибкории хурд ва миёна пурра бо талаботи истеҳсолот асоснок карда мешавад, зеро дар якҷоягӣ бо ширкатҳои калон, шумораи зиёди корхонаҳои хурду миёна бояд вучуд дошта бошанд, то ба ҳама тағйиротҳои истеъмолӣ ва инчунин шароити бозор ба таври фасеҳ посух диҳанд. Маҳз дар заминаи соҳибкории хурд ва миёна қисми муҳими кашфиёт ва навоариҳои техникӣ ба амал меоянд.

Дар муҳити васеи рақобати соҳибкории хурд ва миёна, ки дорои ҳаракатнокӣ, чандирият, озодии ҷустуҷӯ ва интихоби усулҳои амалҳои иқтисодӣ мебошанд, корхонаҳои азими муосир дар зерӣ фишори қонунгузории инҳисорӣ ва сиёсат қисми зиёди иқтидори бозории худро аз даст додаанд. Бояд қайд кард, ки инҳисороти муосири ватанӣ на бо сатҳи баланди тамаркуз ва ҳаҷми бузурги корхонаҳо, балки бо ихтисоси соҳаи тахассусии хурди истеҳсолот тавсиф карда мешавад.

Аввалин кӯшиши татбиқи танзими зиддиинҳисорӣ дар шароити ҷумҳурии мо дар замони мавҷуд набудани муносибатҳои бозорӣ ва бозори рақобат сураат гирифтааст. Дар ин шароит, танзими давлатии субъектҳои инҳисорӣ як қисми сиёсати ғайридавлатикунони моликият ва ташкили муносибатҳои бозорӣ гардид. Ҳамин тариқ, ҳамаи ин ба эҷоди монеаҳои иловагӣ дар роҳи дастрасии озодонаи ширкатҳо ба бозор мусоидат намуд. Чунин сиёсат бо вазифаи асосии сиёсати иқтисодӣ дар заминаи хусусигардонӣ ва азнавташкилдихии корхонаҳо шарҳ дода мешавад. [1, с.288-291].

Сарфи назар аз ҳама кӯшишҳои, ки дар солҳои охир барои аз инҳисорот озод кардани иқтисоди миллӣ ба амал омада буданд, ҳавасмандгардонии рақобат ҳанӯз дар атроф аст. Ба монеаҳои асосӣ дохил мешаванд:

- тамаркурзи аз ҳад зиёди уфуқи истеҳсолот, ки зудҳаракатии корхонаҳоро дар сатҳи микроиқтисоди дар шароити бозор маҳдуд месозад;
- ҳамгироии аз ҳад зиёди амудӣ, ки бо ташкили муҳити рақобат дар сатҳи микро-ва мезоиқтисодиёт мувофиқат намекунад;
- сохтори маъмурии фазои истеҳсолии миллӣ;
- мавҷудияти бисёр ширкатҳо таҳти ҳимояи аз ҳад зиёди ҳукумат, гарчанде ки он дар муқобили рақибони хориҷӣ нотаъсон ба ҳисоб меравад [2, с.170 -175].

Дар ҷараёни ислоҳот, дар иқтисоди ватанӣ дигаргуниҳои назаррас ба амал омаданд. Бояд қайд кард, ки дар марҳилаи ташаккул ва рушди танзими зиддиинҳисорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайянкунии номуайяни соҳаҳои фаъолият ва салоҳиятҳо байни сиёсати зиддиинҳисорӣ ва иқтисодӣ рушд кардааст. Танзими зиддиинҳисорӣ ба ғайриинҳисороткунони иқтисодиёти кишвар равона карда шуда буд, дар ҳоле, ки сиёсати саноатии ғайридавлатикунони моликият ва хусусигардонӣ дар худ вазифаҳои мубориза бар зидди инҳисоротро гирифта буданд. Танзими зиддиинҳисорӣ аз доираи сиёсати зиддиинҳисорӣ берун баромада, танҳо бо танзими нархҳо дар бозор маҳдуд аст.

Бо вучуди ҷанбаҳои мусбӣ, дар рушди рақобат ва ҳамзамон татбиқи сиёсати зиддиинҳисорӣ дар бозорҳои дохилӣ, маҳдудиятҳои муайян, вучуд доранд, ба монанди:

- ба самти ашёи хом нигаронида шудани иқтисоди миллӣ;
- самти содиротии ширкатҳои калонтарин, ки имкон медиҳад, ки аз рақобат дар бозори дохилӣ даст кашанд;
- мавҷудияти монеаҳои маъмурӣ барои ворид шудани иштирокчиёни нав ба бозорҳо дар бисёр соҳаҳои иқтисоди миллӣ.

Ин ҳолатҳо татбиқи сиёсати зиддиинҳисориро дар шароитҳои ҷумҳурии мо душвор мегардонанд. Ҳамин тариқ, имрӯз, барои рушди соҳибкории ватанӣ ва рафъи вазъияти инҳисорот, танзими зиддиинҳисориро такмил додан зарур аст. Сиёсати давлатӣ оид ба рафъи инҳисорот ҳамчун воситаи рушди соҳибкорӣ бояд мусоидат намояд:

- риояи саломатӣ ва беҳатарӣ барои кафолат додани он, ки маҳсулот барои истеъмолкунанда, коргар, истеҳсолкунанда ё муҳити атроф хатар эҷод намекунад;
- ҳимояи фаълони бозор аз рақобати беадолатона, қаллобона ё "бидуни принцип";

- муҳофизат аз фаъолияти инҳисорӣ - саркӯби созишномаҳои инҳисорӣ байни рақибон, якҷояшавии ширкатҳо, сӯиистифода аз мавқеи ҳукмрон дар бозор - кафолати он ки ҳамаи намудҳои тиҷорат воқеан дар шароити рақобати озод мебошанд.

Танҳо риоя ва огоҳии ҳама чизҳои дар боло зикршуда барои рақобати озод дар бозор шароит фароҳам меорад. Дар шароити муосир, маҳз тиҷорати хурд ва миёна метавонад дар рафъи инҳисорот ва рушди рақобат дар иқтисоди миллӣ нақши назаррас дошта бошад.

Дар шароити муосир, рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рафъи равандҳои инҳисорот бидуни риояи шартҳои зерин ғайриимкон аст:

- фароҳам овардани заминаҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ;
- маҳдудиятҳо дар фаъолияти инҳисорӣ, сӯиистифода аз мақоми ҳукмрон дар бозорҳои мол;
- ташаккули бахши соҳибкории рақобатпазири иқтисодиёт;
- паҳш кардани рақобати беинсофона;
- истифода аз раванди хусусигардонӣ.

Барои татбиқи сиёсати мукаммали рақобатпазир ҳадафҳои мушаххас гузоштан лозим аст, яъне як навъ модели рақобатро таҳия кардан лозим аст, ки кӯшишҳои мақомоти зиддинҳисорӣ ба он равона карда шаванд.

Бо ин мақсад, тақмили системаи мавҷуда зарур аст, ки яке аз чунин соҳаҳо бояд ҳамкорӣ зичи мақомоти зиддинҳисории ватанию хориҷӣ бошад, ки ин ҳангоми қабули қарор дар бораи воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони Умумиҷаҳонии Савдо махсусан муҳим аст. Барои ин мақсадҳо, мақомоти зиддинҳисорӣ бояд дар муқоиса бо вазъияте, ки имрӯз дар мамлакати мо мушоҳида мешавад, вақте ки ҳадамоти зиддинҳисорӣ мустақиман аз роҳи сиёсии кишвар вобастагӣ дорад, бояд мустақилияти сиёсӣ дошта бошад.

Дар шароити имрӯза, барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ мезанизмҳои танзими зиддинҳисориро таҳия кардан лозим аст:

- мукамалгардонии қонунгузории рақобат ҳамчун маҷмӯи муқаррарот дар бораи амалҳои мамнӯъ ва иҷозатдодашудаи субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ;
- мукамалгардонии механизмҳои мавҷудаи истифодаи қонунгузории зиддинҳисорӣ дар соҳаи танзими фаъолияти соҳибкорӣ;
- фароҳам овардани шароит барои истифодаи меъёрҳои қонунгузории зиддинҳисорӣ аз ҷониби сохторҳо ва мақомоти соҳибкорӣ ва давлатӣ;
- таҳияи маҷмӯи чорабиниҳо оид ба мубориза бар зидди коррупсия;
- мустаҳкам гардонидани масъулияти субъектони ваколатдор барои вайрон кардани қонунгузории зиддинҳисорӣ тавассути татбиқи муҷозоти иқтисодӣ.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсати давлатии рақобат, ки ба ҳавасмандгардонӣ ва рушди рақобат нигаронида шудааст, ба мо лозим аст, ки модели системаи ҳамгирошудаи идоракуниро барои нигоҳ доштани рақобат ва фароҳам овардани шароит барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ истифода барем (Расми 1).



Расми 1. Модели низоми ҳамгирошудаи идоракунии барои нигоҳ доштани рақобат. *
Таҳияи муаллиф

Ғайр аз он, зарур аст, ки масъалаҳои марбут ба расонидан ва истифодаи кумаки давлатӣ ба таври возеҳ танзим карда шаванд, зеро пешниҳоди номаҳдуди маблағҳои давлатӣ, ҳуқуқ ва имтиёзҳо ба вазъи рақобат таъсири мустақим оварда мерасонад ва боиси истифодаи оқилонаи захираҳои маҳдуди давлатӣ мегардад, ҳамчунин боиси ҷилавгирӣ аз тағйироти сохторӣ дар иқтисод бо роҳи сунъӣ нигоҳ доштани соҳаҳои ғайри рақобат мегардад, ки ба рушди соҳибкорӣ дар кишвари мо таъсири манфӣ мерасонанд.

Барои бартараф кардани монеаҳои беасоси маъмурӣ, ки ҳавасмандии воридшавии иштирокчиёни навро ба бозорҳо коҳиш медиҳанд, хароҷотҳои зиёди ғайри истеҳсолиро ба вучуд оварда, барои равандҳои инҳисорӣ шароит фароҳам меоранд, ки барои рафъ намудани онҳо андешидани чораҳои зерин зарур аст:

- маҳдуд кардани вазифаҳои назорат ва идоракунии дар мақомотҳои дахлдори давлатӣ;
- содда кардани тартиби иҷозатномадиҳӣ ба субъектони иқтисодӣ;
- васеъ гардонидани истифодаи технологияҳои электронӣ, ки ба автоматикунӣ ва соддагардонии ҳамкориҳои иштирокчиёни бозор бо мақомоти танзимгар нигаронида шудаанд; [8, с. 184-187].
- мукамалгардонии тартиби тақсимои захираҳои маҳдуд аз ҷониби давлат.

Барои кам кардани монеаҳои воридшавӣ ба соҳа барои субъектҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ зарур аст:

- муайян кардани самтҳои афзалиятноки васеъ намудани ҳудуди ҷуғрофии бозор. Дараҷаи консентратсияро дар бозорҳои инҳисорӣ тавассути тавсеаи ҳудуди ҷуғрофии бозорҳо тавассути баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот, рушди инфрасохтори мувофиқ ва кам кардани тарифҳо барои интиқоли молҳои, ки ба таълиғи молҳо мусоидат мекунанд, коҳиш додан мумкин аст. [6, с. 231-235];

- таҳия ва татбиқи маҷмӯи тадбирҳо, ки ба пешгирӣ ва сарқӯб кардани рақобати носолим равона карда шудаанд.

Яке аз воситаҳои танзими зиддинҳисорӣ, ки барои пешгирии қонуншиканиҳои дар боло зикршуда истифода мешавад, баррасии парвандаҳо аз ҷониби мақомоти зиддинҳисорӣ ва баровардани қарорҳо ва фармонҳо дар бораи қатъкунии ҳатмии вайронкунии қонунгузориҳои зиддинҳисорӣ мебошад.

Барои ташаккули минбаъдаи муҳити мусоиди соҳибкорӣ ва таъмини сатҳи лозимаи рақобатпазирӣ дар иқтисоди миллӣ зарур аст:

- маҳдуд кардани даҳлати ҳукумат ба фаъолияти мушаххаси ширкатҳои соҳибкор;

- мукамал гардонидани вазифаҳои мақомоти ҳокимияти иҷроия;

- ташкили механизми мубориза бар зидди коррупсия ва ташаккули субъектҳои нави инҳисорӣ дар бозорҳо;

- такмил додани қонунҳои зиддинҳисорӣ;

- таъмини шаффофияти расмиёти дастрасии соҳибкорони хурд ва миёна ба инфрасохтор, молия, захираҳои табиӣ ва хариди давлатӣ.

Татбиқи ин тадбирҳо имконият фароҳам меоварад, ки рақобатпазирии тичорати хурду миёна сифатан беҳтар карда шавад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон барои фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти соҳибкорӣ ислоҳоти зерини зиддинҳисориро гузаронидан лозим аст:

1. Дигаргунсозии вазъи иқтисодии корхонаҳо, ҳавасманд кардани онҳо барои ишғол намудани мавқеи рақобатпазирӣ дар бозор; аз инҳисорот берун баровардани ширкатҳои бартаридошта ва манъи якҷояшавии онҳо, афзоиши шумораи харидорон ва фурушандагон, ҷазо барои таҳрифи муносибатҳои бозорӣ (созиш, созишномаи нарх, чораҳои ҳифзи истехсолкунандагони дохилӣ), муҳофизати истеъмолкунандагон аз рақобати носолим ва усулҳои таълиғи бардурӯғ бояд ҳамчун васила истифода шаванд [8, с. 185].

2. Бартараф кардани монеаҳои беасоси воридшавӣ ба соҳа бо мақсади беҳтар намудани муҳити рақобат. Ба сифати воситаҳо бояд кӯмаки бебозгашт, дастгирии молиявӣ барои корхонаҳои соҳибқориҳои хурду миёна, бартараф кардани монеаҳои маъмурӣ, беҳтар кардани фазои соҳибкорӣ, таъмини дастрасии ройгон ба сохторҳои нави соҳибкорӣ истифода карда шаванд.

3. Мубориза бо монеаҳои маъмурӣ: тақвияти низоми додгоҳӣ ва ниҳодҳои марбута барои тасмимҳои муассири судӣ ва ҳалли баҳсҳои тичорӣ; муқаррар намудани расмиёти ягонаи демократӣ дар асоси иҷозатномадиҳӣ, бақайдгирӣ ва назорат; мубориза бар зидди коррупсия; расонидани дастгирии мақсаднок ба тичорати хурд ва миёна.

Таҳлили камбудии мавҷудаи институтсионалӣ ва функционалии сиёсати давлатӣ дар ин соҳа имкон медиҳад, ки соҳаҳои амалишаванда бо маҷмӯи тадбирҳои умумӣ ва мушаххасе, ки барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ, хусусан дар соҳаи иҷтимоӣ заруранд, пурра карда шаванд.

Ҳамчун чораҳои умумӣ метавон ҷудо кард:

- фарқияти ҳаҷми дастгирӣ аз рӯи самтҳои фаъолият;
- тақмил додани механизмҳои дастгирии давлатӣ дар асоси маблағгузори мақсаднок;

- рушди муассисаи суғуртаи фаъолияти соҳибкорӣ (хусусан дар соҳаи комплекси агросаноатӣ ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ);

- таҳияи механизмҳои маблағгузори венчурӣ.

Тадбирҳои хусусие, ки ба талаботи рушди рақобат дар соҳаи иҷтимоӣ мутобиқ карда шудаанд, дохил мешаванд:

- густариши механизмҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ;

- ҷорӣ намудани меъёри самаранокии иҷтимоӣ ҳангоми арзёбии фаъолияти сохторҳо дар соҳаи иҷтимоӣ;

- рушди системаи пешниҳоди имтиёзҳои андоз;

- таъмини дастрасии баробари сохторҳои хусусӣ ва давлатӣ ба бозор барои хизматрасонии манзилию коммуналӣ;

- ташаққули системаи кӯмаки машваратӣ дар ташаққули сохтори иҷтимоии соҳибкорӣ;

- ташкили системаи мониторинги фаъолияти давлат ва сохторҳои хусусӣ дар соҳаи иҷтимоӣ.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо метавонем ба хулоса оем, ки танзими давлатии равандҳои инҳисорӣ метавонад ва бояд вазифаи қувваи нигоҳ доштани иқтисодиётро дар ҳолати мувозинат аз ҷониби система, сиёсати муносиби рақобат, ки ба нобуд кардани равандҳои инҳисорот не, балки ба маҳдуд кардани саъю кӯшиши онҳо барои аз байн бурдани дигар иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ ва мусоидат ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ равона карда шудааст иҷро кунад.

Адабиёт

1. Алихонзода Ш., Амирхочаев Б.Х. Антимонопольное регулирование: Основные проблемы и направления его развития.// Материалы международной научно – практической конференции на тему «Индустриализация страны и обеспечение устойчивого развития экономики» (Душанбе, 27 февраль 2020 года).- Душанбе - 2020.- С.288-291

2. Алихонзода Ш., Рахимов Б. Нақш ва аҳамияти сиёсати зиддинҳисорӣ дар танзими иқтисоди миллӣ.// Нақши мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини амният ва рушди иқтисодӣ. Маводҳои конфренсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 31-уми март соли 2020). -Душанбе -2020.-С.170 -175

3. Глущенко И.В. Антимонопольное регулирование как инструмент формирования конкурентного рынка / И.В. Глущенко // Вестник Института комплексных исследований аридных территорий. -М. 2010. -Т. 2. -№ 2 (21). -С. 11-16.

4. Жигалюк Е.К. Антимонопольное регулирование экономики РФ / Е.К. Жигалюк // NovaInfo.Ru. -М. 2017. -Т. 3. -№ 58. -С. 414-418.

5. Изюмникова С.А., Плужникова И.И. Антимонопольное регулирование в России как механизм формирования конкуренции / С.А. Изюмникова, И.И. Плужникова // Экономика и бизнес. Взгляд молодых. -М. 2016. -Т. 1. -№ 1. -С. 68-70.

6. Курбонов, А. К. Мукамалгардонии механизми иқтисодии идоракунии устувори обӣ дар Осиёи Марказӣ / А. К. Курбонов, М. Д. Ҳафизов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – № 10-2. – Р. 231-235. – EDN BMHSMB.

7. Мананникова В.В. Антимонопольное регулирование рынка электроэнергетики в условиях цифровой экономики / В.В. Мананникова // Теория и практика современной науки. -М. 2018. -№ 9 (39). -С. 179-184.

8. Хафизов Ш.Д., Хафизов М.Д. Роль и значение информационных технологий в образовательном процессе / Ш.Д. Хафизов, М.Д. Хафизов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017. -№ 2/9. -С. 184-187.

9. Хвалько А.А. Антимонопольное регулирование новых рыночных структур современной экономики / А.А. Хвалько // Экономика и управление. -М. 2008. -№ 6 (38). -С. 177-180.

10. Ходаринова Н.В. Проблемы и особенности организации антимонопольного регулирования деятельности современных промышленных предприятий / Н.В. Ходаринова // Экономика и предпринимательство. -М. 2013. -№ 6 (35). -С. 365-371.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА АНТИМОНОПОЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ

КУРБОНОВ АБДУЛХАЙР КАРИМОВИЧ,

профессор кафедры экономического анализа и аудита

Таджикский национальный университет.

734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17.

Тел: (+992) 917-24-24-83.

АЛИХОНЗОДА ШОХРУХ.,

ассистент кафедры информационных системы в экономике

Таджикский национальный университет.

734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17.

Тел.: (+992) 988-98-89-22. E-mail: shohrux002@mail.ru.

В статье рассмотрены основные вопросы антимонопольного управления в государственном регулировании предпринимательской деятельности в современных условиях. В последние годы в ходе реформ в экономике Республики Таджикистан наблюдаются серьёзные изменения. Автор отмечает, что в современных условиях Республики Таджикистан поддержка конкуренции является перспективным направлением современной экономической политики.

Необходимо отметить, что в условиях нашей республики антимонопольное регулирование выходит за рамки антимонопольной политики и ограничивается только регулированием цен на рынке. Таким образом существуют некоторые барьеры, препятствующие развитию предпринимательства такие как: сырьевая направленность народного хозяйства, ориентированность отечественных компаний на экспорт, а также существование барьеров для входа на отечественные рынки новых участников.

Автором составлена модель интегрированной системы управления поддержки конкуренции, в котором объединены основные цели, задачи и результаты антимонопольного управления как основной фактор, влияющий на развития предпринимательства в условиях Республики Таджикистан. При этом автором отмечается, что необходимо устранение необоснованных барьеров для входа на рынок с целью улучшения конкурентной среды для развития предпринимательства в современных условиях.

В конце автором отмечается, что расширение механизмов государственно-частного партнерства, разработка системы налоговых льгот, создание системы мониторинга деятельности антимонопольного сектора, формирование системы консультативной помощи могут выступать как частные меры для развития конкуренции в сфере предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: антимонопольное управление, предпринимательство, конкуренция, регулирование, экономика, деятельность, субъект, рынок, механизм, развитие, барьеры, государство, мониторинг, политика, интеграция, развитие, промышленность.

IMPROVEMENT OF THE MECHANISM OF ANTI-MONOPOLY MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF BUSINESS RELATIONS

QURBONOV ABDULKHAIR KARIMOVICH,

professor of the department of economic analysis and audit

Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17, Rudaki Ave.

Phone: (+992) 917-24-24-83

ALIKHONZODA SHOHRUKH,

assistant of the department information systems in economy

Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17, Rudaki Ave.

Phone: (+992) 988-98-89-22. E-mail: shohrux002@mail.ru

The article discusses the main issues of antimonopoly management in state regulation of entrepreneurial activity in modern conditions. In recent years, during the course of reforms in the economy of the Republic of Tajikistan, serious changes have been observed. The author notes that in the modern conditions of the Republic of Tajikistan, support for competition is a promising direction of modern economic policy.

It should be noted that in the conditions of our republic, antimonopoly regulation goes beyond the framework of antimonopoly policy and is limited only to the regulation of prices in the market. Thus, there are some barriers that hinder the development of entrepreneurship, such as: the raw materials orientation of the national economy, the orientation of domestic companies to export, as well as the existence of barriers to entry into domestic markets for new participants.

The author has compiled a model of an integrated management system for supporting competition, which combines the main goals, objectives and results of antimonopoly management as the main factor affecting the development of entrepreneurship in the conditions of the Republic of Tajikistan. At the same time, the author notes that it is necessary to eliminate unreasonable barriers to entry into the market in order to improve the competitive environment for the development of entrepreneurship in modern conditions.

In the end, the author notes that the expansion of public-private partnership mechanisms, the development of a system of tax incentives, the creation of a system for monitoring the activities of the antimonopoly sector, the formation of a system of advisory assistance can act as private measures to develop competition in the field of entrepreneurial activity.

Key words: antitrust management, entrepreneurship, competition, regulation, economics, activity, subject, market, mechanism, development, barriers, state, monitoring, policy, integration, development, industry.

УДК 004.4

ИНФОРМАТИЗАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА

УМАРОВ ХОДЖИМАХМАД УМАРОВИЧ,

доктор экономических наук, профессор кафедры банковской деятельности
Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки -17.

Тел.: (+992) 900-99-26-10

НАИМЗОДА НАСИМДЖОН КУДРАТУЛЛО,

преподаватель кафедры информационных
технологий и методики преподавания информатики

Бахтарского государственного университета им. Н. Хусрава.

735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, улица Айни- 67.

Тел.: (+992) 934-63-40-42. E-mail: nasim2004@mail.ru

Целью статьи является исследование выявления особенностей регулирования международного гостиничного бизнеса с помощью информационных технологий. В статье рассмотрено влияние информационных технологий на управление отелем, поскольку он напрямую связан с повышением эффективности работы, как отдельно взятого менеджера, так и фирмы в целом, а также влияние на конкурентоспособность рынке. В статье проанализировано использование компьютерных сетей, интернета и интернет-технологий, программных продуктов сквозной автоматизации всех бизнес-процессов гостиницы, которые на сегодня являются не просто вопросом лидерства и создания конкурентных преимуществ, но и выживания на рынке в ближайшем будущем. Сделан вывод о необходимости применения информационных технологий как инструменты регулирования международных бизнес-процессов гостиничного хозяйства.

Ключевые слова: информационная технология, информатизация, гостиничный бизнес, Интернет-бронирование, туристы, электронная коммерция, туристические услуги, мировое хозяйство, Интернет-ресурсы, автоматизация, компьютерные сети, экономическая эффективность, маркетинг.

Цивилизационное (глобальное) экономическое знание начало формироваться в состоянии становления мирового рынка (конец XV-XVI вв.), в процессе развертывания первой промышленной революции (XVIII в.) и углубление международного разделения труда, вызревания целостной мирохозяйственной системы (конец XIX в.).

На сегодня главными системообразующими факторами в мировой экономической системе, которые укрепляют ее целостность и внутреннее единство, является:

- научно-технологическая революция и прежде всего ее информационно-интеллектуальная доминанта;
- интернационализация и глобализация всей хозяйственной деятельности;
- рыночные детерминанты и рычаги, особенно различные финансовые инструменты.

В целом, это приводит к появлению невиданной суперсистемы финансово-информационных связей в масштабах планеты.

Главная особенность современной экономической эволюции заключается в переходе от энергетической к информационной составляющей, детерминирует соответствующие изменения в содержании и характере труда, в ее разделении и кооперации в национальном и глобальном масштабах. Основные парадигмальные сдвиги содержатся в плоскости информационно-интеллектуальных координат производства и труда и в их общественно-экономической структуре.

Сейчас социально-экономическое развитие страны, региона, да и мира в целом, во многом зависит от технологического прогресса. Внедрение новейших достижений научной мысли, совершенствования технологических и управленческих процессов, использования новых путей, методов, возможностей для решения конкретных экономических задач давно уже является основным содержанием хозяйственной деятельности в развитых, постиндустриальных странах, составляющих ядро современного мирового хозяйства.

Такая инновационная модель развития доказала свою эффективность, но ее имплементация требует специфического мировосприятия, основанного на творческом подходе к хозяйственной деятельности, и предполагает постоянный поиск нетрадиционных решений, избавление от любых догм и ограничений.

Воспитание такого творческого мировосприятия, формирование его в профессиональных кругах является важной практической задачей, решение которой связано с повышением общего уровня технологического развития, компьютеризации, информационной грамотности населения. Именно это и определяет актуальность исследований в предметной области регулирования международного туристического рынка с помощью информационных технологий [8, с. 265].

В современных условиях бурное развитие индустрии туризма обуславливает высокий уровень конкуренции в гостиничном бизнесе. Крупные гостиничные сети составляют серьезную конкуренцию владельцам небольших независимых отелей в завоевании и сохранении потребителей, в заключении контрактов с поставщиками, в умелом и эффективном решении проблем управления персоналом, соответствующим образом откликаться на новые вызовы конкурентной среды. Особенно это касается технологических инноваций, которые становятся составной продукта [5, с. 49].

Применение разнообразных и сложных типов управления гостиничным хозяйством, появление современных технологий, выход на гостиничный рынок Таджикистана международных гостиничных сетей, развитие национальных гостиничных комплексов, которые являются серьезными конкурентами независимых гостиниц, обуславливают необходимость исследования процесса формирования и развития зарубежного гостиничного бизнеса. Поэтому исследования мирового опыта развития гостиничного хозяйства с целью усиления позиций национального гостиничного бизнеса на рынке туристических услуг становится еще более актуальным.

В трудах как отечественных, так и зарубежных специалистов уделяется много внимания изучению вопросов регулирования туристической отрасли. Большой вклад в исследование проблем функционирования, управления и проблем развития гостиничного хозяйства внесли такие ученые, как С. Байлик, И. Балабанов, Ю. Волков, В. Герасименко, В. Гуляев, А. Дурович, И. Зорин, К. Каспар, Ф. Котлер, А. Кох, И. Крипендорф, М. Мальская, Г. Мунин, Л. Нечаюк, Г. Папирян, П. Пуцентейло, Х. Роглев, Н. Телешов, В. Фреер, В. Цыбух, А. Шаблий, И. Школа, Л. Шматько и др.

Отдельные проблемы, связанные с развитием рынка туристских услуг отражены в работах отечественных ученых – И.А. Аминова, Д.С. Амоновой, Ш. Дустбаева, Дж.Н. Ёрова, З.Х. Кадыровой, Д.Б. Кодирзода, С.Дж. Комилова, А.Б. Мирсаидова, Т.Д. Низамовой, Р.К. Раджабова, А. Рауфи, М.Х. Саидовой, Х.Н. Факерова и др.

Но все еще существует большое количество нерешенных вопросов, недостаточно тщательно рассмотрены возможности использования зарубежного опыта развития предприятий гостиничного бизнеса для Таджикистана, несмотря на всестороннее и постоянное изучение проблем развития предприятий гостеприимства.

Гостиничное хозяйство является материально-технической базой туристической отрасли, следовательно, во многом определяет качество, вид и особенности туристского продукта, а также влияет на формирование туристической инфраструктуры и уровень туристического сервиса [2].

Эффективное функционирование гостиничного хозяйства в определенной степени зависит от положительных или отрицательных изменений в экономике страны. В свою очередь от него зависит развитие сфер бизнеса, отдыха и культуры [8, с. 82].

На практике доказано, что основными факторами торможения дальнейшего развития сферы туристического бизнеса является:

- политическая и экономическая нестабильность в стране;
- отсутствие надлежащей легитимной стратегии и нормативно-правовой базы развития отрасли;
- непрозрачность процедур землеотвода под строительство объектов;
- нехватка инвестиционных ресурсов;
- несовершенство рекламы Таджикистанских отелей и туристических центров за рубежом долговечность и сложность процедур согласования проектов (в Таджикистане этот процесс может длиться от полутора до двух лет, а в странах Европы - не более двух месяцев) и др. [6].

Согласно официальной статистике, в Таджикистане зарегистрировано 188 различных гостиниц, среди которых 6 пятизвездочных, 17 четырех звёздочных, 19 трехзвездочных, 5 двухзвездочных, а также 4 гостиницы первой категории и 137 гостиниц без категории [9]. Чтобы обеспечить достаточно высокую рентабельность гостиниц и области туризма в целом, этот показатель оптимально должен быть на уровне 60 - 80%. Загруженность отеля на 40% считается гранью выживания отеля.

Таблица 1. Основные статистические данные по туризму

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Изменения 2021 /2014 (в %)
Всего иностранных граждан, въехавших в страну по данным главного управления пограничных войск, тыс. чел.	246	463	420	490	1154	1319	410,1	517,6	2,10 раз.
Численность иностранных граждан, въехавших в страну, как турист, по данным главного	213	413	344	431	1035	1257	350,6	296,3	39,11

управления пограничных войск (в соответствии с международным и рекомендациями по статистике туризма ВОТ, тыс. чел.									
Количество туристических компаний, число (действ.)	63	82	118	91	146	161	224	235	3,73 раз.
Численность внутренних туристов, выехавших за пределы страны через туристические компании, чел.	29589	16363	19549	14420	9167	8531	1939	1766	- 94,03
Численность иностранных туристов, въехавших в страну через туристические компании, чел.	3577	3080	3630	4413	6699	7791	416	953	- 73,36
Доходы от предоставленных туристических услуг (без НДС), тыс. сомони	10989,6	9582,8	8422,1	9076,3	16928,1	24497,9	7677	12789,9	16,38

Источник: расчёт автора на основе Статистический ежегодник Республики Таджикистан- 2022. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022. – 472 с. –С. 189.

Важным фактором, который оказывает значительное влияние на развитие туристической индустрии, является эффективность гостиничных сетей и наличие высококласных отелей, имеющих гостеприимный и высокопрофессиональный персонал, системы безопасности, современную инфраструктуру и др. На современном этапе в Таджикистане в 2021 году всего иностранных граждан, въехавших в страну по данным главного управления пограничных войск (тыс. чел.) 517,6, по сравнению с 2014 годом это 271,6 (тыс. человек) увеличилось, что на 2,1 раза больше. Численность иностранных граждан, въехавших в страну, как турист, по данным главного управления пограничных войск (в соответствии с международными рекомендациями по статистике туризма ВОТ, тыс. человек) 296,3, по сравнению с 2014 годом это 83,3 (тыс. человек) увеличилось, что на 39,11 % больше. Количество туристических компаний, число

(действ.) 235, по сравнению с 2014 годом это 172 (единица) увеличилось, что на 3,73 раза больше. Численность внутренних туристов, выехавших за пределы страны через туристические компании, 1766 человек, по сравнению с 2014 годом это 27823 (человек) уменьшалось, что на 94,03 % меньше. Численность иностранных туристов, въехавших в страну через туристические компании 953 человек, по сравнению с 2014 годом это 2624 (человек) уменьшалось, что на 73,36 % меньше. Доходы от предоставленных туристических услуг (без НДС) 12789,9 тыс. сомони, по сравнению с 2014 годом это 1800,3 тыс. сомони увеличилось, что на 16,38 % больше.

Поиск новых сегментов рынка, обострение конкуренции между отелями, распространение и разнообразие туристического спроса, рост числа всемирных путешествий и туристов разного уровня, с одной стороны, бурное развитие новых технологий строительства, появление новых отделочных и строительных материалов, применение новейших компьютерных технологий и электроники - с другой, обуславливают появление новых современных тенденций развития всемирного гостиничного хозяйства, среди которых:

- распространение интересов гостиничного бизнеса на услуги и продукты, которые ранее предоставлялись предприятиями других отраслей;
- экологизация гостиничных услуг;
- усиление специализации гостиничного бизнеса, позволяет более четко ориентироваться на определенные сегменты потребителей с учетом различных обстоятельств;
- глобализация и концентрация гостиничного бизнеса;
- полная концентрация на потребностях и запросах клиентов с последующей персонализацией обслуживания;
- системная и глубокая экономическая диагностика с помощью внедрения новейших информационных технологий и средств коммуникации;
- концептуализация деятельности;
- широкое использование сети Интернет с целью просеивания на рынок гостиничных продуктов и услуг, внедрение новых технологий в деловую стратегию предприятий гостиничного бизнеса [7].

Гостиничная индустрия в Таджикистане сегодня находится на этапе масштабного перехода с бумажно-ручного метода работы на применение автоматизированных ИТ управления отелем, хотя до недавнего времени находилась в изоляции от мировых тенденций развития. Очень важным для получения лидерства и создания конкурентных преимуществ, а также существование и выживание на рынке гостиничных услуг, является использование компьютерных сетей, Интернета и Интернет-технологий, применение сквозной автоматизации всех бизнес-процессов гостиницы [3, с. 156].

Инновационная информатизация гостиничного бизнеса - это целенаправленный процесс системной интеграции коммуникационных и информационных технологий, компьютерных средств в глобальном информационном пространстве с целью получения новых общесистемных свойств, позволяющих эффективно организовать производство гостиничных услуг, формирование, реализацию и потребление гостиничных услуг с максимальной степенью его индивидуализации в пространстве и времени.

После проведения анализа потребностей потребителей и субъектов гостиничного бизнеса можно сделать выводы относительно требований, предъявляемых к информационным технологиям:

- быть достаточно простыми и доступными для пользования. Это очень важно для пользователей, которые не относятся к профессионалам в области информационно-компьютерных технологий;
- достаточно быстро и высоко окупаться;
- требовать минимальных затрат средств и труда для эффективного функционирования;
- иметь широкий диапазон возможностей и гибкость для совершенствования, развития и дополнения;
- иметь способность предлагать альтернативные варианты предлагаемых гостиничных услуг;
- иметь высокую информативность;
- быть способными самостоятельно распространять открытую информацию с целью привлечения новых клиентов или бизнес-партнеров.

Такой комплекс предложений обеспечит эффективное функционирование гостиничного предприятия и его доходность как целевую функцию. Также он позволит удовлетворить подавляющее большинство потребностей потребителей гостиничных услуг, как в основных, так и в дополнительных услугах, связанных или не связанных с непосредственной деятельностью отеля.

Информационные системы менеджмента, интегрированные коммуникационные сети, системы мультимедиа, электронные платежные системы, современные информационно-компьютерные системы резервирования и бронирования в настоящее время широко применяются и используются в гостиничном бизнесе. То есть на сайте гостиниц должны быть специальные опции для туристических агентств или потребителей гостиничных услуг, чтобы воспользоваться возможностями, предоставляемыми предназначенными для этого программными ресурсами.

Средства продвижения продукта гостиничного бизнеса, и реклама также должны присутствовать в online - пространстве и также является продуктом инновационного развития информационных технологий. В современных условиях функционирования и развития гостиничного бизнеса необходимость наличия сайта гостиничного предприятия уже не вызывает сомнений и является жизненно необходимым.

Недавно в Интернете появился новый вид бизнеса, которому следует уделить особое внимание. Это сайты-агрегаторы, которые могут быть специализированными и универсальными. Специализированные сайты содержат узко направленную информацию об отелях с описанием услуг и контактами. Универсальные сайты содержат обобщенную информацию из различных секторов экономики (allbiz.info, biznes.net т.п.) с отдельным разделом об отелях. Итак размещать информацию о гостиничное предприятие на таком сайте-агрегаторе очень выгодно, так как они имеют наибольшее количество посетителей. Также, согласно оценкам специалистов, большая часть успеха в деятельности гостиничного предприятия зависит от использования возможностей, предоставляемых новыми информационными технологиями и сети Интернет.

Таким образом, инновационный процесс в гостиничном бизнесе - это не только предложение новых услуг и использования новейших информационных технологий, но и комплексное внедрение новых методов в области управления отелем. Наличие стандартного набора технологических операций финансово-учетной деятельности, по управлению отелем или обслуживанию гостей в современных условиях не обеспечивает отеля конкурентных преимуществ. Сейчас этот процесс невозможен без внедрения и использования инновационных информационных технологий и автоматизированных

систем управления, которые упрощают работу с одновременным повышением ее эффективности.

Автоматизированная информационная технология (АИТ) - это системно организованная для решения задач управления совокупность методов и средств реализации операций сбора, регистрации, передачи, накопления, поиска, обработки и защиты информации на основе применения программного обеспечения, средств связи и вычислительной техники, а также средств предложение информации до клиентов [11].

Внедрение и использование автоматизированной информационной системы способствует значительному снижению затрат. Она позволяет сократить расходы на текущий ремонт, техническое обслуживание, электроэнергию, значительно уменьшить текущие расходы благодаря оптимизации использования гостиничного номерного фонда и повышению эффективности обслуживания клиентов [4].

Услуги, предоставляемые через Интернет, также приносят экономический эффект. С помощью информационной системы можно также проанализировать количество и качество предоставляемых услуг. В кратчайшие сроки можно исключить из перечня услуги, реализуемые мало и плохо, заменив их новыми, а также получить экономический эффект и прибыль более точного определения того, как меняются предпочтения гостей, категории гостей получают услуги и какие именно и др. Благодаря внедрению и применению автоматизированной информационной системы можно повысить производительность труда и снизить потребность в рабочей силе, при этом сократив затраты на нее примерно на 30%. На сегодняшний день в мировой практике чаще всего используются такие автоматизированные гостиничные системы:

- управления рестораном (Point Of Sales);
- телефонного сервиса (Telephone Management System);
- электронных ключей ((Key System);
- электронных минибаров ((Minibar System);
- интерактивного телевидения (Video Services System);
- энергосбережения (Energy Management System);
- обработки кредитных карт (Credit Card Authorization System);
- складского учета и калькуляции (Food & Beverage);
- финансово-бухгалтерского учета (Accounting System);
- центрального бронирования (Central Reservation System);
- Интернет бронирования (Web Reservation System);
- кадрового учета (Human Resource System);
- безопасности (Security System).

Автоматизация бизнес-процессов в гостинице касается как внешних бизнес-процессов (фронт-офис), так и внутренних бизнес-процессов (бэк-офис). Службы приема и размещения, маркетинга, бронирования и продаж, обслуживания и сопровождения - все структурные подразделения и сотрудники, задачей которых является непосредственное взаимодействие с гостями, - и называются фронт-офисом отеля. Внедрение последних достижений в области информационных технологий обуславливают появление конкурентного преимущества у предприятий гостиничной индустрии.

Поэтому для предприятий индустрии гостеприимства все более актуальными становятся вопросы комплексной автоматизации процессов деятельности отеля, то есть процессов бронирования мест, расчетов с клиентами, турагентами и туроператорами,

процессы управления и хозяйственной деятельности, безопасности объектов, сохранения ресурсов и др.

При исследовании современного состояния развития индустрии гостеприимства в мире, надо признать неоспоримый факт, что в подавляющем большинстве стран мира этот сектор экономики достаточно давно сформировался и стабильно развивается, имея большую материальную базу и обеспечивая работой миллионы трудоспособных людей, которые, в свою очередь, оказывает положительное влияние на экономику страны.

Преобразование гостиничного хозяйства в отрасль экономики, которая развивается на индустриальной основе, и способствует распространению иностранного туризма, экономика страны получает значительные валютные поступления. Таким образом, после проведенного исследования, определяем следующие приоритетные направления развития гостиничного бизнеса:

- углубление концептуализации и специализации объектов гостиничного бизнеса;
- создание консорциумов и международных гостиничных цепей в результате глобализации мирового хозяйства;
- полная концентрация на потребностях и запросах клиентов, персонификация обслуживания;
- диверсификация услуг;
- внедрение новейших информационных компьютерных технологий на предприятиях гостиничного бизнеса.

Таким образом, для эффективного решения неотложных задач гостиничного бизнеса необходимо внедрять автоматизированные информационные системы управления. Это откроет новые возможности в реализации программ ресурсосбережения и энергосбережения, снизив потребление электроэнергии и воды путем избежания пиковых нагрузок. Глобализация стала одним из основных факторов структурных изменений в международном туризме, которые сопровождаются концентрацией части рынка и влияния в крупных компаниях. Для процессов глобализации на туристическом рынке характерны изменение технологий, модернизация транспортной инфраструктуры, интернационализация деловой активности, создание механизма регулирования международного туризма.

Страны с развитыми рынками и экономикой имеют лучшие возможности для генерирования и имплементации инновационных технологий и решений. А страны с трансформационной экономикой или бедные страны не могут использовать все новейшие средства для модернизации своих рынков или же делают это очень медленно. Это касается и рынков информационных технологий и туристического бизнеса. В некоторых странах можем наблюдать стремительное развитие обоих этих рынков, другие же государства имеют низкий уровень развития данных сфер или одного из них.

Литература

1. Charter on the Preservation of Digital Heritage [Electronic resource] // UNESCO. – 2017. – Way of access: <http://portal.unesco.org/>.
2. UNWTO Tourism Highlights, 2016 Edition [Electronic recourse] – Way of access: <http://www.unwto.org/en> (date of application: 09/20/22).
3. Дик В.В. Электронная коммерция / В.В. Дик, М.Г. Лужецкий, А.Э. Родионов; Московская финансово-промышлен. акад. – М., 2015. – 376 с.
4. Курбонов, М.А., Исматуллои Шерхон. Теоретические основы оказания бытовых услуг населению в условиях перехода к цифровой экономике // М.А. Курбонов, Исматуллои Шерхон / Государственное управление

2021. №4/2 (54). Научно-политический журнал Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе: АГУППРТ, 2021. – С. 23-33.
5. Новиков В.С. Инновации в туризме // В.С.Новиков. –М.:ИЦ “Академия”, 2017. –208с.
6. Рентч М.С. Преимущества брендинга отелей / М.С. Рентч // Гостиничный и ресторанный бизнес. – 2008. – № 3. – С. 48-50.
7. Фонд сохранения всемирного наследия [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <http://nasledie.org.ru/> (дата обращения: 26.10.2022).
8. Шаховалов, Н.Н. Интернет-технологии в туризме // Н.Н. Шаховалов. – Барнаул: АлтГАКИ, 2017. – 231 с.
9. ШОС и БРИКС: Гостиничный бизнес в СНГ: Таджикистан, Азербайджан, Молдавия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://corp.wtcmoscow.ru/news/gostinichnyy-biznes-v-sng-tadzhikistan-azerbaydzhan-moldaviya/#:~:text=Согласно%20официальной%20статистике%20С%20в%20Таджикистане,и%20137%20гостиниц%20без%20категории.> (дата обращения: 11.03.23).
10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан - 2022. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022. – 472с. – С. 189.
11. Курбонов, М.А., Буриев, Б.М. Вопросы экономико-математического моделирования развития рынка информационных услуг / М.А. Курбонов, Б.М. Буриев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научный журнал). Серия социальные науки, экономика и бизнес. – Душанбе: Сумани Кудрат, 2019. – №2 (27). – С. 72-80.

**ИТТИЛООТИКУНОНИИ ТИҶОРАТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ
МЕҲМОНХОНАҶО ДАР ШАРОИТИ РУШДИ САЙЁҲӢ**

УМАРОВ ҲОЧИМАҲМАД УМАРОВИЧ,

доктор илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ-17.

Тел.: (+992) 900-99-26-10

НАИМЗОДА НАСИМҶОН ҚУДРАТУЛЛО,

омӯзгори кафедраи технологияи иттилоотӣ ва методикаи таълими информатикаи

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав.

735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар кӯч. Айни, 67.

Тел.: (+992) 934-63-40-42. E-mail: nasim2004@mail.ru

Солҳои охир паҳншавии мафҳуми иқтисодиёти рақамӣ мушоҳида мешавад ва дар оянда он метавонад ҷузъи моддиро аз ҳаёти мо берун намояд. Таҳлили таърифҳои гуногун нишон медиҳанд, ки ин навъи иқтисодиёт бояд ҳамчун системаи киберфизикӣ ба назар ғирфта шавад. Дар баробари ин, бисёре аз субъектҳои иқтисодӣ боварӣ доранд, ки оё эҳтимолияти иқтисоди рақамӣ имкон медиҳад, ки тиҷорат ба таври назаррас рушд намояд ё ба муҳити дохилӣ ва хориҷии тиҷорати байналмилалӣ таъсир расонанд.

Дар мақола рушди иқтисоди рақамӣ дар системаҳои иҷтимоӣ иқтисодии миллӣ, инчунин мафҳумҳои иқтисодиёти рақамӣ, тағйир ёфтани соҳаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК), афзалиятҳои рақамикунони тамоми субъектҳои хоҷагӣ, амсилаи рақамии иқтисодиёт дар рушди соҳаи хизматрасонӣ дар Тоҷикистон, равишҳои олимони ватанӣ ба мафҳуми «хизматрасонии маишӣ», таъсири омилҳои гуногун ба хизматрасонии маишӣ, усусиятҳои бозори ТИ дар Тоҷикистон ва муайян намудани афзалиятҳои рушди

минбаъдаи иқтисодиёти рақамӣ дар Тоҷикистон. Дар шароити муносибатҳои бозорӣ иқтисодиёти рақамӣ ҷузъи ҷудонашавандаи муҳити иттилоотӣ (рақамӣ) мебошад, ки мутобиқи талаботи баҳии воқеии иқтисодиёт ва ниёзҳои ҷомеа ташаққул ёфта, таҳти таъсири навоариҳои технологӣ тағйир меёбад.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, технологияҳои рақамӣ, иқтисодиёти рақамӣ, экосистемаи рақамӣ, трансформатсияи иқтисодӣ, таснифоти хизматрасониҳои маишӣ, бозори ТИ, хизматрасониҳои ТИ, саноати ТИ, консепсияи иқтисодиёти рақамӣ.

INFORMATION OF THE INTERNATIONAL HOTEL BUSINESS IN THE CONDITIONS OF TOURISM DEVELOPMENT

UMAROV HOZHIMAHMAD UMAROVICH,

doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of
Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave.

Phone.: (+992) 900-99-26-10.

NAIMZODA NASIMJON KUDRATULLO,

Lecturer at the Department of Information

Technologies and Methods of Teaching Informatics of

Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav.

735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, 67, Aini st.

Phone: (+992) 934-63-40-42. E-mail: nasim2004@mail.ru

The article is a study identifying features of regulation of the international hotel business through information technology. The article examines the impact of information technology on management of the hotel because it is directly related to improving the efficiency of a single manager, and the hotel in general and the impact on competitiveness on the market today. The article analyzes the use of computer networks, the Internet and Internet technologies, software-through automation of all business processes at which today is not just a question of leadership and creation of competitive advantage, but also the survival of the market in the near future. The conclusion has been made that there is need to use information technology as a tool for regulating international hotel business process management.

Keywords: information technologies, informatization, hotels, online booking, tourists, e-commerce, tourist services, the global economy, Internet resources, automation, computer networks, economic efficiency, marketing.

УДК:35+336: 574(575.3)

**ИСТЕҲСОЛИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР ЯКЕ АЗ САМТҲОИ АСОСИИ
ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР БАҲШИ МУҲИТИ ЗИСТ**

ДОСТИЕВ МАҲМАДШОҲ НАЗАРОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи идоракунии молияи давлатии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 918-11-96-48. E-mail: dostiev68@mail.ru.

Дар мақола масъалаҳои муҳими фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши муҳити зист ва истеҳсоли технологияи муосир ҳамчун яке аз самтҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таъкид шудааст, ки барои рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар амал татбиқи намудани ҳадафҳои соҳибкороне, ки ба ин ҷода қадам мениҳанд, нақши бозори қору ҳадамот ва бозори маҳсулоти экологӣ ниҳоят муҳим аст.

Илова бар ин, оиди истеҳсоли технологияи муосир, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва ба қор таъмин намудани шаҳрвандон чӣ дар доираи соҳибкорӣ ва чӣ дар бозорҳои ҳадамоти экологӣ қадамҳои устувор гузошта мешаванд.

Ҳамзамон қайд гардидааст, ки фаъолияти соҳибкории экологӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ бо шарофати ҳамаҷонибаи дастгирии давлатӣ бо суръати баланд инкишоф ёфта, нақши он дар рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди зикр қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: технологияи муосир, рушди устувор, соҳибкории экологӣ, партовҳои саноатӣ, партовҳои саҳти маишӣ, танзими иқтисодиёт, мутахассисони баландихтисос, муносибатҳои иқтисодӣ, рушди иқтисодӣ, вазъи иҷтимоӣ, иқтисоди ҷаҳонӣ.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ тамоми кишварҳои ҷаҳони муосир бояд дар равандҳои ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва пайдо гардидани рақобат дар муносибатҳои иқтисодӣ истеҳсоли ба соҳаҳои таркибӣ ва калидии иқтисодиёт аҳамияти ҷиддӣ дода, баҳри рушди бемайлони ин соҳаҳо ҷораҳои дахлнопазир андешанд. Мусаллам аст, ки яке аз соҳаҳои асосии иқтисодиёти кишвар соҳаи соҳибкорӣ ба шумор рафта, ҳамчун субъекти фаъоли иқтисодиёт арзёбӣ мегардад.

Табиати иҷтимоии соҳибкории экологӣ маънои мавҷуд будани заминаҳои муайяни иқтисодӣ ва ниёзҳои иҷтимоиро дорад. Маҳз ҳузури тавачҷӯҳи мардум ба хидматҳо ва маҳсулоти экологӣ асоси маънавию ахлоқӣ ва омили пешбарандаи рушди соҳибкории экологӣ мебошад.

Беҳуда нест, ки аввалин бахшҳои соҳибкории экологӣ аз миёнаҳои солҳои 50-уми асри гузашта, замоне пайдо гардидаанд, ки қонунгузориҳои экологӣ ва санитарии гигиенӣ дар тамоми ҷаҳон ташаккул ёфта, ҳаракати оммавии "экологҳои сабз" муқобили ифлосшавии муҳити зист ба вучуд омадаанд [4].

Аввалин ширкатҳо дар баҳши соҳибкории экологӣ ба партофтани партовҳои саноатӣ диққат меоданд. Дар аввал, онҳо дар ИМА, баъдтар дар Ҷопон ва Канада, сипас дар кишварҳои Аврупо пайдо шуданд, ки дар онҳо дар тӯли ду даҳсола як соҳаи пурқудрати ҷамъоварӣ ва коркарди партовҳо бо гардиши миллиардҳо доллар ба вучуд омадааст [7].

Бозори соҳибкории экологӣ тадриҷан ба вучуд омад, ки ба он чунин қорхонаҳо, ба монанди истеҳсоли таҷҳизоти назоратӣ ва ҷенкунӣ, технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва молҳои экологӣ (таҷҳизоти тозакунии, таҷҳизоти назоратӣ ва ҷенкунӣ) қоркард, нобудсозӣ ва интиқоли партовҳои истеҳсолот ва истеъмолот, сӯзонидан ва қоркарди партовҳо, ободонии муҳити зист ва ғайра дохил мешаванд.

Ба намудҳои соҳибкории экологӣ, инчунин истеҳсоли молҳо бо миқдори ками хлорфторокарбонҳо, металлҳо аз ашёи такрорӣ, асбобҳо ва таҷҳизоти таҳлилий барои мониторинги равандҳои истеҳсолӣ, таҷҳизот барои тавлиди энергия аз манбаҳои ғайримукаббатӣ, биотехнология дар соҳаи саноати ҳурукворӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Ба андешаи мо таъшики низоми соҳибкорӣ дар баҳши муҳити зист имконият медиҳад, ки ба навъҷудокунии шакли маҳсулоти ба ҳифзи табиат нигарондашуда, мутобиқати он ба талаботи меъёр ва стандартҳо, ба даст овардани иҷозатномаҳо барои фаъолияти корхонаҳои саноатӣ бо **чорӣ намудани технологияҳои муосири илман асоснокшуда ва пешқадаму ҳозиразамони истеҳсолот** таъмин гарданд. Таҳия ва чорӣ намудани чунин механизмҳои низомҳои зикршуда барои рушди устувори экологӣ ғавқулода муҳим мебошад [7].

Дар асоси омӯзиши назари муҳаққиқони гуногун хусусиятҳои хоси соҳибкории экологӣ ошкор карда шудааст, ки дар ҷадвали пешниҳод гардидаанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Хусусиятҳои хоси соҳибкории экологӣ

Хусусиятҳои хос	Объекти муносибати бозорӣ дар сектори соҳибкории экологӣ
Фаъолияти асосӣ	Истеҳсоли маҳсулот, техника ва технологияи муосир, иҷрои кор ва пешниҳоди хизмат, ки таъиноти ҳифзи муҳити зист доранд
Таъини мақсад	Ҳамоҳангкунии ҳамкорӣ инсон ва табиат, ҳифзи муҳити атроф
Маҳаки фаъолият	Бепартовии раванди истеҳсолот
Самтҳои асоси рушд	Маҳсулоти босифати аз ҷиҳати экологӣ тоза ва хизматрасонии босифат
Рушди фаъолияти экологии таркиби илмӣ дошта	Истифодаи натиҷаҳои дастовардҳои ҳозиразамони илмӣ, усулҳо, асбоб, технологияҳо
Маълумоти экологӣ	Баланд бардоштани сатҳи маълумоти экологӣ ва фарҳанги экологии кадрҳо
Фаъолияти ҳуқуқӣ	Фаъолият дар доираи қонунгузориҳои амалкунандаи экологӣ

Манбаъ: Ташикил ва рушди соҳибкории экологӣ дар заминаи принсипи иқтисоди «сабз» [Текст] /М.Н. Досиев, Паёми АИДНПҚТ Душанбе - 2022 / №1 (55) саҳ.51-58

Барои рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои соҳибкороне, ки ба ин ҷода қадам мениҳанд, нақши бозори қору ҳадамоти экологӣ ва бозори маҳсулоти экологӣ ниҳоят муҳим аст. Илова бар ин, оиди таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва ба кор таъмин намудани шахрвандон ҷӣ дар доираи соҳибкорӣ ва ҷӣ дар бозорҳои қору ҳадамоти экологӣ қадамҳои устувор ба шумор меравад. Чуноне, ки аз таҳлилҳо ва мушоҳидаҳо бармеояд, истеҳсоли техника ва технологияи муосир ва дар бозори маҳсулоти экологӣ ба таври зарурӣ ва қонекунандаи талаботи субъектони хоҷагидор ба роҳ монда шавад, ҳам дар самти фаъолияти корхонаҳои истеҳсолӣ муваффақият мушоҳида карда мешавад ва ҳам масъалаи бо шуғл таъмин намудани аҳоли, инчунин истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ҳалли мусбии худро меёбад. Аз ин лиҳоз, ба мо зарур аст, ки оиди ин самт фаъолиятро пурзӯр намуда, нуфӯзи кишварамонро дар арсаи байналмилалӣ тавассути содирот намудани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза баланд бардорем [6].

Оиди ин масъала дар кишварҳои абарқудрати хориҷӣ ҳанӯз дар нимаи дуҷуми қарни гузашта чораандешӣ намуда, фаъолияти соҳибқорӣ экологӣ ва бозори хизматрасониҳои экологиро роҳандозӣ намуда буданд.

Масалан, дар Федератсияи Русия ҳанӯз то соли 1991 шумораи соҳибқорӣ экологӣ аз 17 ҳазор зиёд гардида буд, ки 40% аз шумораи онҳо ба фаъолияти хадамоти миёнаравии фурӯши захираҳои табиӣ машғул буданд [4; 7].

Мавриди зикр аст, ки бо назардошти таҷрибаи пешқадами мамӯлики хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бояд бонкҳои тиҷоратӣ ва давлатӣ бо соҳибқороне, ки дар баҳши экология фаъолият менамоянд, ҳамкориро мустақкам намуда, дар пиёда намудани сиёсати давлатӣ оид ба ҳифзи муҳити зист саҳми арзандаи ҳешро гузоранд.

Бояд қайд намуд, ки тибқи ақидаи олимони баҳши иқтисод ва экология нақши соҳибқориро аз мавқеи пешгирии таъсири манфӣ ба муҳити зист арзёбӣ намуда, самтҳои зерини фаъолонии рушдбандаи тиҷоратро ҷудо кардан мумкин аст: [8]

- 1) дар соҳаи истифодаи об:
 - сохтмони иншооти тозакунии обҳои маҳаллӣ;
 - сохтмони зарфҳои таҳшинӣ ва корхонаҳои таҷрибавӣ ва коргоҳҳои марбут ба коркарди партовҳои моеъ;
 - сохтан ва татбиқ намудани низоми автоматикии назорати партовҳои ба об партофташуда;
 - истеҳсол ва ё коркарди оби тозаи нӯшоқӣ ва ғайра;
- 2) дар соҳаи ҳифзи атмосфера:
 - сохтмони корхонаҳои таҷрибавӣ оид ба тоза кардани газҳои партов;
 - ташкили истгоҳҳо (хизматрасониҳо) барои танзими газҳои ихроҷшуда дар муҳаррикҳои автомобилӣ;
 - сохтан ва ҷорӣ намудани иловаҳо барои сӯзишвориҳои автомобилӣ, ки захролудшавӣ ва дуди газҳои ихроҷшударо коҳиш медиҳанд;
 - бо дастгоҳҳои идоракунии онлайн мучаҳҳаз кардани манбаъҳои статсионари партоби моддаҳои зараровар ба ҳавои атмосфера ва ғайра;
- 3) дар соҳаи идоракунии партовҳо:
 - бунёди корхонаҳои ҷудокунӣ, коркард, ва сӯзонидани партовҳо, инчунин, бунёди объектҳо барои партовҳои истеҳсолӣ ва истеъмолии дараҷаи гуногуни хатар;
 - ҷамъоварӣ ва интиқоли партовҳои истеҳсолот ва истеъмолот;
 - сохтмони дастгоҳҳо ва таъсиси иншооти истеҳсолӣ барои гирифтани ашёи хом ва маҳсулоти тайёр аз партовҳои истеҳсолӣ;
 - коркарди ашёи хоми такрорӣ ва ғайра;
- 4) дар соҳаи таҳқиқоти илмӣ:
 - таҳияи усулҳои назорат аз болои таркибҳои зараровари ҳаво, об, хок;
 - таҳияи низоми назорати сифати муҳити зист;
 - тақмили усулҳои безараргардонии партовҳои саҳти маишӣ;
 - корҳои тарроҳӣ, тадқиқотӣ ва лоиҳакашӣ барои эҷоди беҳтарин технологияҳои мавҷуда дар соҳаҳои гуногуни саноат;
- 5) дар соҳаи истифодаи замин ва истифодаи ҷангал:
 - барқарорсозии заминҳои вайроншуда;
 - барқароркунии ҷангалҳо, боғдорӣ, кабудизоркунӣ;
 - корҳои мелиоративӣ обёрӣ ва ғайра;
- 6) дар соҳаи огоҳӣ ва таълими экологӣ:
 - таҳия ва татбиқи барномаҳои экологии таълимӣ барои донишҷӯёни тамоми синну сол (аз кӯдакистон то муассисаҳои таҳсилоти олӣ);

- таҳия ва татбиқи барномаҳои экологии бозомӯзии касбӣ барои мутахассисоне, ки дар соҳаи экологӣ кор мекунад;

- фаъолияти таъбу нашр ва ғ.;

7) дар соҳаи машварати экологӣ:

- ҳисобҳои стандартҳои таъсири иҷозатдодашуда ба муҳити зист (партовҳо) -и ифлоскунада ва тавлиди онҳо;

- Таҳкими назорат дар минтақаҳои ҳифзи муҳити зист ва ҳифзи захираҳои обӣ;

- қорӣ намудани стандарти идоракунии муҳити зист (ISO-14001) дар корхона;

- пешбурди ҳисоботи экологии корхонаҳои саноатӣ;

- гузаронидани ташхисҳои пешакӣ, аудити экологӣ ва ғайра [8].

Зимни Паёмҳои ироагардидаи Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии кишвар таъкид гардид, ки: “Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иқтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои нави қорӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи қоруми миллий эълон карда шавад. Вобаста ба ин, то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 21 дарсад расонида шавад”, “Мо саноатикунони босуръатро ҳамчун ҳадафи қоруми стратегияи кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави қорӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он замина мегузорад”[1].

Барои расидан ба ин мақсад, нақш ва ҷойгоҳи фаъолияти соҳибқорӣ, махсусан соҳибқории экологӣ, инчунин амалишавии стратегияҳо ва барномаҳои соҳавии солҳои охир қабулгардида, аз ҷумла «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», «Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», «Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022», «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» ва ғайраҳо ниҳоят муҳим арзёбӣ ва таъмин гардида истодааст[5].

Аз ин рӯ, масъалаҳои таъмини рушди беамалони фаъолияти соҳибқории истеҳсолӣ истеҳсол намудани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ барои ташкил намудани ҷойҳои қорӣ нав ба таври ҳамешагӣ зери диққати давлат ва ҳукумати кишвар қарор дошта, дар ин самт пайваста тадбирҳои зарурӣ андешида мешавад.

Бо вучуди он, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самти рушди соҳибқории истеҳсолӣ қорҳои зиёде анҷом дода бошад ҳам, вале то ҳол як қатор мушкилот ҷой доранд, ки таҷдиди назар намудани онҳо аз манфиат ҳолӣ набуда, ба рушди минбаъдаи фаъолияти соҳибқории экологӣ метавонад таъсири мусбӣ расонида, дар самти беҳтарнамоии вазъи муҳити зист саҳми муносиб гузорад.

Раванди дастгирии давлатии соҳибқорӣ дар бахши муҳити зист вобаста ба вазъ ва рушди муносибатҳои бозорӣ дар кишвар, инчунин вобаста ба мушкилоти глобалии экологӣ талаб мекунад, ки ислохот дар ин самт минбаъд ҷоннок карда шавад.

Дар доираи татбиқи ҳадафҳои стратегияи кишвар як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул гардиданд, ки дар рушди соҳибқории истеҳсолӣ, аз ҷумла соҳибқории экологӣ таъсири мусбӣ мерасонанд ва барои расидан ба ҳадафҳои ҳаётан муҳим баъзе қорачӯиҳо ва ченақҳои афзалиятнок муайян шудаанд, ки онҳо дар марҳилаҳои гуногун татбиқ мегарданд, аз ҷумла: [5].

- афзоиши миқдори субъектҳои фаъолияти соҳибқорӣ, бахусус соҳибқории экологӣ;

- ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаи ватанӣ, инчунин, истеҳсоли техника ва технологияи муосир;

- Зиёд намудани ҳаҷми маҳсулоти воридотивазкунандаи ватанӣ аз ҷониби соҳибкорони экологӣ;
- Вусъат бахшидани маърифати экологии шаҳрвандон ва баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии соҳибкорони экологӣ оид ба риояи талаботи меъёрҳои экологӣ, инчунин сари вақт пардохт намудани андозҳо;
- такмили тартиби иҷозатномадиҳӣ ва санҷишҳо;
- зиёд намудани шумораи ҷойҳои нави корӣ бо ҷалби соҳибкорони экологӣ;
- баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза;
- Афзоиш додани ҳаҷми содиротии молу маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаи ватанӣ;
- Беҳтар намудани хизматрасонии бонкӣ ба соҳибкорони экологӣ; [3].

Чунин шуморидан лозим аст, ки соҳибкории экологӣ ҳамчун фаъолияти истеҳсоли инноватсионӣ дар рушди иқтисодиёи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва саноатикунони мамлакат саҳми назаррас гузошта метавонад ва барои ташкилу рушди ин намуди фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат бояд заминаи мусоид фароҳам овард. Инчунин, фаъолияти соҳибкории экологӣ дар ҷумҳурӣ ба танзим ва дастгирии давлатӣ ниёз дошта, барои ривож додани он бояд тадриҷан, ташкили зерсохторҳои ҷирирасон ба роҳ монда шаванд.

Илова бар ин, мавриди зикр аст, ки фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳо ва рушди инноватсионии соҳибкорӣ ба фарҳанги экологии аҳоли алоқамандӣ дошта, барои баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли, сатҳи касбияти мутахассисон, бартараф кардани камбудии илмию техникӣ ва баланд бардоштани манфиати фаъолияти инноватсионӣ бояд дар тамоми сохторҳои давлатӣ ва хусусӣ чораҳои зарурӣ андешида шаванд. [4].

Азбаски соҳибкории экологӣ яке аз иқтидорҳои пурқувват ва ояндадор барои таъмини рушди устувори инкишофи экологиро иқтисодии миллӣ ба ҳисоб меравад, дар қор самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкории экологӣ асоснок ва муайян карда шуданд (расми 1):



Расми 1 – Самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкории экологӣ

Манбаъ: Досиев М. Н. Автореферат дисс. Особенности формирования и развитие экологического предпринимательства Душанбе -2019, 48с.

Бояд қайд кард, ки барои амиқгардони тасаввуроти илмию таҳқиқотӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ нишондиҳандаи муҳимтарини фаъолияти босамар истеҳсоли «маҳсулот ва хизматрасониҳои экологӣ» буда метавонад, ки на танҳо маҳаки иқтисодӣ, балки иҷтимоӣ ва ахлоқӣ ба ҳисоб меравад. Суръатнокӣ барои рушди минбаъдаи он бошад, дар аксар ҳолат вазъи ояндаро дар доираи ҷаҳонӣ муайян мекунад.

Самтҳои имконпазири рушд ва ташаккули соҳибкории экологӣ метавонад таҳияи равандҳои экологӣ бошад. Он технологияҳои сарфакунандаи нерӯ ва захираҳо, таҷҳизот ва маводи аз ҷиҳати экологӣ беҳатар, истифодаи асбобҳои назоратӣ ченкунанда, ҳамчунин, дар истеҳсолот қорӣ намудани онҳо, аз нав коркард намудани ҷӯби истифодагардида, коркарди ашёи дувумбора, истифодаи партовҳои сохти маишӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки усулҳои ҳавасмандгардони рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи ташкили босамари санадҳои меъерӣ ҳуқуқӣ, заминаи ташаккули низоми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ истеҳсолӣ ва таъмини босуръати фаъолияти илмию техникӣ ба рушди босуботи фазои соҳибқорӣ мусоидат намуда, дар амалӣ гаштани ҳадафи қоруми стратегӣ мамлакат саҳми арзанда гузошта метавонад.

Ташаккулёбии механизми самаранокӣ танзим ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ саноатӣ бо дарназардошти хусусиятҳо ва имкониятҳои рушди минтақаҳои ҷумҳурӣ дар асоси баландбардории истифодабарии захираҳои табиӣ-иқтисодӣ, боиси расидан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ сиёсати иқтисодӣ ҷумҳурӣ мегардад.

Аз ин ҷо ҳулоса баровардан мумкин аст, ки дар ҳар давра замон вазъи экологӣ ба ҳаёти инсон таъсирҳои гуногун расонида, соҳибкорӣ экологӣ бошад, барои ташкил намудани ҳаёти ороишта ва гуворои насли башар талош меварзад. Соҳибкорӣ экологӣ яке аз соҳаҳои асосӣ дар бахши муҳити зист ва иқтисодиёт ба шумор рафта, ба рушди дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ таъсири қалон мерасонад [4].

Дар хотима бояд қайд кард, ки соҳибкорӣ экологӣ ҳамчун фаъолияти инноватсионӣ дар рушди иқтисодиёи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми назаррас гузошта метавонад ва барои ташкилу рушди ин намуди фаъолияти соҳибқорӣ дар мамлакат бояд заминаи мусоид фароҳам овард.

Илова бар ин, мавриди зикр аст, ки фаъолияти соҳибкорӣ экологӣ метавонад тавассути истеҳсол ва ё ворид намудани техникаю технологияи муосир дар рушди инноватсионӣ қорхонаҳо саҳми арзанда гузошта, ба фарҳанги экологӣ ва инноватсионӣ субъектони хоҷагидор ва дар маҷмӯъ ба фарҳанги экологии аҳоли таъсири мусбӣ расонад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 26 декабри соли 2019, [Маводи электронӣ] www.president.tj; (Санаи мурочиат 17.10.2022.)

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 21 декабри соли 2021, [Маводи электронӣ] www.president.tj; (Санаи мурочиат 17.10.2022.)

3. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, бо қарори Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 декабри соли 2016, № 678 тасдиқ гардидааст, саҳ. 253;

4. Барномаи дастгирии давлатии соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2012, №201 тасдиқ гардидааст;

5. Досиев М. Н., Каландарова И. М. Нақши соҳибкории экологӣ дар рушди босуботи иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Текст] /М.Н. Досиев, И. М. Каландарова // Материалы международной научно-практической конференции (29–30 ноября 2019 года) // ТУТ, Душанбе -2019. С. 48-52.

6. Досиев М. Н. Ташкил ва рушди соҳибкории экологӣ дар заминаи принсипи иқтисоди «сабз» [Текст] /М.Н. Досиев, Паёми АИДНПҚТ Душанбе - 2022 / №1 (55) саҳ.51-58

7. Досиев М. Н. Автореферат дисс. Особенности формирование и развитие экологического предпринимательства [Текст] /М.Н. Досиев, Душанбе -2019 - 48с.

8.Қаюмова Ш. Т. Рушди соҳибкории саноатӣ омили асосии пешрафти иқтисодиёти кишвар ва таъмини сатҳи неқӯаҳволии мардум [Текст] / Ш. Т. Қаюмова – МТС, Душанбе, 2020 – 55 с.

9.Модельный закон «Об основах экологического предпринимательства» [Принят на пятнадцатом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ] (постановление № 15-6 от 13 июня 2000 года) [Электронный ресурс]. URL: <http://docs.cntd.ru/document>

10.Развитие экологического предпринимательства за рубежом [Электронный ресурс]. URL: <http://lektsii.org/8-20026.html>

11.Филичева Т.П. Проблемы развития экологического предпринимательства // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. 2018. Т. 10. № 1. С. 51-56.

ПРОИЗВОДСТВО СОВРЕМЕННОЙ ТЕХНОЛОГИИ -ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ

ДОСИЕВ МАХМАДШОХ НАЗАРОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансового управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица С. Носира, 33.

Тел.: (+992)-918-11-96-48. E-mail: dostiev68@mail.ru.

В статье рассматриваются важные вопросы бизнеса в сфере экологии и производства современных технологий как одного из основных направлений деятельности. Было подчеркнуто, что роль рынка труда и рынка экологической продукции очень важна для развития экологического предпринимательства в Республике Таджикистан и реализации целей предпринимателей, которые предпринимают шаги в этом направлении. Кроме того, это шаг к созданию новых рабочих мест и занятости граждан, как в сфере предпринимательство, так и на рынке экологических услуг.

При этом было отмечено, что деятельность экологического предпринимательства в мировой экономике стремительно развивается благодаря всесторонней государственной поддержке, и подчеркнута его роль в устойчивом развитии экономики Республики Таджикистан.

Ключевые слова: современные технологии, устойчивое развитие, экологическое предпринимательство, промышленные отходы, твердые отходы, экономическое регулирование, высококвалифицированные специалисты, экономические отношения, экономическое развитие, социальная ситуация, мировая экономика.

PRODUCTION OF MODERN TECHNOLOGY IS ONE OF THE MAIN DIRECTIONS OF BUSINESS ACTIVITIES IN THE FIELD OF THE ENVIRONMENT

DOSIEV MAHMADSHOH NAZAROVICH,

candidate in Economics, Associate Professor, Head of the Financial Management Department,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 918-11-96-48. E-mail: dostiev68@mail.ru.

The article discusses important business issues in the field of ecology and the production of modern technologies as one of the main activities. It was emphasized that the role of the labor market and the market for environmental products is very important for the development of environmental entrepreneurship in the Republic of Tajikistan and the implementation of the goals of entrepreneurs who are taking steps in this direction. In addition, this is a step towards creating new jobs and employment of citizens, both in the field of entrepreneurship and in the market of environmental services.

At the same time, it was noted that the activity of environmental entrepreneurship in the world economy is rapidly developing thanks to comprehensive state support, and its role in the sustainable development of the economy of the Republic of Tajikistan was emphasized.

Key words: modern technologies, sustainable development, environmental entrepreneurship, industrial waste, solid waste, economic regulation, highly qualified specialists, economic relations, economic development, social situation, world economy.

УДК:331

АСОСҲОИ ИЛМӢ - НАЗАРИЯВИИ РУШДИ БАРНОМАВИИ МИНТАҚАҲО

ШАМСУЛЛОЗОДА ШУКРУЛЛО,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир 33.

Тел.: (+992)-934-52-66-66. E-mail: shamsullozoda81@mail.ru.

ВОҲИДОВ БАХТИЁР ШОДИХОНОВИЧ,

унвонҷӯи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир 33.

Тел.: (+992)-933-31-75-75.

ПИРАКОВ ШОҲРУХ,

унвонҷӯи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир 33.

Тел.: (+992)-918-35-37-51.

Дар мақолаи мазкур асосҳои илмӣ-назариявии рушди барномавии минтақаҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Методологияи рушди минтақа дар умумияти ратсионалии фазои муайяни иқтисодиву географӣ зоҳир мегардад, ки дорои захираҳои моддӣ ва низоми иҷтимоиву иқтисодӣ буда, дар он унсурҳои алоҳида бо сохтор, вазифаҳо, алоқаҳо бо муҳити беруна ташиклоти мӯйянро бунёд менамоянд. Инчунин дар мақола қайд гардидааст, ки рушди иқтисодӣ шартӣ асосии инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, бадастории суръати баланди рушди иқтисодӣ дар алоқамандӣ бо вазифаҳои рушди иҷтимоӣ - иқтисодии минтақа мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: рушди минтақа, низоми иҷтимоиву иқтисодӣ, унсурҳои алоҳида, суръати баланди рушди иқтисодӣ рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа, усулҳои барномавӣ - мақсаднок, сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа, рушди ҳудудии қувваҳои истеҳсолкунанда, бунёдии ҳудудӣ, стратегияи рушди минтақа, коркарди шаклҳои барнома, иҷроии барнома, тақсимои минтақавии меҳнат.

Таҳия ва татбиқи барномаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ дар сатҳи минтақа дар шароити муосир яке аз самтҳои динамикии таҳқиқоти назариявии идоракунии давлатӣ мебошад. Аҳамияти усулҳои барномавӣ - мақсаднок дар ин самт пайваста меафзояд, зеро татбиқи онҳо робитаи зичи байни маблағҳои ҷудошудаи буҷетӣ ва натиҷаҳои истифодаи онҳоро мувофиқи афзалиятҳои муқарраршуда таъмин менамояд.

Ҳаминро гуфтан ба маврид мебошад, ки танзими рушди минтақавии кишвар яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлати муосир мебошад. Ба тартиб додани барномаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, чун қоида, нисбат ба минтақаҳои рушдкунада диққати асосӣ дода мешавад. Давлат тавассути татбиқи сиёсати мақсаднок ва пайвастаи минтақавӣ ба баланд бардоштани сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа, бартараф намудани тафовути аз ҳад зиёди минтақаҳо аз рӯи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, таъмини фазои ҳуби сармоягузори дар минтақа диққати махсус равона менамояд.

Барномаи рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа яке аз унсурҳои ба нақшагирии доимии рушди минтақа мебошад. Чунин равиш имкон медиҳад, ки муттасилии мақомоти иҷроия ва қонунгузори минтақавӣ таъмин карда, афзалиятҳои рушди минтақаҳо дар асоси таҷрибаи рушди минтақа оқилона таҳия карда шаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таснифоти мафҳуми “минтақа”, ки аз ҷониби Н.Н. Некрасов пешниҳод гардидааст, то ба имрӯз таснифоти асосии муайяннамоии моҳият ва хусусиятҳои минтақа дар иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Н.Н. Некрасов мафҳуми “минтақа” – ро чунин тасниф намудааст: “рушди ҳудудии қувваҳои истеҳсолкунанда ва

муносибатҳои истеҳсолотӣ, ки ба баррасии бунёдҳои ҳудудӣ аз нуктаи назари табиати иқтисодӣ ва иҷтимоии он имконият медиҳад”.[1]

Қобили тазаккур аст, ки ба хоҳири омӯзиши ҷанбаҳои назариявии рушди барномавии минтақаҳо зарур аст, ки сараввал як қатор мафҳумҳо, ба монанди “минтақа” “барнома” “рушди барномавии минтақа” мавриди таснифоти илмӣ қарор дода шавад.

Зери мафҳуми “минтақа” қисме аз ҳудуди дорои умумияти табиӣ, шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва милливу фарҳангӣ мебошад, ки ягонагии онро таъмин менамояд, фаҳмида мешавад. Маҳз ин ягонагӣ сабаби объективӣ ва натиҷаи қонуниятҳои рушди минтақа ба ҳисоб меравад.[2]

Дар доираҳои илмӣ, дар асоси омӯзиш ва баррасии ҷанбаҳои мухталифи минтақа, кӯшиш карда шудааст, ки дар таҷассуми мафҳуми “минтақа” унсурҳои созандагӣ истифода карда шавад. Масалан, О.С. Пселинтсев чунин таснифотро пешниҳод намудааст: “минтақа – ин ягонагии табиат, аҳоли ва хоҷагидорӣ дар ҳудуди мазкур мебошад”.[3]

Гуфтан ба маврид мебошад, ки тибқи андешаи Пчелинцев О. С. дар таҳлил ва баррасии минтақа ба инобат гирифтани хусусияти дурангӣ ё духелагии он зарур аст. Аз як тараф, ин сохторҳои бисёрҷенаи экологӣ-иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки асосан дар доираи таҳқиқоти байнифаннӣ баррасӣ карда мешавад, мебошад. Аз тарафи дигар, минтақаҳо ин ҳалқаи сохтори фазоии иқтисодиёт, яъне навъи муҳими низомҳои иқтисодӣ аст, ки дар асоси рушди робитаи мутақобилаи истеҳсолот, аҳоли ва соҳаи захиравӣ пайдо мешаванд.

Минтақаро ҳамчун фазои ягонаи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, табиӣ-таърихӣ ва сиёсӣ баррасӣ намуда, М. Барбаков унсурҳои зерини таркибии минтақаро чудо намудааст:[4]

- унсури физикиву географӣ, ки бо ягонагии географии минтақа муайян карда мешавад: марказ ва гирду атрофи он;

- унсури иқтисодӣ - қисми маҳдуди фазои ягонаи маҷмӯи хоҷагидории миллий. Дар чунин ҳолат характери маҷмӯавии минтақа дар низоми ягонаи хоҷагидорӣ бо сохтори мураккаб таҷассум гардидааст;

- таркиби сиёсӣ маҷмӯрӣ: ҳудуд – қисми муайяни нерӯи иҷтимоӣ, табиӣ, инфрасохторӣ, фарҳангӣ-таърихӣ ва фазоии давлат, ки дар доираи ҳуқуқи мақомоти маҳаллӣ қарор дорад; [5]

- таркиби иҷтимоӣ-фарҳангӣ: фарҳангро ҳамчун меҳвар баррасӣ намудан зарур аст, ки дар он ҳавасмандии фаъолияти одамон таҷассум мегардад. Мутобиқан, минтақа ин одамон, ки дар ҳудуди он зиндагӣ менамоянд ва умумияти муайяни таърихӣ-фарҳангиро бо тарзи ҳаёти хоси худ бунёд менамоянд, ба ҳисоб меравад;

- таркиби ҳуқуқӣ: фаъолият дар минтақа ба таври ҳатмӣ бо заминаҳои муайяни ҳуқуқӣ танзим карда мешавад;

- таркиби сиёсӣ: минтақа ҳамчун фазои ягонаи сиёсӣ аз маҷмӯи идораҳо ва воситаҳо иборат аст, ки тариқи онҳо таъсиррасонӣ ба аҳоли ва ҳокимияти маҳаллӣ дар самти ташаққул, ифоданамоӣ ва тасҳеҳи сиёсати иҷтимоӣ, низоми назорати сиёсии ҳокимият аз болои аҳоли амалӣ мегардад.[6]

Қобили тазаккур аст, ки дар асоси таснифотҳои зикргардидаи минтақа метавон ҳулосабарорӣ намуд, ки дар он ба таври дақиқ нишондиҳандаҳои муайянкунандаи ҷанбаҳои моҳиятии минтақаро чудо намуд:

- минтақа – бунёди ҳудудии дорои сарҳадоти дақиқи маҷмӯрӣ аст, ки дар доираи он равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии таъмини сифати ҳаёти аҳоли ҳосил мегардад, ки аз мавқеи минтақа дар низоми тақсмоти ҳудудӣ ва ҷамъиятии меҳнат бармеояд;

- минтақа ин низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо сохтор, вазифаҳо, алоқаҳо бо муҳити беруна, таърих, фарҳанг ва шароити ҳаёти аҳоли мебошад.

Мутобикан, зарур аст, ки минтақа ҳамчун низоми сохторҳои ҳудудӣ баррасӣ карда шавад, ки ба ташкилоти ягонаи функционалӣ муттаҳид гардида, мутобикгардии мавҷудият ва рушди онҳоро таъмин менамоянд.

Бо назардошти таснифотҳои минтақа зарурат пайдо мешавад, ки ҷанбаҳои назариявии рушди он мавриди таҳлил қарор дода шавад. Дар чунин ҳолат ба инобат гирифта мешавад, ки рушди иқтисодӣ шартӣ асосии инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ба ҳисоб меравад ва ҳуди минтақа, аз бисёр ҷиҳат аз он вобаста аст. Аз ин хотир, бадастории суръати баланди рушди иқтисодӣ дар алоқамандӣ бо вазифаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа баррасӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, моҳияти методологии рушди минтақа дар умумияти ратсионалии фазои муайяни иқтисодиву географӣ зоҳир мегардад, ки дорои захираҳои моддӣ ва низоми иҷтимоиву иқтисодӣ буда, дар он унсурҳои алоҳида бо сохтор, вазифаҳо, алоқаҳо бо муҳити беруна ташкилоти муйяро бунёд менамоянд.

Зери мафҳуми “барнома” маҷмӯи ҷорабиниҳо, ки ба бадастории мақсади мувофиқ бо назардошти истифодаи муносиби захираҳо дар ҳолати маҳдудиятҳои муайян равона гардидаанд, фаҳмида мешавад.[7]

Яъне зери мафҳуми “барнома” нисбат ба тамоми навъҳои фаъолияти идоракунӣ – аз низоми лоиҳаҳо, коркарди дақиқи ҷудо намудани маблағи муайян барои маблағгузориҳои ҷорабиниҳои алоҳида, истифода карда мешавад.

Боиси қайд намудааст, ки характери маҷмӯавии барномаҳо тариқи коркарди ҷорабиниҳои техникӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, истеҳсолотӣ, ташкилотӣ, илмӣ-тезникии ба ҳам алоқаманд таъмин карда мешавад.

Тибқи андешаи Бочко В. С. Барномаҳои маҷмӯавӣ оғози ташкилии фаъолияти истеҳсоливу иқтисодӣ баромад менамоянд.[9]

Барномаҳои давлатӣ воситаи танзими давлатии иқтисодиёт мебошанд, ки бадастории мақсад ва вазифаҳои афзалиятнокро тариқи истифодаи захираҳои мавҷуда таъмин менамоянд.

Барномаҳо ба ду навъи асосӣ ҷудо карда мешаванд: барномаҳои фаъолияти истеҳсолӣ ва барномаҳои фаъолият, ки рушди иҷтимоӣ-иқтисодиро таъмин менамояд. Илова бар ин, барномаҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои муайян навъбандӣ карда мешаванд: аз рӯи характери масъалаҳои ҳалшаванда: маҷмӯавӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ; аз рӯи сатҳ ва ҳаҷмӣ фарогирӣ: умумидавлатӣ, минтақавӣ, соҳавӣ; аз рӯи муҳлати иҷроӣ: кӯтоҳмуддат, миёнамуҳлат ва дарозмуддат ва ғайраҳо.

Барномаҳо дорои як қатор хусусиятҳои хоси худ мебошанд. Хусусияти муҳими барнома таъиноти дақиқи мақсаднок, яъне нишон додани мақсад ва истифодаи барнома ба ҳисоб меравад. Барои амалӣ намудани ҳар як барнома захираҳои муайян, ба монанди захираҳои моддӣ, меҳнатӣ, молиявӣ заруранд. Аз ин хотир, хусусияти дигари барнома муайян намудани миқдори захираҳо барои амалӣ намудани он ба таври умумӣ ва ҳам дар қисмҳои таркибии он дар марҳилаи иҷроӣ ба ҳисоб меравад. Хусусияти муҳими барнома ҷудо намудани қисмҳои алоҳидаи таркибӣ - мақсадҳои ҷорӣ, ки унсурҳои алоҳидаи ҷорабиниҳои маҷмӯавиро тасниф менамояд, нақши субъектҳо дар бадастории мақсадҳои ҷорӣ ва ниҳой, марҳилаҳои иҷроии барнома ба ҳисоб меравад. Характери маҷмӯавии барнома зарурати амалинамоии ҷорабиниҳои техникӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва дигар ҷорабиниҳоро ба миён меорад.[10]

Барои коркарди стратегияи рушди минтақа гузаронидани таҳлилҳо талаб карда мешавад. Дар натиҷаи таҳлил доираи проблемаҳо муайян карда мешавад, бояд дар

доираи стратегияи рушд ҳал карда шаванд. Барои ҳалли ин проблемаҳо стратегия бунёди низоми таъминоти иттилоотӣ ва ташкилотиро пешниҳод менамояд. Як қатор проблемаҳо, ки дар натиҷаи таҳлили вазъият ва ҳолат ошкор карда шудаанд, тариқи методи барномавӣ ҳал карда мешаванд.[11]

Гояи асосии методи барномавӣ алоқаи мақсад ва воситаҳои бадастории он ба ҳисоб меравад, ки дар он мақсад дар сохтори муайян ташаккул ёфта, воситаҳо маҷмӯи унсурҳои барнома ба ҳисоб мераванд, ки ҳар яке ба сатҳ ва воситаи ҳалли проблема хизмат менамояд. Аз ин хотир, методи барномавӣ як қатор марҳилаҳои омодагӣ ва амалӣ намудани барномаи маҷмӯавиро пешниҳод менамояд:[11]

- ошкор намудани проблема ва асоснок намудани муҳимияти он. Дар чунин ҳолат проблема, ки барои фаъолияти муқаррарии минтақа хос нест, ошкор карда мешавад. Илова бар ин, дар ин марҳила воситаҳои мухталифи ҳалли проблема аз нуқтаи назари натиҷаҳо ва хароҷоти зарурӣ баррасӣ гардида, аҳамияти проблема, афзалиятнокӣ ва фаврӣ будани ҳалли он баҳогузори карда мешавад;

- муайян намудани мақсади барнома. Вобаста ба ҳаҷм ва доираи проблема мақсади асосиро метавон ба мақсадҳои ҷорӣ ҷудо намуд. Зарур аст, ки ба сохтор ва тобеияти тарафайни низоми мақсадҳо диққат дод, зеро ин хусусият, аз бисёр ҷиҳат, сохтори ҳуди барнома, марҳилаҳо ва услубҳои амалинамоиро муайян менамоянд;

- муайян намудани нишондиҳандаҳои калидии самаранокӣ. Дақиқии мақсадҳо бо муайянии миқдории онҳо ба даст оварда мешавад. Дар ҳар як сатҳи ташаккули мақсадҳо зарур аст, ки нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ муайян карда шаванд, ки иҷроиши онҳо шаҳодати ба даст овардани мақсадҳои гузашташуда мегардад.

- коркарди шаклҳои барнома. Дар ин марҳила ҷамъоварии далелҳо амалӣ карда мешавад, ки ба тақмили низом ва ба иноватгирии фаъолияти объекти барнома мусоидат менамояд. Аз тарафи субъект методҳо, воситаҳо ва захираҳои имконпазири бадастории мақсадҳо баррасӣ карда мешаванд. Шаклҳои гуногуни барнома дар асоси ба иноват гирифтани хусусиятҳои рушди муҳити беруна ё муносибатҳои мухталифи ҳалли проблема ташаккул меёбанд;

- интиҳоби шакли иҷроиши барнома ва ташаккули маҷмӯи ҷорабиниҳои амалинамоии он. Дар раванди интиҳоби шакли иҷроиши барнома зарур аст, ки омилҳои нисбатан муҳим дар марҳилаи мазкур ва дар дурнамои стратегӣ, ки иҷроиши ҳар як шакли иҷроиши барномаро маҳдуд менамоянд, муайян карда шаванд: баҳогузории самаранокӣ ояндабинӣ; муқоисаи захираҳои зарурӣ ва мавҷуда. Дар натиҷа, бояд ҳамон шакле муайян карда шавад, ки ба бадастории мақсадҳо бо самаранокӣ зиёд имконият медиҳад;

- иҷроиши барнома. Ҳолати муҳими ин марҳила ташаккули механизми махсуси ташкили идоракунии иҷроиши барнома ба ҳисоб меравад, ки шаклҳо ва методҳои он мувофиқи ҳаҷм ва хусусияти фаъолияти минтақа муайян мегардад, ки ба бадастории сатҳи нисбатан баланди самаранокӣ имконпазир равона гардидаанд;

- назорат ва тасҳеҳи иҷроиши барнома. Назорати дуршавии имконпазири нишондиҳандаҳои калидӣ дар раванди иҷроиши барнома амалӣ карда мешавад. Дар натиҷаи таҳлили дуршавиҳо сабаб ва сатҳи таъсири онҳо ба натиҷаи ниҳии иҷроиши барнома; мақсаднокии бартараф намудани оқибатҳои дуршавӣ ошкор карда мешаванд. Тасҳеҳи ҷорабиниҳои барномавӣ бояд имконияти ивазнамоии пурраи онҳо, инчунин шаклҳои имконпазири гузариши таъминоти захиравиро пешниҳод намояд;

- натиҷагирии иҷроиши барнома. Баҳогузории натиҷаи иҷроиши барнома бояд аз рӯи нишондиҳандаҳои калидии самаранокӣ гузаронида шавад. Баҳогузории ниҳой бояд ба баҳогузории самаранокӣ ҳалли проблема ва баҳогузории самаранокӣ ҷорабиниҳои

барномавӣ барои ҳалли проблема равона карда шавад. Барои муайян намудани самаранокии иҷроиши барнома истифодаи баҳогузори низомӣ мувофиқи мақсад аст. Самараи иҷроиши барнома вазифаро аз натиҷаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ-техникӣ ва экологӣ пешниҳод менамояд. Самараи иҷтимоии иҷроиши барномаро метавон ба таври муқоисаи миқдории шароити иҷтимоӣ то ба баъд аз иҷроиши барнома баҳогузурӣ намуд.

Яке аз хусусиятҳои барномаи рушд характери конвенсиалии онҳо мебошад, ки дар нерӯи пешбаранда будан ва дар як ҳолат натиҷаи манфиатҳои мувофиқгардидаи тамоми иштирокчиёни раванди ислоҳоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ баромад намудан, зоҳир мегардад. Таъсири назаррасро ба сифати коркард ва амалинамоии барномаҳои рушд сатҳи баланди тафсили механизмҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии он, инчунин чандирии идоракуний, ки ба ворид намудани ғаврии тасҳеҳоти зарурӣ дар раванди қабули қарор оид ба ҳаҷми маблағгузурӣ, тақсмоти меҳнат, муҳлатҳои иҷроиш имконият фароҳам меорад, таъсири назаррас мерасонанд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки мафҳуми “барнома” ин як навъ маҷмӯи чорабиниҳое ба ҳисоб меравад, ки дар самти бадастурӣ ё амалӣ намудани мақсади муайян мавриди истифода қарор дода шудаанд. Мафҳуми мазкур нисбати тамоми навъҳои ғаволияти идоракуний истифода карда шуда, самт ва сатҳи амалӣ гардидани он аз маблағгузурӣ вобаста мебошад. Амалинамоии барномаҳо тариқи коркарди чорабиниҳои техникӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, истеҳсолотӣ, ташкилотӣ, илмӣ-техникии ба ҳам алоқаманд таъмин карда мешавад. Таҳлили муносибатҳои методологии таҳқиқи рушди минтақа имконият медиҳад, ҳулосабарорӣ намуд, ки таҳаввулотҳои онҳо раванди табиӣ гузариши минтақаро ба тарҳи рушди устувор таҷассум менамояд. Аксарияти кишварҳои ҷаҳон саъю кӯшиши худро дар пайравӣ намудан ба принсипҳои он, ки принсипи асосии он ба инобат гирифтани оқибатҳои иҷтимоӣ ва экологии қарорҳои қабулшуда, яъне рушди сифатии иқтисодиёт ва технология, дар самти коҳиш додани сатҳи манфии антропогенӣ ва таъсири техногенӣ ба табиат мебошад, ибраз намудаанд.

Ҳамин тариқ, ҳулоса метавон қайд намуд, ки барнома як навъ ғаволият ва мавҷи чорабиниҳое ба ҳисоб меравад, ки дар самти ба даст овардани мақсади муайян мавриди истифода қарор дода мешавад. Мақсади асосии таҳия ва татбиқи барномаи минтақавии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ самаранок истифода бурдан ва рушди нерӯи табиӣ, истеҳсолӣ, меҳнатӣ ва зехнии минтақа, бартариҳои иштироки он дар тақсмоти миллӣ ва байналмилалӣ меҳнат мебошад. Амалинамоии барномаҳо тариқи коркарди чорабиниҳои техникӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, истеҳсолотӣ, ташкилотӣ, илмӣ-техникии ба ҳам алоқаманд таъмин карда мешавад.

Қайд намудан зарур аст, ки ташаккули назарияи классикӣ бо назардошти қонуниятҳои ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолкунанда баррасӣ карда мешавад. Хусусиятҳои тақсмоти минтақавии меҳнат бо тафовутҳои минтақавии шароити истеҳсолот: мавҷудият ё ҷой надоштани шароити мувофиқи табиӣ-иқлимӣ, захираҳои табиӣ, таҷрибаи меҳнатии аҳолӣ ва дигар омилҳо муайян карда мешавад. Дар чунин ҳолат омилҳо ва падидаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки ба ташаккул ва инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда ва равандҳои иҷтимоӣ дар низомии минтақавии давлат ва дар ҳар як минтақа мусоидат менамоянд, аҳамияти хосса касб менамоянд.

Адабиёт

1. Некрасов Н.Н. Региональная экономика: теория, проблемы, методы. 2 - е изд. / М.: Экономика, 1978. – С. 13.
2. Зенчева Н.В., Герасимов Б.И. Экономический анализ дифференциации социально-экономического развития регионов России. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2005. – С. 16.

3. Пчелинцев О.С. Региональная экономика в системе устойчивого развития // Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. М.: Наука, 2004.-С. 22. Барбаков О. М.
4. Региональное управление: реалии и перспективы. СПб.: Изд-во «Лань», 2000. – С. 54.
5. Лексин В.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития /В.Н. Лексин, А.Н. Швецов. М.: УРСС, 1997. – С. 24.
6. Барзилов С. И. Регион как политическое пространство / С. И. Барзилов, А. Г. Чернышев // Свободная мысль, 1997. № 2. С. 5.
7. Панасюк М.В. Управление регионом: территориальный подход / М.В. Панасюк. – Казань, 2005. – С. 78. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / О.Вальтер. –М.: Издательская группа «Прогресс», 1995. – С. 1112.
8. Бочко В. С. Развитие территорий муниципальных образований с использованием программного метода / В.С.Бочко // Экономика региона. 2014. № 1. С. 33 - 43.
9. Кузнецов А.В. Региональная политика стран ЕС / А.В. Кузнецов. -М.: ИМЭМО РАН, 2009. 189 с.
10. Силкина Е. В. Зарубежный опыт государственного регулирования инновационной деятельности / Е.В. Силкина // Инновационные технологии и системы. – Минск. 2006. – С.185.
11. Артоболевский С.С. Западный опыт реализации региональной политики: возможности и ограничения практического использования / С.С. Артоболевский // Региональные исследования. 2008. № 3. С. 3-17.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ПРОГРАММНОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

ШАМСУЛЛОЗОДА ШУКРУЛЛО,

кандидат экономических наук, доцент

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира 33.

Тел.: (+992)-934-52-66-66. E-mail: shamsullozoda81@mail.ru

ВОХИДОВ БАХТИЁР ШОДИХОНОВИЧ,

соискатель Академии государственной управлений при

Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира 33.

Тел.: (+992)-933-31-75-75

ПИРАКОВ ШОХРУХ,

соискатель Академии государственной управлений при

Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира 33.

Тел.: (+992)-918-35-37-51

В данной статье изучены основы теоретической науки о программном развитии регионов. Методологическое развитие региона проявляется в рациональном обобщении определенного экономико-географического пространства, обладающего материальными ресурсами и социально - экономической системой, в которой отдельные элементы со структурой, задачами, отношениями с внешней средой создают определенную организацию. Также в статье отмечается, что экономическое развитие считается главным условием социально-экономического развития региона. Поэтому речь идет о достижении высоких

темпов экономического развития в связи с задачами социально-экономического развития региона.

Ключевые слова: региональное развитие, социально-экономическая система, отдельные элементы, высокие темпы экономического развития, социально-экономическое развитие региона, программно-целевые методы, уровень социально - экономического развития региона, региональное развитие производительных сил, территориальная основа, стратегия регионального развития, разработка программных форм, программа реализации, региональное разделение труда.

THEORETICAL SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF PROGRAM DEVELOPMENT OF REGIONS

SHAMSULLOZODA SHUKRULLO,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosira 33 street.
Phone: (+992)-934-52-66-66. E-mail: shamsullozoda81@mail.ru

VOHIDOV BAKHTIYOR SHODIKHONOVICH,

the applicant Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosira str.
Phone: (+992)-933-31-75-75

PIRAKOV SHOHRUKH,

the applicant Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosira str.
Phone: (+992)-918-35-37-51

This article explores the fundamentals of theoretical science of the programmatic development of regions. The methodological development of the region is manifested in the rational generalization of a certain economic and geographical space that has material resources and a socio-economic system in which individual elements with a structure, tasks, and relations with the external environment create a certain organization. The article also notes that economic development is considered the main condition for the socio-economic development of the region, and the region itself largely depends on it. Therefore, we are talking about achieving high rates of economic development in connection with the tasks of the socio-economic development of the region.

Keywords: regional development, socio-economic system, individual elements, high rates of economic development, socio-economic development of the region, program-target methods, level of socio-economic development of the region, regional development of productive forces, territorial basis, regional development strategy, development program forms, implementation program, regional division of labor.

УДК:36.1+5(575.5)

**МАВҚЕЪ ВА НАҚШИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН**

САТТОРЗОДА ЭРАЧ ИБОДУЛЛО,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир 33.
Тел.: (+992)-918-74-74-86. E-mail: sattorov-87-87@mail.ru.

ОЛИМОВ САӢДӢ ИБОДУЛЛОЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир 33.
Тел.: (+992)-987-27-67-00. E-mail: olimov.sadi@mail.ru

Дар мақолаи мазкур мавқеъ ва нақши низоми бонкӣ дар рушди иқтисоди Тоҷикистон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Ба ақидаи муаллифон мавқеъ ва нақши низоми бонкӣ дар рушди соҳаҳои ҳаётан муҳими иқтисоди миллии ҳар як давлат нақши калидӣ бозида, рушди низоми бонкӣ чиҳати боз ҳам вусъат додани самаранокии истеҳсоли молҳои ватанӣ мусоидат мекунад. Инчунин, дар мақолаи мазкур дарҷ гардидааст, ки дар соли 2021 аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди кишвар қариб 13,7 миллиард сомонӣ қарз дода шуд, ки аз ин нишондиҳанда 1,4 миллиард сомонӣ ё ин, ки 10,3 фоизаш ба соҳаи саноат ровона гардидааст.

Муаллифон рушди низоми бонкии кишвар ва нақши онро дар рушди устувори бахши воқеии иқтисодиёти давлат таҳлил намуда, нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро дар даврони истиқлол дар ҷадвал ва рақамҳо нишон додаанд.

***Калидвожаҳо:** низоми бонкӣ, иқтисодиёти миллий, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, ташкилотҳои қарзӣ, рушди низоми бонкӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ.*

Таҷрибаи ҷаҳонии мамолики аз нигоҳи иқтисоди бозорӣ тараққикардаи дунё нишон медиҳанд, ки мавқеъ ва нақши низоми бонкӣ дар рушди соҳаҳои ҳаётан муҳими иқтисоди миллии ҳар як давлат нақши калидӣ бозида, рушди низоми бонкӣ чиҳати боз ҳам вусъат додани самаранокии истеҳсолоти ватанӣ мусоидат мекунад. Бояд қайд намуд, ки яке аз масоили муҳим дар иқтисодиёти ҳар як давлат ин таъмини субъектҳои иқтисодӣ бо захираҳои кофӣ қарзӣ ба ҳисоб меравад. Рушди устувори иқтисоди миллий ва соҳаҳои воқеии кишвар аз захираҳои пулӣ ва ташкили дурусти онҳо вобастагии калон дорад. Дар робита ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои муаззами миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои худ қайд намуданд, ки “низоми молияву бонкии кишвар ҳамчун омили муҳими рушди иҷтимоиву иқтисодии Тоҷикистон бояд ба афзалиятҳои кишвар ва ба манфиати ҷомеа равона шуда, барои бо сармоя таъмин намудани соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, ҳавасманд гардонидани соҳибкорону тоҷирон ва умуман, баланд бардоштани ғаълонокии иқтисодӣ дар ҷомеа, ташкили ҷойҳои корӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли хизмат намояд” [1].

Мавриди зикр аст, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 30-юми сентябри соли 2022 дар маҷмӯъ 62 ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 14 бонки анъанавӣ, 1 бонки исломӣ, 47 ташкилотҳои маблағгузории хурд, 18 ташкилоти амонатии қарзии хурд, 3 ташкилоти қарзии хурд ва 26 фондҳои қарзии хурд ғаъолият менамоянд, ки ин аз устувори низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад [2]. Инчунин, ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар маҳалҳо воҳидҳои сохтории худро доранд, ки ба рушди минтақаҳо ва соҳаҳои он хизмат мерасонанд.

Тачрибаи давлатҳои рушкардаи дунё нишон медиҳанд, ки рушди соҳаҳои воқеии иқтисоди миллӣ ҳамон вақт имконпазир хоҳад буд, ки агар соҳаҳои мазкур ба маблағгузориҳои кофӣ таъмин гардад. Ҷиҳати ҳалли ин мушкилот Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар аз 26 декабри соли 2019 ба Бонки миллӣ ва БДА “Амонатбонк” супориш доданд, ки ҷиҳати ба таври назаррас зиёд намудани ҳаҷми қарздиҳӣ ба соҳаҳои иқтисодиёт, махсусан бахшҳои истеҳсолӣ ва паст кардани ғоизи он, чораҳои таъхирнопазир андешида шавад [3].

Солҳои охир дар баробари маблағгузориҳои буҷетӣ барои рушди соҳаҳои воқеии иқтисоди миллӣ, инчунин, маблағҳои қарзии пешниҳодшуда дар рушди соҳаҳои иқтисодиёт, нақши калон бозида истодааст. Дар соли 2021 аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди кишвар қариб 13,7 миллиард сомонӣ қарз дода шуд, ки аз ин нишондиҳанда 1,4 миллиард сомонӣ ё ин, ки 10,3 ғоизаш ба соҳаи саноат равона гардидааст.

Ҳаҷми қарзҳои додашуда аз тарафи низоми бонкӣ, махсусан ташкилотҳои қарзии хурд барои амалӣ намудани сиёсати индустриаликунонии иқтисодиёти кишвар, махсусан барои рушди соҳаҳои истеҳсолӣ, пеш аз ҳама, соҳаи саноат бояд зиёдтар қарздиҳиро ба роҳ монанд, он гоҳ, ғайолияти онҳо ба мақсад мувофиқ мебуд [5]. Чунки соҳаи саноат яке аз соҳаҳои калоние мебошад, ки дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши босазо ва муҳимро мебозад.

Яке аз вазифаҳои муҳиме, ки дар назди давлату Ҳукумат истодааст, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва дар ин замина, кам кардани сатҳи бекорӣ дар мамлакат мебошад. Маҳз соҳаҳои воқеии иқтисодиёт махсусан соҳаи саноат ҳамчун сарчашмаи асосии ташкилкунӣ ҷойҳои кории нав, истеҳсолкунандагони молҳои рақобатпазир ва муаррифкунандаи давлат ба ҳисоб мераванд.

Дар солҳои Истиқлоли давлатӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муяссар гардид, ки бо роҳи ташкили дурусти низоми бонкӣ ва маблағҳои қарзии пешниҳодшуда ба дастовардҳои бузург ноил гардад. Аз ҷумла, паст кардани сатҳи камбизоатӣ аз 81%-и соли 1999 то 26,3% дар соли 2020 [3], афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 6,1 млрд. сомони соли 2004 ба 98,9 млрд. сомонӣ дар соли 2021, таъсиси ҷойҳои кории нав ва марҳила ба марҳила зиёд гардидани музди маош ва ғ. Яке аз муҳимтарин нишондиҳандаи иқтисодиёт, ки натиҷаи ниҳии ғайолияти истеҳсолӣ ва рушди иқтисоди миллиро тавсиф менамояд маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мебошад.

Тибқи омили расмӣ кишвар агар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар дар соли 2013-ум -40,5 млрд. сомонӣ ва дар соли 2015-ум- 48,4 млн. сомони ташкил дода бошад, дар соли 2018 – 68,8 млрд. сомонӣ, дар соли 2019 – 78,2 млрд. сомонӣ ва дар соли 2021 – 98,9 млрд. сомони ташкил додааст.

Бо ҳидояту дастгириҳои пайвастаи Пешвои хирадманд Эмомалӣ Раҳмон сиёсати макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, ба рушди нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи некӯаҳолии мардум, рушди низоми бонкӣ, таъмини даромадҳои буҷети давлатӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва таъсиси ҷойҳои кории нав ва ғ. равона гардида, дар ин самт дастовардҳои назаррасе ба даст омад.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2014-2021

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Маҷмӯи маҳсулоти	45,6	48,4	54,4	61,1	68,8	78,2	82,5	98,9

дохилӣ (ММД), млрд. сомонӣ								
ММД ба сари аҳоли, сомонӣ	5498	5727	6300,3	6913,5	7478,2	8355	8740	9890
Сатҳи камбизоатӣ, %	32,6	31	30,2	29,7	29,5	27,5	26,3	-
Музди меҳнати миёнаи номиналӣ, сомонӣ	884	879	960	1312	-	1357	1545	1612
Сатҳи бекорӣ, %	2,4	2,3	2,3	2,2	2,1	2,0	2,1	2,1

Аз рақамҳои ҷадвали мазкур бармеояд, ки дар тӯли 8 соли охир (2014-2021) ММД зиёда аз 2,1 маротиба зиёд шуда, дар соли 2021 он ба 98,9 млрд. сомонӣ баробар шуда, афзоиши ҳақиқии ММД, ба ҳисоби миёна, дар ин муддат 7%-ро ташкил додааст. Музди миёнаи маош бошад, дар ин давраи таҳлилӣ 728 сомонӣ зиёд гардида, дар соли 2021-ум зиёда аз 1612 сомони ро ташкил дод. Дар даврони соҳибистиклолӣ дастоварди муҳиме ки давлату Ҳукумати Тоҷикистон бо ба роҳ мондани сиёсати иҷтимоии босубот ба даст овард ин баланд бардоштани некӯаҳволии мардуми кишвар мебошад.

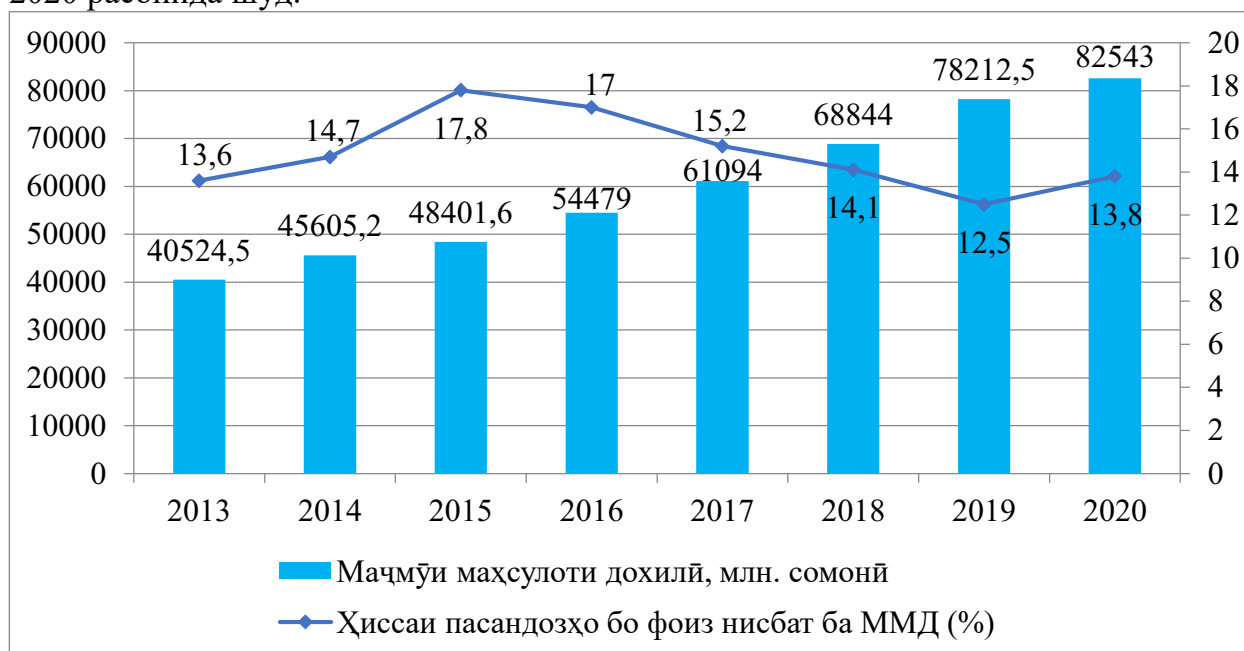
Бо мақсади боз ҳам вуҷуд бахшидани корҳои созандагӣ, кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии халқ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳия гардида мавриди амал қарор дорад. Стратегияи мазкур барои ноил гардидани ҳадафҳои рушди ҳазорсола ва афзалиятҳои дар Стратегияи миллии рушд муайянгардида равона шудааст. Дар асоси амалӣ гардидани ин стратегия то соли 2030 бояд ҳамасола афзоиши ММД 7-8%-ро ташкил диҳад, ҳаҷми ММД дар давраи пешбинишуда 3 маротиба ва аз ин зиёд афзоиш меёбад ва ҳаҷми он ба ҳар сари аҳоли 2,5 маротиба зиёд мешавад. Инчунин, то соли 2030 сатҳи таваррум дар доираи 7% нигоҳ дошта шуда ва сатҳи камбизоатӣ то 15% паст карда мешавад [5].

Бояд таъкид кард, ки дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва дастрасӣ ба афзалиятҳои, ки дар Стратегияи миллии рушд оварда шудааст, нақши низомии бонкии кишвар хеле калон мебошад. Таҷрибаи давлатҳои рушдқарда нишон медиҳанд, ки рушди босуботи бахши воқеии иқтисодиёти давлат аксаран аз иштироки фаъоли бонкҳо дар ҷараёни сармоягузорӣ вобаста мебошад.

То имрӯз дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ 63 созмонҳои қарздиҳӣ ва хурди молиявӣ, аз ҷумла 14 бонк фаъолият менамоянд.

Ҳамин тариқ дар татбиқи сиёсати иқтисодӣ иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди устувори иқтисодиёти мамлакат, махсусан соҳаҳои воқеии он, рушди низомии бонкӣ ҷои намоёнро ишғол менамояд. Дар 30-соли истиқлол низомии бонкии кишвар дар ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ моливи ба монанди Бонки исломии рушд, Бонки рушди Осиё, Бонки рушд ва таҷдиди Аврупо муваффақиятҳои муҳимро ба даст овард. Созмонҳои молиявии мазкур дар низомии бонкии кишвар барои дастгирии соҳибкории хурду миёна, рушди соҳаҳои маориф, тандурустӣ, нақлиёт, энергетика ва дигар соҳаҳои муҳим гузошанд. Дар соли 2021 аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди кишвар қариб 13,7 миллиард сомонӣ қарз дода шуд, ки нисбат ба соли 2020-ум 3,4 миллиард сомонӣ ё тақрибан 25 фоиз зиёд мебошад.

Дар натиҷаи ба роҳ мондани сиёсати дурусти низоми бонкӣ дороиҳои низоми бонкии кишвар аз 311 млн. сомони соли 2000-ум ба беш аз 26 млрд. сомонӣ дар соли 2020 расонида шуд.



Диаграммаи 1. Ҳиссаи пасандозҳо ба ҶМД (%)

Умуман бозори хизматрасониҳои депозитии бонкӣ рӯз то рӯз инкишоф ёфта истодааст. Агар ба нишондиҳандаи ҳиссаи депозитҳо нисбат ба ҶМД назар афканем, он гоҳ мебинем, ки ин нишондиҳанда сол то сол афзуда истодааст. Агар дар соли 2013 ҳаҷми умумии пасандозу амонатҳо 13,6%-и ҶМД-ро ташкил карда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2015 қариб ба 18 фоиз расид. Бояд қайд намуд, ки бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ кӯшиш ба харҷ диҳанд, ки ҳаҷми сандуқи пасандозии онҳо бомаром ва тез афзоиш ёбад. Чунки таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки нишондиҳандаи ҳиссаи пасандозҳо нисбат ба ҶМД дар давлатҳои тараққикарда зиёда аз 50-60 фоизро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 2. Бақияи пасандозҳо аз рӯи минтақаҳо, ҳаз. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2016	2017	2018	2019	2020
ВМКБ	257305	242985	270335	299248	353795,72
НТМ	280673	263796	240291	289081	1201618,44
Вилояти Хатлон	679907	660580	621282	668625	838485,63
Вилояти Суғд	1394067	1450393	1277897	1400028	2079530,26
Шаҳри Душанбе	6236760	6102716	6631334	6318296	7779254,84
Ҳамаи амонатҳо	9243235	9283515	9723803	9742210	11414199,26

Агар ба ҷадвали 2 назар афканем он гоҳ мебинем, ки танҳо дар соли 2020 аз ҳаҷми умумии бақияи пасандозҳо қариб 68,2 фоиз ба шаҳри Душанбе, 18,2 фоиз ба вилояти Суғд, 7,3 фоиз ба вилояти Хатлон, 10,5 фоиз ба НТМ ва 3 фоиз ба ВМКБ рост меояд.

Дар шароити муосир кишварҳое, ки дар ҳолати рушд қарор доранд, бештар ҷалб намудани инвеститсияҳо ба соҳаҳои воқеии иқтисодиёт яке аз омилҳои асосии таъмини рушди босуботи иқтисодиёт ба ҳисоб меравад.

Мутаасифона ҳиссаи инвеститсияи хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон ночиз мебошад, он дар соли 2020 қариб 10 фоиз маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медод,

ки ин барои таъмини рушди устувори иқтисодиёт кофӣ намебошад. Сабабҳои кам ворид гаштани инвестицияи хориҷӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурии мо бисёранд, аз он ҷумла ба таври кофӣ рушд наёфтани бозори қоғазҳои қимматнок, мукамал намудани қонунгузорӣ дар самти маблағгузорӣ, тараққӣ додани инфрасохтори бозорӣ, мавҷуд будани омилҳои коррупсионӣ, сода кардани қабули қарорҳои идоракунӣ дар мақомоти давлатӣ ва омилҳои дигар.

Омилҳое, ки дар боло номбар кардем, имрӯз садҳо омилҳое ба монанди ин ҳастанд, ки боиси кам ворид шудани инвестицияи хориҷӣ ва ба таври кофӣ рушд наёфтани низоми бонкии кишвар гардидаанд.

Агар мушкилиҳои дар боло номбаркардашуда, ва дигар мушкилиҳое, ки сади роҳи ҷалби зиёди инвестицияи хориҷӣ ва рушди низоми бонкӣ гардидаанд барканор карда шаванд мо бо итминони комил гуфта метавонем, ки дар як муҳлати кӯтоҳ ҳам ҷалби инвестицияи хориҷӣ зиёд мегардад ва ҳам низоми бонкии кишвар ба натиҷаҳои баланди рушд ноил хоҳад гашт.

Бо мақсади нигоҳ доштани боварии аҳоли нисбати низомӣ бонкӣ, рушди минбаъдаи низоми бонкӣ, таъмини устувори молиявии бонкҳо, ки ҳамчун сарчашмаи асосии таъминоти воситаҳои пулӣ дар иқтисодиёти кишвар баромад мекунанд чораҳои зеринро бо мақсад мувофиқ медонем:

- боз ҳам зиёд намудани андозаи ҷубронпулӣ аз рӯй пасандозҳои шахсони воқеӣ, тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ”.

- таъмини ҳуқуқи кафолати баргадонидани маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ дар ташкилотҳои қарзӣ;

- афзун гардонидани ҷалби амонатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бо роҳи усулҳои гуногун ба низоми бонкӣ;

- беҳтар сохтани шароит доир ба амалиётҳои гуногуни бонкӣ барои мизочон аз ҷониби бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ;

- кам кардани кардани фоизи андоз аз даромади фоизии амонатҳо барои шахсони воқеӣ;

- афзун кардани шакли намуди хизматрасониҳои бонкӣ дар самти истифодаи маблағҳои шахсони воқеӣ;

- афзун гардонидани тарғиботи ташфиқот (реклама)-ҳо доир ба тарзу услуби хизматрасониҳои нави бонкӣ аз рӯй амонатҳои ҷалбшуда;

- боз ҳам ҷоннок намудани рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва сатҳи сифати хизматрасониҳо амалиётҳои бонкӣ.

Адабиёт

1. Маҳмадов Ф. С. Кори магистрӣ. Идоракунӣ низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бухрони иқтисодӣ» ш. Душанбе, соли 2021.

2. Бюлетени оморӣ бонкӣ // Нашри расмӣ. – Душанбе:БМТ, 2022.- №9 (326).98 с.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 26 декабри соли 2019.

4. Ҳикматов У.С. Микрофинансовче секторч раивития малого предпринимательства в РТ / У.С. Ҳикматов. – Душанбе: Ирфон, 2010

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 26 январи соли 2021.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 26 декабри соли 2019.

7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

8. Бюллетени оморӣ бонкӣ, Бонки миллии Тоҷикистон- Душанбе, 2020 (305). - С. – 10.

9. Маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи коронавирус (COVID-19)” 11 декабри соли 2021, шаҳри Кӯлоб

РОЛЬ И МЕСТО БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

САТТОРЗОДА ЭРАДЖ ИБОДУЛЛО,

кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Саид Носира, 33.
Тел.: (+992) 918-74-74-86. E-mail: sattorov-87-87@mail.ru.

ОЛИМОВ САЪДӢ ИБОДУЛЛОЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Саид Носира, 33.
Тел.: (+992) 987-27-67-00. E-mail: olimov.sadi@mail.ru.

В данной статье была проанализирована и рассмотрена роль и место банковской системы в развитии экономики Таджикистана. По мнению авторов место и роль банковской системы в развитии жизненно важных отраслей народного хозяйства в каждой стране играет ключевую роль, развитие банковской системы в целях дальнейшего расширения производства отечественной продукции является одной из задач этой проблемы. Также в данной статье отмечено что в 2021 году со стороны кредитных учреждений было выделено примерно 13,7 млрд. сомони, от этого показателя 1,4 млрд. сомони или 10,3% было направлено в промышленную отрасль.

Авторы анализируют развитие банковской системы страны и ее роль в устойчивом развитии реального сектора экономики государства, а отдельные макроэкономические показатели в период независимости показаны в таблицах и рисунках.

Ключевые слова: банковская система, национальная экономика, макроэкономические показатели, кредитные учреждения, развитие банковской системы, валовый внутренний продукт.

THE ROLE AND PLACE OF THE BANKING SYSTEM IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF TAJIKISTAN

SATTORZODA ERAJ IBODULLO,

Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Management
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosira str.
Phone: (+ 992)-902-00-74-74. E-mail: sattorov-87-87@mail.ru

OLIMOV SADY IBODULLOEVIICH,

Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Management
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosira str.
Phone:(+992) 987-27-67-00. E-mail: olimov.sadi@mail.ru

In this article, the role and place of the banking system in the development of the economy of Tajikistan was analyzed and considered. According to the authors, the place and role of the banking system in the development of vital sectors of the national economy in each country plays a key role, the development of the banking system in order to further expand the production of domestic products is one of the goals of this problem. Also, this article notes that in 2021, approximately 13.7 billion somoni

were allocated from credit institutions, of which 1.4 billion somoni or 10.3% was directed to the industrial sector.

The authors analyze the development of the country's banking system and its role in the sustainable development of the real sector of the state economy, and individual macroeconomic indicators during the period of independence are shown in tables and figures.

Key words: *banking system, national economy, macroeconomic indicators, credit institutions, development of the banking system, gross domestic product.*

УДК:339.16 (575.3)

ХАРИДӢОИ ДАВЛАТИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАЪРИХ, НАҚШ ВАЗИФАӢОИ МАҚОМИ ВАКОЛАТДОР ДАР СОҶА

ҶАЛОЛОВ АБДУФАЙӢЗ АБДУМУМИНОВИЧ,

номзади илмӢоии иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Т

Мақола ба омӯзиши харидҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шуда, таърих, нақш, вазифаҳои мақоми ваколатдор дар ин соҳа одатан ба риояи қисми мақсадноки маблағҳои аз буҷет ҷудошуда нигаронида шудааст. Бо тағйирёбии сохтори давлатӣ дар давраи таърихи навини Тоҷикистон институтҳои давлатии ҷумҳурӣ марҳилаҳои гуногуни ташаккулёбӣ, аз ҷумла таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳиро паси сар карданд. Мақсади асосии ислоҳоти мақомоти идоракунии давлатӣ, ки нақши онҳо дар таъмини рушди устувори кишвар аз рӯи таъриф бениҳоят муҳим аст, мутобиқ гардонидани вазифаю имкониятҳои онҳо ба шароити нави тағйирёфта буд. Тақмили пайвастаи сохтори идоракунии давлатӣ ва оптимизатсияи фаъолияти мақомоти давлатӣ аз гузариши ба шаклҳои бозори муносибатҳо ва воқуниши саривақтӣ ба ҷолишҳои ба вучудомада дар самти идоракунии муносиби давлатӣ тақозо гардид.

Таъмини давлат ва субъектҳои он бо мол, кор ва хизматрасонӣ дар сохтори иқтисодии тағйирёфта муайян намудани афзалиятҳои расидан ба ҳадафҳои рушди соҳаи қонунгузорӣ ва таъсиси сохтори алоҳидаро бо муайян кардани ҳадафу вазифаҳои ҷавобгӯи талаботи имрӯза ва додани ваколатҳои дахлдор талаб мекард. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚҶТ) аз 12 декабри соли 1997, №511 «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ» воқеан нуқтаи ибтидоӣ дар ин самт буд, ки баъдан бо таъсиси мақомоти масъул барои хариди давлатӣ оварда расонид.

Мутобиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 майи соли 2001, №214 «Масъалаҳои Агентии хариди мол, кор ва хизматрасонии назди Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон» Агентии мазкур аз ҷониби мақоми ваколатдори харид, ки сиёсати миллии хариди мол, кор ва хизматрасониро амалӣ менамояд, муайян карда шудааст. Бо қарори мазкур нақшаи идоракунии ва сохтори дастгоҳи Агентӣ бо ҳаёати 30 воҳид, аз ҷумла намояндагони Агентӣ дар минтақаҳо тасдиқ карда шуд. Ба сохтори дастгоҳи марказии Агентӣ раёсат, се шӯъбаи танзими харид (аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ, буҷети маҳаллӣ ва хариди қору хизматрасонӣ), инчунин шӯъбаи молиявӣ ва маъмурӣ шомил буданд. Нақшаи идоракунии Агентӣ аз дастгоҳи марказӣ ва идораҳои минтақавӣ дар шаҳрҳои Хуҷанд, Хоруғ, Қўрғонтеппа, Қўлоб ва минтақаи Фарм иборат аст.

Калидвожаҳо: Хариди давлатӣ, эҳтиёҷоти давлатӣ, банақшагирӣ, шартномаҳои намунавӣ, механизмҳои назоратӣ, самаранокӣ, хароҷоти буҷет, таърих, сохтори давлатӣ, ислоҳоти, азнавташкилдихӣ, мутобиқ гардонидани сохторҳо.

Бо тағйирёбии сохтори давлатӣ дар давраи таърихи навини Тоҷикистон институтҳои давлатии ҷумҳурӣ марҳилаҳои гуногуни ташаккулёбӣ, аз ҷумла таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳиро паси сар карданд. Мақсади асосии ислоҳоти мақомоти идоракунии давлатӣ, ки нақши онҳо дар таъмини рушди устувори кишвар аз рӯи таъриф бениҳоят муҳим аст, мутобиқ гардонидани вазифаю имкониятҳои онҳо ба шароити нави тағйирёфта буд. Тақмили пайвастаи сохтори идоракунии давлатӣ ва оптимизатсияи фаъолияти мақомоти давлатӣ аз гузариш ба шаклҳои бозори муносибатҳо ва воқуниши саривақтӣ ба ҷолишҳои ба вучудомада дар самти идоракунии муносиби давлатӣ тақозо гардид.

Таъмини давлат ва субъектҳои он бо мол, кор ва хизматрасонӣ дар сохтори иқтисодии тағйирёфта муайян намудани афзалиятҳои расидан ба ҳадафҳо, рушди соҳаи қонунгузорӣ ва таъсиси сохтори алоҳидаро бо муайян кардани ҳадафу вазифаҳои ҷавобгӯи талаботи имрӯза ва додани ваколатҳои дахлдор талаб мекард. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚҶТ) аз 12 декабри соли 1997, №511 «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ» воқеан нуқтаи ибтидоӣ дар ин самт буд, ки баъдан таъсиси мақомоти масъул барои хариди давлатӣ.

Мутобиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 майи соли 2001, №214 «Масъалаҳои Агентии хариди мол, кор ва хизматрасонии назди Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон» Агентии мазкур аз ҷониби мақоми ваколатдори харид, ки сиёсати миллии хариди мол, кор ва хизматрасониро амалӣ менамояд, муайян карда шудааст. Бо қарори мазкур нақшаи идоракунии ва сохтори дастгоҳи Агентӣ бо ҳайати 30 воҳид, аз ҷумла намояндагони Агентӣ дар минтақаҳо тасдиқ карда шуд. Ба сохтори дастгоҳи марказии Агентӣ раёсат, се шӯъбаи танзими харид (аз ҳисоби бучети ҷумҳуриявӣ, бучети маҳаллӣ ва хариди қору хизматрасонӣ), инчунин шӯъбаи молиявӣ ва маъмурӣ шомил буданд. Нақшаи идоракунии Агентӣ аз дастгоҳи марказӣ ва идораҳои минтақавӣ дар шаҳрҳои Хучанд, Хоруғ, Қўрғонтеппа, Қўлоб ва минтақаи Фарм иборат буд.

Қобили зикр аст, ки дар ин давра Бонки Ҷаҳонӣ ва дигар созмонҳои байналмилалӣ молӣ, ки ба чудо кардани маблағҳои зиёд барои тарҳҳои сармоягузорӣ дар кишвар шурӯъ карданд, ба рушди низоми миллии хариди давлатӣ дар Тоҷикистон таваҷҷуҳи бештар зоҳир карданд. кишварҳои қарзгирандаи онҳо, ки дар Ҳисоботи миллии Бонк оид ба арзёбии хариди давлатӣ дар соли 2003 инъикос ёфтааст. Дар асоси таҳлили заминаи ҳуқуқӣ ва амалияи харид, ки дар он аз ҷумла мушкилот бо иқтисодии мавҷудаи ташкилотҳои харидор, раванди банақшагирии харид, таҳияи ҳуҷҷатҳои тендерӣ ва шартҳои техникӣ, наشري иттилоот дар бораи харид, расмиёти харид муайян карда шуданд. қушодан ва баррасии тендерҳо, огоҳинома дар бораи супоридани қарордодҳо ва идоракунии шартномаҳо, ҳулосаҳои тавсиянома таҳия карда шуданд, ки барои таҳаввулоти минбаъдаи институтсионалӣ асос гардиданд.

Тибқи тавсияҳои гузориш, такмили заминаи қонунгузорӣ, бозсозии раванди харид, омӯзиш ва рушди хариди давлатӣ пешбинӣ шудааст. Даре нагузашта таҳияи Қонуни нав «Дар бораи хариди давлатӣ» оғоз гардид, ки бо қабули ҚҶТ аз 3 март соли 2006 №168 «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ» ба охир расид. Қонуни мазкур дар асоси Қонуни намунавии ЮНСИТРАЛ аз соли 1994 таҳия шуда, ба фаъолияти минбаъдаи низоми хариди давлатӣ дар Тоҷикистон дар асоси стандартҳои байналмилалӣ, ки барои таъмини шаффофияти раванди харид, сарфакорӣ ва самаранокии онҳо пешбинӣ шудаанд, мусоидат намуд.

Даре нагузашта дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри соли 2006 №9 «Дар бораи такмили сохтори мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 майи соли 2007 №246, Низомнома ва сохтори Дастгоҳи марказии Агентии хариди мол, кор ва хизматрасонӣ тасдиқ карда шуд. Мақоми Агентии хариди мол, кор ва хизматрасонӣ ҳамчун «мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, ки ба салоҳияти он иҷрои вазифаҳои хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ дохил мешавад» муайян карда шуд, дар ҳоле ки муқаррар шудааст, ки Агентӣ ҳуқуқ надорад дар соҳаи муқарраршудаи фаъолият ва вазифаҳои назорату танзими меъёрии ҳуқуқӣ анҷом диҳад. Илова ба сохторе, ки бо Қарори

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 майи соли 2001, №214 тасдиқ шудааст, бахши кадрҳо ва таъминоти ҳуқуқӣ ва бахши умумӣ ва корҳои махсус илова карда шуданд.

Барои татбиқи Қонуни ҚТ аз 3 март соли 2006, №168 «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ» ва санадҳои зерқонунии гуногун, аз ҷумла низомнома дар бораи тартиби хариди давлатӣ, ки солҳои 2007-2008 қабул шудааст, биноро талаб мекунад. ва баланд бардоштани иқтидори фармоишгарон, мақоми ваколатдор, таъминкунандагон ва пудратчиён дар саросари кишвар семинарҳои минтақавӣ оид ба фаҳмонидани Қонун, санадҳои зерқонунӣ ва татбиқи амалии онҳо гузаронида шуданд.

Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 март соли 2008 №126 «Дар бораи Агентии хариди давлатии мол, кор, хизмат ва ташкили фаъолияти биржа» ҳалқаи навбатии таҷдиди сохтор ва ваколатҳои Агентӣ ҳамчун воҳиди Вазорати рушди иқтисод ва азнавташкилдихии савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Мутобиқи қарори мазкур Агентии хариди мол, кор ва хизматрасонӣ ба Агентии хариди давлатии мол, кор, хизматрасонӣ ва ташкили фаъолияти биржа табдил дода шуда, шумораи ниҳонии кормандон дар ҳаҷми 34 адад. Ҳамзамон, сохтори Агентӣ бо шӯъбаи ташкили фаъолияти биржа пурра гардида, Ҷамъияти саҳомии кушодаи молу ашёи хоми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рӯйхати ташкилотҳои системаи Агентӣ дохил карда шуд. Биржаи универсалии ашёи хом ва ашёи хом аз Рӯйхати ташкилотҳои системаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон хориҷ карда шуд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 март соли 2010 №832 «Дар бораи минбаъд такмил додани ошкорои сохтори мақомоти марказии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро ба роҳ монда, бо қарори №228 аз 3 майи соли 2010, ки дар заминаи Агентии хариди давлатии мол, кор, хизматрасонӣ ва фаъолияти ташкили биржаи Вазорати рушди иқтисод Агентии хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Гуфтан мумкин аст, ки воқеан ин ва мақомоти савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бевосита тобеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, сиёсати давлатиро татбиқ менамояд, мақоми ваколатдор дар соҳаи хариди давлатӣ буда, дорои ваколату вазифаҳои васеътар мебошад., ва дар шакле, ки дар марҳилаи мазкур мавҷуд аст, ба истиснои баъзе истисноҳо, ки бо қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 октябри соли 2012, №564 ва аз 29 октябри соли 2015, №618 ворид карда шудаанд. Бо дарназардошти санадҳои дар боло зикргардидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Раёсати ташкил ва татбиқи хариди давлатӣ ташкил карда шуд, ки ба ҳайати он собиқ шӯъбаҳои танзими харид, инчунин бахши нави хариди электронӣ ва шӯъбаи таҳлил, назорат шомиланд. ва маълумот бо фармон ҳамчун кафолати хариди давлатӣ муқаррар карда шуда, бо роҳи азнавташкилдихии соҳа қонунгузорӣ, такмил ва мониторинги хариди давлатӣ, молия ва баҳисобгирӣ ташаккул ёфт.

Ташкили Агентии хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи таъсисёбӣ то имрӯз, табиист, ки бо ислоҳоти пайгиروнаи тамоми система, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ҳамроҳ буд. мулоҳизаҳо оид ба тадриҷан такмил додани қонунгузорӣ ва амалияи харид, баланд бардоштани иқтидори ташкилотҳои харидор ва иштирокчиёни расмиёти харид, таъмини шаффофияти расмиёти харид ва фароҳам овардани фазои мусоид барои рушди рақобат байни иштирокчиён, ки дар ниҳоят бояд самаранокӣ ва самаранокҳои хароҷоти харид ҳамчун нишондиҳандаҳои объективии ченшавандаи самара. Аз ҷумла, Агентӣ ташаббуси ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузориҳои амалкунанда мебошад, ки аз ҷониби ҚТ «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба

ҚТ «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ» аз 16 апрели соли 2012, №815 қабул ва мавриди амал қарор дода шудааст.

Дар Паёми Президенти кишвар аз 20 апрели соли 2012 Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба қорӣ намудани низоми электронии хариди молу маҳсулот бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ ҷиҳати сарфакорона ва мақсадноки маблағҳои буҷетӣ дар хариди давлатӣ ва пешгирии омилҳои коррупсионӣ дар ин самт, ки дар натиҷаи он Барномаи хариди электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015 таҳия гардида, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 декабри соли 2015 тасдиқ карда шуд. 29, 2012, №769. Қобили зикр аст, ки то замони қорӣ шудани низоми хариди электронии молҳо сомонии Агентии www.goszakupki.tj ғайолият мекард, ки дар он қисман ва ба миқдори кам маълумот оид ба харид пешниҳод мешуд. Соли 2013 системаи автоматикунонидашудаи хариди давлатӣ (ASG3), ба ибораи дигар, системаи хариди электронӣ таъсис, санҷида ва мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт, рисолати аввалиндараҷаи муҳими истифодаи давлатии технологияҳои иттилоотӣ дар харидро иҷро намуд. Дар Стратегияи мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2013 зарурати рушди васеъ истифодабарии низоми хариди электронӣ ҳамчун воситаи асосии истифодаи самаранок ва сарфакоронаи маблағҳои давлатӣ ва пешгирии коррупсия зикр шудааст. 2020. Аз ҷумла, дар бандҳои 70 ва 72-и Нақшаи чорабиниҳои Стратегия мутаносибан таҳкими низоми хариди электронӣ ва мутамарказсозии ин раванд, ҷойгиркунии маълумот оид ба харид ва баланд бардоштани сифати иттилооти нашршуда дар вебсайти Агентии хариди давлатӣ пешбинӣ шудааст. мол, кор ва хизматрасонӣ дар назди Ҳукумати ҚТ.

Баррасии сомонии Агентии хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон www.zakupki.gov.tj, ки ба Портали хариди давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ном бурда мешавад, аз пешравиҳои назаррас дар самти рушди ташаккул ва татбиқи платформаи техникӣ барои гузаронидани харид, ки шаффофияти расмиёти харидро мустақиман байни муштариён ва таъминкунандагон, иштироки беамониати дархосткунандагон дар расмиёти харид барои ҳуқуқи шартномаи давлатӣ, кам кардани хароҷот ва вақти ҳам барои муштариён ва ҳам таъминкунандагонро таъмин менамояд ва дар натиҷа паст шудани нақши омилҳои инсонӣ дар зухуроти он ҳамчун унсурҳои фасод. Функсияи портали иттилоотии хариди давлатӣ низ хеле муҳим аст, аз ҷумла, реестрҳои фармоишҳо ва шартномаҳо дар бораи расмиёти харид дар марҳилаҳои гуногун дар вақти воқеӣ маълумоти муфасссал пешниҳод мекунанд.

Аз маводи иттилоотии дар портал мавҷудбуда бармеояд, ки қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2016, № 8 дар самти густариши истифодаи низоми хариди электронӣ нақши муҳим доранд». Дар бораи ҷамъбасти рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2015 ва вазифаҳо барои соли 2016» ва аз 30 декабри соли 2017, № 531 «Дар бораи натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016 ва вазифаҳои 2017». Ҳиссаи сарфаи электронии маблағҳои давлатӣ назар ба харид ва афзоиши хариди электронӣ хеле зиёд шуд. Аз гузориш бармеояд, ки дар соли 2018 қорӣ намудани системаи нави иттилоотии «Харидҳои электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки дар доираи татбиқи Лоихаи Бонки Ҷаҳонӣ IDB № ТФ 016491-ТҶ «Муқаддима ва иқтидор» амалӣ мегардад, ба нақша гирифта шудааст, бунёди хариди электронӣ". Дар ин робита баланд бардоштани иқтидори субъектҳои харидор ва соҳибкорон оид ба иштироки онҳо дар расмиёти савдои давлатӣ. Дар нимсолаи аввали моҳи октябри соли 2017 аз ҷониби Агентӣ дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, ш. Қўрғонтеппа, Қўлоб ва Хоруғ дар мавзӯи «Таҷрибаи хариди давлатӣ

тавассути Тоҷикистони электронӣ», ки дар он то 500 нафар намояндагони ташкилотҳои харидор ва таъминкунандагон иштирок намуданд.

Пешравию дар рушди хариди электронӣ бадастомадаро Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд қайд намуд, ки он бо дарназардошти кӯшишҳои назарраси ҷумҳурии ҷиҳати таъмини заминаи ҳуқуқии хариди давлатӣ мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва ҷорӣ намудани системаи муосири электронии хариди давлатӣ, ки нияти расонидани кумаки машваратӣ барои осон кардани дастрасии соҳибкорони хурду миёна ба шартномаҳои давлатӣ дар вебсайти худро баён кардааст.

Дар дастгирии ислоҳоти ҷорӣ дар соҳаи хариди давлатӣ, ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ низ дар доираи Лоихаи дуҷуми модернизатсияи идоракунии молияи давлатӣ ба Агентӣ дар таҳияи лоихаи нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунанд. Тоҷикистон «Дар бораи хариди давлатӣ», ки ӯҳдадорҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро тибқи Созишномаи Созмони умумиҷаҳонии савдо оид ба хариди давлатӣ ва Протоколи байни давлатҳои иштирокчи Созишнома дар бораи минтақаи савдои озод аз 18 октябри соли 2011 дар бораи қоидаҳо ва тартиби танзими хариди давлатӣ. Лоихаи дуҷуми FATF инчунин ташкили модели бизнес барои рушди Агентӣ, хадамоти дастгирии корбарон ва платформаи омӯзиши электрониро пешбинӣ мекунад. Умуман, Лоихаи мазкур, аз ҷумла, аз ҷониби Ассотсиатсияи Байналмилалии Рушд (АБР) - Гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ, аз ҷумла Департаменти Бонки Ҷаҳонӣ маблағгузорӣ мешавад, ки аз ҷониби шарикони байналмилалӣ дар Британияи Кабир рушди байналмилалӣ ҷиҳати тақмили қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, баланд бардоштани иқтисодии Агентӣ дар соҳаи хариди давлатӣ, рушд ва тақмили системаи хариди электронии давлатӣ.

Бо мақсади иҷрои вазифаҳои, ки дар Низомномаи Агентӣ аз 3 майи соли 2010 №228 муайян шудаанд, ҳамасола мутахассисони соҳаи харид дар мавзӯи «Идоракунии хариди давлатӣ» тақмил дода шуда, тахассуси онҳо тақмил дода мешавад. Ҳамин тариқ, дар соли 2017 дар асоси дархости ташкилотҳои харидор 20 нафар кормандони ташкилотҳои гуногун ба курсҳои омӯзишӣ ҷалб карда шуданд, ки аз ин шумора 12 нафар дар асоси натиҷаҳои санҷиши электронӣ ва мусоҳибаи тахассусӣ соҳиби шаҳодатномаи мутахассиси соҳаи харид гардиданд. Дар доираи татбиқи вазифаҳои муқаррарнамудаи Стратегияи мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020 дар байни намояндагони бахши хусусӣ оид ба коррупсия дар хариди давлатӣ пурсиш гузаронида шуд, ки натиҷаҳои он дар маҷлис ба инобат гирифта шуданд. Ҷаъолияти ҷорӣ бадан.

Дар Агентии хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин сайти <http://madein.zakupki.gov.tj> ба кор даромад, ки вазифаи муҳими манбаи иттилоотии мутамаркази истеҳсолкунандагони ватаниро, аз ҷумла корхонаҳое, ки ба содирот нигаронида шудаанд, ки ин албатта бояд барои ба бозорҳои хориҷӣ баромадани маҳсулоти онҳо мусоидат кунад.

Дар замони ҷаҳонишавӣ ва равандҳои ҷаҳони иқтисодию тиҷоратӣ, инчунин ҳамгироии минтақавӣ, ки аз он бармеоянд, созишномаҳои байналмилалӣ, ки ба хариди давлатӣ таъсир мерасонанд, ҷузъи муҳими танзими сиёсати милли мебошанд. Тавре маълум аст, дар соли 2013 Тоҷикистон ба Созмони Ҷаҳонии Тиҷорат (СҶТ) шомил шуд, ки қаблан қори тӯлонӣ оид ба гуфтушунидҳо ва мутобиқгардонии қонунгузори он ба талабот ва меъёрҳои СҶТ идома дошт. Бо дарназардошти банди 4 қисми II Нақшаи ҷорабиниҳо, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2014 № ҳамбастагӣ» тасдиқ карда шудааст. бо Узвӣ дар мақоми иҷроӣ банди 4 Созмони Ҷаҳонии Тиҷорат, "нозир" Тоҷикистон Созишномаи Созмони Ҷаҳонии Тиҷорат оид ба

харидаи давлатиро ба даст оварда, аз соли 2015 то имрӯз бо кишварҳои ширкаткунанда чанд даври музокироти дучониба анҷом додааст. Дар Шартнома, дар ҷаҳорҷӯби ин музокирот Тоҷикистон як бастаи пешниҳодхоро омода ва тасҳеҳ кардааст, ки аз ҷониби кишварҳои ширкаткунандаи Созишнома баррасӣ хоҳанд шуд.

Протоколи байни давлатҳои иштирокчии Созишномаи минтақаи озоди савдо аз 18 октябри соли 2011 дар бораи қоидаҳо ва тартиби танзими харидаи давлатӣ, ки 7 июни соли 2016 дар шаҳри Бишкек ба имзо расид, инчунин то андозае муттаҳидсозии қонунгузории кишвар дар доираи Протоколи мазкур. Аз ҷумла, Агентӣ бо мақсади иҷрои расмиёти дохилӣ лоиҳаи Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро «Дар бораи тасдиқи Протоколи байни давлатҳои иштирокчии Созишномаи савдои озод» таҳия ва ба вазорату идораҳо пешниҳод намуд. Минтақаи аз 18 октябри соли 2011 дар бораи қоидаҳо ва тартиби танзими харидаи давлатӣ» .

Экспурсияи пешниҳодшуда оид ба таърихи ташаккул ва рушди минбаъдаи мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба харидаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сиёсати марбут ба он, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, хеле пурмазмун буда, барои масъулини идоракунии давлатӣ таваҷҷӯҳи зиёд дорад ки ин қисми муҳими хароҷоти давлатиро чуқуртар омӯзанд.

Адабиёт

1. «Масъалаҳои Агентии харидаи мол, кор ва хизматрасонии тибки қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 майи соли 2001, № 214.
2. «Дар бораи тақмили минбаъдаи сохтори мақомоти иҷроияи марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Фармони Президенти Ҷумҳурии Тотористон аз 9 марти соли 2010 № 832.
3. «Дар бораи Агентии харидаи давлатии мол, кор, хизмат ва ташкили фаъолияти биржа». Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 марти соли 2008 № 126.
4. «Дар бораи Агентии харидаи давлатии мол, кор ва хизматрасонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон». Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010 № 126.
5. «Дар бораи ворид намудани тағйирот ба Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010, №228». Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 октябри соли 2012, № 564
6. «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010, № 228». Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 октябри соли 2015, №618.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2012. <http://prezident.tj/ru/node/1083>.
8. «Дар бораи тақмили сохтори мақомоти иҷроияи марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри соли 2006 № 9, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 майи соли 2007 № 246.
9. «Дар бораи Стратегияи мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020». Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 августи соли 2013, № 1504.
10. «Дар бораи Барномаи мутобик гардонидани иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба узвият дар Созмони умумиҷаҳонии савдо». Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2014 №691.
11. «Ҳисобот дар бораи баҳодиҳии низоми харидаи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». Ҳуҷҷати Бонки Ҷаҳонӣ, 4 декабри соли 2003 www.zakupki.gov.tj.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ЗАКУПКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ИСТОРИЯ, РОЛЬ И ФУНКЦИИ УПОЛНОМОЧЕННОГО ОРГАНА

ДЖАЛОЛОВ АБДУФАЙЁЗ АБДУМУМИНОВИЧ,

кандидат экономического наук, доцент

кафедры государственного управления и национальной экономики

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саид Носира, 33.

Т

В статье исследуется изучение государственных закупок Республики Таджикистан: история, роль, задачи уполномоченного органа в сфере, как правило, направленные на соблюдение целевой части средств, выделяемых из бюджета. С изменениями государственного устройства в новейшей истории Таджикистана государственные учреждения республики прошли различные этапы становления, включая создание, реорганизацию и ликвидацию. Главной целью реформ органов государственного управления, роль которых в обеспечении устойчивого развития страны чрезвычайно важна по определению, была адаптация их задач и возможностей к новым и изменившимся условиям. Постоянное совершенствование структуры государственного управления и оптимизация деятельности органов государственной власти требовали перехода к рыночным формам отношений и своевременного реагирования на возникающие вызовы в направлении адекватного государственного управления.

Обеспечение государства и его субъектов товарами, работами и услугами в изменившейся экономической структуре потребовало определения приоритетов достижения целей, разработки законодательства и создания отдельной структуры с определением целей и задач, отвечающих современным требованиям и наделение соответствующими полномочиями. Принятие Закона Республики Таджикистан (ЗРТ) от 12 декабря 1997 года № 511 «О государственных закупках товаров, работ и услуг» фактически стало отправной точкой в этом направлении, за которым последовало установление ответственных органов по госзакупкам.

Согласно Постановлению Правительства Республики Таджикистан от 8 мая 2001 года № 214 «Вопросы Агентства по закупкам товаров, работ и услуг при Министерстве экономики и торговли Республики Таджикистан», данное Агентство является уполномоченным закупочным органом, реализующим национальную политику закупок товаров, работ и услуг. Этим решением утвержден план управления и структура аппарата Агентства в штате 30 единиц, включая представителей Агентства в регионах. В состав центрального аппарата Агентства входили коллегия, три отдела регулирования закупок (за счет средств республиканского бюджета, местного бюджета и закупок и услуг), а также финансово-распорядительный отдел. В план управления Агентства входили центральный офис и региональные отделения в городах Худжанд, Хорог, Курган-Тюбе, Куляб и Гармском районе.

Ключевые слова: Государственные закупки, государственные нужды, планирование, типовые контракты, механизмы контроля, эффективность расходования бюджетных средств, история, государственное устройство, реформа, реорганизация, адаптация.

PUBLIC PROCUREMENTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: HISTORY, ROLES OF THE FUNCTION OF THE AUTHORIZED BODY

JALOLOV ABDUFAYOZ ABDUMUMINOVICH,

Candidate of Economics, Assistant Professor of the

Department of Public Administration and National Economy of the

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

P

h

- 71 -

n

e

+

the empowerment of appropriate powers. The adoption of the Law of the Republic of Tajikistan (LRT) dated December 12, 1997 No. 511 “On public procurement of goods, works and services” actually

According to the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated May 8, 2001 No. 214 “Issues of the Agency for the Procurement of Goods, Works and Services under the Ministry of

e
y

w
o
r
d
s
:

УДК: 331

**ХУСУСИЯТИ ИҶТИМОӢЮ ИҚТИСОДИИ ХИЗМАТРАСОНӢҲОИ
ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ**

ҒАФОРЗОДА ҚОНОНА ҒАФОР,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121.

Тел.: (+992)-931-01-86-86. E-mail: karaeva.j@mail.ru

ҶАМШЕДИ ҚУНАЙДУЛОЗОДА,

докторанти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121.

Тел.: (+992) 907-11-33-31. E-mail: jstar_90@list.ru

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳанд, ки таҳсилот яке аз омилҳои муҳим дар рушди устувори ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад. Таҳсилот асоси рушди иқтисодиёти миллӣ ва қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷомеаро дар маҷмӯъ ташаккул медиҳад.

Таҳсилот ин раванди омӯзиши барои манфиатҳо ҷиҳати ташаккулёбии шахсият буда, гирифтани сатҳи муайяни таҳсилотро ба донишҷӯён таъмин менамояд.

Дар шароити рушди устувори иқтисодиёт, таҳсилот – ин “лифти иҷтимоӣ” -и асосӣ мебошад, ки ба шахси соҳибистеъдод барои соҳиб шудан ба мақоми баланди иҷтимоӣ аз сатҳи поёнии ҳаёти ҷамъиятӣ оғоз карда, имкон медиҳад.

Байни таҳсилот ва иқтисодиёт муносибати бевосита вуҷуд дорад. Аз сатҳи рушди иқтисодиёти миллӣ вазъи таҳсилот ва сатҳи рушд вобаста мебошад, сифати таҳсилот бошад, самаранокии ҳуди иқтисодиётро муайян менамояд, бинобар ин таҳсилоти миллӣ тибқи дурнамо бояд барои беҳтар намудани сифати таҳсилот ва эҳтиёҷоти ҷомеа равона карда шавад.

Таҳсилот ҳамчун баҳши табиӣ иқтисодиёт маҷмӯи низоми муассисаҳои таълимие мебошад, ки пеш аз ҳама фаъолияти таълимиро, ки ба қонеъгардонии талаботи гуногуни аҳоли ба хизматрасониҳои таълимӣ нигаронида шудаанд, амалӣ менамоянд.

Калидвожаҳо: таҳсилот, маориф, иқтисодиёт, рушд, соҳа, иҷтимоиёт, талабот, мутахассис, иқтисодиёти миллӣ, таҳсилоти миллӣ, манфиат.

Таҳсилот яке аз соҳаҳои асосии ҳаёти иҷтимоӣ мебошад, ки аз фаъолияти он ҳолати зехнӣ, фарҳангӣ ва ахлоқии ҷомеа вобаста аст.

Дар тӯли таърихи ҷаҳонӣ дар фарҳангҳои гуногун барои муайян намудани нақши фаъолияти таълимӣ муносибатҳои сершумор ташаккул ёфтаанд. Умуман онҳоро метавон чунин натиҷагирӣ намуд:

- таҳсилот ҳамчун механизми таҳвил додани иттилоот хизмат менамояд, ки ба насли наврас ҷиҳати зиндагӣ қардан кӯмак намуда, барои пешрафти минбаъдаи онҳо заминаро ба вуҷуд меорад;

- таҳсилот вазифаи "мерос"-ро дорад, мо донишро аз як насл ба насли дигар барои ҳифз ва ғанӣ гардонидани он меомӯзонем;

- таҳсилот усули истеҳсоли аъзоёни манфиатноки ҷомеа ба ҳисоб меравад [1 с. 165.].

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», ки 27 декабри соли 1993 қабул гардида, ба он тағйиру иловаҳо аз 22 июли соли 2013 ворид шудааст, таҳсилот – раванди муттасили таълиму тарбия, ки ба инкишофи маънавӣ, зехнӣ, фарҳангӣ, ҷисмонӣ ва салоҳияти касбии шахс равона карда шудааст, мебошад. [2 с. 87.].

Бинобар ин, мо чунин меҳисобем, ки таҳсилот яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолият ба ҳисоб рафта, ба рушди шахсият ва давлат дар маҷмӯи мусоидат менамояд.

Ҳадафи таҳсилот пеш аз ҳама, «қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти фардӣ барои амалисозии қобилияти потенциалии ӯ, зиндагӣ кардан, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва сифатнокии қор, дар ин асос барзиёд намудани мероси иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ барои таъмини рушди иҷтимоӣю иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад».

Пас аз пошхурии Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамчун давлати ягона, дар ҳама ҷумҳуриҳои собиқ шӯравии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил тағйиротҳои кулли хусусиятҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоидошта ба вуҷуд омаданд. Ҳар як кишвар давлати соҳибхитёр, демократӣ ва ҳуқуқбунёд гашта, таҳия намудани тарҳҳои муайяни таълимиро барои шаҳрвандони худ оғоз намуданд ва дар ин ҳангом усулҳои умумии низомии таълимии даврони шӯравӣ нигоҳ дошта мешуданд. Ҳамзамон, дар самти таҳсилоти тодонишгоҳӣ ва дар донишгоҳҳо тағйиротҳо ворид карда шуданд, ки ба усулҳои имконпазирии гирифтани таҳсилот, ҳамчун таҳсилоти миёна, миёнаи касбӣ ва олий нигаронида шудаанд.

Бо вуҷуди ин, сатҳи таҳсилотро дар давлат, инчунин раванди ташкили таҳсилотро дар муассисаҳои таълимӣ арзёбӣ намуда, метавон ҳулосабандӣ намуд, ки аз ҳалли ин мушкилот асосан ҳолат ва рушди қобилият доштани таҳсилоти умумӣ, зехнӣ, касбӣ ва фарҳангии аҳоли вобаста аст.

Бо вуҷуди ин, дар шароити рушди муносибатҳои бозаргонӣ, таҳсилот самти асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ин нишон медиҳад, ки "дар давоми 5 соли охир маблағгузори мақсадноки соҳаи маориф аз ҳисоби бучети давлатӣ тақрибан 11 миллиард сомониро ташкил намудааст" [3 с. 12.].

Дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф муассисаҳои таълимии давлатӣ ва хусусӣ кушода шуданд.

Таъсисёбии муассисаҳои таълимии хусусӣ ба баланд гардидани сифати таълим мусоидат намуд. Бо вуҷуди ин, айни замон рушди шабакаи муассисаҳои таълимии хусусӣ дар маҳалҳо суғат ба роҳ монда шуда, умуман онҳо дар шаҳрҳо ва маркази ноҳияҳо инкишоф меёбанд.

Дар ин шароит заминаи меъёрии ҳуқуқӣ ҷузъи таркибии механизми мавҷуда дар низомии ягонаи идоракунии раванди пешниҳоди хизматрасониҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва омодакунии кадрҳои коргарӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар солҳои ба даст овардани соҳибистиклолӣ барои таҳкими заминаҳои ҳуқуқии низомии таълимии кишвар, як қатор қонунҳо қабул гардидаанд, ки рушди минбаъдаи ин соҳаро муайян намуданд, аз ҷумла: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олий ва баъди донишгоҳӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ", Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ", Консепсияи миллии таълиму тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон", инчунин беш аз 150 қонун ва санадҳои меъерӣ, низомномаҳо дар бораи муассисаҳои таълимӣ таҳия гардидаанд. Ҳамаи санадҳои мазкур ҷавобгӯи талаботи санадҳои меъерии ҳуқуқии байналмилалӣ мебошанд.

Тадиқотҳои дар самти мазкур гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки дар давоми 3 соли охир дар низомии таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба заминаи ҳуқуқӣ ва меъерҳои нави таҳсилот ислохотҳо гузаронида шудаанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ» қонуни асосии соҳавӣ ба ҳисоб меравад. Мутобиқи қонуни мазкур ҳадафи чунин низом таъмини ҳуқуқҳои шаҳрвандон ба дастрасии умумӣ, ройгон, кӯмак ва дастгирии донишҷӯёни

лаёқатманд, инчунин қонёгардонидии эҳтиёҷоти аҳоли барои гирифтани таҳсилоти миёнаи касбӣ мебошад.

Таҳсилот ҳамчун бахши табиӣ иқтисодиёт маҷмӯи низоми муассисаҳои таълимие мебошад, ки пеш аз ҳама фаъолияти таълимиро, ки ба қонёгардонии талаботи гуногуни аҳоли ба хизматрасониҳои таълимӣ нигаронида шудаанд, амалӣ менамоянд.

Бо назардошти ин, моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” сохтори зеринро дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд [4 с. 7.]:

- таҳсилоти умумӣ;
- таҳсилоти умумии асосӣ;
- таҳсилоти ибтидоии касбӣ (ТИК);
- таҳсилоти миёнаи касбӣ (ТМК);
- таҳсилоти олии касбӣ (ТОК);
- таҳсилоти касбии (ТК) баъд аз муассисаи олии таълимӣ (МОТ);
- таҳсилоти иловагӣ (ТИ);
- таҳсилоти махсус (ТМ);
- муассисаҳои таълими дигаре, ки раванди таълиму тарбияро амалӣ мегардонанд.

Таҳсилоти томактабӣ – муассисае, ки барои кӯдакони синну соли томактабӣ пешбинӣ гардидааст ва дар он кӯдакони аз як то ҳафтсола бо таҳсилоти ибтидоӣ ва тарбия фаро гирифта шудаанд. Вазифаи ин бахши маориф тайёр кардани кӯдакон барои таҳсилоти ибтидоӣ мебошад.

Таҳсилоти умумии асосӣ - марҳилаи дуҷуми низоми таҳсилот, ки барои ташаккули шахсияти таълимгиранда ва инкишофи қобилиятҳои ӯ зарур мебошад. Таҳсилоти мазкур барои ҳама зарур ва ҳатмӣ мебошад ва бояд дастрас бошад. Барномаҳои таҳсилоти умумӣ ба мактабҳои ибтидоӣ, умумӣ ва миёна ҷудо мешаванд, ки мақсади азҳудкунии маълумоти асосиро доранд ва метавонанд дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ гирифта шаванд.

ТИК метавон дар мактабҳои касбӣ тавассути омӯзиши барномаҳои дахлдор гирифт. Ба муассисаҳои таълимии ТИК дохил мешаванд: литсейҳои касбӣ-техникӣ, литсейҳои касбӣ, марказҳои таълимии шӯғли аҳоли; марказҳои таълимии иҷтимоию истеҳсолӣ, маҷмааҳои таълимии илмӣ-истеҳсолӣ. Муассисаҳои таълимии таҳсилоти ибтидоии касбӣ метавонанд дар асоси ройгон ва шартномавӣ (пулӣ) фаъолият намоянд [4 с. 3.].

Таҳсилоти миёнаи касбӣ - зинаи таҳсилот, тарбия ва инкишофи шахсияти таълимгиранда, ки дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ ба роҳ монда шуда, ба онҳо шаҳрвандон метавонанд баъди ҳатми муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумии асосӣ, миёнаи умумӣ ва ибтидоии касбӣ дохил шаванд; "Муассисаҳои таълимии ТМК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро дар коллеҷҳо ва коллеҷҳои сохтори муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ, новобаста аз шакли моликият анҷом медиҳанд"[4 с. 3.].

"Таҳсилоти олиро метавон дар муассисаҳои таҳсилоти олий - донишгоҳҳо ва донишқадаҳои олии таълимӣ ба даст овард, ки таҳсилоти касбиро пешниҳод амалӣ менамоянд"[4 с. 3.].

Тавре дар боло зикр намудем, нақши асосиро дар соҳаи маориф қонёгардонидани эҳтиёҷоти аҳоли дар хизматрасониҳои таълимӣ мебошад. Маҳз он дар ташаккулёбӣ ва инкишофёбии шахсият мавқеи хеле муҳим ва махсусро ишғол менамояд.

Бинобар ин, сатҳи таҳсилоти сокинон яке аз нишондиҳандаҳои асосии неқӯаҳволии аҳолии кишвар ба шумор меравад.

Таҳлили сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки «ноил гардидан ба дастовардҳои соҳаи таълимӣ дар миқёси васеъ - далели равшани зарурнокии ҳамон маҳсулоти талаботи оммавидошта, ки ин соҳа ба аҳоли таъмин менамояд, мебошад. Дар асл, кормандони муассисаҳои таълимӣ эҳтиёҷоти аъзоёни ҷомеа барои манфиатҳои иқтисодӣ, ки хизматрасониҳои таълимӣ ҳисобида мешаванд, қонеъ карда метавонанд. Онҳо низоми дониш, иттилоот, маҳорат ва малакаҳои пешниҳод менамоянд, ки бо мақсади қонеъ гардонидани талаботҳои мухталифи таълимии шахсият дар инкишофи маънавияи зеҳнии онҳо истифода бурда мешаванд ва барои худмуайянкунӣ ва худидоракунии шахсият шароитро фароҳам меоранд.

Муаллифи кори илмӣ чунин меҳисобад [5 с. 61.], ки: «... хизматрасонӣ ин амале мебошад, ки тавассути фармоиш иҷро карда мешаванд ва барои таъсиси маҳсулоти мустақил ва ё молу маҳсулот, аз он ҷумла хизматрасониҳои: нақлиётӣ, ҳамчунин интиқоли газ, нафт, маҳсулотҳои нафти, нерӯи барқ ва ё гармидиҳӣ, об, иттилоотӣ; алоқавӣ, маишӣ ва манзилӣ-коммуналь; тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш; тандурустӣ, маориф ва ғайра».

Хизматрасониҳои таълимӣ – ин хизматрасониҳое мебошанд, ки ба аҳоли аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ новобаста аз шакли моликият ва тобеияти идоравӣ анҷом дода мешаванд.

Мувофиқи таснифоти хизматрасониҳо оид ба фаъолияти иқтисодӣ хориҷӣ чунин ҳисобида мешавад, ки: «...хизматрасониҳои таълимӣ ғайримоддӣ ба ҳисоб мераванд, яъне хизматрасониҳое, ки барои қонеъ гардонидани талаботи инсон ҳамчун фард ва ҳамчун аъзои ҷомеа равона гардидаанд. Хизматрасониҳои ғайримоддӣ фарқ карда мешаванд, ки ба шахсони алоҳида, гуруҳи шахсон ва ҷомеа дар маҷмӯъ пешниҳод карда мешаванд. Дар ин ҳолат, ин хизматрасониҳо ҳамчун хизматрасониҳои ғайримоддӣ истеъмолии гуруҳӣ (коллективӣ) - хизматрасониҳои якҷақта ба ҳамаи аъзоёни ҷомеа (илм, идоракунии, мудрофия) ва ё аъзоёни гуруҳҳои алоҳидаи ҷамъиятӣ (маориф, тандурустӣ, нақлиёти мусофирбар) тавсиф карда мешаванд» [6 с. 8.].

Ба ақидаи мо, хизматрасониҳои ғайримоддӣ дар соҳаи маориф - ин хароҷотҳои барои пардохти хизматрасониҳои муассисаҳои таълимӣ оид ба омодаасозӣ, тақмили ихтисос ва бозомӯзии мутахассисони сатҳҳои гуногун мебошанд.

Дар баробари ин, чунин меҳисобем, ки хизматрасониҳои таълимӣ – ин фаъолияти таълимӣ - педагогӣ мебошад; таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ бо имкониятҳои гирифтани маълумот, ки арзиши қувваи коргарии истеъмолкунандагонро баланд бардошта рақобатпазирии онро дар бозори меҳнат беҳтар мегардонад; низоми дониш, иттилоот, маҳорат ва малакаҳо, ки бо мақсади қонеъ намудани талаботҳои гуногуни шахсият ба таълим, ҷомеа, давлат истифода мешаванд; баъзан дар ҳолатҳои алоҳида омодаасозии мутахассиси дараҷаи тахассуси муайян барои ташкилотҳои истеъмолкунандагон сурат мегирад.

Бозори хизматрасониҳои таълимӣ "... низоми муносибатҳое, ки бо гирифтани таҳсилот алоқаманд мебошанд. Қисмати муҳимтарини он механизми таъминот ва талабот мебошад, ки мубодилаи мунтазами хизматрасониҳои пулакии таълимиро таъмин менамояд.

Бозори таълимӣ - маконе, ки шарту шароитҳои барои хизматрасониҳои таълимӣ амалӣ карда мешаванд ва талабот, таъминот ва нархҳои хизматрасонӣ ташаккул меёбанд.

«Маҳсулот»-и ниҳии хизматрасониҳои таълимӣ, ки дар бозори меҳнат пешниҳод мешаванд, мутахассиси дорои хусусиятҳои сифатнок ба ҳисоб меравад. Агар хусусиятҳои сифатнокии ин «маҳсулот» ба талаботи истеъмолкунанда (корфармо)

чавогӯ бошад, пас истехсолкунандагони онҳо (коллекчҳо) мавқеи арзандаро дар бозори меҳнат пайдо мекунанд. Ин имконият медиҳад, ки мушкилотҳо ҷиҳати таъмини хатмкунандагон бо ҷои кор ҳалли худро ёбад.

Ҳангоми таҳияи стратегия, ташкилотҳои таълимӣ бояд хусусиятҳои махсуси хизматрасониҳои таълимиро (ХТ) ба инобат гиранд:

- сатҳи ХТ аз сатҳи омӯзиши қаблии донишҷӯ, қобилият ва хоҳиши истифодабарии ӯ аз хизматрасониҳои таълимӣ вобастагӣ дорад;

- истифодабарии хизматрасониҳои таълимӣ боиси такмил додани мутахассисони сифатнок мегарданд;

- гирифтани манфиат дар лаҳзаи гирифтани ХТ;

- ХТ дорои арзиши баланд мебошанд;

- ХТ на танҳо ба донишҷӯи ин хизматрасониҳоро ба даст оварда манфиат меорад, балки инчунин ба ҷомеа низ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, оғоз аз давраи иқтисодӣ нақшавӣ то ба имрӯз, давлат харидори асосии хизматрасониҳои таълимӣ буд ва боқӣ мемонад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи Конститутсия, "ҳар шахс ҳуқуқи таълими ройгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ дорад ва ҳар шахс дар асоси озмун ҳуқуқ дорад таълими миёнаи касбӣ ва олии касбӣ гирад".

Аксарияти ХТ ба муассисаҳои таълимии давлатӣ рост меоянд, ки талаботи истеъмолкунандагонро ба ин маҳсулоти зеҳнии «ройгон» пурра қонеъ мегардонанд.

Аз нуқтаи назари мантиқӣ, мо чунин меҳисобем, ки харидорони хизматрасониҳои таълимӣ аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд, зеро маблағҳои бучетӣ аз ҳисоби андозҳои ташкил карда мешаванд, ки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ пардохт менамоянд ва маҳз ҳамин пардохтҳо ҳамчун воситаи пардохти ин хизматрасониҳои мазкур хизмат менамоянд.

Ба ақидаи таҳқиқгари дигар "соҳаи маориф ба таври назаррас дар ҷомеаи иттилоотӣ бо соҳаҳои иқтисодии ҳаёти ҷомеа алоқамандии калон дорад. Фаъолияти таълимӣ ҷузъи муҳими рушди иқтисодӣ мегардад ва дар ин ҳолат сохтори муносибатҳо бо дигар бахшҳои фаъолият тағйир меёбад. Дар бахшҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маънавии ҳаёти ҷамъиятӣ мунтазам навсозии донишҳо, гирифтани иттилооти нав аз манбаъҳои мунтазам афзоишёбандаи миқдорӣ ва сифатан баланд ва дарки он ба вучуд меоянд."

Мо чунин меҳисобем, ки хизматрасониҳои таълимӣ қисми таркибии хизматрасонӣ мебошанд, ки аз ҷониби давлат ба аҳоли пешниҳод шудаанд.

Муаллифи ин кори илмӣ ақида дорад, ки "... таҳсилотро метавон ба чунин неъматҳои муҳими иҷтимоӣ мансуб донист. Дар натиҷа, хизматрасониҳои таълимӣ метавонанд на танҳо аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ, балки аз ҷониби ташкилотҳои хусусӣ пешниҳод карда шаванд ва нақши мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ бошад, аз фароҳам овардани шароитҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ, инчунин аз ташкили пешниҳоди чунин хизматрасониҳо иборат мебошад."

Дар кори илмӣ худ Железов Б. В., Кудюкин П.М. ва Шувалов О.Р. чунин ақида доранд, ки "... таҳсилотро метавон аз нуқтаи назари истеъмолкунандаи неъматҳо барои ҳар шахси алоҳида баррасӣ намуд. Бинобар ин, муносибати мазкур бо интиҳоби муайяни муассисаи таълимӣ бо имкониятҳои минбаъда ҷиҳати таъмин гардидан бо ҷои кор, ки метавонад бо мақсади баровардани хароҷотҳои таҳсилот даромад биёрад, ҳамроҳӣ карда мешавад. Аммо, гуруҳҳои алоҳидаи одамон ба таҳсилот аз нуқтаи назари гирифтани ғоидаҳои моддӣ дар минбаъд муносибат наменамоянд, ин барои онҳо аллакай худ арзиш дорад».

А.О. Ченсов акида дорад, ки «...хизматрасониҳои таълимӣ дар чараёни корҳои илмӣ ва педагогӣ ташкил карда мешаванд, ки дар навбати худ яке аз намудҳои мухталифи корҳои илмӣ ба ҳисоб мераванд. Натиҷаи корҳои илмӣ педагогиро метавон маҳсулоти таълимӣ номид. Маҳсулоти таълимӣ – ин як қисми маҳсулоти зеҳнӣ аст, ки ба бахши дахлдори хизматрасониҳои таълимӣ мутобик карда шудааст».

М.А. Лукашенко, "...зери мафҳуми ниҳии маҳсулоти таълимӣ маърифатнокии фардиро дарк менамояд ва маҳсулоти фосилавии таълимӣ ҳамчун натиҷаи марҳилаҳои фосилавии истеҳсолоти таълимӣ, ки дар молу маҳсулоти хизматрасониҳои таълимӣ ифода ёфтааст, баррасӣ карда мешаванд».

А.М. Стрижов зери маънои хизматрасониҳои таълимӣ «фаъолияти мақсаднок, ки тавассути ҳамкориҳои мутақобила байни иштирокчиёни раванди таълиму тарбия анҷом дода мешавад ва барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти шахсият ба таълим равона гардидааст.» фаҳмидааст. Р. Чапарова мафҳуми хизматрасониҳои таълимиро чунин арзёӣ намудааст: «хизматрасониҳои таълимӣ ин фаъолияти интиқол додани донишҳои низомӣ ва талқини малакаҳои амалии таҷрибакардашуда ба навъи муайяни таълим тавассути муоширати бевосита бо донишҷӯён».

Муаллиф Е.Д. Липкина тавсифи зерини ХТ чунин маънидод кардааст: «маҷмӯи донишҳо, малакаҳо, қобилиятҳо ва миқдори муайяни иттилооте, ки барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти мушаххаси инсон ва ҷомеа барои рушди зеҳнӣ ва ғирифтани малака ва маҳорати касбӣ истифода мешаванд». С.А.Зайчикова ХТ ҳамчун «низоми донишҳо, маҳорат ва малакаҳое, ки бо мақсади қонеъ намудани талаботи фардӣ, ҷомеа ва давлат истифода мешаванд ва барои баланд бардоштани сармояи инсонӣ равона шудаанд» мефаҳмонад.

Н. Н. Терещенко муассисаҳои таълимиро чун «маҷмӯи умумии фаъолиятҳо: хусусияти тарбиявӣ ва таълимӣ дошта, ки барои қонеъ гардонидани талаботи эҳтиёҷоти шахс равона карда шудааст, ки дар натиҷаи фаъолияти онҳо мукамалгардонии малакаҳои мавҷуда ва ба дастовардашуда ба амал меоянд» баррасӣ мекунад,

В. Н. Зотов чунин мешуморад, ки «хизматрасониҳои таълимӣ – ин миқдори маълумотҳои таълимӣ ва илмӣ мебошанд, ки ба шахрванд дар шакли маҷмӯи донишҳои хусусияти иҷтимоӣ ва махсусдошта, инчунин малакаҳои таҷрибавии ба шахрванд пешниҳодгардида, тибқи барномаи мушаххас дода шудааст».

Олим Т.А. Сон тасдиқ менамояд, ки "... хизматрасониҳои таълимӣ ин натиҷаи фаъолияти таълимӣ, идоракунӣ ва молиявӣ хоҷагидорӣ муассисаи таълимӣ мебошад, ки барои қонеъ намудани талаботи истеҳсолӣ ҷиҳати омодакунӣ, қоромӯзӣ ва тақмили ихтисоси қувваи қорӣ шахсонӣ алоҳида барои ғирифтани касб ва ё тағйири таҳассус равона гардидааст...».

И. Б. Романова мафҳуми ХТ чунин маънидод намудааст «фаъолияти меҳнати воҳиди иқтисодӣ, ки барои қонеъ гардонидани талаботи баъзе субъектҳо дар таҳсилот равона гардидааст (яъне ғирифтани дониш, маҳорат ва малакаҳои банизом даровардашуда), ки бо розигии қаблӣи субъекти мазкур амалӣ карда мешавад».

Ҳамин тариқ, бо назардошти хусусиятҳои ХТ, мо чунин меҳисобем, ки хизматрасониҳои таълимӣ – ин раванди маҷмаавӣ, ки барои таҳвил додани дониш маҳорат ва малакаи хусусияти таҳсилоти умумӣ, касбӣ ба истеъмолкунанда бо мақсади қонеъ гардонидани талаботҳои шахсӣ, ғуруҳӣ ва иҷтимоӣ равона гардидааст.

Дар қори худ Котлер Ф. чунин мешуморад, ки «хизматрасониҳои таълимӣ нерӯи иқтисодӣ дар шакли маҳсулоти маънавӣ мебошад, ки қобилияти қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти инсонро барои ғирифтани дониш, маҳорат ва малака дорад».

А. Панкрухин хусусиятҳои зерини хизматрасониҳои таълимиро муайян намудааст: «нобаробарии хизматрасониҳои таълимӣ то лаҳзаи гирифтани маълумот ба сифати диплом ва ё шаҳодатнома, ки ба итмом расонидани барномаҳои муайяни таълимиро тасдиқ менамоянд; имконнопазирии ҷудо кардани хизматрасониҳои аз ҷониби субъектҳо пешниҳодгардида дар қобилияти кормандони соҳаи хизматрасониҳои таълимӣ барои пайдо кардани манфиатҳои умумӣ бо истеъмолкунандагон; тағйирот дар сифати хизматрасониҳои таълимӣ аз ду хусусияти аввал вобаста аст, инчунин аз имконнопазирии муайян намудани стандартҳои дақиқ дар робита бо равандҳои мунтазами тағйиротҳои иттилоотӣ дар фаъолияти иҷтимоӣ; норасоии нигоҳдории хизматрасониҳои таълимӣ дар имконнопазирии нигоҳдории онҳо ва дар раванди рушди ҷомеа фаромӯш кардани донишҳои пештара гирифта дарҷ гардидааст.»

Панкрухин А.П. меҳисобад, ки «хизматрасониҳои таълимӣ чун ҳама гуна молу маҳсулот дар бозори харидорони имконпазир ва фурӯшандагони молу маҳсулот фурӯхта мешаванд. Бозори хизматрасониҳои таълимӣ ҳамчун бозори ҳамоҳангсозии талабот ба хизматрасониҳои таълимӣ аз ҷониби субъектҳои асосии хоҷагидорӣ ва таъмини онҳо бо муассисаҳои гуногуни таълимӣ амал мекунад. Ҳамзамон, набояд дар бораи мавҷудияти миёнаравҳо дар шакли хизматрасониҳои шуғл ба аҳоли, биржаи меҳнат, мақомоти бақайдгирӣ, иҷозатномадиҳӣ ва эътирофкунии муассисаҳои таълимӣ, фондҳои таълимӣ, ассотсиатсияҳои муассисаҳои таълимӣ ва корхонаҳо, марказҳои махсуси таълимӣ ва ғ. фаромӯш намуд».

Ҳамин тариқ, бозори муосири хизматрасониҳои таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муддати хеле кӯтоҳ ташкил гардидааст ва муносибатҳои бозаргонӣ дар соҳаи маориф танҳо гирифтани шаклҳои мутамарказро оғоз намудаанд. Ҳамин тариқ, таъминоти хизматрасониҳои таълимӣ солҳои охир босуръат афзоиш ёфтаанд, баъзан аз талабот зиёд мебошанд. Бинобар ин, солҳои охир ба донишҷӯ ҳамчун истеъмолкунандаи асосии хизматрасониҳои таълимӣ муносибати махсус дода шудааст. Дар шароити мубориза барои донишҷӯ (мизоч), муносибатҳои рақобатпазирӣ ҳама бозорҳои хизматрасониҳои таълимиро фаро гирифтаанд, мутаносибан донишгоҳҳо кӯшиш менамоянд, ки мавқеи худро дар самти тичорати соҳаи таълим ишғол кунанд.

Адабиёт

1. Шатская И.В. Трансформатсия низоми оморасозии кадрҳо дар шароити навсозии иқтисодиёти Россия. Дис...док. ил.иқт.: 08.00.05/Шатская Ирина Вячеславовна.-М,2015.-165с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». Душанбе, 22 июни с.2013, №1004.-С 203.
3. Маълумоти омории ҳамасолаи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,- Душанбе: АСПРТ, 2016.-С.12.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». Душанбе, 22 июни с.2013, №1004.-С.-7
5. Катаева З.А. Асосҳои ташкилӣ-иқтисодии ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои таълимӣ дар ҚТ. Дис..ном.илм.иқт.: 08.00.05/Катаева Зумрад Амировна.-Душанбе,2006.-С.61.
6. Таснифоти хизматрасониҳо оид ба фаъолияти иқтисодиёти хориҷӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,- Душанбе,1999.-С.8.
7. Леденева И.Н. Маркетинг дар низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ/И.Н. Леденева/Вестники Донишгоҳи давлатии техникии Саратов.-М.:2009. №1(37).-С.214-223.
8. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2016.-С.64.

9. Идоракунии тахсилоти муосир: чанбаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ/А.Н.Тихонов, А.Е.Абрамешин, Т.П.Воронина, О.П.Молчанова: дар таҳрири А.Н.Тихонов.-М.: Вита-Пресс, 1998.-С.17.

10. Ченсов А. Дар бораи тичорати хизматрасониҳои таълимӣ/Тахсилоти олии дар Россия/А.Ченсов.-1990.-№2-С.120-123.

11. Лукашенко М.А. Муассисаи тахсилоти олии дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ: мушкилотҳои муҳими идоракунии/М.А.Лукашенко.-М.: Маркет ДС., 2003.-С.-11.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ УСЛУГИ ПО СРЕДНЕМУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ

ГАФОРЗОДА ДЖОНОНА ГАФОР,

кандидат экономических наук, доцент,

заведующая кафедрой экономики и управления

Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни.

734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 121.

Тел.: (+992) 931-01-86-86. E-mail: karaeva.j@mail.ru

ДЖАМШЕДИ ДЖУНАЙДУЛОЗОДА,

докторант Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни.

734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 121.

Тел.: (+992) 907-11-33-31. E-mail: jstar_90@list.ru

Опыт развитых стран показывает, что образование является одним из важнейших факторов устойчивого развития любой страны. Образование составляет основу развития народного хозяйства и производительных сил общества в целом.

Образование представляет собой процесс обучения в интересах развития личности и обеспечивает учащимся определенный уровень образования.

В условиях стабильного экономического развития образование является основным «социальным лифтом», позволяющим талантливому человеку получить высокий социальный статус, начиная с самого низшего уровня общественной жизни.

Существует прямая связь между образованием и экономикой. Состояние образования и уровень развития зависят от уровня развития национальной экономики, а качество образования определяет эффективность самой экономики, поэтому национальное образование должно быть направлено на повышение качества образования и удовлетворение потребностей общества.

Образование, как естественная отрасль экономики, представляет собой систему образовательных учреждений, осуществляющих преимущественно образовательную деятельность, направленную на удовлетворение различных потребностей населения в образовательных услугах.

Ключевые слова: образование, экономика, развитие, промышленность, социальный, спрос, специалист, народное хозяйство, народное образование, интерес.

SOCIO-ECONOMIC CHARACTERISTICS OF THE SERVICE FOR SECONDARY VOCATIONAL EDUCATION

GAFORZODA JONONA GAFOR,

candidate of economic sciences, associate professor,

head of the Department of Economics and Management of the

Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121 Rudaki avenue.

Phone: (+992)-931-01-86-86. E-mail: karaeva.j@mail.ru.

JAMSHEDI JUNAYDULOZODA,

doctoral student of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121 Rudaki avenue.

Phone: (+992) 907-11-33-31. E-mail: jstar_90@list.ru

The experience of developed countries shows that education is one of the most important factors in the sustainable development of any country.

Education is the basis for the development of the national economy and the productive forces of society as a whole.

Education is a process of learning for personal development and provides students with a certain level of education.

Under the conditions of stable economic development, education is the main "social lift" that allows a talented person to obtain a high social status, starting from the lowest level of social life.

There is a direct link between education and the economy. The state of education and the level of development depend on the level of development of the national economy, and the quality of education determines the efficiency of the economy itself, so national education should be aimed at improving the quality of education and meeting the needs of society. .

Education, as a natural branch of the economy, is a system of educational institutions that carry out mainly educational activities aimed at meeting the various needs of the population in educational services.

Key words: *education, economics, development, industry, social, demand, specialist, national economy, public education, interest.*

УДК.:631.1

**РУШДИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ БОҒПАРВАРӢ ДАР ТАЪМИНИ
АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ МАМЛАКАТ**

ДОСТИЕВ ЭРКИН АБДУЛМАЧИДОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
сарходими илмӣ Пажуҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992)-985-94-00-16. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru

ФАЙЗУЛЛАЕВА КАРОМАТ НАВРУЗОВНА,

номзади илмҳои иқтисоди, дотсент,
мудири шуъбаи омӯзиши равандҳои кластеркунӣ дар комплекси агросаноатии
Институту иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии
Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21 “а”.

Тел.: (+992) 919-17-47-83. E-mail: karomat-1958@mail.ru

*Дар мақолаи мазкур рушди истеҳсоли маҳсулоти соҳапарварӣ дар таъмини амнияти
озуқаворӣ мамлакат баррасӣ шудааст. Таҳлилҳо нишон додаанд, ки истеҳсоли маҳсулоти
боғпарварӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ нисбати соли 2016 аз 118% то 138% зиёд шудааст*

*Барои рушди соҳаи боғпарварӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дорои имкониятҳои васеъ
мебошад. Аз таҳлилҳо маълум гардидааст, ки дар минтақаҳои: Сугд, Хатлон, НТҶ ва хусусан
минтақаи Раит рушди истеҳсоли маҳсулоти мевагиҳо самаранок мебошад.*

*Пешиҳодҳои дар мақола овардашуда барои коркарди навъҳои гуногуни меваҷот, хатҳои
технологии муосирро, барои бунёди ҷойҳои кори нав, кафолати таъмини маҳсулоти бо
талаботи муосир ҷавобгӯ, сатҳи пасти камбизоатӣ, ганди ғаштани буҷет ва пасти намудани
сатҳи нархи маҳсулоти мевагиҳо мусоидат менамоянд.*

Калидвожаҳо: маҳсулоти соҳаи боғпарварӣ, рушд, мевагиҳо, истеҳсолоти кишоварзӣ,
таъмини амнияти озуқаворӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба ҳаёти кишварҳои дар сатҳи гузариш қарордошта
шомил аст, таъмини амнияти озуқавориро яке аз ҳадафҳои аввалиндараҷаи худ
мешуморад. Зеро масоили таъмини амнияти озуқаворӣ барои Тоҷикистони тозаистиклол
масъалаест, ки аҳамияти ҳаёти дорад.

Дар мақола қайд шудааст, ки азбаски ба ҳиссаи бахши аграрӣ 30-35 % буд, пас дар
айни замон бошад, қариб 18 – 23 % аз ҳамаи маҷмӯи маҳсулоти дохилаи дар кишвар ба
даст овардашуда рост меомад. Маълум аст, ки бахши аграрии ҷумҳурӣ на танҳо
истеҳсолкунандагони асосии маҳсулоти озуқаворӣ, балки маҳсулоти ғайриозуқаворӣ,
инчунин маҳсулотҳо ба содиротнигаронидашуда ба монанди пахта, пашм, қароқўл,
тибит (пар), полезӣ ва мевагии нодир, зироати боғӣ, тоқпарварӣ, ситрусӣ мебошад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки таъминнокии аҳоли бо маҳсулоти ғизоӣ ҳама вақт
барои ақсарияти кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла барои Тоҷикистон низ масъалаи муҳим низ
ба ҳисоб мерафт. Ҳам дар аввалҳо, ва ҳам имрӯз бахши аграрӣ дар стратегияи умумии
рушди босуботи ҷумҳурӣ нақши асосиро ишғол мекунад. Маҳз ҳолати он мавқеи
ҷумҳурӣ ва минтақаҳои онро дар тақсими байналмилалӣ меҳнат ва маҳсусгардонии
ояндадори он, ки ба хусусиятҳои муносибатҳои бозорӣ ва манфиати кишвар ҷавобгӯ аст,
муайян мекунад. Дар ин робита аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ муайян намудани самтҳои
афзалиятноки рушди комплекси агросаноатӣ ва дар ин асос таъмини амнияти
озуқаворӣ кишвар муҳим мебошад. Бояд қайд кард, ки масъалаи мавриди назар ва

ҳолати имрӯзаи он дар илми ватании иқтисодӣ набудани назарияи мувофиқи таҳиягардидаи мушкilotи мавҷударо нишон медиҳад.

Ба ақидаи мо барои расидан ба таъмини амнияти озуқаворӣ, ташкил намудани хоҷагиҳои ниҳолпарварӣ, васеъ кардани майдони боғу тоқзор дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, афзун намудани нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва таъмин намудани бозори истеъмоли бо маҳсулоти ватанӣ зарур мебошад. Илова бар ин соҳибкорони маҳаллӣ, олимони соҳа ва деҳқонро зарур аст, ки барои коркарди навъҳои гуногуни мевачот, хатҳои технологияи муосирро, ки барои бунёди ҷойҳои кори нав, кафолати таъмини маҳсулоти бо талаботи муосир ҷавобгӯ, сатҳи пасти камбизоатӣ, ғайи гаштани буҷет ва паст намудани сатҳи нарх мусоидат мекунад, бунёд намоянд [1].

Имрӯз таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳалли масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ, ки он ду масъалаи муҳим, яъне дастрасии озуқаворӣ ва бехатарии озуқавориро фаро мегирад, нигаронида шудааст. Дар асоси ин масъала бо мақсади таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ, маҳсулоти кишоварзӣ нигоҳдорӣ ва коркард мегардад ва ҳиссаи он бо роҳи ёфтани бозори мувофиқи фурӯш содирот карда мешавад.

Яке аз масъалаҳои муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ, танзими нархи маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Мутахассисони соҳа усулҳои гуногуни танзими нархи маҳсулоти кишоварзиро муайян намудаанд, ки яке аз усулҳои асосии танзими нарх, муайян кардани ченаки аниқи иловапулӣ мебошад ва истифодабарии ин усул дар баъзе бозорҳои минтақаҳои ҷумҳурӣ ба пуррагӣ мушоҳида карда намешавад.

Тибқи таҳлилҳои омӯрӣ ҳоло захираҳои бозори истеъмолии кишвар аз ҳисоби истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзии мамлакат ташаккул ёфта, ин раванд ба фаровонии бозори истеъмоли ва нархи маҳсулот таъсири мусбӣ расонида истодааст.

Дар шароити иқтисодӣ бозорӣ ҳалли муаммоҳо дар соҳаи боғпарварӣ ба тақмилу таҷдид дар хоҷагиҳои боғпарвар оид ба парвариш, идоракунии ва ҳамгироии соҳаҳои истеҳсол, инчунин коркарди маҳсулоти боғу тоқпарварӣ рӯзмарра мебошад. Дар доираи ин раванд мутобиксозии корхонаҳои дар боло зикргардида ба баланд бардоштани самарایی иқтисодӣ тавассути шомил шудан ба Созмони Умумиҷаҳонии Савдо ва баланд бардоштани сатҳи илмию техникаӣ дар истеҳсолот мусоидат намуда, ба татбиқи техникаю технологияҳои муосир рӯ меоранд. Дар навбати худ ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва сермаҳсул гардонидани истеҳсолот муваффақ мегарданд. Бояд қайд намуд, ки рушди соҳаи боғпарварӣ ва коркарди маҳсулоти он, гузаштан ба зинаи бехатарии истеҳсолот аз ҷиҳати экологӣ ва захира сарфакунанда, таъмини аҳолии кишвар бо маҳсулоти тару тоза ва коркардшудаи ватанӣ, паст намудани шиддати воридоти маҳсулоти боғ аз хориҷ ва расидан ба амнияти озуқаворӣ ба шумор меравад [2].

Дар шароити Тоҷикистон, баланд будани афзоиши табиӣ аҳолии деҳот ва нисбатан зиёд будани майдони заминҳои бекорхобида, имконияти рушд додани соҳаи боғпарварӣ ва таъмини рушди босуботи ноҳияҳои кӯҳистон мавҷуд мебошад, ки ин аз як тараф ба таъмини аҳоли бо маҳсулотҳои истеҳсоли ватанӣ ва аз дигар тараф ба таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат аҳамияти калон дорад.

Ба ақидаи олимони ватанӣ С.М. Гулов ва Т. Пиризода бунёди боғ яке аз чорабиниҳои бомасъулият ба шумор меравад. Аз ин рӯ, барои иҷрои он пеш аз ҳама бояд лоиҳааш кашида шавад. Дар вақти лоиҳакашӣ мутахассисони соҳаҳои хокшиносӣ, иқлимшиносӣ, агрохимикҳо, мелиораторҳо, агрономҳои соҳаи боғдорӣ ва иқтисоддонҳо иштирок карданашон зарур аст. Инчунин барои бунёди боғ риояи талаботҳои боғпарварӣ зарур буда, қабули пешниҳодҳои мутахассисони зикрғфта низ ба инobat гирифта мешавад [3].

Ба акидаи профессор Ҳ. Умаров бошад, даромади соф аз 1 гектар боғи ситрусӣ нисбат ба 1 гектар пахтаи миёнаҳа 70-89 маротиба, боғҳои интенсивӣ 15-16 маротиба, ангур 12 маротиба, боғҳои анъанавии донакдор ва тухмдорон 4 маротиба зиёд аст. Аз ин бар меояд, ки даромаднокии 1 гектар боғи ситрусӣ нисбат ба дигар соҳаҳои растанипарварӣ самаранокии бештар дорад. Динамикаи рушди истеҳсоли маҳсулоти боғпарварӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1 [4]. Динамикаи рушди истеҳсоли маҳсулоти боғпарварӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ (ҳаз.тонн)
Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.-2021, саҳ.180.

	С о л ҳ о					с.2020 нисбати с.2016 %
	2016	2017	2018	2019	2020	
Ҷамъоварии умумии ҳосили мева ва буттамева (якҷоя бо ситрусӣ)						
Ҷумҳурии Тоҷикистон	364,0	405,0	447,9	473,8	467,8	103,8
ВМКБ	18,6	19,7	20,1	20,0	20,7	111,2
вилояти Суғд	112,7	123,7	139,3	150,9	139,4	123,7
вилояти Хатлон	158,9	173,8	188,5	201,5	209,1	131,5
НТҚ	73,7	87,6	99,9	101,1	98,6	133,7

Аз таҳлилҳои ҷадвали 1 бармеояд, ки истеҳсоли маҳсулоти мева ва буттамеваҳо 103,8 ҳаз.тонна ё ин ки 103,8% зиёд шудааст. Инчунин истеҳсоли мева ва буттамевагӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд шудааст. Афзоиши нишондиҳандаи мазкур дар вилояти Суғд соли 2020 дар қиёс ба соли 2016 – 123,7%, дар вилояти Хатлон – 131,5%, дар ВМКБ – 111,2%, дар НТҚ – 133,7% мебошад. Истеҳсоли мевачот дар ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣ бештар ба ноҳияҳои Ваҳдат ва Ҳисору Рашт тааллуқ дорад. Зеро дар ин ноҳияҳо дар соли 2020 – 55469 тонна мева истеҳсол гардидааст, ки он тақрибан 55 фоизи истеҳсоли мевачотро дар минтақа ташкил медиҳад.

Ҳамзамон қайд кардан зарур аст, ки бо мақсади баланд бардоштани иқтисодии кишвар тибқи маълумоти расмӣ Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 хоҷагӣҳои ҷамоавӣ ва деҳқонӣ дар майдони 2114,8 гектар боғ ва дар баробари ин 108,4 гектар боғҳои интенсивӣ бунёд намуданд, ки дар маҷмӯъ масоҳати умумии боғ дар ҷумҳурӣ беш аз 162,7 ҳазор гектарро ташкил дод.

Ҳалли муаммоҳои ташаккул ва рушди соҳаи боғпарварӣ яке аз вазифаҳои муҳими рӯзмарра ва ҳалталаб дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад [5].

Бо мақсади идома бахшидани раванди мазкур, аз ҷониби Ҳукумат барномаи нави рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ барои солҳои 2016-2020 қабул гардид, ки тибқи он дар 5 соли оянда бунёди 20 ҳазор гектар боғу тоқзори нави пешбинӣ шудааст. Ҳамчунин, қайд кардан зарур аст, ки дар асоси барномаи мазкур бунёд ва барқароркунии боғҳо дар минтақаҳо тақсирот гардидааст.

Масоҳати боғу тоқзор яке аз нишондиҳандаҳои асосии соҳаи боғу тоқпарварӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар давраҳои рушди соҳаи кишоварзӣ ва махсусан дар давраи солҳои 2016 – 2020 ба зиёдкунии масоҳати боғҳо аз ҷониби Ҳукумат диққати аввалиндарача дода, Барномаи рушди соҳаи боғпарварӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии

Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 қабул намуд ва дар заминаи татбиқи ва амалишавии барномаи мазкур масоҳати боғҳо то имрӯз бо суръати хеле баланд вусъат ёфт.

Ҳамин тариқ, барои расидан ба таъмини амнияти озуқаворӣ, ташкил намудани хоҷагиҳои ниҳолпарварӣ, васеъ кардани майдони боғҳоро дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, афзун намудани нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва таъмин намудани бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти ватанӣ зарур мебошад. Пешниҳодҳои дар мақола овардашуда барои коркарди навҳои гуногуни мевачот, хатҳои технологияи муосирро, барои бунёди ҷойҳои кории нав, кафолати таъмини маҳсулоти бо талаботи муосир ҷавобгӯ, сатҳи пасти камбизоатӣ, ғанӣ гаштани бучет ва паст намудани сатҳи нарх мусоидат мекунад, бунёд намоянд. Ба ҳалли масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ, ки он ду масъалаи муҳим, яъне дастрасии озуқаворӣ ва бехатарии озуқавориро фаро мегирад, нигаронида шудааст.

Адабиёт

1. Мадаминов А.А. Производство конкурентоспособной продукции – основа устойчивого развития АПК. – Душанбе, Кишоварз, 2003, №2. –С.54–60.
2. Файзуллаева К.Н. Вазъи кунунии коркарди мевачот сабзавот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Маводҳои семинари илмӣ – амалии дар мавзӯи “Истифодаи технологияҳои муосир – омили асосии баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ” - Душанбе “Ирфон”, 2018, саҳ.35-41.
3. Гулов С.М., Пирзода Т., Ӯрунов Ӯ., Силвандер В.Г. Боғпарварӣ – Душанбе “Андалеб Р” 2015. С. 7,11.
4. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.-2021, саҳ.180.
5. Ахмедов Д.Х. Механизми рушди боғу тоқпарварӣ //Вестник педогогического университета имени С.Айни-Душанбе.2015.№- 5-2(66)- С-110-114 (в соавторстве).

РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ ДЛЯ САДОВОДСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

ДОСТИЕВ ЭРКИН АБДУЛМАДЖИДОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент,
главный научный сотрудник Института государственного
управления и государственной службы

Академия государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира, 33.

Тел: (+992)-985-94-00-16. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru

ФАЙЗУЛЛАЕВНА КАРОМАТ НАВРУЗОВНА,

кандидат экономических наук, доцент,
заведующий отделом изучения процессов кластеризации в агропромышленном комплексе
Института экономики и системных исследований развития сельского хозяйства
Академия сельскохозяйственных наук Таджикистана.

734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 21 “а”.

Тел.: (+992) 919-17-47-83. E-mail: karomat-1958@mail.ru

В данной статье рассматривается развитие производства продукции садоводства в решении обеспечения продовольственной безопасности страны. Анализ показал, что производства продукции садоводства в 2020 году по сравнению с 2026 годом в регионах республики увеличилась от 118% до 138%.

Для развития садоводческие отрасли в регионах республики имеются потенциальные возможности. Анализ показал, что в таких регионах: Согдийской, Хатлонской, РРП и особенно в Раишском регионе развитие садоводства является эффективным.

Предложенные в статье способствует разработки различных сортов фруктов, современная технологическая карта, создание новых рабочих мест, обеспечение фруктовых продукции современному требованию, снижения уровня бедности, пополнение бюджета и снижение реализационная цена на фруктовых продукции.

Ключевые слова: садоводческой продукции, развитие, фрукты производства сельского хозяйства, обеспечение продовольственной безопасности.

DEVELOPMENT OF PRODUCTION FOR GARDENING IN ENSURING THE FOOD SECURITY OF THE COUNTRY

DOSTIEV ERKIN ABDULMAJIDOVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the
Institute of Public Administration and Public Service
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992)-985-94-00-16. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru.

FAIZULLAEVA KAROMAT NAVRUZOVNA,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of the Department for the Study of Clustering Processes in the Agro-Industrial Complex of the
Institute of Economics and System Research of Agricultural Development
Academy of Agricultural Sciences of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 21 "a", Rudaki ave.
Phone: (+992) 919-17-47-83. E-mail: karomat-1958@mail.ru

This article discusses the development of horticultural production in the decision to ensure the food security of the country. The analysis showed that the production of horticultural products in 2020 compared to 2026 in the regions of the republic increased from 118% to 138%.

There are potential opportunities for the development of horticultural industries in the regions of the republic. The analysis showed that in such regions: Sughd, Khatlon, RRP and especially in the Rasht region, the development of horticulture is effective.

The proposed in the article contributes to the development of various varieties of fruits, a modern technological map, the creation of new jobs, the provision of fruit products with modern requirements, poverty reduction, replenishment of the budget and a decrease in the selling price of fruit products.

Keywords: horticultural products, development, fruit production, agriculture, food security.

УДК: ТДУ 338.45 (575.3)

НАҚШИ КОРХОНАҲОИ МУШТАРАК ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МАМЛАКАТ

МУРТАЗОЕВ ОРАЗ ҚАРАХОНОВИЧ,

и.в. дотсенти кафедраи фаъолияти бонкӣ,

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯч. Деҳотӣ ½.

Тел.: (+992)-918-55-20-09. E-mail: oraz-2009@mail.ru

Дар мақолаи мазкур, нақши корхонаҳои муштарак дар рушди иқтисодиёти кишвар мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Чунки, бештар корхонаҳои муштарак бо роҳи ҷалб кардани сармояи хориҷӣ барои зиёд намудани ҳаҷми истеҳсолот, баланд бардоштани самаранокии корхонаҳо ва иттиҳодияҳои амалкардаистода ба вуҷуд меоянд. Дар баробари ин, дар асоси маълумотҳои оморӣ ҳуҷҷа ва пешниҳодҳо оварда шудааст. (накаматр аз 150 калима)

Калидвожаҳо: сармоя, корхона, сармояи мустақими хориҷӣ, истеҳсолот, минтақаҳои мамлакат, маҳсулоти саноатӣ, рушд, созишнома, ҷалб, иқтисодиёт.

Баъд аз пош хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва барҳам хурдани робитаҳои иқтисодӣ–ичтимоӣ ва сиёсӣ гардида, дар як муддати кӯтоҳ соҳаҳои саноату сохтмон, нақлиёт ва хоҷагии қишлоқ аз қор бозмонда, иқтисодиёти кишвар бо фаъолияти нақардани 80% қорхонаҳо ба пурраги фалаҷ гардид.

Мутаассифона, ки бӯҳрони иқтисодии солҳои 90-ум, ки бинобар ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳурӣ ба миён омада буд, сабабгори қам шудани истеҳсолот гардид ва он ҳамчунин ба соҳаи саноат низ таъсири худро расонид. Сохтмони ҳатто алақай шурӯшшудаи қандин қорхонаҳои саноатӣ дар аввали солҳои 90-ум пурра боздошта шуда буд.

Хушбахтона, имрӯзҳо соҳаи саноат ба мувафаксияҳои назаррас ноил гардида, метавонад аз қиҳати истеҳсоли молҳои ватанӣ ва фуруши онҳо рақобатпазир бошад. Зеро, ки сиёсати иқтисодии кишвар идомаи мантикии стратегияи гуногунҷабҳаи давлат ва сохторҳои дахлдори он дар 30 - соли ба даст овардани Истиқлол давлатӣ мебошад, ки таъмини манфиатҳои миллӣ, шароити мусоиди пешрафту тараққӣ ва рушди кишвар ҳамчун субъекти мустақили низоми навини робитаҳои байналмилалӣ ҳадафи марказӣ ва усулии он мебошад.

Ҳукумати ҳар як мамлакат бо мақсади ҳалли дурусти масъалаҳои иқтисодӣ ва таъмини пешрафти иқтисодиёташ сиёсати худро барои қанд соли оянда муайян менамояд. Мақсади асосии сиёсати иқтисодии ҳукумат қор қиз аст:

1. Таъмини рушди иқтисодиёт;
2. Таҳти назорат гирифтани таваррум (инфлятсия) ё қор надодан ба болоравии нархҳо;
3. Қор надодан ба бекории шаҳрвандон ё дар дараҷаи муайян нигоҳ доштани сатҳи бекорӣ;
4. Таъмини тавозуни пардохти мусбат ё ба таври дигар таъмини барзиёд будани содирот аз воридот.[6, с.516].

Аз ин лиҳоз, шакли нави қараёни тараққиёти хоҷагии қаҳонӣ ҳамқории иқтисодии қорхонаҳо ба ҳисоб рафта, таъсири худро ба воридшавии дилҳо мамлакат ба интегратсияи хоҷаги қаҳонӣ мерасонад.

Истилоҳи «қорхонаи муштарак» аз қалимаи англисии «joint venture» пайдо шудааст, ки қунин намуди қорхонаҳо аввалин шуда, дар Ғарб пайдо шудаанд. Қорхонаи муштарак аввалин дар асри XIX сохта шудааст. Дар соли 1959 қариб 1000

иттиҳодияҳои амрикоӣ 345 корхонаи муштарак ташкил намудаанд. Дар солҳои 60-уми асри гузашта корхонаҳои муштарак барои соҳаи коркардабароии саноатӣ сохта шудаанд. Дар давраи аз солҳои 60-ум то 69-ум 1131 фирмаҳои амрикоӣ 520 корхонаи муштарак дар соҳаи коркардабароии саноатӣ сохта шуд. Дар адабиёти гуногун, махсусан дар адабиёти иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ истилоҳҳои гуногуни «корхонаи муштарак», «корхонаи омехташуда», «компанияи муштарак», «корхонаи бо иштироки сармояи хориҷӣ» ва ғайра оварда шудааст. Дар мамлакатҳои бо иқтисоди бозори тараққикарда ба монанди Олмон, Британияи Кабир, Шветсария фаҳмиши «корхонаи муштарак» ва «корхонаи бо иштироки сармояи мустақими хориҷӣ» зич бо ҳамдигар печидаанд.[5, с.36].

Корхонаҳои муштарак гуфта – дар доираи санадҳои меъёри ва ҳуқуқӣ шакли ҳамкори бо шарикони хориҷӣ буда, аз ҷониби тарафҳо барои иҷро кардани вазифаҳои гуногун, ки дар он моликияти умумӣ ба захираҳои моддӣ ва молиявӣ ташкил меёбад. Хислати муштарак моликият яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи корхонаҳои муштарак мебошад, ки онҳо намуди махсуси моликият буда, дар натиҷаи инкишофи ҳамкориҳои иқтисодии байналхалқӣ пайдо мешаванд. Бинобар ин, корхонаҳои муштарак байни ду ва якчанд шарикони аз давлатҳои гуногун бо мақсадҳои тақсимои таваққулият, дохилшавӣ ба бозорҳои дигар, қувваи кории арзон, захираҳои арзон ва ғайра созон дода мешаванд. Корхонаи муштарак ҳамчун воҳиди алоҳидаи иқтисодӣ дар системаи миллии хоҷагидорӣ ва дар иқтисоди ҷаҳонӣ умуман хусусияти худро дорад. Бунёди корхонаи муштарак бо сармояи хориҷӣ метавонад бо 100%-и иштироки сармояи хориҷӣ ё корхонаи муштарак бо иштироки сармояи хориҷӣ аз 100% кам ташкил карда шавад. Масалан: моҳи феввали соли 2019, бо мақсади иҷрои хидматҳои Пешвои миллат байни ширкати ватании «Авесто Гурӯҳ» ва ширкати Ўзбекистон «Artel Engineering and Management», корхонаи муштарак «Артел Авесто Электроникс» дар шакли Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд бо иштироки ҳиссагии байни ду ширкат дар ҳаҷми 50/50-фозӣ ташкил карда шуд.[7] Дар корхонаҳои муштарак ҳар як шарик манфиатҳои хусусии худро дар амал тадбиқ мекунад.

Бояд қайд намуд, ки бархе аз мамлакатҳо дар натиҷаи пайдо гардидани имконият ва мучаҳаз намудани корхонаҳо бо технологияҳои муосир, ҳамчун сармоягузор барои сохтани корхонаи муштарак техника ва технологияи истеҳсолии қаблӣ ба дигар кишвар ворид намояд. Ин ҳам бошад, дар ҳолати мавҷуд будани захираҳои табиӣ, ашёи хом, қувваи кории арзон ва фазои корӣ амалӣ карда мешавад.

Бинобар ин, тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки содироти сармоя аз ҷониби натавонандаи мамлакатҳои тараққикарда, балки аз ҷониби як қатор мамлакатҳои ру ба инкишоф низ эътимоди ҳамкорӣ ва тамоюли рушди сармоягузорӣ низ хуб ба назар мерасад. Яъне, ки дар бозори байналхалқии сармоя Ҷумҳурии халқии Хитой, Ҷиндустон, Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ўзбекистон, Украина ва як қатори дигар давлатҳо ҳамчун сармоягузор баромад карда истодаанд. Боиси тазаккур аст, ки ширкатҳои мамлакатҳои номбурда, бо мақсади ғоидагирӣ ва дарёфти сарчашмаҳои ашёи хом ва қувваи кории арзон, сиёсати сармоягузорию пеш гирифтаанд. Махсусан, ширкатҳои хитой бо мақсади сармоягузорӣ ва истифодаи бартариҳои ҳамкориҳои истеҳсолӣ, дар ҷустуҷӯи бозорҳои хориҷӣ мебошанд. Бинобар ин, якчанд омилҳои зарурӣ, ки дар раванди ташкили корхонаҳои муштарак нақши муҳимро мебозанд, дар расми 1 оварда шудааст.



Сарчашма: Дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ ва санадҳои меъёрий, аз ҷониби муаллиф коркард шудааст.

Расми 1. Омилҳои зарурӣ дар раванди таъкили корхонаҳои муштарак

Қобили зикр аст, ки дар ин рафиф шуғлноқӣ ва ҷойҳои нави корӣ дар дохили давлат таъкил гардида, дар корхонаҳои таъвилкунадагон ва харидорон талабот ба қувваи корӣ зиёд мегардад. Дар натиҷа, робитаи иқтисодӣ зиёд гардида, корхонаҳои муштарак дар ҳалли мушкилотҳои шуғл нақши калидиро мебозанд.

Дар заминаи ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз Паёмҳояшон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи сармоягузори кишварро баррасӣ намуда, қайд намуданд, ки «...зарур аст, ки дар самти пешбурди ҳамкориҳои минбаъда бо мамлакатҳои хориҷӣ, вазорату идораҳои фаъолияти худро ҷиҳати ҳифзи манфиатҳои миллии кишвар, ҷалби сармояи хориҷӣ, аз ҷумла сармояи мустақим ва технологияҳои нав, ҳарчи пурсамар роҳандозӣ намоем».[2]

Диаграммаи №1. Шумораи корхонаҳои муштаракӣ фаъолияткунада дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 1991-2019

(бо адад)



Сарчашма: Омори солони, 2021 саҳ. 370-371.

Аз нишондиҳандаҳои диаграмма мушоҳида карда мешавад, ки соли 1991 шумораи корхонаҳои муштараки фаъолияткунанда дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 46 ададро ташкил намудааст. Дар ин давра, яъне соли 1995 ин нишондиҳанда ба 210 адад баробар гардид, ки афзоиш нисбати соли 1991 бештар аз 4,5 баробарро ташкил медод. То ибтидои соли 2000 шумораи корхонаҳои муштараки фаъолияткунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамин ҳудуд ё аниқтар 228 ададро ташкил медоданд. Бинобар таъсири омилҳои гуногуни дохилию берунӣ ва сиёсӣ иқтисодӣ соли 2000- ум шумораи онҳо ба 108 адад кам гардид. Дар ҳамин давра, дар натиҷаи андешидани тадбирҳои судманд, аз ҷумла ба муомилот баровардани пули миллий бо номи “Сомонӣ” ва танзими самараноки миқдори он, инчунин қабули Кодекси нави андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз қадамҳои нахустини устуворгардонии иқтисодиёт ба ҳисоб мераванд, раванди афзоиши Маҷмӯи маҳсулоти дохилиро таъмин намуд, инчунин ба беҳтар гардидани фазои сармоягузорӣ ва болоравии ҳиссаи соҳаи саноат дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ заминаи воқеӣ гузошт.

Ҷиҳати ноил шудан ба ин ҳадафҳои олӣ моро зарур аст, ки барои боз ҳам ободу зебо гардонидани Ватани азизамон содиқона заҳмат кашем, корҳои бунёдкориву созандагӣ, дигаргуниҳои иқтисодиву иҷтимоиро ба роҳ монда, соҳибкориву сармоягузориро тақон бахшем ва ҳарчи бештар ҷойҳои нави корӣ фароҳам оварда, самаранокии идоракунии давлатиро таъмин гардонем.[1]

Аз рӯйи нишондиҳандаҳои диаграмма мушоҳида карда мешавад, ки дар давоми солҳои 2000-2019 пайваста зиёд гардидани шумораи корхонаҳои муштарак дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаи сиёсати бомуваффақият ва хирадмандонаи Пешвои миллат дар соҳаи иқтисод мебошад. Агар соли 2000 миқдори умумии корхонаҳои муштарак 108 ададро ташкил намуда бошанд, ин нишондиҳанда соли 2019 ба 624 адад расидааст, ки афзоиш 516 ададро ташкил медиҳад. Ҳанӯз аз даврони аввали ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ Ҳукумати мамлакат заминаҳои асосии қонунгузориро пайваста таҳким бахшида, аз ҳамаи имкониятҳо самаранок истифода бурда истодааст, ки мақсад аз ин таъмини аҳоли бо ҷойҳои нави корӣ, беҳдошти зиндагии шоистаи шаҳрвандон ва табдил додани Тоҷикистон ба кишвари содиқкунандаи молу маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ ба ҳисоб меравад.

Дар айни замон барои таъмини рушди иқтисодиёти мамлакат ва суръат бахшидан ба раванди саноатикунории босуръат зарур аст, ки сармояи дохилию хориҷӣ бештар ба таъсиси корхонаҳои саноатӣ, дарёфти роҳҳои таъмини самаранокӣ дар фаъолияти корхонаҳои муштараки фаъолияткунанда, васеъ намудани доираи истеҳсолот, дарёфти роҳҳои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, вусъат додани ҳамкориҳо бо шарикони хориҷӣ, ҷорӣ намудани технологияи муосир ва омода намудани мутахассисон равона карда шавад.

Диаграммаи №2. Шумораи корхонаҳои муштараки фаъолияткунанда дар ҳудуди минтақаҳои ҷумҳурӣ давоми солҳои 1991-2019

(бо адад)



Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои Омори солона, 2021 саҳ. 370-371 тартиб дода шудааст.

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба макони ҷойгиршавии корхонаҳои муштараки ғайриҳукуматӣ, бештари онҳо ба шаҳри Душанбе рост меоянд. Масалан агар дар ҷумҳурӣ соли 1991 шумораи ҷунин корхонаҳо 46 ададро ташкил намуда бошанд, 35 адад ё ин ки 76 фоизи онҳо дар шаҳри Душанбе ғайриҳукуматӣ менамуданд. Соли 1995 шумораи умумии ҷунин корхонаҳо 210 ададро ташкил менамуд, ки 111 адад ё ин ки 53 фоизи онҳо дар шаҳри Душанбе ғайриҳукуматӣ менамуданд. Соли 2000 шумораи ин корхонаҳо дар шаҳри Душанбе 62 ададро ташкил менамуданд, ки 57 фоизи миқдори умумии корхонаҳои муштаракро дар сатҳи ҷумҳурӣ ташкил менамуданд. Соли 2010 бошад 112 адад корхонаҳои муштарак дар шаҳр ғайриҳукуматӣ менамуданд, ки 75 фоизи миқдори умумиро ташкил менамуданд. Соли 2019 шумораи ин корхонаҳо дар шаҳр ба 499 адад баробар гардид, ки миқдори умумии корхонаҳои муштарак дар сатҳи ҷумҳурӣ 624 ададро ташкил менамуданд ва ҳиссаи корхонаҳои шаҳри Душанбе 80 фоизро ташкил менамуданд.

Аз рӯйи таҳлилҳо маълум гардид, ки аз ибтидои соли 2018 ҳиссаи корхонаҳои муштараки ғайриҳукуматӣ дар ҳудуди ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣ низ бештар гардида истодаанд. Барои мисол агар дар ҷумҳурӣ соли 2018 шумораи ҷунин корхонаҳо 649 ададро ташкил намуда бошанд, 78 адад ё ин ки 12 фоизи онҳо дар ҳудуди ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣ ғайриҳукуматӣ менамуданд ва соли 2019 низ ин нишондиҳанда қариб 11 фоизро ташкил намудааст. Агар ҳиссаи ин корхонаҳои муштаракро дар ҳудуди ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣ соли 1991 муқоиса намоем, 8,6 фоиз, соли 2000- ум 2,7 фоиз, соли 2010 8 фоиз ва соли 2015 3,6 фоизро ташкил намудаанд.

Дар маҷмӯъ, гуфтаи си соли Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи бештари корхонаҳои муштараки ғайриҳукуматӣ, баъд аз шаҳри Душанбе ба Вилояти Суғд рост меоянд. Агар Соли 1995 шумораи корхонаҳои муштараки ғайриҳукуматӣ дар Вилояти Суғд 46 адад ё ин ки қариб 22 фоизи шумораи умумии корхонаҳои муштаракро дар сатҳи ҷумҳурӣ ташкил медоданд, соли 2000- ум ин нишондиҳанда ба 37 фоиз, соли 2010 ба 14,7 фоиз ва соли 2015 ба 9,5 фоиз баробар гардид. Бояд қайд намуд, ки сар карда аз соли 1999 дар қаламрави Вилояти Суғд тамоюли миқдоран кам гардидани корхонаҳои муштарак мушоҳида мегардад, лекин ин маънои онро надорад, ки нишондиҳандаҳои асосии ғайриҳукуматӣ ин корхонаҳо низ паст гардида истодаанд. Аз рӯйи маълумотҳои омӯрӣ агар соли 2000-ум нишондиҳандаҳои асосии ғайриҳукуматӣ ин корхонаҳои муштарак ҳамагӣ ба 105,9 млн. сомонӣ баробар гардида бошанд, соли 2010 ба 732,9 млн. сомонӣ, соли 2015 ба 1243,9 млн. сомонӣ ва соли 2019 ба 2817,8 млн. сомонӣ расидааст, ки дар соли 2019 нисбат ба соли 2000-ум зиёда аз 26 баробар афзоиш ёфтааст.

Бинобар ин, доир ба рушди минбаъдаи саноат тамоми барномаҳои стратегияҳои давлатӣ дар сӯи иқтисодии ҳукумати кишварамон умеди зиёд мебахшад. Ҳамзамон, аз маълумотҳои омӯрӣ айён мегардад, ки ҳадафи стратегияи миллии рушди босуръати саноатикунории мамлакат дар амал татбиқ мегардад ва иқтисодиёти мамлакат алалхусус соҳаҳои саноат сол аз сол рушд карда истодааст.[4,-С. 317].

Дар бист соли охир рушди миёнасолонаи иқтисодиёт дар сатҳи 7,5 фоиз таъмин гардида, Маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат аз 1,8 млрд сомонии соли 2000-ум то 95 млрд сомонӣ дар соли 2021 ва даромади буҷети давлатӣ аз 252 млн сомонӣ ба 28 млрд сомонӣ расонида шуд. Яъне Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ қариб 53 баробар ва буҷети давлатӣ 111 баробар зиёд гардида, ҳаҷми Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар нафар аҳоли беш аз 30 баробар афзоиш ёфт.[3]

Боиси тазаккур аст, ки дар ҳама ҳолат устувории сиёсии мамлакат барои ташкил намудани корхонаҳои муштарак шароити мусоидро фароҳам меорад. Яъне, ки вазъи

сиёсӣ метавонад, ки боиси кам гардидан ё аз сармоягузорӣ худдорӣ намудани сармоягузoron бошад. Хушбахтона, сол аз сол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ғайрияшӣ сармоягузoron фазои сармоягузорӣ ташкил гардидааст. Аз ин рӯ, корхонаҳои муштарак дар мамлакат амалкунанда, на танҳо барои васеъгардонии иқтисодии мамлакат, балки барои васеъкунии иқтисоди содиротӣ сахм гузошта истодаанд. Бештари сармояҳои мустақими хориҷӣ дар мамлакат ба соҳаҳои истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ, истихроҷи металлҳо ва сангҳои қимматбаҳо истеҳсоли нушоқиҳо ва ғайраҳо равона карда мешаванд. Зеро, ки ингуна молҳо дар таркиби содироти моли тайёр аз Тоҷикистон ҳиссаи калонро доро мебошанд.

Ҳамин тавр, аз таҳлилҳо ҳулоса бармеояд, ки корхонаҳои муштарак аз камбудӣ ва бартарӣ холи набуда, дар умум ҳалли масъалаҳои муҳими иқтисодӣ муосирро дар бар мегирад. Албатта, бартарӣ дар натиҷаи ташкил гардидани корхонаҳои муштарак аз ташкил намудани ҷойҳои кории нав, зиёд гардидани ҳаҷми молҳои содиротӣ, аз молҳои босифат таъмин намудани бозори дохилӣ, то ба паст намудани сатҳи бекорӣ дар мамлакатро дар бар мегирад. Ҳамзамон, бештари камбудии корхонаҳои муштарак дар он мебошад, ки даромадҳои аз истеҳсоли молҳо ва ҳадамот бадастомада, ба хориҷи кишвар интиқол негарданд. Ҳол он, ки ғайриин дар қаламрави мамлакат гирифтаи сармоягузoron хориҷӣ, имкони такроран сармоягузорӣ намуданро доранд. Бинобар ин, ҷалби сармоя ва амали намудани ислохотҳои иқтисодӣ дар шароити муосир, ин талаби замон мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 22 декабри соли 2016, шаҳри Душанбе.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Душанбе, 22.12.2017 - [Захираи электронӣ]: URL: <http://www.president.tj/node/16771>

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” 21 декабри соли 2021 ш. Душанбе.

4. Муртазоев О.Қ. Истиқлол – заминаи саноатикунонии босуръати кишвар/Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. ISSN 2308-054X. - Душанбе, 2022. 2(41). – С. 312-317.

5. Смирнова Е.Е., Хвалынская Н.В. Совместные предприятия :закономерности возникновения и перспективы развития. –М.: Изд-во МГУ, 1988. –С. 36.

6. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. – Душанбе: «ЭР - граф», 2018. - 516 с.

7. Сомонаи расмии Кумитаи меъморӣ ва сохтмони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] <https://tajsohtmon.tj/tj/navidho/5369-dar-dushanbe-korhonai-mushtaraki-istesoli-tehnikai-maishii-artel-avesto-elektroniks-ba-istifoda-doda-shud.html>

РОЛЬ СОВМЕСТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

МУРТАЗОВ ОРАЗ ҚАРАХОНОВИЧ,

и.о. доцента кафедры банковского дела,

Таджикского государственного университета коммерции.

734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2.

Тел.:(+992)-918-55-20-09. E-mail: oraz-2009@mail.ru

В данной статье исследуется роль совместных предприятий в развитии экономики страны. Потому что большинство совместных предприятий создаются за счет привлечения иностранного капитала для увеличения объемов производства, повышения эффективности действующих предприятий и объединений. При этом выводы и предложения представлены на основе статистических данных.

Ключевые слова: капитал, предприятие, прямые иностранные инвестиции, производство, регионы страны, промышленная продукция, развитие, соглашение, привлечение, экономика.

THE ROLE OF JOINT VENTURES IN THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S ECONOMY

MURTAZOEV ORAZ KARAKHONOVICH,

e. o. Associate Professor of the Department Banking,

Tajik State University of Commerce.

734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, ½, Dehoti str.

Phone: (+992) 918-55-20-09. E-mail: oraz-2009@mail.ru

This article examines the role of joint ventures in the development of the country's economy. Because most joint ventures are created by attracting foreign capital to increase production volumes, improve the efficiency of existing enterprises and associations. At the same time, conclusions and proposals are presented on the basis of statistical data.

Keywords: capital, enterprise, foreign direct investment, production, regions of the country, industrial output, development, agreement, attraction, economy.

УДК: 334.72(575.3)

ПРИНЦИПҲО ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ

АШУРОВ ИХТИЁР САИДОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молия ва қарзӣ

Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Мирзо Турсунзода, 30.

Тел.: (+992) 905-55-77-88. E-mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru

САҒАРОВА АНОРХОЛ ҶУМАЕВНА,

муаллими калони кафедраи менеҷмент ва соҳибкории

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шохтемур.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудақӣ 146.

Тел.: (+992) 935-01-81-44. E-mail: anora2303@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур дар бораи принципҳои нишондиҳандаҳои ва меъёрҳои барои муайян кардани сатҳи бехатарии озуқаворӣ маълумотҳо оварда шудааст. Тибқи ин меъёрҳои талабот ба маводҳои хӯрокворӣ ҳисоб карда шуда, таҳлили таъмини талабот ва нишондиҳандаҳои бехатарии озуқаворӣ ва худтаъминкунии он ҳисоб карда мешавад. Муаллифони принципҳои ва нишондиҳандаҳои бехатарии озуқавориро вобаста ба синну сол, ҷинс муайян карда истифодаи онро ҳангоми баҳо додан ба таҳлили таъмини бехатарии озуқаворӣ тавсия додаанд ва ҷунин ҳулоса омаданд: бехатарии озуқаворӣ мамлакат, ба риояи принципҳои ва нишондиҳандаҳои махсусе, ки аз таҷрибаи ҷаҳонӣ бар меояд баҳо дода мешавад. Ин принципҳои вобаста ба шароити сиёсӣ, ташиқӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ ба роҳ монда мешавад. Принципҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» оварда шудаанд, ки риояи он метавонад кишварро аз хавф нигаҳ дорад. Пояи асосии принцип ва нишондиҳандаҳои асосии таъмини бехатарии озуқавориро таъмини меъёрҳои талаботҳои физиологӣ дар моддаҳои ғизоӣ барои гурӯҳҳои гуногуни аҳоли ба ҳисоб меравад. Дар назар дошта шудааст, ки арзиши энергетикӣ истеъмоли хӯрока ба гурӯҳҳои гуногуни аҳоли тафовут дошта, ба ҳисобгирӣ он ҳангоми банақшагирии истеҳсолот ва тавозуни таъмини аҳоли бо маводҳои ғизоӣ зарур аст.

Калидвожаҳо: принципҳои, бехатарии озуқаворӣ, нишондиҳандаҳо, сабаби истеъмоли, меъёрҳои истеъмоли, маҳсулотҳои озуқаворӣ, арзиши энергетикӣ, муътадилӣ, меъёрӣ-ҳуқуқӣ, динамикӣ, мунтазамӣ, мутаносибӣ, пайдарпайӣ, навоарӣ, сифатнокӣ, ҷимоявӣ.

Бехатарии озуқаворӣ мамлакат, дар ҳолати муътадил нигоҳ доштани таъмини озуқаворӣ, микдоран ва сифатан баҳо додани онро талаб карда, мониторинги нишондодҳои махсуси онро ба роҳ монда, муайян намудани динамикаи тараққиёти ояндаи ӯро дар назар дорад.

Таҷрибаи мамлакатҳои пешқадами дунё нишон медиҳад, бехатарии озуқаворӣ дар пояи принципҳои ташаккул ва истифодабарии захираҳои ғизоӣ вобаста ба шароити сиёсӣ, ташиқӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ ба роҳ монда мешавад. Бинобар ин, вобаста ба даврони он, қор карда баромадани принципҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ муҳим аст.

Принципҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ барои Тоҷикистон метавонад принципҳои маъмули барои мамлакатҳои ҷаҳон истифодашаванда, аз ҷумла: муътадилӣ, меъёрӣ-ҳуқуқӣ, динамикӣ, мунтазамӣ, мутаносибӣ, пайдарпайӣ, навоарӣ, сифатнокӣ ва ҷимоявӣ бошад.

Ба система дохил кардани принциби «ташқилкунии базаи муътадили меъёрӣ-ҳуқуқӣ» барои тараққиёти равандҳои бозор, ки доир ба баланд бардоштани истеҳсолот ва иқтисодии субъектҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ равона шуданд, зарур мебошад.

Яке аз принципҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ ин принципи «пайдарпайӣ» мебошад, ки ба воситаи вай ҳаҷми маҳсулоти ҷамъиятӣ доимо афзуда, талаботи рӯзафзуни аҳоли ба назар гирифта мешавад. Принципи «пайдарпайӣ» маънои онро дорад, ки ҳар як зинаи тараққиёти иқтисодиёт, пояи асосӣ барои тараққӣ додани зинаи дигар мебошад.

Бо истифода бурдани принципи «мутаносибӣ» вобаста ба талабот ҳамаи соҳаҳои системаи иқтисодиёт бояд баробар тараққӣ дода шаванд. Даромадҳо байни корхонаҳо, ташкилотҳо ва сохтори бозор, вобаста аз ҳиссаи хароҷоти ҷамъиятӣ тақсим карда мешавад.

Принципи «равандҳои ҳаматарафаи навоарӣ» истифодаи навоарихоро дар соҳаи иқтисодиёт дар назар дорад.

Принципи «сатҳи баланди сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ», барои истеҳсоли маҳсулотҳои баландсифат ва хизматрасонии дараҷаи баланд истифода бурда мешавад.

Принципи ҳимояи молистеҳсолкунандагон ва аҳоли аз омилҳои мутақобила ҳимоя кардани онҳо мебошад, ки дар натиҷаи ғайриқонунона ба даст оварда шуда, дараҷаи зиндагии баланди аҳоли таъмин карда мешавад.

Бо ҳамин мақсад ҳаҷми минимуми сандуқи истеъмоли аз тарафи мутасаддиёни минтақавӣ доир ба омор, доир ба меҳнат ва ҳимояи иҷтимоии аҳоли ҳар семоҳа дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳо ҳисоб карда мешавад. Дар асоси методҳои меъерӣ ва оморӣ арзиши минимуми сандуқи истеъмоли муайян карда мешавад. Масалан, дар асоси меъери истеъмоли вучуд дошта (ккалория, сафедаҳо, карбогидратҳо, витаминҳо, моддаҳои минералӣ) хароҷотҳо барои истеъмолкунӣ маводҳои хӯрока муайян карда мешавад. Пештар ҳиссаи истеъмолии камтаринро дар арзиши умумӣ хароҷотҳо муайян карда, сатҳи истеъмолот дар муқоиса бо меъерҳо таҳлил карда мешавад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, системаи нархгузорӣ дар зери таъсири омилҳои бозор тағйир меёбад, зарурияти аз нав дида баромадани сандуқи истеъмоли расидааст. Муайян кардани минимуми сандуқи истеъмоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бинобар шароитҳои моддӣ ва молиявӣ эълон карда намешавад.

Барномаҳои иҷтимоии давлат ба ҳимояи гурӯҳи аҳолии камбизоат нигаронида шудааст.

Принсипҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» оварда шудаанд дар расми 1 оварда шудааст:



Сарчашма: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи амнияти озукаворӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2010, №12, к.1, мод. 830; Қонуни ҚТ аз 27.11.2014 с., № 1158)

Принсипҳои асосии ташаккулдиҳии ҷамъи маҳсулотҳои озукаворӣ, ки барои таъмини саломатии одамон ва таъмини ғайриамнияти зиндагии онҳо пешниҳод карда шаванд, инҳо мебошанд:

- ❖ қонегардонии талаботи гурӯҳҳои аҳоли бо моддаҳои ғизоӣ, вобаста аз таркиби химиявӣ ва арзиши энергетикӣ онҳо;
- ❖ сохтори хӯроквории вучуддошта бо назардошти истеъмоли ҳақиқии маҳсулотҳои ғизоӣ дар оилаҳои камбизоат;
- ❖ интиҳоби маҳсулотҳои ғизоӣ, ки дар ҳолати ба таври камтарин истифода бурдан, саломатӣ нигоҳ дошта мешавад.

Барои ташаккул додани маҷмӯи маҳсулотҳои ғизоӣ, меъёрҳои талаботҳои физиологӣ дар моддаҳои ғизоӣ барои гурӯҳҳои гуногуни аҳоли ва пешниҳодҳои ташкилоти умумиҷаҳонии тиббӣ истифода бурда мешавад.

Таркиби химиявӣ ва арзиши энергетикӣ камтарини маҷмӯи маҳсулотҳои ғизоӣ барои гурӯҳҳои асосии иҷтимоӣ-демографии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1 нишон дода шудаанд.

Чадвали 1. Таркиби химиявӣ ва арзиши энергетикӣ маҷмӯи камтарини маҳсулотҳои гизой барои гурӯҳҳои асосии иҷтимоӣ-демографии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар як шабонарӯз)

Номгӯй	Аҳолии қобили меҳнат		Нафақахӯрон	Кӯдакон	
	Мардҳо	Занҳо		0-6 Сола	7-14 Сола
Сафедаҳо (грамм, шабонарӯз)	88,0	68,0	64,0	49,0	73,0
Равғанҳо (грамм, шабонарӯз)	69,0	58,0	54,0	51,0	74,0
Карбогидратҳо (грамм, шабонарӯз)	437,0	326,0	314,0	228,0	349,0
Арзиши энергетикӣ, ккал.	2730,0	2011,0	2000,0	1580,0	2360,0

**Манбаъ: Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.2020, - С. 32.*

Аз рақамҳои чадвали 1 бармеояд, ки сарфи сафедаҳо байни мардон ва занҳо 12,8%, равғанҳо – 16,0%, карбогидратҳо – 25,4%-ро ташкил додааст. Арзиши энергетикӣ истеъмоли хӯрокаи мардҳо нисбат ба занон 26,3 % зиёд мебошад. Нишондиҳандаҳои истеъмоли сафеда равғанҳо, карбогидратҳо дар хӯроки нафақахӯрон нисбат ба мардҳо мутаносибан 37,5%; 27,8%; ва 39,2% кам мебошад. Арзиши энергетикӣ хӯрокаи нафақахӯрон нисбат ба мардҳо 36,5% кам мебошад. Ҳамин тавр таркиби химиявӣ хӯроки кӯдакони то 7 сола ва аз 7 сола то 14 сола низ тафовути калон дорад.

Камтарин маҷмӯи маҳсулотҳои гизой барои қисми аҳолии қобилияти меҳнат вобаста аз хусусиятҳои физиологии организми мардон ва занҳое, ки ба меҳнати ҷисмонӣ машғуланд, тартиб дода мешавад. Барои нафақахӯрон бошад, бо назардошти синну сол ва талаботҳо нисбати маҳсулотҳои серғизо ҳисоб карда мешавад. Барои кӯдакон, бо назардошти пурра инкишоф додани организми онҳо (аз синну соли 0-то 6 солагӣ) ва хӯроки иловагӣ барои тараққиёти ҷабҳи иҷтимоӣ ва ҷисмонӣ (барои синну соли аз 7 то 14 солагӣ) алоҳида ҳисоб карда мешавад.

Ҳангоми муайян намудани арзиши энергетикӣ маҳсулотҳо ғизои таркиби ҳар як намуди маҳсулот дар 100 грами он ҳисоб карда мешавад, ки дар чадвали 2 оварда шудааст.

Чадвали 2. Таркиби химиявӣ ва арзиши энергетикӣ маҳсулотҳои гизое, ки ба камтарин маҷмӯи маҳсулотҳои гизой, бо назардошти талафёбиҳо дар вақти коркард дохил карда мешаванд (дар 100 гр маҳсулот)

№	Номгӯи маҳсулот	Сафедаҳо	Равғанҳо	Карбо-гидратҳо	Арзиши энергетикӣ
1	Лубиёгӣ	19,8	1,8	43,6	269,5
2	Орд	10,0	1,1	61,9	297,6
3	Биринҷ	6,6	0,9	64,3	292,0
4	Дигар ғалладонагӣҳо (бо ғайр аз биринҷ)	9,7	2,2	58,0	290,1
5	Нои гандумӣ	8,2	1,3	46,9	233,6
6	Маҳсулотҳои макаронӣ	10,3	1,5	62,6	305,0
7	Картошка	1,4	0,3	10,6	50,8

8	Карам (тару тоза ва намакин)	1,4	0,1	3,3	19,7
9	Бодиринг ва памидор тару тоза ва намакин)	0,9	0,2	2,8	18,1
10	Бехмеваҳои ошхонагӣ	1,1	0,1	5,8	28,6
11	Сабзавотҳои гуногун	1,2	0,0	6,0	29,3
12	Полизӣ	0,4	0,1	4,8	22,0
13	Меваҳои тару тоза	0,6	0,6	7,8	40,4
14	Канд	0,0	0,0	99,8	399,2
15	Қандфит	3,5	12,4	76,6	432,8
16	Печен	6,0	11,6	71,6	414,9
17	Гӯшти гов	12,9	8,6	0,0	128,9
18	Гӯшти гусфанд	11,0	7,9	0,0	115,3
19	Гӯшти хук	11,0	23,4	0,0	254,8
20	Гӯшти паранда	9,4	8,6	0,2	115,7
21	Гӯшти моҳӣ	8,2	2,4	0,0	54,5
22	Шӯрмоҳӣ	9,6	6,3	0,0	95,1
23	Шир, чурғот	2,7	3,1	4,6	56,5
24	Қаймоқ	2,5	15,7	3,2	166,0
25	Равғани ҳайвонот	0,7	70,3	1,1	639,8
26	Творог	15,0	8,5	4,6	158,3
27	Панир	23,0	25,5	0,0	329,1
28	Тухм	10,2	7,5	0,6	110,6
29	Маргарин ва дигар равғаниҳо	0,3	61,5	1,0	558,6
30	Равғани растанӣ	0,0	96,9	0,0	872,1

**Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи: Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.2019, - С. 32.*

Чуноне, ки аз рақамҳои ҷадвали 2 бармеояд, арзиши энергетикӣ аз ҳама зиёд дар равғани растанӣ – 872,1 ккалория, равғани ҳайвонот – 639,8 ккалория, маргарин – 639,8 ккалория, қандфит – 432,8 ккалория мавҷуд аст. Килокалорияи камтарин дар бодиринг ва помидори тару тоза – 18,1 ккалория, карам – 19,7 ккалория, полизиҳо – 22 ккалория ва бехмеваҳо – 28,6 ккалория дида мешавад.

Аз ин рӯ меъёрҳои маҷмӯи камтарини маҳсулотҳои ғизоӣ барои гурӯҳҳои асосии иҷтимоӣ- демографии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб карда шудааст, ки дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3. Меъёрҳои камтарини маҳсулотҳои ғизоӣ барои гурӯҳҳои асосии иҷтимоӣ- демографии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо кг, дар як сол).

№	Номгӯи маҳсулотҳо	Аҳолии қобили меҳнат		Нафақа-хӯрон	Кӯдакон		Барои ҳар нафар аҳоли
		Мардҳо	Занҳо		0-6 Сола	7-14 сола	
1	Маҳсулоти нонӣ (нон ва маҳсулотҳои макарон)	147,7	104,3	99,3	53,8	93,6	99,7
2	Картошка	92,0	59,8	53,4	55,2	73,6	66,8

3	Сабзавот ва полизӣ	166,1	149,8	158,0	176,5	201,4	103,0
4	Меваи тару тоза	124,0	110,0	105,4	131,8	150,4	124,3
5	Қанд ва маҳсулотҳои қаннодӣ (бо ҳисоби қанд, ҳамагӣ)	20,0	19,0	18,1	18,9	25,5	19,2
6	Маҳсулоти гӯштӣ, ҳамагӣ	40,8	32,8	26,6	21,9	39,3	32,2
7	Маҳсулотҳои моҳӣ, ҳамагӣ	9,0	7,8	9,0	5,3	7,7	7,7
8	Шир ва маҳсулоти ширӣ, ҳамагӣ	115,3	107,9	105,8	148,0	161,4	127,7
9	Тухм, дона	180	150,0	90	150	180	150
10	Равған растанӣ, маргарин ва дигар равғанҳо, ҳамагӣ	16,6	14,0	13,0	9,9	15,3	13,5
11	Дигар маҳсулотҳо, ҳамагӣ	4,88	4,88	4,15	2,92	4,02	4,17

**Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи: Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоати. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2021.*

Тибқи ин меъёрҳо талабот ба маводҳои хӯрокворӣ ҳисоб карда шуда, таҳлили таъмини талабот ва нишондиҳандаҳои бехатарии озуқаворӣ ва худтаъминкунии он ҳисоб карда мешавад.

Маҷмӯи камтарини ҳазинаи истеъмолкунӣ барои гурӯҳҳои асосии иҷтимоӣ-демографии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 4 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 4. Камтарин ҳазинаи истеъмолкунӣ барои гурӯҳҳои асосии иҷтимоӣ-демографии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Номгуй маҳсулот	Ченак	Ҳаҷми истеъмолкунӣ	
			Аҳолии қобили меҳнат	Нафақа-хӯрон
Маҳсулотҳои озуқаворӣ				
1.	Маҳсулотҳои нонӣ (нон ва маҳсулотҳои макаронӣ)	Кг, дар як сол	147,7	99,3
2.	Картошка	Кг, дар як сол	92,0	53,4
3.	Сабзавот ва полизӣ	Кг, дар як сол	166,1	158,0
4.	Меваи тару тоза	Кг, дар як сол	124,0	105,4
5.	Қанд ва маҳсулотҳои қаннодӣ бо ҳисоби қанд	Кг, дар як сол	20,3	18,1
6.	Маҳсулоти гӯшт	Кг, дар як сол	40,8	26,6
7.	Маҳсулоти моҳигин	Кг, дар як сол	13,7	9,0

8	Шир ва маҳсулотҳои ширӣ бо ҳисоби шир	Кг, дар як сол	115,3	105,8
9	Тухм	дона, дар як сол	180	90
10	Равғани растанӣ, маргарин ва дигар намуди равғанҳо	Кг, дар як сол	16,6	13,0
11	Маҳсулоти дигар (чай, намак)	Кг, дар як сол	4,9	4,15

**Сарчашма: ҳисоби муаллифи дар асоси Қарори Ҳукумат Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Дар вақти барои истеъмоли ворид кардани сабзавотҳо, полизоҳо, маҳсулотҳои гуштӣ, моҳӣ, равғани растанӣ, маргарин ва дигар намуди равғанҳо ҳаҷми истеъмоли онҳо ба як гурӯҳ чамъ карда мешаванд. Дар вақти ба ҳазинаи истеъмоли ворид кардани маҳсулотҳои нонӣ, қанд ва маҳсулоти қаннодӣ, шир ва маҳсулотҳои ширӣ ҳаҷми истеъмоли маҳсулотҳои ба як гурӯҳ дохилшаванда ҳамчун ашё низ ҳисоб карда мешаванд.

Кумитаи иҷтимоӣ доир ба бехатарии озуқаворӣ умумичаҳонӣ Созмони Озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид (ФАО), ки масъалаи озуқавориро назорат мебарад, методологияи таъмини бехатарии озуқавориро истифода мебарад, ки нишондиҳандаҳои асосии он захираи ҷаҳонӣ гандум ва талаботи ҷаҳонӣ нисбати вай мебошад. Тибқи ин методология, агар 17%- и ҳаҷми умумии ғаллаи истеҳсолшуда ба соли дигар гузарад, бехатарии озуқаворӣ таъмин гардида ҳисоб карда мешавад.

Нишондиҳандаи захираи дон, баробар ба миқдори ду моҳи талабот нисбати вай ҳамчун ҳадди хатарнок истифода бурда мешавад. Дар дунё ҳадди дигари дар ҳолати хатар қарор доштани мамлакат, «хатари воридот» ном дорад. Агар ҳиссаи воридоти озуқа ба 33,3 фоизи талабот баробар бошад пас бехатарии озуқаворӣ дар ҳолати хавф қарор дорад.

Дар баробари ин, сатҳи бехатарии озуқаворӣ мамлакат, бо воситаи нишондиҳандаҳои зерин низ муайян карда мешавад:

- ❖ худтаъминкунии мамлакат бо озуқаворӣ;
- ❖ новобастагии захиракунии озуқаворӣ мамлакат аз дигарҳо;
- ❖ таъмини захираҳои комплекси агросаноатӣ аз ҳисоби моли воридшуда;
- ❖ ҳаҷми захираҳои озуқаворӣ стратегӣ ва фаврӣ, мувофиқи талаботҳои меёрӣ, сатҳи истеҳсолоти маҳсулотҳои ғизоӣ ба ҳар як нафари аҳоли; - сатҳи истеъмоли маҳсулотҳои муҳим ғизоӣ, сатҳи дастрасии озуқаворӣ барои гурӯҳҳои гуногуни аҳоли ва ғайра.

Барои муайян кардани сатҳи бехатарии озуқаворӣ ҳар як шахс дар дунё меёрҳои ғизоӣ муқаррариро истифода мебаранд. Онҳо аз тарафи муассисаҳои махсуси миллий ва умумихалқӣ аз ҷумла Ташкилоти Умумичаҳонӣ тандурустӣ (ВОЗ) ва Созмони Озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид (ФАО) муайян карда мешаванд. Дар вақтҳои охир, ин нишондиҳанда ба 2700 ккал дар як шабонарӯз баробар аст. Ба гурӯҳи аҳолии нимгурусна онҳое, ки 2150 ккал, гурӯҳи аҳолии гурусна, ки 1520 ккал дар як рӯз истеъмоли менамояд дохил мешавад.

Соли 1980-ум дар тибқи «Барномаи озуқаворӣ ИҶШС» меёри ғизоӣ аз 10 намуди озуқа иборат буда, ки аз тарафи институти ғизои Академияи илмҳои тиббӣ ИҶШС тайёр карда шуда буд истифода мешуд. Ин меёрҳо арзиши энергетикӣ вояи ғизоӣ дар сатҳи 3200 ккал барои ҳар як шахс дар як шабонарӯз муайян карданд.

Баъд аз ба даст овардани истиқлол, бо пешниҳоди ташкилотҳои умумихалқӣ меёри ғизоӣ бо маҷмӯи озуқаворӣ дар сабади истеъмоли иваз карда шуд. 31 августи соли 2018 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қарор дар бораи

меъёрҳои физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии ғизоиро ба як нафар ба имзо расонид ва аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун «Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии кишвар» тасдиқ гардидааст, ки дар қадвали 5 нишон дода шудааст.

Қадвали 5. Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии кишвар

Номгӯи маҳсулот	грамм дар як шабонарӯз	килограмм дар як моҳ	килограмм дар як сол
Нон ва маҳсулоти нонӣ ярмаҳо, лубиёгӣҳо	404,7	12,0	147,7
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	111,9	3,4	40,8
Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ	24,6	0,7	9,0
Шир ва маҳсулоти ширӣ	316,0	9,5	115,3
тухм(дона)	0,5	15,0	180,0
Равған (растанӣ ва чарбу)	46,2	1,38	16,6
Қанд	54,8	1,6	20,0
Сабзавот ва полизӣҳо	455,0	13,7	166,1
Мева ва буттамева	340,0	10,2	124,1
Картошка	252,0	7,6	92,0
Чой	5	0,15	1,8

**Манбаъ: Минбари халқ 6.02.2019 № (1195) с/12*

Дар охири солҳои 90-уми асри гузашта, дар тараққиёти демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тағйиротҳои муҳим оид ба афзоиши аҳоли, муҳоҷирати одамон дар дохили мамлакат ва берун аз он ба вучуд омаданд ва аз ин ҷо беҳатарии озуқворӣ бо назардошти ин омилҳо аз нав он дида баромада шуд.

Ин масъала аз тарафи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низом дароварда шудааст. Онҳо методи нави ҳисобҳои сатҳи беҳатарии озуқавориро кор карда баромаданд. Мувофиқи нишондодҳои онҳо сатҳи беҳатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо формулаи зерин бояд ҳисоб карда шавад:

$$\text{СБО} = (\text{За} + \text{И} + \text{ИИ} - \text{КҒҒ} - \text{Т} - \text{Зо}) / \text{МИС},$$

Дар ин ҷо: СБО - сатҳи беҳатарии озуқаворӣ; И- истеҳсолот дар як давраи муайян; За ва Зо – захираҳо дар аввал ва охири давраи ҳисоботӣ; ИИ- истеъмоли истеҳсолӣ (тухмӣ, хӯроки чорво ва ғайра); КҒҒ- коркард бо мақсади ғайриғизоӣ; Т- талафот; МИС- меъёри истеъмоли солона.

Меъёри истеъмол (кг, дона) дар як сол барои ҳар як нафар ба шумори миёнаи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хароҷотҳо барои истеъмоли озуқаворӣ, талафот, коркардҳо ба мақсади ғайриғизоӣ ва бо факту рақамҳои вазъи омори муайян карда мешавад. Ҳиссаи воридоти озуқаворӣ, ҳамчун мувофиқати воридот ба истеъмоли ҳақиқии солона ҳисоб карда мешавад.

Ҳамин тавр, ба он нигоҳ накарда, ки сатҳи истеъмолкунӣ ба ҳазинаи истеъмолкунӣ вобаста карда шудааст, вале вай ба арзиши камтарини энергетикӣ вояи хӯрок (2730

ккал барои як нафар дар як шабонарӯз) қабул шудааст ва вай меъёри истеъмолкунӣ, инчунин дастгирии давлатии истеҳсоли агросаноати ро баланд кардааст.

Таҳқиқи принсипҳо ва нишондиҳандаҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ имкон дод, ки чунин хулоса барорем:

1. Бехатарии озуқаворӣ мамлакат, ба риояи принсипҳо ва нишондиҳандаҳои махсусе, ки аз таҷрибаи ҷаҳонӣ бар меояд баҳо дода мешавад. Ин принсипҳо вобаста ба шароити сӣёсӣ, ташкилӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ ба роҳ монда мешавад.
2. Принсипҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ барои Тоҷикистон: муътадилӣ, меъёрӣ-ҳуқуқӣ, динамикӣ, мунтазамӣ, мутаносибӣ, пайдарпайӣ, навоарӣ, сифатнокӣ ва ҳимоявӣ бошад.
3. Принсипҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» оварда шудаанд, ки риояи он метавонад кишварро аз хавф ниғаҳ дорад.
4. Пояи асосии принсип ва нишондиҳандаҳои асосии таъмини бехатарии озуқавориро таъмини меъёрҳои талаботҳои физиологӣ дар моддаҳои ғизоӣ барои гурӯҳҳои гуногуни аҳоли ба ҳисоб меравад.
5. Дар назар дошта шудааст, ки арзиши энергетикӣ истеъмоли ҳӯроқа ба гурӯҳҳои гуногуни аҳоли тафовут дошта, ба ҳисобгирӣ он ҳангоми банақшагирии истеҳсолот ва тавозуни таъмини аҳоли бо маводҳои ғизоӣ зарур аст.
6. Ҳангоми муайян намудани арзиши энергетикӣ маҳсулотҳо бо килокаллория ҳисоб карда шуда, онро ба меъёрҳои камтарини маҳсулотҳои ғизоӣ барои гурӯҳҳои асосии иҷтимоӣ-демографии аҳоли ба ҳисоб гирифта зарур аст.

Адабиёт

1. Ашуров И.С. Экономическая безопасность. Душанбе, «Эр-граф». 2012. –С.73-197-198-199-218-220-223-224
2. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоати. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.2019, - С. 32.
3. Минбари халқ 6.02.2019 № (1195) с/12
4. Логинов В.Г. Сельское хозяйство и регулирование продовольственных рынков. Власть, бизнес и крестьянство: механизмы эффективного воздействия. -М.; Энциклопедия российских деревень, 2002. -106с.
5. Корнекова С.Ю. О региональном уровне продовольственной безопасности России /С.Ю. Корнекова // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. – 2015. – № 6. – С. 17-22.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи амнияти озуқаворӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2010, №12, к.1, мод. 830.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ПОКАЗАТЕЛИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

АШУРОВ ИХТИЁР САИДОВИЧ,

доктор экономических наук, профессор кафедры финансов и кредита

Российско-Таджикский (Славянский) университет (РТСУ)

734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Мирзо Турсунзаде, 30.

Тел.: (+992) 905-55-77-88. E-mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru

САФАРОВА АНОРХОЛ ҚУМАЕВНА,

старший преподаватель кафедры менеджмента и предпринимательства

Таджикский аграрный университет им. г.Шахтемур.

734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146.

В данной статье представлена информация о принципах, показателях и критериях определения уровня продовольственной безопасности. По этим критериям рассчитывается потребность в продуктах питания, проводится анализ спроса и показатели продовольственной безопасности и самообеспеченности. Авторы определяют принципы и показатели безопасности пищевых продуктов в зависимости от возраста, пола и рекомендуют их использовать при оценке анализа безопасности пищевых продуктов, сделали следующие выводы: продовольственная безопасность страны оценивается в соответствии с принципами и специальными показателями, выведенными из мирового опыта. Эти принципы базируются на политических, организационно-экономических, социальных условиях. Основные принципы безопасности продовольственных продуктов предусмотрены в Законе Республики Таджикистан «О безопасности продовольственных продуктов», соблюдение которых может уберечь страну от опасности. Основным принципом и основными показателями обеспечения безопасности продовольственных продуктов является обеспечение физиологических потребностей в питательных веществах различных групп населения. Предполагается, что энергетическая ценность потребления продуктов питания различна для разных групп населения, и ее необходимо рассчитывать при планировании производства и баланса обеспечения населения питательными веществами.

Ключевые слова: *принципы безопасности, продовольственных продуктов, показатели, потребительская корзина, нормы потребления, продовольственных продукты, энергетическая ценность, стабильность, нормативно-правовая, динамичность, регулярность, пропорциональность, постоянство, новаторство, качество.*

BASIC PRINCIPLES AND INDICATORS OF FOOD SECURITY.

ASHUROV IKHTIYOR SAIDOVICH,

Doctor of Economics, Professor of Finance and Credit Department
Russian-Tajik Slavonic University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 30, Mirzo Tursunzade Str.

Phone: (+992) 905-55-77-88. E-mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru

SAFAROVA ANORKHOL JUMAEVNA,

senior lecturer of the Department of Management and Prepositions
Tajik Agrarian University named after D.Shakhtemur.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 146, Rudaki Ave.

Phone: (+992) 935-01-81-44. E-mail: anora2303@mail.ru.

This article provides information on the principles, indicators and criteria for determining the level of food security. According to these criteria, the demand for foodstuffs is calculated, and the analysis of demand and indicators of food security and self-sufficiency is calculated. The authors define the principles and indicators of food safety depending on age, sex and recommend their use in the assessment of food made the following conclusions the country's food security is assessed in accordance with the principles and special indicators derived from world experience. These principles are based on political, organizational, economic and social conditions. The basic principles of food safety are provided for in the Law of the Republic of Tajikistan "On Food Safety", the observance of which can save the country from danger. The main basis of the principle and the main indicators of ensuring food safety is to meet the physiological needs for nutrients of various population groups. It is assumed that the energy value of food consumption is different for different groups of the population, and it must be calculated when planning production and balancing the supply of nutrients to the population.

Keywords: *principles, food safety, indicators, consumer basket, consumption norms, food products, energy value, stability, normative-legal, dynamic, regularity, proportionality, consistency, innovation, quality.*

УДК: 331

ВАЗЪИ МУОСИРИ ТИҶОРАТИ БЕРУНАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

СУДУРОВ РОМИЗ САЙДАЛИЕВИЧ,

доктор (PhD)-и кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи. С.Айнӣ.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121.
Тел.: (+992)-773-33-32-76. E-mail: romiz.sudurov@bk.ru

АЛИЗОДА ҲУСНИГУЛИ СОҲИБ,

муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи. С.Айнӣ.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121.
Тел.: (+992) 918-15-35-33.

Дар мақолаи мазкур мавзӯи вазъи муосири тиҷорати берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар айни замон мубрам мебошад, зери таҳлил қарор гирифтааст. Мақсад аз омӯзиши ва таҳлили вазъи муосири тиҷорати берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин муаян намудани мақоми мамлакатмон дар ҷомаи ҷаҳонӣ мебошад. Имрӯз барои баланд бардоштани самаранокии иқтисодиёти мамлакат ва рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ дар бозори ҷаҳонӣ аз ҷониби Ҳукумати ҚТ ва махсусан аз ҷониби Пешвои миллат, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чораҳои зарурӣ андешида шуда истодаанд.

Устувори иқтисодиёти миллӣ ва имкониятҳои содироти ҚТ дар бозори ҷаҳонӣ бевосита ба болоравии некуаҳволӣ вобаста аст, ки нешавии тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: тиҷорати беруна, содирот, воридот, реэкспорт, салдо савдо, рушди иқтисодӣ, муносибатҳои байналхалқӣ, бозори ҷаҳонӣ, иқтисоди миллӣ.

Савдои байналхалқӣ низоми муносибатҳои байналхалқии молию пулӣ буда, аз савдои берунӣ тамоми мамлакатҳои ҷаҳон иборат аст.

Савдои байналхалқӣ дар ҷараёни ташаккули бозори ҷаҳонӣ дар асрҳои 16—18 ба вучуд омад. Тараққиёти он яке аз омилҳои муҳими тараққиёти иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошад.

Истилоҳи тиҷорати байналмилалӣ бори аввал дар асри 12 аз ҷониби иқтисоддони итолиёӣ Антонио Маргаретти, муаллифи рисолаи иқтисодии «Қудрати омма дар шимоли Италия» истифода шудааст.

Манфиатҳо аз иштирок дар савдои байналмилалӣ:

➤ интенсификатсия ҷараёни такрористеҳсоли хоҷагии халқ, зиёд шудани маҳсусгардонӣ, ба вучуд овардани имконият барои тараққӣ додани истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва ғайраҳо;

➤ афзоиши содирот боиси афзоиши шуғл мегардад;

➤ рақобати байналхалқӣ ба тақмили фаъолияти корхонаҳо мусоидат мекунад;

➤ даромади содиротӣ ҳамчун манбаи ҷамъшавии сармоя хизмат мекунад, ки ба рушди саноат нигаронида мешавад.

Ҳангоми таҳлили тиҷорати берунӣ бояд мафҳумҳои зеринро донист:

Мафҳуми содирот дар тиҷорати байналмилалӣ, маънои фуруши мол ё хидмат ба кишварҳои дигарро дорад. Мафҳум аз забони лотинӣ бар омада exporto, ки ба маънои асли «берун аз бандар» мебошад;

Мафҳуми воридот дар тиҷорати байналмилалӣ, маънои хариди мол ё хидмат аз кишварҳои хориҷа ба дохили мамлакат мебошад;

Тавозуни савдо — тавозун, ки таносуби арзиши молӣ аз ин ё он кишвар содиршуда (содирот) ва арзиши молӣ ба он воридшуда (ворид) дар муддати муайяни вақт инъикос меёбад, масалан, барои як сол, чоряк, моҳ. Тавозуни савдо барои кишварҳои алоҳида, минтақаҳо ё ғурӯҳҳои онҳо тартиб дода мешавад.

Салдо (итал. saldo — ҳисобкунӣ, бақия; лат. saldare — баробар кардан) — бақияи ҳисоб, фарқи байни даромад ва хароҷот мебошад. Дар тичорат бошад, фарқият байни содироту воридот мебошад. Салдо метавонад мусбӣ ё манфӣ шавад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит кардааст, ки таъмини рушди муътадили иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат ба хусусият ва сифати тараққиёти корхонаҳои саноатӣ, ки дар қаламрави он амал мекунанд, вобаста аст. Аз ин рӯ, стратегияи рушди ояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташаккули минтақаҳои бисёрфункционалии саноатӣ дар минтақа алоқаманд аст. Ҳамин тариқ, дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» Пешбинӣ шудааст, ки «Яке аз афзалиятҳои муҳими рушди минтақаҳо ташаккули кластерҳои ҳудудии саноатӣ (ҳудудҳои индустриализатсия ва ҳамгироии наф, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, бизнес-инкубаторҳо, паркҳои технологӣ, марказҳои инноватсия) ва рушди долонҳои иқтисодӣ мебошад.» Дар шароити муосир ташаккули корхонаҳои нави саноатӣ, мучахҳаз сохтани таҷҳизоти муосир ва технологияҳои наф, аз қабili васеъ намудани имкониятҳои коркарди ниҳонӣ ашёи хоми ватанӣ, мусоидат ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва таҳкими иқтисодии содироти кишвар асос ёфтааст. Натиҷаи ҳалли ин гуна проблемаҳо ба муносибати мунтазами тартиб додани стратегия ва барномаи тараққиёти саноати ҷумҳурӣ зич алоқаманд аст. [1]

Тичорати берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани соҳибхотирӣ ва эътирофи истиқлоли он аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ сарчашма мегирад. Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ба як қатор дастовардҳои муҳим ноил гардид. Аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1997 бори нахуст тавонист маҷмӯи маҳсулоти дохилии худро афзоиш диҳад ва аз ҳама вақт афзоиши солонаи ММД ба 7 фоиз расид. Ҳамчунин, бо коҳиши ҳаҷми воридот аз кишварҳои дигар, содироти кишвар афзоиш ёфтааст. Дар ҳоли ҳозир ҳаҷми умумии гардиши молии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 4223 миллион доллар, аз ҷумла содирот 1073 миллион доллар ва воридот 3150 миллион долларро ташкил медиҳад. Дар соли 2019 гардиши савдои хориҷии Тоҷикистон 4 миллиарду 523,78 миллион долларро (содирот – 1 миллиарду 174,4 миллион доллар ва воридот – 3 миллиарду 349,3 миллион доллар) ташкил дод. Гардиши савдои хориҷии Тоҷикистон дар соли 2020 4557,8 миллион долларро ташкил дод (Содирот – 1406,9 миллион доллар ва воридот – 3150,9 миллион доллар). Гардиши савдои хориҷии Тоҷикистон дар соли 2021 6359,1 миллион долларро ташкил дод (Содирот – 2149,6 миллион доллар ва воридот – 4209,5 миллион доллар).

Гардиши тичорати берунаи ҶТ дар солҳои 2018-2021[7] (млн. доллари ИМА)

Солҳо:	2018	2019	2020	2021
Гардиши умумӣ:	4223	4523,7	4557,8	6359,1
Содирот:	1074	1174,4	1406,9	2149,6
Воридот:	3150	3349,3	3150,9	4209,5

Ҳангоми таҳлили тичорати берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳулосабарори қардан мумкин аст, ки ҚТ содиркунандаи соф намебошад. Бақияи тавозуни савдои ҚТ ҳамавақт бо аломати манфӣ сурат мегирад, ки маънои зиёд будани воридот нисбат ба содиротро мефаҳмонад. Дар соли 2018 бақияи тавозуни савдо 3150 миллион доллари ИМА ё ин, ки нисбат ба гардиши умумӣ 74,6% - ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳандаҳо дар соли 2021 мутаносибан 4209,5 миллион доллари ИМА ва 66,2% - ро ташкил медиҳад, ки дар давоми 4 сол аз 74,6% то 66,2% бақияи тавозуни савдо паст шудааст.

Сохтори содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон [7]

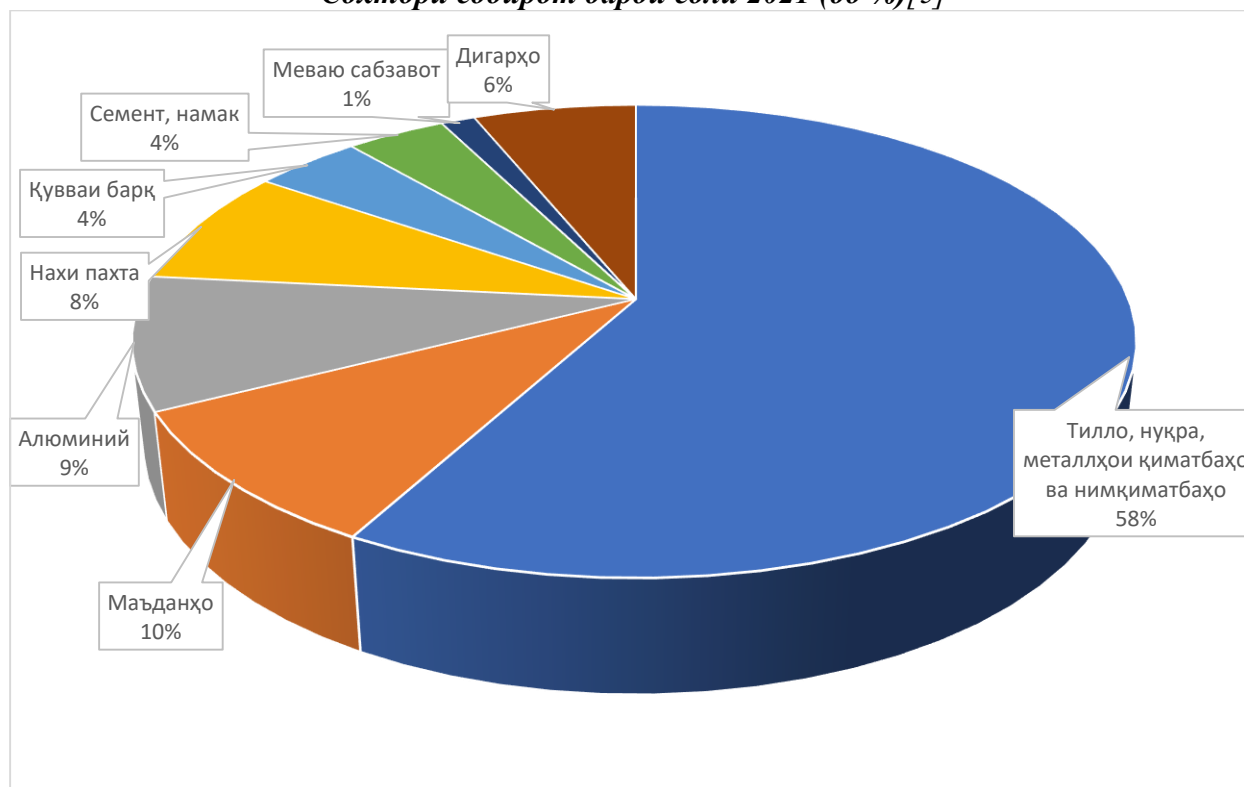
(млн. доллари ИМА)

№	Товар	Рамзи НМ ТБ	2018	2019	2020	2021
1	Маъданҳо, шлак ва хокистар	26	400,1	296,8	131,9	343,9
2	Пахта	52	205,0	182,2	149,1	202,6
3	Алюминий ва маҳсулот аз он	76	202,2	180,3	129,2	135,1
4	Сӯзишвориҳои маъданӣ, нафт ва маҳсулоти қоркарди онҳо; моддаҳои битуминдор	27	79,1	35,5	53,0	88,8
5	Намак; сулфур; замин ва санг; масолеҳи андова, оҳақ ва семент	25	65,7	68,3	54,3	46,1
6	Дигар металлҳои ғайриқимматбаҳо; металлокерметҳо; маҳсулот аз онҳо	81	26,7	17,5	28,7	32,4
7	Маҳсулоти либоса ва лавозимоти либос, ба истиснои трикотаҷӣ ё бофташуда	62	19,5	15,9	16,0	18,3
8	Воситаҳои нақлиёти заминӣ, ба истиснои василаи ҳаракати роҳи оҳан ё трамвай	87	16,1	10,4	4,8	7,7
9	Мева ва чормағзҳои хӯрданӣ; пӯсти меваҳои ситрусӣ ё пӯсти харбуза.	08	11,4	9,5	10,1	24
10	Реакторҳои ҳастай, дегҳо, таҷҳизот ва дастгоҳҳои механикӣ; қисмҳои онҳо	84	9,5	5,7	4,0	6,8
11	Маҳсулоти химияи ғайриорганикӣ; пайвастагиҳои ғайриорганикӣ ё органикии металлҳои қиматбаҳо, металлҳои нодири замин, элементҳои радиоактивӣ ё изотопҳо	28	6,8	6,2	2,5	6,3
12	Металлҳои сиёҳ	72	5,6	10,5	9,8	12,5
13	Сабзавот ва баъзе решаҳои ошӣ ва беҳмева	07	4,3	8	7,8	12
14	Шеллак табиӣ тозашуда; резин, катрон ва дигар шираю экстрактҳои сабзавот	13	3,2	7,3	5,2	5,9

15	Пӯсти коркад нашуда(ғайр аз пашми табиӣ) ва чарми коркардшуда	41	2,4	2,6	2,8	3,1
16	Тамоку ва ивазкунандаи тамокуи саноатӣ	24	2,4	2,5	4,5	6
17	Марворидҳои табиӣ ё коркардшуда, сангҳои қиматбаҳо ё нимқиматбаҳо, металлҳои қиматбаҳо, металлҳои бо металлҳои қиматбаҳо пӯшидашуда ва маснуоти онҳо; бижутерия; танга	71	2,1	225,7	689,7	896,7
18	Абрешим	50	1,1	1	0,5	1,1
19	Мошинҳо ва таҷхизоти электрики, қисмҳои онҳо; таҷхизоти сабт ва таҷдиди овоз, дастгоҳ барои сабт ва таҷдиди тасвирҳои телевизионӣ ва садо, қисмҳо ва лавозимоти онҳо	85	1,0	1,2	0,5	0,8
20	Коғаз ва картон; маснуоти целлюлозаи коғаз, коғаз ё картон	48	0,9	1,2	0,4	0,6

Чи хеле, ки аз чадвал бар меояд дар сохтори содироти ҚТ тилло, нуқра, металлҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо бартари доранд, ки ҳиссаи онҳо тақрибан 58% содироти ҚТ ташкил медиҳанд.

Сохтори содирот барои соли 2021 (бо %)[5]



Шарикони асосии тиҷорати Ҷумҳурии Тоҷикистон Русия, Қазоқистон, Чин, Туркия, Ўзбекистон, Швейтсария, Олмон, Чопон, Эрон, Покистон, Афғонистон, Қирғизистон, Италия, Туркменистон, ИМА ва дигар кишварҳо мебошанд.

Агар ба сохтори ҷуғрофии тичорати берунаи ҚТ назар афкан, аз он бар меояд, ки хиссаи Федератсияи Руссия ба 1353 млн. доллари ИМА ё 21,3%, Қазоқистон ба 1178,6 млн. доллари ИМА ё 18,5%, Хитой ба 839,3 млн. доллари ИМА ё 13,1%, Туркия ба 390,5% млн. доллари ИМА ё 6,1%, Узбекистон ба 447,8 млн. доллари ИМА ё 7,1%, Швейтсария ба 916,4 млн. доллари ИМА ё 14,4%, Германия ба 107,4 млн. доллари ИМА ё ба 1,7%, Чопон ба 88,9 млн. доллари ИМА ё 1,4%, Эрон ба 121 млн. доллари ИМА ё 1,9% ва Покистон ба 32,3 млн. доллари ИМА ё 0,5% рост меоянд.

Сохтори молии воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намоем, аз он бар меояд, ки 7,7% ғалладона, 3,6% рағани растанӣ (офтобпараст), 2,3% шакар, 10,5% маҳсулоти нафтӣ ва сузишворӣ, 6,2% гази моеъ, 2% маҳсулоти фармасевтӣ, 1,2% маҳсулоти кимиёвӣ, 3,1% маҳсулоти полимерӣ, 3,1% маҳсулот аз дарахт, 7,7% металлҳои сиёҳ, 6,9% таҷҳизотҳо, 3,9% дастгоҳҳо, 6,9% воситаҳои нақлиёт ва 32,1% дигар маҳсулотҳо мебошанд.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021;
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бюҷети давлатӣ»;
4. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
5. Тоҷикистон 30 соли истиқлоли давлатӣ, маҷмӯаи омӯрӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021с.;
6. Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 аз 27.05.2020 с.;
7. www.stat.tj;
8. www.nbt.tj.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

СУДУРОВ РОМИЗ САЙДАЛИЕВИЧ,

кандидат экономических наук,

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни.

734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 121.

Тел.: (+992)-773-33-32-76. E-mail: romiz.sudurov@bk.ru

АЛИЗОДА ХУСНИГУЛИ СОХИБ,

старший преподаватель кафедры экономической теории

Таджикского государственного педагогического университета. С.Айни.

734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 121.

Тел.: (+992) 918-15-35-33

В данной статье анализируется современное состояние внешней торговли Республики Таджикистан, что является актуальным в настоящее время. Целью изучения и анализа современного состояния внешней торговли Республики Таджикистан является определение статуса нашей страны в мировом сообществе. Сегодня Правительство Республики Таджикистан и особенно Лидер нации Эмомали Рахмон принимают необходимые меры для повышения эффективности экономики страны и конкурентоспособности отечественной продукции на мировом рынке.

Стабильность национальной экономики и экспортный потенциал Республики Таджикистан на мировом рынке напрямую связаны с ростом благосостояния, что способствует развитию всех отраслей экономики.

Ключевые слова: *внешняя торговля, экспорт, импорт, реэкспорт, торговый баланс, экономическое развитие, международные отношения, мировой рынок, национальная экономика.*

CURRENT SITUATION OF FOREIGN TRADE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SUDUROV ROMIZ SAYDALIEVICH,

PhD, Department of Economics and Management,
Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121, Rudaki ave.
Phone: (+992) 773-33-32-76. E-mail: romiz.sudurov@bk.ru.

ALIZODA HUSNIGULI SOHIB,

Senior Lecturer, Department of Economic Theory,
Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121, Rudaki ave.
Phone: (+992)-918-15-35-33.

This article analyzes the current state of foreign trade of the Republic of Tajikistan, which is relevant at the present time. The purpose of studying and analyzing the current state of foreign trade of the Republic of Tajikistan is to determine the status of our country in the world community. Today, the Government of the Republic of Tajikistan and especially the Leader of the Nation Emomali Rahmon are taking the necessary measures to improve the efficiency of the country's economy and the competitiveness of domestic products in the world market.

The stability of the national economy and the export potential of the Republic of Tajikistan in the world market are directly related to the growth of prosperity, which contributes to the development of all sectors of the economy.

Key words: *foreign trade, export, import, re-export, trade balance, economic development, international relations, world market, national economy.*

УДК: 338.2

САҲМИ ТАШКИЛОТҲОИ ТИҶОРАТӢ ВА ҒАЙРИТИҶОРАТӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

МАХКАМОВА ИШКИНИСО ИНОМОВНА,

унвонҷӯи кафедраи технологияи иттилоотӣ ва амниятӣ иттилоотӣ
факултети дипломатия ва сиёсат,

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992)-935-81-88-85. E- mail: mahkamova.ishkniso@mail.ru

УМАРОВА МАНИЖА САЙДАҲМАДОВНА,

унвонҷӯи кафедраи идоракунии молияи давлатӣ,

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992)-908-22-32-18. E- mail: manii.98101@mail.ru

Дар ин мақола оиди фаъолияти муваффақонаи корхонаҳо аз омилҳои воқеан таъсиргузор ва муҳим дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллии ҳар кишвар маҳсуб мешавад, маълумот дода мешавад. Онҳо рукни ҷудонопазир ва маркази иқтисод буда, бояд дар ниҳоят ғоида ба даст оранд, ки то битвонанд давом ва густариши беиштар пайдо кунанд. Ба даст овардани ғоида дар натиҷаи ташкили дуруст ва фаъолияти самарабахшии корхонаҳо дар шароити татбиқи амалии муносибатҳои бозорӣ имконпазир аст.

Инкишофи муносибатҳои бозоргонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаклҳои нав ба нави фаъолияти ташкилотҳоро талаб менамояд.

Корхона соҳаи асосӣ ва муҳимтарини ҳоҷагии халқи ҷумҳурии мо ба шумор меравад. Зеро аз инкишофи он пеиштифтаи тамоми ҳоҷагии халқ ва ҳамаҷаҳафа қонеъ гардонидани талаботи ҳамаҷаҳаги мардуми мо вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: *истеҳсолот, корхона, иқтисоди миллӣ, ташкилот, идоракунии молиявӣ, ташкилотҳои тиҷоратӣ, кооперативҳои истеҳсолӣ, муниципалӣ.*

Омӯзиши вазъи молиявӣ иқтисодии ташкилотҳо дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ яке аз масъалаҳои муҳим мебошад, чунки мақсади асосии ҳар як корхона, пеш аз ҳама ба даст овардани ғоида мебошад. Ин мақсад бо таъмини молиявии ҷараёни истеҳсолот, интиҳоби тарафҳои истифодабарии захираҳои молиявӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои ҷалби сармояи хориҷӣ ва дохилӣ амалӣ мегарданд. Муваффақиятҳои кори корхонаҳо пеш аз ҳама аз захираҳои молиявии онҳо вобастагии калон доранд.

Мӯҳтаво аз ҷаҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон.

Ҷиҳати амалисозии ислоҳот дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, бахусус дар самти беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, дастгирии бахши хусусӣ ва роҳандозӣ намудани он тадбирҳои зарурӣ барои рушди соҳаҳои афзалиятнок дар ин давра самараро хуб дода, дар кишвар барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ фазои мусоид фароҳам овард.

Ба вуҷуд омадани шаклҳои гуногуни молиявӣ, ташкили намудҳои мухталифи пешбурди фаъолияти ҳоҷагидорӣ, хусусигардонии молиявӣ давлатӣ, ҷорӣ намудани пули миллий, озод намудани нархҳо, ташкили корхонаҳои муштарақ, ташкили савдои озоди хориҷӣ ва ҳалли масъалаҳои афзалиятноки иҷтимоӣ барои тақвияти иқтисодиёти Тоҷикистон қадамҳои ҷиддӣ мебошад.[1,2]

Ташкилот – гурӯҳи муташаккил ва муназзами одамонест, ки бо як мақсади умумӣ муттаҳид шудаанд.

Аз тарафи дигар ташкилот гуфта, ин корхона, идора, муассиса ва иттиҳодияҳоро меноманд, ки баланси мустақил дошта, соҳиби оиннома, ному нишон, суроға буда ва дар яке аз мақомоти давлатӣ ба қайд гирифта шудаанд.

Ҳар як ташкилот тавсифномаи худро аз рӯи нишондиҳандаҳои зерин дорои мебошад:

- мақсад ва вазифаҳои асосӣ;
- сохтори умумӣ;
- тақсими функсияҳои сохторӣ;
- захираҳои истифодашаванда;
- муҳити дохилӣ ва беруна;
- системаи идоракунии;
- доираи фаъолияти идоракунии.

Мақсади ташкилот – гирифтани фоида барои ташкилотҳои тиҷоратӣ, барои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ин иҷрои мақсадҳои оинномавӣ мебошад.

Ташкилот ҳамчун шахси ҳуқуқӣ, бояд номгӯе дошта бошад, ки дар он шакли ташкилӣ-ҳуқуқии он нишон дода шуда бошад. Ташкилоти тиҷоратӣ бояд номи ширкат ва мақсади он, ки ба даст овардани фоида мебошад, нишон диҳад.

Ҳамин тариқ, мо тавсифи ташкилотро аз рӯи 16 нишондиҳанда, ки дар расми 1 ҷудо шудааст, дида мебароем:



Расми 1.Тавсифи умумии ташкилот

Аввалин ташкилотҳои тиҷоратӣ дар замони қадим ба вучуд омадаанд. Ёдоварӣ дар бораи сохторҳои қарзии алоҳида дар Бобули қадим ба асри VIII пеш аз милод рост меояд. Корпоратсияҳои хусусӣ (ташкилотҳои тиҷоратӣ) дар Рими Қадим вучуд доштанд. Оғози таъсиси ташкилотҳои тиҷоратӣ дар таърихи Руссия бо пайдоиши иттиҳодияҳои шахсон дар шакли шарикӣ гузошта шудааст. Бозёфтҳои бузурги ҷуғрофӣ ва густариши савдои байналмилалӣ дар ибтидои асрҳои XVI-XVII барои азҳудкунии манбаъҳои нави ашёи хом ва бозорҳо муттаҳид кардани сармояро тақозо кард, ки боиси рушди босуръати ташкилотҳои тиҷоратӣ, аз ҷумла афзоиши гуногунии онҳо гардид.

Бо назардошти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ», вобаста аз шакли моликият, инчунин хусусиятҳои хоси ташкилотҳо ҳамчун шахсони ҳуқуқӣ чунин тақсим карда мешаванд:

Корхона фаъолияти истеҳсолӣ, молиявӣ иқтисодӣ, тиҷоратӣ, бозорёбӣ, иҷтимоӣ ва ғайраро дар асоси он салоҳияте, ки маҳз соҳибмӯлк ба ӯ додааст, метавонад мақсаднок пеш барад. Дар ин бобат, соҳибмӯлк вазифадор аст, ки талаботи қонунҳои Тоҷикистон ва дигар санаду меъёрҳои ҳуқуқиро ҳатман риоя кунад. Рушди устувор ва фаъолияти самаранокӣ корхонаҳо дар ҳалли фасли вазифаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ кишвар ва

баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳоли бештар замина муҳайё месозад. Ташкилотҳои тичоратӣ дар асоси оиннома (кооперативҳои истеҳсолӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ), ё шартномаи таъсис ва оиннома (ширкатиҳои хоҷагидорӣ) ё танҳо шартномаи таъсисӣ фаъолият мекунанд.

Ташкилоти тичоратӣ як шакли ташкилотест, ки дар он ғоида ҳамчун ҳадафи асосии фаъолият мебошад ва дар муқоиса бо ташкилоти ғайритичоратӣ, ки мақсади ба даст овардани ғоидаро надорад ва ғоидаро дар байни иштирокчиён тақсим намекунад.

Ташкилотҳои тичоратӣ – номи умумии субъектҳои хоҷагидорӣ, ки даромаднокиро ҳадафи асосии фаъолияти худ муқаррар кардаанд.

Ташкилоти тичоратӣ гуфта, ташкилотеро меноманд, ки бо сифати мақсади асосии фаъолияти худ гирифтани ғоида ва тақсими онро мувофиқи хоҳиш ба роҳ меонад.

Ташкилотҳои тичоратӣ дар шаклҳои зерин ташкил карда мешаванд:

- шарикӣ;
- ҷамъияти ;
- кооперативҳои истеҳсолӣ;
- корхонаҳои давлатӣ ва маҳаллӣ.

Хоҷагиҳои шарикӣ ташкилоти тичоратие мебошад, ки ҳиссаи ҳар як иштироккунанда дар сармояи асосии корхона маълум аст. Моликияти, ки дар натиҷаи фаъолияти тичоратӣ ба даст дароварда мешавад, моликияти саҳмдорон дар асоси ғоидашон ҳисобида мешавад.

Ҷамъияти хоҷагидорӣ ташкилоти тичоратие мебошад, ки сармояи оинномавии он аз ҳисоби ҳиссагузори аъзоён пайдо шудааст.

Моликияти, ки дар асоси ҳиссагузор ташкил карда шудааст, моликияти ҳуди ҷамъият ба ҳисоб меравад.

Ҷамъияти хоҷагидорон дар шаклҳои зерин ташкил карда мешаванд:

- Ҷамъиятҳои саҳҳомӣ.
- Ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд.
- Ҷамъиятҳои дорои масъулияти иловагӣ.

Ҷамъиятҳои саҳҳомӣ ташкилоте мебошад, ки сармояи оинномавиаш ба саҳмияҳо ҷудо карда шудааст.

Саҳмия – қоғази қимматнок мебошад, ки барои гирифтани ҳиссаи муайяни ғоида ба соҳибаш ҳуқуқ медиҳад.

Иштироккунандагони ҷамъиятҳои саҳҳомӣ доир ба фаъолияти ҷамъият ўҳдадорӣ надошта, фақат дар вақти зарар дидан ба ҳадди саҳмияи доштааш масъулиятро ба зима дорад. Иштироккунандагони ҷамъияти саҳҳомӣ байни худ шартномаи хаттии аъзогӣ мебарданд, ки дар он тартиботи ташкили ҷамъият, сармояи оинномавӣ, ҳаққи иштироккунандагон, хусусият ва арзиши саҳмияҳо нишон дода мешаванд. Ҷамъиятҳои саҳҳомӣ дар шакли кушода ва пӯшида мешаванд.[3,4]

Ҷамъиятҳои саҳҳомии кушода ташкилоте мебошад, ки иштироккунандагони он озодона, бе розигии яқдигар саҳмияшонро мефурӯшанд. Чунин ҷамъиятҳо саҳмияро озод дар фурӯш мебароранд ва касе, ки маблағ дорад меҳарад.

Ҷамъиятҳои саҳҳомии пӯшида чунин ташкилотҳое мебошанд, ки саҳмияи онҳо танҳо дар байни ҳиссагузори вай хариду фурӯш карда мешавад, ё микдори шахсони кам, ки пештар дар шартнома навишта шуда буданд, ҳуқуқи харидани саҳмияро доранд.

Микдори одамони ҷамъиятҳои саҳҳомии пӯшида бояд аз 50 нафар зиёд набошад.

Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд – ташкилоте, ки сармояи оинномавиаш дар асоси ҳиссаи иштироккунандагон ташкил карда шудааст.

Иштироккунандагони ин ҷамъият ҳеҷ гуна масъулияти корхонаро ба худ

намегиранд, фақат ҳангоми зарар дидан бо миқдори ҳиссаи худ иштирок мекунанду ҳалос. Миқдори шахсоне, ки дар ин ҷамъият иштирок мекунад бояд аз 50 нафар зиёд набошад

Ҷамъияти дорои масъулияти иловагӣ аз рӯи он қоидаҳое амал мекунад, ки ба ҷамъияти дорои масъулияташ маҳдуд марбут аст, аммо аъзоёни ин ҷамъият доир ба ҷаъолияти корхона пурра масъулиятдор буда, новобаста ба ҳиссаашон ҷавобгарии якхела доранд. Ин чунин маъно дорад, ки ҳангоми қарздор шудани як иштироккунанда дигарон бояд зарари ўро байни худ баробар тақсим карда супоранд.

Ҷамъияти дорои масъулияти иловагӣ саҳмия ва қоғазҳои дигари қимматнокро намебарорад. Иштироккунандагони ҳар ду ҷамъият низ метавонанд, ки шахсони алоҳида ва шахсони ҳуқуқӣ бошанд. [5,6]

Иштироккунандагони ин ҷамъиятҳо наметавонанд, ки органҳои давлатӣ ва маҳаллии идоракунӣ бошанд. Ҳисса ва моликияти ин ҷамъиятҳо дар шакли пул, қоғазҳои қимматнок, чизу мол ва дигар ҳуқуқҳои моликиятдорӣ мебошанд.

Моликияти меҳнатии иттиҳодия, моликияти ин ташкилот мебошанд. Қисми муайяни ин моликиятро фонди тақсимнашавандаи иттиҳодия ташкил медиҳад. Ҳар як аъзои иттиҳодия метавонад, ки бо хоҳиши худааш аз аъзогӣ барояд. Дар ин ҳолат ҳиссаи сармояи худаашро бо ками ҳаққи фонди оинномавии корхона мегирад.

Ташкилотҳои давлатии тижоратӣ дар шакли корхонаҳои ягона ташкил карда мешаванд. Корхона, ягона ташкилоте мебошад, ки дар асоси моликияти давлатӣ ташкил карда мешавад ва худааш ҳуқуқи моликиятдориро надорад.

Ташкилоти ғайритижоратиро аз дигар шахсони ҳуқуқӣ бо ду нишонаи асосӣ фарқ намудан мумкин аст. Кооперативҳои матлубот ҳамчун истисно аз қоидаи умумии ташкилотҳои ғайритижоратӣ мебошанд, чунки онҳо ҳуқуқ доранд фоидаи аз ҷаъолияти соҳибкорӣ ба даст овардаашонро дар ҳудуди қобилияти ҳуқуқдорӣ оинномавӣ байни аъзоён тақсим намоянд. Чунин хусусияти кооперативҳои матлубот ҷавобгӯи таъиноти ин шакли ташкилотҳои ғайритижоратӣ мебошад, чунки онҳо маҳз барои қонун намудани талаботҳои моддӣ ва дигар талаботҳои аъзоён (манзилӣ, маишӣ) таъсис дода шуда, ҷаъолият менамоянд. Дигар ташкилотҳои ғайритижоратӣ на барои ба даст овардани мақсадҳои моддӣ, балки барои ноил шудан ба манфиатҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла, иҷтимоӣ, маданӣ, хайрия, маориф, илм, идоракунӣ, манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ва ташкилотҳо, расонидани ёрии ҳуқуқӣ ва ғайра таъсис дода мешаванд.

Мақсади мушаххаси ташкилотҳои ғайритижоратӣ бо ҳуҷҷатҳои таъсиси онҳо муқаррар карда мешаванд. Чуноне мусаллам аст, ташкилотҳои тижоратӣ танҳо дар он шаклҳое, ки Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, таъсис дода мешаванд, вале номгӯи ташкилотҳои ғайритижоратие, ки дар Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон оварда шудаанд, қушода мебошад ва бо дигар қонунҳо номгӯи нави онҳо илова кардан мумкин аст.[7]

Ташкилоти ғайритижоратӣ ташкилотест, ки ҳадафи асосии худ истеҳсоли маҳсулот ва ба даст овардани фоидаи надорад ва фоидаи бадастомадаро байни иштирокчиён тақсим намекунад. Ташкилотҳои ғайритижоратӣ метавонанд барои ноил шудан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, хайрия, таълимӣ, илмӣ, сиёсӣ ва идоракунӣ, дар соҳаи ҳифзи саломатии шаҳрвандон, рушди варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, қонун гардонидани талаботи маънавӣ ва дигар ниёзҳои ғайримоддӣ таъсис дода шаванд. Шаҳрвандон, ҳифзи ҳуқуқҳо, манфиатҳои қонунии ташкилотҳо ва шаҳрвандон, ҳалли низоъҳо ва баҳсҳо, расонидани ёрии ҳуқуқӣ, инчунин бо мақсадҳои дигаре, ки ба ноил шудан ба манфиатҳои иҷтимоӣ нигаронида шудаанд. Ташкилотҳои ғайритижоратӣ ҳуқуқ доранд, ки бо

фаъолияти соҳибкорӣ машғул шаванд, агар ин фаъолият ба ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилот нигаронида шуда бошад.

Қонунгузорӣ оид ба ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар доираи танзимнамои кооперативҳои матлубот, ташкилотҳои (иттиҳодияҳои) ҷамъиятӣ ва динӣ, муассисаҳо, фондҳо, иттифокҳо (ассотсиатсияҳо) инчунин ба ин номгӯй шарикӣ ғайритиҷоратӣ, ташкилотҳои мухтори ғайритиҷоратӣ ва ширкатҳои давлатиро дохил менамояд.

Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар шаклҳои зерин ташкил карда мешаванд:

- кооперативҳои матлуботӣ;
- ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ ;
- иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ;
- муассисаҳо ва фондҳо.

Иттиҳодияҳои матлубот - ташкилоте мебошад, ки дар асоси иттиҳоди аъзогии ихтиёрии шахсони инфиродӣ ва ҳуқуқӣ бо мақсади таъмин намудани талаботи моддӣ ва ғайримоддӣ худ ташкил карда шудаанд.

Аъзоёни иттиҳодияҳои матлуботӣ мувофиқи оинномаи корхона ҳаққи аъзогӣ месупоранд, ки дар якҷоягӣ бо моликияти пайдокардаи корхона моликияти иттиҳодияро ташкил мекунад. Аз аъзоёни иттиҳодияҳо инчунин талаб карда мешавад ва ҳангоми зарар додани он, ҳар як аъзои иттиҳодия ҳаққи аъзогии иловагӣ дохил менамояд. Даромади иттиҳодиявии матлубот мувофиқи оиннома байни иштироккунандагони он тақсим карда мешавад.

Ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ. Ин иттиҳоди ихтиёрии шахрвандон аст, ки дар асоси манфиатҳои умумӣ барои таъмин намудани талаботҳои маънавӣ ва ғайримоддӣ онҳо ташкил карда мешаванд. Ин намуди ташкилотҳо низ метавонанд, дар доираи оиннома фаъолияти тиҷоратӣ дошта бошанд.

Иттиҳодияи ҷамъиятӣ – иттиҳоди ихтиёрӣ, худидора ва ғайритиҷоратии шахрвандон мебошад, ки дар асоси умумияти манфиатҳо барои амалӣ намудани мақсадҳои муттаҳид гардидаанд, ки дар оинномаи иттиҳодияи ҷамъиятӣ нишон дода шудаанд.

Мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ иттиҳодияи ҷамъиятии беузвият ва ғайрирасмӣ буда, тартиби таъсис ва фаъолияти онро қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим медарорад.[12]

Фондҳо – ташкилотҳои ғайритиҷоратие мебошад, ки ҳаққи аъзогӣ надошта ба мақсади ба даст даровардани навигарҳои маданӣ, маориф, иҷтимоӣ ва дигар чорабиниҳо, беҳтар намудани дараҷаи зисти одамон ташкил карда мешаванд. Фондҳоро шахсони алоҳида, ё шахсони ҳуқуқӣ дар асоси ҳиссаҷудокунии молию моддӣ ихтиёран ташкил мекунад. Ин фондҳо фақат ба мақсадҳои оинномавӣ истифода карда мешавад.

Фонд метавонад, ки фаъолияти соҳибкорӣ дошта бошад, фақат дар ҳолате, ки агар дар оинномаи вай нишон дода шуда бошад. Сармоягузориҳои фонд дар назди ҳиссагузарон ва ҳисоботдиҳанда ҷавобгӯ мебошад. Ҳангоми барҳам додани фонд моликияти он бо мақсадҳои оинномавӣ истифода карда мешавад.

Муассиса - ин ташкилоте мебошад, ки асосгузориҳои он ба мақсади инкишофи илму маориф, иҷтимоӣ маданӣ, варзиш, идоракунии ва дигар фаъолиятҳои ғайритиҷоратӣ ташкил мекунад. Мисоли ин шакли муассисаҳо ин тамоми муассисаҳои системаи маориф, тандурустӣ, варзиш, ҳимояи иҷтимоӣ, маданият ва ташкилотҳои идоракунии давлатӣ ва шахрӣ мебошанд.

Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ метавонанд фаъолияти соҳибкорӣ дошта бошанд, агар он ба мақсадҳои оинномавӣ мувофиқат намояд.

Қонунгузори чорӣ як қатор талаботҳоро нисбати фаъолияти соҳибкории ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мегузорад, ки риояи онҳо ҳатмист.

Якум, фаъолияти соҳибкорӣ набояд ба ҳайси мақсади асосии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ қарор дошта бошад ва дуюм, фаъолияти соҳибкории ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ то дараҷае бошад, ки барои ноил гардидан ва мутобиқи мақсадҳои таъсисиашон ба амал мебароранд.

Талаботи дуюм чунин маъно дорад, ки фаъолияти соҳибкории ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бояд ҷавобгӯи ду шарт бошад:

➤ барои ноил гардидан ба мақсадҳои ташкилот мусоидат намояд, яъне базаи моддӣ – техникий онро мустаҳкам намояд, ба меҳнат ҷалб намудани аъзоёни ташкилот ва хусусан он аъзоёне, ки норасоии ҳисмонӣ доранд ва имконияти дар шароитҳои оддӣ кор кардан надоранд (кӯрҳо, карҳо) ва инчунин мусоидат намудан барои амалӣ намудани дигар мақсадҳои ғоиданоки ҷамъиятии ташкилот;

➤ мутобиқати онҳо ба мақсад ва қобилияти ҳуқуқдорӣ оинномавии ташкилот.[13]

Мутобиқи меъёрҳои Кодекси шаҳрванди ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дорои қобилияти махсуси ҳуқуқдорӣ мебошанд ва дар масъалаи танзими ҳуқуқи фаъолияти ин наъми шахсон ҳуқуқӣ бартарият ба Кодекси шаҳрвандӣ дода мешавад. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ масъалаи мутобиқати фаъолияти соҳибкории ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба мақсадҳои оинномавии онҳо вобаста ба намудҳои алоҳидаи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ баҳсҳо вуҷуд дорад. Чунин мисоли номутобиқатии фаъолияти соҳибкории ташкилотҳои ғайритиҷоратиро ба мақсадҳои оинномавии онҳо, аз қабилӣ иштироки ин ташкилотҳо дар ҷамъияти ҳоҷае, ки молҳои ба мақсадҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ номувуфиқро истеҳсол менамоянд, пешниҳод карда шудааст.

Дар баробари ин, қайд карда мешавад, ки агар ташкилоти ҷамъиятии маъҷубон дар ҷамъияти саҳҳомие, ки узвиҳои сунъиро барои маъҷубон мебарорад, иштирок намояд қобилӣ дастгирӣ, вале дар бештари мавридҳо чунин ҳолатро мушоҳида намудан имконнопазир аст. Имконияти ба амалбарории фаъолияти соҳибкории ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ умуман яхела фаҳмида намешавад. Аз як тараф, ин ба ташкилотҳои ғайритиҷоратие, ки дар замони ҳозира бинобар норасоии молиякунонии маданият, маориф, варзиш, тиб, идоракунии имконият медиҳад, ки базаи моддӣ – техникий худро мустаҳкам ва инкишоф диҳанд.

Ҳамаи фаъолияти соҳибкориеро, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба амал мебароранд ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим намудан мумкин аст:

➤ фаъолияти соҳибкорие, ки бевосита аз ҷониби ташкилоти ғайритиҷоратӣ ба амал бароварда мешавад;

➤ фаъолияти соҳибкорӣ бо роҳи таъсис ва иштирок дар ташкилотҳои тиҷоратӣ.

Ғоиде, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба амал баровардани фаъолияти соҳибкорӣ ба даст меоранд, бояд баҳри иҷро намудани вазифаҳои оинномавии онҳо равона карда шаванд.

Бинобар ин ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ метавонанд, дар фаъолияти ҳамагуна ҷамъиятҳои ҳоҷаӣ ва ширкатҳо иштирок дошта бошанд ё ин ки худӣ онҳо бевосита фаъолияти муайяни соҳибкориро ба амал бароранд.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ якҷанд роҳи усулҳои муайян намудани вазъи иқтисодӣ ва робитаи мутақобили он бо устувории молиявӣ ва ҷаззобияти муассиса ба сармоягузори мавҷуд аст. Бинобар ин баррасии мухтасари нуқтаи назари иқтисоди маъруфи ин соҳа аз манфиат ҳолӣ нест. Масалан, бинобар ақидаи А.Д. Шеремет “Вазъи иқтисодии муассиса аз рӯи ҷобачогузори ва истифодаи воситаҳо ва вожаҳои

сарчашмаҳои ташаккули онҳо, сармояи худӣ ва ӯҳдадориҳо муайян карда мешавад. Ин маълумот дар ҳисоботи муҳосибӣ ва дигар шаклҳои ҳисобкунӣ зикр мегардад”[14].

Захираҳои молиявии ташкилоти тиҷоратӣ маҷмӯи даромадҳои пулӣ, даромадҳо ва пасандозҳои ташкилоти тиҷоратӣ мебошанд, ки барои таъмини фаъолияти он, рушди ташкилот ё нигоҳ доштани мавқеи он дар бозор, инчунин барои ҳалли баъзе масъалаҳои иҷтимоӣ истифода мешаванд.

Фонди ҳиссавии кооперативи истеҳсоли аз ҳисоби саҳмияҳои иштир ташкил карда мешавад, ки он метавонад дар шакли пулӣ ва ғайрипулӣ ҳам бошад. Сармояи оинномавии корхонаи воҳиди аз ҳисоби маблағҳои бучетии сатҳи дахлдор, инчунин аз ҳисоби бевосита додани биноҳо, иншоот, таҷҳизот ва қитъаҳои замин ташкил карда мешавад.

1. Манбаи асосии ташаккули захираҳои молиявии ташкилоти тиҷоратӣ маблағҳои аз фурӯши молҳо (корҳо, хизматрасониҳо) вобаста ба фаъолияти оинномавии ин ташкилот мебошад. Афзоиши даромад аз фурӯши маҳсулот яке аз шартҳои асосии афзоиши захираҳои молиявии ташкилотҳои савдо мебошад. Чунин афзоишро бо афзоиши истеҳсол ва фурӯши мол (кор, хизмат), инчунин баланд шудани нарху тарифҳо муайян кардан мумкин аст.

2. Фаъолияти ташкилоти тиҷоратӣ инчунин бо фурӯши амвол алоқаманд аст, ки ҳангоми аз ҷиҳати маънавӣ (баъзан ҷисмонӣ) фарсудагави ва дигар молу мулк бо арзиши боқимонда, захираи ашёи хом ва масолеҳи фурӯхта мешавад.

3. Ташкилоти тиҷоратӣ дар рафти фаъолияти худ на танҳо даромади фурӯш, балки даромади ғайрифаволиятӣ низ мегирад. Ба ин даромадҳо инҳо дохил мешаванд:

- даромади вобаста ба додани пул ва дигар молу мулк барои истифодаи муваққатӣ (аз ҷумла фоизҳои қарзҳои аз тарафи ташкилот додашуда, фоизи пасандозҳои бонкӣ ва ғайра);
- даромади вобаста ба иштирок дар сармояи оинномавии дигар ташкилотҳо (аз ҷумла фоизҳо ва дигар даромадҳо аз коғазҳои қиматнок);
- фоидае, ки дар натиҷаи фаъолияти муштарак тибқи шартномаи ширкати оддӣ гирифта шудааст;
- ҷаримаи ноустувор барои вайрон кардани шартҳои шартнома;
- даромадҳо барои ҷуброни зарари ба ташкилот расонидашуда (аз ҷумла ҷуброни суғуртавӣ);
- фоидаи солҳои гузашта, ки дар соли ҳисоботӣ ошкор шудааст;
- маблағи қарзи кредиторӣ ва қарзҳои пасандозгузор, ки мӯҳлати даъво аз рӯи онҳо гузаштааст;
- фарқияти қурби аз рӯи амалиёт бо асъори хориҷӣ;
- маблағи аз нав баҳодиҳии дороиҳо.

4. Дар шароити муосир як қисми захираҳои молиявии ташкилоти тиҷоратӣ тавассути иштироки он дар бозори молиявӣ ҳамчун қарзгир ва эмитент ҷалб карда мешавад. Яке аз арзишҳои муҳимтарини бозори молиявӣ васеъ намудани имкониятҳои субъектҳои хоҷагидор дар интиҳоби манбаҳои ташаккули захираҳои молиявӣ мебошад.

5. Маблағҳои бучет ба ташкилотҳои тиҷоратӣ дар доираи дастгирии давлатии фаъолияти онҳо ворид мешаванд. Дар шароити дигаргунсозии бозор ҳиссаи маблағҳои бучет дар манбаҳои захираҳои молиявии ташкилотҳои тиҷоратӣ хеле кам шуд. Бо вуҷуди ин, ташкилотҳои тиҷоратӣ метавонанд маблағҳои бучетиро дар шакли субсидия, сармоягузори бучетӣ ва қарзҳои бучетӣ гиранд. Бо маблағи бучет таъмин намудани ташкилотҳои тиҷоратӣ қатъиян мақсаднок буда, чун қоида дар асоси конкурс ба амал бароварда мешавад. Баъзан аз дигар манбаҳои захираҳои молиявии ташкилоти тиҷоратӣ ҷудо кардани маблағҳои бучет душвор аст. Ҳамин тариқ, маблағҳои бучетӣ, ки дар шакли

пардохт барои фармоиши давлатӣ ё маҳалӣ гирифта шудаанд, ҳамчун даромади фурӯш инъикос карда мешаванд.

6. Сарчашмаҳои молиявӣ метавонанд аз ҳисоби маблағҳои ширкатҳои асосӣ (худӣ), муассисӣ (муассисон) ташкил карда шаванд. Дар рафти фаъолияти ташкилоти тичоратӣ он метавонад аз муассисон, масалан, ҳангоми қабули қарор дар бораи зиёд кардани сармояи оинномавӣ маблағ гирад.

Фаъолияти фондҳои тадқиқоти илмӣ байнисоҳавӣ ва дохилисоҳавӣ инчунин аз нав тақсим кардани маблағҳо дар байни ташкилотҳое, ки дар ташкили ин гуна фондҳо иштирок мекунанд, асос меёбад.

Аз ҳисоби манбаъҳои номбаршуда шаклу намудҳои зерини захираҳои молиявӣ ташкилоти тичоратӣ ташаккул меёбанд:

1. Даромади пулии ташкилоти тичоратӣ :

- фоида аз фурӯши мол (кор, хизматрасонӣ);
- фоида аз фурӯши амвол, бақияи даромад ва хароҷоти ғайрифавоӣ.

Фоида аз фурӯши амвол ҳамчун фарқияти байни даромад аз фурӯши амвол ва хароҷоти марбут ба чунин фурӯш муайян карда мешавад.

Фоида муҳимтарин нишондиҳандаи фаъолияти молиявӣ иқтисодии ташкилот буда, таҳлили арзиши мутлақӣ он, динамика, таносуб бо хароҷот ё даромади фурӯш барои арзёбии вазъи молиявӣ ташкилот, аз ҷумла ҳангоми қабули қарор оид ба сармоягузорӣ истифода мешавад.

2. Пасандозҳои пулӣ ҳамчун шакли захираҳои молиявӣ бо ҳисоби амортизатсия, захиравӣ ва дигар фондҳои аз фоидаи солҳои гузашта ташаккулёфта ифода карда мешаванд.

Мисол: ҚСҚ «Бонки Эсхата» яке аз бонкҳои калонтарини ҷумҳурӣ буда, дар айни замон дар бозори молиявӣ яке аз бонкҳои пешбари зудрушдкунанда маҳсуб меёбад.

Инчунин аз рӯи нишондиҳандаҳои тавозунии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҚСҚ «Бонки Эсхата» аз ҷиҳати: дороиҳо, сармоя, сандуқи қарзӣ, амонатҳои аҳоли нишондиҳандаҳои хуби молиявӣ иқтисодиро доро мебошад.

Ҳамин тавр, қисми ҚСҚ «Бонки Эсхата» дар нишондиҳандаҳои маҷмӯӣ ҷумҳуриявӣ чунин андозаро доро мебошад: дороиҳо – 26,9%, сармоя – 23,5%, сандуқи қарзӣ – 25,3%, амонатҳои аҳоли – 23,8%.

Оинномаи бонк дар Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №6 аз 16-уми июни соли 1999 ба қайд гирифта шуд (дар таҳрири нав 4-уми апрели соли 2000 дар БМТ аз нав ба қайд гирифта шуд). Имрӯз, ҳаётияти муомилоти бениҳсон бонк, бозғайимӣ, таҷрибаи бисёрсолаи корӣ ва иҷрои бекамбудии вазифаҳои ба дӯширифта, барои бонк симои муассисаи устувори молиявӣ ва ҳамкориҳои бозғайимӣ муҳайё сохтаанд. Сиёсати бонк ба дастгирии сурати баланди инкишофи хизматрасониҳои бонкӣ, афзудани сармояи бонк, ба ҳадди ақал расонидани ҳавфҳо, баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ ба муштарӣ ва ба роҳ мондани ҳамкорӣ равона шудааст.[15,16]

ҚСҚ «Бонки Эсхата» дар бахшҳои асосии бозори молиявӣ бо ташаккули заминаи муштарӣ устувор афзоянда ва боварӣ ба бонк мавқеи фаъолияти пешравиро соҳиб аст. Ба саҳми ҚСҚ «Бонки Эсхата» тақрибан 20% сармояи пардохтшудаи саҳҳомии бонкҳои калонтарини Тоҷикистон рост меояд.

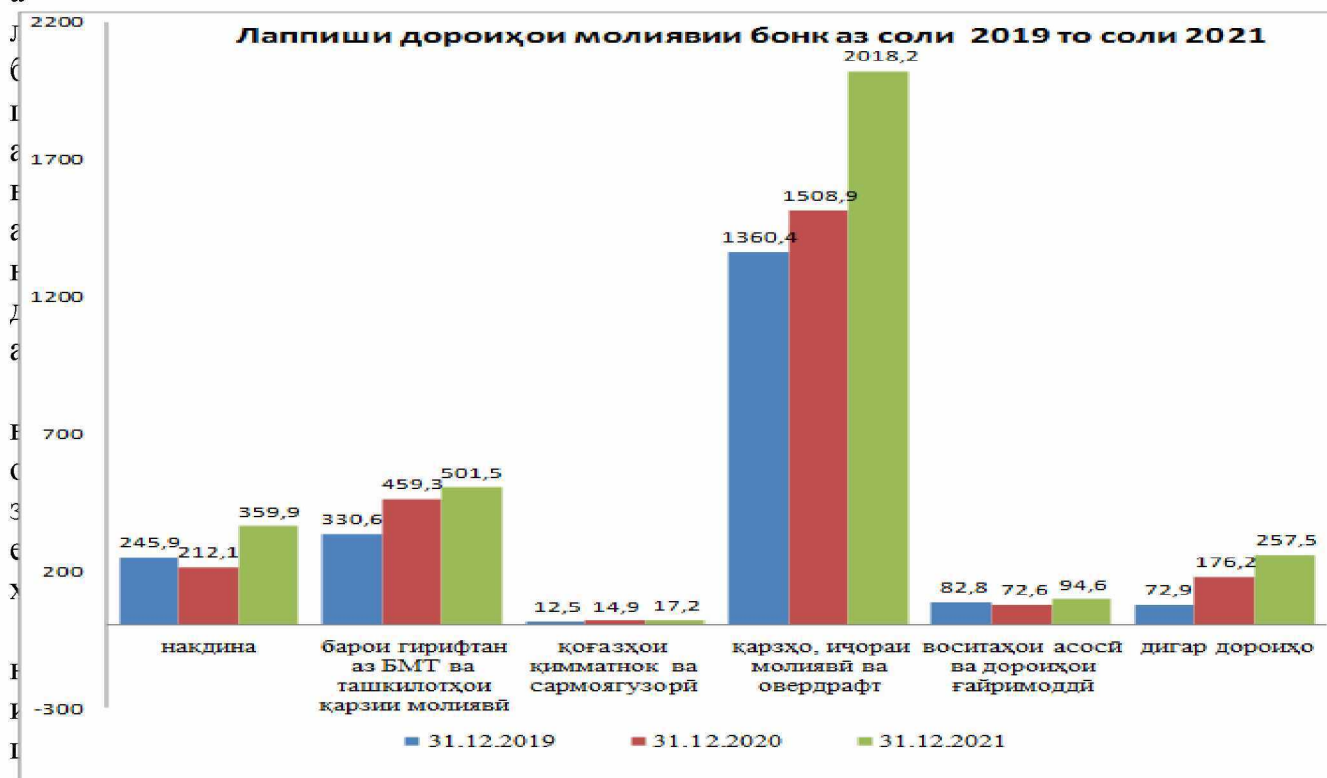
Натиҷаи таҳлили мавқеъҳои бозорӣ, ки ҚСҚ «Бонки Эсхата» ба онҳо ноил гардидааст, нишон медиҳад, ки мақсадҳои стратегӣ дуруст интихоб гардида, иҷрои тамоми масъалаҳои асосӣ ҷӣ дар ҷаҳорҷӯбаи нақшаи молиявӣ ва ҷӣ дар қисмати афзоиши воситаҳои фавол ва ҳам дар васеъ намудани доираи муштарӣ ва зиёд кардани ҳаҷми заминаи захиравӣ ҷалбшаванда самарави дилхоҳ додааст.

Натиҷаи таҳлили мавқеи бозории ба даст овардаи ҚСҚ “Бонки Эсхата” дурустии интихоби ҳадафҳои стратегӣ ва самаранокии иҷрои ҳамаи вазифаҳои асосиро дар самти зиёд гардидани сармоя, васеъ намудани шумораи муштариён, зиёд гардидани ҳаҷми а

с Тамоюли нишондодҳои молиявии ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар се соли охир ва раванди зиёдшавии дороиҳо дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст:

с Ҷадвали 1. Дороиҳои молиявии бонк дар тайи се соли охир, яъне аз соли 2019 то 2021.

	Нишондихандаҳо	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021
1	Дороиҳо	2 105,2	2 444,0	3 248,9
з 11	Нақдина	245,9	212,1	359,9
а 12 х	Барои гирифтани аз БМТ ва ташкилотҳои қарзии молиявӣ	330,6	459,3	501,5
и 13 р	Қоғазҳои қиматнок ва сармоягузорӣ	12,5	14,9	17,2
а 14	Қарзҳо, иҷораи молиявӣ ва омадурафт	1 360,4	1 508,9	2 018,2
х 15 о	Воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ	82,8	72,6	94,6
и 16 ҷ	Дигар дороиҳо	72,9	176,2	257,5



Чӣ хеле, ки аз нишондихандаҳои молиявии ҷадвали 2 дида мешавад дороиҳои молиявии ҚСҚ “Бонки Эсхата” давра ба давра зиёд шудааст. Аз ҷумла ҳаҷми умумии дороиҳои бонк аз 2 105,2 ҳазор сомони соли 2019 то ба 3 248,9 ҳазор сомони соли 2021 зиёд гардидааст. Аз маълумотҳои дар боло оварда шуда фаҳмидан мумкин аст, ки вобаста ба пандемияи дар соли 2020 ба вучуд омада баъзе аз нишондихандаҳои молиявӣ ҳолати

пастравиро гирифтаанд. Аз ҷумла ҳаҷми дороиҳои нақдина дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 33, 8 ҳазор сомонӣ кам шудааст. Инчунин воситаҳои асосӣ ва дигар дороиҳои ғайримоддӣ дар ҳамин муддат 10,2 ҳазор сомонӣ кам гардидааст. (ниг.ба ҷадвали 1)

Тамоюли нишондодҳои молиявии ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар муддати се соли охир, махсусан ӯҳдадориҳои асосии онро дар ҷадвали зер мавриди таҳлил қарор медиҳем:

Ҷадвали 2. Ӯҳдадориҳои асосии молиявии ҚСҚ “Бонки Эсхата”

	Нишондиҳандаҳо	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021
2	Ӯҳдадориҳо	1 715,4	1 993,4	2 674,4
2.1	Барои пардохт ба БМТ ва ташкилотҳои қарзии молиявӣ	624,0	637,3	955,1
2.2	Амонатҳо	963,7	1 151,7	1 501,5
2.3	Қоғазҳои қимматноки баровардашуда	0,0	0,0	0,0
2.4	Дигар ӯҳдадориҳо	127,7	204,4	217,8

Ӯҳдадориҳо қисмати дигари фаъолияти бонкҳоро ташкил медиҳад. Аз маълумотҳои дар ҷадвали боло овардашуда маълум намудан мумкин аст, ки ӯҳдадориҳои бонк сол ба сол ҳолати зиёдшавиро доро гаштаанд. Масалан ҳаҷми умумии амонатҳои бонк дар муддати се сол зиёд шуда, 1501, 5 ҳазор сомониро дар соли 2021 ташкил додааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2020 349,8 ҳазор сомонӣ зиёд мебошад. (ниг. ба ҷадвали 2)



Дар вазъи иқтисодии ҳозира фаъолияти ҳар субъекти хоҷагидорӣ мавриди таваҷҷӯҳи доираи васеи иштирокдорони муносибатҳои бозорӣ, ки аз сармоягузорӣ ва натиҷаҳои он манфиатдоранд, қарор дорад. [8,9,10,11]

Фаъолияти тижоратии бонк васеъ буда, чунин маҳсулотҳои бонкиро ба аҳолию корхонаҳо пешниҳод мекунад:

1. Кушодани ҳисобҳо ва бурдани ҳисоббаробаркунӣ;
2. Пешниҳод гардидани қарзҳо бо тарзҳои гуногун;
3. Қабул кардани амонатҳо;
4. Кушодани ҳисобҳо ва бурдани ҳисоббаробаркунӣ тавассути кортҳои пластикӣ ва интернет-банкинг;

5. Хизматрасониҳои сейфӣ;
6. Интиқоли маблағ ва мубодилаи асъор.

Барои пешниҳод кардани хизматрасониҳои пурраи бонкӣ ва самаранок бурдани фаъолияти худ, ҚСҚ “Бонки Эсхата” нишондиҳандаҳои зерини фаъолиятро доро мебошад;

Ҷадвали 3. Нишондиҳандаҳои фаъолияти молиявии ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар тайи се соли охир, яъне аз соли 2019 то 2021.

	Нишондиҳандаҳои фаъолият	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021
1	Даромаднокии дороиҳо (ҚОА, %)	3%	3,5%	3,6%
2	Даромаднокии сармоя (ҚОЕ, %)	15,1%	17,1%	20,2%
3	Даромади фоизии ҳолис (NIM, %)	16,4%	15,1%	7,2%
4	Меъёри пардохтпазирии ҷорӣ (К-2.1, %)	72%	68%	64%
5	Миқдори филиалҳо (адад)	22	22	21
6	Марказҳои хизматрасонии бонкӣ (адад)	189	173	141
7	Миқдори бонкаматҳо (адад)	122	161	207
8	Миқдори POS-терминалҳо (адад)	800	768	168
9	Миқдори картҳои бонкӣ (адад)	125 485	325575	491400

ҚСҚ “Бонки Эсхата” аз ҷониби бозори молиявии ҷаҳонӣ шинохта шудааст, инчунин Бонки Осиёи рушд, Бонки таҷдид ва рушди Аврупо, Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ, калонтарин бонкҳои Нидерландия, Русия ва Қазоқистон.



Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2019. (293 саҳ). Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2020 (305 саҳ) Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2021.(316 саҳ)

Тибқи сиёсати худ, ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар тамоми Ҷумҳурии Тоҷикистон нуқтаҳои худро дорад ва дар айни замон низоми ҚСҚ “Бонки Эсхата” аз 22 филиал иборат аст. Барои идоракунии самараноки филиалҳо дар бонк тақсимои минтақавӣ қабул гардид ва айни замон 76 филиали амалкунанда ба 22 минтақа тақсим гардидаанд. (ниг. ба ҷадвали 3)

Фаъолияти бонк дар принципҳои байналмиллалӣ ва шаффоф асос ёфта, ба ҳамаи талаботҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва талаботҳои умумиҷаҳонӣ ҷавобгӯӣ мебошад.

Хусусиятҳои асосии ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ ва фарқиятҳои онҳоро омӯхта, мо ба хулосае меоем, ки сарфи назар аз баъзе шабоҳатҳо, инҳо намудҳои комилан гуногуни шахсони ҳуқуқӣ мебошанд, ки аз рӯи ҳадафи фаъолияти онҳо муайян карда шудаанд. Фаъолияти ташкилотҳои тиҷоратӣ бевосита ба он нигаронида шудааст аз фаъолияти гуногун ғойа ба даст овардан ва ҳама гуна фаъолияти ҳуқуқӣ иҷозат дода мешавад.

Ба ҳамин тариқ метавон гуфт, ки ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ қисми таркибии муносибатҳои бозоргонӣ мебошанд. Ҳар кадоми онҳо ҳадафи худ, хусусиятҳои худро доранд. Давлат бо зиёд кардани шумораи ин гуна ташкилотҳо кӯшиш мекунад, ки ин корхонаҳоро инкишоф диҳад ва нигоҳ дорад, ки дар оянда барои афзоиши иқтисодиёти давлат саҳми устувори худро гузорад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” (ш. Душанбе, 21 декабри 2021)
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (ш. Душанбе, 22 декабри соли 2018).
3. Қонуни ҚТ «Дар бораи кооперативҳои истеҳсолӣ» аз 2.12.2002 сол. таҳти № 68
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ» аз 22.05.1998 сол. таҳти № 649
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ”. (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 12 майи соли 2007, таҳти №5)
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе: «Ирфон» 2016. - 72 с.
7. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми якум (аз 11.03.2010с, №601), (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2010, №6, мод. 153,154)
8. Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. Душанбе, 2019. -80 с.
9. Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2019. (293 с).
10. Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2020. (305 с).
11. Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2021. (316 с).
12. Давлатзод У, Қодиров Ф. Ҷамъиятҳои саҳҳомӣ (дар саволу ҷавоб). Душанбе: Ирфон, 2009. - 208 с.
13. Комилов С.Ҷ, Давлатзод У. Иқтисоди корхонаҳо. Душанбе: Диловар - ДДМТ, 2000. - 140 с.
14. Комилов С.Ҷ, Низомова Т. Д. Иқтисоди корхонаҳо / Китоби дарсӣ. Душанбе: Диловар - ДДМТ, 2001. - 244 с.
15. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон (<https://nbt.tj>).
16. Сомонаи расмии Бонки Эсхата (<https://www.eskhata.com>).

ВКЛАД КОММЕРЧЕСКИХ И НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

МАХКАМОВА ИШКИНИСО ИНОМОВНА,

соискатель кафедры информационных технологий и информационной
безопасности факультета дипломатии и политики

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саид Носира, 33.

Тел.: (+992) 935-81-88-85. E-mail: mahkamova.ishkniso@mail.ru

УМАРОВА МАНИЖА САЙДАХМАДОВНА,

соискатель кафедры управления государственными финансами

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саид Носира, 33.

Тел.: (+992) 935-81-88-85. E-mail: mahkamova.ishkniso@mail.ru

В данной статье представлена информация об успешной работе предприятий, которая считается одним из наиболее влиятельных и важных факторов обеспечения устойчивого развития национальной экономики любой страны. Они являются неотъемлемой опорой и центром экономики и должны в конечном итоге получать прибыль, прежде чем они смогут продолжать и расширяться. Получение прибыли возможно в результате правильной организации и эффективной работы предприятий в условиях практической реализации рыночных отношений.

Развитие рыночных отношений в Республике Таджикистан требует новых форм деятельности организаций.

Предприятие считается основной и важнейшей отраслью экономики жителей нашей республики. Потому что от его развития зависит подъем всего народного хозяйства, всестороннее удовлетворение постоянных потребностей нашего народа.

Ключевые слова: производство, предприятие, Национальная экономика, организация, управление, собственность, коммерческие организации, производственные кооперативы, муниципалитеты.

CONTRIBUTION OF COMMERCIAL AND NON-PROFIT ORGANIZATIONS TO THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

MAHKAMOVA ISHKINISO INOMOVNA,

applicant of the Department of Information Technology and
Information Security, Faculty of Diplomacy and Politics,

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 935-81-88-85. E-mail: mahkamova.ishkniso@mail.ru

UMAROVA MANIZHA SAYDAKHMADOVNA,

applicant of the Department Public Finance Management of the

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 908-22-32-18. E-mail: manii.98101@mail.ru

This article provides information on the successful operation of enterprises, which is considered to be one of the most influential and important factors in ensuring the sustainable development of the national economy of any country. They are an integral pillar and center of the economy and must ultimately make a profit before they can continue and expand further. It is possible to make a profit as a result of proper organization and effective operation of enterprises in the conditions of practical implementation of market relations.

The development of market relations in the Republic of Tajikistan requires new forms of activity of organizations.

The enterprise is considered the main and most important sector of the economy of the people of our republic. Because the progress of the entire national economy and the comprehensive satisfaction of the permanent needs of our people depend on its development.

Keywords: production, enterprise, national economy, organization, management, property, commercial organizations, production cooperatives, municipalities.

УДК 332.1

ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ПРОМЫШЛЕННЫЕ КЛАСТЕРЫ КАК ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВА: ОСОБЕННОСТИ И АЛГОРИТМ СОЗДАНИЯ

НУРУБЛОЕВА МАДИНАБОНУ МАВЛОНОВНА,

старший преподаватель кафедры экономика предприятия и предпринимательства
Таджикского государственного финансово-экономического университета.
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимов 64/14.
Тел.: (+992) 933-30-11-22. E-mail: madisha.777.m@mail.ru.

Статья посвящена исследованию теории и практики создания промышленных кластеров в региональной экономике. В частности, в исследовании раскрыты особенности и преимущество создания промышленного кластера в региональной экономике, а также на основе рассмотрения базовых теорий развития кластера определены мероприятия, необходимые для развития кластерных инициатив. Доказано, необходимость и обосновано перспективность создания промышленных кластеров в Согдийской области, в частности в Зеравшанской долине. Также по результатам исследования предложен авторский алгоритм создания промышленных кластеров в регионах Республики Таджикистан. Доказано, что формирование кластеров в региональной промышленности позволяет повысить производительность, конкурентоспособность и оказывает положительное влияние на решение вопросов занятости и увеличение экспортного потенциала региона.

Ключевые слова: промышленность, кластеры, эффективность, производительность, конкурентоспособность, конкурентные преимущества, инновационная активность, инфраструктура, регион.

Одним из ключевых направлений развития экономики Республики Таджикистан выступает кластеризация территориальных производств. Это задекларировано в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г., в Программе ускоренной индустриализации экономики Республики Таджикистан и в Концепции создания агропромышленных кластеров в Республики Таджикистан на период до 2040 г. Практика промышленно развитых стран показывает, что создание кластеров позволяет повысить эффективность территориального производства, формировать отраслевую и региональную инновационную систему, а также повысить конкурентоспособность от расли и региона. Именно эти локальные факторы составляют основу глобальной конкурентоспособности промышленности.

Организация территориально-промышленных кластеров в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. признана одним из пяти ключевых направлений развития региональной экономики. В данной стратегии территориально-промышленные кластеры признаны как основе формирования территорий новой индустриализации и интеграции, как фактор активизации деятельности свободных экономических зон, развитие системы бизнес-инкубаторов, технопарков, а также центров инноваций [7].

Теория кластеров берет своё начало в трудах экономистов классиков и существенно укрепляется в теории промышленных районов А. Маршала [12]. Основателем современной теории кластеров считается американский экономист М. Портер, по мнению которого кластеры - это региональные системы, которые создаются на основе развитии интеграции между предприятиями и организациями, которые расположены в едином географическом пространстве [8]. Кластеры, на основе консолидации капитала, ресурсов и знаний, призваны повысить конкурентоспособность

региональной экономики, создать прочную основу для устойчивого развития промышленного производства.

Проведенное нами исследование показало, что современные рынки промышленной продукции опираются на совершенно новых правила конкуренции, и парадигмах, связанных с тенденциями кластеризации территориальных производств. На сегодняшний день в ряде стран мира кластеры представляют собой эффективную модель соединения промышленных предприятий и других институтов науки и инновации, бизнес-сообществ. В большинстве развитых стран мира суть промышленной политики заключается в повышении конкурентоспособности и сохранении конкурентных преимуществ. В данном контексте кластеры более интенсивно развиваются там, где малый бизнес достиг более высокого уровня развития, также в странах с традициями и опытом развития бизнес-инкубаторов, с развитыми институтами, высококвалифицированными кадрами, развитой системой образования, в частности технического.

Следует отметить, что доводов и причин в пользу создания территориальных кластеров в экономике Республики Таджикистан очень много. Это обусловлено тем, что кластеризация признана эффективным инструментом повышения конкурентоспособности промышленных предприятий и предоставления им возможности производить товары и услуги, которые будут приносить доход на внутреннем, региональном и международном рынках [4]. В связи с этим, кластерный подход является эффективным инструментом реструктуризации отечественной промышленности, повышении ее производительности и международной конкурентоспособности, увеличении объемов производства, экспорта, содействии политики занятости, а также повышении уровня жизни населения.

На сегодняшний день глобализация существенно изменила роль и значение кластеров, так как они стали важной и сложной формой организации, оказывающей решающее влияние на конкуренцию, производственный потенциал, конкурентные экспортные преимущества. Научная литература объясняла это явление как с теоретической, так и с практической точки зрения и поощряла развитие кластеризации, начиная с Альфреда Маршалла, который включал внешние эффекты специализации промышленного предприятия в конкретном географическом месте и свое подробное изучение кластеров через экономическую географию и экономические агломерации [12].

В современной экономической литературе и междисциплинарных исследованиях промышленные кластеры обычно называют кластером Портера. В исследованиях М. Портера [8] кластеры рассматриваются как основа новой конкурентоспособной экономики в силу своих особенностей и преимуществ. Несмотря на то, что в литературе встречаются различные подходы к исследованию сущности и социально-экономической природы кластера, но определяющими критериями при этом выступают вид деятельности и сегмент рынка, в котором они функционируют.

В отечественной экономической литературе последних лет встречаются многочисленные исследования, посвященные вопросам формирования и развития кластеров в различные сферы и отрасли региональной и национальной экономики. В данных исследованиях преобладают функциональные и системные подходы к исследованию теории и практики создания кластеров. Например, в исследованиях некоторых авторов кластеризация выступает основной платформой для повышения эффективности промышленного производства [9].

По мнению другого автора, кластеризация позволяет создать систему эффективного взаимодействия науки и производства, способствует формированию крупного бизнеса и повышению конкурентоспособности региональной промышленности. Также кластеры позволяют повысить инновационную активность промышленных предприятий и развивать элементы инновационной инфраструктуры на региональном уровне [4].

В условиях ускоренной индустриализации, который подразумевает быстрое решение вопросов развития промышленности кластеры позволяют решить комплексные проблемы развития национальной промышленности Республики Таджикистан. В процессе проведенных нами многолетних исследований нами научно-обоснованно создание трех промышленных кластеров пищевой промышленности в Согдийской области. Эти кластеры могут быть размещены в городах Худжанд, Истаравшан и Пенджикент Согдийской области. Далее рассмотрим некоторые аспекты, связанные с предпосылками и перспективами создания кластеров в Зеравшанской долине Согдийской области.

Предлагаемые кластеры в Согдийской области будут представлять из себя сложную организационную модель, географически объединенную в сеть родственных предприятий одной отрасли, а также учреждение науки, образования и бизнес-структур. На сегодняшний день в регионе присутствуют необходимые участники и развитая для этого инфраструктура, образующие активные цепочки сотрудничества и связи, основанные на производственной кооперации, товарообороте и оказании услуг, в которых гибко запускается развитие предприятий пищевой промышленности, и совместными усилиями повышается конкурентоспособность и производительность отрасли.

В рамках предполагаемого кластера, который будет расположен в г. Пенджикент Согдийской области предусматривается включение следующих предприятий, организаций и учреждений науки и образования в следующих формах взаимодействия:

1. Одно крупное предприятие или набор групп подобных предприятий, образующих горизонтальную либо вертикальную цепочку. К таким предприятиям относятся предприятия пищевой промышленности, расположенные в г. Пенджикент;
2. Горизонтальная цепочка каналы снабжения и сбыта, а также дополнительно кластеризованные виды деятельности;
3. Акторы, которые обеспечивают кластер специальными навыками, технологиями, информацией, капиталом или инфраструктурой;
4. Местные органы государственной исполнительной власти и его регулирующие органы.

В данном контексте важным моментом в создании кластера выступает решение вопросов, связанных с размещением или определением места расположения кластера. Предложенный нами кластер будет расположен в Пенджикенте, но не в центре самого города, а в локации близкой к Айнинскому району. В теории и практике кластеры в основном создаются вблизи важнейших ресурсов, вблизи крупных производств и рынков конечного потребления, а также университетских центров и известных научно-технических институтов.

Следует отметить, что выбор место локализации кластера оказывает влияние на конкурентное преимущество, производительность, на инновации и стратегическое развитие. Как показывает опыт, факторы производства теряют свое значение из-за увеличения их предложения и снижения фактороемкости конкуренции и повышения эффективности рынков факторов производства.

Целесообразность создания кластера в Зеравшанской долине обусловлено тем, что данная агломерация обладает несомненным преимуществом в производстве сахаристых сортов абрикоса и других фруктов, пригодны для переработки и производства экологически чистой и полезной продукции. Кроме того, в данной агломерации есть возможность развития новых форм производств и промышленной кооперации с Самаркандской области Республики Узбекистан, в частности по таким направлениям как содействие в экспорте и создание технологических цепочек на межрегиональном уровне.

В Согдийской области и технопарке Пенджикентского педагогического института уже апробированы производство промышленных образцов продукции пищевой промышленности, в частности предназначенные для экспорта в страны ближнего и дальнего зарубежья. Новый промышленный кластер в данном регионе может интенсивно использовать знания и высокие технологии, а также использовать потенциал бизнес-среды, дорожной сети и наличие определенных поставщиков и региональных университетов.

Создание кластера «Зарафшон» предусматривается по принципу «сверху вниз», так как в создании и развитии промышленного кластера разные участники играют разные роли, и здесь важна роль государственных органов. Это обусловлено тем, что на сегодняшний день в Зеравшанской долине нет крупных промышленных предприятий, которые достигли высокого уровня конкурентоспособности, предпринимательства и предпринимательской культуры, лидерства, человеческого капитала, доступа к информации, услуг поддержки бизнеса и наличия финансов. Наряду с этим, крупные научно-исследовательские и образовательные учреждения, ассоциации малого бизнеса и бизнес-инкубаторы, финансовые и юридические учреждения расположены в г. Худжанд. В связи с этим, существенными исходными факторами становления создания кластера являются наличие производственных мощностей, солидной ресурсной базы сырья, развитая инфраструктура и доступные ресурсы, в частности строительство каскада гидроэлектростанций в реке Зеравшан является мощнейшим факторов в создании промышленного кластера.

Несмотря на то, что в нашей теории и практики очень много пишут и говорят о необходимости и преимуществах создание кластеров, но до сих пор в Республике Таджикистан в пилотном порядке не созданы региональные кластеры. Как раз, кластер «Зарафшон» с одноименным брендом может стать фактором регионального развития и примером для апробации тактики и стратегии создания кластеров в регионах страны.

Следует отметить, что региональные различия в создании и развитии кластеров чаще всего возникают из-за разного уровня развития регион, развития промышленности, деловой среды, инфраструктуры, кадрового потенциала и состояния науки и образования в регионе. Мировой опыт показывает, что на начальном этапе создание кластеров роль государства достаточно очевидна. На практике государство в редких примерах самостоятельно выступает учредителем нового кластера, однако на начальном этапе государство может использовать политику и меры поддержки, чтобы повлиять на создание условий формирования кластера [9].

В целом изучив ситуацию и современные тенденции развития промышленности можно отметить, что причин слабого развития кластерных инициатив, кластеризации в различных отраслях и создание самого кластера связана с многочисленными фундаментальными проблемами, к которым можно отнести следующие:

- отсутствие крупных промышленных предприятий, способных объединить вокруг себя малые предприятия и создать инновационную экосистему;

- нехватка знаний, кластерных менеджеров и предпринимательского духа, и культуры по направлению кластеризации в промышленности;
- недостаточное понимание кластерных инициатив и слабое развитие технологий, и отсутствие системы коммерциализации научно-технических разработок;
- отсутствие связи между наукой и производством, сотрудничество с университетами и научными учреждениями;
- слабая конкуренция и недостаточный внутренний спрос, и доступ на внешние рынки;
- высокая зависимость от импорта и отсутствие капитала и источников финансирования кластерных инициатив;
- отсутствие политики кластеризации и влияние внешних шоков на промышленные и кластерные инициативы.

Важным, в условиях Республики Таджикистан, признается также вопрос локализации, т.е. размещение кластера, так как данный вопрос игнорируется при создании новых промышленных предприятий в современном Таджикистане. В данном контексте важным представляется концептуализация промышленных кластеров, т.е. необходимость организации научно-исследовательских и проектно-конструкторских работ, раскрывающие особенности, целесообразности и возможностей создания промышленных кластеров в определенной локации.

Следующим важным моментом также является вопрос создания кластеров в определенной отрасли. Ответ здесь очевиден, локализация и создание промышленных кластеров зависит от выбранной отрасли, наличие стратегических запасов ресурсов, технологических возможностей региона и промышленной экосистемы, перспективы выхода на региональный, субрегиональный или международные рынки. В связи с этим, в условиях Республики Таджикистан в целом, Зеравшанской долины Согдийской области в целом целесообразно создание кластеров в текстильной промышленности, агропромышленном комплексе и пищевой промышленности, горнорудной промышленности и туризма. В дополнение к этому также существует большая возможность создания кластеров в фармацевтической промышленности.

В Республике Таджикистан программы развития промышленных кластеров должны основываться на уже известных стратегиях, адаптируя их к текущим условиям, особенно на региональном уровне. Основываясь на опыте формирования промышленных кластеров, особенно в Республике Узбекистан, Российской Федерации, Казахстана, Финляндии и других развитых стран можно предложить следующий алгоритм создания промышленных кластеров в регионах Республики Таджикистан (рис. 1).



Рис. 1. Алгоритм создания промышленных кластеров в регионах Республики Таджикистан (авторская разработка)

Данный алгоритм позволяет упорядочить систему мер и последовательных действий для создания промышленного кластера. На сегодняшний день, исходя из потенциала и тенденций развития региональной промышленности существуют

предпосылки и возможности для создания промышленного кластера в г. Пенджикент. Кроме того, Согдийская область является крупнейшим промышленным центром с наибольшим количеством квалифицированной рабочей силы и относительно хорошо развитой инфраструктуры. В регионе также расположена свободная экономическая зона, а в перспективе и строительство индустриальной зоны совместно с Республикой Узбекистан.

На данном этапе развития, необходимо совершенствовать государственную политику в области индустриализации и создание промышленных кластеров. На наш взгляд, главная роль государства заключается в системных и институциональных изменениях, которые позволили бы улучшить условия ведения бизнеса и открыть дорогу для кластерных инициатив. Также в данном направлении важны решение вопросов, связанных с разработкой новой экономической политики, новой промышленной политики, политики регионального развития, политики привлечения инвестиций и активизации инновационной деятельности.

В создании и развитии промышленных кластеров важным условием выступает направление развития отрасли, вопросы размещения, а также инновационный и экспортный потенциал [6]. В связи с этим, программы развития промышленных кластеров должны основываться на уже известных стратегиях и политиках, адаптируя их к новым условиям. Инициатива создания и развития кластеров, помимо частного сектора, должна быть важной ролью государства, т.е. его активностью в области прямых и косвенных мер их развития.

Таким образом, кластеризация стимулирует конкурентоспособность промышленности на международной арене, но несмотря на это в нашей стране недостаточно сделано для создания и стимулирования их развития. Сегодня очевидным является тот факт, что эффективное экономическое развитие и конкурентоспособность невозможно обеспечить без развития промышленных кластеров. Развитие хорошо функционирующих промышленных кластеров может способствовать повышению производительности и конкурентоспособности, активизации инновационной деятельности, распространении технологических знаний и новых технологий, создании и развитии новых форм производств, развитию предпринимательства, привлечении инвестиций, увеличении объемов промышленного производства и росту экспорта, решении вопросов занятости сбалансированного развития регионов.

Литература

1. Абдурахимов А.А., Истамова С.А. Сохтор ва принципҳои амалкарди кластерҳои саноати//Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. 2020. № 4 (85). С. 17-27.
2. Истамова С.А. Таҳқиқи асосҳои назариявии ташкили кластери саноатӣ ва аломатҳои фарқкунандаи он//Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. 2021. № 1-2 (86). С. 192-195.
3. Кодиров Ф.А. Некоторые вопросы ускоренной индустриализации и инновационной активности университетских технопарков//Таджикистан и современный мир. 2020. № 4 (72). С. 160-172.
4. Кодиров Ф.А. Формирование и развитие региональных инновационных систем кластерного типа в промышленности Республике Таджикистан//В сборнике: Инновации в управлении региональным и отраслевым развитием. материалы Национальной с международным участием научно-практической конференции. Тюмень, 2020. С. 83-87.

5. Королёва Ю.В. Создание промышленных парков и технопарков как инфраструктуры для развития промышленных кластеров//Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития. 2013. № 9. С. 274-278.

6. Муртазов О.К. Перспективы формирования региональных промышленных систем на базе инновационно-промышленных кластеров//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. № 2/4-1. С. 125-130.

7. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030г. Душанбе, ООО «Контраст», 2016. 88 с.

8. Краснова Я.В. Кластер как система организаций в трудах Портера//Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе. 2011. № 1 (1). С. 78-80.

9. Сарабекова И.З., Бахтиёри Р. Стратегияи идоракунии кластерҳои саноати ҳуҷраҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020. № 3 (32). С. 119-124.

10. Хачиров А.Д. Сущность и особенности формирования промышленных кластеров как инструментов промышленной политики//Вестник Института дружбы народов Кавказа (Теория экономики и управления народным хозяйством). Экономические науки. 2013. № 2 (26). С. 10.

11. Ходжаев Х.З. Кластерный подход как составляющая экономического развития региона // Вестник ТГУПБП. 2012. №4 (52). –С. 170-175.

12. Marshall A. Principles of Economics. 1-st ed.- England, 1890

КЛАСТЕРҲОИ ҲУДУДӢ-САНОАТӢ ҲАМЧУН ШАКЛИ ТАШКИЛИ ИСТЕҲСОЛОТ: ХУСУСИЯТҲО ВА АЛГОРИТМИ ТАЪСИС

НУРУБЛОЕВА МАДИНАБОНУ МАВЛОНОВНА,

муаллими калони кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14.

Тел.: (+992) 933-30-11-22. E-mail: madisha.777.m@mail.ru

Мақола ба омӯзиши назария ва амалияи таъкили кластерҳои саноатӣ дар иқтисоди минтақа бахшида шудааст. Аз ҷумла, таҳқиқот, хусусиятҳо ва манфиатҳои таъкили кластери саноатӣ дар иқтисодиёти минтақаро ошкор намуда, инчунин дар асоси баррасӣ намудани назарияҳои асосии рушди кластер фаъолиятҳои, ки барои рушди таъкили кластер заруранд, муайян карда шудаанд. Зарурат ва дурнамои таъкили кластерҳои саноатӣ дар вилояти Суғд, аз ҷумла дар водии Зарафшон асоснок карда шуд. Инчунин, дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот алгоритми муаллифии таъкили кластерҳои саноатӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шуд. Таъкили кластерҳо дар саноати минтақавӣ имкон медиҳанд, ки маҳсулноки, рақобатпазирӣ афзоиш ёбад ва ба ҳалли масъалаҳои шугли аҳоли ва афзоиши иқтисоди содироти минтақа таъсири мусбӣ расонанд.

Калидвожаҳо: саноат, кластерҳо, самаранокӣ, маҳсулноки, рақобатпазирӣ, бартариҳои рақобатӣ, фаъолияти инноватсионӣ, инфрасохтор, минтақа.

TERRITORIAL AND INDUSTRIAL CLUSTERS AS A FORM OF PRODUCTION ORGANIZATION: FEATURES AND ALGORITHM OF CREATION

NURUBLOEVA MADINABONU MAVLONOVNA,

senior Lecturer of the Department of Economics of Entrepreneurship and
Entrepreneurship Tajik State University of Finance and Economics.

734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14, Nakhimov str.

Phone: (+992) 933-30-11-22. E-mail: madisha.777.m@mail.ru.

The article is devoted to the study of the theory and practice of creating industrial clusters in the regional economy. In particular, the study reveals the features and benefits of creating an industrial cluster in the regional economy, and also, based on the consideration of basic theories of cluster development, identifies the activities necessary for the development of cluster initiatives. It has been proven, necessary and justified the prospects of creating industrial clusters in the Sughd region, in particular in the Zeravshan valley. Also, based on the results of the study, an author's algorithm for creating industrial clusters in the regions of the Republic of Tajikistan was proposed. It is proved that the formation of clusters in the regional industry allows to increase productivity, competitiveness and has a positive impact on solving employment issues and increasing the export potential of the region.

Key words: *industry, clusters, efficiency, productivity, competitiveness, competitive advantages, innovation activity, infrastructure, region.*

УДК: 330

УСУЛҲОИ НАЗАРИЯВӢ БАРОИ ТАҲИЯИ МОДЕЛҲОИ ҲОЗИРАЗАМОНИ (ҶОРӢ)-И ИДОРАКУНИИ МАРКЕТИНГ

РАҲМОНЗОДА ДИЛОВАР РАҲМОН,

муаллими калони кафедраи идоракунии молияи давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 989-11-87-85

Дар мақола мафҳумҳои гуногуни «идоракунии маркетинг» мунтазам оварда шуда ва хусусиятҳои асосии онҳо муайян карда шудаанд; моделҳои мавҷудбудаи идоракунии маркетинг таҳлил карда мешаванд; таърифи дақиқи мафҳуми «менечменти маркетинг» ва принципҳои бунёди модели воқеии идоракунии маркетингро бо назардошти хусусияти муносири фаъолияти системаҳои иқтисодӣ ва ҳамкориҳои мутақобилаи субъектҳо дар муҳити рақобатпазир таҳия намуда; равиш ба модели идоракунии маркетинг дар парадигмаи нави иқтисодӣ пешниҳод карда мешавад.

Калидвожаҳо: идоракунии маркетинг, моделҳои идоракунии маркетинг, консепсияҳои маркетинг, парадигмаи иқтисодӣ.

Маркетинг яке аз муҳимтарин вазифаҳои идоракунии ташкилот дар баробари молия, баҳисобгирии амалиётҳои хоҷагидорӣ, интиҳоб ва ҷо ба ҷо гузориҳои кадрҳо (идоракунии кадрҳо) мебошад. Маркетинг таърихан инкишоф ёфта қобилияти фаъолона ва муассир таъсир расонидан ба мавқеи бозори ташкилотро нишон дод ва ба ин васила идеяи кутоби онро ҳамчун вазифаи идоракунии фурӯш бартараф кард. Масъалаҳои маркетинг дар соҳаи идоракунии ба таври назаррас объективӣ мебошанд, зеро он ба ташкилот роҳи ҳалли мушкилоти муҳимтарин - садоқати истеъмолкунандагонро фароҳам меорад, ҳатто дар ҳолати зарурати мондан дар бозор. Имрӯз эътирофи ин дар амалия додани ваколатҳои васеъ ва масъулияти калон ба хадамоти маркетингӣ, тобегӣ он бевосита ба яке аз аввалин (ва баъзан аввалин) шахсони идоракунии ташкилот ифода меёбад. Дар боло аҳамияти тадқиқоти аз ҷониби муаллифони гузаронидашуда, ки бо таҳияи ғояҳои илмӣ дар бораи моделҳои самараноки идоракунии маркетинг дар заминаи тағйир додани парадигмаи иқтисодӣ алоқаманд аст, пешакӣ муайян карданд. Тадқиқоти аз ҷониби муаллифони дар боло зикргардида, ки бо таҳияи ғояҳои илмӣ дар бораи моделҳои самараноки идоракунии маркетинг дар заминаи тағйир додани парадигмаи иқтисодӣ алоқаманд аст, пешакӣ муайян карданд. Имрӯз эътирофи ин дар амал дар тақвияти хадамоти маркетинг бо ваколатҳои васеъ ва масъулияти калон барои он бевосита дар назди яке аз аввалин (ва баъзан аввалин) шахсони роҳбарии ташкилот ифода меёбад. Дар боло аҳамияти тадқиқоти аз ҷониби муаллифони гузаронидашуда, ки бо таҳияи ғояҳои илмӣ дар бораи моделҳои самараноки идоракунии маркетинг дар заминаи тағйир додани парадигмаи иқтисодӣ алоқаманд аст, пешакӣ муайян карданд.

Ф.Котлер дар асари бунёдии худ «Менечменти маркетинг» мафҳумҳои «маркетинги идоракунӣ» ва «идоракунии маркетинг»-ро фарқ мекунад. Ф.Котлер охириро дар муқоиса бо идоракунии ташкилот аз рӯи принципҳои маркетинг, яъне «маркетинги идоракунӣ» мафҳуми кӯтоҳтар медонад. Муаллифони ин мақола чунин мешуморанд, ки мафҳумҳои дар боло зикршуда, ки моҳияти усулҳо, шаклҳо, воситаҳо ва механизмҳои идоракуниро инъикос мекунанд, ки аз ҷиҳати мазмун ва аҳамияти амалӣ гуногунанд, қисмҳои баробар, пурра ва ҷудонашавандаи маркетинг мебошанд ва бояд дар доираи фаъолияти маркетингӣ чунин баррасӣ шаванд.

Дар баробари ин, васеъ ҷорӣ намудани усулҳои самарабахши идоракунӣ барои модели идоракунии русӣ хос нест. Ба ин умуман аъзо-корреспонденти Академияи

илмҳои Россия, профессор Г. Клейнер шаҳодат медиҳад: «Вазъи соҳаи идоракунии иқтисоди Русия дар ҳоли ҳозир қариб дар ҳама сатҳҳои идоракунии ғайриқаноатбахш аст, онро метавон бо мафҳуми «дис-менечмент (идоракунии бесарусомонӣ)» тавсиф кард. Чунин идоракунии иқтисодӣ аст, ки дар он чараҳои тайёр кардан, муҳокима кардан, интиҳоб кардан, қабул кардан ва иҷрои қарорҳо бо ҳам мутобиқ карда намешаванд ва барои тараққиёти устувори иқтисодӣ имконият намедиҳанд. Инҳо аҳамияти тадқиқот дар соҳаи моделҳои идоракунии маркетинг ва татбиқи онҳоро дар амалияи воқеии идоракунии ташкилот бо мақсади фароҳам овардани заминаҳои илмӣ барои рушди маркетинги нав (такмилшуда) ва динамики аз нуқтаи назари амалӣ модели идоракунии дар муҳити тағйирёбандаи бозор муайян мекунад.»

Барои муайян кардани моҳияти мафҳуми «идоракунии маркетинг» муаллифони мафҳумҳоро, ки дар асарҳои муаллифони машҳур оварда шудаанд, таҳлил кардаанд. Дар ҷадвали 1 намунаҳои пурқувваттарини онҳо оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Намунаҳои таърифҳои мафҳуми «менечменти маркетинг»

Таъриф	Муаллиф, манбаъ
... таҳлил, банақшагирӣ, амалӣ ва назорати фаъолиятҳое, ки барои рӯйдодҳо, таҳким ва нигоҳ доштани мубодилаи судманд бо муштариёни мақсаднок бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои муайяни созмон пешбинӣ шудаанд, ба монанди ғоида, афзоиши фурӯш, ба даст овардани ҳиссаи бозор ва ғайра.	Котлер Ф., 2012 (1, с.4)
... маҷмӯи фаъолиятҳо оид ба таҳлил, таҳия, татбиқ ва назорати ташкил, таҳким ва нигоҳдории мубодилаи судманд бо бозорҳои мақсаднок ва ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилӣ	Баканов Г.Б., 2005 (3, с.8)
... системаи комплекси тадбирҳо оид ба ташкили фаъолияти арзиши иловашуда дар асоси тадқиқот ва пешгӯии бозор бо мақсади ба ҳадди аксар расонидани ғоида тавассути қонун ғардонидани талаботи муштариён	Соловьев Б.А., 2000 (4, с.23)
... фаъолияти мақсадноки ширкат барои танзими мавқеи худ дар бозор тавассути банақшагирӣ, ташкил, баҳисобгирӣ, назорати иҷрои ҳар як марҳилаи рафтори фаъолияти ширкат бо назардошти таъсири шаклҳои рушди фазои бозор, муҳити рақобат барои ноил шудан ба даромаднокӣ ва самаранокии субъект дар бозор мебошад.	Данько Т.П., 2001 (5, с.12)
... муҳимтарин қисми функционалии системаи умумии идоракунии корхона ин ноил шудан ба мувофиқати байни имкониятҳои дохилии корхона ва талаботи муҳити беруна барои таъмини фаъолияти самаранок нигаронида шудааст.	Михалева Е.П., 2010 (6, с.6)
... маҷмӯи тартиб ва фаъолиятҳое, ки ба ташкили фаъолияти маркетинг дар ташкилот нигаронида шудаанд.	Рябков О.А., 2012 (7)
... қисми системаи умумии идоракунии корхона, ки ба ноил шудан ба мувофиқати байни имкониятҳои дохилии корхона ва талаботи муҳити беруна барои	Ивашова Н.И., 2010 (8, с.12)

таъмини ғоида нигаронида шудааст.	
... чузъи муҳимтарини системаи идоракунии корхона. Раванди идоракунии маркетинг аз таҳлили имкониятҳои бозор, интихоби бозорҳои мақсаднок, таҳияи омехтаи маркетинг ва амалӣ намудани ғайолиятҳои маркетингӣ иборат мебошад.	Фокина А.В., 2012 (9, с.78)
... ғайолияти низоми идоракунии (ин ғайолият, амал, сазо кӯшиш, чораҳо) субъектҳои бозор, ки дар муҳити дохилӣ ва берунии онҳо амалӣ карда мешавад ва ба талаботи (ташаққули) муайяншуда (талабот) ва қонунгардонидани он тавассути пешниҳоди молҳои рақобатпазир (хизматрасонӣ, ақидаҳо, ташаббусҳо, лоиҳаҳо ва ғайра) ба бозор нигаронида шудааст бо мақсади ба даст овардани самарائي иқтисодӣ ё дигар нави ғоида.	Мишулин Г.М., 2014 (10, с.215)
... раванди банақшагирӣ ва татбиқи ғайолияти илмӣ, истеҳсолӣ ва маркетингии корхона, ки ба ҳамохангсозии имкониятҳои дохилии он бо имкониятҳо ва маҳдудиятҳои муҳити беруна бо мақсади ноил шудан ба муайян намудани мақсадҳои иҷтимоию иқтисодии корхона нигаронида шудааст.	Шаповалов В.А, 2008 (11. с.9)
...амалии мақсаднок, ки таъсири субъекти идоракуниро (ғайолияти роҳбари ширкат ё мудирони кирои дар ҳама сатҳҳо) ба объекти идоракунӣ таъмин менамояд, ки бо технологияи муайян ва истифода аз системаи усулҳо барои расидан ба мақсадҳо аниқ мебошад.	Беляев В.И., 2005 (12, с.15)
... раванди муттасили таҳлил, банақшагирӣ, ташкил ва назорати ғайолияти маркетингӣ, ки ба мувофиқати пурратари имкониятҳои корхона ва талаботи бозор нигаронида шудааст	Сандригайло Л.З., 2012 (13, с.15)

Ҷадвали 2. Таҳлили муқоисавии моделҳои идоракунии маркетинг

Модель, автор	Особенности	Недостатки
Концепсияи маркетинги хизматрасонӣ, Д.Ратмел, 1974 (14)	1. Фарқиятҳои асосӣ аз модели маркетинги маҳсулот нишон дода шудаанд 2. Таваҷҷӯҳ ба истеъмолкунанда нигаронида шудааст, на ба ниёзҳои истеҳсолӣ	1. Маркетинги хизматрасонӣ ҳамчун раванд (маҷмӯи расмиёти ба ҳам алоқаманд) баррасӣ намешавад. 2. Ҳамкориҳои истеҳсолкунанда бо дигар иштирокчиёни бозор тавсиф карда нашудааст.
Сервакшн Хизматрасонӣ (хизмат дар амал), П.Эйглие, Е.Ланггард, 1976 (15)	Омиле, ки ба рафтори истеъмолкунандагон таъсир мерасонад, дар модули алоҳида ҷудо карда шудааст.	1. Омехтаи маркетинг бо шумораи маҳдуди унсурҳои ғоида карда мешавад. 2. Модули пайваستкунандаи муҳити дохилӣ ва дохилии созмон

		вучуд надорад.
Моделҳои функционалӣ-инструменталии сифати хизматрасонӣ, К.Грёнос, 1990 (16)	1. Моделҳои хизматрасонӣ бо ворид намудани мафҳумҳои наваз пурра карда шуд: маҳсулотҳои дохилӣ (кор), истеъмолкунандаи дохилӣ (кормандони ширкат), маркетинги дохилӣ, маркетинги хизматрасонӣ, маркетинги интерактивӣ. 2. Ду мафҳуми иловагӣ ҷорӣ карда шуд: модели функционалӣ-инструменталии сифати хизматрасонӣ ва маркетинги дохилӣ.	1. Назарияи аз ҳад зиёд 2. Танзими аз ҳад зиёд саҳтгир (на чандир) (стандартҳои сифати хизматрасонӣ). 3. Набудани андешаҳои возеҳи иртиботи дохили система.
Р.М. Битнер, 1992 (17)	Шумораи унсурҳои омехтаи маркетинг ҳамчун объекти назорат ба ҳафт зиёд карда шуд (унсурҳо ҷорӣ карда мешаванд: раванд, далелҳо, одамон)	1. Унсурҳои бозгашт аз муҳити дохилӣ ва беруна вучуд надоранд. 2. Байни комплексҳои маркетингии молҳо (хизматрасонӣ, корҳо) ва фирмаҳо ҳатти аниқ вучуд надорад, ки метавонанд менечментро аз самти дигар дур кунанд (масалан, нигоҳдории унсури «раванд» ба омехтаи маркетингии фирма дахл дорад, бояд ба системаҳои маркетинги равандҳо таъсир расонад, на равандҳои истеҳсолӣ).
Концепсияи «секундаи» маркетинги хизматрасонӣ, Ф.Котлер, 1998 (18)	1. Гузариш ба стратегияи маркетингии анъанавӣ, ки ба пайванди «ширкат-истеъмолкунанда» нигаронида шудааст, пешниҳод карда мешавад. 2. Унсури ҳавасмандгардонии кормандон, назорати сифати хизматрасонӣ дар раванди ҳамкориҳои байни кормандон ва истеъмолкунанда ҷорӣ карда шудааст.	1. Азҳудкунии салоҳияти (мақоми функционалии) роҳбарияти як ширкати идоракунии маркетинги системавӣ, ки метавонад боиси ихтисори функционалӣ ва низоъҳои идоракунӣ гардад. 2. Назорати сифати хизматрасонӣ мутобиқи системаи дар ташкилот татбиқгардидаи идоракунии сифат сураи мегарад ва наметавонад субъекти хизматрасонии маркетинг бошад. Чизи

		дигар ин сифати маркетинг аст - он танҳо як чузъи модели идоракунии маркетинг ташкил медиҳад.
Модели молекулавӣ, Л.Шостак, 1987 (19)	Ҳангоми баррасии хизматрасонӣ ҳамчун объекти идоракунӣ пешниҳод карда мешавад, ки хусусиятҳои он бо мавҷудияти унсурҳои моддӣ ва ғайримоддӣ он алоқаманданд, ба назар гирифта шаванд.	1. Ин мураккаб нест, зеро танҳо як унсури омехтаи маркетинг баррасӣ мешавад. 2. Муаррифии статикӣ: алгоритми мушаххаси пешниҳоди маълумот надорад. 3. Хусусиятҳои пешбурди технологӣ ва каналҳои алоқа барои хизматрасонӣ ба назар гирифта намешаванд.
Модели «кишти». (8Р), К.Лавлок, 1992 (20)	Шумораи элементҳои комплекси маркетинг ба ҳашт зиёд карда шуд: элементҳо ҷорӣ карда мешаванд ба монанди- ҳосилнокӣ ва сифат	1. Он асосан хусусияти декларативӣ дорад: симои эълоншудаи идоракуниро ҳавф аз робитаҳои системавии уфуқӣ (байни «киштиронҳо») ва хусусияти унсури ташкилкунандаи система («ҷарҳбон») дастгирӣ намекунад. 2. Принципи ноил шудан ба ҳадафҳои якҷониба аз ҷониби унсурҳои сохторие, ки мундариҷаи омехтаи маркетингро таъмин мекунад, бо рақобати дохилии кормандон иваз карда мешавад.
Модели панҷ марҳила, В.Зейтамль, М.Битнер, 1996 (21)	1. Меъёрҳои сифати хидмат ҷорӣ карда шуданд 2. Идоракунии маркетинг аз нуқтаи назари интизориҳои истеъмолкунандагон тавассути таъсиси аксуламали объективӣ аз муҳити беруна раванди бефосила баррасӣ мешавад.	Дараҷаи нишондодаи норасоиҳо то андозае дуранд, зеро онҳо ба принципи идоракунии маркетинги корхона муҳолифанд ва бо ягонтои онҳо дар бораи маркетинг ҳарф задан мумкин нест.
В.Пархоменко В.Стреж М.Бондаренко, 2012 (22)	Ҳангоми муайян кардани хусусияти таъсири идоракунӣ ва воситаҳои маркетинг сатҳҳои стратегӣ,	Хусусияти кутоҳ дорад (хидматҳои IT).

	тактикӣ ва амалиётӣ ба назар гирифта мешаванд.	
Барномаи ҳабдаҳ модул, Б.Соловёв, 2000 (4)	1. Пешниҳод мешавад, ки идоракунии маркетинг дар се самт баррасӣ карда шавад: идоракунии фаъолият: идоракунии функсия: идоракунии талабот. 2. Системаи иттилоотии маркетингӣ ҳамчун унсури зарурии идоракунии маркетинг дида мешавад.	Қисми асбобии модел дар ҳама самтҳои нишондодашуда инъикос намеёбад.

Дар асоси натиҷаҳои таҳлили дар ҷадвал инъикосёфта, имкон дорад, ки муқаррароти асосиро оид ба ташаккули модели воқеии идоракунии маркетинг, ки хусусияти муносири фаъолияти системаҳои иқтисодӣ ва муносибатҳои мутақобилаи субъектҳоро дар шароити афзояндаи рақобатпазирро ба инобат мегиранд.

Менеджменти маркетинг – ин пеш аз ҳама, низоми (маҷмӯи унсурҳои маркетинг, ки бо ҳам алоқаманданд ва мувофиқи вазифаи идоракунии мақсаднок дар раванди ноил шудан ба ҳадафҳо амал мекунанд) мебошад.

Концепсияи илмӣ «Дафтар ҳамчун ҳадди ақалли «ҳучайраи қорӣ»-и иқтисодиёт»-ро роҳнамоӣ намуда, аз ҷониби олими рус, узви вобастаи Академияи илмҳои Русия, доктори илмҳои иқтисод Г.Б. Клейнер, маркетинги корхонаро метавон ҳамчун системаи "дафтар" муаррифӣ кард, ки равандҳои мутақобила, тарҳрезӣ, объект ва системаҳои муҳити зистро дар бар гирад.

Ба системаҳои объектии маркетинг унсурҳои зеринро метавон мансуб кард: истеъмолкунанда; маҳсулот; ташкилот; навоарӣ; муҳит. Ба системаҳои лоиҳавӣ — комплекси маркетинги маҳсулот ва унсурҳои комплекси маркетинги корхона; сохтори маркетинг; тактика ва стратегияи маркетинг шомил мебошанд. Системаҳои равандҳо бо идоракунии сифат муаррифӣ мешаванд; идоракунии маркетинги корхона; идоракунии фуруш; идоракунии муносибатҳо бо таъминкунандагон ва мизочон; пешбурди фуруш; брендинг; қорӣ намудани таклифҳои навоарӣ аз ҷумлаи онҳост. Аз ҷониби Г.Б. Клейнер, намунаи ҳамкориҳои наздиктарин байни равандҳо, муҳит ва системаҳои лоиҳавӣ дар иқтисоди муътадил амалкунанда низ дар маркетинг сурат мегирад. Маҳз натиҷаи таъсири мутақобилаи ин системаҳо ба системаҳои объективии маркетинг нигаронида шудааст, ки дар ниҳояти қор бутунӣ ва устувории «дафтар»-ро дар давраи пурраи ҷараёнҳои асосии иқтисодии истеҳсолот, истеъмол, тақсим ва мубодила таъмин мекунанд. Дар робитаҳои системавии зикршуда, системаҳои маркетинги объекти хосиятҳои унсури ташкилкунандаи системаро (интегратори система) ба даст оварда, мувозинати пайваستҳои дохили системаро ҳавасманд мекунанд ва сифати системаро дар посух ба мушкилоти мавҷуда ва тамоюлҳои пайдошавандаи системаҳои муҳит тағйир медиҳанд.

Дар мавриди системаҳои маркетинги равандҳо, нақши онҳо дар ташаккули потенциали маркетингӣ хеле муҳим аст, ки онҳоро метавон ҳамчун маҷмӯи захираҳои маркетингӣ (маблағҳо, имкониятҳо, таҷриба, симои корпоративӣ ва эътибори тичоратии корхона, таҳассуси касбии кормандон) муайян кард, ки таъмини мутақобилаи самараноки бозор ва муваффақияти тичоратӣ лоиҳаҳо дар тағйирёбии шароити муҳит. Потенциали маркетинг аз сабаби ягонагии гузоштани мақсад (яксамтагии векторҳои

вазифаҳои мақсаднок), вобастагии марҳилаҳо ва расмиёти ноил шудан ба мақсадҳо, таносуби имкониятҳои корхона бо хароҷоти маркетингии ҳамаи системаҳои равандҳои дар як вақт амалкунанда ба вучуд меорад. Азбаски потенциали маркетинг ба раванди тичоратикунонии инноватсияҳо таъсир мерасонад, зеро он хусусияти яке аз захираҳои муҳими иқтисодии инноватсиониро мегирад, ки ба ақидаи муаллифони мақола хусусиятҳои яке аз захираҳои муҳими инноватсиониро дар бар мегирад. Потенциали инноватсионӣ, ки ба андешаи муаллифони ин мақола, хусусиятҳои тамоми намудҳои захираҳоро муттаҳид намуда, бевосита дар татбиқи раванди инноватсионӣ иштирок намуда, нишондиҳандаи ҷузъӣ мебошад, ки вазъи системаи инноватсионӣ ва имкониятҳои онро тавсиф мекунад. Самтҳои рушд, инчунин асосҳои моддӣ ҷандирии идоракунии маркетингро дар шароити тағйирёбанда таъмин мекунад. Менечменти маркетинг бояд потенциали маркетингро барои дохил кардани навоариҳо дар системаҳои объектӣ равона кунад. Он гоҳ раванди татбиқи онҳо ба таври органикӣ пеш меравад, зеро ин системаҳо, чунон ки дар боло зикр гардид, мақоми системасозӣ доранд, ки татбиқи онҳо дар сатҳи компонентҳо (элементҳо) на танҳо якпорчагӣ ва ягонагии шаклу мазмуни тамоми системаҳои маркетинги таъиншуда, балки инчунин худидоракунии онҳо тамоюлҳои рушд медиҳад. Раванди самарабахши инноватсионӣ масъулияти кормандони ташкилотро васеъ намуда, таваҷҷуҳи онҳоро ба тамоюлҳои пайдошавандаи системаҳои маркетинги муҳитӣ, ба пешрафтҳои ояндадори илмию техникӣ равона намуда, онҳоро ба шароити нави фаъолияти бозор омода месозад. Татбиқи чунин рисолати маркетингӣ ҳамчун як наовари система дар раванди идоракунӣ ба мо имкон медиҳад, ки онро ҳамчун манбаи идоракунии рушди инноватсионии ташкилот баррасӣ мекунад.

Дар ҷадвали 3 таҳлили мутобиқати байни муҳтавои моделҳои мавҷудаи идоракунии маркетинг ва муқаррароти асосии дар боло зикршударо нишон медиҳад.

Ҷадвали 3. Мутобиқати моделҳо бо принципҳои идоракунии маркетинг

Моделҳо	Принсипҳо			
	Мувофиқат (мураккабӣ, раванд))	Интегративӣ	Як самт будани вазифаҳои объективӣ	Навоарӣ
Д.Ратмел	+	-	+	-
П.Эйглие, Е. Лангеард	-	-	-	-
К.Грёнрос	-	+	-	-
М.Бинтер	-	+	-	-
Ф.Котлер	+	+	+	-
Л.Шостак	-	-	-	-
К.Лавлок	-	-	-	-
В.Зайтмел, М.Битнер	+	+	+	-
В.Пархоменко ва ғ.	+	+	+	+
Б.Соловёв	+	+	+	+

Хусусиятҳои истинодҳои бадастомада аз ҷониби муаллифони мақола ҳамчун асоси таҳлили категориявӣ истифода шудаанд, ки имкон дод, ки системаи менечменти идоракунии маркетинг дар муҳити беруна ва дохилӣ, ки ба таҳкими мавқеи ширкат дар бозор тавассути ҳамгироии воситаҳои идоракунӣ ва асоси, инчунин хосиятҳои инноватсионии маркетинг дар ҳамаи марҳилаҳо ва қонё гардондани онҳо бо мақсади ба даст овардани самараи иқтисодӣ мебошад.

Адабиёт

1. Котлер Ф., Келлер К.Л., Маркетинг менеджмент, СПб: ПИТЕР, 2012, с.816
2. Клейнер Г.Б., Стратегическая конкурентоспособность российских предприятий)// Экономический рост и конкурентоспособность России: тенденции, проблемы и стратегические приоритеты: об.науч.ст. по материалам междунар.науч.прак.конф. Москва, 2012, М.: Финансовый университет, 2012. Т.1., с.133-137
3. Соловьев Б.А., Управление маркетингом: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации». Модуль 13.М.: ИНФРА-М, 2000, с.288
4. Данько Т.П., Управление маркетингом: учебник М.:ИНФРА-М, 2001, с.334
5. Михалева Е.П., Маркетинг: конспект лекций, М.: Юрайт-Издат, 2010, с.224
6. Рябков О.А., Маркетинговое управление и управление маркетингом в образовательном учреждении//Управление экономическими системами: электронный журнал. Кисловодск, 2012, №07 (43). URL:<http://www.uecs.ru/marketing/item/1445-2012-07-14-05-24-57>.
7. Ивашова Н.И., Управление маркетингом, М.: Форум, 2010, с.176
8. Фокина А.В., Маркетинг: лекции. Киров: Изд-во ВГСХА, 2012, с.100
9. Мишулин Г.М., В развитие методологии исследования эволюционирующих рыночных инструментов // Вестник Института дружбы народов Кавказа. Ставрополь, 2014. №1 (29), с.209-219

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ РАЗРАБОТКИ СОВРЕМЕННЫХ (ТЕКУЩИХ) МОДЕЛЕЙ УПРАВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГОМ

РАХМОНЗОДА ДИЛОВАР РАХМОН,

старший преподаватель кафедры управления государственными финансами
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Насира 33.
Тел.: (+992) 989-11-87-85

В статье систематизированы различные понятия «управление маркетингом» и определены их основные черты; анализируются существующие модели управления маркетингом; разработано точное определение понятия «управление маркетингом» и принципы построения реальной модели управления маркетингом с учетом современного характера деятельности экономических систем и взаимодействия субъектов в конкурентной среде; Представлен подход к модели управления маркетингом в новой экономической парадигме.

Ключевые слова: управление маркетингом, модели управления маркетингом, концепции маркетинга, экономическая парадигма.

THEORETICAL METHODS FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN (CURRENT) MODELS OF MARKETING MANAGEMENT

RAHMONZODA DILOVAR RAHMON,

Senior Lecturer, Department of Public Finance Management
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nasir str.
Phone: (+992) 989-11-87-85

The article systematizes various concepts of "marketing management" and defines their main features; the existing models of marketing management are analyzed; an exact definition of the concept of "marketing management" and the principles of building a real model of marketing management have been developed, taking into account the modern nature of the activity of economic systems and the interaction of subjects in a competitive environment; An approach to the marketing management model in the new economic paradigm is presented.

Keywords: marketing management, marketing management models, marketing concepts, economic paradigm.

УДК: 005.95

**РУШДИ ЗАХИРАҶОИ ИНСОНӢ ВА МАФҲУМҶОИ АСОСИИ ОН ДАР
ТАШКИЛОТҶОИ МУОСИР**

РАҶАБОВ МУХТОР АҲАДҶОНОВИЧ,

муаллими калони кафедраи идоракунии захираҳои инсонии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 100-00-00-93.

Мақола ба тавсифи тағйироти идеяи захираҳои инсонӣ дар ташиклотҳо дар марҳилаи кунунӣ бахшида шудааст. Муаллиф мафҳуми идоракунии захираҳои инсониро дар давраҳои гуногуни рушди он бо хусусиятҳои инфиродӣ муайян ва мукаммал намуданд. Дар асоси омӯзиши, хусусиятҳои захираҳои инсонӣ ҳамчун объекти идоракунӣ дар як ташиклоти муосир ташаккул меёбанд. Ба масъалаи тағйирот дар назарияи идоракунии модели асосии антропологии инсон ҳамчун объекти назорат таваҷҷӯҳи махсус зоҳир карда мешавад. Ибтот шудааст, ки мафҳуми идоракунии захираҳои инсонӣ дар давраи наврасии худ қарор дорад ва ба капитализатсия кардани захираҳои инсонӣ нигаронида шудааст. Идея ба он асос ёфтааст, ки консепсияи нав ба сармоягузори захираи инсонӣ нигаронида шудааст, ки аҳамияти хос дорад. Хусусияти фарқкунандаи ин консепсия, идоракунии эҷодӣ мебошад, ки ба шарофати истеҳдод ва иштироки кормандони созмон ба равандҳои идоракунӣ вобаста аст.

Калидвожаҳо: захираҳои инсонӣ, сармояи инсонӣ, захираи зеҳнӣ, меҳнати зеҳнӣ, идоракунии захираҳои инсонӣ.

Инсон мавҷудоти зиндаест, ки дорои малакаи гуфтор ва тафаккур аст. Сухан - шакли таърихан рушдёфтаи муоширати байни одамон тавассути созандагони забон, ки дар асоси қоидаҳои муайян сохта шудаанд ба ҳисоб меравад. Эҳсос як падидаи фарҳангӣ аст ва шахс бояд ба интиҳоби бошууронае муроҷиат кунад, ки дар он як маҳлуки дигар ба ҷараёни табиӣ ҳодисаҳо эътимод дорад.

Ҳаёти инсон ҷараёни тағйиротест, ки пайваста идома дорад. Шахсе, ки дар ҳолати ҳозира аст, ҳамчун интиҳобҳои гузашта ва манбаи комёбиҳо ё шикастҳои оянда аст. Интиҳоби бошуурона ба инсон имкон медиҳад, ки ба сатҳи фаъолияти эҷодӣ расад. Дар ин ҳолат, эҷодкорӣ ҳамчун як раванди солимии пурраи эҳсосӣ, ҳамчун зухури худшиносӣ пайдо мешавад.

Дар таърихи рушди инсоният панҷ марҳилаи «садои тамаддун» -ро метавон фарқ кард: - ҷамъоварӣ ва шикор, кишоварзӣ ва чорводорӣ, саноатӣ, иттилоотӣ ва дар ҳоли ҳозир дар ҳоли рушд - давраи «ҳикмат». [2, с. 227]

Ҳар як давра хусусиятҳои хоси худро дорад. Давраи пеш аз индустриалии тамаддун бо ҳиссаи афзалиятноки меҳнати вазнини ҷисмонӣ, ҳамбастагии унсурҳои қудрат бо ҳуқуқҳои моликияти хусусӣ, ки объекти он ҳам шахс ва ҳам воситаҳои истеҳсолот мебошанд, тавсиф карда мешавад. Бо рушди қувваҳои истеҳсолӣ ва муносибатҳои истеҳсолӣ, зӯроварии мустақими ҷисмонӣ бо шаклҳои истисмор бо бегона кардани коргарон ва воситаҳои истеҳсолот иваз карда шуд. Инсоният ба муносибатҳои капиталистӣ ворид шуд, ки ба индустриализатсияи истеҳсолот такони ҷиддӣ бахшид. Мушкилии рӯзафзуни муҳити атроф дар даврони саноатӣ, табиати бисёрҷанбаи вазифаҳои идоракунӣ таҷрибаҳои илмӣ ва систематизатсияи натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ - пайдоиш ва рушди илми идоракунӣ талаб мекард. Мавзӯи омӯзиш дар назарияи назорати давраи саноатӣ ҷои қори дастӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнати ӯ буд. [9, с. 23]

Ташаккул ва рушди ҷомеаи иттилоотӣ таваҷҷӯҳи махсусро ба илм ва дониш муайян мекунад. Дар асри рушди иттилоот аслан худ падидаи “таҳсил” маҳсули

коркарди зехнист, ки вазифаи асосии он дарёфт, коркард ва ҷамъоварии маълумот барои рушди захираҳои инсонӣ аҳамияти хоса дорад. Шахс ҳамаҷун манбаи зехнӣ доништа мешавад, яъне таъминоти доимо такмилёфтаи дониш ва малакаҳои мебошад, ки метавонанд ҳангоми зарурат истифода шаванд. [10, с. 36]

Дониш натиҷаи фаҳмиши воқеият мебошад, ки бо амалия тасдиқ карда шудааст ва дар тафаккури инсон инъикос меёбад ва дар сифати захираи зехнӣ аз сифати иттилооте вобаста аст, ки дар асоси он ташаккул ёфтааст. Дар давраи нав, нақши ормонҳои олии рӯҳонӣ меафзояд, ки ба равандҳои эҷодӣ нигаронида шудааст, ки ба зарурати худшиносии мусбӣ барои ба даст овардани инсонии комил ё худмухтор нигаронида шудааст.

У. Блум- андозагирии маънавиро ҳамаҷун андозае муайян кардааст, ки аз миқдори мавҷудияти рӯзмарраи моддии инсон бештар андоза дорад. Р. Ассаджиоли истилоҳи маънавиро ба тамоми функцияҳо ва зухуроти инсонӣ мансуб медонад, ки хусусияти муштараки онҳо: -муносибат ба арзишҳои аз маъмулӣ баландтар ба монанди эстетикӣ, ахлоқӣ, қаҳрамонона, гуманистӣ мебошад. Р. Уолман эҳтиёҷоти рӯҳониро ҳамаҷун ҷустуҷӯи қадимӣ ва доимии инсон барои робита бо ҷиҳи муҳимтар ва эътимодбахш бо рӯҳи худ бо ҷаҳони таърих ва табиат, тамоюлҳои ҷудонашавандаи рӯҳ ва ҳаёти махфӣ муайян мекунад.

Танҳо одам хоҳиш дорад ва имконият пайдо мекунад, ки ҷиҳи зарурӣ эҷод кунад - эҷоди навигарие, ки арзиши эстетикӣ ва семантикӣ дорад. Талабот ба эҷодкорӣ талаботи асосии шахсест, ки шуури худро ташаккул медиҳад ва амалӣ месозад. [6, с. 74]

Рӯҳонӣ буданро метавон ҳамаҷун худмаблағгузори эҷодӣ, муайян кард. Таҷассуми эҷодкори дар фаъолияти худ ифодагари нотақрири шахс мебошад, ки имконият медиҳад шахс аҳамияти беназир пайдо кунад.

Дар даврони муосир, меҳнати зехнӣ ҳамаҷун сармояе ба ҳисоб меравад, ки барои арзёбӣ ва афзоиш омӯхтан лозим аст ва сармояи инсонӣ, ки барои амалӣ намудани орзуҳои баландтар нигаронида шудааст, ба мавзӯи омӯзиши илми менеҷмент мубаддал гардидааст. Тибқи гуфтаи Фишер Р.Д. “Сармояи инсонӣ - арзиши қобилияти ба даст овардани даромади ҳар як шахс ва ташкилот ба ҳисоб меравад”. Корманди зехнӣ ба як корманди эҷодӣ озода, ки сармояи (арзиши) худро дорад, сармоягузори менамояд, ки дар он асос, қобилияти ба даст овардани даромад дар дохили он баҳо дода шуда, фаъолиятҳои, ки барои инсоният муфиданд, арзёбӣ карда мешавад. [8, с. 49]

Дар шахси арзишманд, ки дорои арзиши инфиродӣ ва дорои аҳамияти инфиродӣ буда ва дар заминаи ин ҳамагироҳои маҷмӯи принципҳои бунёдӣ:- ҷисмонӣ, ақлӣ ва маънавӣ амал мекунад. Нигоҳ доштани принциби ҷисмонӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти фаъоли шахс, нисбат ба дигар боигариҳои инсонӣ ба монанди; равонӣ - омӯзиш, ҳавасмандкунӣ ва бехбудӣ, маънавӣ - таваҷҷӯҳ, рушд ва эҷод дар ҳамаҷағҳи қарор дошта бошад.

Ҳамин тариқ, сармояи инсонӣ ба маънои муосир як манбаи сармоявии ҷисмонӣ, ақлӣ ва маънавӣ мебошад, ки арзиш ва аҳамияти худро дорад [5, с. 95] .

Захираи инсонӣ ба маънои васеъ захираҳои ҷисмонӣ, ақлӣ ва маънавӣ мебошанд, ки ҳангоми зарурат истифода мешаванд. Пешниҳодҳои захираҳои инсонӣ ҳамаҷун объекти назорат мутобиқи рушди муносибатҳои иҷтимоӣ, ҷамъоварии донишҳои илмӣ ва таҷрибавӣ тағйир меёбанд [3, с. 6].

Дар тӯли асри гузашта, дар назарияи идоракунии модели асосии антропологии инсон ҳамаҷун як объекти назоратӣ аз як шахси воқеӣ ба шахси иҷтимоӣ, баъдан индивидуалӣ, трансперсоналӣ ва стохастикӣ тағйир ёфт. Шахси ҷисмонӣ (биологӣ) ҳамаҷун як фард баррасӣ мешавад, яъне маҷмӯи хусусиятҳои табиӣ шахсе, ки дар сатҳи

пасти рушд қарор дорад, ҳамчун намояндаи оммаи яхелаи одамоне қабул карда мешавад, ки ҳавасмандии асосии қору зиндагӣ ва қонёгардонии ниёзҳои моддӣ мебошад. Мавзӯи таҳсил дар назарияи идоракунии захираҳои инсонӣ - ин як навъи темперамент ҳамчун маҷмӯи хусусиятҳои рӯҳӣ, ки бо ташаннуҷи эҳсосотӣ, монеаи эҳсосотӣ ва ташкили илмӣ меҳнат алоқаманд аст.

Шаҳси иҷтимоӣ метавон шаҳсро эътироф кард, ки ба шароити муҳити иҷтимоӣ берунӣ доимо мутобиқ аст, ки асоси он маҷмӯи ниёзҳои иҷтимоӣ ва байнишаҳсӣ мебошад, ки тавассути иҷрои нақшҳои иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад. Тасвири олам дар принципҳо, ангеаҳо ва амали чунин шаҳс тавассути муносибатҳо ва тартиботи иҷтимоӣ, ки зери фишори ҷомеа ташаккул меёбанд, миёнаравӣ мекунад. Дар ин ҳолат, намуди ҳислати одам ҳамчун маҷмӯи ҳосиятҳои устувори рӯҳӣ, ки дар ҷараёни фаъолият ташаккул меёбанд: усулҳои интиҳоб, баҳодихӣ, ҳавасмандкунии корманд, гузоштани ҳадафҳо ва дар назорати онҳо таҳқиқоти илмӣ бурда мешаванд.

Шаҳси инфиродӣ - маҷмӯи ҳосиятҳои инфиродии устувор, ки муваффақиятро дар фаъолиятҳои гуногун муайян мекунад. Мавзӯи таҳқиқоти шаҳсият ҳамчун маҷмӯи ангеаҳои ба ҳам алоқаманди иерархияи сохта, ки усулҳои банақшагирии мансаб, таълим ва такмили ихтисос мебошад. Дар ин ҳолат, бинобар фардикунонии рушд, шаҳсияти психологию иҷтимоӣ коҳиш меёбад.

Шаҳс ҳамчун фарди мустақил ва худмаблағ қодир аст, ки худидоракунии худро амалӣ кунад ва иқтисоди худро дар амал татбиқ карда, ҳадафҳои худро ҳаққонан ғайриинсондӯстона пайгирӣ кунад, яъне актуализатсия хусусияти дигар дошта бошад.

Шаҳс ғайриҳаракати ҳайат, дар маҷмӯъ нисбат ба ниёзҳо ва манфиатҳои инсон бештар ба ҷаҳон муроҷиат мекунад, дар ин аснод аз ҳудуди табиат, шаҳсияти инсонӣ ва худтанзимкунӣ гузашт мекунад. Чунин шаҳс дар сатҳи баланди инкишофи шуур аст, ин як шаҳсияти солим аст, зеро ҳамчун таҷассуми ваҳдати бадан, ақл, дил ва рӯҳ ҳисобида мешавад. Омезиши ҳамаҷонибаи ин омилҳо ба инсон имкон медиҳад, ки мазмун ва моҳияти беназир дошта бошад. Фаъолият аз муваффақият аз ҷиҳати хусусият фарқ мекунад, чун ки ба даст овардани як муваффақият ва аҳамияти беназир дар доираи қобилиятҳои худ аз ангеа, иттилоот ва эҳтиёҷоти одамони дигар сурат мегирад. [1, с. 172]

Дар ҷаҳорҷӯбаи назарияи идоракунии захираҳои инсонӣ, шаҳс ҳамчун сармояи асоси ифода ёфтааст, ки барои созмон додан аҳамияти бузург дорад. Дар чунин шароит, объекти таҳқиқот, истеъдоди маҳсули шаҳс, беҳамтоӣ, фарқияти он ба дигарон ва фарҳанг ҳамчун якпорчагии мақсад ва арзишҳо мебошад.

Э. Шпрингер кӯшиши ба одами типологӣ (гурӯҳи одамон аз руи аломатҳои фардӣ монанд) дар асоси шаш гурӯҳи арзишҳои асосӣ оварданро дошт:

- шаҳси назариявӣ, ки асоси он хоҳиши фаҳмидани моҳияти ашё, зухурот ва ҳодисаҳо, ба даст овардани қонунҳои умумӣ, қонунҳои умумии башарӣ барои соҳаҳои гуногуни ҳаёт мебошад;

- шаҳси иҷтимоӣ як интиқолдиҳандаи принципҳои башардӯстона дар ҳаёт буда, шаҳсро ҳамчун бечунучаро қабул менамояд;

- шаҳси сиёсӣ дорои масъулияти баланд буда, ба таъсир, муқаррар намудани қоидаҳо ва маҳдудиятҳо, истифодаи ваколатҳо (аз ҳад зиёд) барои ба даст овардани натиҷаҳои баланд нигаронида шудааст;

- шаҳси хоҷагӣ, ки дастури асосии он гирифтани манфиатҳои амалӣ мебошад;

- шаҳси эстетикӣ оламо дар ҳамоҳангии шакл, дар ҷустуҷӯи зебоӣ дар ҳама ҷизҳое, ки бо ҳаёт вобастагӣ дорад, меомӯзад;

- шахси диндор ба ҷустуҷӯи муназзам барои маънии ҳаёт равона шуда, ба категорияи ниҳонии мавҷудот нигаронида шудааст [7].

Ташкили тамоюли гуманистӣ дар ҳамкорӣ бо муҳити беруна ва дохилӣ бо арзишҳои умумии инсонии мувофиқат мекунад. Кодекси ахлоқӣ ба шахс имкон медиҳад, ки муҳитеро бо арзишҳо ва эътиқодҳои дақиқ муайяншуда эҷод кунад, рафторҳои ахлоқӣ ва меъёрҳои зиндагиро ба танзим дарорад.

Одами стохастикӣ шахсе мебошад, ки қодир аст ҳолатҳои номуайяно дар асоси қабули беихтиёрон ба сифат ҳаллу фасл кунад. Чунин шахс бидуни таҳлили мантиқӣ, ба худ ва ҷаҳони атроф бодикқат аҳамият медиҳад. Дар модели мавҷудаи иҷтимоӣ иқтисодии ҷаҳонӣ, идора кардани чунин шахс имконнопазир аст ва дар натиҷа, тавсифи шахси бетаҷриба аз доираи ин кор берун нест.

Мувофиқи назарияи эволютсияи энергетикӣ кувваҳои истеҳсолӣ 5 навъи меҳнат ва намудҳои дахлдори энергия ҷудо карда мешаванд: -меҳнати вазнини ҷисмонӣ (энергияи мушак), меҳнати сабуки ҷисмонӣ (энергияи асаб), меҳнати оддии рӯҳӣ (энергияи мантиқӣ), меҳнати мураккаби равонӣ (зеҳнӣ) энергияи зеҳнӣ), меҳнати эҷодӣ (энергияи рӯҳӣ). Сатҳҳои гуногуни энергияи инсон барои ғайолсозии онҳо намудҳои гуногуни таъсирро тақозо мекунад. Ғайолсозии энергияи сатҳи поёнӣ бо бартарии меҳнати ҷисмонӣ пеш аз ҳама бо маҷбуркунӣ ва ҳавасмандкунии моддӣ алоқаманд аст. Ғайолсозии энергияи сатҳи баланд бо бартарии меҳнати рӯҳӣ ва эҷодӣ ба ҳавасмандкунии маънавӣ, тавачҷӯх ба кор ва иштирок дар равандҳои идоракунӣ асос ёфтааст.

Таҳаввули ғояи захираҳои инсонии созмон ба амиқсозии дониш дар бораи табиати инсон, хусусиятҳо, равандҳо ва шароитҳои ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва маънавии ӯ асос ёфтааст. Эволютсия, ки ба ҳаёти инсон таъбиқ мешавад, маънои онро дорад, ки инсон аз ҳолати ибтидоӣ ба ҳолати хушёрӣ, рӯҳонӣ ва талаботҳои муосирӣ мегузарад.

Адабиёт

1. Арсеньева Н.В., Селиванова И.В. Корпоративная социальная ответственность как средство повышения деловой репутации организации // Научные труды (Вестник МАТИ). 2014. № 23 (95). С. 171-176.
2. Губанова С.Е. Развитие индивидуальных компетенций в условиях экономики знаний // Научные труды (Вестник МАТИ). 2014. № 23 (95). С. 225-230.
3. Губанова С.Е., Внучков Ю.А., Комонов Д.А. Исследование проблем управления человеческими ресурсами организации на современном этапе // Вестник Университета (Государственный университет управления). 2017. № 10. С. 5-8.
4. Желтенков А.В., Козлова Е.Г., Афанасьева А.Ю. Управление трудовыми ресурсами. М.: ИИУ МГОУ, 2011. 111 с.
5. Желтенков А.В., Козлова Е.Г., Истратий А.Ю. Управление человеческими ресурсами. М.: ИИУ МГОУ 2011. 128 с.
6. Коваленко М.И., Зинченко А.С. Подготовка кадров в условиях сетевого взаимодействия // Научноград: наука, производство, общество. 2016. № 3. С. 72-75.
7. Понимающая психология [Электронный ресурс] // А.Я. Психология: тесты, тренинги, словарь, статьи: [сайт]. URL: <http://azps.ru> (дата обращения: 01.02.2018).
8. Путятин Л.М., Светликов А.С. Социально-экономические проблемы управления развитием персонала предприятия в условиях кризиса // Сварочное производство. 2009. № 11. С. 48-50.
9. Управление персоналом: современные проблемы и тенденции развития: коллективная монография / под ред. Т.В. Кореньковой. М.: ИИУ МГОУ, 2014. 218 с.

10. Управление персоналом: учеб. для вузов / под ред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еремина. М.: юНИТИ, 2007. 560 с.

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ И ЕГО ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

РАДЖАБОВ МУХТОР АХАДЖОНОВИЧ,

старший преподаватель кафедры управления человеческими ресурсами
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.
Тел.: (+992) 100-00-00-93

Статья посвящена описанию эволюции представления о человеческом ресурсе организации на современном этапе.

Авторами выделены и систематизированы концепции управления человеческим ресурсом в различные эпохи его развития с присущими им индивидуальными особенностями. На основе проведённого исследования сформулированы признаки и особенности человеческого ресурса как объекта управления в современной организации. Особое внимание уделено вопросу изменения в теории менеджмента базовой антропологической модели человека как объекта управления. Доказано, что концепция управления человеком находится в стадии становления и ориентирована на капитализацию человеческого ресурса. Обосновывается мысль, что новая концепция ориентирована на капитализацию человеческого ресурса, имеющего собственную ценность и значимость. Отличительной особенностью данной концепции является креативное управление, обусловленное одарённостью и вовлечённостью сотрудников организации в управленческие процессы.

Ключевые слова: человеческий ресурс, человеческий капитал, интеллектуальный ресурс, интеллектуальный труд, управление человеческим ресурсом.

HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT AND ITS BASIC CONCEPTS IN MODERN ORGANIZATIONS

RADJABOV MUKHTOR AKHADZHONOVICH,

Senior Lecturer at the Department of Human Resource Management of
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 100-00-00-93.

The article is devoted to the description of the evolution of the idea of human resources of the organization at the present stage.

The author have allocated and systematized the concepts of management of human resources during various eras of the development with specific features inherent in them. On the basis of the conducted research the features of a human resource as an object of management in a modern organization are described. Special attention is paid to the issue of change in the theory of management of basic anthropological model of a person as an object of management. It is proved that the concept of human resource management is at the stage of its formation and it is focused on human resource capitalization. The thought that human resources have their own value and importance is substantiated. The distinctive feature of this concept is creative management based on the staff involvement into administrative processes.

Keywords: human resource, human capital, intellectual resource, intellectual labour, human resource management.

УДК: 330

**АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКҲО
ДАР ШАРОИТИ НОРАСОИИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВӢ**

ҲАЁЕВ ҚИЁМУДДИН АМОНУЛЛОЕВИЧ,

ассистенти кафедраи молия ва қарзи

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, маҳаллаи С. Сафаров, 16.

Тел.: (+992) 988-00-60-29. E-mail: qiyom1995@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии таъмини устувори фаъолияти бонкҳо дар шароити норасоии захираҳои молиявӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Бояд гуфт, ки аз ҷониби муаллиф ҷиҳати пешниҳоди таҳқиқотҳои олимони ватанию хориҷӣ доир ба таъмини устувори фаъолияти бонкҳо кӯшишҳо ба ҳарч дода шуда ва ҳамчунин татбиқи онҳо дар амал тавсия шудааст.

Тибқи назарияҳои пешниҳодгардидаи олимони маълум гашт, ки бонкҳои тиҷоратиро мебоҷад, ҷиҳати устувор гардонидани вазъи худ дар шароити бӯҳронӣ ҳар чӣ беиштар захираҳои молиявиро ҷалб намуда ва дар ин асос сатҳи пардохтпазирӣ худро дар назди муштарӣ таъмин намуда бошанд. Аз ин рӯ, тибқи таҳлилҳо пешниҳод карда шуд, ки дар устуворгардонии баҳши низоми бонкӣ ҷиҳати муҳофизат аз тақонҳои бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ мебоҷад сараввал дар асоси ҳамкории ҳамешагии давлат бо ташилотҳои қарзии молиявӣ барномаи махсуси баланд бардорӣ сатҳи дониши молиявии аҳоли аз ҷониби онҳо қабулгашта ва сипас ҷиҳати татбиқи он дар амалия баҳри омӯзонидани аҳоли маблағгузорӣ карда шавад.

Дар асоси фаъолияти мӯътадили баҳши бонкӣ метавон гуфт, ки рушди устувори иқтисодӣ дар назар дошта шуда ва ҳамзамон дар ояндаи наздиктарин сатҳи неқӯаҳволии мардум дар як дараҷаи баландтарин арзёбӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: устувори бонкҳо, норасоии захираҳои молиявӣ, сиёсати молиявии бонк, дороиҳои молиявӣ, субъектҳои хоҷагии халқ, муносибатҳои амонатгузорӣ, хатар, сармояи кофӣ, самаранокии воситаҳои пулӣ.

Дар шароити ҷаҳонишавии ҳамгироии иқтисодӣ ва пайдошавии вазъи бӯҳронӣ дар миқёси ҷаҳон бояд гуфт, ки низоми бонкӣ яке аз муҳаррики асосии ба роҳ мондани истеҳсолоти ҳар як кишвар ҷиҳати то андозае бартараф намудани паёмадҳои манфии вазъи бӯҳронӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, барои таъмини саривактии субъектҳои хоҷагидор бо воситаҳои молиявӣ аз фаъолияти бонкҳо доштани сармояи устуворро тақозо менамояд.

Яке аз олимони ватанӣ Хайрзода Ш.Қ. чунин қайд менамояд, ки дар шароити бӯҳрони молиявӣ сиёсати молиявии бонк бояд ба таъмини устувори молиявии он ва коҳиш додани хавфҳои фаъолияти бонк равона карда шавад [9, с.170].

Дар воқеъ, вазъи бӯҳронӣ яке аз ҳолатҳои ниҳоятан мураккаб дар баҳши бонкӣ ба ҳисоб рафта, дар фаъолияти мӯътадили онҳо таъсири манфӣ мерасонад, ки дар натиҷа ба камшавии сармоя боис гашта ва бо ин васила дар ғайрипардохтпазир гаштани бонкҳои тиҷоратӣ заминагузор мебошад.

Бинобар ин ҳам, бонкҳои тиҷоратӣ яке аз бахшҳои меҳварии молиявӣ дар низоми молиявӣ донишашуда, дар қисмати афзоишёбии дороиҳои молиявии давлат ҷойгоҳи хоссаи худро аллакай касб намудааст.

Бо дарназардошти таъсири мусбати соҳаи бонкдорӣ дар рушди устувори иқтисодӣ боз ҳам иқтисодии ватанӣ Хайрзода Ш.Қ. бар он ақида аст, ки низоми бонкӣ, ҳамчун соҳаи муҳимтарин, ки манфиатҳои иқтисодии ҳамаи субъектҳои хоҷагии халқро фаро мегирад, дар рушди муносибатҳои сармоягузорӣ, амонатгузорӣ, пардохт ва муомилоти байни агентҳои иқтисодӣ нақши бузург дорад [8, с.7].

Бояд тазаккур дод, ки вобаста ба устуворгардони низоми бонкӣ дар шароити норасоии захираҳои молиявӣ қорҳои зиёди таҳқиқотӣ аз ҷониби олимони ватанӣ ва хориҷӣ ба анҷом расонида шудааст, ки метавонем бархе аз онҳоро мушоҳида карда бошем:

- Мирзоев С.С. дар қори таҳқиқотии худ қайд менамояд, ки устувории бонки тиҷоратӣ чунин маъно дорад, ки бонк бояд соҳиби қобилияте бошад, то ки таъсирҳои номусоидро таҳаммул намуда, дар ҳар гуна шароит ва зимни хатару хавфҳои баланд бобарор амал намояд [4, с.24];
- Сафаров С.З. бошад бар он ақида аст, ки дар зери мафҳуми устувории иқтисодии бонки тиҷоратӣ қобилияти дар шароити мавҷудаи муҳити иқтисодӣ ба ҳолати мувозинатӣ ноил шудани бонки тиҷоратӣ ва дар давраи тӯлонии таъсири омилҳои тағйирёбандаи беруниву дохилӣ чунин ҳолатро нигоҳ дошта тавонистани он фаҳмида мешавад [5, с.152];
- Абдулхайров Ф. чунин ибрози андеша дорад, ки бонк дар ҳоле устувор шуморида мешавад, ки уҳдадорихояшро дар назди мизочонаш саривақт иҷро намуда ва барои устувории худ бояд сармояи кофӣ дошта бошад, чунки даромади асосии бонк аз ҳисоби қарз мебошад ва ҳамчунин меъёри фоизи пасандозхояш бояд то андозае паст бошад [1, с.262];
- ҳамчунин, дар ин радиф иқтисодии хориҷӣ Шибаева А.А. менависад, ки танзим ва назорати фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ маҷмӯи усулҳои универсалии таъмини суботи иқтисодии бахши бонкӣ мебошад, ки барои бонкҳо ҷиҳати иҷрои амалиёти пешбиниамудаи қонунгузори бонкӣ заруранд. Қоркарди ин усулҳо бо мақсади умумии рафъи бўҳрони бонкӣ хизмат мекунад [10, с.3];
- Трошин В.А. бошад қайд менамояд, ки устувории молиявии бонки тиҷоратӣ ин, пеш аз ҳама, устувории вазъи молиявии он дар ояндаи дарозмуддат мебошад, маҳз вазъи захираҳои молиявӣ, ки ҳангоми он бонки тиҷоратӣ қобилият дорад тавассути истифодабарии самараноки воситаҳои пулӣ чараёни мунтазами амалисозии фаъолияти иқтисодии худро таъмин созад, фаҳмида мешавад [7, с.263];
- дигар олими хориҷӣ Менжулина Е.В. бар он ақида аст, ки роҳи раҳой аз бўҳрони бонкӣ одатан даҳлати ҳукумат ба шумор меравад [3, с.23].

Бояд зикр намуд, ки тибқи назарияҳои мазкур мо низ ба ақидаҳои олимони дар боло қайд кардашуда розӣ шуда, ҳамчунин бар он ақида ҳастем, ки дар устуворгардони бахши низоми бонкӣ ҷиҳати муҳофизат аз тақонҳои бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ мебошад сараввал дар асоси ҳамкории ҳамешагии давлат бо ташкилотҳои қарзии молиявӣ барномаи махсуси баландбардории сатҳи дониши молиявии аҳоли аз ҷониби онҳо бояд қабул гашта ва сипас ҷиҳати татбиқи он дар амалия баҳри омӯзонидани аҳоли маблағгузорӣ карда шавад.

Бешубҳа, дар чунин вазъи дастгирии молиявӣ метавон гуфт, ки аҳолии кишвар низ ҷиҳати омӯзиш ҳавасманд гашта, метавонанд сатҳи дониши молиявии худро бахусус, дар шароити осебпазирии молиявии ҷаҳонӣ баланд бардошта ва дар ин асос шароити мусоид фароҳам оварда мешавад, ки аз як тараф дар худ малакаҳои босамар идора намудани маблағҳои худиро зиёд намоянд ва аз тарафи дигар бошад имконияти бештар ҷиҳати мустаҳкам намудани робитаҳои онҳо бо низоми бонкӣ ба миён ояд ва ин раванд метавонад дар марҳилаҳои наздиктарин дар таъмини устувории низоми бонкӣ дар шароити бўҳрони заминагузор бошад.

Ногуфта намонад, ки дар тайи солҳои охир бўҳронҳои ба вучуд омада, дар ҷаҳони имрӯза, сараввал сохтори иқтисодии онро дигаргун сохта ва сипас таъсири манфии худро дар тамоми бахшҳои молиявӣ бахусус дар соҳаи низоми бонкии ҳар як кишвар

гузошта истодааст, ки дар натиҷа ба камшавии сатҳи молиявии бонкҳои тижоратӣ ва то андозае ба кандашавии боварии аҳоли аз низоми бонкӣ боис гашта ва намегузорад, ки рушди устувор дар ин бахши афзалиятноки кишвар ба мушоҳида расад.

Вобаста ба ин самт дар маҷаллаи илмӣ Бонки миллии Тоҷикистон “Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ” чунин ишора шудааст, ки рушди устувори бахши бонкӣ дар ҷалби ҳарчи бештари муштариён ва васеъ намудани пешниҳоди хизматрасониҳои муосир асос меёбад [2, с.52].

Агар аз давраи пайдоиши фаъолияти бонкҳо дар таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон назар афканда бошем, ҷалби диққат ва бо ин омил зиёд намудани сатҳи шумораи муштариён яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, ниҳоятан дар марҳилаи муосири асри навин ин ба яке аз падидаҳои сарбаста ҷиҳати пайваст намудани алоқаи ҳамешагии онҳо ба бонкҳои муосир ба шумор меравад.

Ҳамзамон, дар Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 қайд шудааст, ки фарогирии молиявӣ воситаи самараноки бештар намудани дастрасӣ ва истифодаи хизматрасониҳои босифати молиявӣ мебошад, ки дар таъмини рушди устувори бахши молиявӣ нақши муҳим дорад [6, с.2].

Гуфтан бомаврид аст, ки то кадом андозае сатҳи заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ аз ҷониби давлат ва сохторҳои дахлдор тақмил дода шавад, ба он андоза бахшҳои молиявӣ метавонанд худро аз таъсири манфии омилҳои дохилӣ ва берунӣ дар шароити мураккаби иқтисодӣ ҳамчун сипар муҳофизат намуда бошанд.

Аз ин рӯ, аз натиҷаи фаъолияти таъсирбахши бонкҳои тижоратӣ дар рушди устувори бахшҳои воқеии иқтисодӣ назар афканда ба он ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар байни тамоми бахшҳои молиявии давлат низоми бонкӣ яке аз бахшҳои калидӣ ба ҳисоб рафта, дар нигоҳ доштан ва таъмини субъетҳои фаъолияткунанда бо воситаҳои молиявии зарурӣ ва дар ин асос дар баландбардории нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегӣ нақши меҳвариро мебозад.

Адабиёт

1. Абдулхайров Ф. Муаммоҳои устувори фаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Абдулхайров // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва Ҷамъиятӣ. -2015. 2/4(169). - С. 262.
2. Маҷаллаи Бонки Миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ», Душанбе, «Нашриёти муосир», апрел-июни 2020. 2 (89). - С.84.
3. Менжулина Е.В. Международные аспекты банковских кризисов в современных условиях: автореф. дис. ... канд. эконо. наук: 08.00.14 / Е.В. Менжулина. - Москва, 2006. 28 с.
4. Мирзоев С.С. Баландбардории устувори молиявии низоми бонкии Тоҷикистон: дес. ... д.ф. (Phd): 6D.05.09.00 / С.С. Мирзоев. -Душанбе, 2019. – 174 с.
5. Сафаров С.З. Аломаи ва принципҳои устувори молиявии бонкҳои тижоратӣ / С.З. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар. Бахши илмҳои иқтисодӣ. – 2020. 1/3 (77). - С. 152.
6. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. – Душанбе, 2022. – С.74.
7. Трошин В.А. Проблематика оценки финансовой устойчивости коммерческого банка / В.А. Трошин // Молодой ученый. -2004. -№10.-С. 266.
8. Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ (назария, методология, амалия): дес. ... д.и.и: 08.00.10 / Ш.Қ. Хайрзода. - Душанбе, 2021. – 430 с.

9. Хайрзода Ш.Қ. Мушкilotи таъмини сиёсати мутавозини бонкӣ дар самти сармоягузориҳо, қарздиҳӣ ва ташаккули уҳдадориҳои бонкӣ / Ш.Қ. Хайрзода // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. №2. - С. 170.

10. Шибаева А.А. Банковские кризисы в Российской Федерации и пути их преодоления: автореф. дис. ... канд. эконо. наук: 08.00.10 / А.А. Шибаева. - Санкт-Петербург, 2011. – 18 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ В УСЛОВИЯХ ДЕФИЦИТА ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ

ХАЁЕВ КИЁМУДДИН АМОНУЛЛОЕВИЧ,

ассистент кафедры финансов и кредита финансово-экономического факультета
Кулябского государственного университета имени Абуабдулла Рудаки.
735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16.
Тел.: (+992) 988-00-60-29. E-mail: qiyom1995@mail.ru.

В данной статье рассматриваются теоретические основы обеспечения устойчивости деятельности банков в условиях дефицита финансовых ресурсов. Следует сказать, что автором были предприняты усилия по представлению исследований отечественных и зарубежных ученых по обеспечению стабильности деятельности банков, а также рекомендуется их внедрение на практике.

Согласно теориям, предложенным учеными, стало ясно, что коммерческие банки должны привлекать больше финансовых ресурсов, чтобы стабилизировать свое положение в условиях кризиса и на этой основе обеспечивать свой уровень ликвидности перед клиентами. Поэтому по результатам анализа было предложено, что для стабилизации сектора банковской системы в части защиты от потрясений внутреннего и мирового рынков необходимо принять специальную программу повышения уровня финансовых знаний населения на основе постоянного сотрудничества государства с финансово-кредитными организациями, а затем ее осуществление на практике должно финансироваться за счет просвещения населения.

Исходя из нормальной деятельности банковского сектора, можно сказать, что в ближайшее время ожидается устойчивое развитие экономики, при этом уровень благосостояния населения будет оцениваться на самом высоком уровне.

Ключевые слова: *устойчивость банков, дефицит финансовых ресурсов, финансовая политика банка, финансовые активы, субъекты народного хозяйства, депозитарные отношения, риск, достаточность капитала, эффективные денежные средства.*

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR ENSURING THE SUSTAINABILITY OF BANKS IN THE CONDITIONS OF A SHORTAGE OF FINANCIAL RESOURCES

HAYOEV QIYOMUDDIN AMONULLOEVIICH,

assistant of the Department of Finance and Credit of the Faculty of Finance and Economics Kulyab
State University named after Abuabdullah Rudaki.
735360, Republic of Tajikistan, Kulob town, 16, S. Safarov str.
Phone: (+992)-988-00-60-29. E-mail: qiyom1995@mail.ru.

This article discusses the theoretical foundations for ensuring the sustainability of banks in the face of a shortage of financial resources. It should be said that the author has made efforts to present the research of domestic and foreign scientists to ensure the stability of the activities of banks, and it is also recommended to implement them in practice.

According to the theories proposed by scientists, it became clear that commercial banks should attract more financial resources in order to stabilize their position in a crisis and, on this basis, provide their level of liquidity to clients. Therefore, based on the results of the analysis, it was proposed that in order to stabilize the sector of the banking system in terms of protection from shocks in the domestic and world markets, it is necessary to adopt a special program to increase the level of financial knowledge of the population on the basis of constant cooperation between the state and financial and credit organizations, and then its implementation in practice should be financed. by educating the public.

Based on the normal activity of the banking sector, we can say that in the near future sustainable development of the economy is expected, while the level of well-being of the population will be assessed at the highest level.

Key words: *stability of banks, lack of financial resources, financial policy of the bank, financial assets, economic entities, depositary relations, risk, capital adequacy, effective funds.*

УДК: 338.43

НАҚШИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДОУТОВА АДИБА РАҶАБАЛИЕВНА,

ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯч. Сангак Сафаров 16.
Тел.: (+992)-988-83-40-80.

Дар мақола оид ба сатҳи зиндагӣ, таҳия ва татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дурнамои дарозмӯҳлат дар сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳо сухан меравад. Масъалаҳое, ки бояд дар стратегия дарҷ ёбанд, аз ҷумла дастрасии физикӣ ва иқтисодии маҳсулоти гизоӣ, ҳифзи муҳити зист ва идоракунии самарабахш, риояи меъёрҳои агротехникӣ ва дар маҷмӯъ, истифодаи дурусти захираҳои замини ҷумҳурӣ ва афзалиятҳои кишвар дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии органикӣ пешниҳод карда шудаанд. Расидан ба ҳадафҳои умумимиллӣ ва дастрасии аҳоли ба гизо, кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ маркази масъалаҳоро дарбар мегиранд.

Дар мақола асоснок карда шудааст, ки дар шароити кунунӣ истифодаи самараноки обу замин ва зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ бе ворид намудани технологияи нав ва риояи қоидаҳои муосири агротехникии парвариши зироатҳо ғайриимкон мебошад. Инчунин роҳҳои ҳалли масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ дар мамлакат пешниҳод гардидаанд.

Хулоса карда шудааст, ки барои ҳалли масоили бехатарии озуқаворӣ амалӣ намудани маҷмӯи чораҳо лозим мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад зарур аст, ки ҳамкориҳои давлатӣ-хусусӣ мустақкам гардад, ҳамчунин ислоҳоти институтсионалии бо рушди иқтисодии инсонии мамлакат алоқаманд гузаронида шаванд ва пеш аз ҳама дар натиҷаи истифодаи самарабахши заминҳои қораи ва истифодаи технологияҳои муосир дар соҳаи комплекси агросаноатӣ вобаста мебошад.

Калидвожаҳо: сатҳи зиндагӣ, бехатарии озуқаворӣ, дастрасии аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ, кишоварзӣ, сиёсати аграрӣ, таъминнокӣ, таъминнокии аҳолии мамлакат ба маҳсулоти ватанӣ, таъмини корхонаҳои саноатӣ ба ашёи хом, рушди хоҷагӣҳои деҳқонӣ, рушди босуботи иқтисодиёт.

Асри XXI давраи ташаккули фарҳангу технологияи навин буда, бо дарназардошти афзуншавии аҳолии сайёраи замин ниёзмандии инсоният ба неъматҳои моддӣ бештар мегардад. Дар давраи муосир пешрафти ҷомеаи ҷаҳонӣ аз стратегияи давлатӣ дар бахши иқтисодӣ бештар вобастагӣ дорад. Баъди соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон низомии корӣ дар раванди иқтисодӣ ба тағйироти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардидааст. Сиёсати давлатӣ дар соҳаи иқтисодиёт дере нагузашта самар овард, ки дар ин чода заҳмату талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон беандоза бузург мебошад.

Таъмини бехатарии озуқаворӣ дар даҳсолаҳои охир чун бахши муҳими иқтисодӣ мавриди омӯзиш ва чораҷӯӣҳои зарур дар пешбурди зиндагии мардум қарор гирифта, он дар баробари истиқлоли энергетикӣ, саноатикунонии босуръати кишвар ва раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ба самтҳои асосии стратегияи давлатӣ дар чодаи рушди кишвар ворид карда шудааст.

Ҷуноне, ки И.С. Фасеҳзода қайд намудаанд, робитаҳои байниминтақавии озуқаворӣ сатҳи рушди муосирро нишон дода, тақсимои воқеии меҳнатро дар комплекси агросаноатӣ муайян намуда, алоқамандии комплексҳои минтақавии озуқаворӣ, ки ҳамчун муносибатҳои иқтисодии истеҳсолот зӯхур ёфтааст, инчунин

амалигардонӣ ва мубодилаи намудҳои якхелаи озуқаро миёни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони он баррасӣ менамояд [10, с.149-150].

Бо назардошти мушкилотҳои ҷойдошта дар самти бехатарии озуқаворӣ мамлакат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Ҳукумати кишвар дастур доданд, ки доир ба дастгирии соҳаи кишоварзӣ, бахшҳои коркарди маҳсулоти он ва ҳавасманд намудани кишоварзон баҳри истифодаи самараноки захираҳои обу замин тадбирҳои иловагӣ андешанд, инчунин тавассути ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ ҷиҳати азхудкунӣ ва обёрии заминҳои нав ҷорачӯй карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисоди миллӣ буда, таъмини яке аз ҳадафи стратегии Ҳукумат, яъне амнияти озуқаворӣ мамлакат, асосан аз сатҳи рушди он вобаста мебошад.

Дар аксарияти кишварҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ низ мушкилоти таъмини озуқаворӣ дида мешавад. Дар баробари ин, мо бояд дурнаморо ба инобат гирифта, маҳсулоти озуқавориро аз хориҷи кишвар ворид накарда, балки истеҳсолоти ватаниро ба монанди давлатҳои тараққикарда, хусусан ИМА ва Франсия – бештар аз 100%, Олмон – 93%, Италия – 78%, Япония 50%, Руссия – 49,3% ба роҳ монем [9, с. 214].

Бехатарии озуқаворӣ ин чунин ҳолате мебошад, ки дар он давлат қобилияти қонеъ намудани талабот ба озуқаро дар сатҳи мӯътадили ҳаётгузаронии аҳоли кафолат медиҳад. Мафҳуми «Сатҳи мӯътадили ҳаётгузаронии аҳоли» дар доираи илм аз нуқтаи назари рушди инсонӣ шарҳ дода мешавад, ки барои саломатии инсон ва дарозумрии он аҳамият дорад. Яъне дар ин ҳолат бехатарии озуқаворӣ дар захира намудани озуқа ё таъмини истеҳсоли ватании он баҳри ҳимояи манфиатҳои истеҳсолкунанда инъикоси ҳақиқии худро наёфта, балки аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ дар дигаргун сохтани таркиби истеъмолоти аҳоли бо бехтар гардонидани сифати озуқа баҳри нигоҳ доштани саломатии инсон бештар бояд шарҳ дода шавад. Аз ҳамин ҷиҳат ҳам таъмини бехатарии озуқаворӣ асоси рушди инсонӣ ва нерӯи он баромад мекунад.

Таъмини бехатарии озуқаворӣ, аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, чамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, фурӯш, инчунин ҳалли мушкилоти дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии озуқаворӣ хусусияти системавӣ дорад. Мавҷудияти маҳсулоти озуқа ба ҳар нафар аҳоли ба воситаи тарози (баланси) озуқаворӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар тарози озуқаворӣ ҳар кадом маҳсулоти асосии озуқа аз ҷиҳати мавҷудияти умумии худ маҳсулот ва истеъмоли он дар давраи муайян нишон дода мешавад, ки маъмулан як солро дар бар мегирад. Нишондиҳандаи мавҷудияти озуқаворӣ дар миқёси миллӣ ба ҳисоби миёна оварда шудааст ва дар он манбаи дастрас будан ба хонавода (имконияти истеҳсол, дарёфт кардан ё гирифтани озуқа бо ҳар усул) ба назар гирифта намешавад [1, с. 21].

Дар шароити ҷаҳонишавии хоҷагии ҷаҳонӣ истиқлоли иқтисодии ҳар як мамлакат хосияти нисбиро доро мебошад, аммо дар муқаррароти зерин истиқлоли иқтисодӣ ҳамчун имконияти назорати самарабахши захираҳои худӣ ва соҳиб шудани чунин дараҷаи рақобатпазирии иқтисодие мебошад, ки ҳалли ҳамаи мушкилиҳои ҷаҳонӣ ва давлатро таъмин менамояд.

Бехатарии озуқаворӣ ҳамон вақт таъминшуда ҳисобида мешавад, ки агар озуқаворӣ мувофиқ (аз ҷиҳати миқдор, сифат, бехавфӣ ва аз нуқтаи назари иҷтимоӣ фарҳангӣ маъқул) мавҷуд ва дастрас буда, ҳамаи мардум доимо барои таъмини ҳаёти солим чунин озуқавориро қаноатмандона истеъмол кунанд. Бехатарии озуқаворӣ қисми таркибии бехатарии иқтисодӣ буда, мақсади асосии он истифодаи самараноки захираҳо

дар роҳи комёбшавӣ ба тавозуни бозорӣ, яъне ба таносубҳои байни талабот ва таклифоти озуқаворӣ, таъмини ашёи хом барои соҳаҳои коркардабарорӣ ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой мебошад ва ин на танҳо бо истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва имконияти харидории онҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ, инчунин бо қобилияти таъминнокии аҳолии кишвар ба маҳсулоти зарурии озуқаворӣ вобаста мебошад. Бо ин мақсад меъёрҳои тиббии истеъмоли ва санитарӣ барои назорати озуқаворӣ бояд дар сатҳи давлатӣ баррасӣ карда шаванд. Масъалаи мазкурро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфи назар нанамуда, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли меъёрҳои тавсиявӣ муқаррар карда шудааст, ки мо онро дар ҷадвали 1 муфасссал шарҳ додаем.

Ҷадвали 1. Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи маҳсулот	Меъёрҳо		
	Дар як шабонарӯз, г	Дар як моҳ, кг.	Дар як сол, кг.
Нон ва маҳсулоти нонӣ, ярмаҳо, лӯбиёғиҳо	404,7	12,1	147,7
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	111,9	3,4	40,8
Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ	24,6	0,7	9,0
Шир ва маҳсулоти ширӣ	316,0	9,5	115,3
Тухм (дона)	0,5	15,0	180,0
Равған (растанӣ, чарбу)	46,2	1,38	16,6
Қанд	54,8	1,6	20,0
Сабзавот ва полезиҳо	455,0	13,7	166,1
Мева ва буттамева	340,0	10,2	124,1
Картошка	252,0	7,6	92,0
Чой	5	0,15	1,8

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451.

Дар баробари ин, ҳангоми муайян намудани вазъи беҳатарии озуқаворӣ масъалаҳои зерин низ бояд ба назар гирифта шаванд: ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии ватанӣ, ашёи хоми ватанӣ, талаботи аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ тибқи меъёрҳои Ташкилоти Умумиҷаҳонии Тандурустӣ муқарраршуда, сатҳи худтаъминкунӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ тибқи меъёрҳои илман исботшуда бо дарназардошти шароити табиӣ ва иқтисодии макони зист [4, с.31].

Давлат вазифадор аст, ки барои аксарияти аҳоли дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии намудҳои асосии озуқавориро тибқи меъёрҳои ба таври илмӣ асосёфтаи истеъмоли инсон фароҳам орад. Аз ин рӯ, муносибати методологии таҳқиқи бозори озуқаворӣ аз мамлакатҳои Ғарб, ки низомии ташаққули муносибатҳои бозорӣ доранд, набояд нусхабардорӣ карда шавад. Низомии муносибатҳои иқтисодӣ дар шароитҳои хоҷагидорӣ нимбозорӣ ва нимнатуралӣ муносибати замонавӣ навро талаб мекунад. Ин муносибат бояд бо менечменти самарабахш, захираҳои иттилоотӣ ва худӣ низомии ташкили муносибатҳо дар маҷмӯи озуқаворӣ асос ёфта бошад. Низомии идоравӣ бояд хусусиятҳои зеринро ба ҳисоб гирад:

-хувияти мавҷудаи аҳоли оид ба ташаққули захираҳо, ки ба натурализатсияи ҷаҳолияти хоҷагӣ меорад;

-фаъолияти ғайрирасмӣи миёнаравӣ, ки иттилоотро таҳриф намекунад, вале ба баланд шудани нархҳои маҳсулоти озуқаворӣ таъсир мерасонад;

-таваққути фурӯшандаҳои фардӣ дар бозор фурӯштани маҳсулоти озуқаворӣ, ки ба ҳаҷми он баҳо додан номумкин аст;

-робитаи сусти дар байни бахшҳои истеҳсоли ва истеъмоли иқтисодӣ.

Роҳҳои ноил шудан ба таъминоти озуқавориро нишон дода, қайд менамоем, ки ҳар як давлат ва Тоҷикистон низ истисно нест, асоси «бехатарии озуқаворӣ»-ро тибқи хусусиятҳои он, ҳамчунин тибқи нақши анъана, тарзи зиндагӣ ва психологияи аҳоли ташкил медиҳад.

Дар навбати худ, зарур аст, ки аз ҳисоби ба вуҷуд овардани муносибатҳо ва муттаҳид намудани онҳо, тадбир оид ба тақмили низоми идораи тамоми соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва қор қарда баровардани низоми чорабиниҳо доир ба баланд кардани устувории робитаи дучонибаи воҳидҳои низоми агробизнеси мамлакат ва минтақаҳо андешида шаванд. Бо озуқаворӣ таъмин будани аҳоли яке аз роҳҳои асосии муайян кардани вазъи бехатарии озуқаворӣ мебошад. Дар умум, вазъи бехатарии озуқаворӣ мамлакатро ду нишондиҳанда муайян мекунанд:

-ҳаҷми умумии захираҳои ғалладонагӣ (миқдори зарурии захираи солони то ҳосили оянда);

-истеҳсоли молҳои дигари озуқаворӣ ба ҳисоби миёна ба сари аҳоли.

Новобаста ба афзоиши босуръати шумораи аҳоли, ки дар соли 2020 9,3 млн. нафарро ташкил медод ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 9,8 млн. нафар расидааст, ки нисбат ба соли 2020 суръати афзоиши аҳоли 0,5 % зиёд мебошад [6, с.8].

Чунон ки таҳлилҳо нишон медиҳанд истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ба сари аҳоли дар даври истиқлол рӯ ба беҳбудӣ овардааст, ки мо дар ҷадвали 2 бо пуррагӣ шарҳ додаем. Нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли низ бо роҳҳои рушди хоҷаҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз нишондиҳандаҳои муҳим барои муайян намудани сатҳи бехатарии озуқаворӣ ба шумор меравад.

Ҷадвали 2. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳоли, кг.

Номгӯии маҳсулот	Солҳо							1991 нисбат ба 2020 (%)
	1991	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Ғалладона	54,3	164,8	163,4	161,2	141,5	152,2	165,0	3-баробар
Картошка	32,3	105,0	103,9	88,6	106,8	107,9	108,7	3-баробар
Сабзавот	112,1	197,2	202,2	210,4	234,8	236,7	263,5	2-баробар
Полизӣ	31,2	70,1	68,7	71,4	71,1	76,1	80,5	+ 58,0 %
Меваҳо ва буттамеваҳо	31,6	35,4	42,1	45,8	49,6	51,4	49,7	+ 57,2 %
Ангур	21,6	24,1	24,8	25,8	26,8	26,8	25,4	+ 11,7 %
Гӯшт (дар вазни кушташуда)	13,4	13,2	13,5	14,1	14,5	14,8	16,0	+ 19,4 %
Шир	104,9	105,2	106,2	107,5	108,9	108,5	108,5	+ 0,3 %
Тухм, дона	81,1	42,3	39,0	38,6	49,9	78,7	104,5	+ 28,8 %

Сарчашма: *Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2021, С.15.*

Чуноне, ки аз чадвали мазкур ба мо маълум гашт истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳолии кишвар дар бештари маврид нисбат ба нишондиҳандаҳои соли 1991 рушд ёфтааст.

Чадвали 4. Таъминнокии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҳсулоти кишоварзӣ (таносуби фоизи бо меъёри тавсияшавандаи истеъмол 1 кг/одам дар як сол)

Навъҳои маҳсулот	Меъёри тавсияшавандаи истеъмол 1 кг/одам дар як сол	СОЛҲО					
		2018		2019		2020	
		Ба сари аҳоли,	Сатҳи таъмин будан, %	Ба сари аҳоли кг.	Сатҳи таъмин будан, %	Ба сари аҳоли, кг.	Сатҳи таъмин будан, %
Ғалла маҳсулоти ғалладонагӣ	147,7	141,5	95,8	152,2	103,0	165,0	111,7
Картошка	92,0	106,8	116,0	107,9	117,2	108,7	118,1
Сабзавот ва обчакорӣ	166,1	234,8	141,3	236,7	142,5	263,5	158,6
Мевагӣ ва ангур	124,1	76,4	61,5	78,2	63,0	75,1	60,5
Шир ва маҳсулоти ширӣ	115,3	106,2	92,1	49,6	43,0	50,4	43,7
Гӯшт ва маҳсулоти гуشتӣ	40,8	14,5	35,5	14,8	36,2	16,0	39,2
Тухум (дона)	180,0	49,9	27,7	78,7	43,7	104,5	58,0

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маводи маҷмӯаи омории Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021, саҳ.15

Дар солҳои 80-уми асри XX, пас аз муваффақиятҳои «инқилоби сабз», ки ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ мусоидат намуданд, эътироф карда шуд, ки норасоии маҳсулоти хӯрокворӣ ва ҳатто гуруснагӣ, аксаран на он қадар аз сабаби коҳиши якбораи истеҳсолоти маҳсулоти хӯрокворӣ ба вуҷуд омадааст, чӣ қадаре ки аз паст шудани даромади кишрҳои муайяни ҷамъият, яъне талаботи харидорӣ ба амал меояд. Аз ҳамин сабаб, ба мафҳуми «бехатарии озуқаворӣ» аломатҳои чун дастрасии воқеӣ ба иқтисодии аҳоли ба озуқаворӣ низ дохил шудаанд.

Бехатарии иқтисодӣ ба таъмини аҳолии мамлакат бо маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва озуқаворӣ оварда мерасонад, дар баробари ин, бештар бехатарии озуқаворӣ ва истиқлол айният дода шуда, дар ин маврид манбаъҳои озуқаворӣ ва қобилияти харидории аҳоли ба назар гирифта намешаванд.

Ташкил додани низоми идоракунии устувор аз ғуногуншаклии таркибҳои бозорӣ ҷудо намудани унсурҳои инфрасохтори низомташкилкунада ва дар соҳаҳо муттаҳид намудани онҳоро дар назар дорад. Хангоми вобаста бо мувозинаи тақозо ва арзаҳои маҳсулот ва вазъии иҷтимоии харидорон, низоми таҳлил ва пешгӯии рушди бозори озуқаворӣ, тағйир наёфтани роҳҳои ташаккулёбии нархҳо, давлат ин вазъро танзим мекунад. Ба яке аз роҳҳои танзим дар ин ҳолат ҷорӣ кардани сиёсати нархӣ дохил мешавад. Пеш аз иҷро намудани ин мақсад, санҷиши саривақтии бозори озуқаворӣ минтақа, ба ҳисоб гирифтани иқтисодии он ва пешгӯии рушд бо роҳи дар марказҳои

шаҳр ва ноҳияҳо ташкили Марказҳои санҷиши сифатӣ ва консалтингӣ (мониторинги консалтингӣ) зарур мебошад.

Дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта таҷрибаи чандинсолаи дастгирии молиявии хоҷагиҳои фермерӣ нишон дод, ки афзоиши ёрии пулии давлат ба ин хоҷагӣ мисли истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ самарабахш нест. Маҳз барои ҳамин гузариш ба модели нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар он нархҳои ҷаҳонӣ асосӣ мебошанд, зарурати бо мақсади дастгирии нархҳои дохилӣ аз буҷет ҷудо намудани маблағи зиёдро ба вучуд овард. Вале аз ин пас, ҳатто дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта, имконнопазир будани давом додани пулҷудокунии соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб гирифта шуда, дар аксари онҳо зарурати дида баромадани принципҳои бунёдии сиёсати аграрӣ пайдо шуд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи молҳои озуқаворӣ дар ҳаҷми умумии содирот дар солҳои 2020 - 2021 - ум мутобиқан 2,8 ва 3,0 фоизро ташкил кардааст. Дар воридот таносуби онҳо хеле зиёд буда, мутобиқан, 30,8 ва 29,6 фоизро ташкил дод. Молҳои асосии воридшаванда аз инҳо иборатанд: гандум ва орд, ки таносуби бештарро ташкил медиҳанд, қанду шакар, рағғани растанӣ, маҳсулот аз орд, маҳсулоти ширӣ, тухм ва ғайраҳо. Воридоти молҳои озуқаворӣ - 7,8 % кам шудааст, аз он ҷумла воридоти орд - 49,0 %, қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ - 6,2 % макарон - 15,9 %, шарбати меваю сабзавот - 57,1 % ва рағғани растанӣ - 11,6 % кам шудааст [1, с.20].

Ҷадвали 3. Содироту воридоти маҳсулоти асосии озуқаворӣ ва ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии савдо дар моҳҳои январ – декабри солҳои 2020-2021

(ҳазор тонна)

Номгӯи маҳсулот	Содирот		2021 нисбат ба 2020 (%)	Воридот		2021 нисбат ба 2020 (%)
	2020	2021		2020	2021	
Молҳои озуқаворӣ	14,4	14,8	102,8	412,5	380,4	92,2
Аз онҳо:						
Гандум	-	-	-	203,9	219,5	107,7
Орд	-	-	-	23,1	11,8	51,0
Қанду шакар ва маснуоти қандӣ	-	-	-	58,4	54,6	93,8
Макарон ва маҳсулоти он	-	-	-	4,4	3,7	84,1
Рағғани растанӣ	-	-	-	23,3	20,6	88,4
Шир ва маҳсулоти ширӣ	-	-	-	1,9	2,1	110,6
Тухм	-	-	-	0,2	0,2	100,0
Чой	-	-	-	1,1	1,1	100,0
Картошка	-	-	-	8,0	10,0	125,0
Сабзавот	6,7	5,4	80,6	10,4	13,8	132,7
Меваҷот ва бехмеваҳо	5,0	5,9	118,0	15,1	17,1	113,2
Шарбати мева ва сабзавот	-	-	-	0,7	0,3	42,9
Сабзавоти консервашуда, қайлаҳои помидор	-	-	-	0,3	0,4	133,0

Ҳиссаи маҳсулоти хӯрокворӣ дар ҳаҷми умумӣ, ба ҳисоби фоиз	2,8	3,0	107,1	30,8	29,6	96,1

Сарчашма: Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №1-2021 Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2021. С 20.

Гарчанде, ки таъмини маҳсулоти озуқаворӣи ватанӣ нисбати солҳои 1997-1998 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2021 хеле пеш рафтааст, вале ҳоло ҳам ҳиссаи баъзе маҳсулотҳои озуқаворӣи воридотӣ аз меъёр зиёд ба назар мерасад.

Истифодаи нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба сари аҳоли барои яқиндорӣ сол имконият медиҳад, ки аз рӯи он тамоюли тағйироти мавҷудияти умумӣ, воридот, содирот, инчунин мавҷудияти озуқаворӣ барои истеъмоли аҳоли баҳо дода шавад.

Рушди соҳаи кишоварзӣ барои муваффақ шудан дар роҳи раҳо намудани аҳолии минтақаҳои кӯхистон аз камбизоатӣ ва таъмини онҳо бо маҳсулоти баландсифат, дар ин замина таъмини бехатарии озуқаворӣи кишвар дар сатҳи ҷаҳон муҳим доништа мешавад.

Дар баробари ин, чи тавре, ки А.А. Солеҳзода қайд намудаанд, махсусан, тавсеа додани дастрасӣ ва сахм дар таъмини фаровони маҳсулоти озуқа, бехтар намудани сифат ва таъмини бехатарии он дар асоси гузариш ба дараҷаи баланди саноатикунонӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ, дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ бехатар асоси ислоҳоти соҳаро ташкил медиҳанд [8, с.5-9].

Ҷуноне, ки муҳаққиқон Фасеҳзода И.С. ва Назарзода А. қайд намудаанд, аз рушди соҳаи кишоварзӣ сатҳи зиндагии мардум беҳбудӣ пайдо менамоянд: ҳаҷм ва сифати хуби озуқаворӣ, даромад ба сари аҳоли, таъминот ва хизматрасонии хуб, беҳбудии вазъи иҷтимоӣ ба он алоқаманданд. Дар ҳамаи давраи замони соҳаи кишоварзӣ дар рушди босуботи кишвар нақши муҳим дошта, барои роҳандозӣ гардидани нақшаҳои давлатӣ дар соҳаи иқтисодӣ заминаи мусоид фароҳам овардааст [11, с.58-64].

Аз ин ҷо, таъминоти бехатарии иқтисодӣ ҳалли як қатор масъалаҳоро дар назар дорад:

- ташкил намудани шароитҳои иқтисодии босубот барои рушди бозори озуқаворӣи мамлакат;
- гузаронидани сиёсати самарабахши агроозуқаворӣ;
- таъмини имкониятҳои баробар барои ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ;
- гузаронидани сиёсати дурусти миллӣ дар соҳаи бо кор таъминкунии аҳоли;
- амалӣ гардонидани сиёсати иҷтимоии давлат, ки ба решакан кардани камбизоатӣ ва нобаробарӣ дар бобати дастрасӣ ба озуқаворӣи хушсифат, ҳамчунин истифодаи он равона шудааст;
- ба даст овардани истеҳсолоти устувор, мӯътадил ва гуногуни озуқаворӣ, баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва самарабахшии меҳнат;
- амалӣ намудани стратегияҳои рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ бо мақсади зиёд намудани имкониятҳои маҳаллии истеҳсоли озуқаворӣ;
- мусоидат намудан ба дохил кардани технологияҳои пешқадам дар соҳаи истеҳсолот, коркардкунӣ, нигоҳдорӣ ва фурӯши ашёи хом ва озуқаворӣ;
- истифода бурдани афзалиятҳои тақсмоти байналхалқии меҳнат;
- гузаронидани фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, таъмини мувозина баъни фаъолияти содиротию воридотӣ;
- сармоягузориҳои соҳаи аграрӣ

Умуман, бехатарии озуқаворӣ яке аз воҳидҳои муҳимми бехатарии иқтисодии мамлакат ба ҳисоб рафта, бо маҷмӯи шароитҳои иқтисодӣ ва иҷтимоие таъмин мешавад,

ки бо рушди хочагии аҳоли ва тамоми маҷмӯи озуқаворӣ, ҳамчунин бо вазъи умумии иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ алоқаманд мебошад.

Ҳамин тавр, метавон қайд кард, ки барои ҳалли масоили бехатарии озуқаворӣ амалӣ намудани маҷмӯи чораҳо лозим мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад зарур аст, ки ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ мустақкам гардад, ҳамчунин ислоҳоти ниҳодии бо рушди иқтисодии инсонии мамлакат алоқаманд гузаронида шаванд ва ин пеш аз ҳама ба натиҷаи истифодаи самарабахши заминҳои қорам ва истифодаи технологияҳои муосир дар соҳаи комплекси агросаноатӣ вобаста мебошад.

Адабиёт

1. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2021. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2021. – 170 С.

2. Вазъи иҷтимоию иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ – декабр. Душанбе – 2020. – С. 24-25.

3. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмӯаи омили. Агентии омили назди Президенти ҚТ. – Душанбе, 2021

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқорӣ» санаи истифодашуда: 28.12.2012 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, №643, 18 05 2009 с., Душанбе 2016г. сах. 6-9.

5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 21.12.2021.

6. Солеҳзода А.А. Фактори, влиающие на уровень продовольственной безопасности / А.А.Солехзода, И.С.Фасихов // Научные исследования: Ключевые проблемы III тысячелетия (Россия, Москва). - 8 (9). – 2016. - С.15-23.

7. Солеҳзода А.А. Ҷабҳаҳои стратегии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар Тоҷикистон / А.А.Солехзода, И.С. Фасехзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар шумораи илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва умумӣ. Душанбе, 2018. №3.- С. 3-8.

8. Нурализода А.Н. Ҳамбастагии сатҳ ва сифати зиндагӣ: Ҷанбаҳои стратегии баланд бардоштани он // А.Н.Нурализода, А.С.Қаландаров / Паёми молия ва иқтисод (маҷалаи илмӣ-амалӣ). Душанбе-2019, №3 (19), сах. 94-101.

9. Фасехзода И.С. Международная валютная система и этапы ее развития / И.С.Фасехзода, Н.Ш.Шарифзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019., №5-2 с.100-105

10. Фасехзода И.С. Пути совершенствования производства сельскохозяйственной продукции в развитии производства продовольственной продукции / И.С.Фасехзода, Х.А.Сайдалиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 10. С. 149-156.

11. Фасехзода И.С. Рушди истеҳсолоти маҳсулоти озуқаворӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти минтақа / И.С.Фасехзода, А.Назарзода // Маҷаллаи илмию сиёсии «Идоракунии давлатӣ»-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №3 (52), Душанбе-2021с., С.58-64

12. Фасехзода И.С. Ҳолат ва роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / И.С.Фасехзода / Паёми молия ва иқтисод (маҷалаи илмӣ-амалӣ). Душанбе-2019, №2 (18), сах. 52-59

13. Шамсов Дж.И. Формирование регионального рынка молока в Республики Таджикистан // Дж.И.Шамсов, И.Шерхон / Журнал «Наука и образование сегодня» Российская Федерация, Москва, №11 (58), 2020 г., С.17-22, ISSN 2414-5718.

РОЛЬ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ДОУТОВА АДИБА РАДЖАБАЛИЕВНА,

ассистент кафедры экономика предприятий и предпринимательство
Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки.
735360. Республика Таджикистан, город Куляб, ул. Сангака Сафарова 16.
Тел.: (+992)-988-83-40-80

В статье рассматривается уровень жизни, разработка и реализация стратегии продовольственной безопасности Республики Таджикистан на долгосрочную перспективу с точки зрения уровня жизни населения в регионах. Предлагаются вопросы, которые должны быть включены в стратегию, в том числе физическая и экономическая доступность качественного продовольствия, сохранение экологических норм и эффективного менеджмента, соблюдения агротехнических норм и в целом использование преимуществ страны в производстве органической сельскохозяйственной продукции. Достижение стратегических целей, доступность продовольствия населению, снижение уровня бедности и развитие агропромышленного сектора составляют основу исследования.

В статье обосновано, что в современных условиях эффективного использования земельных и водных ресурсов и увеличения объема производства сельскохозяйственной продукции невозможно без внедрения новых технологий и соблюдения агротехнических норм выращивания культур. Также предложены пути обеспечения продовольственной безопасности в стране.

Сделано заключение, что для решения проблем продовольственной безопасности необходимо принять ряд мер. Для достижения цели необходимо расширения государственно-частного партнерства, а также проведение институциональных реформ, связанных с потенциалом человеческих ресурсов страны, эффективным использованием пахотных земель и использованием современной технологии в агропромышленном комплексе.

Ключевые слова: *уровень жизни, продовольственная безопасность, доступность продовольствия, агротехнические нормы, продовольственное обеспечение, норма потребления, сельского хозяйство, аграрная политика, развитие дехканских хозяйств, устойчивое экономическое развитие.*

THE ROLE OF FOOD SECURITY IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

DOUTOVA ADIBA RADZHABALIEVNA,

Assistant of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship,
Kulob State University named after Abuabdullahi Rudaki.
735360. Republic of Tajikistan, Kulob town, 16 Sangak Safarov str.
Phone.: (+992)-988-83-40-80.

The article discusses the development and implementation of a long-term food security strategy for the Republic of Tajikistan in terms of the standard of living of the population in the regions. It proposes questions that should be included in the strategy, including the physical and economic accessibility of high-quality food, the preservation of environmental standards and effective management, compliance with agricultural standards, and in general the use of the country's advantages in the production of organic agricultural products. Achievement of strategic goals, availability of food to the population, poverty reduction and development of the agro-industrial sector form the basis of the study. The article justifies that in modern conditions of effective use of land and water resources and increase in agricultural production, it is impossible without the introduction of new technologies and compliance with agricultural standards for growing crops. Ways to ensure food security in the country are also proposed.

It was concluded that a number of measures were needed to address food security. To achieve the goal, it is necessary to expand public-private partnerships, as well as institutional reforms related to the potential of the country's human resources, the effective use of arable land and the use of modern technology in the agro-industrial complex.

Keywords: *standard of living, food security, availability of food, agrotechnical standards, food supply, consumption rate, agriculture, supply of industrial enterprises with raw materials, development of dekhkan farms, export of domestic products to the country, sustainable economic development.*

УДК 338.45

САНОАТ ҲАМЧУН СОҲАИ АФЗАЛИЯТНОКИ ИСТЕҲСОЛОТИ МОДДӢ

ҲУСЕЙНОВ УМАРҶОН САИДАКБАРОВИЧ,

ассистенти кафедраи менечменти

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.Тел.: (+992) 988-83-10-74. E-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллиф ақидаҳои олимони ватанию хориҷиро оиди соҳаи саноат, саноати сабук нишон дода таҳлилҳо барои рушди соҳибқарории саноатӣ гузаронидааст. Қайд намудааст, ки рушди иқтисодию иқтисодии Тоҷикистон ба сатҳи инкишофи техникию технологияи саноат алоқаи зич дошта, он дар камолоти истеҳсолоти моддӣ ва ғайримоддӣ ҷомеа, хусусан ташаккули даромадҳои аҳоли ва ғани гардонидани буҷети давлатӣ, таъмини эҳтиёҷоти мамлакат бо маҳсулоти саноатии ватанӣ ва ҷалби аҳолии қобили меҳнат ба истеҳсолот нақши муайянкунандаро мебошад.

Дар баробари ин муҳимияти соҳаи саноат ва такмилдиҳии механизмҳои самаранокӣ пешкаш намудани ёрии давлатӣ ба соҳибқарории саноатӣ ҳал намудани якчанд вазифаҳои махсусро пешбинӣ карда бо мисолҳои мушаххас таҳлилу баррасӣ кардаанд. Сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди бемайлони соҳибқарории саноатӣ, аз байн бурдани монеаҳои ин соҳа нигаронида шудааст. Ҳамчунин муаллиф дар мақола зимни таҳқиқ иброз доштааст, ки рушди соҳибқарории саноатӣ дар заминаҳои ҳуқуқӣ асоси устувор дошта, бешубҳа ба рушди иқтисодиёти милли таъсири мусбӣ мерасонад.

Калидвожаҳо: саноат, саноати сабук, соҳибқарорӣ, сармоягузорӣ, санҷишҳои андоз, қарз, молиявӣ, сайёҳӣ, иқтисодӣ, омор, шаҳодатнома, иқтисоди милли, истеҳсоли, корхонаҳои саноатӣ, саноати вазнин.

Саноат яке аз соҳаи пешбарандаи иқтисодиёти миллии ҳар давлат ба ҳисоб меравад. Иқтисодиёти миллии дилхоҳ давлатро бе саноат тасавур кардан ғайриимкон мебошад. Агар мо ба давлатҳои тараққиқкардаи дунё назар афканем мебинем, ки онҳо асосан аз ҳисоби рушди соҳаи саноат ба дараҷаи баланди иқтисодӣ ноил гардидаанд. Онҳо зина ба зина соҳаи саноати худро ташакул дода ба дараҷаи баланди саноатӣ расидаанд. Ин маънои онро дорад, ки дар даврҳои гузашта шакли оддии истеҳсоли саноатӣ мавҷуд буд. Дар зинаи аввали пайдоишаш ҳамчун шакли содаи истеҳсолот амал мекард. Зина ба зина аз шакли оддии истеҳсолот ба шакли мураккаб гузашт.

Дар адабиёти иқтисодӣ вобаста ба бахши саноат ва саноати сабук ақидаву андешаҳои гуногуни олимони соҳа мавҷуд аст. Қайд намудан зарур аст, ки саноат яке аз бахшҳои асосии иқтисодиёти милли буда, ба сатҳи рушди қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷомеа таъсири ҳалкунанда дорад. Чи хеле, ки муҳаққиқ Байдина Д. қайд менамояд, "Саноат ин бахши муҳимтарини хоҷагии халқ аст, ки бо тамоми соҳаҳои маҷмӯи иқтисодӣ алоқаманд аст ва ба сатҳи рушди иқтисодии ҷомеа таъсир мерасонад. Он ба ду гурӯҳи калон - саноати истихроҷкунанда ва саноати истеҳсолкунанда тақсим гардида, истихроҷу коркарди ашёи хом ва энергия, ташкили воситаҳои истеҳсолот, қисми зиёди молҳои истифодабарии шахсӣ ва саноатӣ ва расондани хизматҳои гуногунро дар бар мегирад".[12]

Барисов А.Б. "Саноат соҳаҳои пешбари истеҳсоли маводи моддӣ, корхонаҳое, ки истихроҷи ашёи хом, истеҳсолу коркарди мавод ва нерӯи барқ, истеҳсоли мошинҳо мебошад".[13. 860с]

Бегентаев М.М. "Саноат маҷмӯи корхонаҳое, ки ба истеҳсоли асбобҳо, истихроҷи ашёи хом саноатӣ, маводҳо, истеҳсоли энергия ва коркарди минбаъдаи

маҳсулоте, ки дар саноат ё дар соҳаи кишоварзӣ истеҳсол гардидааст - истеҳсоли молҳои истеъмолӣ нигаронида шудааст".[14. 420с]

Гилязова Е.Е., Кобелев В.Н, Макарова И.В. "Саноат соҳаи пешбари истеҳсоли маводи моддӣ мебошад; Бахши саноатии иқтисодиёт истихроҷи маъдан, истеҳсолот, энергетика, сохтмон, газ ва обро дар бар мегирад. Саноат ин маҷмӯи корхонаҳост (комбинатҳо, заводҳо, фабрикаҳо, конҳо, нерӯгоҳҳои барқӣ), ки ба истеҳсоли асбобҳо, истихроҷи ашё, мавод, сӯзишворӣ, истеҳсоли энергия ва коркарди минбаъдаи маҳсулоте, ки дар саноат ба даст оварда шудаанд ё дар хоҷагии қишлоқ истеҳсол мегарданд, нигаронида шудааст".[15. 163-168]

Дадоматов Д.Н. "соҳибкории саноатӣ ин тариқи соҳибкории кооперативӣ, саҳҳомӣ ва хусусӣ буда, соҳибкорӣ миёна метавонанд дар шакли моликияти давлатӣ, моликияти иҷоравӣ ва муштарак рушд ёбад".[16. 140с]

Лолаев З.Х., Сафаров К.А., Ашуров К.Р. қайд намеkunанд, ки истеҳсолоти саноатӣ муҳарриқи иқтисодиёти миллӣ буда, он шуғли аҳолиро таъмин месозад, манбаи даромади буҷаи давлатӣ ва дар маҷмӯъ омили муҳимтарин дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ мебошад. Бо мақсади иҷрои ин вазифаҳо ва расидан ба рушди саноатии кишвар то имрӯз як қатор барномаҳои соҳавӣ амалӣ карда шуданд, ки ба васеъ шудани коркарди аввалияи ашёи хоми саноатӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат намудаанд.[17. 245с]

Дар охири асри XVIII дар иқтисодиёти Англия ва бисёр мамлакатҳои дигар табаддулоти саноатӣ ба миён омад. Гузаштан аз мануфактура ба истеҳсолоти саноатии бузург (заводҳо, фабрикаҳо) заминдорӣ калон ибтидо ёфт. Инкилоби саноатӣ бо ҷунин рӯйдодҳо ҳамқадам буд суръати баланди инкишофи саноат, якбора афзудани миқдори аҳолии шаҳр аз ҳисоби фароҳам омадани мардуми деҳот, дар истеҳсолоти калон истифода бурдани меҳнати ғайритаҳассусии коргарон, инчунин занону кӯдакон шиддати кор боло рафт, вале андозаи музди кор паст шуд. Бекор мондан хусусияти оммавӣ гирифт, нобаробарӣ миёни одамон баланд рафт, муқобилият миёни саноатчиёну заминдорон ба миён омада, дар натиҷа болоравии нархҳо ба вуҷуд овард. Ҳамин тавр саноат аз давраи аввали пайдоишаш зинаҳои гуногунро тай карда, ба шакли ҳозирааш омада расидааст.

Он дастгоҳҳои механикӣ, ки истеҳсолоти саноатиро ташкил медоданд ва иқтидорҳои ками истеҳсоли доштанд бо дастгоҳҳои нисбатан хубтар иваз карда шудаанд. Афзалияти дастгоҳҳои нав дар он буд, ки шумораи ками кормандонро талаб карда, маҳсулоти нисбатан босифатро истеҳсол мекарданд. Ҳамин тавр фаъолияти дастгоҳҳо самараноктар гардида, рушди соҳаи саноатро давра ба давра таъмин мекарданд.

Бо тараққӣ кардани саноат шаклҳои нави истеҳсолоти саноатӣ ба амал омад. Талабот ба молу маҳсулоти соҳаҳои саноат афзуд. Аз мануфактура ба истеҳсолоти механикӣ ва аз истеҳсолоти механикӣ ба истеҳсолоти автоматӣ гузаштани саноат ба амал омад. Дар айни замон он аксарияти молҳое, ки дар ҷаҳон маъруфанд аз ҷониби ширкатҳои бузург истеҳсол карда мешаванд.

Ҳамин тавр истеҳсолоти саноатӣ бо пайдо шудани талаботи нав ба нави аҳоли дар қатори рушди илм ва инноватсия рушд карда, то ин дам ба як сатҳи муайяни афзоиши худ омада расид.

Баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати мустақил эътироф гардид. Мустақилияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 1-уми Конститутсия дарҷ гардидааст, ки аз он ҷумла омадааст: "Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад". [1]

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтисоди миллии худ гардида мустақилияти пурраро пешбурди иқтисодиёт ба даст овард. Саноат яке аз соҳаҳои пешбарандаи иқтисоди милли ба ҳисоб меравад.

Барои ба мақсадҳои гузаштаи мамлакат расидан бояд пеш аз ҳама ба тараққиёти соҳаи саноат аҳамияти махсус дод, зеро саноат соҳаи асосӣ ва муҳимтарини ҳоҷагии халқ мебошад. Саноат ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии халқро бо техникаи пешрав таъмин мекунад. Аз дараҷа, суръат ва хусусияти инкишофи саноат дараҷаи техникаи соҳаҳои кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт, алоқа, савдо ва прогресси техникаи ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии халқ вобаста аст. Инкишофи минбаъдаи соҳаи саноат, ва пеш аз ҳама соҳаҳои саноати вазнин заминаи муҳимтарини пурзӯр кардани потенциал ва ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои истиқлоли иқтисодии кишвари мо Тоҷикистон мебошад.

Ин соҳа маҳсулоти кишоварзиро коркард намуда ҳиссаи асосии молҳои сермасрифро истеҳсол менамояд. Бинобар ин аз рушди соҳаи саноат ҳамчун таъминкунандаи асосии афзунгардонии некуаҳволии ҳаёти мардуми мамлакат вобаста аст.

Соҳаи саноат, хусусан саноати мошинсозӣ, металлургия, коркарди металл асоси такрористеҳсолкунии васеи ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии халқ мебошад. Ин соҳа мунтазам воситаҳои истеҳсолотро ҳам барои соҳаи саноат ва ҳам барои ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии халқ такрор истеҳсол мекунад. Таҷҳизонии техникаи ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии халқ аз тарафи соҳаи саноат ҳамчун асоси рушди бемайлони ҳосилнокии меҳнат ва афзоиши мунтазами миқёси истеҳсолот хизмат менамояд.

Дар давраи истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳкими иқтисодии иқтисодиёти иҷтимоии бахши хусусӣ дар саноат, баланд бардоштани мавқеи он дар ҳалли мушкилоти шуғл ва бекорӣ, афзоиши даромаднокии ва инкишофи хусусиятҳои касбии зехнии кормандони соҳа, таҳкими сохтори таркибии истеҳсолот, самарабахш гардонидани сиёсати сармоягузорӣ ва инноватсионӣ ва тақмили механизми дастгирии давлатии ин соҳа мавқеи асосиро ишғол мекунанд.

Таҳлили вазъияти иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки рушди иқтисодӣ, ҳалли бештари муаммоҳои иҷтимоӣ, баландбардории некуаҳволии аҳолии мамлакат дар асоси инкишофи соҳаи саноат муайян карда мешавад.

Рушди иҷтимоӣ иқтисодии Тоҷикистон ба сатҳи инкишофи техникаи технологияи саноат алоқаи зич дошта, он дар камолоти истеҳсолоти моддӣ ва ғайримоддӣ ҷомеа, хусусан ташаккули даромадҳои аҳоли ва ғайи гардонидани бучети давлатӣ, таъмини эҳтиёҷоти мамлакат бо маҳсулоти саноати ватанӣ ва ҷалби аҳолии қобили меҳнат ба истеҳсолот нақши муайянкунандаро мебозад.[6]

Таҳлили вазъияти иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки рушди иқтисодӣ, ҳалли бештари муаммоҳои иҷтимоӣ, баландбардории некуаҳволии аҳолии мамлакат дар асоси инкишофи соҳаи саноат муайян карда мешавад.[7. 209с.]

Имрӯз саноати Тоҷикистон ба симои хоси миллии давлати мустақил соҳиб гардидааст. Акнун он бояд ба тамоми хусусиятҳои мақоми нав мувофиқ шуда, дар доираи ҷорабиниҳои ташкилии техникаи аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда, ки самаранокӣ истеҳсолотро бо устувории занҷири арзиши иловашуда ва баланд бардоштани дараҷаи коркарди маҳсулот аз ашё то ба маҳсулоти тайёр бурда расонидани онро таъмин карда тавонанд, фаъолият намояд.[6]

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» қайд намуданд: "...ба масъалаҳои тақвияти рушди содирот, тезонидани чараҳои диверсификасияи

истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда аҳамияти махсус дода, барои коркарди ниҳони маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла пахта ва меваю сабзавот, истихроҷи маъдан, коркарди металл сангҳои қиматбаҳо тадбирҳои зарурӣ андешида шаванд.

Бо дарназардошти тағйирёбии вазъу талаботи бозори ҷаҳонӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ тараққӣ додани соҳаи саноат ва коркарди маҳсулоти он то ҳадди ниҳой аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарин мебошад.[4]

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ қайд намуданд: «Дар натиҷаи тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати мамлакат дар се соли охир ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 15,2 то 17,3 фоиз афзоиш ёфт.

Дар робита ба ин ва бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллий эълон карда шавад.

Вобаста ба ин, зарур аст, ки то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 22 фоиз расонида шавад.»[3. 4с.]

Бояд қайд намуд, ки саноатикунонӣ ин пеш аз ҳама тараққии рӯзафзуни истеҳсолоти саноатӣ бо дарназардошти комёбиҳои прогрессии илмӣ-техникӣ мебошад. Саноатикунонӣ нақши калидиро дар инкишофи хоҷагии халқ ва таъмини рушди иқтисод, беҳтар намудани дараҷаи некуаҳволии моддӣ ва сифатии аҳоли, тараққии соҳаҳои ғайрисаноатӣ, таъмини беҳатарӣ ва суботи иқтисодиёт ва эҷоди шароит барои афзунгардони суръати тараққиёти иқтисодиёт фароҳам меоварад.

Ғайр аз ин, дар Паёми соли 2016 қайд гардидааст: “Истеҳсолоти саноатӣ пешбарандаи иқтисоди миллий, таъминкунандаи шуғли аҳоли, сарчашмаи даромади буҷети давлатӣ ва дар маҷмӯъ, омили муҳимтарини ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ мебошад.”[5]

Мо инкишофи устувори минбаъдаи кишварро дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ карда, барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираву имкониятҳо дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ талош менамоем ва ҷиҳати роҳ надодан ба осебпазирии иқтисоди миллии кишвар дар давраи дарозмуҳлат тадбирҳои алоҳидаро амалӣ карда истодаем.

Бо мақсади иҷрои ин вазифаҳо ва ноил шудан ба пешрафти саноати кишвар то ба имрӯз як қатор барномаҳои соҳавӣ татбиқ гардиданд, ки ба тавсеаи коркарди аввалияи ашёи хоми саноатӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат намуданд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи муосир ба тараққиёти соҳаи саноат аҳамияти махсус медиҳад. Дар ҳуҷҷати “Стратегияи миллии рушд то давраи 2030” ба ин соҳа ҳамчун соҳаи ҳалкунандаи иқтисодиёти ҷумҳурӣ баҳо дода шудааст. Аз ҷумла қайд гардидааст, доир ба рушди бахшҳои меҳнатталаби иқтисодиёт, ки маҳсулоти он ба содирот равона карда мешавад (комплекси агросаноатӣ, саноати бофандагӣ ва истихроҷи канданиҳои ғоиданок).

Дар марҳилаи нави рушд дар назди кишвар се вазифаи асосӣ: якум, ноил шудан ба сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишварҳои сегменти миёна бо даромади миёнаи муқоисашаванда; дуюм, таъмин намудани рушди устувор ба воситаи диверсификатсия ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти миллий; сеюм, вусъатдиҳӣ ва таҳким бахшидани табақаи миёна меистад.

Тадбирҳои асосӣ баҳри иҷрои вазифаи дуюм инҳоянд: - таъмини суръати нисбатан баланди рушди саноат нисбат ба соҳаҳои дигари иқтисодиёт ва зиёд намудани ҳиссаи он дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД)-и кишвар;

Дар давраи татбиқи Стратегияи Миллии Рушд-2015 Тоҷикистон ба пешрави назаррас дар аксар бахшҳои калидии дар стратегия муайяншуда ноил гашт. Барои таъмини барқатаминкунии бозьтимоди иқтисодии кишвар барномаи диверсификасияи манбаҳои тавлидкунанда дар заминаи рушди гидроэнергетикаи хурд, сохтмони маркази гармидиҳии барқӣ амалӣ гашта, соҳаи истихроҷи ангишт низ рушд ёфт. Сохтмону таҷдиди неругоҳҳои барқӣ, маркази барқу гармидиҳӣ, хатҳои интиқоли нерӯи барқ ва зеристгоҳҳои барқӣ, инчунин ислоҳот дар соҳаи энергетика имкон дод, ки таъминоти аҳоли ба барқ, фаъолияти устувори инфрасохтори энергетикӣ ва содироти барқ ба кишварҳои ҳамсоя (дар фасли тобистон) ба таври назаррас беҳтар гардад. Аз ҷумла, бунёди нерӯгоҳҳои барқӣ обии “Сангтӯда-1” ва “Сангтӯда-2”, навбати якуми Маркази барқу гармидиҳии Душанбе, хатҳои интиқоли барқӣ “Ҷануб-Шимол”, “Лолазор - Хатлон” ва “Хучанд - Айни” анҷом ёфта, мавриди истифода қарор гирифтанд. Таҷрибаи мусбати ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи энергетика дар шакли созишномаи консессионӣ, бунёд сохтани манбаҳои мустақили нерӯ ба даст омад. Лоиҳаҳои бунёди низоми ягонаи энергетикӣ кишвар дар асоси муттаҳидсозии низомҳои Ҷануб ва Шимоли кишвар амалӣ гардиданд. Тадбирҳои тақвияти корҳои геологӣ иқтишофӣ оид ба муайян намудани конҳои нави захираҳои энергетикӣ андешида шуданд. Эътирофи ҷамъиятӣ ва байналмилалӣ беҳтар будани таъсири лоиҳаи Ҷамъияти саҳомии кушодаи “Неругоҳи Барқии Обии Роғун” ба кишварҳои поёноб ба даст омад, самаранокии иқтисодӣ, беҳатарии экологӣ ва имкониятҳои молиявии лоиҳаи мазкур асоснок карда шуд.[6. 15с.]

Чи тавре ки мебинем, “имрӯз саноати Тоҷикистон ба симои хоси миллии давлати мустақил соҳиб гардидааст. Акнун он бояд ба тамоми хусусиятҳои мақоми нав мувофиқ шуда, дар доираи чорабиниҳои таъкили техникаи аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда, ки самаранокии истеҳсолотро бо устувори занҷири арзиши иловашуда ва баланд бардоштани дараҷаи коркарди маҳсулот аз ашё то ба маҳсулоти тайёр бурда расонидани онро таъмин карда тавонанд, фаъолият намояд.»[6]

Зикр бояд кард, ки тайи бист соли охир ба кишвар беш аз 152 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ, аз ҷумла 60 миллиард сомонӣ сармояи мустақим ҷалб карда шудааст.

Аз маблағи зикршудаи сармояи мустақим зиёда аз 36 миллиард сомонии он танҳо барои рушди соҳаи саноат ҷалб гардидааст.[2]

Ҳамаи дар боло гуфтаҳо исбот мекунанд, ки соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори муҳимтарини иқтисодиёти кишвар мебошад.

Ба ақидаи мо саноат яке аз соҳаҳои асосии хоҷагии халқ бахисоб меравад. Чунки тамоми маҳсулотҳои истеъмолиро воситаҳои истеҳсолот дар доираи саноат ба вуҷуд оварда мешаванд. Базаи техникаи тамоми соҳаҳо – саноат таъмин мекунад. Қисми зидди маҳсулотҳои кишоварзӣ то ба истеъмолкунанда расидан коркарди саноатиро мегузаранд ва таъиноти асосии худро соҳиб мегарданд.

Адабиёт

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022
3. Паёми Президенти ҚТ Эмомалӣ Раҳмон ба вакилони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018, Душанбе.- 2018.-с.4.

4. Паёми Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон ба вакилони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2017 13:21, Душанбе.- 2017.-с.6, 10, 11.
5. Паёми Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон ба вакилони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20.01.2016, Душанбе.- 2016.- с.6.
6. Стратегияи Рушди Саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистоне то давраи соли 2030. Душанбе.- 2018.- с.1.
7. Низомова Т.Д.Нақши соҳаи саноат дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон//Маводи конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Муаммоҳои мубрами ташаққули ҷомеаи иттилолотӣ дар ҶТ: вазъият ва дурнамои тараққӣ». (15. 05. 2018).- Душанбе, 2018. С.209.
8. Азизов Ф.Ҳ., Каримов Ҳ., Юсуфов А.К. Луғати мухтасари ибораҳои иқтисодӣ. Хучанд, 2012. – 56 с.
9. Алексеева М.М. Планирование деятельности фирмы. Учебно-методическое пособие. – М: Финансы и статистика, 1997. – 248с.Афанасьев М., Мясникова Л. Мировая конкуренция и кластеризация экономики // Вопросы экономики. – 2005. - №4 – с. 75
10. Давлатов К.К., Сатторов М.М. Социально-экономическая сущность и особенности инвестиционной привлекательности региона
11. Давлатов. М.Т. Хусусигардонӣ дар Тоҷикистон: Таҷриба ва пешомадҳо: Душанбе: 2005.- с.5.
12. Павловский С.В. Управление малыми инновационными компаниями и влияние рынка венчурного капитала в России, История управленческой мысли и бизнеса: Российская модель управления: вчера-сегодня-завтра // IX Международная конференция под ред. В.И. Маршева. Москва.
13. Барисов А.Б. Большой экономический словарь. М.: Книжный мир, - 2010. – 860 с.
14. Бегентаев М.М. Экономика промышленности. учебное пособие для студентов экономических специальностей. Проспект. - 2008. – 420 с.
15. Формирование инновационного каркаса промышленности Пермского края / Гилязова Е.Е., Кобелев В.Н, Макарова И.В. // Экономика региона. – 2010. - № 3. – С. 163-168.
16. Дадоматов Д.Н. Факторы, влияющие на развитие предпринимательской деятельности в промышленности регионов Таджикистана/Д.Н.Дадоматов/ Таджикистан и мир сегодня. - Худжанд, 2016. –С. 140.
17. Лолаев З.Х., Сафаров К.А., Ашуров К.Р. Достижения промышленных предприятий, их адаптация и безопасность с учетом поступательного и быстрого развития в условиях рыночной экономики республики таджикистан/ З.Х.Лолаев, К.А.Сафаров, К.Р.Ашуров. Экономика и современный менеджмент//Межд. Научно-практ. Конф., 2018. – С. 245.
18. www. Avesta. Tj. 24.05. 2018.

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ КАК ПРИОРИТЕТНАЯ СФЕРА МАТЕРИАЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА

ХУСЕЙНОВ УМАРЖОН САИДАКБАРОВИЧ,

ассистент кафедры менеджмента

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,

734025, РеспубликаТаджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.

Тел.: (+ 992) 988-83-10-74. E-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru.

В данной статье автор представил мнения отечественных и зарубежных ученых в области промышленности, легкой промышленности и провел анализ развития промышленного

предпринимательства. Он отметил, что социально-экономическое развитие Таджикистана тесно связано с уровнем технико-технологического развития промышленности, зависит от зрелости материального и нематериального производства общества, особенно формирования доходов населения и в обогащении государственного бюджета, обеспечении потребностей страны отечественной продукцией промышленности и привлечении трудоспособного населения решающую роль играет производство.

При этом проанализировано и обсуждено на конкретных примерах значение промышленного сектора и совершенствования эффективных механизмов оказания государственной помощи промышленному сектору, решения ряда специальных задач. Политика Правительства Республики Таджикистан направлена на неуклонное развитие промышленного предпринимательства и устранение препятствий в этой сфере. Также в ходе исследования автор констатировал в статье, что развитие промышленного предпринимателя имеет устойчивую основу в правовом поле и, несомненно, оказывает положительное влияние на развитие национальной экономики.

Ключевые слова: промышленность, легкая промышленность, предпринимательство, инвестиции, налоговые проверки, кредит, финансовый, туризм, экономический, статистика, справка, народное хозяйство, производство, промышленные предприятия, тяжелая промышленность.

INDUSTRY AS A PRIORITY AREA OF MATERIAL PRODUCTION

KHUSEYNOV UMARJON SAIDAKBAROVICH,

assistant of the Department of Management

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 988-83-10-74. E-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru.

In this article, the author presented the views of domestic and foreign scientists in the field of industry, light industry and analyzed the development of industrial entrepreneurship. He noted that the socio-economic development of Tajikistan is closely related to the level of technical and technological development of industry, depends on the maturity of the material and non-material production of society, especially the formation of incomes for the population and the enrichment of the state budget, providing the country's needs with domestic industrial products and attracting the able-bodied population. plays production.

At the same time, the importance of the industrial sector and the improvement of effective mechanisms for providing state assistance to the industrial sector and solving a number of special tasks were analyzed and discussed on specific examples. The policy of the Government of the Republic of Tajikistan is aimed at the steady development of industrial entrepreneurship and the removal of obstacles in this area. Also during the study, the author stated in the article that the development of an industrial entrepreneur has a stable basis in the legal field and, undoubtedly, has a positive impact on the development of the national economy.

Key words: industry, light industry, entrepreneurship, investments, tax audits, credit, financial, tourism, economic, statistics, reference, national economy, production, industrial enterprises, heavy industry.

УДК: 330.15 (575.3)

СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

ШЕРҚУЛОВ ОДИЛҶОН ДИЛМУРОДОВИЧ,

аспиранти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов, 64/14.

Тел.: (+992) 900-66-91-50. E-mail: Odiljon91_91@mail.ru

Дар мақола моҳият, хусусият ва шаклҳои соҳибкории истеҳсолӣ бо истифодаи манбаъҳои илмӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун заминаи рушди дигар шаклҳои соҳибкорӣ асоснок карда мешавад. Муаллиф ба таснифоти шаклҳои соҳибкории истеҳсолӣ ва шарҳи онҳо таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намудааст.

Дар мақола нақши соҳибкории истеҳсолӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ ҳамаҷониба таҳлил шуда, самтҳои асосии он асоснок карда мешавад. Инчунин бо истифодаи маводҳои омӯрӣ дар мақола рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаҳои муҳталиф нишон дода шуда, таъсири он ба беҳтаршавии нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди ҷумҳурӣ омӯхта шудааст.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, соҳибкории истеҳсолӣ, соҳибкории саноатӣ, соҳибкории аграрӣ, имтиёзҳои андозиву гумрукӣ, корхонаҳои саноатӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ.

Соҳибкорӣ – фаъолияти мустақилона аз рӯи таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бақайдгирифташудае, ки барои ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фурӯши мол (ичрои кор ё хизматрасонӣ) равона шудааст[4]. Соҳибкорӣ вобаста ба хусусиятҳои устувории дохилӣ дар навъҳои истеҳсолӣ, тичоратӣ, молиявӣ, миёнаравӣ ва хизматрасонӣ баромад мекунад.

Соҳибкории истеҳсолӣ ҳамон навъи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки он дар натиҷаи истифодабарии омилҳои истеҳсолот барои фурӯши минбаъда ба истеъмолкунандагон, харидорон, ташкилотҳои савдо ва дигар субъектҳои бозор мол истеҳсол ё кор иҷро карда, ба амал бароварда мешавад. Мазмунӣ асосии соҳибкорӣ дар истеҳсолот, дар ҷустуҷӯ ва ташаккули талабот ба мол (кори иҷрошуда) ифода меёбад.

Дар ин ҷо аз масъалаи ташаккули сармояи ибтидоӣ, ки барои ташкил ва пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ лозим аст, сарфи назар мекунем, зеро ин масъала барои ҳамаи навъҳои соҳибкории тааллуқдошта, бе ҳаллу ҷавоби он ҳуди фаъолияти соҳибкорӣ имконнопазир аст. Дигар масъалае ки аз он сарфи назар мекунем – ин масъалаи омӯзиши бозор, пайдо намудани ҷавобҳои дуруст ба саволҳои Чӣ? Чӣ тавр? Барои кӣ? бояд истеҳсол кард ва дар асоси онҳо бо назардошти қобилият ва имконотҳои худ таҳияи бизнес-нақшаи фаъолияти интиҳобкардаи соҳибкорӣ мебошад, ки барои ҳамаи шаклу навъҳои соҳибкорӣ тааллуқ дорад.

Фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ аз се марҳила иборат мебошад: дар марҳилаи аввал соҳибкор бо харид ва ё кироии омилҳои истеҳсолӣ (фондҳои асосӣ, фондҳои гардон, қувваи корӣ) машғул мешавад. Вай метавонад фондҳои асосиро (биноҳо, иншоот, мошину таҷҳизоти қудратии корӣ, воситаҳои нақлиёт, асбобҳои гуногун ва дигар олотҳои меҳнат) харид намояд ё ба иҷора гирад. Фондҳои гардонро (ишғоли хом, нимфабрикатҳо, захираҳои сӯзишворӣ, масолеҳҳои асосӣ ва ёрирасон, зарфҳо ва масолеҳҳои зарфӣ, асбобҳои камарзиш ва тезхӯрдашаванда, қисмҳои эҳтиётӣ ва ғайра) дар бозори омилҳои истеҳсолот пайдо менамояд. Қувваи кориро соҳибкор бо роҳи эълонҳо ба воситаи биржаи меҳнат, ошонсӣ оид ба кор таъминкунӣ киро мекунад. Ҳамин тавр, дар марҳилаи аввали фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ сармояи ибтидоӣ аз шакли пулӣ ба шакли омилҳои истеҳсолот (молӣ) мубтадал гашта, барои ташкили раванди

истеҳсолот шароит ба вучуд меоварад.

Дар марҳилаи дуюм, ки протсессии истеҳсолӣ ном дорад, соҳибкор бевосита ба масъалаи ташкил ва идора кардани фаъолияти интихобкардаи худ, яъне истеҳсоли мол ва ё иҷрои кор машғул мешавад. Дар ин ҷо қобилиятҳои ӯ ҳамчун соҳибкор бо омилҳои дигари истеҳсолот пайваст шуда, моли нави эҷодиёти эшон барои фурӯш тайёр мешавад.

Дар чараёни истеҳсолот на фақат мол бо хусусиятҳои он – арзиш ва арзиши истеъмолий, балки арзиши изофае, ки ҳанӯз шакли молӣ дорад ба вучуд оварда мешавад. Дар раванди истеҳсолот сармояи маҳсулдеҳ ба сармояи молӣ табдил меёбад. Вазифаи муҳимтарини ин давра – тавлиди арзиши илова – мақсади ниҳии соҳибкор мебошад.

Дар марҳилаи сеюми фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ моли нави истеҳсолшуда ба истеъмолкунандагон пешниҳод кардаву фурӯхта мешавад, яъне сармояи молӣ ба сармояи пулӣ табдил меёбад. Вазифаи марҳилаи сеюм – ин табдил додани сармояи молӣ ба сармояи пулӣ тариқи фурӯши арзиши илова ва дар шакли пул (фоида) баргардонидани он ба соҳибкор мебошад.

Ҳамин тавр, дар фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ, сармоя дар ҳаракати худ се марҳиларо аз сар гузаронида шаклҳои пулӣ, истеҳсолӣ (маҳсулдеҳ) ва молиро ба худ гирифта, дар анҷоми фаъолияти соҳибкорӣ боз ба нуқтаи ибтидоии худ, яъне ба шакли пулӣ бармегардад, ки ҳаҷми он нисбат ба сармояи ибтидоии авансгузашташуда дар андозаи фоидаи соҳибкор зиёд мешавад.

Аз таҳлили амали фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ чунин хусусиятҳои хоси он ҳамчун навъи соҳибкорӣ бармеоянд:

1) соҳибкории истеҳсолӣ - ин соҳибкориест, ки бевосита ба истеҳсоли мол ва ё иҷрои кор нигаронида шудааст;

2) соҳибкории истеҳсолӣ омилҳои гуногуни истеҳсолотро аз рӯи таъинот ва комбинатсияи муайян барои тавлиди молҳои нав ва навтарин, ки ғояҳои пешқадами илмӣ-техникӣ ва технологияро дар худ муҷассам мекунанд истифода бурда, потенциали иқтисоди мамлакатро афзун мегардонад ва барои рушди дигар навъҳои соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Аз ин лиҳоз, ин навъи фаъолияти соҳибкорӣ навъи афзалиятноки соҳибкорӣ ва асоси инкишофи дигар навъҳои соҳибкорӣ мебошад;

3) сармоя дар соҳибкории истеҳсолӣ дар се шакл: пулӣ, истеҳсолӣ (маҳсулдеҳ) ва молӣ баромад мекунад, ки аз дигар навъҳои соҳибкорӣ ба таври кулӣ фарқ мекунад;

4) дигар хусусияти хоси соҳибкории истеҳсолӣ дар он зоҳир мегардад, ки вай арзиши иловаро ба вучуд меоварад, ки ин сарчашмаи пешрафти ҷомеа мебошад.

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти муосири хориҷию ватанӣ аксарияти тадқиқотчиён ба соҳибкории истеҳсолӣ хизматрасонию дар таҳти истеҳсоли хадамот (хизмат) низ дохил мекунанд[1,9,10].

Дар ин ҷо гуфтан ҷоиш аст, ки хизмат – моли махсус мебошад, ки арзиши истеъмолии вай шакли муайяни молӣ надорад, дар бозор мавҷуд шуда наметавонад ва онро захира ва ё интиқол намудан имконнопазир аст.

Хизмат – ин фаъолияти мақсадноки инсон мебошад, ки натиҷаи он манфиатбахш ё фоиданок буда, барои қонегардонии талаботи инсонӣ истифода бурда мешавад. Хизматро танҳо дар протсессии истеҳсоли он бояд истеъмол кард, зеро онро захира намудан ё интиқол додан барои фурӯш аз сабаби шакли муайяни арзиши истеъмолий надоштан мумкин нест. Бинобар ҳамин хизматро ба соҳаи истеҳсолот ворид мекунанд ва аз ин нуқтаи назар ақидаи дар боло зикршудаи муаллиф асос дорад.

Рушди минбаъдаи муносибатҳои бозорӣ ва ташаккули бозорҳои маҳсулоти ахборӣ, навоварию литсензионӣ ва ғайра тасаввуроти моро нисбат ба мафҳуми «мол» васеъ мекунад. Вақте ки мафҳуми «мол» аз ҳисоби молҳои нави зеҳнӣ васеъ мегардад,

бояд фазои соҳибкорию истеҳсоли низ васеъ шавад. Аз ин рӯ, навоарӣ ва ахборро ба объекти соҳибкорию истеҳсоли ворид намудан ба мақсад мувофиқ аст. Вале он соҳаҳои хизматрасониеро, ки натиҷаи фаъолиятҳои шакли муайяни арзиши истеъмоли надоранд ва онро дар бозор фурӯхтан ё интиқол намудан имконнопазир мебошад, ба объекти соҳибкорию истеҳсоли дохил кардан аз нуқтаи назари назариявӣ методологӣ дуруст нест. Дар ин ҷо мо бо навъи дигари соҳибкорӣ - соҳибкорию хизматрасонӣ дучор мегардем, ки онро дар адабиёти иқтисодӣ то ҳанӯз ба пуррагӣ ҳамчун навъи махсуси соҳибкорӣ наомӯхтаанд.

Соҳибкорию хизматрасонӣ имрӯз дар илми иқтисодӣ ҳамчун соҳибкорӣ дар соҳаи хизмат ва дар омор ҳамчун хизматҳои пулакӣ барои аҳоли таҳлил карда мешаванду ҳалос. Дар ин ҳолат хизматҳое ки ба соҳаи мухталифи иқтисодӣ ва дигар субъектҳои бозор ба ғайр аз аҳоли ҳамчун хизматҳои истеҳсоли баромад мекунад, ба таркиби онҳо мувофиқат намекунад.

Соҳибкорию истеҳсоли дар шаклҳои зерин баромад мекунад: саноатӣ, аграрӣ, соҳтмонӣ, илмӣ-техникӣ, иттилоотӣ. Баъзе аз иқтисодчиён ба шаклҳои соҳибкорию истеҳсоли инчунин навоарӣ, истеъмолии истеҳсоли молҳо ва хизматҳоро низ дохил мекунад[9], ки аз нуқтаи назари моҳияти соҳибкорию истеҳсоли пурра асоснок нест. Навоарӣ ба ҳама шаклу навъҳои фаъолияти соҳибкорӣ тааллуқ дошта бидуни он дар замони муосир мавҷудияти худ соҳибкорӣ имконнопазир мебошад. Навоарӣ натиҷаи пешрафти илмӣ-техникӣ ба шумор меравад. Агар соҳибкор дар фаъолияти худ аз навигарии илмӣ-техникӣ ва технологӣ истифода бурда тавонад, пас фаъолияти вай ба соҳибкорию инноватсионӣ (кашфӣ, ихтироъ, ноу-хау, таҷрибаи технологӣ) сурат мегирад. Истеъмоли истеҳсоли молу хизматҳо бошад на ба шакл, балки ба ҷараёни худ фаъолияти соҳибкорӣ тааллуқ дорад.

Акнун мухтасар шаклҳои соҳибкорию истеҳсолиро шарҳ медиҳем. Шакли илмӣ-техникии соҳибкорию истеҳсоли фаъолияти пажӯҳишгоҳҳо, лабораторияҳо ва марказҳои илмӣ-тадқиқотӣ, оҷонсҳои лоиҳакашию конструкторӣ ва дигар ташкилоту корхонаҳое, ки дар ҳайатҳои воҳидҳои истеҳсоли таҷрибавӣ эксперименталӣ доранд, дар бар гирифта, ба бозори навоарӣ маҳсулотҳои илмӣ-техникиро пешниҳод менамоянд.

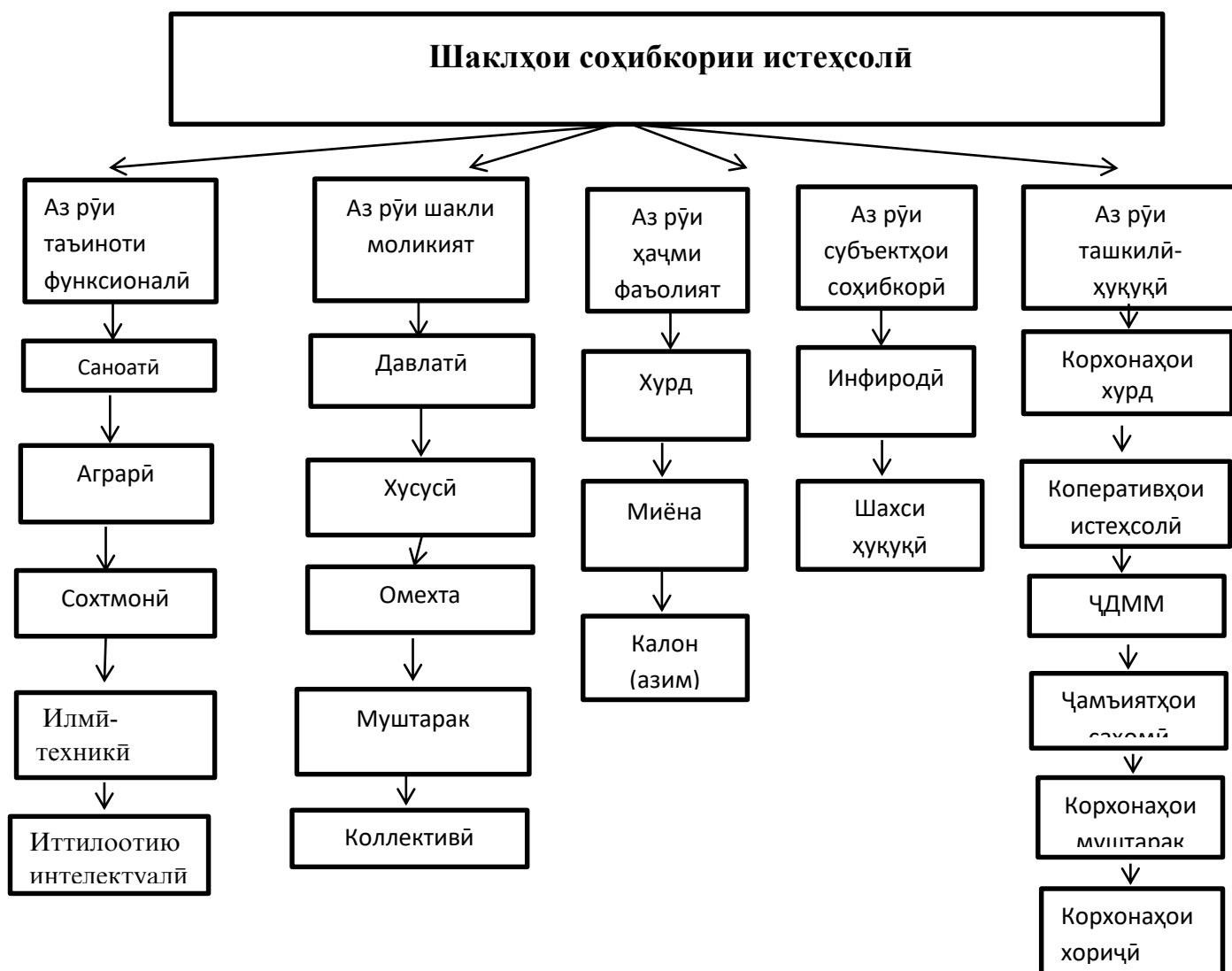
Шакли иттилоотӣ интелектуалии соҳибкорию истеҳсоли бо истеҳсоли молҳо, ки сарчашмаи иттилоотӣ ва ё характери иттилоотӣ (китоб, рӯзномаҳо, расму лавҳаҳо, маводҳои таълимотӣ ва ғайра) доранд бо маҳсулотҳои интелектуалӣ (барномаҳо барои компютерҳо, кинофилмҳо, маводҳои таълимӣ, арзишҳои маънавӣ ва ғайра) машғул шуда, онҳоро ба бозори молҳои иттилоотӣ пешниҳод мекунад.

Соҳибкорию саноатӣ шакли асосии соҳибкорию истеҳсоли мебошад, ки бо истеҳсоли намудҳои васеи воситаҳои истеҳсолот ва молҳои истеъмоли машғул шуда, онҳоро ба бозорҳои омилҳои истеҳсолот ва истеъмоли пешниҳод мекунад. Бояд қайд кард, ки дараҷаи истифодабарии боигарии табиат, рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ ва таъмини амнияти иқтисодии мамлакат аз рушди самараноки соҳибкорию саноатӣ вобаста мебошад.

Соҳибкорию аграрӣ шакли махсуси соҳибкорию истеҳсоли дар бахши аграрии иқтисодӣ буда, он ба истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ нигаронида шудааст. Аз рӯи ташкил ва пешбурди фаъолият, соҳибкорию аграрӣ аз дигар шаклҳои соҳибкорию истеҳсоли ба таври кулӣ фарқ мекунад. Хусусиятҳои хоси соҳибкорию аграрӣ аз хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ бармеоянд. Вазъи бозори истеъмоли, фаъолияти корхонаҳои коркарди КАС, ҳалли масъалаи амнияти озуқаворӣ мамлакат, инчунин истифодабарии захираҳои беҳамтои биологӣ ва шароитҳои табиӣ мамлакат аз рушди соҳибкорию аграрӣ вобастагии зиёд дорад.

Соҳибкории сохтмонӣ чунин шакли соҳибкории истеҳсолиест, ки он ба бунёд намудани фондҳои асосии истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли машғул буда, ба амалигардони лоиҳаҳои инвестиционӣ нигаронида шудааст. Соҳибкории сохтмонӣ аз рӯи технология ва ташкили фаъолият бо давомнокии сикли истеҳсолот аз дигар шаклҳои соҳибкории истеҳсоли ба таври кулӣ фарқ намуда, дар рушди иқтисодиёт нақш ва мавқеи махсус дорад. Ноил гаштан ба ду ҳадафи стратегии давлат – таъмини истиклоли энергетикӣ ва баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ пеш аз ҳама ба рушди соҳибкории сохтмонӣ алоқаманд мебошад.

Расми 1. Таснифоти шаклҳои соҳибкории истеҳсоли



Таснифоти шаклҳои соҳибкории истеҳсолиро аз рӯи таъиноти соҳавӣ дида баромада истода бояд қайд кард, ки онҳоро аз рӯи дигар аломатҳои иқтисодӣ яъне шакли моликият, ҳаҷми фаъолият, субъектҳои соҳибкорӣ, ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолият низ тасниф намудан мумкин аст (расми 1), ки ба шарҳи онҳо зарурат нест, зеро дар акси ҳол онҳо дар адабиёти илмӣ ва таълимӣ ба таври мукамал шарҳ дода шудаанд[2,3,4,7,9].

Аҳамият ва нақши соҳибкории истеҳсоли дар рушди иқтисодиёти кишвар, ба ақидаи мо, дар самтҳои зерин зоҳир мегардад:

1. Соҳибкории истеҳсоли ба таппакули сармоя тавассути сафарбар кардани пасандозҳои сармоягузори институтсионалӣ ва аҳоли мусоидат мекунад. Онҳо барои бунёди корхонаҳои истеҳсоли истифода мешаванд. Ин намуди фаъолияти соҳибкорӣ

боиси афзоиши арзиш ва эҷоди сарват мегардад, ки барои рушди иқтисодии кишвар хеле муҳим аст.

2. Соҳибкории истеҳсоли имкониятҳои зиёди шуғло фароҳам меорад, зеро корхонаҳои истеҳсоли на танҳо маҷмӯи зиёди ҷойҳои ҳолӣ барои бекорон пешниҳод мекунад, балки дар соҳаҳои истихроҷи захираҳо, хизматрасонӣ ба ҳамлу нақли захираҳо ва равандҳои истеҳсоли ва фурӯши мол ва хизматҳои истеҳсолшуда барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад. Бо мурури замон, ин корхонаҳо афзоиш ёфта, барои бисёр коргарони дигар имкониятҳои мустақим ва ғайримустақими шуғло фароҳам меоранд. Ҳамин тариқ, соҳибкорони истеҳсоли дар коҳиши мушкилии бекорӣ дар кишвар нақши муассир доранд, ки ин дар навбати худ ба рушди иқтисодии миллӣ мусоидат мекунад.

3. Соҳибкории истеҳсоли ба рушди мутаваззини минтақавӣ, ба рафъи нобаробарии минтақавӣ тавассути ташкили корхонаҳои истеҳсоли дар минтақаҳои суствараққикарда ва қафомонда мусоидат мекунад. Афзоиши теъдоди корхонаҳои истеҳсоли дар минтақаҳо боиси афзоиши номгӯи зиёди молҳои ҷамъиятӣ, аз қабيلي нақлиёти автомобилӣ, тандурустӣ, маориф, туризм ва ғайра мегардад. Ҳамин тавр, таъсиси бештари корхонаҳои истеҳсоли дар минтақа боиси рушди васеътари минтақаҳои ақибмонда шуда, ба рушди мутаваззини минтақавӣ мусоидат мекунад.

4. Соҳибкории истеҳсоли мутамарказии иқтисодӣ иқтисодиро коҳиш дода, шиддатнокии рақобатро дар иқтисодиёт таъмин мекунад. Иқтисодӣ иқтисодӣ натиҷаи табиӣ фаъолияти истеҳсоли ва соҳибкорӣ мебошад. Инкишофи истеҳсолот одатан боиси дар дасти якҷанд шахсон мутамарказ шудани ҳокимияти иқтисодӣ мегардад, ки ин боиси афзоиши инҳисориҳо мегардад. Барои рафъи ин мушкилот, иштироки шумораи зиёди соҳибкорон, ки корхонаҳои нави истеҳсоли эҷод ва маҳсулоти бештари замонавӣ истеҳсол мекунад зарур аст, ки ба коҳиш додани тамаркузи иқтисодӣ дар дасти ширкатҳои калон мусоидат мекунад.

5. Соҳибкории истеҳсоли ба тақсмоти одилонаи сарват ва даромадҳо ба манфиати кишвар ба шумораи бештари одамон ва минтақаҳои ҷуғрофӣ мусоидат намуда, ба ин васила барои ҷомеаи васеъ бартариро таъмин мекунад. Фаъолияти соҳибкорӣ дар истеҳсолот инчунин дар иқтисодиёт самарайи мултипликаториро ба вучуд меорад.

6. Соҳибкории истеҳсоли ба афзоиши маҷмӯи маҳсулоти миллӣ ва даромади ҳар сари аҳоли мусоидат мекунад. Соҳибкорон ҳамеша дар ҷустуҷӯи имкониятҳо барои истеҳсоли маҳсулот ва хизматҳои нав мебошанд. Онҳо имкониятҳоро меомӯзанд ва истифода мебаранд, сафарбаркунии самараноки сармоя ва малакаҳоро ҳавасманд мекунад, маҳсулот ва хизматҳои навро ҷорӣ намуда, бозорҳоро барои рушди иқтисодӣ ба вучуд меоваранд. Ҳамин тавр, онҳо ба афзудани маҳсулоти умумии миллӣ ва инчунин даромади ҳар сари аҳолии мамлакат кӯмак мерасонанд. Афзоиши маҷмӯи маҳсулоти миллӣ ва даромади ҳар сари аҳоли дар як кишвар нишонаи рушди иқтисодӣ мебошад.

7. Соҳибкории истеҳсоли ба баланд шудани сатҳи зиндагии мардум мусоидат мекунад. Баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии халқ хусусияти ҳоси рушди иқтисодӣ мамлакат мебошад. Соҳибкорон бо истифода аз навоварихҳои наватарин дар истеҳсоли навҳои гуногуни молу хизматрасонӣ, ки бо нархи дастрас ба фурӯш бароварда мешаванд, дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум нақши калидӣ мебаранд. Ин имкон медиҳад, ки одамон аз молҳои хушсифат бо нархи арзон баҳра баранд ва дар натиҷа сатҳи зиндагӣ беҳтар шавад.

8. Соҳибкории истеҳсолӣ ба афзоиши иқтисодӣ содироти кишвар, ки чузӣ муҳими рушди иқтисодӣ мебошад, мусоидат мекунад. Онҳо ба миқёси калон мол ва хизматҳоро бо мақсади аз содирот ба даст овардани ҳаҷми зиёди асъори хориҷӣ барои пардохти бочҳои воридотӣ истеҳсол мекунад. Аз ин рӯ, воридотивазкунӣ ва пешбурди содирот истиқлоли иқтисодӣ ва рушди кишварро таъмин менамояд.

9. Соҳибкорони истеҳсолӣ кӯшиш мекунад, ки дар муҳити тағйирёбанда кор кунанд, то фоидаи тавассути инноватсия ба ҳадди аксар расонанд. Вақте ки корхонаи истеҳсолӣ мутобиқи технологияи тағйирёбанда таъсис меёбад, он корхонаҳои ин бахшро водор мекунад, ки барои рақобатпазирии худ фаъолонатар навоарӣ кунанд, ки ин раванди рушди иқтисоди кишварро ҳавасманд мекунад.

10. Соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун катализатор барои тағйирот дар иқтисодиёт амал мекунад, ки ин боиси реаксияи занҷирӣ мегардад. Баробари барпо шудани корхонаҳои саноатӣ раванди саноатикунории кишвар ба роҳ монда мешавад. Ин талаботро ба навҳои гуногуни истеҳсолот, маҳсулоти нимтайёр ва хидматрасонии онҳо ба вучуд меорад ва истеҳсоли онҳо таъсис ё васеъ кардани дигар корхонаҳоро талаб мекунад. Ин боиси рушди умумии иқтисодиёт аз ҳисоби афзудани талабот ва ба вучуд омадани воҳидҳои бештари соҳибкорӣ мегардад. Ҳамин тариқ, соҳибкорони истеҳсолӣ фаъолияти соҳибкории худро афзун намуда, ба ин васила фазои эҷодкорӣ ба вучуд оварда, барои рушди ҳамаҷонибаи кишвар ва минтақаҳои он суръат мебахшанд.

Аз ин лиҳоз, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фароҳамсозии фазои мусоиди рушди соҳибкории истеҳсолӣ тавачҷӯи хоса зоҳир менамояд. Дар солҳои охир як силсила қонунҳо, ки ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ алоқаманд мебошанд, қабул ва ё дар таҳрир карда шудаанд, аз ҷумла «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ», «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ», «Дар бораи кооперативҳои истеҳсолӣ», «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии фаъолияти инҳисорӣ дар бозорҳои молӣ», «Дар бораи сармоягузорӣ», «Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи ташкили Фонди дастгирии соҳибкорӣ ва Шӯрои машваратӣ оид ба беҳтаргардонии фазои сармоягузорӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи парки технологӣ», «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» ва ғайра. Дар заминаи қонунҳои номбаршуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарорҳои «Дар бораи нақшаи чорабиниҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтаргардонии фазои сармоягузорӣ дар соҳаи саноат, дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ ва рушди истеҳсолоти миллий дар давраи солҳои 2016-2018» аз 27 июли соли 2016, №324, «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии дастгирии соҳибкорӣ дар солҳои 2012-2020» аз 30.04.2012, №201, «Дар бораи таъсиси Фонди дастгирии соҳибкорӣ» аз 05.02.2013, № 34 қабул ва татбиқ гардиданд, ки онҳо барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ аҳамияти муассир доштанд.

Инчунин дар солҳои 2008-2020 ташкил намудани 6 минтақаҳои озодии иқтисодӣ (МОИ): «Суғд», «Данғара», «Панҷ», «Ишкошим», «Кӯлоб» ва «Душанбе», ки ҳоло дар онҳо зиёда аз 70 субъектҳои соҳибкорӣ фаъолият доранд, ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ мусоидот карда истодаанд.

Бояд қайд кард, ки дар солҳои охир соҳибкории истеҳсолӣ аз ҷиҳати институтсионалӣ низ дастгирӣ карда шуд. Таъсис ёфтани Фонди дастгирии соҳибкорӣ, Бюроҳои қарзӣ, Шӯроҳои машваратӣ оид ба беҳсозии фазои сармоягузориву соҳибкорӣ, ассосиатсияҳои соҳибкорӣ, бизнес-инкубаторҳо, технопаркҳо ва марказҳои инноватсионӣ аз дастгирии институтсионалӣ он шаҳодат медиҳад.

Дар давраи таҳлил дар самти тақмили низоми андоз ва пешниҳоди имтиёзҳои андозию гумрукӣ ба субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ як силсила чорабиниҳо

андешида шуданд, аз ҷумла моратория ба санҷишҳои андозӣ, паст намудани меъёри андозҳо, ҷорӣ намудани раъзани ягонаи бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ ва пешниҳоди ҳисоботҳои андозӣ дар шакли электронӣ, имтиёзҳои иловагии андозӣ ба соҳаҳои мухталифи истеҳсолӣ, қабули Кодекси нави андоз. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2022 омадааст: «То имрӯз ба онҳо беш аз 120 намуди имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод шуда, шумораҳои сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасонӣ дар ин самт ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст. Дар соли 2022 маблағи имтиёзҳои андозиву гумрукии истифодагардида зиёда аз 12 миллиард сомони ро ташкил медиҳад. Аз ҷумла аз ҳисоби паст ва бекор кардани меъёрҳо 5 намуди андоз зиёда аз 1,5 миллиард сомонӣ ҳамчун дастгирӣ дар ихтиёри субъектҳои соҳибкорӣ боқӣ мемонад» [6].

Дар натиҷаи татбиқи барномаҳои давлатии дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ, беҳсозии фазои сармоягузориву соҳибкорӣ, ташкили минтақаҳои озодии иқтисодӣ ва пешниҳоди имтиёзҳои андозиву гумрукӣ теъдоди субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар ҷумҳурӣ томоҷули афзоиш дорад (ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. Динамикаи теъдоди субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012 – 2020 (ба қайд гирифташуда, адад)

Субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2010 маротиб
Инфироӣ (бидуни хоҷагиҳои деҳқонии инфироӣ)	90817	150912	166087	155848	187048	190431	220096	2,42
Корхонаҳои саноатӣ	2013	3046	3199	3102	3694	3942	4123	2,05
Аз ҷумла истихроҷӣ	196	335	384	370	408	493	537	2,74
Коркард	1817	2711	2815	2732	3286	3449	3586	1,97
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	73806	130176	145107	164631	172668	171975	179005	2,43
Ташкилотҳои сохтмонӣ	2027	2781	2812	2818	2953	3327	3463	1,71
Ҳамагӣ	168663	286915	317205	326399	366363	369675	406687	2,41

Манбаъ: Тоҷикистон: 30 - соли истиқлоли давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ.- Душанбе, 2021.-С.355-359, 366-367.

Аз маълумотҳое, ки дар чадвали 1 оварда шуданд, бармеояд, ки дар солҳои 2012 - 2020 дар ҷумҳурӣ теъдоди субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ ба қайд гирифташуда вобаста ба соҳаи фаъолият аз 1,7 то 2,7 маротиба ва дар маҷмӯъ 2,4 маротиба афзудааст. Бояд дар назар дошт, ки дар кишоварзӣ бидуни хоҷагиҳои деҳқонӣ дигар шаклҳои соҳибкории истеҳсолӣ низ мавҷуд мебошад. Дар соли 2020 3687 хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ, 276 ҷамъияти саҳомӣ ва ҶДММ, 560 хоҷагиҳои ёрирасон дар назди корхонаю ташкилотҳои кишоварзӣ фаъолият доштанд[5].

Теъдоди субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ ба қайд гирифта шуда, аз сабаби бе фаъолияти як қисми онҳо иқтисодии соҳибкории истеҳсолиро дар худ мушаххас ифода намекунад. Мисол, дар саноат 4123 субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ ба қайд гирифта шуда, аз онҳо ҳамагӣ дар соли 2020 2518 амалкунанда мебошад[8], яъне теъдоди зиёди корхонаҳои саноатӣ бо сабабҳои гуногун фаъолият намекунанд. Бинобар ин, яке аз масъалаҳои муҳими рушди саноати ҷумҳурӣ ин таъмини фаъолияти самаранокии ҳамаи корхонаҳои саноатӣ мебошад.

Новобаста аз ин, афзоиши теъдоди субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ, ки дар солҳои охир томоюли устувор дорад, ба афзоиши тамоми нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намудааст (ҷадвали 2).

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 2. маҷмӯи маҳсулоти дохилаи мамлакат дар солҳои 2012-2020 2,3 маротиба афзудааст ва афзоиши солонаи он ба ҳисоби миёна на камтар аз 7%-ро ташкил медиҳад. Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар ин давра аз 13286 млн сомонӣ то 30890 млн сомонӣ расидааст, яъне 2,32 маротиба, ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ бошад аз 23815,3 млн сомонӣ то 37616,6 млн сомонӣ расидааст, яъне 1,58 маротиба афзудааст. Сармоягузорӣ ба иқтисодиёти миллӣ дар давраи таҳлилшаванда 2,6 маротиба афзуда, ба 11755,6 млн сомонӣ расидааст.

Рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар давраи таҳлилшаванда ба беҳтаршавии таносуби содирот ва воридот дар сохтори гардиши савдои хориҷӣ мусоидот намудааст: ҳиссаи содирот аз 26,4% то 30,8% афзуда, ҳиссаи воридот мутаносибан аз 73,6% то 69,2% коҳиш ёфтааст. Дар натиҷа ҳаҷми содирот дар солҳои 2012-2020 то 3% афзоиш ёфта, ҳаҷми воридот 17% кам шудааст, яъне тавозуни савдои берунаи ҷумҳурӣ томоюлӣ беҳтаршавиро касб намудааст.

Ҷадвали 2. Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012 – 2020

	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2010 Маротиба
Маҷмӯи маҳсулоти дохила, млн.сомонӣ	36163,1	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	82543,0	2,28
ба ҳар нафар аҳолии, сомонӣ	4579,2	6031,7	6336,3	7291,4	7870,2	8580,1	8788,9	1,92
Маҳсулоти саноатӣ (бо нархҳои соли 2020), млн.	13286	16116	18695	22677	25080	28391	30890	2,32

сомонӣ								
Маҳсулоти кишоварзӣ (бо наҳхҳои соли 2020), млн. сомонӣ	23815,3	27628,9	29053,9	31029,6	32257,2	34558,7	37616,6	1,58
Сармоягузо рӣ, млн. сомонӣ	4540,2	9749,9	11179,7	11371,6	13361,0	12517,8	11755,6	2,59
Гардиши савдои хориҷӣ, млн. долл.	5138,1	4326,2	3929,9	3972,9	4224,3	4523,7	4557,8	0,89
аз ҷумла содирот, млн. доллар	1359,7	890,6	898,7	1198,0	1073,3	1174,4	1406,9	1,03
воридот, млн. доллар	3778,4	3435,6	3031,2	2774,9	3151,0	3349,3	3150,9	0,83
Даромади бучети давлатӣ, млн. сомонӣ	9673,4	16586,5	18405,2	19955,5	23925,5	23469,4	25065,0	2,59
Аз ҷумла даромадҳо и андозӣ, млн. сомонӣ	7102,1	10613,3	11188,4	13099,6	14564,9	15775,4	15366,5	2,16

Манбаъ: Тоҷикистон: 30 - соли истиқлоли давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ.- Душанбе, 2021.-С.10-18, 674; Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2020.-С.445-461.

Бояд қайд кард, ки дар солҳои 2012-2020 афзоиши бемайлони даромади бучети давлатӣ, аз ҷумла даромадҳои андозиро низ мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар ин саҳми соҳибкории истеҳсолӣ назаррас мебошад.

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои таҳқиқоти соҳибкории истеҳсолӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти миллӣ нишон медиҳад, ки дар самти татбиқи ҳадафҳои стратегии давлат, пеш аз ҳама таъмини саноатикунони босуръати кишвар ва амнияти иқтисодии мамлакат соҳибкории истеҳсолӣ нақши муҳимро мебозад. Аз ин лиҳоз, беҳсозии фазои соҳибкорӣ дар заминаи пурзур намудани ҳимоя ва дастгирии давлатии субъектҳои соҳибкорӣ зарур аст, ки ин дар паёми имсолаи сарвари давлат ба таври мушаххас дарҷ гардидааст[4].

Адабиёт

1. Гукасян Г.М. Экономическая теория. 2-изд., Питер, 2007.

2. Ғаниев Т.Б., Одинаев Ҳ.А., Комилов С.Ҷ. Асосҳои агробизнес. Китоби дарсӣ. - Душанбе, 1998. - С.128-131.
3. Комилов С.Д., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования. - Душанбе, 2004. - С.42-43.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» 26 июли соли 2014, № 1107
5. Нишондиҳандаҳои асосии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2020. - Душанбе, 2021. - С. 6
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомали Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» <https://mfa.tj/tg/main/view/11820/pajomi-prezidenti-jumhurii-tojikiston-muhtaram-emosali-rahmon-dar-borai-samthoi-asosii-sijosati-dokhili-va-khorijii-jumhuri> (санаи муруҷиат: 12.01.2023)
7. Соҳибназаров Г.Х. Обеспечение эффективного развития предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан. Дисс. на соиск. уч. степ. к.э.н. по спец. 08.00.01 – Экономическая теория. - Душанбе, 2019. – С.24-26
8. Тоҷикистон: 30 - соли истиқлоли давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. - Душанбе, 2021. - С.355.
9. Фарруҳи Раҳимбердӣ. Асосҳои соҳибкорӣ. Маводи таълимӣ. Душанбе, 2009, с. 39.
10. Эргашев А., Муҳадбердиев Ҳ.. Курси назарияи иқтисодӣ (микроиқтисод). Душанбе, 2003, с. 282-290;

ПРОМЫШЛЕННОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

ШЕРКУЛОВ ОДИЛ ДИЛМУРОВОВИЧ,

аспирант Таджикского государственного финансово-экономического университета.

734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

Тел.: (+992) 900-66-91-50. E-mail: Odiljon91_91@mail.ru

В статье с использованием научных источников анализируются сущность, признаки и формы промышленного предпринимательства, а также обосновывается промышленное предпринимательство как основа для развития других форм предпринимательства. Особое внимание автор уделил классификации форм промышленного предпринимательства и их объяснению.

В статье всесторонне анализируется роль промышленного предпринимательства в развитии национальной экономики и обосновываются его основные направления. Также в статье с использованием статистических материалов показано развитие промышленного предпринимательства в различных сферах и изучено его влияние на улучшение макроэкономических показателей развития республики.

Ключевые слова: предпринимательство, промышленное предпринимательство, промышленное предпринимательство, аграрное предпринимательство, налоговые и таможенные льготы, промышленные предприятия, макроэкономические показатели.

INDUSTRIAL ENTREPRENEURS HIP AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

SHERKULOV ODIL DILMURODOVICH,

Postgraduate student of the Tajik State Financial and Economic University.

734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14, Nakhimov str.

Phone: (+992) 900-66-91-50. E-mail: Odiljon91_91@mail.ru

In the article, using the available literary sources, the essence, specific features and forms of industrial entrepreneurship are explored, the latter is substantiated as the basis for the development of other types of entrepreneurial activity. The author paid great attention to the classification of forms of industrial entrepreneurship and the disclosure of their content.

The article also undergoes a comprehensive analysis of the role of industrial entrepreneurship in the development of the national economy, and substantiates its main directions of influence. Using statistical materials, it shows the current state of development of industrial entrepreneurship and its impact on the dynamics of macroeconomic indicators of the country's development.

Keywords: *entrepreneurship, industrial entrepreneurship, industrial entrepreneurship, agricultural entrepreneurship, tax and customs benefits, industrial enterprises, macroeconomic indicators.*

УДК 338.465

**МУҲИТИ ТИҶОРАТИИ ФАЪОЛИЯТИ СУБЪЕКТҲОИ БОЗОРИ
ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

БОБОХОНОВА ШАҲРБОНУ ХОЛНАЗАРОВНА,

унвонҷӯи кафедраи менеҷмент ва маркетинги

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров, 16.

Тел.: (+992) 918-63-52-87. E-mail: b.bonu1974@mail.ru.

Соҳаи электроэнергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар дигар мамлакатҳои ҷаҳон самти муҳимтарини стратегии иқтисодӣ буда, мубрами рушди он қотеона тасдиқ шудааст. Вазъ ва мушкилоти электроэнергетика ҳам ба рушди умумӣ ва ҳам ба рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти миллий таъсири назаррас мерасонанд.

Фаъолияти субъектҳои бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ дар мамлакат дар таҳти таъсири хавфҳои гуногуни тиҷоратӣ, молиявӣ, сийсӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ қарор дорад. Таҷриба нишон медиҳад, ки мушкилоти молиявӣ дар қатори афзоиши сатҳи хавфҳои ба муҳити сармоягузорӣ ва тиҷорати дар мамлакат ҳосбуда метавонанд ба вазъи иқтисодиёти миллий, аз ҷумла ба муҳити сармоягузорӣ ва тиҷоратӣ дар соҳаи электроэнергетика таъсири манфӣ расонанд.

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи муҳити тиҷоратӣ ва молиявии фаъолияти субъектҳо дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ бахшида шудааст. Ба асарҳои илмӣ муаллифони ватанӣ, ки дар онҳо ҷанбаҳои муайяни фаъолият дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ таҳқиқ шудаанд, баҳо дода мешавад.

Мушкилоти мубрами дар фаъолияти субъектҳои бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ мавҷудбуда, чун пардохт накардани арзиши барқи фурӯхташуда аз ҷониби истеъмолкунандагон, зиёд будани қарздориҳои кредиторӣ, талафот ҳангоми интиқол ва истифодаи барқ таҳқиқ шудаанд.

Натиҷаҳои ислоҳоти соҳаи электроэнергетикаи мамлакат, ки ҳадафи ниҳоии он ноил гардидан ба шаффофият ва самаранокӣ дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ мебошад, арзёбӣ карда шудаанд. Тасдиқ карда шудааст, ки дар мамлакат то имрӯз бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ, ки ба талаботи муносибатҳои нави иқтисодӣ мувофиқ бошад ва барои ноил гардидан ба ҳадафҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоии давлат мусоидат кунад, ташаккул наёфтааст. Барои расидан ба ҳадафҳои ислоҳот ва беҳтар гардонидани муҳити тиҷорати фаъолияти субъектҳо дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ тавсияҳо пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *соҳаи электроэнергетика, бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ, инҳисороти табиӣ, напардохтани арзиши нерӯи барқ, қарздориҳои кредиторӣ, талафоти барқ, ислоҳоти соҳаи электроэнергетика.*

Имрӯз дар соҳаи электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи мураккаби ташкилӣ-сохторӣ мушоҳида мешавад. Гарчанде ислоҳоти низоми электроэнергетикӣ дар тамоми солҳои истиқлол идома дошта бошад ҳам, то ҳол бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ, ки ба талаботи муносибатҳои нави иқтисодӣ мувофиқ бошад ва барои ноил гардидан ба ҳадафҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат мусоидат кунад, ташаккул наёфтааст. Ноил гардидан ба шаффофият ва самаранокӣ дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ, ки аз ҳадафҳои муҳими ислоҳот ба ҳисоб меравад, ҳанӯз ба даст наомадааст. Мавҷудияти мушкилоти мубрам ва ҳалталаб, чун напардохтани арзиши барқ аз ҷониби истеъмолкунандагон (қарздориҳои дебиторӣ), сатҳи баланди қарздориҳои кредиторӣ, талафот ҳангоми интиқол ва истифодаи барқ –

нишонаҳои асосии вазъи имрӯзаи бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ дар мамлакат мебошанд.

Албатта, мушкилоти номбурда ба ҷаҳлияти тичоратии субъектҳои бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ таъсир мерасонад. Бинобар ин, имрӯз масъалаи таҳқиқи муҳити тичоратӣ ва молиявии ҷаҳлияти субъектҳо дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ мубрам аст.

Дар адабиёти ватании солҳои охир интишороти оид ба омӯзиши бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ зиёд шудааст. Паҳлуҳои мухталифи ташаккул ва рушди электроэнергетика ва бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ дар асарҳои муаллифони А.Ҳ. Авезов [1], М.М. Аламшоева [2], Б.Х. Асоев [3], А.Д. Аҳророва [5], И.А. Бобиев [6], Ҳ.Р. Исайнов [8], Ш.Р. Собирова [10], А.Ғ. Улфатов [13], Қ.Х. Хушвахтзода [15], Қ.Х. Ҷӯраева [7] ва дигарон мавриди таҳқиқи фаро гирифта шудаанд. Аммо дар адабиёти ватанӣ муҳити тичоратии ҷаҳлияти субъектҳо дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ ба таври зарурӣ таҳқиқи нашудааст.

Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ дар шароити инҳисороти табиӣ амал менамояд. Соҳаи электроэнергетикаи иқтисодиёти миллии асосан аз ҷониби ШСХК «Барқи Тоҷик» идора мешавад. Аз соли 2002 дар асоси шартномаи консессия идоракунии шабакаи таъминоти барқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ба муҳлати 25 сол ба корхонаи хусусии ҶСК «Ширкати энергетикӣи Помир» («Помир Энерҷӣ») супорида шудааст, ки он берун аз шабакаҳои муттамаркази Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаҳлият мекунад. Субъектҳои мустақили бозор - ҶСК «Нерӯгоҳи барқи обии Сангтӯда-1» (саҳми назораткунанда – ширкати давлатии Федератсияи Россия - «Росатом») ва НБО Сангтӯда-2 (соҳибмулк – ширкати Сангоби Ҷумҳурии Ислонии Эрон) ҳамчун шарикони бозорӣ дар баробари ҶСК «Нерӯгоҳи барқии обии Роғун» (соҳибмулк – Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон) барқи истеҳсолкардаи худро бевосита ба ШСХК «Барқи Тоҷик» мефурӯшанд.

ШСХК «Барқи Тоҷик» ширкати миллии буда, тамоми дороиҳои он молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Ҳадафи асосии он истеҳсол, интиқол, тақсимот ва фурӯши нерӯи барқ ва гармӣ дар бозори дохилии мамлакат буда, дар фаслҳои алоҳидаи сол нерӯи барқро ба бозори берунӣ (Ҷумҳуриҳои Ёзбекистон, Қирғизистон ва Афғонистон) низ содирот мекунад.

Акнун муҳити тичоратӣ ва молиявии бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ мамлакатро таҳлил намуда, мушкилоти асосии дар он ҷойдоштаро ҷудо ва таҳқиқи менамоем.

Мушкилоти асосӣ, ки имрӯз ба вазъи молиявии ШСХК «Барқи Тоҷик» таъсири манфӣ мерасонад, - ин напардохтани арзиши нерӯи барқ аз ҷониби истеъмолкунандагон (мавҷудияти қарздорӣ дебиторӣ тичоратӣ) мебошад. Маълумот оид ба қарздорӣ дебиторӣ тичоратӣ ва дигар қарздорӣ дебиторӣ ШСХК «Барқи Тоҷик» (бе баҳисобгирии захира аз рӯи қарзҳои шубҳанок) дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. – Қарздорӣ дебиторӣ ШСХК «Барқи Тоҷик» (бе баҳисобгирии захира аз рӯи қарзҳои шубҳанок), ҳазор сомонӣ

Table 1. – Accounts receivable of OSHC «Barki Tojik» (excluding allowance for doubtful debts), thousand somoni

Намуди қарздорӣ дебиторӣ	01.01.2021 с.	01.01.2020 с.
Ҳисобҳо барои қабул (арзиши барқи фурӯхташуда)	2131542	1720968
Ҳисобҳо барои қабул (арзиши гармӣи фурӯхташуда)	43060	29017

Ҳисобҳо барои қабул (арзиши корҳо ва хизматрасониҳо)	4955	5398
Дигар қарздории дебиторӣ	15	196
Ҳамагӣ қарздории дебиторӣ	2179572	1755579

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти ҳисоботи молиявии ШСХК «Барқи Тоҷик» таҳия намудааст.

Тавре аз ҷадвали 1 ба назар мерасад, ба ҳолати 1 январи соли 2021 ҳаҷми умумии қарздории дебитории ШСХК «Барқи Тоҷик» 2 млрд. 179 млн. 572 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад, ки ин нисбат ба ҳолати ҳамин санаи соли 2020 ба андозаи 423 млн. 993 ҳазор сомонӣ зиёд аст. Ҳиссаи муҳими қарздории дебиторӣ ба қарздории дебитории тичоратӣ аз рӯи ҳисобҳои пардохтнашудаи муштариёни нерӯи барқ рост меояд, ки он ба ба ҳолати 1 январи соли 2021 – 2 млрд. 131 млн. 542 ҳазор сомонӣ (97,8%), ба ҳолати 1 январи соли 2020 – 1 млрд. 720 млн. 968 ҳазор сомонӣ (98,0%)-ро ташкил медиҳад.

Дебиторони муҳимтарини ШСХК «Барқи Тоҷик» аз ҳисоби напардохтани маблағи нерӯи барқи таҳвилшуда - ҚСК «Ширкати Алюминийи Тоҷик» (390 млн. 66 ҳазор сомонӣ), корхона ва муассисаҳои тобеи Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (287 млн. 955 ҳазор сомонӣ) ва ҚСК «НБО Роғун» (98 млн. 864 ҳазор сомонӣ) мебошанд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. – Маълумот оид ба дебиторони муҳимтарини ШСХК «Барқи Тоҷик», ҳазор сомонӣ

Table 2. - Data on the most significant debtors of OSHC «Barki Tojik», thousand somoni

Дебитор	01.01.2021 с.
ҚСК «Ширкати Алюминийи Тоҷик»	390066
Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	287955
ҚСК «НБО Роғун»	98864
Корхонаи шабакаҳои гармии Душанбе	39895
Ширкати Da Afghanistan Breshna Sherkat	30631
ҚСК «Тоҷикхимпром»	30080
Ширкати «Ўзбекэнерго»	29332
КВД «Маҷмааи гармхона»	11124
КВД «Обу корези Душанбе»	5136
ҚДММ «Кохи Наврӯз»	4328
ҚСК «Ширкати энергетикӣ Помир»	3610
Низомии Энергетикӣ Миллии Қирғизистон	2905

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти ҳисоботи молиявии ШСХК «Барқи Тоҷик» таҳия намудааст.

Мушкилоти муҳими дигар, ки ба вазъи молиявии ШСХК «Барқи Тоҷик» таъсири манфӣ мерасонад, қой доштани қарздории кредиторӣ мебошад. Дар таркиби қарздории кредиторӣ ширкат қарздории ҳам кӯтоҳмуҳлат (ба ҳолати 1 январи соли 2021 – 5 млрд. 593 млн. 412 ҳазор сомонӣ, 1 январи соли 2020 – 3 млрд. 745 млн. 524 ҳазор сомонӣ) ва ҳам дарозмуҳлат (905 млн. 479 ҳазор сомонӣ) мавҷуд мебошанд (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. – Таркиби қарздории кредиторӣ ШСХК «Барқи Тоҷик», ҳазор сомонӣ

Table 3. Composition of accounts payable of OSHC «Barki Tojik», thousand somoni

Намуди қарздории кредиторӣ	01.01.2021 с.	01.01.2020 с.
Қарздории кредиторӣ кӯтоҳмуҳлат		
Ҳисобҳо барои пардохти барқ	4301628	3098183

Ҳисобҳо барои пардохти молҳо ва хизматрасониҳо	792585	380061
Ҳисобҳо барои пардохти таҷҳизот	367869	244250
Ҳисобҳо барои пардохти корҳои сохтмонӣ	128912	21152
Дигар ҳисобҳо барои пардохт	2418	1878
Ҳамагӣ қарздорӣ кредитории кӯтоҳмӯҳлат	5593412	3745524
Қарздорӣ кредитории дарозмӯҳлат		
Ҳисобҳо барои пардохти барқи МБГ Душанбе-2 ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	905479	905479
Ҳамагӣ қарздорӣ кредитории дарозмӯҳлат	905479	905479
Ҳамагӣ қарздорӣ кредитории	6498891	4651003

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти ҳисоботи молиявии ШСХК «Барқи Тоҷик» таҳия намудааст.

Кредиторони муҳимтарини ҚСК «Барқи Тоҷик» ширкати эронии «Сангоб» барои барқи аз НБО Сангтуда-2 харидашуда (2 млрд. 268 млн. 523 ҳазор сомонӣ), ҚСК «НБО Сангтуда-1» (1 млрд. 595 млн. 179 ҳазор сомонӣ) ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои барқи аз МБГ Душанбе-2 харидашуда (905 млн. 479 ҳазор сомонӣ) мебошанд (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Маълумот дар бораи кредиторони муҳимтарини ШСХК «Барқи Тоҷик», ҳазор сомонӣ

Table 4. - Data on the most significant creditors of OSHC «Barki Tojik», thousand somoni

Кредитор	01.01.2021 с.
Ширкати «Сангоб», Ҷумҳурии Ислонии Эрон (Сангтуда-2)	2268523
ҚСК «НБО Сангтуда-1» (Федератсияи Россия)	1595179
Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои барқи МБГ Душанбе-2	905479
ҚСК «НБО Роғун»	437926
ҚСК «ТоҷикТрансГаз»	79243
Ширкати Калпатару Пауэр Трансмишн (Украина)	154408
ЧДММ «Агротехстрой»	123671

Бо қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июни соли 2019, № 330 ва аз 1 майи соли 2020, № 259 дар пояи ШСХК «Барқи Тоҷик» мувофиқан ҚСК «Шабақаҳои интиқоли барқ» ва ҚСК «Шабақаҳои тақсимоли барқ» таъсис дода ва онҳо аз моҳи январи соли 2021 ба фаъолият шуруъ намуданд. Ҳамин тавр, акнун дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ мамлакат се субъект вобаста ба самтҳои асосии фаъолият дар соҳаи электроэнергетика амал мекунанд: ШСХК «Барқи Тоҷик» - истеҳсоли нерӯи барқ, ҚСК «Шабақаҳои интиқоли барқ» - интиқоли нерӯи барқ ва ҚСК «Шабақаҳои тақсимоли барқ» - тақсимоли ва фурӯши нерӯи барқ.

Тавре аз маълумоти ҳисоботии ШСХК «Барқи Тоҷик» ба назар мерасад, дар ҷамъбасти соли 2021 ҚСК «Шабақаҳои тақсимоли барқ» аз ҚСК «Шабақаҳои интиқоли барқ», силсилаи нерӯгоҳҳои Варзоб, нерӯгоҳҳои хурд ва дигар истеҳсолкунандагони барқ бе назардошти содирот ва талафот ба андозаи 16 млрд. 807 млн. кВт-соат нерӯи барқро қабул намуд (дар соли 2020 – 16 млрд. 76 млн. кВт-соат). Ҳаҷми умумии нерӯи барқи ҳисобшуда 12 млрд. 683 млн. кВт-соатро ташкил дод (дар соли 2020 – 11 млрд. 161 млн. кВт-соат). Маблағи ҳисобузамшудаи нерӯи барқ 3 млрд. 322 млн. сомонӣ (аз ҳисоби аҳоли – 1 млрд. 193 млн. сомонӣ) ва маблағи ҷамъоваришуда 3 млрд. 113 млн. сомонӣ (аз ҳисоби аҳоли – 1 млрд. 152 млн. сомонӣ)-ро ташкил додааст. Яъне дар соли 2021 нақшаи ҷамъовариҳои маблағи нерӯи барқ ба андозаи 93,7% (аз ҳисоби аҳоли – 96,5%) иҷро шудааст. Бояд қайд кард, ки маблағи ҷамъоваришудаи нерӯи барқ дар соли

2020 (бе содирот) ҳамагӣ 2 млрд. 815 млн. сомонӣ (аз ҳисоби аҳоли – 1 млрд. 88 млн. сомонӣ)-ро ташкил дода, нақшаи чамъоварии маблағ ҳамагӣ 82,5% иҷро шуда буд (маблағи нерӯи барқӣ фурӯхташуда бе назардошти содирот – 3 млрд 414 млн. сомонӣ) [11].

Бояд гуфт, ки дар таҳти назорати ҷиддӣ қарор додани истифодаи барқ дар корхонаҳои азим ва насб намудани ҳисобкунакҳои муосири электроники зеҳнӣ дар корхонаҳои саноатӣ ва бахши аҳоли яке аз омилҳои баланд шудани сатҳи чамъоварии маблағи барқӣ фурӯхташуда ҳисобида мешавад.

Агар дар чамъбасти соли 2020 маблағи умумии қарздорӣ дебиторӣ ба андозаи 693 млн. 700 ҳазор сомонӣ (аз ҳисоби аҳоли – 430 млн. 800 ҳазор сомонӣ) зиёд шуда бошад, ҳамин нишондиҳанда дар чамъбасти соли 2021 ба маблағи 213 млн. 700 ҳазор сомонӣ (аз ҳисоби аҳоли – 41 млн. 400 ҳазор сомонӣ) зиёд шудааст. Зиёдшавии маблағи қарздорӣ дебиторӣ асосан аз ҳисоби напардохтани маблағи нерӯи барқ аз ҷониби корхонаҳои тобеи Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (75 млн. сомонӣ), ҚСҚ «Ширкати Алюминийи Тоҷик» (69 млн. 300 ҳазор сомонӣ) ва корхонаву муассисаҳои буҷетӣ (20 млн. 400 ҳазор сомонӣ) ба миён омадааст.

Ба ҳолати 1 январи соли 2022 маблағи умумии қарзи нерӯи барқ бо назардошти қарзҳои солҳои пешин 3 млрд. 316 млн. сомонӣ, аз ҷумла аҳоли – 1 млрд. 384 млн. сомонӣ, ҚСҚ «Ширкати Алюминийи Тоҷик» - 459 млн. 400 ҳазор сомонӣ, корхонаҳои кишоварзӣ – 206 млн. 300 ҳазор сомонӣ, ҚСҚ «НБО Роғун» - 36 млн. 200 ҳазор сомонӣ, Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон – 373 млн. 100 ҳазор сомонӣ, корхона ва муассисаҳои буҷетӣ - 112 млн. 400 ҳазор сомонӣ, КВД «Обу корези ҷумҳурӣ» - 53 млн. 500 ҳазор сомонӣ, КМ «Тоҷиккиимиёсаноат» - 34 млн. 200 ҳазор сомонино ташкил медиҳад. Дар соли 2021 аз ҷониби ҚСҚ «Шабакаҳои тақсимои барқ» ва филиалҳои он ба 2931 муштари дебитор ба маблағи 316 млн. 900 ҳазор сомонӣ даъво пешниҳод гардид, ки 81 млн. 700 ҳазор сомони он рӯёнида шуд. Ба маблағи 115 млн. 100 ҳазор сомонӣ ба мақомоти прокуратура мавод супорида шуд ва нисбати рӯёнидани 93 млн. 800 ҳазор сомонӣ аризаҳои даъво ба судҳо пешниҳод шудааст [11].

Талафот ҳангоми интиқол ва истифодаи барқ – мушкилоти дигар дар фаъолияти ШСХК «Барқи Тоҷик» мебошад, ки имрӯз бояд бартараф карда шавад. Қобили зикр аст, ки ҳоло дар шабакаҳои тақсимои барқӣ маҳаллӣ ҳисобкунии масрафи нерӯи барқ, маблағҳои ҳисобузамшуда ва пардохтшуда тавассути барномаҳои биллинг ба ҷо оварда мешавад.

Дар оғози таҷдиди сохтори ШСХК «Барқи Тоҷик» муҳим буд, ки аз ҷониби ҚСҚ «Шабакаҳои тақсимои барқ» сатҳи талафоти воқеии барқ аниқ муайян карда шавад. Роҳи асосии ҳисоб ва арзёбӣ кардани нерӯи барқӣ ҳисобшуда ва талафоти он татбиқи низоми электроники биллинг буд. Дар натиҷа ошкор карда шуд, ки талафоти нерӯи барқ дар шабакаҳои тақсимои барқ дар моҳи январи соли 2021 ба 43,5% (690,5 млн. кВт-соат) баробар аст.

Сабабҳои асосии баланд будани сатҳи талафоти барқ чунинанд: пурра ба низоми электроники ҳисобкунӣ фарогир набудани муштариён, дер сабт кардани нишондоди ҳисобкунакҳо, саривақт пешниҳод нашудани ҳисоботҳои дахлдор, интизоми меҳнати пасти нозирони барқ, ба эътибор гирифтани маълумоти берун аз пойгоҳи додаҳои низоми биллинг, корбурди нопурраи низоми ҳисобкунии электронӣ, чун талафот эътироф кардани ҳамагуна нишондиҳандаи истифодаи барзиёди барқ.

Бо роҳандозӣ намудани тадбирҳо чиҳати бартараф намудани камбудии мазкур дар моҳи декабри соли 2021 сатҳи талафоти барқ ба 29,1% (436,6 млн. кВт-соат) расонида шуд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хоҳири ҳалли мушкилоти ҷойдошта ният дорад то соли 2030 ислоҳоти соҳаи электроэнергетикаро, ки ба таъмини шароит барои амалкунии механизми бозорӣ ва ташаккули муҳити рақобат дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ нигаронида шудааст, анҷом диҳад. Дар ин бора дар Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таъкид шудааст [12].

Таҷдиди сохтори ШСХК «Барқи Тоҷик» ва дар пояи он таъсис додани субъектҳои нави бозор – ҚСК «Шабақаҳои интиқоли барқ» ва ҚСК «Шабақаҳои тақсимоти барқ» бояд мушкилоти ислоҳот ва рушди рақобатро дар соҳаи электроэнергетика ҳал мекард, вале он барои ба даст овардани натиҷаҳои муносиб дар рушди низоми электроэнергетикии мамлакат мусоидат накард. Муҳити тичоратӣ ва инфрасохтори муносиби бозорӣ дар соҳаи электроэнергетика ташаккул наёфтаанд. Бинобар ин, дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ истифодаи амсилаҳои тичоратии гуногуни ба рушди бозории соҳа мусоидаткунанда зарур аст.

Омӯзиши таҷрибаи хориҷии равандҳои ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ гувоҳӣ медиҳад, ки ҷорӣ намудани унсурҳои идоракунии корпоративӣ дар низоми идоракунии корхонаҳои электроэнергетикӣ ва идоракунии самараноки захираҳои электроэнергетикӣ кафолати рушди соҳаи мазкур дар самти муносибатҳои бозорӣ ба ҳисоб меравад. Дар баробари ҷорӣ намудани усулҳои идоракунии корпоративӣ ҳамчунин таъзияи корхонаҳои бузурги электроэнергетикии дар шароити инҳисорӣ фаъолияткунанда метавонанд ба ҳалли мушкилоти мубрами дар соҳаи электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойдошта мусоидат кунад.

Амсилаи имрӯз дар фаъолият ва идоракунии субъектҳои бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ татбиқшаванда бештар равона кардани диққатро ба ҷанбаҳои хоҷагидорӣ-молиявӣ талаб менамояд, чунки тавре таҳқиқоти мо тасдиқ кард, аксари омилҳои ба мушкилоти мубрами соҳа боисшуда маҳз дар низоми ба андозае косташудаи хоҷагидорӣ-молиявӣ ва идоракунии он мушоҳида мешаванд.

Бояд қайд кард, ки ШСХК «Барқи Тоҷик» то таҷдиди сохтори худ чун корхонаи ба таври амудӣ ҳамгироишуда фаъолият мекард. Вале фаъолияти он пас аз таҷдиди сохтор низ дар доираи амсилаи ба таври амудӣ ҳамгирошуда ба роҳ монда шудааст. ШСХК «Барқи Тоҷик» ҳанӯз ҳам ширкати холдингӣ буда, тамоми саҳмияҳои он ба давлат тааллуқ доранд.

Акнун мувофиқи сохтори ҷадид бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ аз муҳити дар мамлакат пайдоргардидаи фаъолияти субъектҳо дар соҳаи электроэнергетика вобаста буда, дар асоси омезиши инфрасохтори технологӣ ва тичоратии дар таҳти назорат ва танзими давлатӣ қарордошта ва корхонаҳои ба истеҳсол, интиқол, тақсимот ва фурӯши нерӯи барқ машғулбуда амал мекунад (расми 1).

Расми 1. – Сохтори ҷадиди бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Figure 1. New structure of the electricity services market in the Republic of Tajikistan

набудани ҳисобкунакҳо) зиёд мебошанд, пас он ҷо ҳаҷми талафоти барқ, ки таъминкунандаи кафолатдиҳанда бояд аз корхонаи шабакаи интиқоли барқ харид кунад, зиёд аст. Дар мавриди кам кардани ҳолатҳои баррасишуда, «талафот низ бояд кам шавад, бинобар ин, корхонаҳои шабакаҳои барқӣ ҳавасманд мебошанд, ки ҳаҷми муфиди барқи қабулшуда ҳарчӣ бештар ба ҳаҷми нерӯи барқи ба шабака воридшуда наздик бошад. Дар ҳолати мазкур корхонаи шабакавӣ арзиши хизматрасониҳои ба таъминкунандаи кафолатдиҳанда таҳвилкардаи худро оид ба интиқоли нерӯи барқ ба ҳадди баландтарин мерасонад» [14, с. 2505].

Бо нерӯи барқ таъмин намудани шахсони воқеӣ (аҳоли) тавассути бастанӣ шартнома байни шабакаҳои барқии маҳаллӣ ва таъминкунандаи кафолатдиҳанда, ки нерӯи барқро аз шабакаҳои интиқоли барқ харида ба аҳоли пешниҳод мекунад, ба ҷо оварда мешавад. Дар навбати худ аҳоли бо шабакаи барқии маҳаллӣ шартнома оид ба истеъмоли барқ мебандад.

Дар таҳвили нерӯи барқ барои аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими давлатии ҳамафарогир то ҳол нигоҳ дошта мешавад. Ҳамин тавр, корхонаҳои фуруши барқ, ки ҳама чун воҳиди сохторӣ ё филиали ҚСК «Шабакаҳои тақсимоли барқ» фаъолият мекунанд, дар бозори яклухт нерӯи барқро аз корхонаҳои интиқолдиҳанда (ҚСК «Шабакаҳои интиқоли барқ») ва истеҳсолкунандаи барқ (нерӯгоҳҳо) ба мақсади таҳвил додан ба аҳоли бо шартномаҳои махсуси аз ҷониби мақоми давлатӣ танзимшаванда меҳаранд, ки дар онҳо нархҳои танзимшаванда муқаррар карда мешаванд.

Ҷиҳати бо барқ таъмин намудани корхонаҳо ва ташкилотҳо (тиҷоратӣ ва бучетӣ) метавон нархҳои озодро қисман истифода бурд, вале ҳоло дар низомӣ ташаққули нархҳо ва тарифҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин амал ба назар намерасад. Дар назари аввал нерӯи барқ дар бозори яклухт мубодила мешавад, ки таҳвилкунандагони асосӣ нерӯгоҳҳо – нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ (НБО) ва марказҳои барқу гармидиҳӣ (МБГ) мебошанд ва он ҷо ташаққули нарх шартан озод аст. Танҳо ду истеҳсолкунанда – НБО Сангтуда-1 ва Сангтуда-2 ҳоло имконияти воқеии бо нархҳои озод пешниҳод кардани нерӯи барқро доранд, вале низомӣ тарифии аз ҷониби давлат муқарраршудаи нархи нерӯи барқ барои тамоми гурӯҳҳои истеъмолкунандагон ба ин монета мешавад. Дар натиҷа ШСКХ «Барқи Тоҷик» нерӯи барқро аз ин ду истеҳсолкунандаи мустақил бо нархҳои шартан озод харид карда, ба истеъмолкунандагон бо нархҳои танзимшаванда таҳвил менамояд.

Таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ ва маълумоти ҳисоботии ШСКХ «Барқи Тоҷик» нишон медиҳад, ки вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии ширкат, корхонаҳои фаръӣ ва филиалҳои онҳо нигаронкунанда мебошанд. Гувоҳи дурустии андешаи мо аудити ҳисоботи молиявии муттаҳидгардидаи ширкат барои давраи аз 1 январ то 31 декабри соли 2020 гузаронидашуда мебошад. Аз натиҷаи санҷиши аудитории мазкур, ки аудиторони ташкилоти аудитории ҚСП «БДО Армения» гузаронидаанд, дар санаи 15 июли соли 2021 хулосаи аудитории мусбати шартӣ (бо тавзеҳот) таҳия гардидааст. Аудиторҳо барои изҳор намудани хулосаи аудитории бо тавзеҳот низомӣ номукаммалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, амалҳои ширкат (ва корхонаҳои фаръии он) оид ба эътироф кардани даромадҳо, қарздорӣ дебиторӣ ва пешпардохтҳои барои таҳвили ояндаи барқ гирифташударо чун асос иброз доштаанд [4].

Тавре аудиторҳо дар хулосаи худ зикр намудаанд, ШСКХ «Барқи Тоҷик» якҷоя бо филиалҳо ва корхонаҳои фаръии худ дар солҳои охир нерӯи барқро аз НБО Роғун, НБО Сангтуда-1 ва НБО Сангтуда-2 харид намудааст. Бо сабаби гузаштани муҳлати пардохтҳо барои нерӯи барқ ба НБО Сангтуда-2 ва аз ин ҳисоб ба ҳолати санаи 1 январи соли 2021 ҷой доштани қарздорӣ кредиторӣ муҳлатгузашта ба маблағи 1,6 млрд.

сомонӣ чарима ҳисобузам карда шудааст (ба ҳолати 1 январи соли 2020 – 1,1 млрд. сомонӣ). Вале ШСХК «Барқи Тоҷик» чаримаҳои ҳисобузамшударо эътироф накардааст ва роҳбарияти ширкат барои бекор кардани чаримаҳои ҳисобузамшуда муколама бурда истодааст. Ҳамин тавр, ба аудиторҳо муяссар нагардид, ки эҳтимолияти бекор кардани чаримаҳоро арзёбӣ намоянд. Дар ҳолати ба мувофиқа наомадан, ба санаи 1 январи соли 2021 маблағи дигар қарздориҳои кредиторӣ, инчунин зарари ғуншуда ба андозаи 1,6 млрд. сомонӣ зиёд мешавад.

Мувофиқи ҳулосаи аудиторӣ қарзҳо ва вомҳои ШСХК «Барқи Тоҷик» ба ҳолати 1 январи соли 2021 маблағи 16,2 млрд. сомониро ташкил медиҳанд (ба ҳолати 1 январи соли 2020 – 16,8 млрд. сомонӣ).

Аудиторҳо ҳамчунин дар ҳулосаи аудиторӣ номуайянии муҳимми бо ғайолияти беисти ширкат алоқамандро қайд намудаанд. Онҳо ба он диққат додаанд, ки ШСХК «Барқи Тоҷик» дар соли ҳисоботи 2020 ба маблағи 6 млрд. 590 млн. сомонӣ зарар дидааст (дар соли ҳисоботи 2019 – 5 млрд. 670 млн. сомонӣ) ва ба ҳолати санаи 1 январи соли 2021 уҳдадориҳои ширкат нисбат ба дориҳои он ба андозаи 10 млрд. 600 млн. сомонӣ зиёд мебошанд (ба ҳолати 1 январи соли 2020 – 9 млрд. сомонӣ). Ин рӯйдодҳо ё шароит дар баробари дигар масъалаҳои ҷойдошта, ки аудиторҳо онҳоро қайд кардаанд, аз мавҷуд будани номуайянии муҳим дарак медиҳанд, ки метавонад дар тавоноии ширкат барои идома додани ғайолияти худ дар ояндаи наздик шубҳаи муҳимро ба миён оранд. Идома ёфтани ғайолияти ширкат дар ояндаи наздик аз дастгирии молиявии саҳомии ягона (Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва ҷонибҳои дигари бо он алоқаманд, инчунин аз ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ вобаста мебошад.

Ислоҳоти сиёсати муқаррар намудани тарифҳои хизматрасонӣ дар соҳаи электроэнергетика, пушонидани қарздориҳои корхонаҳои давлатӣ, таҷдиди сохтори ғайолияти бозори яклухти нерӯи барқ ва роҳандозӣ намудани тадбирҳо ба хоҳири ҳавасмандкунии рақобат дар дохили бозори яклухт, метавонанд ба ғайолияти корхонаҳои соҳаи электроэнергетика таъсири муҳим расонанд.

Адабиёт

1. Авезов А.Х. Тарифное регулирование и реструктуризация электроэнергетики Таджикистана / А.Х. Авезов // Системное тарифное регулирование в энергетической отрасли: теория, методология, практика. – Москва, 2022. – С. 280-306

2. Аламшоева М.М. Таҳлили рушди соҳаи энергетика дар даврони 30 соли истиқлоли давлатӣ / М.М. Аламшоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 7. – С. 65-74

3. Асоев Б.Х. Асосҳои илмии ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи электроэнергетикаи давлатҳои Осиёи Марказӣ / Б.Х. Асоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 9. – С. 239-243

4. Аудиторское заключение по консолидированной финансовой отчетности ОАХК «Барқи Тоҷик» за 2020 г. [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <http://barqitajik.tj/activity/finansy-i-audit/auditorskie-otchety/> (дата обращения: 25.01.2022)

5. Ахророва А.Д., Бобоев Ф.Д. Современные тенденции и стратегические приоритеты развития электроэнергетики Республики Таджикистан / А.Д. Ахророва, Ф.Д. Бобоев // Системное тарифное регулирование в энергетической отрасли: теория, методология, практика. – Москва, 2022. – С. 62-71

6. Бобиев И.А., Мирзохонов С.О. ОАХК «Барқи Тоҷик» - ключевой элемент энергетической системы Республики Таджикистан: анализ финансовых результатов и финансового положения / И.А. Бобиев, С.О. Мирзохонов // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2019. - № 2 (25). – С. 303-

7. Джураева Дж.Х. Анализ современного состояния и перспективы развития электроэнергетики в Таджикистане / Дж.Х. Джураев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. - № 2/8. – С. 112-117

8. Исайнов Х.Р., Асоев Б.Х. Инновационная модернизация на рынке электроэнергетики стран Центрально-Азиатского региона / Х.Р. Исайнов, Б.Х. Асоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. - № 2. – С. 13-20

9. Кононов Ю.Д. Пути повышения обоснованности долгосрочных прогнозов развития ТЭК / Ю.Д. Кононов. - Новосибирск: Наука, 2015. - 147 с.

10. Собирова Ш.Р. Государственное регулирование развития розничного рынка энергетических услуг (на примере Республики Таджикистан) / Ш.Р. Собирова / Дисс. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук. – Чкаловск, 2016. – 160 с.

11. Сомонаи расмӣи ШСХК «Барқи Тоҷик» [Сарчашмаи электронӣ] / Низомӣ дастрасӣ: URL: <http://barqitojik.tj/tj/info/news/197627/> (санаи мурочиат: 28.01.2022)

12. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Матн] / Қарори Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, № 636. – Душанбе: ҶДММ Контраст, 2016. – 88 с.

13. Улфатов А.Г. Состояние энергетического хозяйства и использование электрической энергии в Республики Таджикистан / А.Г. Улфатов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2021. - № 4 (265). – С. 92-100

14. Федоров Я.П. Финансово-экономические аспекты и проблемы энергосбытового бизнеса России / Я.П. Федоров // Финансы и кредит. – 2018. – Т. 24. - № 11. – С. 2503-2522

15. Хушвахтзода Қ.Х., Холназаров М.Б. Таҳлили самаранокии рушди электроэнергетика ва таҳдидҳои дохилии беҳатарии энергетикӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, М.Б. Холназаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 2. – С. 49-55

ДЕЛОВАЯ СРЕДА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ РЫНКА ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

БОБОХОНОВА ШАХРБОНУ ХОЛНАЗАРОВНА,

соискатель кафедры менеджмента и маркетинга

Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16.

Тел.: (+992) 918-63-52-87. E-mail: b.bonu1974@mail.ru.

Сфера электроэнергетики в Республике Таджикистан, как и в других странах мира, является важнейшим стратегическим направлением экономики, и важность ее развития твердо подтверждена. Состояние и проблемы электроэнергетики оказывают существенное влияние как на общее развитие, так и на развитие отдельных отраслей национальной экономики.

На деятельность субъектов рынка электроэнергетических услуг в стране влияют различные коммерческие, финансовые, политические, социальные, правовые и законодательные риски. Опыт показывает, что финансовые проблемы, наряду с повышением уровня рисков, присущих инвестиционной и деловой среде в стране, могут оказывать негативное влияние на состояние национальной экономики, в том числе на инвестиционную и деловую среду в сфере электроэнергетики.

Данная статья посвящена исследованию деловой и финансовой среды субъектов рынка электроэнергетических услуг. Дана оценка научным работам отечественных авторов, в которых исследуются определенные аспекты деятельности на рынке электроэнергетических услуг.

Исследованы актуальные проблемы в деятельности субъектов рынка электроэнергетических услуг, такие как неплатежи за отпущенную потребителям электроэнергию, большие суммы кредиторской задолженности, потери при передаче и использовании электроэнергии.

Дана оценка результатам реформ электроэнергетики страны, конечной целью которых является достижение прозрачности и эффективности на рынке электроэнергетических услуг. Подтверждено, что в стране еще не сформирован рынок электроэнергетических услуг, отвечающий требованиям новых экономических отношений и способствующий достижению целей экономического и социального развития государства. Предложены рекомендации в целях достижения целей реформы и улучшения деловой среды субъектов рынка электроэнергетических услуг.

Ключевые слова: сфера электроэнергетики, рынок электроэнергетических услуг, естественная монополия, неплатежи за электроэнергию, кредиторская задолженность, потери электроэнергии, реформирование электроэнергетики.

BUSINESS ENVIRONMENT OF ACTIVITIES OF THE MARKET SUBJECTS OF ELECTRICITY SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

BOBOKHONOVA SHAHRBONU KHOLNAZAROVNA,

applicant for the Department of Management and Marketing
Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki.

735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulob city, 16, S. Safarov str.

Phone.: (+992) 918-63-52-87. E-mail: b.bonu1974@mail.ru.

The electric power industry in the Republic of Tajikistan, as in other countries of the world, is the most important strategic direction of the economy, and the importance of its development has been firmly confirmed. The state and problems of the electric power industry have a significant impact on both the overall development and the development of individual sectors of the national economy.

Various commercial, financial, political, social, legal and legislative risks affect the activities of the subjects of the electricity services market in the country. Experience shows that financial problems, along with an increase in the level of risks inherent in the investment and business environment in the country, can have a negative impact on the state of the national economy, including the investment and business environment in the electricity sector.

This article is devoted to the study of the business and financial environment of the subjects of the electricity services market. An assessment is given to the scientific works of domestic authors, in which certain aspects of activity in the market of electric power services are studied.

Actual problems in the activities of subjects of the market of electric power services, such as non-payment for electricity supplied to consumers, large amounts of accounts payable, losses in the transmission and use of electricity, have been studied.

An assessment is given of the results of reforms in the country's electric power industry, the ultimate goal of which is to achieve transparency and efficiency in the electric power services market. It was confirmed that the country has not yet formed a market for electric power services that meets the requirements of new economic relations and contributes to the achievement of the goals of the economic and social development of the state. Recommendations are proposed in order to achieve the goals of the reform and improve the business environment of the subjects of the electricity services market.

Keywords: electric power industry, electric power services market, natural monopoly, non-payments for electric power, accounts payable, electric power losses, reforming the electric power industry.

УДК 332.14

МИНТАҚА ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ СИЁСАТИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВӢ: МОҲИЯТ ВА МУНДАРИҶАИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

БОБОЕВА ФАРЗОНА ШЕРАВГАНОВНА,

унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёти корхонаҳои минтақаи
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи С. Қозиев 26-а.
Тел.: (+992) 924-44-10-18. E-mail: f.boboeva 90 @mail.ru.

Дар мақола таҳлили объективии минтақаҳо ва ҷанбаҳои назариявӣ ва ҷойгиршавии истеҳсолоти саноатӣ бо рушди сустрараққикарда ва миёнаи минтақаҳои вилояти Суғд ва равишҳои асосии таъмини рушди муътадили минтақа оварда шудааст. Муаммоҳои актуалии рушди фазоӣ ҳамчун таъғирёбии ташкили низоми ҷойгиршавии ҳудудӣ ва иқтисодиёт аз ҷониби олимони соҳаҳои мухталиф таҳқиқ ва маънидод карда мешаванд. Барои ташкил ва амалигардонии муҳити мусоиди сармоягузорӣ, молиявӣ ва мизони андозбандӣ дастгирии давлатиро талаб менамояд, ки яке аз роҳҳои асосии мукамалгардонии муносибатҳои корпоративӣ дар ташкилотҳои ватанӣ мебошад. Иқтисодиёти минтақавӣ ҳамчун илм сохтори мураккаби методологӣ дошта, доираи васеи муаммоҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад ва ҳамчун як қисмати илми иқтисодиёт оиди омӯзиши “ташкили хоҷагии ҳудудӣ дар сатҳи ҳудуд, байниҳудудӣ ва дохилиҳудудӣ” нигаронида шудааст ва дар ҷойгиркунии истеҳсолот самти нақлиёт, қувваи корӣ ва агрегатсияи нақшии калидиро доранд.

Калидвожаҳо. Минтақаҳо, модели гузариш, шароити муосири хоҷагидорӣ, алоқамандӣ байни сатҳи рушди хоҷагии қишлоқ ва шугли аҳоли, назарияҳои иқтисоди фазоӣ, нақлиёт, қувваи корӣ, агрегатсия

Бо баробари инкишофи назаррасии иқтисодӣ – иҷтимоии мамлакат методологияи дигаргунсозии низоми нақшавӣ, муносибатҳои иқтисодиёти миллӣ бо минтақа пеш меояд. Дар заминаи таҳаввули қувваҳои истеҳсолкунанда, густариш ёфтани шаҳрҳои калон, тақсими ҷамъиятии меҳнат, ба вучуд омадани шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ, фарқият дар ҳосилхезии замин ва ҳосилнокӣ, сарватҳои табиӣ иқтисодӣ, шароитҳои таъмини ҳаёт ва ғайра ба пайдоиши минтақаҳо оварда мерасонад. Минтақаҳо вобаста ба имконият ва шароитҳои мавҷудаи иқтисодӣ иҷтимоӣ, таърихӣ маданӣ, байни худ ҳамчун тавлидгару пешниҳодкунандаи неъмату ҳадамот ва ҳамчун истеъмолкунанда, яъне харидор ташаккул ёфта, талаботи ҳудуд аз ҳисоби мубодилаи байни ҳамдигарӣ қонеъ мегардонанд. Заминаҳои назариявии тадқиқоти иқтисодии минтақавӣ дар асоси корҳои илмӣ олимони ватаниву хориҷӣ, бо дарназардошти қонунҳо ва санадҳои амалкунанда, фалсафаи минтақа, қонуниятҳои объективии иқтисодӣ, ҷойгиркунонии қувваҳои истеҳсолкунанда ва сохтори ҷойгиршавии аҳолии мамлакат сарчашма мегирад. Муаммоҳои актуалии рушди фазоӣ ҳамчун таъғирёбии ташкили низоми ҷойгиршавии ҳудудӣ ва иқтисодиёт аз ҷониби олимони соҳаҳои мухталиф ҳаргуна таҳқиқ ва маънидод карда мешаванд. Заминаи тадқиқи минтақавиро назарияи иқтисодиёти ноҳиявӣ ташкил менамояд, ки дар корҳои тадқиқоти олимони рус аз қабилӣ: К. И. Арсенева [Арсеньев К. Начертание статистики Российского государства, составленное Главного Педагогического Института Адъюнкт-Профессором Константином Арсеньевым. О состоянии народа. СПб.: тип. Имп. Воспитательного Дома. 1818. – 246 с.], П. П. Семенова [Петр Петрович Семенов-Тянь-Шанский. Мемуары. Том второй. М., ОГИЗ, 1946. – 103 с.], Н. М. Пржевальский [Гавриленкова, Е. П. Известные страницы жизни Н. М. Пржевальского / Е. П. Гавриленкова. – 2-е изд. доп. – Смоленск: Свиток, 2012. – 216 с.] ва дигарон хело хуб инъикос ёфтааст. Натиҷаи тадқиқотҳои нодирро баъдтар чуғрофияшиносон дар нимаи дуввуми асри XIX – ва

ибтидои асри XX истифода намуда, дастури таълимии «Географияи умумии мухтасар»-ро (1818) навиштанд, ки ин дастур солҳои зиёд барои хонандагон ҳамчун дастури асосии омӯзиши махсуб меёфт ва чандин маротиба бознашр карда шудааст. Масъалаҳои ҷойгирнамоии ҳудудии истеҳсолот ва саноат нахуст предмети омӯзиши олимони ғарб махсуб меёбад. Чунончи дар қорҳои тадқиқоти А. Вебер гурӯҳбандии омилҳои ҷойгиркунии саноат вобаста ба нишонаҳои таъсиррасонӣ, зинаҳои умумият ва бавучудой хело хуб инъикос ёфтааст [Вебер А. Теория размещения промышленности. Л.; М.: Книга, 1926. 220 с.], ки шартҳои асосии ҷойгирнамоӣ ин самаранокии иқтисодӣ буда, се омилҳои заминавиро (нақлиёт, қувваи қорӣ, агломератсия) дар бар мегирад. Аз ғуфтаҳои А Вебер бармеояд, ки муттаносибан дар ҷойгиркунии истеҳсолот самти нақлиёт, қувваи қорӣ ва агломератсия нақши қалидиро доранд. Муаллифи назарияи мувозинати иқтисодии фазои А.Леш бошад, дар модели пешниҳоднамудааш “фаъолияти бозории низомии истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон” исбот менамояд, ки ҳар як тағйирёбандаи иқтисодӣ ба як нуқтаи муайяни фазо вобаста буда, элементҳои асосии баробарӣ - функцияҳои талабот ва хароҷот мебошанд. Бо истифода аз мантиқ ва оператализми тафаккури абстрактӣ А Леш тавонист барои ташкили назарияи умумии иқтисодии фазои заминаи назариявии хешро гузорад [Леш А. Пространственная организация хозяйства. М.: Наука, 2007. 662 с.]. Солҳои 50-уми асри гузашта олимони амрикоӣ У.Айзард ақидаи муттаҳид сохтани самтҳои мухтасари таҳқиқоти минтақавӣ, таҷзияи назарияҳои иқтисодии фазои ва минтақавиро амалӣ намуда, таъбиқи усулҳои макроиқтисодӣ дар омӯзиши минтақаҳо ва муносибатҳои байниминтақавӣ, қоркарди моделҳои мувозинати фазои, қоркарди тақсимоии тағйирёбандаи истеҳсолот ва соҳаҳои саноат, таҳқиқи сабабҳои пайдоиши ҳолатҳои низомии минтақавиро баррасӣ намудааст [Айзард У. Методы межрегионального и регионального анализа / У. Айзард // Региональное развитие и сотрудничество. - М., 1998, № 1-2. - С. 62-63.]. Нақши қўчонидани аҳоли дар ҳамбастагӣ бо омилҳои истеҳсоли дар назарияи вазифаҳо ва ҷойгиршавии низомии маҳалҳои аҳолинишин, ки бори аввал аз ҷониби В.Кристаллер тадқиқ гардидааст, хело хуб инъикос ёфтааст. Дар тадқиқоти пешниҳоднамудаи хеш, муаллиф намунаҳои ҷойгиршавӣ, шумора ва андозаи аҳолинишинро дар иерархияи шаҳрҳо таҳия кардааст, ки ҳамчун «тӯри Кристаллер» (Сетка Кристаллер) васеъ паҳн шудааст. Ин назария зарурияти дар ҳар як маҳалли аҳолинишин, молҳои умумӣ — дар маҳалҳои аҳолинишини миёна, молу хизматҳои нодир — танҳо дар шаҳрҳои қалон истеҳсол намудани маҳсулоти заруриро асоснок мекунад. Дар қори тадқиқоти академик Татаркина ва профессор Е.Г. Анамитсӣ иқтисодиёти минтақавӣ дар қаринаи (контексте) ташаккули назарияи прадиғмалӣ (тафсири) мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар натиҷаи идома ёфтани таҳаввулоти ҷанбаҳои назариявӣ-методологӣ иқтисодиёти минтақавӣ ҳамчун илми нав, ки сохтори махсуси омӯзишии худро дорад, пайдо гардид. “Назарияи ҷойгиркунонии истеҳсолот, қонуниятҳо ва хусусиятҳои ҳоси инкишофи ҳудудҳои гуногуни низомии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар партави назарияи муносири рушди минтақа, фазои Россия ҳамчун объекти омӯзиш, ақидарониҳо ва тартиби баҳамтаъсиррасонии маҷмӯи омилҳои гуногунтаркиби иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва табиӣ, ҷарёнҳо, равандҳо, объектҳои дар фазои муайяни сарҳади шаҳрҳо, ҷамъиятҳои маҳаллӣ ва минтақаҳо ҷойгиршуда, ки аз ҷониби мақомотҳои федеролӣ ва мақомотҳои иҷроияи давлатӣ дар минтақаҳо гузошта шуда, қисми таркибии фазои иқтисодии мамлакатро ифода менамояд”[Татаркин А. И., Анимца Е. Г. Формирование парадигмальной теории региональной экономики // Экономика региона. 2012. №3. - С. 11-21.]. Иқтисодиёти минтақавӣ ҳамчун илм сохтори мураккаби методологӣ дошта, доираи васеи муаммоҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад ва ҳамчун як

қисмати илми иқтисодиёт оиди омӯзиши “ташкили хочагии ҳудудӣ дар сатҳи байнихудудӣ, ҳуди ҳудуд ва дохилихудудӣ” нигаронида шудааст [Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 1999.].

Иқтидори истеҳсолӣ дар адабиёти иқтисодӣ аз ду нуктаи назар омӯхта мешавад:

- якум ҳаҷми воқеии маҳсулот, ки метавон дар раванди истифодаи пурраи захираҳои мавҷуда истеҳсол намуд;
- дуввум мавҷудияти иқтидори истеҳсолӣ, мавҷудияти омилҳои истеҳсолот ва таъминнокии он бо намудҳои мухталифи захираҳо.

Иқтидори меҳнатӣ – ин маҷмӯи хусусиятҳо, меъёрҳо ва сифати қобилиятҳои меҳнатии аҳолии аз ҷиҳати иқтисоди ғайӣ ва иштироки онҳо дар ғайиҳои самараноки ҷамъиятӣ мебошад. Муҳимияти омӯзиши иқтидорҳои номбурда дар сатҳи минтақа ин муайян намудани баҳамалоқамандӣ бо ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолӣ, таъсири он ба динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва сатҳи рушди иқтисодиёт мебошад. Чуноне, ки олими рус Гранберг А.Г. қайд намудааст «минтақа – ин ҳудуди муайяне, ки бо якҷанд нишонаҳояш ва маҷмӯи элементҳои ба ҳам алоқаманди худ аз дигар минтақаҳо фарқ менамояд», [Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учебник. - М.: ГУВШЭ, 2000.-С.14]. Дар адабиёти илми Шӯравӣ якумин маротиба вожаи минтақа дар солҳои 60-ум аз ҷониби академик Н. Н Некрасов ҷорӣ ва истифода карда шудааст. Тибқи ақидаи Н.Н. Некрасов иқтисоди минтақа омилҳои муайянкунандаи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳар як минтақаро, ки ба ҷобачогузориҳои оқилона ва тараққиҳои қувваҳои истеҳсолкунанда мусоидат мекунад дар бар мегирад. А. Е. Пробст андеша дорад, ки иқтисоди минтақавӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷуғрофия буда, он бештар бо аломатҳои табиӣ ҷойгиршавии он дар мавзӯҳои муайян алоқаманд мебошанд [Пробст А. Е. Эффективность территориальной организации производства и создания производственно-территориальных комплексов [Текст] / А. Е. Пробст. - Москва: [б. и.], 1966. - 23 с.].

Аз нигоҳи В.Ф. Павленко, минтақа ва иқтисоди минтақавӣ на ба масъалаҳои ҷойгиронии қувваҳои истеҳсолкунанда, балки - иқтисоди соҳаҳо (саноат, хочагии қишлоқ, нақлиёт, савдо ва ғ.) кордор мебошад. Масалан, минтақаҳои пахтакории Тоҷикистон, на танҳо талаботи худ, балки зиёда аз 80-90 % талаботи минтақаҳои марказиро бо ин намуди маҳсулот қонеъ мегардонданд. Азбаски минтақа ва минтақабандӣ дар аксарияти мамлакатҳои Ғарб дар асоси ҳисоби тичорат сурат мегирад ва ғайиҳои он дар ҷорчӯбаи ҳаҷми ғунҷоиши бозор ташкил мегардад, бинобар ин баъди заволи низоми иқтисоди амрӣ, қисме аз иқтисоддонон тақлиф пешниҳод намуданд, ки минтақа ва минтақабандӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ боқӣ монад ва ғайиҳои он дар моҷи амали қонун ва механизми бозор қарор гирад.

Минтақаҳои инкишофёфта, минтақаҳое ба шумор мераванд, ки дар доираи онҳо шаҳрҳо ё худ марказҳои индустриалӣ вучуд дошта, аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти ҷамъиятӣ, саноатӣ, кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои хочагии халқ нисбат ба дигар соҳаҳо бартарӣ дошта бошанд. Ба ҷумлаи минтақаҳои нисбатан инкишофёфта дар ҳудуди кишвар метавонем минтақаҳои марказӣ (шаҳри Душанабе ва ноҳияҳои тобеи марказ) ва минтақаи шимолиро (вилояти Суғд) номбар намоем.

Минтақаҳои сустинкишофёфта, минтақаҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои миёнаи макроиқтисодӣ нисбат ба дигар соҳаҳои марказию саноатӣ мавқеи хеле пасттаринро ишғол менамоянд. Дар ин минтақаҳо, умуман унсурҳои таҳаввулот ва пешрафти саноатӣ вучуд надоранд. Онҳо сирати соф анъанавӣ дошта, ба коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, хонадорӣ, хочагидорӣ деҳқонӣ бештар банд

мебошанд. Ба он аксар вақт минтақаҳои кӯҳистон ва аз бозор ва шаҳрҳои асосӣ дур ҷойгирифта роҳи дохил мекунад. Ба ҷумлаи ин минтақаҳо - минтақаҳои вилояти мухтори кӯҳистони Бадахшон дохил шуда метавонад.

Новобаста аз хусусиятҳои умумӣ, қисме аз онҳо ҳамчун ноҳияҳои пахтакор, тамоқпарвар, тоқпарварӣ, боғдорӣ ва ҷорводорӣ инкишоф ёфтаанд. Қисми дигаре бидуни тақсимои ҷамъиятии меҳнат ва тахсис боқӣ монда, аз сатҳ ва дараҷаи саноатигардонӣ тамоман дур гаштаанд. Дар ин минтақаҳо дараҷаи нисбатан пасти истеҳсолот, ҳосилнокии меҳнат, даромад, дараҷаи пасти зиндагӣ, дараҷаи баланди бекорӣ ва бӯҳрони таркибии кишоварзӣ ҳукмрон мебошад.

Таъмини рушди бемайлоии иқтисодиёти минтақавӣ, муносибатҳои байниминтақавӣ ва иқтисоди хориҷӣ баҳри вусъат бахшидани иқтисоди истеҳсолии минтақа, истифодаи самараноки имкониятҳои соҳаҳои мухталифи хоҷагӣ, ки дар минтақаи вилояти Суғд ва умуман ҷумҳурии хело зиёданд, ба роҳ мондан мувофиқи мақсад аст. Зеро дар ҳудуди минтақаи вилояти Суғд на танҳо анъанаҳои истеҳсоли – техникаӣ ва ташкилӣ – ҳуқуқӣ, балки шароити хуби табиӣ – иқлимӣ низ мавҷуд аст, ки имконияти паст намудани хароҷотҳои захиравӣ, ашёвӣ ва меҳнатиро медиҳад.

Ба чунин соҳаҳои хоҷагии минтақавӣ, чуноне, ки таҳлили назариявии мавзӯи тадқиқотӣ ва ҳулосаҳои абстрактӣ нишон медиҳанд, метавон ворид намуд:

– Соҳаи кишоварзӣ, ки таҷрибаи бойи деҳқонони ватанӣ метавонад ба бозори ҷаҳонӣ молҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва босифат, ки ба меъёрҳои байналмилалӣ мувофиқ мебошанд, пешкаш намоянд. Агар мо низоми нақлиётӣ, коммуникативӣ ва алоқа бо дигар ҳамсоядавлатҳоро мустақкам намоем, ки ин ба паст гардидани талафоти молҳои хоҷагии қишлоқ аз ҷамъоварӣ то ба расонидан ба истеъмолкунандагони охирин кам менамояд.

– Соҳаи истихроҷи канданиҳои ғоиданок, ки амалан бе ягон коркарди иловагӣ содирот карда мешавад, дар сурати ба роҳ мондани коркарди аввалиндараҷаи маъданҳои истихроҷ гардида ҳам барои иқтисодиёти минтақа, арзиши бозори ин маъданҳо ва ҳам ташкили ҷойи нави корӣ имкон фароҳам меояд.

– Соҳаи саноати сабук дар сурати сармоягузори мақсаднок метавонад ҳамчун тақсон барои рушди ин соҳа гардида дар натиҷа мақоми таърихӣ худро дар ҳиссаи содироти мамлакат ишғол намояд.

– Истеҳсоли нуриҳои минералӣ, ки ҳамчун қисмати марказии рушди соҳаи кишоварзӣ маҳсуб меёбад, бояд ҳамчун соҳаи аввалиндараҷа бошад, зеро мо имкон дорем, ки бо истеҳсол ва содироти моли ҷавобгӯи меъёрҳои ҷаҳониро дар ин соҳа ташкил намоем. Таъминкунандаи асосии маҳсулоти содиротӣ – ин корхонаҳои саноатии хурду миёна ба ҳисоб мераванд, вале зикр намудан ба маврид аст, ки ин корхонаҳо ба шароити иттифоқи шуравӣ мувофиқ бунёд гардиданд, ки шабакаи нақлиётӣ – логистикӣ ин корхонаҳо дар алоқамандӣ бо дигар корхонаҳои давлатҳои собиқ иттифок ба инобат гирифта шудааст. Аз ҷама муҳимаш ин корхонаҳо пас аз барҳам хӯрдани давлати абарқудрати иттифоқи шӯравӣ ба ҷамъиятҳои саҳҳомӣ тақдир дода шуданд.

– Иҷрои вазифаҳои гузашташуда бевосита баҳри ташкил ва амалигардонии муҳити мусоиди сармоягузорӣ, молиявӣ ва мизони андозбандӣ дастгирии давлатиро талаб менамояд, ки яке аз роҳҳои асосии мукамалгардонии муносибатҳои корпоративӣ дар ташкилотҳои ватанӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳлил ва омӯзиши минтақа ҳамчун объекти сиёсати иқтисодии минтақавӣ, фикру андешаҳои олимони ватаниву хориҷӣ ва талаботи замони муосир доир ба масъалаи тадқиқшаванда моро ба чунин ҳулосаҳои мушаххас оварда расонидаанд:

якум, иқтисоди минтақа - соҳаи махсуси илми иқтисод буда, бунёд ва ташкили территориявии истеҳсолотро инъикос менамояд. Вай ҳодисаю равандҳои иқтисодие, ки мустақиман ба инкишофи хоҷагиҳои бозорӣ, дар доираи минтақаҳои алоҳида ва фазои ягонаи иқтисодӣ муттаҳид мегарданд дар бар мегирад;

дуввум, ҳангоми таҳияи барномаҳои мушаххаси тараққиёти минтақа, махсусан барномаҳои ислоҳоти иқтисодии минтақаҳо, тарҳрезӣ, идора ва сармоягузорӣ дар шароити бозор ин хусусиятҳо бояд ба назар гирифта шаванд. Вобаста ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил ва тараққиёти минтақаҳо аз нигоҳи территориявӣ ва соҳавӣ ҳамчун идомаи схемаи тараққиёт ва ҷобачогузори қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои Ҳисор, Ғарм, Зарафшон, вилоятҳои Суғд, Хатлон ва Бадахшони Кӯҳӣ, ки тӯли солҳои 80-ум аз ҷониби Институти иқтисодиёт оғоз ёфта, кунун қатъ гардидаанд, бомаврид хоҳад буд. Ба вазифаҳои асосии иқтисодиёти минтақавӣ аҳамияти бузург бояд дод, ки инҳоянд:

- дар амал тадбиқ намудани барномаҳои ҳукуматӣ перомуни ислоҳотҳои иқтисодӣ, кишоварзӣ, сиёсати молиявӣ қарзӣ ва таъмин кардани дараҷаи мусоидтарини неқӯаҳолии минтақа;
- таъмин кардани шароити мӯътадили ҳадди ақали зисти аҳолии ҳамаи минтақаҳо;
- эҳё ва густариши деҳотҳои бесоҳибу партофташуда ё худ дар ботлоки касодӣ гирифторшуда, инкишофи таҳаввул додани поселка, шаҳрчаҳои хурду миёна ва ноҳияҳову мавзеҳои бузургтарини аҳолинишин;
- ба қадри имкон дар як сатҳи муайян нигоҳ доштани таваррум, шугли аҳоли ва роҳ надодан ба афзоиши бекорӣ;
- ба низоми муайян даровардани ҳичрати аҳоли;
- дар амал тадбиқ намудани сиёсати иҷтимоии давлат ва ҳиссагузорӣ ба фонди мутамаркази иҷтимоии умумидавлатӣ;
- ба механизми кори минтақаҳои инкишофёфта ва сустинкишофёфта аҳамияти бузург бояд дод;
- тоза нигоҳ доштани табиат - боду ҳаво, замин аз ифлосшавии партовҳо, газу нефт ва дигар воситаҳои зараррасон.

Адабиёт

1. Арсеньев К. Начертание статистики Российского государства, составленное Главного Педагогического Института Адъюнкт-Профессором Константином Арсеньевым. О состоянии народа. СПб.: тип. Имп. Воспитательного Дома. 1818. - 246 с.
2. Айзард У. Методы межрегионального и регионального анализа / У. Айзард // Региональное развитие и сотрудничество. - М., 1998, № 1-2. - С. 62-63.
3. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учебник. - М.: ГУВШЭ, 2000. - С. 14.
4. П. П. Семенов-Тянь-Шанский Путешествие в Тянь-Шань в 1856 - 1857 годах. Петр Петрович Семенов-Тянь-Шанский. Мемуары. Том второй. М., ОГИЗ, 1946. – 103 с.
5. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 1999.
6. Султонов З. Нужны ли региональные исследования? // Иқтисодиёти Тоҷикистон: стратегияи тараққиёт. 1999. №2. с.86-91.
7. Татаркин А. И., Анимица Е. Г. Формирование парадигмальной теории региональной экономики // Экономика региона. 2012. №3. - С. 19.

8. Байматов А.А. и др. Формирование стратегии устойчивого развития региона. – Душанбе, 2014 - 222с.
9. Кистанов В.В., Копылов Н.В. Региональная экономика России.- М., 2002. -584с.
10. Региональная экономика//Под ред. Видяпина В.И. и Степанова В.М. – М., 2007. 666с.
11. Паёми Асосгузори сулҳ ва ризоияти миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 26 декабри соли 2018).[Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.president.tj/ru/node/6599>.
12. Омори солонаи вилояти Суғд, 2021. 366с.

РЕГИОН КАК ОБЪЕКТ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ: ЕЕ СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

БОБОЕВА ФАРЗОНА ШЕРАВГАНОВНА,

заведующий кафедрой экономики предприятий региона
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики.
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. С. Козиева 26-а.
Тел.: (+992) 924-44-10-18. @mail: f.boboeva 90 @mail.ru.

В статье представлен объективный анализ регионов и теоретических аспектов размещения промышленного производства в слаборазвитых и среднеразвитых регионах Согдийской области и основные подходы к обеспечению стабильного развития региона. Актуальные проблемы пространственного развития как изменения в организации системы территориального размещения и экономики исследуются и осмысливаются учеными разных направлений. Для организации и реализации благоприятной инвестиционной, финансовой и налоговой среды требуется государственная поддержка, которая является одним из основных способов улучшения корпоративных отношений в отечественных организациях. Региональная экономика как наука имеет сложную методологическую структуру, включает в себя широкий круг организационных, экономических и социальных проблем и как часть экономической науки ориентирована на изучение «территориальной организации хозяйства на территориальном, межтерриториальном и межтерриториальном уровнях, внутритерриториальном уровне», а в размещении производства ключевую роль играют транспортная направленность, энергетическая обработка и агломерация.

Ключевые слова. Регионы, переходная модель, современные сельскохозяйственные условия, взаимосвязь между уровнем развития сельского хозяйства и занятостью населения, теории пространственной экономики, транспорт, рабочая сила, агломерация

REGION AS AN OBJECT OF REGIONAL ECONOMIC POLICY: ITS ESSENCE AND CONTENT IN MODERN CONDITIONS

BOBOEVA FARZONA SHERAVGANOVNA,

Head of the Department of Economics of Enterprises of the region
Tajik State University of Law, Business and Politics.
735700, Republic of Tajikistan, Khujand town, 26-a, S. Kozieva st.
Phone: (+992) 924-44-10-18. E-mail: f.boboeva 90 @mail.ru .

The article presents an objective analysis of the regions and theoretical aspects of the placement of industrial production in the underdeveloped and medium-developed regions of the Sughd region and the main approaches to ensuring the stable development of the region. Actual problems of spatial development as changes in the organization of the territorial distribution system and the economy are studied and comprehended by scientists of different directions. To organize and implement a favorable investment, financial and tax environment, state support is required, which is

one of the main ways to improve corporate relations in domestic organizations. Regional economics as a science has a complex methodological structure, includes a wide range of organizational, economic and social problems and, as part of economic science, is focused on studying the “territorial organization of the economy at the territorial, interterritorial and interterritorial levels”, intra-territorial level”, while transport orientation, energy processing and agglomeration play a key role in the location of production.

Keywords. *Regions, transitional model, modern agricultural conditions, relationship between the level of agricultural development and employment, theories of spatial economics, transport, labor force, agglomeration.*

УДК: 330

ЗАХИРАҲОИ ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА
ҶАНБАҲОИ ИҚТИСОДИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОН

РАҲМОНОВ ҶАСУР ҲОМИДОВИЧ,

докторант (PhD)-и Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.

Тел.: (+992) 918-58-72-58. E-mail: jasur.rahmonov.94@mail.ru.

Дар мақола доир ба истифодаи манбаҳои нерӯи электрикӣ, вазъи кунунӣ ва дурнамои рушди гидроэнергетикаи Тоҷикистон маълумот оварда шудааст. Инчунин, дар бораи захираҳои обӣ ва сарчашмаҳои он сухан рафта, доир ба истифодаи самаранокии захираҳои обию энергетикӣ, силсиланерӯгоҳҳои нав дар дарёҳои Ваҳш, Панҷ, Кӯфарниҳон ва зарурати истифодаи онҳо маълумоти ғайрӣ дода шудааст.

Имрӯз зарурат пеш омадаст, ки ҷиҳати ҷалби фазои сармоягузорӣ бо мақсади истифодаи босамари захираҳои мавҷуда нерӯи (иқтидор) бештар сарф карда шавад. Аз тарафи дигар тайёр намудани мутахассисони варзидаро дар рӯ ба рӯи рушди технологияи муосир талаб карда мешавад. Тибқи иттилои мавҷуда, имрӯзҳо ҷавобон дар хориҷи кишвар ба таҳсил фаро гирифта шуда истодаанд, ки самти асосии онҳоро мебоҷад, соҳаи гидроэнергетика муайян намуд, зеро сиёсати давлат ба самти табдил додани Тоҷикистон ба як кишвари индустриалӣ нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: об, энергетика, иқтисод, самаранокӣ, имконият, экология ва нерӯгоҳи барқӣ обӣ.

Агар таърихи рушди кишварҳои пешрафтаро назар намоем, дарк хоҳем кард, ки онҳо бо истифодаи мақсаднокӣ ин ё он неъматҳои табиӣ ба зинаҳои баланди рушди иқтисодӣ расиданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷиҳати арзиши мутлақ ва ҷиҳати нисбат ба дигар давлатҳои Осиёи Миёна захираҳои хеле ками нафту газ дорад. Захираи ангишт дар кишвар хеле калон аст, вале онҳо асосан дар қонҳои хурди душвордаст воқеъ гардидаанд, ки дар он ҷо барои сохтмони стансияҳои қалони электрикӣ аловӣ майдонҳои васеи зарурӣ мавҷуд набуда, инчунин роҳҳои нақлиётӣ ба таври зарурӣ рушд наёфтааст. Аз ҷониби дигар ҷустуҷӯ ва азхудкунии қонҳои хароҷоти хеле калонро талаб менамояд, ки аз имконияти маҳдуд будани истифодаи саноати ангишт шаҳодат медиҳад.

Нерӯи шамоли хеле гарон буда, турбинаҳои шамолии иқтидори хурд майдонҳои қалони заминро талаб намуда, (то 100 м² барои 1 кВт нерӯи барқ), дастгоҳҳои қалон бошад мушкилоти ҷиддии экологиро ба вуҷуд меорад. Ва ғайр аз ин, қор қардани ҳамаи онҳо хеле душвор аст. Ҳатто дар он кишварҳое, ки дар аввал он маъруфияти зиёд дошт, таваҷҷӯҳ ба энергияи шамоли тадриҷан коҳиш ёфтааст.

Тавре мебинем, солҳои охир истифодаи энергияи офтобӣ, ки дар шароити кишвар имкон дорад, дар ҳоли рушд қарор бигирад. Тоҷикистон аз ҷиҳати энергияи офтоб дар минтақаи муссонӣ, дар байни 37 то 41 градуси арзи шимолӣ воқеъ мебошад. Аз ҷиҳати назариявӣ бо 100 ғоиз истифода бурдани энергияи офтоб аз 1 м² қариб 1700 киловатт-соат қувваи электрикӣ гирифташ мумкин аст. Дар як сол, яъне ба таври назаррас бештар аз имрӯз дар ҳаёти ҳаррӯза барои як нафар истифода мешавад. Аммо технологияи бевосита ба ҷараёни электрикӣ табдил додани энергияи офтоб ҳанӯз хело мураккаб буда, ба таври қофӣ рушд накардааст. Аз ин рӯ, ҳатто дар кишварҳои пешрафтаи саноатӣ он дар миқёси хело маҳдуд истифода мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имрӯзҳо рушди соҳаи саноатро пеша намудааст, манбаи боэътимоди нерӯи барқ дар миқёси донишҷӯи энергияи офтоб ғайривоқеист. Истифодаи он

метавонад, барои ба даст овардани энергияи гармӣ барои истифода дар ҳаёти ҳаррӯза имконпазир бошад.

Дар баробари дигар имконият ва захираҳое, ки дар боло зикр намудем, истифодаи босамари захираҳои обию энергетикӣ яке аз соҳаи асосии мусоидат ба рушди иқтисоди кишвар маҳсуб меёбад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханронихояшон таъкид доштанд ки; “Истифодаи оқилонаи захираҳои обу энергетика - ҷузъи аз ҳам ҷудонашавандаи рушди устувор мебошанд”.

Яке аз вазифаҳои ҳаётан муҳими давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли мушкилоти таъмини аҳоли бо нерӯи барқ, фароҳам овардани иқтидорҳои нави истеҳсоли нерӯи барқ ва имкониятҳои зарурӣ дар самти ба бозори беруна ва умуман ба хориҷи кишвар содир кардани он мебошад. Барои муқоиса агар марҳилаи нисбатан пештарро гирем, дар соли 2015, истеҳсоли нерӯи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 млрд 110,47 млн кВт/соатро ташкил дода буд, ки ин нисбат ба ҳамин давраи соли 2014 682,14 млн кВт/соат зиёд буда, суръати афзоиш 104,2 фоиз таъмин карда шуда буд. Ҳаҷми умумии содироти энергияи барқ дар кишвар бо натиҷаҳои соли 2015 1 млрд 358,14 млн кВт/соатро ташкил дод (аз он ҷумла, 4 млн 347,33 ҳазор кВт/соат аз ҳисоби ҚСК «Помирэнерҷӣ»), ки ин нисбат ба ҳамин давраи соли 2014, 19 млн кВт/соат зиёд буда, суръати афзоиш ба 101,4% баробар афзуда буд. Ин гуна муқоисаҳо бо солҳои минбаъда низ агар роҳандозӣ намоем, пешрафтҳои мунтазами марҳила ба марҳиларо аз солҳои гузашта ба солҳои минбаъда мебинем [4].

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ ба ҳисоби миёна 17-19 млрд. кВт/с дар як сол барқ истеҳсол мекунад. Талаботи зарурӣ ба барқ 22-24 млрд. кВт/с буда, норасоии он дар давраи зимистон 5 млрд. кВт/с-ро ташкил дода, дар давраи тобистон бошад 2 млрд. кВт/с зиёдтар мекунад [5].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳон бо дарназардошти захираҳои гидроэнергетикӣ ҷойи ҳаштум, яъне баъд аз Хитой, Россия, ИМА, Бразилия, Конго, Ҳиндустон ва Канада, миёни аъзоёни ИДМ ҷойи дуюм ва дар Осиёи Марказӣ ҷойи аввалро ишғол менамояд. [1, с.320]. Иқтидори ин захираҳо дар ҷумҳурӣ ба 527 млрд кВт.соат/солна баробар мебошад. Бо дарназардошти шароитҳои техникӣ, захираҳои гидроэнергетикӣ Тоҷикистон ба 317 млрд.кВт соат баробар буда, айни замон танҳо 4-5 фоизи он мавриди истифода қарор дорад. Иқтидори гидроэнергетикӣ Тоҷикистон аз талаботи имрӯзаи ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ ба нерӯи барқ се маротиба зиёдтар мебошад. Ҳар шабонарӯз системаи энегетикии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна 42 миллион кВт/соат нерӯи барқ истеҳсол мекунад, истеҳсоли ҳисоби миёнаи солна бошад дар давоми се соли охир тақрибан 16 млрд. 500 млн кВт.-ро ташкил медиҳад.

Манбаи асосии онҳо ҳудудан аз 947 адад дарёҳои хурду бузург иборат буда, дарозии умумии онҳо ба 28500 км баробар мебошад ва ин вобаста ба минтақаҳо нобаробар ҷойгир шудааст: 62 фоизи он дар ноҳияҳои ғарбу ҷануб (рудҳои Панҷу Вахш), 27 фоиз рудҳои Бадахшон ва 11 фоизи он дар ноҳияҳои шимол рост меояд. Инчунин, дар кишвар беш аз 1300 қулҳо, ки масоҳати онҳо 705 км² ташкил медиҳад, мавҷуд мебошад. Ҳамаи ин сарватҳои беинтиҳои кишвар маҳсуб шуда, самаранокии истифодаи он метавонад ба ҳалли як қатор мушкилотҳои стратегӣ мусоидати комил дошта бошад, ки аз тарафи дигар аз ҷиҳати экологӣ аҳвалияти аввалиндараҷа дорад [3, с 8].

Қисмати асосии захираҳои номбурда дар ҳавзаи дарёҳои Панҷ, Вахш, Кофарниҳон ва Зарафшон мутамарказ гардидаанд.

Иқтидори гидроэнергетикии дарёи Панҷ ба 122,9 млрд. кВт.соат баробар буда, дар баробари ин захираҳои аз ҷиҳати техникӣ ва иқтисодӣ мақсаднок барои сохтмони неругоҳҳои барқи обӣ 82 млрд.кВт соатро ташкил менамояд. Тибқи таҳлилҳои мавҷуда, аини замон 14 қисматҳои марзӣ барои сохтмони неругоҳҳои барқи обӣ бо обанборҳо мавҷуд мебошанд, ки танҳо яке аз онҳо мавриди истифода қарор дорад. Дарёи Панҷ яке аз бузургтарин дарёҳои Тоҷикистон бо дарозии 921 км, майдони обҷамкунии 114000 км² ва бо ҳаҷми ҷараёни об 33,4км³ ба шумор меравад [4]. (ниг. Ҷадвали 1)

Ҷадвали 1.

Дарёи Панҷ	Ҳаҷми обанборҳо, км ³	Иқтидори муқарраргардида мВт	Истеҳсол млрд. кВт с/сол
НБО Баршор	1,25	300	1,6
НБО Андероб	0,1	650	3,3
НБО Пиш	0,03	320	1,7
НБО Хоруғ	0,01	250	1,3
НБО Рушон	4,1	3000	14,8
Гранитные ворота ГЭС	0,03	2100	10,5
НБО Ширговард	0,04	1000	9,7
НБО Хостав	0,04	1200	6,1
НБО Даштиҷум	10,2	4000	15,6
НБО Ҷумар	1,3	2000	8,2
НБО Москва	0,04	880	3,4
НБО Кончин	0,2	350	1,5
Маҷмуи иншоотҳои гидротехникии болооби Амударё	15,2	1000	4,4
Ҳамагӣ	32,56	17900	86,3

Дарёи Вахш яке аз дарёҳои калонтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Иқтидори гидроэнергетикии дарёи Вахш ба 251,15 млрд.кВт.соат баробар буда, дар баробари ин захираҳои аз ҷиҳати техникӣ ва иқтисодӣ мақсаднок барои сохтмони неругоҳҳои барқи обӣ 37 млрд.кВт соатро ташкил менамояд. Тибқи таҳлилҳои мавҷуда, аини замон 9 мавзеҳои мувофиқ барои сохтмони неругоҳҳои барқи обӣ бо обанборҳо мавҷуд мебошанд. Аини замон, дар 7-тои он неругоҳҳои барқи обӣ бо иқтидори умумии 4775,05 МВт сохта шудаанд.

НБО-и Роғун, ки дар марҳилаи якум ду агрегат (16 ноябри соли 2018 ва 9 сентябри соли 2019) бо ҳосилнокии умумии 1200 МВт (600+600) ба кор дароварда, ба истифода супорида шуданд. Ин ду агрегат таҳвили кафолатноки қувваи барқро ба миқдори 4,5 млрд. кВт/соат таъмин менамоянд, ҳаштумин НБО дар ин силсила ба шумор меравад. Баъд аз пурра сохта ба истифода додани НБО Роғун иқтидори умумии неругоҳҳои барқи обии ин силсилаи неругоҳҳои дарёи Вахш ба 8375,05 МВт баробар хоҳад буд. Дар ҳавзаи дарёи Вахш садҳо пирях бо масоҳати умумии наздики 5000 км² мавҷуд мебошад [4]. (ниг. Ҷадвали 2)

Ҷадвали 2

Дарёи Вахш	Ҳаҷми обанборҳо, км ³	Иқтидори муқарраргардида мВт	Истеҳсол млрд. кВт соат/сол

НБО Роғун	13,3	3600	17,0
НБО Шуроб	0,027	850	2,1
НБО Норак	10,5	3000	11, 2
НБО Бойғозӣ	0,084	600	2, 9
НБО Сангтуда-1	2,7	670	2,5
НБО Сангтуда-2	0, 932	220	0, 665
НБО Сарбанд	-	240	0,96
НБО Перепадная	-	29,95	0,21
НБО –и Марказӣ	-	15,1	0, 114
Ҳамагӣ	27,543	9225,05	33,649

Иқтидори гидротехникии дарёи Зарафшон ба 33,94 млрд.кВт.соат баробар буда, дар баробари захираҳои гидротехникии аз ҷиҳати техникӣ имконпазир ва аз нигоҳи иқтисодӣ мақсаднок барои сохтмони нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ 10,55 млрд.кВт.соат -ро ташкил медиҳад. Тибқи таҳлилҳои мавҷуда 13 мавзёҳои мувофиқ барои сохтмони нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ ва обанборҳо мавҷуд мебошад. Дарозии дарё 877 км буда, масоҳати умумии ҳаҷми ташакулёбии оби дарё 12,3 ҳазор км³ро ташкил менамояд [4]. (ниг. Ҷадвали 3)

Ҷадвали 3

Дарёҳо бо ҳавзаҳои онҳо		Ҳаҷми обанборҳо, км ³	Иқтидори муқарраргардида мВт	Истеҳсол млрд. кВт с/сол
Масҷон	НБО-и Масҷон	1,0	90	0,55
	НБО –и Риомут	0,55	75	0,46
	НБО –и Обурдон	0,72	120	0,35
	НБО-и Дарғ	0,05	130	0,75
	НБО-и Сангистон	0,05	140	0,9
	НБО-и Похут	0,05	140	0,09
	НБО-и Фондарё	-	300	1,8
Зарафшон	НБО Айни	0,05	160	0,95
	НБО Ёвон	0,05	120	0,18
	НБО Дупула	26	200	1,0
	НБО-и Панҷакенти 1	-	50	0,27
	НБО-и Панҷакенти 2	-	45	0,25
	НБО-и Панҷакенти 3	-	65	0,38
Ҳамагӣ		28,52	1635	7,93

Иқтидори гидротехникии дарёи Кофарниҳон ба 37,22 млрд.кВт.соат баробар буда, дар баробари захираҳои гидротехникии аз ҷиҳати техникӣ имконпазир ва аз нигоҳи иқтисодӣ мақсаднок барои сохтмони нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ 8,7 млрд.кВт.соат -ро ташкил медиҳад. Тибқи таҳлилҳои мавҷуда 6 мавзёҳои мувофиқ барои сохтмони нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ ва обанборҳо мавҷуд мебошад [4]. (ниг. Ҷадвали 4)

Ҷадвали 4

Дарёи Кофарниҳон	Ҳаҷми обанборҳо, км ³	Иқтидори мавҷуда, мВт	Истеҳсол млрд. кВт с/сол
НБО Вистан	-	200	0,6
НБО Сарвоз	-	250	0,8

НБО Явроз	0,045	400	1,1
НБО Ромит	1,2	1450	1,4
Иншооти обии Багчигдин	0,85	150	0,6
Иншооти обии поёноби Кофарниҳон	2,05	150	0,6
Ҳамагӣ	4,145	1600	5,1

Тачрибаҳои ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки обанборҳои НОБ барои ба танзим даровардани таъминоти доимии об нақши муҳимро мебозад. Ба сифати мисол дида мебароем дар вақти камобии солҳои 2000 ва 2006 оби обанбори Норақ ва Қайроқум хоҷагии қишлоқи давлатҳои ҳамсояро наҷот дода буд. Бояд кайд кард, ки пас аз пурра ба истифода додани агрегатҳои НОБ-и Роғун ва дигар иншоотҳои энергетикӣ дар Тоҷикистон ҳамаи давлатҳои ҳамсоя (Ўзбекистон, Туркменистон, Қазокистон, Эрон, Покистон, Ҳиндустон, Афғонистон) аз ин бурд мекунад. Тачрибаи бисёрсолаи истифодабарии обанборҳои Норақ ва Қайроқум нишон дод, ки борҳо дар вақти камобӣ ба Ҷумҳурии Ўзбекистон об дода, хоҷагии қишлоқи онҳоро наҷот додаем. Яъне бо тағйирёбии иқлим, ки пешгӯӣ карда шудааст, дучори дигар мушкилҳои экологӣ хоҳем гашт. Аз ин лиҳоз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вақти тартиб додани нақша ва тарҳрезӣ кардани лоиҳаҳои гидроэнергетикӣ худ манфиатҳои давлатҳои ҳамсоя ва проблемаҳои экологии Осиёи Миёнаро ба назар мегирад. Сохтмонҳои НОБ-ҳои хурду миёна бошад ба экологияи давлатҳои дар ҳавзаи Амударё ҷой гирифта, умуман таъсири манфии худро намерасонад. Дар ҳоли истифодаи оқилонаи ин захира, метавон минтақаро бо нерӯи барқӣ арзон ва аз ҷиҳати экологӣ тоза таъмин намуд. Яъне рушди оптималии он бо дарназардошти манфиати кишвар, инчунин барои ҳар як кишварҳои Осиёи Марказӣ бояд дар заминаи ҳамкорӣ байнидавлатӣ ба даст оварда шавад, ки ин шартӣ асосии устувории истиқлоли озӯқаворӣ, худтаъминкунии энергетикӣ, тавсеаи иқтисодӣ содиротӣ ва сарфаи захираҳои сармоягузорӣ мебошад.

Дар байни захираҳои гидроэнергетика бартариҳои муайяне дорад, аз қабili арзиши ками кор, партовҳои кам, арзиши ками сӯзишворӣ, нархи паст ва мӯҳлати хизмати нерӯгоҳҳо нисбат ба нерӯгоҳҳои муқаррарӣ баланд мебошад.

Бештари захираҳои обӣ дар соҳаҳои обёришаванда ва истеҳсоли тақрибан 90%-и маҳсулоти кишоварзӣ, таъминоти оби нӯшокӣ ва санитарӣ, саноат ва моҳипарварӣ, ки барои таъмини амнияти озӯқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои босифат нақши муҳим дорад, истифода мешавад. Яъне бо истифодаи самаранокии захираҳои обӣ имконияти рушди кишварро дар ҳама паҳлуҳои ҳаёти ҷомеа таъмин намуд. Захираҳои обӣ дар таъмини шуғлнокии аҳоли дар бахшҳои гуногун сармоягузор аст. Тавре зикр намудем, рушди минбаъдаи соҳаи гидроэнергетика, тақвияти обёрӣ намудани заминҳои кишоварзӣ, саноат ва моҳипарварӣ метавонад дар ташкили ҷойҳои нави мусоидат намояд.

Имрӯз зарурат пеш омадаст, ки ҷиҳати ҷалби фазои сармоягузорӣ бо мақсади истифодаи босамари захираҳои мавҷуда нерӯи барқ бештар сарф карда шавад. Аз тарафи дигар тайёр намудани мутахассисони варзидаро дар рӯ ба рӯи рушди технологияи муосир талаб карда мешавад. Тибқи иттилои мавҷуда, имрӯзҳо ҷавонони кишвар дар хориҷи кишвар ба таҳсил фаро гирифта шуда истодаанд, ки самти асосии онҳоро мебошад соҳаи гидроэнергетика муайян намояд, зеро сиёсати давлат ба самти табдил додани Тоҷикистон ба як кишвари индустриалӣ нигаронида шудааст.

Адабиёт

1. Исаинов Х.Р. Национальная экономика. Учебник–Душанбе: Ирфон, 2018.–648.
2. Рахмонов ДЖ. Х., Эффективность использования водно-энергетических ресурсов: экологоэкономические аспекты / Гафорзода Дж.Ғ., Рахмонов Дж.Х., Гулбекова С.Дж.// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. -№2. – С.60-65.
3. Материалы Республиканской научно-практической конференции (13 июня 2015 г.) РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОДНЫХ И ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ
4. Гидроэнергетические ресурсы Таджикистана - Электронный ресурс. URL: https://www.mewr.tj/?page_id=614&lang=tj
5. Гидроэнергетика Таджикистана – настоящее и будущее// Официальный сайт Министерство иностранных дел Республики Таджикистан. URL: <https://mfa.tj/ru/main/tadzhikistan/energetika>

**ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ**

РАХМОНОВ ДЖАСУР ХАМИДОВИЧ,

доктор (PhD) Таджикский государственный педагогический
университет им. Садриддина Айни.

734003, Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.

Тел.: (+992)-918-58-72-58. E-mail: jasur.rahmonov.94@mail.ru.

В статье представлена информация об использовании электроэнергии, текущем состоянии и перспективах развития гидроэнергетики Таджикистана. Он также рассказал о водных ресурсах и их источниках, а также предоставил подробную информацию об эффективном использовании водно-энергетических ресурсов, новых гидроэлектростанциях на реках Вахш и Пяндж-Кофарнигон и необходимости их использования.

Сегодня необходимо затратить больше усилий, чтобы привлечь инвестиционное пространство и эффективно использовать имеющиеся ресурсы. С другой стороны, в условиях развития современных технологий требуется подготовка квалифицированных специалистов. По имеющейся информации, сегодня за рубежом обучается молодежь страны, основное направление которой должно определяться сферой гидроэнергетики, ведь государственная политика направлена на превращение Таджикистана в индустриальную страну.

Ключевые слова: вода, энергия, экономика, эффективность, возможность, экология и гидроэнергетика.

**WATER AND ENERGY RESOURCES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND
ECONOMIC ASPECTS OF THEIR USE**

RAHMONOV JASUR HOMIDOVICH,

доктор PhD

Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdina Aini.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 121 Rudaki ave.

Phone: (+992) 918-58-72-58, E-mail: jasur.rahmonov.94@mail.ru.

The article provides information on the use of electricity, the current state and prospects for the development of hydropower in Tajikistan. He also spoke about water resources and their sources, as well as provided detailed information on the efficient use of water and energy resources, new hydroelectric power plants on the Vakhsh and Pyanj-Kofarnigon rivers and the need for their use.

Today, more efforts need to be made to attract investment space and make efficient use of available resources. On the other hand, in the context of the development of modern technologies, the

training of qualified specialists is required. According to available information, today the youth of the country is studying abroad, the main direction of which should be determined by the field of hydropower, because the state policy is aimed at turning Tajikistan into an industrial country.

Key words: water, energy, economics, efficiency, opportunity, ecology and hydropower.

УДК:656.131 (575.3)

**АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ
НАЗЕМНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ АВТОТРАНСПОРТА РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

ШАРИПОВ СУБХИДДИН ХАБИБУЛЛОЕВИЧ,

докторант (PhD) Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Насира 33.

Тел.: (+992)-907-23-55-11

В статье приводятся результаты проведенного автором анализа современного состояния и перспективы развития наземной инфраструктуры системы автомобильного транспорта Республики Таджикистан. Установлено в транспортной системе республики важное место занимает система автомобильного транспорта, на его долю приходится более 90 процентов объема грузовых и более 96 процента мусофирских перевозок в Республике Таджикистан. В связи с интенсивным ростом грузовых и мусофирских потоков резко возрастает интенсивность движение транспортных средств по наземной инфраструктуре автомобильного транспорта. Это в свою очередь предполагает приведения состояния автомобильных дорог к условиям интенсивного роста перевозок на автомобильном транспорте, которые приведены в настоящей статьи.

Ключевые слова: перевозка грузов, перевозка мусофиров наземная инфраструктура, автомобильные дороги, иерархия автодорог.

Следует отметить, что приоритетность развития наземной инфраструктуры автотранспорта для успешного проведения качественных структурных преобразований национальной экономики была заявлена в ряде Посланиях Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан.

Для качественного и количественного системного анализа наземной инфраструктуры автотранспорта в Республике Таджикистан необходимо определить, что включает это понятие, дифференцировать и выявить связи между такими понятиями как: транспортная система, транспорт и транспортная инфраструктура.

Как известно, транспортная система – является широким понятием, включающим в себя транспорт и транспортную инфраструктуру, обеспечивает согласованное развитие и функционирование всех видов транспорта с целью максимального удовлетворения потребностей населения и экономики в транспорт-ных перевозках при минимальных затратах на их осуществлении.

Транспорт - представляет собой крупную отрасль экономики, которая, исходя из своих характеристик, является видом экономической деятельности как таковой и развивающим фактором роста экономики в целом. Как известно, эта отрасль находится в сфере ответственности государства, которое во взаимодействии с частным сектором, сохраняя административный контроль, может обеспечить высокое качество обслуживания и получение выгоды. Ввиду значимости инвестиций и возможности привлечения пользователя к оплате услуг, особенно хорошо приспособлено к этой отрасли сотрудничество между государством и бизнесом в форме государственно-частного партнёрства (далее – ГЧП). Изучая транспортную систему любой страны, следует отметить ее особую значимость для реализации экономической деятельности и жизни общества, что говорит о сильном экономическом и социальном эффектах. Развитие транспортной системы может оказывать и негативное влияние (в частности, на экологию), вследствие чего, заинтересованность общества (социально-экономическая

рентабельность) в реализации проектов по развитию транспортной системы может отличаться от прямой финансовой рентабельности перевозок.

Поэтому, отличительной чертой транспортной системы является то, что она нуждается в значительном количестве составляющих инфраструктур, и с каждым новым проектом, необходимо располагать крупными инвестициями, необходимыми для ресурсного обеспечения строительства инфраструктур. В связи с этим, первоначальный этап реализации проекта становится наиболее капиталоемким, а так как срок эксплуатации инфраструктуры является продолжительным, поэтому амортизационные отчисления рассчитываются также на продолжительный период времени.

Автором установлено, что спрос населения на будущий объект (особенно это касается автодорожных транспортных проектов) не вызывает прямо пропорционального спроса инвесторов, в связи с тем, что всегда существует альтернативный вид проезда. Прогнозы потоков наполнены рисками, и как следствие, доходы от реализации проекта зачастую имеют весомые отклонения от плановых значений. Поэтому часто возникает необходимость участия в финансировании проекта, наряду с частным партнером, государства. Участие может выражаться как в денежном, так и в натуральном виде.

Выявленные черты, которые отличают автотранспортный сектор от какого-либо другого, имеют колоссальное влияние на формирование источников и механизмов привлечения ресурсов для его финансирования.

Вышеуказанные элементы в общем характеризуют транспортный сектор, каждый из них имеет множество особенностей, которые раскрываются в ходе исследования.

В рамках настоящего исследования под наземной инфраструктурой автотранспорта мы понимаем совокупность автодорог (земельные участки и конструктивные элементы (дорожное полотно, дорожное покрытие и т.д.)); искусственных инженерных сооружений, предназначенных для движения транспортных средств (мостовые конструкции, путепроводы, эстакады, и т.д.), гидротехнических сооружений (туннели и др.), объектов дорожного сервиса (бензозаправочные станции, отели и др.); элементов обустройства дорог (дорожные знаки, светофоры и другие устройства для регулирования дорожного движения); дорожных служб обслуживания.

По данным государственной статистики за 2022 год дорожная сеть общего пользования в Республике Таджикистан имеет общую протяженность 14803 км., из которых 3138 км - это дороги международного значения (они находятся в республиканской собственности), 1740 км - дороги республиканского значения (они находятся в республиканской собственности) и 8925 км. дорог местного значения (они находятся в собственности субъектов Республики Таджикистан).

По данным анализа установлено, что по состоянию на 1 января 2022 г. 40 процентов автомобильных дорог республиканского значения и более 60 процентов местных дорог не соответствуют нормативным требованиям по транспортно-эксплуатационным показателям.

Общие показатели использования автомобильных дорог в Республике Таджикистан представлены в таблице 1.

Приведенные в таблице 1 данные, позволяют сравнить показатели параметров использования автомобильных дорог в период с 2005 по 2022 год.

- плотность путей сообщений: на автомобильных дорогах с твердым

покрытием в целом за рассматриваемый период возросла на 118,53 %;

- интенсивность перевозок грузов по автомобильным дорогам общего пользования выросла более чем в 4 раза;

Таблица 1. Общие показатели использования автомобильных дорог Республики Таджикистан

Показатели	2005	2010	2015	2020	2020/2005,%
Протяженность автомобильных дорог общего пользования, км	13803	14141	12809	14803	107,29
Автодороги с твердым покрытием, км	5245	5515	5251	6217	118,53
Плотность путей сообщения, км/1000 км ²	96,62	100,1	90,6	104,7	108,36
Грузооборот автотранспорта, млн.ткм	1828,5	4341,9	5672,3	7525,6	411,57
Интенсивность перевозки грузов на 1 км длины пути, ткм	0,132	0,307	0,443	0,508	384,85
Мусофиорооборот, млн.пкм	5330,3	7037,8	7137,2	7350,9	137,91
Интенсивность перевозки мусофиров, млн.пкм	0,386	0,498	0,557	0,497	128,76
Уровень обеспеченности населения автодорожной сетью, км на 10 000 население	0,202	0,186	0,150	0,156	77,22
ВВП, млн..сомони	7206,6	24707,1	50977,8	82643,0	1146,77
ВВП на 1 км дорог, млн.сомони/км	552,10	1747,2	3979,8	5582,9	1011,21
Условный грузооборот на ВВП, ткм/ сомони	0,550	0,290	0,167	0,112	20,36

Примечание: составлено автором на основе данных официальной статистики Таджикистан: 30 лет государственной независимости. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2021 г.;

- интенсивность перевозок мусофиров по автомобильным дорогам общего пользования увеличились за этот период на 28,76 %.

- валовой внутренний продукт, приходящиеся на 1 км автомобильных дорог за рассматриваемый период времени возросло в более 10 раза;

- динамика снижения (на 20,36% за рассматриваемый период анализа) транспортноемкость валовой внутренней продукции страны является закономерным процессом развития технологий в отраслях народного хозяйства, в частности и в области улучшения наземной инфраструктуры системы автомобильного транспорта Республики Таджикистан.

Следует сказать, что автомобильный транспорт в транспортной системе Республики Таджикистан занимает важное определяющее место в грузовых и мусофирских перевозках (табл. 2)

Таблица 2- Показатели работы видов транспорта Республики Таджикистан аз 2005-2020 года

Показатели	2005	2010	2015	2020	2020/2005,%
Всего объем перевозок, в тыс. тоннах	38593,7	59327,4	74431,8	85381,9	221,2
В т.ч. автотранспортом	26476,0	48879,6	68304,1	79075,9	298,7
Удельный вес автотранспорта в объеме грузовых перевозок, %	68,6	82,4	91,8	92,6	135,0
Всего грузооборот, млн.ткм	2902	5005,0	5995,5	7800,8	268,8
В т.ч. автотранспорта	1828,5	4143,9	5672,3	7525,6	411,6
Удельный вес автотранспорта в грузообороте, %	63,0	82,8	77,3	94,6	150,2
Объем перевозки мусофиров, в млн.пасс.	398,2	551,1	564,5	653,7	164,2
В т.ч. автотранспортом	380,5	527,2	553,1	633,8	166,6
Удельный вес автотранспорта в общем объеме перевозок мусофиров, %	95,6	95,7	98,0	97,0	101,5
Мусофирооборот, всего млн.пасс.км	6481,7	9896,7	9230,1	8178,3	126,2
В т.ч. автотранспортом	6330,3	7037,8	7137,2	7350,9	116,1
Удельный вес автотранспорта в общем мусофирообороте, %	97,7	70,1	77,3	89,9	92,0

Источник: Таджикистан: 30 лет государственной независимости. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2021 год.

Как следует из данных анализа работы транспорта за период 2005-2020 гг. автомобильный транспорт занимает ведущее место по перевозке грузов и мусофиров в транспортной системе Республики Таджикистан. Удельный вес объема перевозок грузов автомобильным транспортом за период анализа возрос на 135,0%. Таким образом за рассматриваемый период анализа произошло существенные структурные сдвиги в объеме грузовых перевозок в пользу автомобильного транспорта. В целом доля автомобильного транспорта в грузовых перевозках транспортной системы страны на 2020 году в целом, составил 92,6%. Аналогичная тенденция, но и с меньшей интенсивностью наблюдается по части мусофирооборота видов транспорта. Здесь удельный вес автотранспорта в общем мусофирообороте видов транспорта составляет от 71 до 90 %, при незначительном структурном сдвиге, всего на 109,4 %.

Все это показывает, что автомобильный транспорт остается почти единственным средством перевозки мусофиров в Республике Таджикистан, где уже сейчас начато освоение мусофирополюсов в международном направлении, создавая конкуренцию железным дорогам и авиации.

Наиболее яркое отражение имеет ситуация с грузооборотом и мусофирооборотом транспорта. В этом отношении грузооборот автомобильного транспорта за

рассматриваемый период анализа возрос более чем в 4 раза. Положительные структурные сдвиги автомобильного транспорта в грузообороте видов транспорта составляет 153,2%.

Поэтому основная нагрузка по перевозке грузов и пассажиров падает на долю автомобильного транспорта и соответственно на ее наземной инфраструктуры, т.е. автомобильные дороги Республики Таджикистан.

Следует сказать, что сеть автомобильных дорог – это комплекс инженерных сооружений, предназначенных для движения автомобилей и других транспортных средств с установленными скоростями, нагрузками, габаритами, таким образом, все дороги страны, имеющие политическое и географическое значение, представляют собой сеть дорог государственного значения. Таким же образом дороги на территории одного региона (области) можно назвать автомобильными дорогами регионального (областного) значения, представляющими собой региональную сеть дорог. Всего сеть дорог общего и необщего пользования Республики Таджикистан составляет около 26366 км.

Автомобильные дороги различаются по функциям и характеристикам. Содержанием, реабилитацией, реконструкцией и строительством занимаются различные организации и учреждения, независимые друг от друга. Это лишний раз подчеркивает необходимость создания единой, четкой и понятной иерархии дорог для создания системы управления дорогами.

Органом, ответственным за развитие дорог и дорожного хозяйства (в том числе железнодорожного) является Министерство транспорта Республики Таджикистан. Министерство отвечает за строительство и эксплуатацию дорог, планирование и создание технических правил, а также осуществляет контроль за содержанием эксплуатацией дорог. Министерство контролирует деятельностью шести Региональных управлений транспорта, которые занимаются содержанием автодорог, а также управляют сетью дорог, находящихся под их ответственностью.

Кроме того, при Министерстве транспорта РТ существует 60 ГУСАДов, осуществляющих содержание дорог Министерства транспорта по всей республике. Местные муниципальные учреждения в областях занимаются содержанием местных/сельских дорог, находящихся под их юрисдикцией.

Важное значение для развития сети автомобильных дорог имеет формирования иерархии автодорог. Под иерархией дорог подразумеваются все автомобильные дороги, поделенные по техническим характеристикам и по важности в социальной, экономической, политической и стратегической точки зрения. Иерархия дорог похожа на пирамиду, в которой дороги делятся по функциональным значениям, подходам к регулированию автомобильного движения, но при этом каждая дорога является неотъемлемой частью всей сети дорог. Смысл такого деления по функциональным значениям состоит в создании эффективной системы дорог, а также в увеличении степени взаимодействия между организациями, ответственными за эти дороги. В точности, доступ, мобильность и внешние функции образуют иерархию. Иерархия дорог в свою очередь может формировать основу для непрерывного планирования и систем управления, целью которых является устранение сочетания несовместимых функций.

В основном иерархия дорог состоит из трех основных групп по значимости: главные, или артериальные (магистральные) дороги, второстепенные, или коллекторные дороги и дороги третьей степени или подъездные дороги.

Артериальные дороги образуют собой главные артерии сети автомобильных дорог страны. К ним относятся международные и межрегиональные дороги внутри страны, а также коридоры, способствующие международной и межрегиональной связи

и торговле. Данные дороги также имеют и стратегическое значение. К коллекторным дорогам относятся дороги регионального (областного) значения, которые обеспечивают сообщение между районами, городами, промышленными предприятиями и другими пунктами, имеющими экономическое значение внутри этих регионов (областей). Эти дороги также важны для социально-экономического развития региона (области).

К подъездным дорогам относятся дороги, соединяющие населенные пункты в сельской местности, внутрихозяйственные дороги, дороги ведущие к городам и большим главным дорогам, к образовательным и медицинским учреждениям.

Следует сказать, что иерархия дорог устанавливается для определения групп дорог, что помогает принимать своевременные и правильные решения по строительству и содержанию дорог, а также помогает скоординировать действия органов, ответственных за них. Иерархия дорог помогает создать основу для проектирования и планирования, а также для системы управления дорог, что вносит ясность в деятельность того или иного органа.

Основная причина необходимости определения иерархии дорог – обеспечение лучшего содержания, установление единых нормативно правовых документов и стандартов, основанных на функциях дорог. Установление иерархии также поможет наиболее рационально использовать выделенные средства, определяя те дороги из иерархии, на которые следует обратить особое внимание. Это поможет наиболее выгодно распределять выделенные фонды.

Хорошо организованная иерархия дорог устранит фактор, влияющие на слишком высокую интенсивность движения, благодаря следующим мерам:

- передвинет большой объем автотранспорта, проходящего большие расстояния, на наиболее разгруженные маршруты;
- обеспечит оптимальное землепользование и урегулирует деятельность, несовместимую с оптимальной интенсивностью движения и мешающую движению;
- сохранит те территории, на которых недопустим тот или иной вид движения (например, тяжелый транспорт в городе);

В то же время функциональная классификация имеет множество вариантов применения, включая предписание системы проектирования, распределения фондов, оценку дорожного пространства, оценку управления, проектных стандартов и сбор данных, направленные на некоторые важные виды деятельности.

Следует сказать, что такая иерархия дорог и система классификации дорог уже установлена и существует для всей дорожной сети Республики Таджикистан. Иерархия и классификация автомобильных дорог установлена согласно Закона РТ “Об автомобильных дорогах и дорожной деятельности” аз №47 от 10.05.2002 г.. Согласно этому Закону, функции дорог является главным критерием при установлении иерархии дорог и в соответствии с ними все дороги Республики Таджикистан поделены на две группы - республиканские и местные дороги. Республиканские дороги включают в себя все главные или артериальные дороги, в т.ч. международные и межрегиональные (межобластные), которые можно назвать первостепенными, в то время как местные дороги можно считать подъездными дорогами, связывающими населенные пункты в сельских местностях, обеспечивающими экономическую и социальную инфраструктуру (дороги третьей степени). В соответствии с этим же законом, магистрали в Республике Таджикистан имеют техническую классификацию, которая отражает их потребительские свойства, зависящие от их роли в системе автодорог, и их

функционального значения, геометрических параметров и условий дорожного движения.

Классификация дорог по закону основывается на:

1. Форме собственности;
2. Субъекте права собственности;
3. Функциональных значениях.

По форме собственности автомобильные дороги Республики Таджикистан подразделяются на:

- Государственные дороги: дороги общего пользования (в основном дороги МТ РТ);
- Ведомственные дороги: дороги специального пользования, предназначенные для обеспечения внутрихозяйственных перевозок, а также подъездные дороги;
- Частные дороги: находящиеся в собственности физических лиц и предназначенные для частного пользования, включая внутрихозяйственные дороги.

По субъектам права собственности автомобильные дороги делятся на:

- Автомобильные дороги, находящиеся в собственности Республики Таджикистан;
- Автомобильные дороги, находящиеся в собственности органов исполнительной власти на местах (местные Хукуматы);
- Автомобильные дороги, находящиеся в собственности частных лиц (частные дороги).

По своим функциям дороги Республики Таджикистан подразделяются на следующие типы:

1. Международные дороги: главные артерии, обеспечивающие транспортное сообщение с соседними государствами;
2. Остальные республиканские дороги: которые можно считать подъездными дорогами, на которых скапливаются транспорт с местных дорог;
3. Местные дороги: называемые подъездными или связующими дорогами, включая дороги рядом с промышленными предприятиями или строительными площадками;
4. Городские дороги: обеспечивающие транспортную связь в пределах города, а также сеть дорог и улиц в пределах населенных пунктов, отвечающих требованиям СНП 2.7.01-89.

Следует сказать, что использование двухступенчатой иерархии автомобильных дорог в Республике Таджикистан приводят к следующим недостаткам существующей системы автомобильных дорог:

-существующая двухступенчатая иерархия дорог Республики Таджикистан, состоящая из республиканских и местных дорог является слишком узкой и иногда трудно разобраться в различных классах с их различными функциями в соответствующей иерархии дорог. Во-первых, она не охватывает все типы дорог в сети. Ведомственные дороги, неучтенные внутрирегиональные и внутрихозяйственные дороги не включены в иерархию дорог республики;

-под республиканскими дорогами подразумеваются международные, межрегиональные, и внутрирегиональные дороги. Все эти три типа дорог имеют разные функции. Такая же неясность наблюдается между внутрирегиональными и местными дорогами. В то же время, существующая иерархия охватывает только дорог министерства транспорта, а дороги местные Хукуматы и другие ведомства не включены в нее;

-несмотря на важность автомобильных дорог в дорожной сети Республики Таджикистан управление и содержание этих дорог находится в неудовлетворительном состоянии;

-на данном этапе не существует разделения функциональных обязанностей на разных географических уровнях (областной, районный, местный) ;

- некоторые исследователи считают, что неразвитость дорожной инфраструктуры приводит к ежегодным потерям около 3 процента от ВВП [14];

- большое количество автомобильных дорог и мостов нуждаются в реконструкции и модернизации;

- сокращение пропускной способности: почти 27 процентов республиканских автомобильных дорог эксплуатируются с превышением нормативной загрузки, недостаточная развитость местной дорожной сети вызывает необходимость осуществления локальных перевозок по республиканским дорогам;

- целому ряду нормативно-эксплуатационных показателей не соответствуют более 40 процентов международных и республиканских автомобильных дорог [2];

- протяженность республиканских автомобильных дорог, соответствующих (по состоянию на конец 2020 г.) принятых в мире стандартам составляет недостаточный объем [3], средняя скорость перемещения грузов по автомобильным дорогам страны составляет не более 50-100 км/день (в то время как в Европе данный показатель равен 1000 км/день), что приводит к росту транспортной составляющей в себестоимости продукции до 50 процентов [14];

- углубление несоответствий уровня развития автодорог уровню автомобилизации и спросу на автомобильные перевозки: при росте уровня автомобилизации за 2002-2011 гг. на 60 процентов, увеличение протяженности дорог общего пользования с твердым покрытием составило 23 процента; транспортная составляющая в добавленной стоимости остается выше аналогичного показателя зарубежных стран (транспортоемкость ВВП в России – 1,7 ткм / 1 USD ВВП, Китае – 1,5 ткм/ 1 USD ВВП, США – 0,5 ткм / 1 USD ВВП), обуславливая значительную долю транспортных издержек в конечной стоимости продукции, которая в среднем составляет 15-20 процентов против 7-8 процентов в странах с развитой экономикой, пишется в программе развития транспортнокомплекса России [14].

Недостаточность в Республике Таджикистан современных высококачественных автомагистралей обуславливает необходимость внедрения инновационных технологий, посредством которых можно не только оптимизировать стоимость и сроки строительства новых дорог, но и значительно увеличить срок их эксплуатации путем повышения качества.

Низкий уровень конкурентоспособности функционирующей в настоящее время инфраструктуры автотранспорта Республики Таджикистан на мировом рынке транспортных услуг во многом вызван технологическим отставанием от более развитых стран, отсутствием разработанных регламентов и системы технического регулирования, законодательно устанавливающих требования к качеству и безопасности продукции, неэффективностью использования геополитических преимуществ страны при транзитных международных перевозках.

В таблице 3 приводятся оценка потребности наземной инфраструктуры системы автомобильного транспорта в инвестициях на 2015-2025 гг. в условиях Республики Таджикистан, утвержденные в Государственной целевой программе развития транспортного комплекса Республики Таджикистан, утвержденное Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 01 апреля 2011 года №168.

Таблица 3. План инвестиции на реконструкцию и строительство автодорог до 2025 года, млн.долларов США [4]

Показатели	Ед.изм.	До 2015 г.	До 2020 г.	До 2025 г.	Итого
Реконструкция и строительства автодорог, всего	км сумма	711,8 215,1	1312,3 253,6	2141,4 429,6	4165,3 898,3
В т.ч. международных	км сумма	609,3 194,8	734,0 161,0	1080,1 238,5	2423,4 594,3
республиканских	км сумма	102,5 20,2	578,1 92,0	1061,3 191,2	1741,9 303,4
Реконструкция и строительства мостов	метров сумма	4854,0 8,1	6325,0 6,6	5786,0 5,5	16965,0 20,2
Инвестиции на содержание автомобильных дорог	сумма	63,5	166,8	287,4	517,7
Итого	В долл.США В сомони	501,7 2209,0	680,2 2994,0	1152,2 5073,0	2333,9 10275,9

Как следует из представленных данных таблицы 3, обеспечить потребность в финансировании исключительно за счет бюджетного обеспечения при существующем положении невозможно, поэтому особую актуальность приобретает вопрос о необходимости активизации привлечения частных местных и иностранных инвестиций в наземную инфраструктуру автотранспорта для развития новых рынков, повышения инвестиционной, деловой и социальной активности в Республике Таджикистан.

Выбор приоритетных направлений развития наземной инфраструктуры автотранспорта страны и ее регионов [3,9,10,11,15], которые позитивно должны сказаться на снятии существующих ограничениях роста, основывается на ключевых положениях Стратегии национального развития на период до 2030 года, утвержденного постановлением Правительства Республики Таджикистан от 01 октября 2016 года, № 392 [7]. По транспортной стратегии Генерального плана развития транспортного комплекса на период до 2025 года, основные цели и предполагаемые результаты которой представлены в рисунке 1.

Основные направления стратегии развития наземной инфраструктуры автотранспорта в Республике Таджикистан, приведенные на рисунке 1 предполагают: сбалансированное развитие наземной инфраструктуры автотранспорта, устранение территориальных и структурных диспропорций, вовлечение в хозяйственный оборот новых территорий за счет создания дополнительных транспортных связей; совершенствование нормативно-правовой базы, предусматривающее гармонизацию мирового и национального транспортного законодательств; формирование единого транспортного пространства республики на базе сбалансированного развития эффективной наземной транспортной инфраструктуры; обеспечение доступности, объема и конкурентоспособности транспортных услуг; интеграцию в мировое транспортное пространство и реализация транзитного потенциала страны.

Государственная целевая программа развития транспортного комплекса Республики Таджикистан [4] является основополагающим документом, определяющим перспективные направления модернизации транспортной системы страны по удовлетворению потребностей инновационного социально ориентированного развития

экономики и общества в конкурентоспособных качественных транспортных услугах. Для решения проблем модернизации транспортной системы страны были разработаны и приняты Стратегия национального развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, где выделяются реализация крупномасштабные проекты, направленные на решение вопросов, входящих в сферу компетенции республиканских и местных органов власти.

Инерционный	Индустриальный	Индустриально-инновационный
-развитие наземной транспортной инфраструктуры автотранспортной системы; -реконструкция и строительства особо важных объектов наземной инфраструктуры автотранспорта; -модернизация и обновление парка транспортных средств; -развитие направлений экспортных поставок грузов; -недостаточно высокие тем-пы обновления автодорожной сети; -низкая подвижность населения; -отсутствие резервов на видах транспорта.	-развитие наземной инфраструктуры автотранспорта, обеспечивающей реализации транзитного потенциала страны, в том числе совместных проектов по добыче и экспорту товаров переработки в рамках ЕврАзС, а также с другими государствами; -увеличение потребности в строительстве и реконструкции автодорожной сети, связывающей новые жилые районы в городах и приграничных зонах крупных городов с местами приложения рабочей силы.	-повышение роли транспортно-логистической инфраструктуры в организации товародвижения; -возникновение необходимости строительства и реконструкции автодорожной сети, связывающей новые жилые районы в крупных городах и пригородные зоны местами приложения рабочей силы, в значительном количестве средних и малых городов с повышением уровня доходов и качеству жизни населения

Примечание: составлено автором.

Рисунок 1. Сценарные варианты развития наземной инфраструктуры автотранспортной системы Республики Таджикистан

Признание первостепенной важности решения многочисленных проблем наземной инфраструктуры автомобильного транспорта выделяет инновационный вариант развития в качестве приоритетного. Задачи реализации Государственной целевой программы развития транспортного комплекса направлены на удовлетворение потребностей инновационного социально ориентированного развития национальной экономики и общества в доступных качественных и конкурентоспособных автотранспортных услугах.

Литература

- 1.Алпатов А.А, Пушкин А.В., Джапридзе Р.М. Госсударственно-частное партнерство. Механизм реализации. - М.: Алпина Паблишера, 2010.-196 с.
- 2.Бобоев К.О. Эффективность функционирования и развития региональной транспортной инфраструктуры (на примере Республики Таджикистан). Дисс к.э.н. 08.00.05. Душанбе, 2016.-26 с.

3.Бронштейн Я.Т. Проблемы развития транспортной инфраструктуры в контексте территориальной организации производства Республики Таджикистан.- Душанбе, «Истиклол 2019».-2019.- 250 с.

4.Государственная целевая программа развития транспортного комплекса Республики Таджикистан, утвержденное постановлением Правительства РТ от 1 апреля 2011 года, № 165.

5.Методические рекомендации по оценке эффективности инвестиционных проектов.М.: Экономика,2000.-460 с.

6.Назаров Д.А. Анализ финансовой выгоды- ключ к информированным решениям государства в проектах государственно-частного партнерства// Кооперативные стратегии.-2006.-325 (9341).- с.15-18.

7.Национальная Стратегия Развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Утвержден постановлением Правительства Республики Таджикистан от 01.октября 2016 года, №392. -Душанбе, 2016.

8.Никитенко, С.М. Партнерство бизнеса, власти и науки: состояние и перспективы/ С.М. Никитенко, Е.В. Гоосен, С.В. Ковригина. – Кемерово: ООО «Сибирская издательская группа», 2012. - 353с.

9.Раджабов Р.К., Усмонзода И. Основные направления и инструменты развития ГЧП всфере услуг Республики Таджикистан. Монография. Душанбе, «ЭР-граф»,2018.- 160 с.

10.Рауфи А. Транспорт в системе рыночной экономики А. Рауфи.-Душанбе, Ирфон, 2002.-255 с.

11.Рахимов Р.К. К вопросу финансово-кредитных рычагах развития экономики Таджикистан/ Р.К. Рахимов/ Экономика Таджикистана: стратегия развития.-Душанбе, 2005, №4.- с.34-57

12.Таджикистан: 30 лет государственной независимости. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.-Душанбе, 2021

13. Шевёлкина К.Л. Государственно-частное партнерства в области развития транспортной инфраструктуры// Автотранспортное предприятие.- 2012.-№7.-С.35-38.

14..Шералиев А.А. Рынок перевозочных услуг автотранспортных коридоров/ Под ред. д.э.н., профессора О.Бобоева.Душанбе, Ирфон.-2020.- 142 с.

15.Экспертиза инвестиций. В помощь предпринимателю. М.: ДЖИПЛА ЛТД, 1992.- 340 с.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИЯТИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ ИНКИШОФИ ИНФРАСОХТОРИ РӮИЗАМИНИИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ШАРИПОВ СУБҲИДДИН ҲАБИБУЛЛОЕВИЧ,

докторант (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 907-23-55-11.

Дар мақола натиҷаи таҳлили вазъияти муосир ва дурнамои инкишофи инфрасохтори рӯизаминии системаи нақлиёти автомобилӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидаи муаллиф оварда шудаанд. Муқаррар карда шудаанд, ки дар системаи нақлиёти кишвар нақши муҳимро нақлиёти автомобилӣ мебозад, ҳиссаи ин намуди нақлиёт дар ҳаҷми боркашонӣ ва мусофирбарӣ 90-96 дар садро ташиқ медиҳанд. Аз ин хотир, вобаста ба инкишофи босуръати нақлиёт сарборӣ дар роҳҳои автомобилгард зиёд мешаванд. Ин вазъият дар навбати худ ба

мувофиқат овардани ҳолати роҳҳои автомобилгардро ба рушди ҳамлу нақл тақозо менамоянд, ки дар мақолаи мазкур оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: боркашонӣ, мусофирбарӣ, инфрасохтори рӯизаминӣ, роҳҳои автомобилгард, силсиламурабтабии роҳҳои автомобилгард.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND PERSPECTIVES DEVELOPMENT OF GROUND INFRASTRUCTURE OF HIGHWAYS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SHARIPOV SUBHIDDIN HABIBULLOEVICH,

PhD student at the

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nasir Str.

Phone: (+992) 907-23-55-11.

The article presents the results of the author's analysis of the current state and prospects for the development of the ground infrastructure of the road transport system of the Republic of Tajikistan. An important place in the transport system of the republic is occupied by the road transport system, it accounts for more than 90 percent of the volume of freight and more than 96 percent of passenger traffic in the Republic of Tajikistan. Due to the intensive growth of freight and passenger flows, the intensity of traffic on the ground infrastructure of road transport is sharply increasing. This, in turn, implies bringing the state of roads to the conditions of intensive growth in traffic on road transport, which are given in this article.

Keywords: transportation of goods, transportation of passengers ground infrastructure, roads, hierarchy of roads.

УДК: 330.1

ОМУӢЗИШИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ АСОСӢОИ ИҚТИСОДИИ РУШДИ
САНОАТИ НАССОҶӢ ВА ДӢЗАНДАГӢ

ҚУВАТЗОДА ҲАСАН АКРАМ,

унвончӯи кафедраи идоракунии молияи давлатии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носира, 33.

Тел.: (+992) 988-88-57-50. E-mail: bbk.89@mail.ru

Дар мақола таҷрибаи хориҷии асосҳои иқтисодии рушди саноати нассочӣ ва дӯзандагии кишварҳои Британия Кабир, Иттиҳоди Аврупо, ИМА, Федератсияи Россия, Чин, Ҳиндустон, Туркия, Қазоқистон, Ўзбекистон омӯхта шуда, хусусиятҳои татбиқишаванда барои Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия гардидааст.

Муаллиф бо истифода аз усулҳои таҳлилӣ, муқоисавӣ, омӯрӣ ва умумилмӣ маводҳои арзиши илмидоштаро баррасӣ карда, дар қори худ мутобиқи меъёрҳои илмӣ мақсаднок истифода кардааст.

Қӯшишҳои илмӣ муаллиф дар мақола барои дар қиёс гузоштани таҷрибаҳои давлатҳо ва пайдо намудан намунаҳои муваффақи қорбарӣ ҷиҳати ноил шудан ба рушди саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ равона шудааст.

Калидвожаҳо: *иқтисодиёт, саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ, рақобатпазирӣ, қорхонаҳои шабакавӣ, инфрасохтори логистикӣ, ашиёи хом, иқтисодии истеҳсолӣ, сармоягузорӣ, захираҳои қорқароршавандаи энергия, инноватсия, кластерҳои нассочӣ, қарзҳои имтиёзнор, субсидияҳо.*

Саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ яке аз соҳаҳои пешқадами иқтисодиёти миллии кишварҳои ҷаҳон маҳсуб меёбад. Омузиши таҷрибаи амалии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дар шароити имрӯза зарурати воқеӣ дорад. Тавре олимони ватанӣ Комилов С.Ҷ, Файзуллоев М.Қ, Раҳмонов Ҷ.Р. ба маврид қайд мекунанд: «Инкишофи минбаъдаи механизмҳои танзими давлатии рушди фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти миллии омузиш ва истифодаи таҷрибаи хориҷии кишварҳоро, ки ҷузъи асосии технологияи рушди инноватсионии ҷаҳонӣ мебошад, саҳт тақозо мекунад».[1,с.51] Бо тақя ба ин гуфтаҳои метавон дарҷ намуд, ки тавассути фаъолияти инноватсионӣ дар рушди саноати нассочӣ ва дӯзандагии ҷаҳон саҳми давлатҳо аз ҷумла: Британия Кабир, Фаронса, Олмон, Италия, ИМА, Федератсияи Россия, Чин, Ҳиндустон, Туркия, Қазоқистон, Ўзбекистон ва ғайраҳо бо ҷузъиётиҳои фарқкунандашон назаррас мебошад.

Бинобар ин, омузиши асосҳои иқтисодӣ ва татбиқи фаъолияти инноватсионии рушди саноати нассочӣ ва дӯзандагии кишварҳои номбаршуда барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он аҳамияти қалон дошта, имкон медиҳад, ки хусусиятҳои татбиқишавандаи онҳо ҳамчун тавсия пешниҳод гардад.

Маҳз саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ яке аз соҳаҳои анъанавӣ ва таърихӣ иқтисодиёти Британия Кабир ва ҷаҳон мебошад. Саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ дар сохтори саноати сабуки Британияи Кабир нақши маҳсус мебозад. Маҳз ҳамин соҳаи иқтисодиёт дар як вақт дар тараққиёти на танҳо иқтисодиёти Британияи Кабир, балки тамоми мамлакат нақши бориз гузоштааст. Ба шарофати истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ дар Англия, истеҳсоли мошинсозӣ ба роҳ монда шуд, ки модели инноватсионии рушди ҷаҳон гардид.

Лозим ба ёдоварист, ки саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ дар Британияи Кабир муҳарриқи инқилоби саноатӣ муаррифӣ гардидааст. То имрӯз дар Йоркшири Ғарбӣ тайёр қардани матоъҳои пашмини британиягӣ давом дорад. Дар шаҳри Силсден абрешими сунъӣ тайёр қарда мешавад. Наҳи пахта то ҳол дар Ланкшир тайёр қарда

мешавад. Дар ин ҷо бисёр шахрҳои хурд ба истехсолоти нассочӣ машғуланд. Соҳаи саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ аз таърихитарин соҳаҳои саноати сабуки Британия мебошад. Махсусан матоҳҳои пашмини машхури Британияи Кабир ва дигар маҳсулоти пашмин дар мамлакат ва тамоми ҷаҳон машхуранд. Сифати ин гуна маҳсулотҳо дар тӯли зиёда аз садсолаҳо дар сатҳи беҳтарин қарор дорад. Калонтарин корхонаҳои Британияи Кабир дар ин соҳа ба бозорҳои хориҷӣ нигаронида шудаанд. Умуман саноати сабуки ҳозиразамони Британияи Кабирро аз ҷиҳати муомилоти сармоя яке аз соҳаҳои хеле тараққикарда номидан мумкин аст. Тибқи маълумоти оморӣ дар соли 2021 Британияи Кабир сеюмин бузургтарин бозори либос ва пойафзол дар саросари ҷаҳон, пас аз Чин ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, бо ҳаҷми бозор 70,7 миллиард доллар (тақрибан 67,54 миллиард евро ё 57,92 миллиард фунт) шуморида шудааст.[2] Барои саноати нассочӣ ва дӯзандагии Британияи Кабир таҳкими рақобатпазирӣ яке аз вазифаҳои афзалиятнок боқӣ мемонад.

Соҳаи саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ як қисми муҳими саноати истехсолии кишварҳои Аврупо буда, дар иқтисодиёт ва неқӯаҳволии иҷтимоӣ дар бисёр кишварҳои Аврупо нақши ҳалкунанда мебозад. Тибқи маълумоти соли 2019, дар ин соҳа дар Аврупо 160000 ширкат мавҷуд аст, ки дар он 1,5 миллион нафар кор мекунанд ва гардиши мол 162 миллиард евроро ташкил медиҳад. Бештари корхонаҳову ширкатҳои соҳаи мазкур ба тичорати хурд асос ёфтааст. Ширкатҳое, ки камтар аз 50 корманд доранд, беш аз 90% қувваи кори ташкил медиҳанд ва тақрибан 60% арзиши иловашударо истехсол мекунанд.[3]

Дар Аврупо истехсоли маҳсулоти саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ бештар дар кишварҳои Фаронса, Олмон ва Италия рушд кардааст.

Махсусан дар Фаронса ҳамчун кишвари узви Иттиҳоди Аврупо саноати нассочиро метавон дар 3 баҳши асосӣ ба мисли зербахши ришта, зербахши истехсоли матоъ ва пардозиши матоъ баррасӣ кард. Фаронса дар якҷоягӣ бо Олмон ва Италия яке аз истехсолкунандагони пешрафтаи нассочӣ дар Аврупо мебошанд. Сеяки ҳаҷми умумии маҳсулоти нассочии кишвар дар баҳши нассочии техникӣ истехсол мешавад. Саноати нассочии функционалӣ ва техникӣ Фаронса дар бисёр соҳаҳо, асосан дар соҳаҳои саноати нассочии аэрокосмос, соҳтмон, мошинсозӣ, тиббӣ, либосҳои муҳофизатӣ ва рӯйпӯшҳои санитарӣ фаъолият мекунад.

Олмони федеративӣ ҳамчун кишвари соҳиби сармояи бузург дар Аврупо маҳсуб меёбад. Вазъияти соҳаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ тамоюлҳои имрӯзаи ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонро равшан нишон медиҳад. Қисми асосии коркарди маҳсулоти саноати нассочӣ ва дӯзандагии Олмон амалан дар дигар кишварҳо, махсусан дар кишварҳое, ки хароҷоти меҳнатиашон камтаранд, ба анҷом мерасад ва ба ин кишвар аслан маҳсулоти нимтайёр ворид гардида, минбаъд ба маҳсулоти тайёр табдил дода мешавад. Минтақаҳои анъанавии саноати нассочӣ ва дӯзандагии Олмон ин минтақаи саноатии Рур буда, марказаш дар Крефелд, Бергеш Ленд, Мюнстерланд, инчунин қисми ҷанубу шарқии кишвар - Аугсбург ва шимолу шарқи Бавария, инчунин Берлин мебошад.

Бояд қайд намуд, ки истехсолкунандагони маҳсулотҳои корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагии Олмон ба маҳсулоти баландсифат ва гаронбаҳо диққат медиҳанд. Истехсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ дар Олмон айни замон як маҷмааи инноватсионии саноатӣ мебошад. Динамикаи кофии устувори рушд тавассути татбиқи барномаи давлатӣ оид ба эҷоди талабот ба саноати нассочӣ ва дӯзандагии ҷаҳонӣ таъмин карда мешавад.

Дар сохтори саноати коркарди Италия саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ аз ҷиҳати аҳамият баъд аз мошинсозӣ (якҷоя бо саноати мошинсозӣ ва киштисозӣ) ҷои дуумро

ишғол мекунад. Матоъҳои пахтагин дар Галларате, Бусто-Арситсио, Леньано, Бергамо ва Брешии, пашмин дар Белла, Вичентса ва Прато, абрешимин дар Брешиа, Тревизо ва Комо истеҳсол карда мешаванд. Либос дар ҷануби Ломбардия ва Кампания истеҳсол карда мешавад.[4] Либосхоро дар Флоренсия, Турин ва Рим низ омода мекунад. Дар Италия истеҳсоли пойафзол дар шакли васеъ тараққӣ кардааст. Корхонаҳои истеҳсолии саноати нассочӣ ва дӯзандагии Италия асосан матоъҳои пахтагин ва нахи синтетикӣ истеҳсол мекунад. Ин намуди саноат асосан дар Милан ва атрофи он мутамарказ шудааст.

Дар доираи занҷираи минтақавӣ таъминоти нассочӣ ва дӯзандагӣ, кишварҳои пешрафтаи Аврупои Ҷанубӣ ва Ғарбӣ, аз қабилҳои Италия ва Олмон, ҳамчун таъминкунондагонии асосии нассочӣ баромад мекунад. Дар робита ба истеҳсоли либос дар Иттиҳоди Аврупо, молҳои бозори оммавӣ одатан дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ хусусан кишварҳои Аврупои Ҷанубӣ ва Шарқӣ, ба монанди Полша ва Руминия истеҳсол карда мешаванд. Ин дар ҳолест, ки молҳои боҳашамат асосан дар кишварҳои Аврупои Ҷанубӣ ва Ғарбӣ, ба монанди Италия ва Фаронса истеҳсол карда мешаванд. Илова бар ин, аксари либосҳои тайёр барои истеъмол ба кишварҳои пешрафтаи узви Иттиҳоди Аврупо, аз қабилҳои Британияи Кабир, Олмон, Фаронса ва Италия фиристода мешаванд.[5, с.245]

Дар маҷмӯъ, корхонаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти саноати нассочӣ ва дӯзандагии Аврупо дар истеҳсоли матоъҳои техникӣ ва матоъҳои бофташуда (филтрҳои саноатӣ, маҳсулоти гигиенӣ, маҳсулот барои соҳаҳои автомобилсозӣ, тиб ва ғайра), инчунин барои либосҳои аз нигоҳи истеҳсоли дорои сифати баланд ва дизайни зебо аз корхонаҳои пешсафтарин ба ҳисоб мераванд.

Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ ба технологияи нав таъмин ва бо суръати бесолика сармоягузорӣ мешаванд. Дар ин соҳаҳои саноат, ки дар гузашта ба ашёи хоми маҳаллӣ - пахта ва пашм асос меёфт, ҳоло аз ашёи хоми воридотӣ ва истеҳсоли нахҳои сунӣ ва синтетикӣ васеъ истифода бурда мешавад. Корхонаҳои нассочии ИМА асосан дар шаҳрҳои миёна ва хурди минтақаи Пемонт (Гринсборо, Шарлотта, Гринвилл, Колумбус) ҷойгиранд. Саноати дӯзандагӣ аз ҷиҳати шумораи коргарон аз саноати нассочӣ зиёд аст. Дар корхонаҳое, ки асосан ба гурӯҳи корхонаҳои хурду миёна дохил мешаванд, қувваи кории арзон, асосан занон, ҷалб мешаванд. Истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагии ИМА дар мамлакатҳои тараққиёбандаи Осиё ва Америкаи Лотинӣ бештар ба роҳ монда мешаванд.[6] Фурӯши либосҳои воридотӣ, ки корхонаҳои тобеи ширкатҳои ИМА дар мамлакатҳои тараққиёбандаи Осиё ва Америкаи Лотинӣ истеҳсол мекунад, солҳои охир хеле афзудааст. ИМА аз ҷиҳати истеҳсоли трикотаж ва матоъҳои химиявӣ ҷои якум ва дар бобати пахта бошад ҷои сеюмро ишғол мекунад. Бо вуҷуди коҳиши шумораи коргарон дар Нью Йорк, он муҳимтарин маркази ҷаҳонии саноати дӯзандагӣ маҳсуб меёбад.

ИМА яке аз истеҳсолкунандаи ҷаҳонии рақобатпазирӣ маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагӣ, аз ҷумла ашёи хоми нассочӣ, нахҳо, матоъҳо, либосҳо, мебелҳои хонагӣ ва дигар маҳсулоти тайёри саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ ба ҳисоб меравад.

Тибқи маълумоти омӯрӣ нишондиҳандаҳои солҳои охири саноати нассочӣ ва дӯзандагии ИМА чунин аст:

- Дар саноати нассочии ИМА таъминоти занҷираи истеҳсоли - аз нахи нассочӣ, либос ва дигар маҳсулоти дӯзандагӣ ба роҳ монда шуда, шумораи коргарон дар соли 2021 ба 534,000 расидааст;
- Интиқоли маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагии ИМА дар соли 2021-ум 65,2 миллиард долларро ташкил додаст;

- Саноати ИМА аз ҷиҳати содироти маҳсулоти насосҷӣ дар ҷаҳон ҷои дуумро ишғол мекунад. Содироти нах, маҳсулоти насосҷӣ ва дӯзандагӣ дар соли 2021 дар маҷмӯъ 28,4 миллиард долларро ташкил мекунад;
- Амрико дар пажӯҳиш ва коркарди насосҷӣ дар ҷаҳон пешсаф мебошад. Аз ҷумла, комплекси саноати насосҷии ИМА коркарди маҳсулоти саноати насосҷӣ ва дузандагии насли ояндаро дар шакли матои дорои хосиятҳои зиддистатикӣ, матоъҳои электроние, ки метавонанд суръати кори дил ва дигар аломатҳои ҳаётан муҳимро назорат кунанд, нахҳои зиддимикробӣ, зирехҳои бадан ва матоъҳои наве, ки ба иқлим мувофиқат мекунанд ва метавонанд ҳарорати баданро гармтар ва ё хунуктар нигоҳ дорад, дар назар дорад.
- ИМА ба соҳаи саноати насосҷӣ, барои ташкили корхонаҳо ва таҷҳизоти нав аз соли 2011 то 2020 ба миқдори 20,2 миллиард доллар сармоягузорӣ кардааст.[7]

Федератсияи Россия дорои иқтидори баланди захираҳои табиӣ, иқтисодӣ ва нерӯи инсонӣ дар байни кишварҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Вазифаи асоси сиёсати саноатии Федератсияи Россия дар шароити имрӯза ин афзоиши динамикии соҳаҳои саноат мебошад, ки дар он саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ афзал доништа шудааст.

Рушди соҳаи саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ дар асоси Стратегияи рушди саноати сабук дар Федератсияи Россия барои давраи то соли 2025 ба роҳ монда шудааст. Нигаред ба ҷадвали 1.

Ҷадвали 1. Рушди саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ тибқи Стратегияи рушди саноати сабук дар Федератсияи Россия барои давраи то соли 2025

Ҳадафҳои асосии стратегӣ:	
- зиёд намудани саноати занҷираи арзиши аслии саноати сабук дар ММД бо роњи иваз намудани воридот, рушди талаботи дохилӣ ва иқтидори содиротӣ дар сегментҳои рақобати бозор; - таъмини соҳаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим бо маҳсулоти технологияи насосҷии ватании дорои арзиши иловашуда; - нигоҳ доштан ва дастгирии шӯғли аҳоли дар соҳа тавассути таъсиси ҷойҳои корӣ бо маҳсулнокии баланди меънат.	
Ташаббусҳои асосии стратегӣ оид ба пайвастании манфиатҳои рушди саноати кимиё ва насосҷӣ: - Ташаккули талабот ба маводи замонавии насосҷӣ тавассути фармоиши давлатӣ (аз ҷумла дар соҳаи роҳсозӣ, тиб, мудофия, кишоварзӣ); - Дастгирии лоиҳаҳои истеҳсоли матоъҳои синтетикӣ ва бофандагии техникӣ; - Дастгирии лоиҳаҳо оид ба ҳамгироии ширкатҳои насосҷӣ ба истеҳсоли нахҳои ПЭТ; - Дастгирии дастрасии мусоид ба базаи ашёи хом дар доираи рушди саноати кимиё; - Истифодаи механизмҳои дар зербарномаҳо ҷойгиршуда.	Стратегияи рушди истеҳсоли дӯзандагӣ - маҳаллӣ гардонидани маҳсулоте, ки вазни қиёсии меҳнати дастӣ аз маводҳои мавҷуда кам аст. Тадбирҳои асосии сиёсати давлатӣ: - Фароҳам овардани шароити мусоид барои истеҳсоли шартномавии корхонаҳои калони хориҷӣ дар Федератсияи Россия барои бозори маҳаллӣ; - Ҳавасмандгардонии талаботи бозори B2B/B2G ба либоси махсус; - Ба сифати базаи ашёи хом ба маводҳои синтетикӣ табдил додани истеҳсоли либос, азнавсозӣ ва тараққӣ додани заминаи истеҳсоли. Пеш аз ҳама, дастгирӣ кардани корхонаҳое, ки бо ҳиссаи нисбатан ками меҳнати дастӣ маҳсулот мебароранд.

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси Стратегияи рушди саноати сабук дар Федератсияи Россия барои давраи то соли 2025. Москва, 2015 – 3- (38) с.

Дар Федератсияи Россия тақсмоти истеҳсолкунандагони насосӣ ва дӯзандагӣ аз рӯи ҳавзаи федералӣ чунин аст:

- Ҳавзаи федералии марказии (Москва, Иваново, вилояти Тула, Твер, Владимир);
- Ҳавзаи федералии шимолу ғарбӣ (Санкт-Петербург, Калининград);
- Ҳавзаи федералии ҷанубӣ (Ростов, Волгоград, Краснодар);
- Ҳавзаи федералии Кавкази Шимолӣ (Кабардину Балкар);
- Ҳавзаи федералии Волга (Ҷумҳурии Тотористон, Перм, Нижний Новгород, Чувашистон);
- Ҳавзаи федералии Урал (Свердловск, Челябинск, Тюмен);
- Сибир (Иркутск, Олтой);
- Шарқи Дур (Хабаровск).

Соҳаҳои насосӣ, дӯзандагӣ ва чарму пойафзоли Федератсияи Россия дар саноати истеҳсолии ин мамлакат нақши муҳим доранд. Тибқи маълумоти соҳаи насосӣ дар ин кишвар 458 корхонаи калону миёна, аз ҷумла 211 корхонаи дӯзандагӣ иборат аст. Тақрибан 300 ширкати бузурги истеҳсоли пойафзол мавҷуданд, ки дар сегментҳои нахҳои паст ва миёна доираи васеи пойафзолро барои мардон, занон ва кӯдакон истеҳсол мекунад. Дар бобати саноати чарми Федератсияи Россия бошад, қариб 40 корхонаи чармбарорӣ мавҷуд аст, ки дар онҳо 6 ҳазор коргар кор мекунад. Заводҳои чарм барои саноати пойафзолдӯзӣ, молҳои чармӣ ва галантерея, либосдӯзӣ, мебел ва мошинсозӣ навҳои гуногуни чарми асил ва синтетикӣ истеҳсол мекунад.

Саноати насосӣ дар Федератсияи Россия пас аз саноати хӯрокворӣ ва нӯшокиҳо сеюмин сатҳгузори ММД мебошад. Саноати насосии Федератсияи Россия бештар ба сармоягузори хориҷӣ таъя мекунад, на ба сармоягузори ватанӣ. Қариб 80% бозори насосӣ аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ ва танҳо 20% аз ҷониби сармоягузори рус назорат карда мешавад. Бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи дохилии худ, соҳибкорон аз Федератсияи Россия бозорҳои эҳтимолиро интихоб карданд, ки метавонанд талаботи рӯзафзуни дохилии миллатро қонеъ гардонанд.

Афзалиятҳои асосии рақобатпазирии Федератсияи Россия мавҷудияти саноати пешрафтаи нафту кимиё ва мавҷудияти соҳаҳои истеъмолии пешрафтаи маҳсулоти саноати насосӣ ва дӯзандагӣ мебошанд, аммо ин афзалиятҳо то ҳол амалӣ карда нашудаанд. Дар шароити рӯзафзуни нақши маводҳои химиявӣ дар саноати сабук Россия барои тараққӣ додани ин соҳа имкониятҳои калон дорад.

Ҷумҳурии Халқии Чин яке аз бузургтарин тавлидкунандагони маҳсулоти насосӣ ва дӯзандагӣ дар ҷаҳон буда, сатҳи он дар ин бахши бозори ҷаҳонӣ сол то сол афзоиш меёбад.

Тавре, ки муҳаққикон Скрипнюк Д.Ф., Смелкова И.Ю., Цзегээр Сайликэ кайд мекунад: «Саноати насосӣ дар Ҷумҳурии Халқии Чин (ҚХЧ) нисбат ба дигар кишварҳои ҷаҳон нисбатан дер ба вуҷуд омадааст, аммо дар ҷаҳони муосир он бо суръати баланд инкишоф меёбад. Аз соли 1994 Чин бузургтарин истеҳсолкунанда ва таъминкунандаи технологӣ ба кишварҳои дигари ҷаҳон ба шумор меравад ва саноати насосии ин кишвар як бахши муҳими иқтисоди миллии ба шумор меравад».[8, с.88-89]

Дар соли 2021 Ҷумҳурии Халқии Чин бо арзиши тақрибан 146 миллиард доллари амрикоӣ дар ҷои аввал яъне калонтарин содиркунандаи насосӣ дар ҷаҳон муаррифи шудааст. Бо тақрибан нисфи арзиши Чин, Иттиҳоди Аврупо бо арзиши содироти тақрибан 64 миллиард доллари ИМА дар ҷои дуюм қарор дорад. Рақамҳои содироти Чин

тақрибан 41,4 дарсади бозори умумии содироти нассочӣ дар саросари ҷаҳонро ташкил медиҳад.[9]

Дар соли 2022, ANTA Sports Products ва Texhong Textile Group дар рейтинг Fortune China 500 бо даромади солони мутаносибан 49 ва 26 миллиард юан ду бузургтарин истеҳсолкунандаи нассочӣ ва дӯзандагии чинӣ шуморида шудаанд. Бо рушди босуръати худ дар ду даҳсолаи охир, саноати нассочии Чин ба яке аз рукҳои асосии иқтисоди кишвар табдил ёфтааст. Дӯзандагӣ, лавозимоти дӯзандагӣ, риштаҳои нассочӣ ва маҳсулоти нассочӣ аз ҷумлаи молҳои содиротии Чин мебошанд. Арзиши паст ва қувваи кори васеъ, кам шудани монеаҳои тиҷоратӣ ва мавҷудияти таъминоти моддӣ чанде аз бартариҳои рақобатпазире мебошанд, ки кишвар барои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ пешниҳод мекунад.

Таҳлилгарон бар он назаранд, ки афзоиши пайваста ва устувори содироти маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагӣ барои таъмини захираҳои асбӯрӣ, тавозуни дохилии пардохт, қурби муътадили юан, шугли аҳоли ва рушди устувори на танҳо саноати нассочӣ ва дӯзандагии Чин, балки ба дигар соҳаҳо таъсири калон расонидааст.

Саноати нассочӣ ва дӯзандии Ҳиндустон яке аз қадимтарин соҳаҳои иқтисодии кишвар баҳисоб меравад. Корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ аз хурдтарин истеҳсоли маҳсулотҳои дастӣ то ба бузургтарин корхонаҳои истеҳсоли рафта мерасад. Иқтисодии асосии саноати нассочӣ ва дӯзандагиро дар Ҳиндустон заминаи пурқуввати истеҳсолии доираи васеи нах/риштаҳо аз нахҳои табиӣ ба монанди пахта, ҷут, абрешим ва пашм то нахҳои синтетикӣ/сунӣ ба монанди полиэстер, вискоза, нейлон ва акрил ташкил медиҳад.

Бо мақсади ҷалби сармояи хусусӣ ва ҷалби бештари одамон, Ҳукумати Ҳиндустон нақшаҳои гуногунро аз қабилӣ Нақшаи ҳамгироии паркҳои нассочӣ (SITP), Нақшаи фонди модернизатсияи технология (TUFs) ва Нақшаи мега-интеграцияшудаи паркҳои нассочӣ ва дӯзандагӣ (MITRA) ҷорӣ кардааст.

Ҳиндустон ҳиссаи 4%-ро дар тиҷорати ҷаҳонии нассочӣ ва дӯзандагӣ дорад. Дар соли 2022 содироти нассочӣ ва дӯзандагии Ҳиндустон (аз ҷумла маҳсулоти косибӣ) 44,4 миллиард доллари амрикоиро ташкил додаст, ки 41% афзоиш ёфтааст. Саноати нассочии Ҳиндустон тақрибан 45 миллион нафар коргар, аз ҷумла 352 ҳазор нафар коргарони дастиро дар саросари кишвар дорад.[10] Қисми зиёди Саноати нассочӣ ва дӯзандагиро дар Ҳиндустон маҳсулоти пахта ва ҷут ташкил медиҳад. Мамлакат аз ҷиҳати истеҳсоли ҷут дар бозори ҷаҳонӣ ҷои 1-умро ишғол мекунад. Қисми зиёди қолинҳо, масолеҳи бастаю техникӣ, матоъҳои мебел дар Калкутта истеҳсол карда мешавад. Истеҳсоли матоъ дар бисёр шаҳрҳо васеъ паҳн шудааст. Матоъҳои пахтагин дар фабрикаҳои Тсайпур, Ахмадобод ва Бомбей тайёр карда мешаванд. Ҳиссаи 25 фоизи саноати дӯзандагӣ ва нассочӣ ба зиёда аз 100 кишвари ҷаҳон содир карда мешавад. Аз се ду ҳиссаи интиқол ба Иттиҳоди Аврупо ва ИМА рост меояд. Ҳиндустон дар истеҳсол ва истеъмоли абрешим пас аз Чин дар ҷои 2-юм меистад.[11]

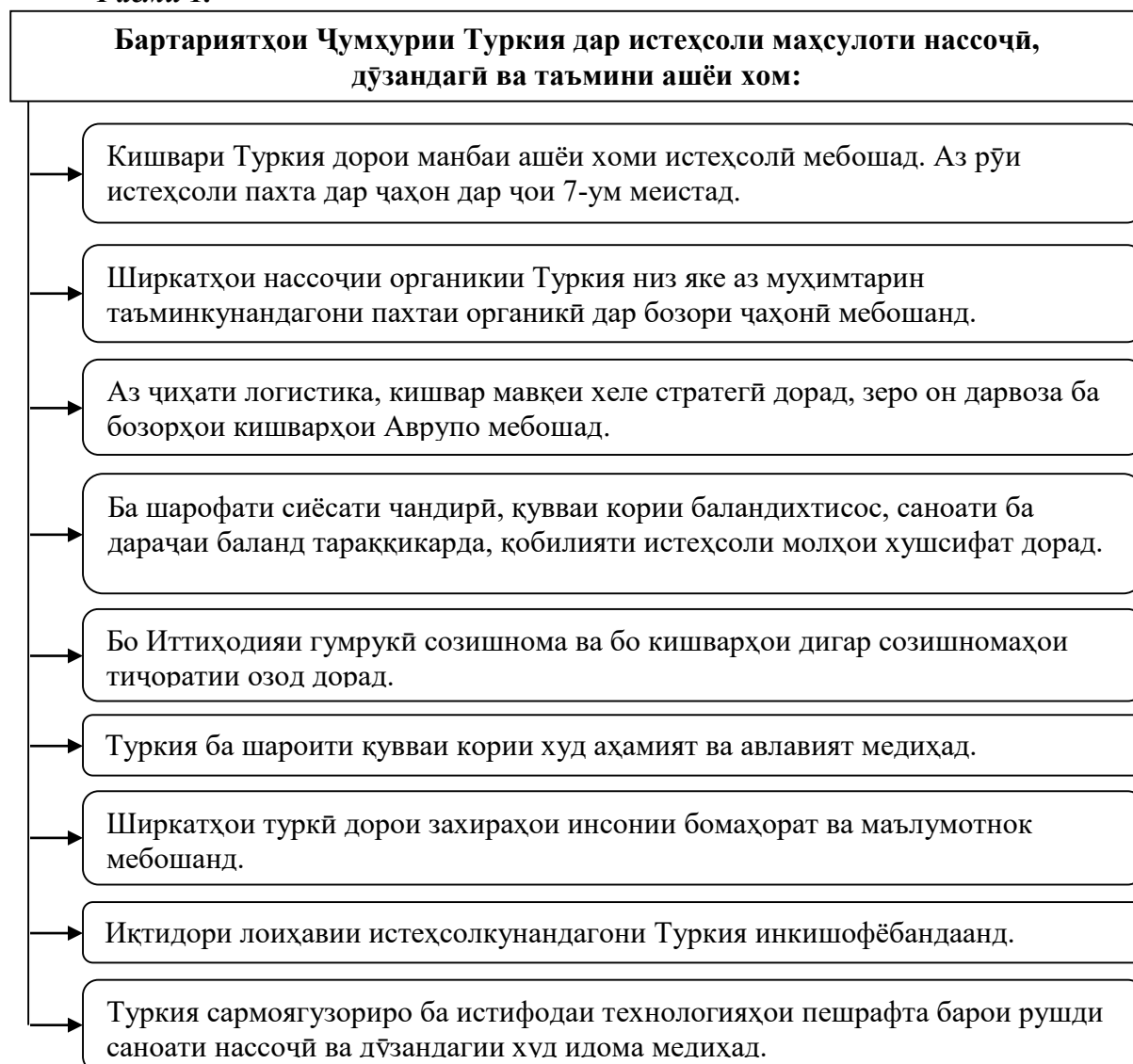
Мавриди зикр аст, ки Ҳиндустон нақши истифодаи самараноки захираҳо ва ашёи хоми дохилро дар ҳалли масъалаҳои рушди саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ бо роҳи саноатикунони баланд бардошт.

Бо таърихи тӯлонии истеҳсоли нассочӣ, ки аз Империяи Усмонӣ бармеояд, Туркия як кишвари муҳим дар саноати ҷаҳонии нассочӣ ва дӯзандагӣ боқӣ мемонад. Дар соли 2020, кишвар ҷаҳорумин бузургтарин содиркунандаи нассочӣ дар ҷаҳон қарор гирифт, ки тақрибан 3,3 фоизи тамоми содиротро ташкил медиҳад. Қисми зиёди молҳои нассочӣ ва дӯзандагӣ аз Туркия ба минтақаҳои дохили Аврупо, Олмон, Британияи Кабир,

Испания содирот мешавад. Дар соли 2020 ин се кишвар дар маҷмӯъ ба миқдори беш аз 8,5 миллиард доллар маҳсулот содирот кардаанд.[12]

Ҷумҳурии Туркия дар истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ, дӯзандагӣ ва инчунин таъмини ашъи хом бартариятҳои хоси худро дорад. Нигаред ба Расми 1.

Расми 1.



Расми 1. Таҳияи муаллиф. Бартариятҳои Ҷумҳурии Туркия дар истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ, дӯзандагӣ ва таъмини ашъи хом.

Барои кишвари Туркия истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ як тиҷорати ғоидаовар аст. Дар байни ширкатҳои муваффақтарин Гулсан Сентетик Докума Санайи, Кипас Менсукат Ислетмелери ва Санко Текстил Ислетмелери истеҳсолкунандаи нассочӣ ҳастанд. Ин ширкатҳо дар соли 2021 мутаносибан дар ҳаҷми 4,9 миллиард, 4,6 миллиард ва 4,3 миллиард лираи туркӣ маҳсулоти худро истеҳсол карда ба фурӯш баровардаанд. Дар ҳамин ҳол, истеҳсолкунандагони пешбари маҳсулоти дӯзандагӣ дар кишвар Almaxtex Tekstil ва Şık Makas Giyim Sanayi мебошанд, ки тақрибан ба миқдори 2,4 миллиард ва 1,8 лираи туркӣ маҳсулот тавлид мекунанд.

Ҷумҳурии Туркия яке аз марказҳои истеҳсолие мебошад, ки бо бартариятҳои худро ҳамчун як маркази алтернативии истеҳсоли ба бозори Чин муаррифӣ мекунад. Имрӯз саноати нассочӣ ва дӯзандагии Туркия соҳае ба ҳисоб меравад, ки дар бозорҳои байналмилалӣ аз рӯи сифат ва доираи васеи маҳсулот бо ҳама кишварҳо рақобат карда метавонад.

Қазоқистон аз лиҳози ҷуғрофӣ яке аз бузургтарин ҷумҳурии собиқи Шӯравӣ буда, дорои захираҳои бузургӣ табиӣ ва ашёи хоми саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ мебошад. Имрӯз Қазоқистон ба давраи рушди устувори иқтисодӣ ворид шудааст. Иқтисодиёт дар остонаи лоиҳаҳои бузург ва марҳилаи сифатан нави рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ қарор дорад, ки ҳадафи дурнамои он ҳамгироии Қазоқистон ба минтақаи бозори озод мебошад. Дар ин кишвари пасошӯравӣ саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои муҳими дорои афзалиятҳои рақобатӣ ба назар мерасад.

Дар Қазоқистон, дар асоси таҳлили бартариятҳои рақобатпазирии кишвар саноати нассочӣ яке аз ҳафт кластерҳои ояндадортарин муайян шудааст. Аз рӯи ҳар кадоми онҳо нақшаи чорабиниҳои дахлдор тартиб дода шудаанд, ки аллақай ба амал бароварда мешаванд. Аввалин кластери таҷрибавӣ кластери пахтаю нассочӣ дар минтақаи ҷанубии Қазоқистон ташкил карда шудааст. Барои амалӣ намудани нақшаи ташкил ва рушди кластери пахта-нассочӣ дар минтақаи ҷанубии Қазоқистон аллақай дар сатҳи давлатӣ тадбирҳо андешида шудаанд. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи рушди саноати пахта» қабул карда шуда, озмоишгоҳҳои замонавии баҳодиҳии сифати нахи пахта таъсис дода шуд. Пажӯҳишгоҳи илмӣ пахтакорӣ кушода шуда, оид ба ташкили марказҳои нақлиётию логистикӣ корҳо идома доранд.[13,р.57] Дар Ҷумҳурии Қазоқистон корхонаҳои мавҷуданд, ки технологияи онҳо ба стандартҳои баланди аврупоӣ мувофиқ буда, қобилияти истеҳсоли маҳсулоти тайёрро доранд. ҚСҚ «Жутекс» ва ҚСҚ «Меланж», ҚДММ «Окси Текстиль» ва ҚСҚ «Ютекс КЗ» аз ҳисоби қарздиҳии ҚСҚ «Бонки рушди Қазоқистон» корхонаҳои худро бо таҷҳизоти муосири технологияи ширкати «Ритер»-и Швейтсария наwsозӣ карданд. Дар корхонаҳои мазкур таҷҳизоти муосири аврупоӣ насб карда шудаанд, ки имкон медиҳад маҳсулоти баландсифат мувофиқи стандартҳои ISO 9001 2000 истеҳсол карда шавад.

Бино ба маълумоти Бюрои омили миллии Агентии банақшагирии стратегӣ ва ислоҳоти Ҷумҳурии Қазоқистон, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати нассочӣ то охири соли 2020-ум 128 миллиард тенгери ташкил додаст, ки 0,5% ҳаҷми умумии истеҳсоли саноат ва 0,2% ММД-ро дарбар мегирад. Дар соҳаи саноат бештар аз 1000 корхона, ки 43-тои онҳо корхонаҳои калон ва миёна ба ҳисоб мераванд, фаъолият доштанд, ки дар онҳо 11,2 ҳазор нафар (0,1% аз ҳамаи шӯғли аҳоли) бо кор таъмин карда шуданд.[14,р.35-36]

Саноати нассочӣ зерсоҳаи пешқадам буда, 48,6 фоизи маҳсулоти саноати сабуки Қазоқистонро ташкил медиҳад. Саноати нассочӣ гетерогенӣ буда, аз рӯи шиддатнокии меҳнат ва дараҷаи анҷомёбӣ маҳсулоти гуногун – аз қабилӣ коркарди нахҳо (сабзавот, ҳайвонот, минералӣ ва кимиёвӣ), истеҳсоли ришта, матоъ ва маҳсулоти тайёри нассочӣ (қолинҳо, катони хоб, дастмолҳо ва ғайра) эҷод ва тавлид мекунад.[15,с.15-16]

Давлат корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагиро дар доираи тадбирҳои системавӣ, ки ба саноати коркард нигаронида шудаанд, аз қабилӣ мусоидат ба содироти маҳсулот, ҳавасмандгардонии ҳосилнокии меҳнат, пешбурди мол дар бозори дохилӣ, татбиқи Барномаи ягонаи дастгирӣ ва рушди соҳибкорӣ, инчунин дар доираи рушди “Иқтисоди ашёи оддӣ” қарздиҳии имтиёзнок (на бештар аз 6%) дастгирӣ мекунад.[16,р.36]

Дар доираи комплекси саноати Ҷумҳурии Ўзбекистон рушди соҳаҳои нассочӣ ва дӯзандагӣ яке аз самтҳои афзалиятнок ба ҳисоб мераванд. Корхонаҳои ин соҳа калобаи пахтагин, матоъҳои нотайёри пахтагин, матоъҳои трикотажӣ ва маҳсулоти дӯзандагӣ истеҳсол ва ба хориҷа содир мекунанд.

Ба андешаи олимони Ўзбекистонӣ Гулямов С.С. ва Шермухамедов А.Т., «Имрӯз талабот ба пахтаи ўзбекӣ он қадар зиёд аст, ки сиёсати Ҷумҳурии Ўзбекистон, ки ба

химояи манфиатҳои иқтисодии он (содироти маҳсулоти дорои арзиши иловашуда) нигаронида шудааст, бисёре аз харидорон/миёнаравонро дар бозори байналмилалӣ пахта маҷбур месозад, ки дар бизнес-нақшаҳои худ ислоҳоти ҷиддӣ ворид кунанд. Илова бар ин, саноати нассочӣ яке аз соҳаҳои ҷолибтарин барои сармоягузори хориҷӣ маҳсуб мешавад, ки ба заминаи устувори ашёи хом, захираҳои нисбатан арзони меҳнатии таҳассусӣ ва пеш аз ҳама, дастгирӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузори хориҷӣ вобаста аст».[17, с.389-390]

Дар тӯли солҳои истиқлол дар Ҷумҳурии Ўзбекистон сохтори иқтисодиёт бо таваҷҷӯҳ ба рушди саноат ба кулӣ тағйир ёфт. Ин ҳолат пас аз ислоҳоти маъмурий, ки дар тамоми соҳаҳои саноати ҷумҳурӣ гузаронида шуданд, даст ёфт. Воситаи аз ҳама самарабахши ноил шудан ба ҳадафҳои дар назди соҳа гузошташуда, амиқтар кардани дараҷаи коркарди нахи пахта аз истеҳсоли ришта то истеҳсоли маҳсулоти тайер мебошад, зеро ин имкон медиҳад, ки арзиши он аз 1,5 то 10 маротиба зиёд карда шавад. Дар ин ҳолат, дар баробари коркарди нахи пахта, чунин соҳаҳо ба монанди пилла, абрешим, қолинсозӣ, истеҳсоли трикотаж ва дӯзандагӣ, маҳсулотҳои ҷӯроб рушд мекунанд.[18,с.166-169]

Дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти саноатӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда дар бахшҳои зерин афзоиш ёфтааст: саноати хӯрокворӣ, нассочӣ, саноати кимйё, дорӯсозӣ ва дигар соҳаҳо. Танҳо дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 афзоиши ҳаҷми истеҳсолот дар саноати истеҳсолӣ - 6,4%, аз ҷумла истеҳсоли нассочӣ, либос, маҳсулоти ҷармӣ 9,0%-ро ташкил додаст. Ҳамзамон, аҳамияти маҳсулоти нассочӣ дар сохтори содироти кишвар меафзояд. Дар соли 2021 дар сохтори содироти Ўзбекистон як гурӯҳи молҳои дигар бо ҳиссаи 35,7% ҷои муайянро ишғол карданд ва ҳаҷми маҳсулоти нассочии ба ин гурӯҳ дохилшуда 1133,2 миллион доллари ИМА-ро ташкил додаст. Имрӯз дар Ўзбекистон шабакаи нассочӣ бо иқтисодии баланди истеҳсолӣ ташкил карда шудааст, ки дар он тақрибан 7000 корхона фаъолият мекунанд. Иқтисодии истеҳсолии нахи пахта 1,4 миллион тонна аст, ки тақрибан 60 фоизи онҳо барои қонё кардани ниёзҳои корхонаҳои нассочӣ ва дӯзандагии маҳаллӣ истифода мешаванд.[19]

Ҳамин тариқ, дар доираи таҳқиқоти илмӣ, омӯзиши таҷрибаи хориҷии асосҳои иқтисодии рушди саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ аз мавқеи баррасии усулҳое, ки тавассути онҳо раванди таҳқиқшаванда анҷом дода мешавад, муҳим ба назар мерасад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон амалисозии хусусиятҳои таҷрибаи асосҳои иқтисодии рушди саноати нассочӣ ва дӯзандагии кишварҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

➤ Афзоиши маблағгузорӣ ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ, татбиқи технологияи инноватсионии сермаҳсул дар корхонаҳо, баланд бардоштани музди меҳнати кормандон ва таҳкими рақобатпазирӣ тавассути баланд бардоштани сифати маҳсулот дар Британия Кабир;

➤ Масъалаи аҳамияти ҷиддӣ додан ба сифати баланди маҳсулот, махсусан дар маҳсулоти нассочии техникӣ ва муди баланд, ҳамгироии босуръати маводи нав ва инноватсионӣ, дизайн, эҷодкорӣ, номҳои қавӣ, махсусан дар соҳаҳои баландсифати технологӣ, воситаҳои иқтисодии рушди бозори дохилӣ, субсидияҳо, қарзҳои имтиёзнок ва муосидат ба сармоягузорӣ ва талаботи истеъмолий, барномаҳои буҷетии баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳоли, ҳифзи муҳити зист ва ғайраҳо дар Кишварҳои Аврупо;

➤ Ба маҳсулоти баландтехнологии насли нав - нассочии тиббӣ, экологӣ ва муҳофизатӣ, геосинтетика, маҳсулоти нассочӣ барои эҳтиёҷоти комплекси ҳарбӣ, ҳалли воситаҳои нигоҳдорӣ ва афзоиш додани истеҳсолот ҳам барои бозори дохилӣ ва ҳам дар бозорҳои байналмилалӣ содирот, таваҷҷӯҳ ба истеҳсол ё дастрасӣ ба молҳои

рақобатпазир бо сатҳи мувофиқи сифат, ҳимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ, таҳия ва татбиқи созишномаҳои гуногуни тичоратӣ, ки барои манфиатҳои дохилӣ ва хориҷӣ дар комплекси насосӣ ва дӯзандагӣ ИМА роҳандози гардидааст;

➤ Ба таъмини соҳаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим бо маҳсулоти технологияи насосии ватании дорои арзиши иловашуда, фароҳам овардани шароити мусоид барои истеҳсоли шартномавии корхонаҳои калони хориҷӣ дар самти саноати насосӣ ва дӯзандагӣ, нигоҳ доштан ва дастгирии шуғли аҳоли дар соҳа тавассути таъсиси ҷойҳои корӣ бо маҳсулнокии баланди меҳнат, дастгирии лоиҳаҳо оид ба ҳамгироии ширкатҳои насосӣ ва дӯзандагӣ, зиёд намудани саҳми занҷираи арзиши аслии саноати сабук дар ММД бо роҳи иваз намудани воридот, рушди талаботи дохилӣ ва иқтисодии содиротӣ дар сегментҳои рақобати бозор, ташаккули талабот ба маводи замонавии насосӣ тавассути фармоиши давлатӣ (аз ҷумла дар соҳаи роҳсозӣ, тиб, муҳофизат, кишоварзӣ) дар Федератсияи Россия;

➤ Таҷрибаи стратегияи саноати насосӣ ва дӯзандагӣ дар Чин, ки гузариш аз роҳи экстенсивӣ ба роҳи интенсивии рушд дар асоси ҷорӣ намудани фаъоли технологияҳои олӣ ва афзоиши ҳиссаи насосии инноватсионӣ, мутобиқи барномаи рушди миллӣ дар корхонаҳои соҳа иваз кардани таҷҳизоти дӯзандагӣ ва насосӣ, ҷорӣ намудани таҷҳизоти автоматикунонидашудаи пешрафтаи ҷаҳон, инчунин ба роҳ мондани истеҳсоли сермаҳсул ва кампартов, саъю кӯшиш ба пешравиҳои асосии инноватсионӣ дар саноати насосӣ ва технологияи баланд, ҳаракати ояндаи рушди саноат истеҳсоли маҳсулот барои соҳаҳои нави татбиқ - мошинсозӣ, тандурустӣ, сохтмон ва меъморӣ, нақлиёт ва ҳифзи шахсӣ, ба сармоягузори бештар рӯ овардан, ҷалби таваҷҷӯҳи бозори дохилию хориҷӣ ва ғайраҳо муаррифӣ мегардад;

➤ Дурнамои рушди саноати насосӣ ва дӯзандагии Ҳиндустон аз навтаҷҳизонидани технологӣ, иваз кардани таҷҳизоти кӯҳна, баланд бардоштани рақобатпазирӣ соҳа тавассути сармоягузорӣ ба инноватсия ва дастгирии ҷаҳонии соҳа, рушди кластерҳои насосӣ ва муассисаҳои соҳавии таълимӣ ва илмӣ-таҳқиқотӣ мебошад;

➤ Дар асоси таҷрибаи Ҷумҳурии Туркия бо мақсади таъмини рушди устувори истеҳсоли маҳсулоти саноати насосӣ ва дӯзандагӣ, инчунин дар савдои байналмилалӣ мавқеи судманд гузоштани содиркунандагон ватанӣ, дар сиёсати давлатӣ амалӣ кардани пешбурди захираҳои барқароршавандаи энергия ва зиёд кардани ҳиссаи нахҳои пахтаи алтернативӣ ва ашёи хоми дӯбора коркардшавандаи биологӣ, ба роҳ мондани коркардҳои нави маҳсулоти устувор дар саноати дӯзандагӣ ва насосӣ, афзоиши шаффофият дар занҷираи арзиши маҳсулоти насосӣ ва дӯзандагии ватанӣ, ки ба кишварҳои хориҷӣ содир мешавад, баргузори чорабиниҳои намоишҳои тичоратӣ, гуфтушунидҳо бо гурӯҳҳои саноатӣ дар баъзе дигар кишварҳои ҷаҳон, додани қарзҳои имтиёзноки мақсаднок ба содиркунандагон, ҷори намудани суғуртаи давлатии амалиёти содиротӣ, ҷаброни хароҷот барои корҳои таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ, қисман ё пурра баргардонидани андозҳое, ки ба арзиши моли содиротӣ дохил карда шудаанд, афзоиши бози гумрукӣ ба маҳсулоти воридотӣ, баланд бардоштани сифат ва рақобатнокии маҳсулот, ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ, ба роҳ мондани самти саноат ба талаботи тағйирёбандаи бозор, тақмили ихтисоси кадрҳои истеҳсолот ва тайёр кардани мутахассисони насли нав, ҳамкориҳои фаъоли бахши хусусӣ бо сохторҳои давлатӣ, инчунин татбиқи стратегияҳо ва барномаҳои давлатии рушди соҳаи насосӣ ва дӯзандагӣ.

➤ Дурнамои рушди саноати насосӣ ва дӯзандагии Ҷумҳурии Қазоқистон, ки ба рушди соҳаҳои коркарди ашёи хом (пахта, пашм, чарм), интиқоли технологияҳо

тавассути ташкили истеҳсолот бо истифода аз таҷрибаи пешқадамони технологӣ, инкишофи мавқеи бозор аз ҳисоби ворид шудан ба иттиҳодияҳо, рақобатпазиргардонии маҳсулотҳо дар бозорҳои калон; афзоиши талабот дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ ба маҳсулотҳои дохилӣ, ташкил ва модернизатсиякунонии инфрасохтори нақлиётӣ ва энергетикӣ, баланд бардоштани иқтидори мавҷудаи истеҳсоли бо дарназардошти истифодаи мақсадноки ашиёи хомӣ дохилӣ ва қувваи кори нисбатан арзон нигаронида шудааст;

➤ Самтҳои ислоҳоти минбаъдаи саноати нассочӣ ва дӯзандагии Ҷумҳурии Узбекистон, ки бо чунин тарз муайян карда шудааст: ҳиссаи саноати нассочиро дар иқтисодиёт зиёд карда, ҳаҷм ва сифати маҳсулоти нассочии дар кишвар истеҳсолшавандаро, пеш аз ҳама, бо роҳи аз нав равона кардани маҳсулоти баландтехнологии рақобатпазир бо арзиши иловашуда зиёд намудан, таҷдиди куллии системаи идоракунии саноати нассочӣ бо истифода аз технологияҳои пешрафтаи идоракунии, шаклҳои самараноки дастгирӣ ва дастгирии ҳамаҷонибаи корхонаҳои соҳа, аз ҷумла ҳалли мушкилоте, ки ба рушди онҳо ҳалал мерасонанд, тақмили минбаъдаи системаи стандартизатсия ва сертификатсияи саноати нассочӣ дар асоси стандартҳо ва талаботҳои байналмилалӣ, инчунин навосзӣ ва аккредитатсияи озмоишгоҳҳои санҷиши маҳсулот, таҳлили муназзам ва ҳамаҷонибаи соҳа бо мақсади ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафтаи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ бо мақсади таъмин намудани иттилооти дуруст ва саривақтӣ дар бораи ҳолат ва тамоюлҳои рушди бозорҳои ватанию хориҷии маҳсулоти нассочӣ, муайян намудани афзалиятҳои рушди соҳа, ҷорӣ намудани модели рушди кластерӣ, ки ҳамгироии истеҳсолотро аз истеҳсоли пахтаи хом то коркарди пешакии он, коркарди минбаъда дар корхонаҳои коркард ва истеҳсоли маҳсулоти нассочии тайёр бо арзиши баланди иловашуда дар бар мегирад, тавозуни байни тақсмоти захираҳои хом ва таъсиси инфрасохтори логистикӣ ва муҳандисии корхонаҳои шабакавии наватасис, аз ҷумла сохтмони ҳадамоти бисёрфункционалии нақлиёти логистикӣ, оптимизатсияи хатсайрҳои интиқол ва оптимизатсияи чараҳои боркашонӣ, тавсеаи истеҳсол ва содироти маҳсулоти баландсифати нассочии тайёр, қабули васеи технологияҳои пешрафта, ноу-хау, рушди тарроҳӣ, маҳаллисозии истеҳсоли лавозимот ва лавозимот барои пешбурди брендҳои миллӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ, низомии тайёрӣ, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кормандони соҳаи нассочӣ аз ҳисоби васеъ намудани соҳаҳои ихтисосҳои талабот, аз нав дида баромадани нақшаҳои таълимии муассисаҳои таълимӣ бо дарназардошти тамоюлҳои кунунии соҳа, инчунин густариши ҳамкориҳои фаъолияти байналмилалӣ илмию тадқиқотӣ ба таври назаррас тақмил дода мешавад.

Адабиёт

1. Комилов С. Дж, Файзуллоев М.К., Раҳмонов Дж.Р. Управление развитием инновационных процессов на промышленных предприятиях./ С.Дж.Комилов, М.К.Файзуллоев, Дж.Р.Раҳмонов. Монография. –Душанбе: «Типография ТНУ», 2020. - 248с.
2. Largest Apparel and Footwear Markets Worldwide (2021) [electronic resource]. URL: <https://fashionunited.com/global-fashion-industry-statistics?> (date of the application: 04.05.2022 y.)
3. Economic importance of the industry [electronic resource]. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/fashion/textiles-and-clothing-industries/textiles-and-clothing-eu_en (date of the application: 06.05.2022 y.)

4. Текстильная и швейная промышленность[электронный ресурс]. URL: <http://ilecta1.ru/italiya/proizvodstva-italii/tekstil-naya-i-shveinaya-promyshlennost.html> (дата обращения: 07.05.2022 г.)
5. Долженко, И.Б. Глобальные структурные изменения, влияющие на функционирование мирового рынка модной одежды / И.Б. Долженко // Russian Economic Bulletin. –2021. –Т. 4, №3. –243-248 с.;
6. Экономика США: история, структура, промышленность, энергетика, транспорт [электронный ресурс]. URL: <http://www.gecont.ru/articles/econ/usa.htm> (дата обращения: 06.05.2022 г.);
7. U.S. Textile Industry[electronic resource]. URL: <http://www.ncto.org/facts-figures/us-textile-industry/> (date of the application: 06.05.2022 y.);
8. Скрипнюк, Д. Ф. Влияние внутренних и внешних факторов на Становление и развитие китайской текстильной промышленности в условиях глобализации экономики / Д. Ф. Скрипнюк, И. Ю. Смелкова, С. Цзегээр // Фундаментальные исследования.-2022.- № 12. -88-94с.;
9. Value of the leading global textile exporters in 2021, by country [electronic resource]. URL: <https://www.statista.com/statistics/236397/value-of-the-leading-global-textile-exporters-by-country/> (date of the application: 07.05.2022 y.);
10. Textile Industry & Market Growth in India [electronic resource]. URL:<https://www.ibef.org/industry/textiles> (date of the application: 07.05.2022 y.);
11. Факторы способствующие развитию текстильной промышленности в Индии. Экономика Индии. Основные отрасли экономики Индии [электронный ресурс]. URL: <https://belprim.ru/financial-statements/factory-sposobstvuyushchie-razvitiyu-tekstilnoi-promyshlennosti-v-indii/> (дата обращения: 07.05.2022 г.);
12. Textiles and clothing industry in Turkey - statistics & facts [electronic resource]. URL: <https://www.statista.com/topics/4844/textiles-and-clothing-industry-in-turkey/#topicOverview> (date of the application: 07.05.2022 y.);
13. Kulbay, B. S. Priorities for the development of light and textile industries in the South Kazakhstan region / B. S. Kulbay, T. Zh. Saparaliev, G. Pazylov // Industrial Technologies and Engineering (ICITE-2017) : IV International Conference, Shymkent, Kazakhstan, 26–27 октября 2017 года. Vol. II. – Shymkent, Kazakhstan: Республиканское государственное предприятие на праве хозяйственного ведения "Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауэзова", 2017. -57-61 p.
14. The Textile Industry in the New Realities: Consequences of the Pandemic, World Experience and Further Development in Kazakhstan / Т. А. Aidarov, А. D. Umbitaliev, S. Kuashbay [et al.] // Proceedings of Higher Education Institutions. Textile Industry Technology. – 2022. – No. 1(397). -33-38p;
15. Назикова, Ж. А. Анализ современного состояния и тенденций развития текстильной промышленности Республики Казахстан / Ж. А. Назикова, З. Т. Абдукаримова, Е. Е. Джоланов // Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности.-2020.-№ 2(386).-12-17 с.;
16. The Textile Industry in the New Realities: Consequences of the Pandemic, World Experience and Further Development in Kazakhstan / Т. А. Aidarov, А. D. Umbitaliev, S. Kuashbay [et al.] // Proceedings of Higher Education Institutions. Textile Industry Technology. – 2022. – No. 1(397). -33-38 p.;
17. Гулямов, С. С. Развитие предприятий текстильной отрасли в республике Узбекистан / С. С. Гулямов, А. Т. Шермухамедов, С. С. Гулямов // Будущее науки - 2018 : Сборник научных статей 6-й Международной молодежной научной конференции. В 4-

х томах, Курск, 25–26 апреля 2018 года / Ответственный редактор А.А. Горохов. Том 4. – Курск: Закрытое акционерное общество “Университетская книга”, 2018. -389-395с.;

18. Абдуллаев, А. М. Отрасли промышленности Узбекистана в контексте институциональных преобразований экономик / А. М. Абдуллаев // Экономическое возрождение России. – 2010. – № 4(26). - 166-169 с.

19. Musayeva Shoira Azimovna, Ikromova Takhmina. The role of the textile industry in increasing the export potential of the economy of Uzbekistan [electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7149316> (date of the application: 07.05.2022 y.).

ИЗУЧЕНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОСНОВ РАЗВИТИЯ ТЕКСТИЛЬНОЙ И ШВЕЙНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

КУВАТЗОДА ХАСАН АКРАМ,

соискатель кафедры управления государственными финансами
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира 33.
Тел.: (+992) 988-88-57-50. E-mail: bbk.89@mail.ru

В статье изучен зарубежный опыт экономических основ развития текстильной и швейной промышленности стран Великобритании, Евросоюза, США, Российской Федерации, Китая, Индии, Турции, Казахстана и Узбекистана, рекомендуются применимые характеристики для Республики Таджикистан.

Используя аналитические, сравнительные, статистические и обобщенные методы, автор рассмотрел материалы, имеющие научную ценность, и целенаправленно использовал их в своей работе в соответствии с научными критериями.

Научные усилия автора в статье направлены на сопоставление экспериментов государств и на поиск успешных примеров работы для достижения развития текстильной и швейной промышленности.

Ключевые слова: экономика, текстильная и швейная промышленность, конкурентоспособность, сетевые предприятия, логистическая инфраструктура, сырье, производственные мощности, инвестиции, возобновляемые источники энергии, инновации, текстильные кластеры, льготные кредиты, субсидии.

STUDY OF FOREIGN EXPERIENCE OF THE ECONOMIC FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE TEXTILE AND CLOTHING INDUSTRY

QUVATZODA HASAN AKRAM,

Applicant of the Department of Public Financial Management
Academy of Public Administration under President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 988-88-57-50. E-mail: bbk.89@mail.ru

The article examines the foreign experience of the economic foundations of the development of the textile and clothing industry in the countries of Great Britain, the European Union, the USA, the Russian Federation, China, India, Turkey, Kazakhstan, Uzbekistan, and recommends applicable characteristics for the Republic of Tajikistan.

Using analytical, comparative, statistical and generalized methods, the author considered materials of scientific value and purposefully used them in his work in accordance with scientific criteria.

The author's scientific efforts in the article are aimed at comparing the experiments of states and at finding successful examples of work to achieve the development of the textile and clothing industry.

Keywords: economy, textile and clothing industry, competitiveness, network enterprises, logistics infrastructure, raw materials, production facilities, investments, renewable energy sources, innovations, textile clusters, preferential loans, subsidies.

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ - ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 340

**АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ
НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ҒАФУРЗОДА АБДУХАЛИЛ ДАВЛАТАЛӢ,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор,
ректори Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. С. Носир, 33.

Тел.: +992 (37) 2-24-17-86. E-mail: khalil-77@mail.ru

АБДУҒАНИЗОДА БАХТИЁР АБДУҒАНИ,

ассистенти кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 902-90-90-68. E-mail: bakt0820@mail.ru.

Баъд аз ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ва гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ мавқеъ ва нақши воситаи нақлиёт, махсусан нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасониҳои нақлиётӣ дар рушди иқтисоди кишвар муҳим арзёбӣ гардида, механизмҳои танзими ҳуқуқии он низ мустақкам карда шуда, ташаққул ёфтааст.

Нақлиёт таҳкурсии иқтисодиёти ҳар як давлат буда, комплекси ягонаест, ки тамоми намудҳои истеҳсоли чамъиятӣ, тақсирот ва мубодиларо дар бар мегирад. Айни ҳол дар кишвар инкишоф ва тақмил додани қонунгузори нақлиёт ба таври ба ҳуд хос сурат мегирад.

Асосан рушди қонунгузорӣ дар соҳаи ҳамлу нақли бор тавассути воситаҳои нақлиёт ба давраи истиқлоли давлатӣ рост меояд. Қонунгузори ҳамлу нақли бор тавассути воситаҳои нақлиёт ба таври муқаррарӣ дар ин давра тағйир дода шуда, мукамал гардидааст. Яке аз санадҳои бунёдӣ, ки дар рушди муносибатҳои ҳамлу нақли бор тавассути воситаҳои нақлиёт мусоидат менамояд, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 мебошад.

Калидвожаҳо: нақлиёти автомобилӣ; муносибат; рушд; ҳуқуқ; ташаққул; қонунгузорӣ; хизматрасонӣ; соҳа.

Талаботи одамон ба ҳаракати босуръат дар рӯи замин инсониятро ба офаридани мошину механизмҳои гуногун маҷбур кард, ки қулайтарин ва дӯстдоштанитарини онҳо автомобил ба ҳисоб меравад. Калимаи «автомобил» маънои «аробаи худгард»-ро дорад, гарчанде ки дар маънои муосир мошинҳоро танҳо воситаҳои нақлиёти бо муҳаррикҳои мустақил мучаххаз (сӯхтани дарунӣ, барқ, буғ) меноманд.

Нақлиёт аз калимаи латинии «transport» гирифта шуда, маънояш чойивазкунӣ, мекашонан, мебарамро фаҳмонида, тамоми соҳаҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсолиро дар бар мегирад. Якумин воситаи техникае, ки хушкигардон ҳамчун нақлиёт истифода мебарданд ин чигинаҳои ҷӯбин ва барои ҳаракат дар об заврақҳои аз ҷуб сохташуда, буданд.

Қобили зикр аст, ки айни замон дар аксари кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар минтақаи Осиёи Миёна, махсусан Ҷумҳурии Тоҷикистон нақлиёти автомобилӣ аз ҷиҳати ҳамлу нақли бор ва мусофир мавқеи пешқадам ва аввалиндарачаро касб менамояд.

Низоми фаъолият ва хизматрасониҳои нақлиётӣ, ки имрӯз дар ҚТ дар асоси санадҳои кодификатсионӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, зерқонунӣ ва ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ қафолат ва мавриди танзим қарор гирифтааст, заминаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва танзими аз санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки дар замони ИҚШС қабул

шуда буданд, сарчашма мегиранд, чунки маҳз дар ин давра заминаҳои шартномавии ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ ташаккул ёфтанд.

Нақлиёти автомобилӣ, ки қисми таркибии маҷмааи нақлиёти ҚТ мебошад, барои қонсгардонии талаботи иқтисодиёт ва аҳоли ба ҳамлу нақл ва хизматрасониҳои ба он алоқаманд таъин шудааст. Дар баробари ин, ба доираи вазифаҳои нақлиёти автомобилӣ хизматрасониҳо ба дигар маҷмааҳои нақлиёт (нақлиёти роҳи оҳан, нақлиёти ҳавоӣ ва нақлиёти обӣ) ва таъминоти зайл дохил мегардад:

- афзалияти беҳатарӣ, ҳифзи ҳаёт ва саломатии одамон, ҳифзи табиат ва арзишҳои фарҳангӣ;

- баробарҳукукии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми иҷрои корҳо ва хизматрасониҳо дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ;

- ба истифодабаранда таъмин намудани интиҳоби озоди хизматрасониҳои нақлиёти автомобилӣ, аз ҷумла озодии интиҳоб миёни истифодаи воситаҳои худии нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасониҳои интиқолдиҳанда;

- ҳамлу нақли мусофирон ва борҳо, ҳифз ва сари вақт расонидани онҳо ба нуқтаи таъиншуда;

- таъмини нархҳои озоди шартномавӣ барои корҳо ва хизматрасониҳо дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ мувофиқи қонунгузори ҚТ [8].

Рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ робитаи таърихӣ инкишофи нақлиёт ва танзими ҳуқуқи муносибатҳои нақлиётро тасдиқ мекунад, ки он аз замонҳои қадим мушоҳида мешавад [9, С. 122].

Соҳаи муосири нақлиёти автомобилӣ маҷмӯи ҳам соҳибони автомобилҳои шахсӣ ва ҳам шумораи зиёди шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ мебошад, ки хизматрасонии нақлиётро пешкаш мекунанд. Тараққиёти иқтисодиёти ватанӣ ба кори прогрессивӣ ва бетанаффуси корхонаю ташкилотҳое, ки бо нақлиёти автомобилӣ мусофиркашониву боркашонӣ машғуланд, вобаста аст. Хусусияти фарқкунандаи онҳо дар муқоиса бо дигар намудҳои нақлиёт серфарҳангӣ, имкони иҷро кардани ҳама гуна боркашонӣ, рақобати ривҷёфта ва мустақилияти нисбӣ аз шароити обу ҳаво мебошад [1, С. 42].

Дар ҷаҳони муосир нақлиёти автомобилӣ дар рушди робитаҳои берунӣ иқтисодӣ ва тичоратӣ нақши муҳим мебозад ва таҳқиқ намудани механизмҳои самараноки фаъолияти шартномавӣ дар ҷодаи мазкур ба рушди бемайлонии соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ замина мегузорад.

Маъхазҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ далолат бар он менамоянд, ки дар тури мавҷудияти ҳеш инсоният ба офаридани олоту воситаҳои самараноктарин давра ба давра кушиш ба харҷ намудааст, ки механизмҳои нисбатан қулай ва муфидро дар бахшҳои гуногуни ҳаёту фаъолият ба вуҷуд оварад, таҳия созад ва истифодаашро таъмин намояд.

Нақлиёти автомобилӣ аз ҷумлаи чунин дастовардҳои насли инсон аст, ки аз намудҳои барҷаста, шаклҳои васеъ ва олотӣ вазнин ба системаи худкори механикӣ самарабахши муосир омада расидааст, ки имрӯз тавассути он аксари шумораи борҳо ва мусофирон (мусофир) ҳамлу нақл мегарданд.

Қобили зикр аст, ки давлатҳои бузурги қадим: Миср, Форс ва Рим барои таҳияи системаҳои интиқоли мол, мукотибаи хурд ва почта корҳои зиёдеро анҷом доданд, яъне марҳилаи бавучудӣ ва ба фаъолияти назаррас ҳамоҳанг гаштани системаи интиқоли

бор тавассути нақлиётро дар заминаи амалӣ намудани муносибатҳое, ки мазмун ва моҳияти шартномаи граждании замони кунуниро ифода менамояд, ташкил намуданд.

Дар баробари ин, бояд зикр намуд, ки дар муносибатҳои тиҷоратӣ аз замони пешин амалан тамоми давлатҳои дар фазои Авруосиё маъруф иштирок доштанд: Империяи Рум ва Византия, Ҳинду Эрон, Хилофати Араб ва дигар кишварҳо.

Таърихи умумичаҳонии боркашонӣ бо инкишофи иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва муносибатҳои тиҷоратии байни давлатҳо ва халқҳои гуногун алоқаи зич дорад. Аввалин хатсайрҳои тиҷоратӣ роҳҳои соҳилии баҳри Миёназамин буданд. Нақлиёти тиҷоратӣ дар шарқи баҳри Миёназамин - Финикия ба вучуд омадааст. Дар айни замон боркашонии хушкӣ ва баҳрӣ амалӣ мешуд. Ҳукуматдорони империяи Рум роҳҳои бесарусомони қаблан вучуддоштаро ба тартиб дароварданд.

Дар ибтидо расмиёти муомилоти тиҷоратӣ манбаи танзими ҳукукии муносибатҳои иҷтимоӣ дар ҷаҳонияти нақлиёт буд. Баъдтар, дар асрҳои XIV-XVII ҷаҳонияти нақлиёт дар баробари урфу одатҳои муомилот бо нормаҳои махсуси характери нақлиётӣ ба танзим дароварда мешавад [31].

Бояд зикр намуд, ки аслан нақлиёти автомобилӣ охири асри 19 тараққӣ кард ва инкишоф ёфт. Таҳлилҳои омории собит менамоянд, ки соли 1900 дар ҷаҳон 11 ҳазор, 1940 – 46 миллион, 1950 – 70,4 миллион, 1968 – 190 миллион автомобил мавҷуд буд. Дар ИҚШС бошад, аслан нақлиёти автомобилӣ баъди пайдо шудани саноати автомобилгии ватанӣ тараққӣ кард.

Аввалин санади меъёрие, ки истифодаи воситаҳои нақлиётро ба мақсадҳои иқтисодӣ қонунӣ гардондааст, ин фармони вазири роҳи оҳан шоҳзода М.И. Хилков «Дар бораи тартиб ва шартҳои кашондани борҳои вазнин ва мусофирон дар қад-қадӣ роҳи автомобилгарди Саридораи алоқа бо вагонҳои худгард» аз 11 сентябри соли 1896 мебошад [12].

В.В. Осинский иброз медорад, ки дар ибтидои соли 1927 дар тамоми ИҚШС 12 ҳазор автомобил мавҷуд буд. Бо ин нишондиҳандаҳо ИШ дар ҷаҳон ҷои 40-умро ишғол мекард. ИМА бо 23 миллиону 431 ҳазор автомобил дар ҷои аввал буд, ки 85% тамоми парки сайёраи ташкил менамуд. Дар тамоми Аврупо 3 миллиону 103 ҳазор автомобил ё 11 фоизи шумораи ҷаҳонии онҳо буд. Дар дигар мамлакатҳои ҷаҳон 4% автомобилҳо мавҷуд буд, ки аз он Чин 15 ҳазор ва Ҳиндустон (дар он вақт мустамликаҳои Англия) – 100 ҳазор автомобил доштанд. Дар баробари ин, дар ҳуди Англия – 984 ҳазор, Фаронса – 901 ҳазор, Шведсия – 99 ҳазор, Нидерландия – 65 ҳазор, мустамликаҳои собиқи Россия: Финляндия – 18 ҳазор, Лаҳистон – 16 ҳазор, ҳатто Руминия – 14 ҳазор ва аз шаш як ҳиссаи ҳудуди ИҚШС, ки 150 миллион нафар шаҳрвандонашро ишғол менамуд, ҳамагӣ 12 ҳазор автомобил дошт. Аз ин 600-700 адад автомобилҳо дар ИШ дар ҳақиқат бо усули нимдастӣ истеҳсол карда мешуданд. Дар ҳамин ҳол, Peugeot дар як сол 25 ҳазор, Citroen – 100 ҳазор ва ширкатҳои бузурги амрикоии Chevrolet ва Ford аз 1 то 1,5 миллион мошин истеҳсол мекарданд [16].

Тағйироти кулӣ дар таърихи боркашонӣ дар миёнаҳои асри 19 оғоз ёфт. Ихтирои мошини буғӣ ба рушди мошинҳо тақдир бахшид. Як вақтҳо роҳҳои оҳани аспӣ ва системаи каналҳо дар Англия (боз бо қувваи аспкашӣ) обороти боркашониро дар байни шаҳрҳои Англия хеле зиёд карданд ва истифодаи буғ ин навъҳои нақлиётро ба дараҷаи сифатан нав расонд.

Марҳилаи навбатии рушди нақлиёти боркаш ихтирои муҳаррики дарунсӯзӣ ва автомобил буд. Дар ибтидои асри 20 нақлиёти автомобилӣ рушди мантиқии ҳамлу нақли борро ба анҷом расонида, имкон дод, ки молҳо ба минтақаҳои хеле дурдаст интиқол дода шаванд, ки занҷираи таъминот пурра ташаккул ёбад.

Мувофиқи таҳлилҳои И.П. Климов, ки дар мақолаи хеш зикр мнамояд «аз 25 октябри соли 1917 то 16 марти соли 1918 органҳои (мақомотҳои) олии Ҳокимияти Советӣ оид ба масъалаҳои гуногуни фаъолияти нақлиёти 29 декрет ва қарор қабул карданд», ки чунин санадҳо дар баргирандаи паҳлуҳои ҳуқуқӣ-шартномавии интиқол ва кашонидани бору мусофирро тавассути нақлиёти автомобилӣ низ дар бар мегиранд.

Танҳо дар давраи Ҳокимияти Советӣ бо фармони Комиссариати Халқии қорҳои ҳарбӣ аз 13 январи соли 1918 Саридораи марказии нақлиёти автомобилӣ ташкил карда шуд, ки ба он масъулияти мутаммаказ ҷиҳати роҳбарии идоракунии тамоми низоми нақлиёти автомобилӣи республика гузошта шуда буд [13].

Дар асри 20 рушди соҳаи ҳамлу нақли бор ба самти тақмили минбаъдаи усулҳои қорқарди бор ва интиқоли он, анбор ва интиқоли онҳо пеш рафт. Схемаҳои нави нақлиётию логистика тартиб дода шуданд, ки ин имкон дод, ки бо хароҷоти камтарини харидорон боркашонии мунтазам ташкил карда шавад. Тараққиёти давлатҳо ва шаҳрҳо бештар ба зиёд шудани ҳаҷми боркашонӣ вобаста аст. Технологияҳои мавҷудаи ҳамлу нақли бор дар ҳоли ҳозир имкон медиҳанд, ки байни кишварҳои гуногун ва ҳатто қитъаҳо муомилоти тижорӣ анҷом дода, ба таҳкими робитаҳои иқтисодӣ ва рушди иқтисодиёт мусоидат кунанд.

Бо ин назардошт зикр мегардад, ки интиқоли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ дар муқоиса бо дигар шаклҳои интиқол таърихи кӯтоҳ дорад, ки ин каме бештар аз як асрро фаро мегирад. Мушоҳида кардани он, ки чӣ тавр аз рӯи меъёрҳои таърихӣ дар як муддати кӯтоҳ нақлиёти автомобилӣ ба яке аз намунаҳои маъмултарини нақлиёт дар ҷаҳон табдил ёфтааст, боз ҳам ҳайратовартар аст [19].

Тавассути нақлиёти автомобилӣ анҷом додани ҳамлу нақли бор ва мусофирон хусусиятҳои зарфияти дорад. Интиқоли борҳо решаҳои хеле амики таърихӣ доранд ва дар тӯли таърихи тамаддуни башар пайваста тақмил дода мешуд. Аммо хусусиятҳои асосии боркашонӣ аз давраҳои қадим то имрӯз нигоҳ дошта шудаанд. Дар ҳама давраи замони боркашонӣ барои тараққиёти тамаддун, иқтисодиёти давлатҳо ва вилоятҳо аҳамияти ғавқуллода дошт.

Бори аввал шахс аз замони ихтироъ кардани чарх бор мекашонд. Аммо, ҳатто пас аз ихтироъ шудани ҳам дар кашондани бор нақлиёти бастабандӣ ва ҳақиқии боркашонии одамон роли муҳим бозид. Ҳанӯз ҳам ҳайвонҳо барои интиқоли бор дар минтақаҳои душворгузар истифода мешаванд, масалан, чанде пеш аспҳоро яке аз воҳидҳои артиши Русия, ки дар амалиёти низомӣ дар манотиқи қўхистонӣ таҳассус доранд, қабул карда буданд. Ақли инсон то ҳол дастгоҳи механикиро ихтироъ накардааст, ки метавонад борҳоро дар пайраҳҳои қўхӣ бо ҳамон самаранокӣ мисли аспи оддӣ ҳаракат кунад. Одам барои кашондани бор аспу гов, шутур ва оҳуро истифода мебард. Ҳайвонот одамро аз бор кашонидан дар китфи худ наҷот доданд [40].

Таърихи инкишофи боркашонӣ чандин ҳазор сол ташаққул ёфта, дар натиҷаи инкишофи он боркашонӣ, дар масофаҳои дур иҷрошаванда ва дастраси ҳама гардид. Шумораи зиёди ширкатҳо дар ҷаҳон тижорати худро дар ташкили интиқоли молҳо бунёд мекунанд. Хизматрасонӣ дар соҳаи логистика хеле васеъ гардид ва ҳоло суғурта, барасмиятдарории гумрукии мол, таҳияи ҳуҷҷатҳои нақлиётӣ, ташкили анбор ва ғайраҳо дар бар мегирад.

Таърихи ҷаҳонии ҳамлу нақли бор бо роҳи инкишоф додани дастрасии интиқоли молҳо барои як шахси мушаххас ва тамоми инсоният пеш рафтааст.

Ба андешаи О.Ф. Фаст «дар замони шўравӣ дар ибтидои солҳои 20-ум автомобилкунонӣ қатъ гардид. Автомобилҳои сабукрав дар парки умумӣ дар ибтидои Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ тақрибан 9% (дар кишварҳои пешрафта - 70% ва бештар аз он)

буданд. Онҳо танҳо барои мақсадҳои ҳарбӣ-стратегӣ ва интиқоли почта истифода мешуданд. Мамлакат дар ҳақиқат бидуни роҳи автомобилӣ монд» [33].

Дар ин давра, таҳкими асосҳои ҳуқуқии фаъолияти нақлиёт дар зери фишори ду омил сурат гирифт. Аввалин протсесс (раванд) инкишофи технологияи нақлиёт гардид, ки ба индустрикунонӣ мувофиқ буд. Омили дуюм, ин талаботи рузафзуни вусъат додан ва беҳтар намудани сифати хизмати нақлиёт буд. Татбиқи пурраи ҳарду омилро бидуни танзими дахлдори ҳуқуқӣ, бидуни эҷод ва рушди қонуни нақлиётӣ амалӣ кардан мумкин набуд [9].

Ҳатто дар соли 1930 ҳам ҳолати боркашонии автомобилӣ амалан беҳтар нагардид: иқтидори умумии боркашонӣ паст буд, пунктҳои борборкунӣ (уездҳои роҳи оҳан, анборҳо, молхонаҳо, анборҳо, лифтҳо, яхдонҳо ва ғайра) ба қор мувофиқ карда нашуда буданд. Дар ҳама ҷо чун қоида ҳатто механикони элементарии қорҳои молборкунӣ ва борфарорӣ вучуд надошт, ки дар вақти боркунӣ ва борфарорӣ қисми зиёди вақти қор автомобилҳо бекор мемонданд. Ин вақти бекористӣ, аз он ҷумла, номувофиқиҳои гуногуни ташкилӣ ва қоғазбозии тулонӣ ба 65 фоизи вақти қор (дар ҷои қор) рост меомад [34].

Дар Тоҷикистон нақлиёти автомобилӣ баъди ғалабаи Револютсияи Кабири Сотсиалистии Октябр тараққӣ кард, яъне дар маҷмӯъ ба вучуд омад. Чунки маҳз аввалин автомобил ба Душанбе соли 1926 оварда шуд. Аз соли 1929 дар республика сохтмони роҳҳои автомобилӣ оғоз гардида, ибтидои солҳои 30 хоҷагии автомобилҳои республика басо вусъат ёфт. Дар баробари афзудан ва беҳтар гардидани роҳҳо парки автомобилӣ ҳам васеъ шуд.

Нақлиёти Тоҷикистон яке аз ҷузъҳои ҷудонашавандаи иқтисодиёт буда, элементҳои асосии инфраструктура (зерсохтор)-и истеҳсоли мебошад. Дар Тоҷикистон нақши муҳим доштани инфраструктураи нақлиётӣ аз мураккабии релефи кӯҳии маҳал бармеояд. Оғози ташаккули системаи нақлиёти мамлакатамон ба миёнаи солҳои 20-и асри гузашта тааллуқ дорад. Ҳангоме, ки ҳалли масъалаҳои ҳалталаби нақлиётӣ барои тамоми протсесси инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳурии ҷавон асосӣ буд.

Солҳои 1929-1931 роҳҳои автомобилгарди ниҳоят муҳим барои ҷумҳурӣ ва нахустин дар ҳудуди он сохта шудаанд, ки алоқаи дохилии иқтисодиро, алалхусус дар ноҳияҳои ҷанубӣ (Душанбе-Тирмиз, Душанбе-Қургонтеппа, шоҳроҳи Помири шарқӣ Уш-Хоруғ, Душанбе-Ленинобод, сонитар шоҳроҳи калони Помир-Душанбе-Хоруғ) таъмин мекарданд.

Дар соли 1924 аввалин хати ҳавоии Душанбе-Тошкент кушода шуд. Дар фурсати начандон калони таърихӣ Тоҷикистон аз кишвари қадимаи бераҳ ба ҷумҳурии дорои нақлиёти замонавӣ мубаддал шуда, дар ин самт роҳро аз пайраҳҳои қухӣ ва шоҳроҳҳои қорвон то ба автомагистралҳо ва роҳҳои ҳавоӣ тай намуд.

Соли 1940 роҳи автомобилҳои Помир сохта шуд. Нақлиёти автомобилҳои РСС Тоҷикистон бо қашондани бор ва мусофирони дохили республика машғул буд. Берун аз республика ҳам бор қашонда мешуданд (Душанбе-Тирмиз, Хоруғ-Уш, Панҷакент-Самарқанд, Ёротеппа-Хавост, Ленинобод-Тошкент ва ғайра). Дар дохили республика қариб 88% (1974) бор бо нақлиёти автомобилӣ қашонда мешуд. Вазни қиёсии он дар гардиши бори нақлиёти автомобилҳои мамлакат тақрибан 0,9%, аммо дар ҳаҷми умумии боркашонии автомобилӣ 0,8%-ро ташкил менамуд.

Дар ибтидои панҷсолаи 2-юм парки автомобилҳои республика 4,6 маротиба, дар охири панҷсолаи 2-юм 32 маротиба афзуд, Тӯли роҳҳои сангфарши республика соли 1940 назар ба 1929 282,2% зиёд гардид.

Ташаккул ва инкишоф ёфтани системаи нақлиёти автомобилии истифодаи умум дар мамлакат мантиқан ба он оварда расонд, ки дар соли 1939 Комиссариатҳои Халқӣ ва баъдтар Вазоратҳои нақлиёти автомобилии республикаҳои иттифоқӣ ташкил карда шаванд, ки ин имконият дод системаи марказонидашудаи нақлиёти истифодаи умум ва истеҳсоли таъмири мошинҳоро оқилонатар ташкил кунанд. Бо Укази Президиуми Совети Олии РСФСР аз 28 июни соли 1939 Қонун «Дар бораи ташкили Комиссариати халқии нақлиёти автомобилии РСФСР» қабул карда шуд, ки он соли 1946 ба Вазорати нақлиёти автомобилии РСФСР табдил дода шуд [30].

Соли 1939 дар системаи мақомоти идоракунандаи нақлиёти автомобилӣ тағйирот ба амал омад. 29 майи соли 1939 Шӯрои Олии ИҶШС қонун «Дар бораи ташкили комиссариатҳои халқии нақлиёти автомобилӣ дар республикаҳои иттифоқӣ»-ро қабул намуд [3, С. 57].

Қонун на танҳо мақомоти нави идоракунии нақлиёти автомобилро муқаррар кард, балки ба системаи мустақил ҷудо кардани асосҳои ҳуқуқии нақлиёти ҷамъиятиро низ дар бар мегирифт. Дар асоси он роҳбарӣ ба системам нақлиёти умумӣ ба зиммаи мақомотҳои махсуси идоракунии республикаҳои иттифоқӣ гузошта шуд. Комиссариатҳои халқӣ ба нақлиёти боркаш ва мусофиркашонӣ роҳбарӣ карда, назорати иҷроӣ қоидаҳои истифодабарии составҳои ҳаракаткунанда, таъмир ва нигоҳубини онҳоро таъмин, инчунин таълими кадрҳоро ба роҳ мемонданд. Он бевосита ба танзими ҳуқуқу уҳдадорихои ташкилотҳои нақлиёти автомобилӣ, ҷорӣ намудани принципҳои хоҷагӣ дар фаъолияти онҳо, истифодаи шакли шартномавии муносибатҳои байни мақомотҳои идоракунандаи соҳаи нақлиёт ва харидорон дар шакли танзими меъёрӣ равона гардида буд [14].

Баъди ба охир расидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ нақлиёти автомобилӣ аввал дар барқароркунӣ ва баъд дар тараққиёти минбаъдаи хоҷагии халқ нақши калон бозид. Аз соли 1946 сар карда, нақлиёти автомобилӣ ҷиҳати интиқоли бор ва мусофир бо суръати тез тараққӣ кард.

Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ вазифаи асосии ҳамлу нақл, яъне боркашонӣ ин пеш аз ҳама истифодаи воситаи нақлиёти автомобилӣ бо мақсади таъмини амнияти ҳарбӣ равона гардида буд. Баъдан дар миёни солҳои 1951-1954 дастуру қоидаҳои муваққатии кашондани маҳсулоти нефт, ангишт, металлҳои сиёҳ ва маснуоти металлӣ, инчунин хишт, масолеҳи бинокорӣ ва қисмҳои бинокорӣ, маснуоти кабелӣ ва дигар маҳсулотҳо қабул карда шуданд [11].

Моҳи ноябри соли 1952 бо Укази Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС Вазорати иттифоқӣ-республикавии нақлиёти автомобилии ИҶШС ташкил карда шуд, вале бо қабули Қонуни Шӯрои Олии ИҶШС аз 15 марти соли 1953 «Дар бораи тағйир додани вазоратҳои ИҶШС» ин вазорат барҳам дода шуда, вазифаҳои он ба ихтиёри Вазорати роҳҳои оҳани ИҶШС дода шуд, ки дар он Саридораи нақлиёти автомобилӣ ташкил карда шуд.

Адабиёт

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) - Душанбе Ғанҷ. 2016.
2. Кодекси нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2020, №1689 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 03.03.2022).
3. Братановский С.Н., Остапец О.Г. Правовая организация управления транспортным комплексом Российской Федерации: монография. – Саратов, 2012. – С. 42.

4. Гафуров А.Д., Бадалов Ш.К., Сафаров Д.С., Сафаров А.И. Ҳукуки нақлиёт: васоити таълимӣ. – Душанбе, 2012. – С. 113-114.
5. Духно Н.А. Транспорт и транспортное право: исторические взаимосвязи и перспективы // Мир транспорта, том 17, № 3, – С. 57. (2019). (– С. 56-70).
6. Дегтярёв Г.А. Централизованные перевозки грузов автомобильным транспортом. – М., 1955. – С. 43.
7. Куприн Е., Рубец А. Российскому автомобильному транспорту – 100 лет // Автомобильный транспорт. – 1996. – №10. – С. 18.
8. Климов И.П. Правовые аспекты национализации транспорта в период формирования советской государственности: октябрь 1917 – середина 1918 г. (на материалах Урала) // Черные дыры в российском законодательстве. 2006. – № 1. – С. 437.
9. Кондратьев В.М. Проблемы совершенствования автотранспортного законодательства. – Казань, 1990. – С. 21.
10. Путешествие во времени: первые грузовики и становление транспортной логистики // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.girteka.eu/ru/puteshestvie-vo-vremeni-pervye-gruzovye-avtomobili/>. (санаи муроҷиат: 26.05.2022).
11. Положение о взаимной материальной ответственности автотранспортных организаций и клиентуры за выполнение плана перевозок и сохранность перевозимых грузов // СП СССР. – 1956. – № 1. – С. 122.
12. Терещук М.В. Проблемы правового регулирования перевозок грузов автомобильным транспортом / Вестник Томского государственного университета (общенаучный периодический журнал). – 2007. – №304. – С. 138. (138-141).
13. Фаст О.Ф. История развития правового регулирования законодательства // Известия Саратовского университета. – 2007. – Т.7. Сер. Экономика. Управление. Право, вып. – 1. – С.
14. Фаст О.Ф. История развития правового регулирования законодательства // Известия Саратовского университета. – 2007. – Т.7. Сер. Экономика. Управление. Право, вып. – 1. – С.
15. История грузоперевозок. Краткий экскурс. // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://gruzoved.com/blog/post/istoriya-gruzoperevozok-kratkij-ekskurs/>. (санаи муроҷиат: 26.05.2022).
16. История грузоперевозок. Краткий экскурс. // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://gruzoved.com/blog/post/istoriya-gruzoperevozok-kratkij-ekskurs/>. (санаи муроҷиат: 26.05.2022).

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ГАФУРЗОДА АБДУХАЛИЛ ДАВЛАТАЛИ,

доктор юридических наук, профессор,
ректор Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Носира, 33.

Тел.: +992 (37) 2-24-17-86. E-mail: khalil-77@mail.ru

АБДУГАНИЗОДА БАХТИЁР АБДУГАНИ,

ассистент кафедры права и сравнительного правоведения
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Насира 33.

Тел.: (+992) 902-90-90-68. E-mail: bakt0820@mail.ru.

После обретения государственной независимости и перехода к новым экономическим отношениям положение и роль транспортных средств, особенно автомобильного транспорта и транспортных услуг, считались важными в развитии экономики страны, а также укреплялись и укреплялись ее нормативно-правовые механизмы. сформировался.

Транспорт является основой экономики любой страны и представляет собой единый комплекс, включающий в себя все виды общественного производства, распределения и обмена. В настоящее время в стране по-своему развивается и совершенствуется транспортное законодательство.

В основном развитие законодательства в области грузоперевозок с помощью транспортных средств совпадает с периодом государственной независимости. Законодательство о перевозке грузов автомобильным транспортом за этот период было изменено и усовершенствовано в обычном порядке. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года является одним из основополагающих документов, способствующих развитию грузоперевозок автомобильным транспортом.

Ключевые слова: автомобильный транспорт; отношение; разработка; Правильно; формирование; законодательство; Сервисы; промышленность.

LEGAL BASIS FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF ROAD TRANSPORT RELATIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

GHAFURZODA ABDUKHALIL DAVLATALI,

Doctor in Law, Professor,

Rector of the Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

Phone: +992 (37) 2-24-17-86. E-mail: khalil-77@mail.ru

ABDUGANIZODA BAKHTIYOR ABDUGANI,

assistant of the Department of Law and Comparative Law of the of the

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nasir str.

Phone: (+992) 902-90-90-68. E-mail: bakt0820@mail.ru.

After gaining state independence and transition to new economic relations, the position and role of vehicles, especially road transport and transport services, were considered important in the development of the country's economy, and its legal and regulatory mechanisms were strengthened and strengthened. formed.

Transport is the basis of the economy of any country and is a single complex that includes all types of social production, distribution and exchange. At present, transport legislation is developing and improving in the country in its own way.

Basically, the development of legislation in the field of cargo transportation by means of vehicles coincides with the period of state independence. The legislation on the carriage of goods by road during this period was changed and improved in the usual manner. The Constitution of the Republic of Tajikistan dated November 6, 1994 is one of the fundamental documents that contribute to the development of cargo transportation by road.

Keywords: road transport; attitude; development; Correctly; formation; legislation; Services; industry.

УДК: 369.032

ИСЛОҲОТИ ИДОРАИ ДАВЛАТӢ – АФЗАЛИЯТИ РУШДИ МИЛЛӢ

РАЗЗОҚОВ БАҲОДУР ҲАЁТОВИЧ,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи тичоратӣ ва зиддикоррупсионии

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2.

Тел.: (+992) 918-61-79-80. E-mail: razzokov_b@mail.ru.

Мақола ба раванди ислоҳоти идораи давлатӣ дар Тоҷикистон бахшида шудааст, ки яке аз афзалиятҳои стратегии рушди миллӣ эътироф мегардад. Дар он ба ҷанбаҳои мусбии дигаргунсозии таъкилӣ-ҳуқуқӣ ишора шуда, таъкид мегардад, ки бинобар иштибоҳи методологӣ дар рафти ислоҳот як қатор тадбирҳо таъбиқи босубот наёфтанд ва ё самараи дилхоҳ наоварданд. Чунин ҳолат барои истифодаи ҷамаҷонибаи иқтисодии навоариҳои имкон намедихад ва мамониатҳоро дар таъмини рушди мутаасили кишвар ба вучуд меорад. Баҳри бартараф намудани саҳви роҳёфта пешниҳодҳо баён шудаанд.

Калидвожаҳо: идораи давлатӣ, давраҳои ислоҳоти идораи давлатӣ, самарабахшии идора, идоракунии судманд, хизмати давлатӣ.

Масъалаи калидии Тоҷикистон муосир – ташаккули он ҳамчун давлати соҳибистиклоли муваффақона рушдкунанда маҳсуб меёбад. Фатҳи ин ҳадафи наҷиб бидуни фаъолияти самарабахши низоми идораи давлатии кишвар ва амалисозии тадбирҳои мутаасил ҷиҳати тақмили он ғайриимкон аст. Таҷрибаи ғании кишварҳои хориҷ собит менамояд, ки идора ҳамчун фаъолияти мақсаднок қодир аст дар маънии маърифати ҷомеа аз паси худ барад. Барои он ки идора воқеан ҳам нерӯи муҳаррики рушди ҷомеа гардад, қабули ду шарт воҷиб аст: аввалан, дар ҷомеа бояд дар бораи ҳуди идора донишҳои кофӣ ғун гашта, амалан истифода шаванд, сониян, ҷомеа амиқ дарк намояд, ки танҳо одамони соҳибкасб ҳуқуқи идораи онро доранд.

Ҳазорсолаи нав саҳифаи тозаи инкишофро барои инсоният боз менамояд. Шароитҳои айниҳе, ки назди инсон дар асри ХХI пайдо шуданд, шаклҳои нави тафаккур, рафтор ва ҳамкориҳо тақозо доранд. Сухан дар бораи ноил гаштан ба сифати нави ҳокимиятдорӣ умум меравад, ки дар он давлат ва мақомоти он чун намунаи риоя ва иҷрои талаботи қонун ва дигар санадҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ баромад намуда, номгӯи дақиқи хизматрасониҳои давлатиро дар сатҳи баланд анҷом медиҳанд. Чунин тасвир метавонад яке аз омилҳои таъмини самарабахшии идораи давлатӣ ва устувории пойдевори давлатдорӣ миллӣ гардад. Ин мақсад зарурати тадқиқ ва ошкорсозии он сарчашма ва омилҳои талабдор, ки моҳияти замонавии идораи давлатиро дар шароити ташаккули иқтисоди бозорӣ муайян карда, сатҳи таъкили онро баланд мебардоранд.

Бо назардошти аҳамияти худ масъалаҳои марбут ба тақмили идора аз оғози соҳибистиқлолии ҷумҳурӣ пайваста дар мадди назари сиёсати давлатӣ қарор доранд. Унсuri таркибии дигаргунсозӣ, ки дар остонаи асри ХХI Тоҷикистон ба амалисозии онҳо иқдом кард, ислоҳоти низоми идораи давлатӣ маҳсуб меёбад. Қадами гардиш дар ин ҷода бо маърузаи таърихии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷлиси ваеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 ноябри соли 1997 алоқаманд мебошад, ки дар он ба вазъи идораи давлатӣ баҳо дода шуда, самтҳои тақмили он муайян гардиданд. “Бидуни ҳалли проблемаҳои идоракунии давлатӣ, - таъкид дошт Президенти ҷумҳурӣ, - ба муваффақиятҳо дар ислоҳоти ҷиддии иқтисодӣ умед бастан душвор аст” [1, 37].

Пас аз ироаи дастурҳои сиёсии Сардори давлат дигаргунсозии ваеи таъкили ҳуқуқӣ оғоз ёфтанд, ки ба таъсиси низоми самарабахши идора нигаронида шуданд. Дар

умум ислохотро, ки дар идораи давлатӣ баъди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода шуданд, шартан ба чор давра тақсим намудан мумкин аст: солҳои 1994 – 1999, солҳои 2000 – 2005, солҳои 2006 – 2015 ва баъди соли 2016 то ҳол. Ҳар яке аз он бо хусусияти хоси дигаргунсозии ташкилию ҳуқуқӣ фарқ доранд. Аз ҷумла, марҳилаи сеюм, ки бо тасдиқи Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - СИСИД) аз 15 марти соли 2006 шуруъ шуд, ҳислати бештар мақсаднок дошт ва маҷмӯи чорабиниҳои ташкилӣ-ҳуқуқиро барои то соли 2015 дар бар гирифт [7].

Дар санади мазкур мақсади ислоҳоти идораи давлатӣ - таъсиси низоми самарабахши идоракунии изҳор гашта, унсурҳои он чунин тавсиф ёфтанд: мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо ҳадамоти касбии давлатӣ, системаи мутаносиби таҳия ва татбиқи сиёсат ва барномаҳои рушд, бо нерӯи идоракунандаи боиктидору ҳисоботдиҳанда, инчунин худидоракунии маҳаллӣ бо тақсими дақиқи вазифаю ваколатҳо, маблағҳои молиявӣ ва амволе, ки хизматрасонии самарабахш ва хушсифатро ба аҳоли таъмин менамояд. Баҳри матраҳи мақсади гузошташуда СИСИД ҳалли шаш вазифаро пешбинӣ намуд: баланд бардоштани самарабахшии идоракунии рушди миллӣ; тақмили низоми идоракунии давлатӣ мутобиқи принципҳои иқтисоди бозорӣ; баланд бардоштани самарабахшии идоракунии маблағҳои давлатӣ; таъсиси хизмати касбии замонавии давлатӣ; рушди идоракунии маъмурию ҳудудӣ ва ташаққули худидоракунии маҳаллии қодири манзури хизматрасониҳои хушсифат ба аҳоли.

Ислоҳоти идораи давлатӣ тибқи санади номбурда се марҳиларо дар бар гирифт ва расман анҷом ёфт. Натиҷаҳои ислоҳот аз андӯшти таҷрибаи муайян ҷиҳати ба низомдарории ҳадафу афзалиятҳои рушди миллӣ ва дарёфти нишондиҳандаҳои баҳогузори дигаргунсозӣ гувоҳӣ медиҳанд. Ин ҷанбаи мусбӣ мебошад. Аз тарафи дигар, як қатор дигаргунсозӣ татбиқи босубот наёфтанд ва ё самараи дилхоҳ наоварданд. Ноқису нопурра иҷро шудани ҳадафҳои гузошташуда аз саҳву иштибоҳи методологии рафти ислоҳот манша мегирад. Аз ҷумлаи онҳо ба таври босубот тавсиф наёфтани мафҳуми «самарабахшии идора» дар СИСИД мебошад. Табиист, ки чунин номуайянӣ ба сифати дигаргунсозии сохторӣ бетаъсир намонд.

Самарабахшии идора ҳамчун категорияи илмӣ бештар дар маркази таваҷҷуҳи иқтисодшиносон қарор дорад. Дар назарияи идора самарабахшӣ дар бештар маврид ҳамчун натиҷанокии раванди таъсиррасонии субъект ба объект фаҳмида мешавад. Самарабахшии низоми идора ифодаи воқеӣ будани низоми идора, мухторият, сатҳи муташаққили ва худидоракунии он, инчунин ҷандирӣ, мутобикшавӣ ва якдилии коллективи ташкилотро дар назар дорад. Дар илми идорӣ солҳои охир баррасии тафриқавии самарабахшӣ вобаста ба намудҳои идора талқин мегардад.

Ба таври умум дар назарияи идораи давлатӣ ду фаҳмиш нисбати самарабахшӣ ташаққул ёфтааст. Фаҳмиши аввал байни идораи давлатӣ ва менеҷмент фарқи назаррас намебинад ва самарабахширо ба таври классикӣ ҳамчун таносуби фатҳи мақсадҳои идорӣ бо ҳаҷми ҳар чӣ маҳдуди заҳоир маънидод мекунад. Фаҳмиши дуюми самарабахшии идора бештар тобиши сиёсӣ дорад. Аз ин нигоҳ идораи давлатӣ ҳамчун ҷанбаи муҳими фаъолияти давлатӣ баррасӣ мегардад, ки ҳислати ҳокимиятӣ ва вобастагии меъёрӣ-ҳуқуқӣ дорад. Ҳар ду нигоҳ ҳам ҷолиби диққат буда, ҷанбаҳои мусбӣ манфии ибратомӯз доранд.

Ҳангоми тавсифи самарабахшӣ ба инобат гирифтани хусусиятҳои идораи давлатӣ муҳим мебошад, зеро он аз дигар намудҳои идора куллан фарқ мекунад. Идораи давлатӣ – зухуроти сиёсӣ иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. Нақши афзалиятнокро дар он роҳбарияти сиёсӣ ва сиёсат мебозад, ки ифодаи маҷмӯи манфиатҳои иҷтимоӣ баромад мекунад. Аз

ин рӯ, баррасии самарабахшӣ танҳо тавассути нишондиҳандаҳои анъанавии «махсул-харочот» ё «натиҷа-масраф» барои идораи давлатӣ кофӣ нест. Дар фаъолияти ташкилии давлат дарёфти таносуби натиҷа ва захираҳои гуногуни масрафшуда баҳри фатҳи мақсадҳои стратегии низоми сиёсӣ ва амалисозии манфиатҳои умумии давлатӣ фарз мебошад.

Самарабахшии идораи давлатӣ пайвасти дар маркази диққати назария ва амалияи идора қарор дорад. Гувоҳӣ он асари олимону коршиносони америкоӣ «Самарабахшии идораи давлатӣ» мебошад, ки ҳанӯз ибтидои солҳои 90 уми асри гузашта ба забони русӣ нашр шуда буд. Аҳамияти рӯзмараи масъаларо барои рушди идораи давлатии дилхоҳ кишвар таъкид намуда, дар сарсухан ба асари мазкур яке аз олимони намоёни соҳа - М.Холсер чунин андеша баён дошт: «Ояндаи сохторҳои демократии ҳокимият дар ҳама сатҳҳо аз бисёр ҷиҳат аз қобилияти онҳо дар шароити заҳири қатъиян маҳдуд қонун гардонидани талаботи ҳамаҷунан ҳар як шахрванд ва тамоми ҷомеа вобаста мебошад» [2, 17].

Масъалаи бештар таҳияшуда тақвияти самарабахшии шохаи иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ба шумор меравад. Дар стандартҳои байналхалқӣ тадқиқот дар ин самт таҳти истилоҳи «public administration» маъмул мебошад. Маҳз вобаста ба ҳомили маъмурияти умум ҷағонагии мавқеъ ҷиҳати самарабахшии идора ҳосил шудааст, ки бо истифодаи категорияҳои менеҷмент ва ҷустуҷӯи таносуби оқилонаи унсурҳои зерини он алоқаманд аст: сохтори муносиби ташкилӣ, расмиёти таҳияи қарорҳо ва назорати иҷрои онҳо, раванди тамоси тарафайн, таҳассусгардонӣ ва кор бо ҳайат, тартиби баҳодиҳии натиҷаҳо ва ҷавобгарӣ, низоми пешбарии роҳбарон (лидерҳо) ва таъмини тамоси онҳо бо тобеён. Ба ақидаи мо, ташкили равобити оқилонаи унсурҳои номбурда низоми миллии маъмуриро ташаккул дода, муҳити мусоидро баҳри самарабахшии идора ва мудирият фароҳам меорад.

Бояд таъкид кард, ки ҳанӯз дар марҳилаи дуҷуми амалисозии ҷорабиниҳои СИСИД бо Фармони Президенти мамлакат аз 16 сентябри соли 2008 №541 боз як ҳуҷҷати муҳим тасдиқ шуд - Консепсияи тақмили сохтори идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КТСИД). Санади мазкур, ки амалисозии дигаргунсозии ташкилиро барои то соли 2018 дар назар дорад, ҳамчун ифодаи таҳаввулотӣ амиқ дар бунёди маъмурии кишвар арзёбӣ мегардад, зеро мазмунӣ он ба тасвиби принципҳои «идоракунии судманд» дар Тоҷикистон нигаронида шудааст. Принципи мазкур ибтидои солҳои 90 асри XX аз ҷониби Бонки Умумиҷаҳонӣ таҳияву пешниҳод шуда, зимни баҳогузори ба раванди ислоҳоти идораи давлатӣ дар кишварҳои мухталиф ҳамчун омили арзишманд баҳри арзёбии самарабахшии идора ва натиҷанокии ислоҳоти он истифода мешавад [3, 12].

Раванди тақмили минбаъдаи идораи давлатӣ маҳз мувофиқи талаботи принципи «идоракунии судманд» роҳандозӣ мегардад, ки унсурҳои зерини арзишмандро дар бар мегирад: раванди пешгӯишаванда, ошкоро ва огоҳонаи қабули сиёсат; хизмати давлатии тобеи ахлоқи касбӣ; ҳокимияти иҷроияи барои амалҳои худ дар назди интиҳобкунандагон масъул; ҷомеаи фаъоли шахрвандӣ; волоияти қонун дар амали ҳамаи иштирокчиёни сиёсати давлатӣ.

Тибқи КТСИД мақсадҳои асосии тақмили сохтори идораи давлатӣ аз инҳо иборатанд:

-дар сатҳи марказӣ, ҳудудӣ ва маҳаллӣ ташаккул додани идоракунии низоми ҳокимияти иҷроия, ки ба принципҳои асосии идоракунии самарабахшии давлатӣ мусоидат намуда, барои рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодии кишвар шароити мусоид фароҳам меорад;

- чудо кардан ва мутаносибгардони функсияҳо ва ваколатҳо байни сатҳҳои мухталифи идоракуний дар баробари аз нав тақсим намудани захираҳои моддӣ ва молиявӣ;

- қорӣ намудани механизмҳои, ки ҳамбастагии нисбатан амиқи стратегияи дарозмуҳлатро бо раванди банақшагирӣ ва иҷрои буҷети давлатӣ, инчунин нақшаҳои ҳарсола, стратегияҳои рушди соҳа ва барномаҳои сармоягузорӣ таъмин менамоянд;

- ҳамоҳангсозии рушди баҳши давлатӣ ва хусусӣ дар маҷмӯъ бо мақсади ҳалли нақшаҳои афзалиятноки миллӣ дар робитаи зич бо рушди иқтисодӣ;

- тақвияти нақши ҳамоҳангсозии Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи идораи давлатӣ бо назардошти ташаккули системаи муосири рушди миллӣ;

- ноил шудан ба тақсими дақиқи функсияҳои хизматрасонӣ ба аҳоли, беҳбуди дастрасӣ ва сифати он;

- қорӣ намудани механизмҳои самараноки назорат ва ҳисобдиханда будани мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва роҳбарони онҳо;

- таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи масъалаҳои низом, сохтор ва вазъи мақомоти ҳокимияти иҷроия, механизмҳои ҳамкорӣ мутақобилаи онҳо, соҳаҳои идоракуний, инчунин ҳисоботдиханда будан ва назорати фаъолияти мақомоти идоракунии давлатӣ [7].

Айни замон ислоҳоти идораи давлатӣ тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 идома дорад, ки тадбирҳоро дар самтҳои зерин дар бар мегирад: тақмилдиҳии низоми идоракунии давлатӣ, рушди хизмати давлатӣ, рушди идоракунии молияи давлатӣ, идоракунии маҳал, таъмини самаранокии механизмҳои зиддикоррупсионӣ. Ҳадафи он амалисозии самараноки вазифаҳои давлат ва пешниҳоди хизматрасониҳои босифати давлатӣ ҷиҳати таъмини рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ бомуваффақияти кишвар изҳор мегардад, ки тавассути амалисозии барномаҳои панҷсолаи рушди миёнамуҳлат (солҳои 2016-2020, 2021-2025 ва 2026-2030) таъмин мегардад [4].

Дар доираи чорабиниҳои ислоҳоти маъмурӣ ба таври назаррас қонунгузории соҳаи хизмати давлатӣ тақмил ёфт. Дар ин соҳа, бемуболиға, Тоҷикистон яке аз беҳтарин заминаҳои ҳуқуқиро дар микёси ИДМ фароҳам овард. Тавассути қабули Қонун аз 5 март соли 2007 «Дар бораи хизмати давлатӣ» қорӣ шудани озмун барои ишғоли мансабҳои маъмурии хизмати давлатии шахрвандӣ ва қарордоди меҳнатӣ - навагонҳои нисбатан назарраси муайянкунанда эътироф мегардад, ки доктринаҳои маъмули илмӣ ва мафкураи анъанавии хизмати роҳбарии тағйир медиҳанд. Тағйири иловаҳои муттаасил мазмуни Қонуни мазкурро тақмил дода, бо мафҳумҳои нава, аз қабилӣ бархӯрди манфиатҳо, манфиати давлатӣ, манфиати шахсӣ, баҳодиҳии фаъолияти хизматчи давлатӣ ва ғ. ғайи гардониданд [5].

Ҳамзамон, замона зарурати таҳкими минбаъдаи дастовардҳоро дар соҳаи хизмати давлатӣ тақозо менамояд. Таҳлилҳо собит менамоянд, ки омилҳои субъективӣ тавассути таъсири манфиатҳои идоравию гуруҳӣ зухур намуда, барои истифодаи ҳамаҷонибаи иқтисодии навоариҳои имкон намедихад. Аз ин рӯ, эҳтиёҷ ба ниҳоди мустақили мухтор эҳсос мегардад, ки баргузориҳои ҳолисонаи озмунҳо ва дигар унсурҳои баҳодиҳии фаъолияти хизмати таъмин намояд. Дар тарҳи тавсияшаванда мақомоти давлатӣ дар нақши «супоришдихандаи» кадрҳои сатҳи муайян баромад намуда, ниҳоди ташкили озмунҳо (дар мисоли муассисаи таҳсилоти олии касбии соҳавӣ – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон) ҳамчун «иҷрокунандаи» омодаасозӣ ва пешбарии кадрҳои барои амалия зарур зухур менамоянд. Масалан, ҳамин зайл тарҳ дар Ирландия муваффақона амалӣ мегардад [6, 54].

Баҳри ҷалби нерӯи коршиносӣ ба идора ва решакан кардани мафкураи фасоди хизматӣ давлат бояд ба корфармои самарабахшу муваффақ табдил ёбад. Чунин гузориши масъала қабули тавсияҳои илмиро чиҳати таъсиси дастгоҳи мукаммали маъмурӣ ва муносибагардонии шуморавии онро пеш мегузорад. Ба мисол, миқдори хизматчиёни давлатии шаҳрвандии кишвар аз меъёрҳои умумэтирофи идорӣ беш аз ду маротиба зиёд аст. Дар мавриди муносибати оқилона имконоти ихтисор намудани шумораи хизматчиёни давлатӣ мавҷуд мебошад, Ҳама маблағҳои сарфашударо метавон барои таъмини музди меҳнати арзандаи ҳайати боқимондаи хизматчиёни давлатӣ ва таҷҳизи моддию техникии дастгоҳ равон намуд.

Заминаи заифи илмӣ матраҳи проблемаҳои идорӣ барои ноил шудан ба натиҷаҳои дилхоҳ ва таҳкими дастоварҳо имкон намерасад. Барои ислоҳи вазъ дар навбати аввал муайян намудани «ҳалқаҳои» нисбатан заифи низоми идораи давлатӣ зарур мебошад. Ба андешаи мо, аксар муаммоҳои идорӣ аз сатҳи номатлуби ташкил ва ҷаъолияти ҳомилони ҳокимияти иҷроия манша мегиранд. Перомони ин масъала мо андешаи худро дар доираи рисолаи алоҳида ибраз дошта будем [7].

Ҳамин тавр, ислоҳоти идораи давлатӣ яке аз самтҳои афзалиятноки рушди миллӣ боқӣ мемонад. Камсамар будани ҷаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия, мавҷудияти сохторҳои такрорӣ, вазифаю фунсияҳои номукаммали идорӣ ва номувофиқатии сифати иҷроӣ онҳо ба эҳтиёҷу талаботи ҷомеа монеаҳои асосӣ дар таъмини рушди устувори кишвар мебошад. Таҳлилҳо собит менамоянд, ки марказонияти қатъии амудии сохторҳои иҷроия ба таври худкор ба самарабахшии идораи давлатӣ намеорад. Тамаркузи идора ҳамчун омил баромад намуда, танҳо имконияти ба даст овардани натиҷаи дилхоҳро фароҳам меорад. Фатҳи ҳадафҳои идорӣ ба таври ҳалқунанда аз сифати нерӯи инсонӣ дар хизмати давлатӣ вобаста мебошад.

Унсӯри марказии самарабахшии идораи давлатӣ ҷаъолияти ҳомилони шоҳаи иҷроияи ҳокимияти давлатӣ баромад мекунад. Ҷаъолияти натиҷабахши мақомоти ҳокимияти иҷроия аз маҷмӯи омилҳо вобаста мебошад, ки байни онҳо нерӯи инсонӣ нақши муайянқунанда мебозад. Зимни идомаи ислоҳоти идораи давлатӣ таҳия ва анҷоми ҷорабиниҳои ташкилию ҳуқуқие муҳим мебошад, ки аз як тараф, ба иқтисодии ҳайати касбии дастгоҳи маъмурӣ таҳким бахшанд ва аз тарафи дигар, таҷҳизи доимии маъмурияти давлатиро таъмин намоянд.

Адабиёт

- 1.Рахмонов Э. Ислоҳоти иқтисодӣ – тақозои замон. Душанбе, 1998.
- 2.Хольцер М. Производительность, государственное управление и демократия // Эффективность государственного управления. М., 1992. С.17
- 3.Мэннинг Н., Парисон Н. Реформа государственного управления: международный опыт. М., 2003.
- 4.Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2016. №6. М.530.
- 5.Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2007. №3. М.166.
- 6.Сороко А. Управление персоналом на государственной службе Ирландии// Государственная служба. 2011. №4.
- 7.Раззоков Б.Х. Государственная администрация Таджикистана на рубеже веков: правовые аспекты развития. Душанбе, 2011.
- 8.Порталы Интернетии иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон: <https://portali-huquqi.tj>

РЕФОРМА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ – ПРИОРИТЕТ НАЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

РАЗЗОВОВ БАХОДУР ХАӢТОВИЧ,

доктор юридических наук, профессор
кафедры коммерческого и антикоррупционного права
Таджикского государственного университета коммерции.
734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½.
Тел.: (+992) 918-61-79-80. E-mail: razzokov_b@mail.ru.

Статья посвящена процессу реформирования государственного управления в Таджикистане, признанного одним из приоритетов стратегии национального развития. В ней обращается внимание на положительные стороны организационно-правовых преобразований и вместе с тем, отмечается, что в силу методологических ошибок ряд мер не нашли последовательного воплощения либо не дали желаемого эффекта. Подобное положение не позволяет всесторонне использовать потенциал нововведений и создает препятствия последовательному развитию страны. Внесены предложения по устранению допущенных упущений.

Ключевые слова: государственное управление, этапы реформы государственного управления, хорошее управление, государственная служба.

REFORM OF THE PUBLIC ADMINISTRATION – PRIORITY OF THE NATIONAL DEVELOPMENT

RAZZOKOV BAKHODUR HAYOTOVICH,

Doctor of Law, Professor of the Department of Commercial
and Anti-Corruption Law of the Tajik State University of Commerce.
734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, ½, Dehoti str.
Phone: (+992) 918-61-79-80. E-mail: razzokov_b@mail.ru.

The article is devoted to the process of reforming public administration in Tajikistan, recognized as one of the priorities of the national development strategy. It draws attention to the positive aspects of organizational and legal transformations and, at the same time, notes that due to methodological errors, a number of measures have not been consistently implemented or have not given the desired effect. This situation does not allow the full use of the potential of innovations and creates obstacles to the consistent development of the country. Proposals have been made to eliminate the omissions.

Key words: public administration, stages of public administration reform, good governance, civil service.

УДК: 342.9

**ЧУДО НАМУДАНИ ШИКОРИ ҒАЙРИҚОНУНӢ АЗ ТАРКИБҲОИ МУЧОВИР
ВА ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИҲОИ МАЪМУРӢ**

ШАРИПОВ ТАҚДИРШОҲ,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедари ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

ХОМУШОВ ИЛҲОМ ИСЛОМОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Масъалаҳои вобаста ба фарқ кардани ҷиноятҳо аз ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аксар вақт дар амалияи судӣ ва тафтишотӣ ба вучуд меояд. Дар чунин ҳолатҳо талаб карда мешавад, ки мувофиқати дақиқи байни аломатҳои кирдори содиришуда ва аломатҳои таркибии ҷиноят, ки дар меъёри қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, муқаррар ва қонунан мустаҳкам карда шавад, ба ибораи дигар, дуруст банду баст намудани кирдорро талаб менамояд. Баррасии масъалаҳои тафовути ҳуқуқвайронкунии марбут ба ҳамин гуна ҳуқуқвайронкунии муҷовир барои банду бастии дақиқ аҳамияти калон дорад. Ҳангоми омӯзиши парвандаҳои ҷиноятӣ оид ба шикори ғайриқонунӣ ва ҳукмҳои айбдоркунии судҳо дар ин категорияи парвандаҳо, муайян мегардад, ки мушкilotи бештар дар фаъолияти амалии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз ҳисоби масъалаҳои тафовути ҷиноят аз ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ба амал меояд. Муаллифон дар мақола ба таври пурра дар заминаи адабиёти илмӣ ва қонунгузорӣ масъалаҳои тафовути ҷиноятии шикори ғайриқонунӣ аз дигар ҷиноятҳо, инчунин аз ҳуқуқвайронкунии алоҳидаи маъмуриро мавриди таҳлил қарор додаанд, ки масъалаҳои мазкур дар мавриди банду бастии ҷиноятии шикори ғайриқонунӣ аҳамияти муҳим доранд.

Калидвожаҳо: ҷиноят, ҳуқуқвайронкунии, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ҷиноятҳои экологӣ, шикор, шикори ғайриқонунӣ, банду бастии ҷиноят, ҷавобгариҳои ҷиноятӣ, шикори ғайриқонунии ҳайвоноти обӣ, экотсид.

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба муайян кардани маҳак (маҳакҳо), ки ҷиноятро аз ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ фарқ мекунад, ягонагӣ вучуд надорад. Аксар муаллифон аломатҳои ҳуқуқвайронкунии маъмуриро ҳамчун хавфи ҷамъиятӣ (зарар, зараровар), ғайриқонунӣ, гунаҳкорӣ ва ҷавобгариҳои маъмурии кирдор муайян мекунанд. Дар доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ баҳси на он қадар калон ин ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мансуб донишҳои хавфи ҷамъиятӣ мебошад.

Гуруҳи якуми олимони ба он ақида ҳастанд, ки хавфи ҷамъиятӣ нишонаи ҳама гуна ҳуқуқвайронкунии аст [4, с.316]. Гуруҳи дуввуми олимони чунин мешуморанд, ки хавфи ҷамъиятӣ танҳо ба ҷиноят хос аст [14, с.38]. Баъзе олимони [9, с. 67] чунин мешуморанд, ки ҳам ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва ҳам ҷиноятҳо хавфи ҷамъиятӣ доранд, аммо аз рӯи дараҷаи он фарқ мекунанд.

Чунин масъалаҳо мавриди таҳқиқи бисёр олимони қарор гирифтанд, ки мушкilotи муайяни марбут ба ҷудокунии ҷиноятҳои экологиро қайд карданд, аз ҷумла, шикори ғайриқонунӣ аз ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ [6, с.17, 10]. Тибқи гуфтаи В.В. Петров, аломати фарқкунандаи ин ҳуқуқвайронкуниҳо мавҷудияти хавфи ҷамъиятӣ дар ҷиноят мебошад, дар ҳоле ки ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бо зарари ҷамъиятӣ хос аст [11, с.309]. Вай таъкид менамояд, ки сатҳи чунин хавф (зарар)-ро қонун бо роҳи тавсифи таркиби ҳуқуқвайронкунии экологӣ муайян мекунад, ки барои он ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ё маъмурӣ пешбинӣ шудааст. Агар таркибҳо мувофиқат кунанд, пас дараҷаи баландтари хавфи

чамъиятию экологӣ бо ворид кардани хусусияти иловагӣ таъкид карда мешавад [12, с.64].

Ба ақидаи Э.Н. Жевлаков хавфи чамъиятӣ хусусияти маҷмӯии аломатҳои объективии ҷиноят мебошад, ки дар якҷоягӣ хусусиятҳои кирдорро муайян мекунанд ва танҳо дар якҷоягӣ бо аломатҳои дигар баҳогузорӣ карда мешаванд. Ҳалли масъалаи фарқ кардани ҷиноятҳои экологӣ ва таркибҳои ҳамҷавор дар сурате содда карда мешавад, ки омилҳои ба дараҷаи хавфи чамъиятии ҷиноятҳо таъсиркунанда аз ҷониби қонунгузор ҳангоми диспозитсия меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ ба назар гирифта шаванд. Аксар вақт, онҳо оқибатҳои кирдор ва андозаи онҳоро нишон медиҳанд, тақрори вайронкунии қоидаҳо, тарзи кирдор, шакли гунаҳгорино нишон медиҳанд [6, с.17].

В.Кулков оид ба ин масъала чунин ақида дорад, ки ҳангоми фарқ кардани амалҳои ҷиноятӣ ва ғайриҷиноятӣ на танҳо хавфи чамъиятӣ, балки мазмуни онро ба назар гирифтани лозим аст. Дар ин асос, дараҷаи (камтар ё зиёдтар) хавфи чамъиятии шикори ғайриқонунӣ аз бисёр омилҳо, ба монанди объект ва предмети таҷовуз, воситаҳо, усулҳо ва тарзҳо, вақт ва макон, ҳаҷми зарари расонидашуда, шахсияти гунаҳгор ва ҳолатҳои дигар вобаста аст [8, с.14].

Дар навбати худ, ба хусусиятҳои мавҷуданд, ки дараҷаи бузургии хавфи чамъиятии шикори ғайриқонуниро муайян мекунанд ва аз ин рӯ, ҷавобгарии ҷиноятӣ онро муайян мекунанд, аз ҷумла тақрори вайронкунии, истихроҷи намудҳои арзишноки ҳайвонот (моҳӣ), истифодаи асбобҳо ва усулҳои умуман хатарнок, дар ҳудуди мамнуъгоҳҳо, парваришгоҳҳои олами ҳайвонот ва ғайра. Ба нишонаҳои, ки дараҷаи камтарини хавфи чамъиятиро муайян мекунанд ва боиси ҷавобгарии маъмури мешаванд: бори аввал содир намудани шикори ғайриқонунӣ ва ба шарте ки он бо асбобҳо ва усулҳои иҷозатдодашуда дар ҷойҳои муқарраршуда анҷом дода шавад ва агар маҳсулот ба миқдори кам ба даст оварда шуда бошад, мансуб доништа мешавад.

Бояд зикр кард, ки аз банду басти дурусти ҷиноят тибқи м. 232 Кодекси ҷиноятӣ ҚТ (минбаъд ҚЧ ҚТ) [1], ҳалли як қатор масъалаҳои ҳукуки ҷиноятӣ вобаста аст:

- 1) ҳисоб кардани мӯҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан (м. 75 ҚЧ ҚТ);
- 2) ҳалли масъалаи аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардани шахс (м. 72-75 ҚЧ ҚТ);
- 3) таъин кардани ҷазои муассир ба судшаванда, зеро банду басти хато метавонад боиси таъин кардани ҷазои беасоси сабук ё баръакс, ба гунаҳгор беасос вазнин гардад;
- 4) таъин кардани намуди муассисаи ислоҳӣ ба шахси маҳкумшуда;
- 5) имконияти ба маҳкумшуда татбиқ кардани намудҳои гуногуни озодкун намудан аз ҷазо (моддаҳои 76-81 ҚЧ ҚТ).

Қонунгузор дар қ. 1 м. 232 ҚЧ ҚТ, пешбинӣ шудааст, шаклҳои хавфноки вайронкунии қоидаҳои шикор (ба истиснои ҷинояти дар б. “а” қ. 1 м. 232 пешбинишуда, ки дар он қоидаҳои дигар вайрон карда мешаванд), дараҷаи баланди чамъиятӣ доранд.

Ба андешаи А.М. Плешаков «аз нигоҳи назариявӣ масъалаи асосӣ дар робита бо ҷиноятҳои экологӣ ва дигар ҷиноятҳо, таносуби онҳо аст. Дар амал ин мушкилот ба сабаби фарқияти меъёрҳои коллизии Кодекси ҷиноятӣ ва Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмури дар самти тафриқаи ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмури дар ғаёлияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҳифзи муҳити зист асоснок аст» [13, с.193].

Боби 13-и Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ (минбаъд ҚХМ ҚТ) [2] ҳуқуқвайронкунии маъмуриро дар соҳаи соҳаи ҳифзи олами ҳайвонот ва наботот муайян намудааст. Ин боб таркиби ҳуқуқвайронкунии маъмуриро дар бар мегирад, ки бояд аз таркиби шикори ғайриқонунӣ дар м. 232 ҚТ пешбинишуда, махсусан аз риоя накардани қоидаҳои шикори ҳайвонот ва моҳигирӣ (моддаи 208 ҚХМ ҚТ) фарқ карда шавад.

Шикори ғайриқонунӣ (м. 232 КҶ ҚТ) ва вайронкунии қоидаҳои шикор (қисми 1 моддаи 208 КҶМ ҚТ) бо чунин асосҳо фарқ карда мешавад:

- расонидани зарари калон;
- истифодаи воситаи нақлиёт ё ҳавопаймоҳои идорашаванда, маводи тарканда, газҳо ё дигар усулҳои қатли оммавии парандагон ва ҳайвонот;
- содир кардани кирдор бар зидди парандагон ва ҳайвоноте, ки шикори онҳо комилан манъ аст;
- содир кардани кирдор дар минтақаи табиӣ махсус муҳофизатшаванда, минтақаи офатҳои экологӣ ё минтақаи ғавқуллодаи экологӣ.

Ҳамин тариқ, шикори ғайриқонунӣ бояд ҳамчун шикори ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ таъминшуда, ки тибқи ҳолатҳои дар қ. 1 м. 232-и КҶ ҚТ пешбинишуда содир шудааст, ғайриқонунӣ мешавад, яъне кирдорҳои содир карда мешаванд, ки ҳангоми содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мутобиқи м. 208 КҶМ ҚТ, вайрон кардани қоидаҳои шикор мебошад. Яъне, маҳаки фарқкунанда аломатҳои дар қонуни ҷиноятӣ пешбинишуда дуруст эътироф карда мешаванд.

Илова бар он ки шикори ғайриқонунӣ аз ҳуқуқвайронкунии маъмурии мушаххас ҷудо карда мешавад, он бояд аз таркибҳои мучовир ҷудо карда шавад. Ду гуруҳи ҷиноятҳои марбут ба шикори ғайриқонуниро ҷудо кардан мумкин аст:

- 1) ҷиноятҳои экологӣ;
- 2) ҷиноятҳои дигаре, ки ҷавобгариӣ онҳо тибқи меъёрҳои дар ғайриқонунӣ ва бобҳои дигари КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст.

Гуруҳи якум, таркиби ҷиноятиеро дар бар мегирад, ки меъёрҳои ҷавобгарӣ барои онҳо дар боби 24 КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд. Дар байни онҳо таркиби ҷиноятҳои экологӣ фарқ карда мешавад, ки дар баробари шикори ғайриқонунӣ, гуруҳи ҷиноятҳои дохил мешаванд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи ҳифз ва истифодаи оқилонаи олами набототу ҳайвонот вайрон мекунанд.

Дар ҳамин замина, шикори ғайриқонунӣ бояд аз таркибҳои зерин ҷудо карда шавад: 1) сайди ғайриқонунии ҳайвоноти обӣ (м. 230 КҶ ҚТ); 2) нобуд кардани макони дар вазъияти басо хатарнок қарордоштаи зисти организмҳо, ки ба Китоби Сурхи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил карда шудаанд (м. 233 КҶ ҚТ); 3) вайрон кардани низоми ҳудудҳо ва объектҳои табиӣ махсус ҳифзшаванда (м. 236 КҶ ҚТ).

Гуруҳи дуюм, таркиби ҷиноятиеро дар бар мегирад, ки меъёрҳои ҷавобгарӣ барои он на дар боби 24, балки дар ғайриқонунӣ ва бобҳои дигари КҶ ҚТ муқаррар шудааст. Дар ин гуруҳи шикори ғайриқонунӣ бояд аз: 1) ҷиноятҳои муқобили моликият (боби 26 КҶ ҚТ); 3) экотсид (моддаи 400 КҶ ҚТ) фарқ карда шавад.

Ҳангоми баррасии масъалаҳои тафовути шикори ғайриқонунӣ аз таркибҳои дигари мучовир, таваҷҷӯҳи бештари олимоне, ки ин масъаларо баррасӣ менамоянд, ба масъалаи таносуби меъёрҳои пешбинишудаи моддаҳои 232 ва 230 КҶ ҚТ равона карда шудааст. Таркибҳои зикршуда бояд мувофиқи предмети таҷовузи ҷиноятӣ ҷудо карда шаванд.

Дар м. 230 КҶ ҚТ предмети ҷиноятро, яъне ҳайвоноти обиро мустақиман нишон медиҳад. Ҳайвоноти обӣ дар якҷоягӣ бо намудҳои ҳайвоноти заминӣ дар ҳолати озодии табиӣ, қисми таркибии олами ҳайвонот ва мувофиқан, ҷузъи муҳити зист мебошанд. Ба ҳайвоноти обӣ моҳӣ, сутунмӯҳраҳои обӣ, ширхӯрон дар об, дигар ҳайвонот ва растаниҳои обиро, ки дар ҳолати озоди табиӣ қарор доранд, дар бар мегирад.

Хусусияти муҳимтарин, ки ҳайвоноти обӣ аз дигар намудҳои ҳайвонот фарқ мекунад, дар он аст, ки ғайриқонунӣ ҳаёти онҳо бо чунин муҳит, ба монанди минтақаи об ва ҳосатан обанбор алоқаи ногуфтагӣ дорад [7, с.75].

Шикори ғайриқонунии ҳайвоноти обӣ бояд тибқи қ. 1 м. 230 КҚ ҚТ банду баст карда шавад. Шикори ғайриқонунӣ ва сайди ғайриқонунии ҳайвоноти обӣ як намуди шикори ғайриқонунӣ мебошад, ки онҳоро наздикии предмети мустақими таҷовуз, табиати умумии амал, ки ҷониби объективӣ мебошанд, шахсияти шакли гуноҳ ва хавфи ҷамъиятӣ тақрибан баробар аст. Масалан, дар м. 202 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурияи Ёзбекистон, барои вайрон кардани тартиби истифодаи ҳаёти ҳайвонот ё наботот ҷавобгарӣ муқаррар шудааст, яъне ин модда ҳам шикори ғайриқонунӣ ва ҳам сайди ғайриқонунии ҳайвоноти обиро дар бар мегирад.

Бо назардошти шабоҳати хусусиятҳои объективӣ ва субъективӣ м. 232 ва 230 КҚ ҚТ, ҷудокунӣ ин таҷовузҳо бояд дар предмети ҷиноят сурат гирад. Предмети шикори ғайриқонунӣ, ҳайвонот ва паррандаҳои ваҳшӣ мебошанд, ки дар ҳолати озодии табиӣ қарор доранд. Дар навбати худ, мавзӯи шикори ғайриқонунии ҳайвоноти обӣ захираҳои биологӣ обӣ мебошад, ки арзиши тичорӣ доранд ва надоранд. Ба онҳо, аз ҷумла захираҳои моҳӣ, бесутунмӯҳраҳои обӣ, ширхӯрони обӣ, балғаҳо, дигар растаниҳои обӣ ва ҳайвонот, ки дар обҳои дохилӣ, баҳри ҳудудӣ, дар шельфи континенталӣ, дар минтақаи истисноӣ иқтисодӣ ҚТ, минтақаҳои маъмулӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Аз нуқтаи назари қонуни ҷиноятӣ, номгӯи ҳайвоноти обӣ аҳамияти калон дорад, зеро мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳамеша бо принсипи инъикоси дақиқ ва пурра дар ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ як мафҳум алоқаманд мебошанд (дар ин ҳолат мо номгӯи намудҳои ҳайвоноти обӣ). Азбаски риоя накардани ин муқаррарот метавонад боиси ихтилофи баҳсноки ҳуқуқӣ, аз ҷумла ба номукамалии номгӯи дар боло овардашуда гардад. Ҳамин тавр мешавад, ки як ҳайвони обӣ метавонад якчанд номҳои дар биология истифодашударо дошта бошад ва баъдан бо тасвири номуайян дар қоидаҳои дахлдор дошта бошад.

Илова бар ин, бояд дар назар дошт, ки муқаррароти муҳим барои татбиқи м. 230 КҚ ҚТ дар санадҳои мақомоти маҳаллӣ, ки мӯҳлати сайд кардани моҳӣ ва дигар ҳайвоноти обӣ, ҷойҳои сайд, моҳидорӣ, тартиби додани иҷозатномаҳо муайян мекунанд, меъёрҳои ҳисоб кардани андозаи ҷазоро муқаррар мекунанд барои зарар, манъ ва маҳдудиятҳои гуногуни сайди захираҳои биологӣ оби маҳалро пешбинӣ кунанд.

Шикори ғайриқонунии дар минтақаи махсус ҳифзшаванда (банди “в”, қ. 1 м. 232 КҚ ҚТ) бояд аз вайрон кардани низоми ҳудудҳо ва объектҳои табиӣ махсус ҳифзшаванда (м. 236 КҚ ҚТ) фарқ карда шавад. Фарқи байни шикори ғайриқонунӣ ва ҷиноят тибқи м. 236 Кодекси ҷиноятӣ (вайрон кардани низоми ҳудудҳо ва объектҳои табиӣ махсус ҳифзшаванда).

Ин фарқият бояд бо роҳи таҳлил ва муқоисаи унсурҳои мувофиқи унсурҳои таркибҳои зикршуда ва пеш аз ҳама, мувофиқи тарафи объективӣ онҳо амалӣ карда шавад. Тарафи объективӣ м. 236 КҚ ҚТ вайрон кардани низоми мамнӯъгоҳҳо, парваришгоҳҳо, боғҳои миллӣ, ёдгориҳои табиат ё дигар ҳудудҳои табиӣ аз ҷониби давлат махсус ҳифзшаванда, ки боиси расонидани зарари ҷиддӣ гардидааст, аз ҷумла амалҳои, ки речаи гидрологӣ заминҳоро тағйир медиҳанд; кашф ва коркарди маъданҳо; шикор; шудгор кардани замин ва ғайра.

Оқибатҳои ин ҷиноят зарари назаррас ба минтақаҳо ва объектҳои махсус ҳифзшаванда мебошанд. Онро дар хароб кардани маҷмааҳои инфиродӣ ва ёдгориҳои табиӣ, бад шудани вазъи онҳо, сайди ҳайвоноте, ки дар ин ҳудудҳо зиндагӣ мекунанд ва ғайра ифода кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, ки диспозитсияи м. 236 КҚ ҚТ ҷавобгариро барои шикори ғайриқонунӣ дар ҳудуди минтақаҳои махсуси муҳофизатшаванда, боиси расонидани зарари ҷиддӣ пешбинӣ мекунанд. Моддаи 3 Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳудудҳои табиӣ махсуси муҳофизатшаванда” аз 26 декабри соли 2011, №788 [3], категорияҳои ҳудудҳои

табии махсус муҳофизатшавандаро муайян кардааст, ки мутаносибан маҳалли ҷиноят тибқи м. 236 КҶ ҚТ ҳисобида мешавад.

Вобаста ба ин, имконоти имконпазири банду баст кирдорҳои ҳуқуқии ҷиноятиро дар ҳолатҳои шикори ғайриқонунӣ, ки дар минтақаҳои махсус ҳифзшаванда содир шудаанд, баррасӣ кардан зарур аст. Дар ин ҳолат, бояд касе аз муқаррароти дар м. 20 КҶ ҚТ пешбинишуда ба роҳбарӣ гирифта шавад. Дар қисми 1 ҳамин модда муқаррар карда шудааст, ки содир кардани ду ё зиёда аз он кирдори ҷиноятӣ дар моддаҳои гуногун ё қисмҳои мухталифи ҳамон моддаҳои Қисми махсуси ҳамин Кодекс пешбинигардида, ки шахс барои ҳеҷ кадоми он маҳкум нашудааст, маҷмӯи ҷиноят эътироф мешавад. Дар айни замон ҷиноятҳое, ки шахс барои содир кардани онҳо тибқи асосҳои муқаррарнамудаи қонун аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод шудааст, ба назар гирифта намешаванд. Мувофиқи қ. 4 м. 20 КҶ ҚТ агар ҷиноят аз ҷониби меъёрҳои умумӣ ва махсус пешбинӣ шуда бошад, он гоҳ маҷмӯи ҷиноят ҷой надорад ва ҷавобгарии ҷиноятӣ дар асоси меъёри махсус ба миён меояд.

Ҳангоми рақобати меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар тарафи объективӣ моддаи қонуни ҷиноятӣ татбиқ карда мешавад, ки дар он аломатҳои тарафи объективи кирдори содиршуда пурратар пешбинӣ шудаанд. Ҳамин тариқ, дар моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ якҷанд қоидаҳои банду басткунандаро ҷудо кардан мумкин аст:

1) Агар ҷинояткор дар ҳудуди мамнӯъгоҳ ё парваришгоҳи ҳайвоноти ваҳшӣ шикори ғайриқонунӣ содир кунад, кирдори ӯ бояд танҳо мутобиқи м. 232 КҶ ҚТ (мувофиқи қоидаҳои рақобати меъёрҳои умумӣ ва махсус).

2) Агар шикори ғайриқонунии ҳайвоноти ваҳшӣ (дар сурати мавҷуд будани аломатҳои ҷиноят тибқи м. 232 КҶ ҚТ) дар ҳудуди минтақаҳои махсус ҳифзшаванда, ба истиснои мамнӯъгоҳ ва парваришгоҳ анҷом дода шуда бошад, пас кирдор бояд тибқи м. 232 ва 236 КҶ ҚТ банду баст карда шавад.

Ҳангоми банду бастии ҷиноятҳо дар доираи м. 236 Кодекси ҷиноятӣ, судҳо бояд дар хотир дошта бошанд, ки агар шахси гунаҳкор дар қаламрави мамнӯъгоҳ ё мамнӯъгоҳи ҳайвоноти ваҳшӣ шикори ғайриқонунӣ ё истехсоли ғайриқонунии ҳайвоноти обиро содир кунад, амали ӯ бояд танҳо тибқи м. 230 ё 232 КҶ ҚТ баҳогузорӣ шавад. Агар шикори ғайриқонунии ҳайвонот дар ҳудуди минтақаҳои махсус муҳофизатшаванда, ба истиснои мамнӯъгоҳ ва парваришгоҳи олами ҳайвонот, дар сурати мавҷуд будани аломатҳои дигари ҷиноят ҷавобгари тибқи м. 230 ё 232 КҶ ҚТ ба вуҷуд меояд.

Барои таҳлили муқоисавии шикор чунин аломатҳои онро ҷудо кардан мумкин аст: а) шикор дар ҷойҳои мамнӯъ (м. 208 КҶМ ҚТ) ва шикор дар ҳудуди мамнӯъгоҳ, парваришгоҳ ё минтақаи офатҳои экологӣ ё минтақаи фавқулоддаи экологӣ (моддаи 232 КҶ ҚТ); б) шикор бо асбобҳо ва усулҳои мамнӯъ (қ. 2 м. 208 КҶМ ҚТ) ва шикор бо истифода аз воситаи нақлиёт ё ҳавопаймо, моддаҳои тарканда, газҳо ё дигар усулҳои қатли оммавии паррандагон ва ҳайвонот (м. 232 КҶ ҚТ); в) нобуд кардани намудҳои нодир ва нобудшавандаи ҳайвонот (м. 207 КҶМ ҚТ) ва шикори ғайриқонунӣ нисбат ба паррандаҳо ва ҳайвонот, ки истихроҷи онҳо қомилан манъ аст (м. 232 КҶ ҚТ); г) расонидани зарари қалон (м. 232 КҶ ҚТ).

1) Ҷудо кардани шикор дар ҷойҳои мамнӯъ (м. 208 КҶМ ҚТ) ва шикор дар ҳудуди мамнӯъгоҳ, мамнӯъгоҳ ё минтақаи офатҳои экологӣ ё минтақаи фавқулоддаи экологӣ (моддаи 232 КҶ).

Ҳангоми қабули қарор дар бораи “мақом”-и ҷои ҷиноят бояд ин мафҳумҳои мамнӯъгоҳ, парваришгоҳ ё минтақаи офатҳои экологӣ ё минтақаи фавқулоддаи экологӣ

ба назар гирифта шаванд. Ин номгӯ мукамал аст ва ба тафсири васеъ ниёз надорад. Дар натиҷа, шикор дар ин ҳудудҳо ҷавобгарии ҷиноятиро ба вучуд меорад.

Ҷавобгарии маъмурӣ барои шикор дар ҷойҳои мамнӯъ, ки шикор бо қоидаҳои шикор иҷозат дода нашудааст (яъне ҷойҳои, ки шикоргоҳ нестанд), ба истисноӣ ҷорӣ карда мешавад. Ҷамъаҳои ҳудудӣ дар боло нишон дода шуда, ба миён меояд. Тибқи тартиботи маъмурӣ шикор дар боғҳои миллӣ, боғҳои ботаникӣ, минтақаҳои сабз, ҷангалҳои гуруҳӣ яқум ҷазо дода мешавад. Ҷамъаҳои, ин номгӯ заминҳои шаҳракҳо, заминҳои табиноти кишоварзӣ то охири ҷамъоварии маҳсулот, саноат ва нақлиёт, минтақаҳои ҳифзи санитарии корхонаҳои саноатӣ, минтақаҳои муҳофизатии кубурҳои магистралӣ, хатҳои алоқа, тасмаҳои фурудгоҳ, атрофҳои ҳифзи санитарии истироҳатгоҳҳо, парвариши моҳӣ, ҳудудҳои қисмҳои ҳарбӣ, объектҳои обе, ки ҳамчун ёдгориҳои табиӣ эътироф шудаанд ва ғайраҳо дар бар мегирад. Ҷамъаҳои тариқ, қонун асосҳои ҷудо намудани ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноятиро дар асоси аломати аввал ба таври возеҳ баён кардааст. Дар натиҷа, масъалаи ба намуди дахлдори ҷавобгарӣ кашидани шахс вобаста аз маҳалли шикори ғайриқонунӣ бояд ягона ҳал карда шавад.

2) Шикор бо асбобҳо ва усулҳои манъшуда (м. Қ. 2 м. 208 КҶМ ҚТ) ва шикор бо истифодаи воситаи нақлиёт ё ҳавопаймо, аз маводи тарканда, газҳо ё дигар усулҳои қатли оммавии паррандагон ва ҳайвонот (моддаи 232 ҚЧ ҚТ).

Номгӯи асбобҳо ва усулҳои манъшудаи шикор, ки истифодаи онҳо ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида мешавад, дар м. 26 Қонуни ҚТ “Дар бораи шикор ва хоҷагии шикор” пешбинӣ шудааст, инҳо дохил мешаванд: Ба усул ва олати манъшудаи шикор мансубанд: ба кор бурдани усул ва олати шикорӣ, ки дар натиҷаи истифодаи онҳо муайян кардани намуди ҳайвони шикоргардида имконнопазир гашта, хатари шикори намудҳои ҳайвоноти ваҳшии шикорашон манъшуда вучуд дорад; истифодаи силоҳи ҷангӣ ва лавозимоти он; истифодаи асбобҳои нурафкан (равшанидиҳанда), маводи тарканда, доруҳои заҳронокӣ кимиёвӣ, ширеш ва ҷох; гузоштани дому қапқонҳои, ки дасту по ва гардани ҳайвонро мефишуранд, аз ҷумла барои шикори хирсу гург, силовсину қашқалдоқ ва рӯбоҳ; шикор кардан бо истифода аз ҷарҳбол, нақлиёти автомобилӣ ва барфрав; истифодаи дастгоҳҳои барқӣ (электрошок).

Дар баробари ин, ба олати барои шикор иҷозатдодашуда инҳо дохил мешаванд: силоҳи оташфишон бо тири мувофиқ, ки махсус барои шикор пешбинӣ шудааст; банду дом барои ба тарзи анъанавӣ дошта гирифтани тазарв ва қабул бедона; қапқонҳо барои шикори суғур ва ҳайвони дарранда, ба шарте ки ҳайвон зинда монад ва осеб набазад ё зуд кушта шавад; паррандаҳои шикорӣ сағҳои шикорӣ.

Ҷамъаҳои тариқ, аз таҳлили ин аломатҳои ба ҳам алоқаманд маълум мешавад, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ бояд дар ҳолатҳои дар банди «б»-и қисми 1 моддаи 232 ҚЧ ҚТ зикршуда ҳангоми истифодаи нақлиёт ё ҳавопаймо, тарқиш, баҳои дахлдор аз ҷониби қораманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба миён меояд.

3) Барои нобуд кардани ҳайвоноти набототи нодири ба Китоби Сурхи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохилшуда, ки таҳти хатари нестшавӣ қарор доранд ё нобуд кардани ҷойи тухмгузорӣ, тухм, лона ва иншооти дигар ё содир намудани кирдорҳои дигаре, ки метавонанд боиси несту нобуд, ҳалокат, камшумор шудан ё ҳалалдор шудани муҳити зисти ҳайвонот ва наботот гарданд ё кирдорҳои, ки бо сабаби риоя накардани шартҳои шикору истифодаи ҷунин ҳайвонот ва наботот содир шудаанд, моддаи 207 КҶМ ҚТ ҷавобгарии маъмурӣ пешбинӣ намудааст. Шикори ғайриқонунӣ паррандагон ва ҳайвонот, ки шикори онҳо қомилан манъ аст, дар асоси моддаи 232 ҚЧ ҚТ мавриди ҷазои ҷиноятӣ қарор дода мешавад. Мувофиқи моддаи 63 Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳифзи муҳити зист” растанӣ ва ҳайвоноте, ки ба Китоби Сурх дохил карда шудаанд, бе истисно

аз истифодаи хочагидорӣ ва истифодаи дигар гирифта мешаванд. Фаъолияте, ки боиси кам шудани ин намуди растанӣ ва ҳайвонот, бадшавии вазъи муҳити сукувати онҳо мегардад, манъ мебошад.

Барои шикори ғайриқонунии ин паррандаҳо ва ҳайвонот тибқи банди «в» қ. 1 м. 232 ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар карда мешавад. Аммо, бо ворид намудани моддаи. 207 дар КҲМ ҚТ, ки ҷавобгариро барои нест кардан, инчунин забти ҳайвоноти ба Китоби Сурх номбаршударо бе иҷозати дахлдор пешбинӣ мекунад, дар бораи доираи ин моддаҳо савол ба миён меояд.

Ҳамин тавр, аз таҳлили м. 210 КҲМ ҚТ чунин бармеояд, ки ҷавобгарии маъмурӣ барои амалҳои зерин ба вуқӯъ меояд: риоя накардани тартиботи муқарраргардидаи ҷамъоварӣ, харид, интиқол, қабул ва фурӯши объектҳои олами ҳайвоноту наботот ва маҳсулати онҳо, мева, қисмҳо ва маҳсулоти онҳо, нигоҳдорӣ ва истифодаи воситаҳои ҳифзи растанӣ, моддаҳои афзоишдиҳандаи онҳо, нуриҳои маъданӣ ва дигар моддаҳо, ки ба объектҳои олами ҳайвоноту наботот зарар мерасонанд. Ҳамзамон, як қатор амалҳо аз рӯйхати дар боло овардашуда, ба монанди нобудкунӣ, хариди ҳайвонот, ки ба Китоби Сурхи ҚТ дохил карда шудаанд, инчунин ҳалалдор кардани маҳалли онҳо ҷазои ҷиноятӣ доранд. Ҳамин тавр, аз ҷумла, ҷавобгарии ҷиноятӣ ба миён меояд:

- тибқи м. 230 ва 232 КҶ ҚТ ҳангоми нобуд кардан ва забти ҳайвонот (аз ҷумла ҳайвоноти обӣ), ки ба Китоби Сурхи ҚТ шомил шудаанд, ки дар ҳолати озодии табиӣ қарор доранд;

- тибқи м. 233 Кодекси ҷиноятӣ дар ҳолати нобуд кардани макони зисти организмҳои, ки ба Китоби Сурхи ҚТ шомил карда шудаанд. Ин масъалаеро ба миён меорад, ки дар кадом ҳолатҳо м. 207 КҲМ ҚТ ва дар кадом ҳолат моддаҳои КҶ ҚТ татбиқ карда мешавад? Забт ё нобуд кардани ҳайвонотро, ки ба Китоби Сурхи ҚТ шомил шудаанд, ҳамчун зарари калон ба объектҳои олами ҳайвонот ҳисобида мешавад. Дар натиҷа, ба даст овардан ва нобуд сохтани онҳо ҳавфи афзояндаи ҷамъиятиро ба миён меорад, бинобар ин, чунин амалҳо бояд ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ ва ҷавобгарӣ бо назардошти вазнинии ҷиноят, бо моддаҳои қонуни ҷиноятӣ арзёбӣ карда шаванд.

Ҳамин тариқ, он кирдорҳои, ки дар ин ҳолат бо қонунгузориҳои ҷиноятӣ (нобудкунӣ, харид) алоқаманданд, бояд аз диспозитсияи моддаи 207 КҲМ ҚТ хориҷ карда шаванд.

Ҳамзамон, дар амал, ҳолатҳои дигари амалҳои, ки қоидаҳои муқарраршударо нисбат ба объекти олами ҳайвонот, ки ба Китоби Сурхи ҚТ шомил шудаанд, ҷорӣ мекунанд, ки барои онҳо ҷавобгар ҷавобгарии маъмурӣ ҷалб кардани шахсони гунаҳгор бо назардошти он ки дар натиҷаи шикори онҳо, ин ҳайвонот нобуд карда намешаванд ва аз зист хориҷ карда намешаванд, кифоя аст. Чунин кирдорҳо бояд инҳоро дар бар гиранд: амалҳои, ки метавонанд боиси марг, коҳиш ёфтани шумора ва ё вайрон шудани зисти ҳайвонот дар Китоби Сурхи ҚТ воридшуда, ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, харид, фурӯш, фиристодани ҳайвонот ё растаниҳои номбурда, онҳо маҳсулот, қисмҳо ё ҳосилаҳои бе иҷозати дахлдор ва ғайра.

Дар айни замон, бояд дар назар дошт, ки амалҳои, ки метавонанд боиси марг, кам шудани саршумор ё вайрон кардани макони ҳайвонот мегарданд, ки ба Китоби Сурхи ҚТ дохил карда шудаанд, бояд танҳо дар сурате ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҳисобида шаванд, ки агар ин оқибатҳои болозир ба амал наоянд. Агар дар натиҷаи содир кардани онҳо зарари воқеӣ расонида шавад (масалан, макони зисти ин ҳайвонот нобуд карда шавад), пас ҷавобгарии ҷиноятӣ бояд тибқи моддаҳои дахлдори КҶ ҚТ татбиқ карда шавад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, таҳрири нави м. 207 КҲМ ҚТ, ки дар навбати худ мушкилоти имконпазирро дар фарқияти ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноятӣ барои шикори ғайриқонунӣ пешгирӣ мекунад, пешниҳод карда мешавад:

Тибқи м. 207 КҲМ ҚТ “нигоҳ доштан, ҷамъоварӣ, харид, фурӯш ё иваз кардани намудҳои нодир ва нобудшавандаи ҳайвонот ва растаниҳои ба Китоби Сурхи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохилшуда ё маҳсулоти онҳо, қисмҳо ё ҳосилаҳои онҳо, ки бо шартномаҳои байналмилалӣ ҳифз карда мешаванд, бидуни иҷозати дахлдор ё вайрон карда тартиби дигари муқарраршуда, инчунин содир кардани амалҳои, ки метавонад боиси марг, кам шудани шумора ё вайрон кардани макони ин ҳайвонот ё марги чунин растаниҳо гардад, ...”.

Ҳамин тариқ, агар амали шахси гунаҳгор шикор (яъне пайгирӣ, таъқиб ба мақсади тӯма) барои ҳайвонот ва паррандагон, ки дар ҳолати озодии табиӣ қарор доранд, шикор карданашон қомилан манъ аст (аз ҷумла ҳайвонҳои, ки ба Китоби Сурх дохил карда шудаанд), пас ин шахс тибқи банди “в” қ. 1 м. 232 КҲ ҚТ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қасдида мешавад.

Ба гуруҳи дуҷумла ҷиноятҳои марбут ба шикори ғайриқонунӣ ҷиноятҳои дигаре низ шомиланд, ки ҷавобгарии онҳоро меъёрҳои фаслҳо ва бобҳои дигари КҲ ҚТ пешбинӣ кардаанд. Шикори ғайриқонунӣ бояд аз ҷиноятҳо ба муқобили моликият фарқ карда шавад. Ҳангоми ҷудокунии шикори ғайриқонунӣ аз ҷиноятҳо ба муқобили моликият бояд мафҳуми захираҳои шикор муайян карда шавад. Захираҳои шикор ҳамчун ширхӯрон ва паррандагон дар ҳолати озодии табиӣ қарордошта фаҳмида мешаванд.

Ҳамин тариқ, тағйир ёфтани моҳияти иҷтимоӣ иқтисодии предмети таҷовуз хусусиятҳои ҳуқуқии амали содиршударо ба таври назаррас тағйир медиҳад. Агар предмети ҷиноят аз категорияи ашёи табиӣ ба категорияи моликият «ҳаракат» кунад, пас кирдор бояд ҳамчун таҷовуз ба моликияти давлатӣ ё хусусӣ банду баст карда шавад.

Дар доираи масъалаи баррасишаванда шикори ғайриқонунӣ бояд аз экотсид (м. 400 КҲ ҚТ) ҷудо карда шавад. Экотсид яъне аз ҷиноятҳои зидди сулҳ ва амнияти инсоният мебошад, ки масъулияти содир кардани он дар м. 400 КҲ ҚТ пешбинӣ гардидааст. Экотсид ҳамчун несту нобудкунии оммавии наботот ё ҳайвонот, захролудшавии атмосфера ё захираҳои об, инчунин содир намудани амалҳои дигаре, ки метавонанд боиси фалокати экологӣ шаванд, муайян карда мешавад.

Ҷудокунии чунин кирдор, ба монанди қатли оммавии олами ҳайвонот ҳамчун таҳдиди эҳтимолӣ ба амнияти башарият, ба назари мо қомилан асоснок менамояд. Қолиб аст, ки аз нуқтаи назари муайян кардани объекти таҷовузи ҷиноятӣ таносуби шикори ғайриқонунӣ ва экотсид дар робита ба қатли оммавии олами ҳайвонот мебошад.

Фарқи асосии байни экотсид ва ҷиноятҳои экологӣ ба объекти навъӣ ва мавҷудияти имконияти объективии сар задани фалокати экологӣ ҳамчун натиҷаи ягонаи қонунӣ ва таҳдидомез асос ёфтааст [5, с.12].

2. Ҷудо намудани шикори ғайриқонунӣ ва дуздии амволи дигарон бо он фарқ менамояд, ки ки амалҳои шахсони гунаҳгор дар шикори ғайриқонунӣ, сайди ҳайвоноти обӣ аз ҷониби корхонаҳо ва ташкилотҳои гуногун дар обанборҳои махсус нигоҳдоришаванда ё мусодираи моҳӣ, ҳайвоноти обии гирифтаи ин ташкилотҳо ё ҳайвоноти ваҳшӣ, паррандагон, ки дар ниҳолхонаҳо, дар қафасҳои кушод ҷойгиранд, ба сифати дуздии молу мулки дигарон банду баст карда мешавад.

Дар фарқони таҳлили параграфи мазкур ҳулосаҳои зеринро метавон пешниҳод кард:

1. Чинойт ва ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дорои хавфи чамъиятӣ буда, вобаста ба дараҷаи хавфи чамъиятии худ фарқ менамоянд;

2. Чудо намудани шикори ғайриқонунӣ аз ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки бо вайрон кардани қоидаҳои шикор алоқаманд аст, аз мавҷуд (набудани) аломатҳои дахлдори криминогении дар қ. 1 м. 232 КҶ ҚТ пешбинишуда иборат аст;

2. Шикори ғайриқонунӣ бояд аз таркибҳои мучовир чудо карда шавад, ки онҳоро ба ду гуруҳ тақсим кардан мумкин аст: а) чинойтҳои экологӣ (моддаҳои 230, 236 КҶ ҚТ); б) чинойтҳои дигаре, ки ҷавобгарии онҳо бо меъёрҳои дар дигар фаслҳо ва бобҳои дигари КҶ ҚТ пешбинишуда муқаррар карда шудааст (боби 26, м. 400 КҶ ҚТ).

3. Чудо кардани шикори ғайриқонунӣ аз чинойти пешбинишудаи м. 230 КҶ ҚТ, бояд дар асоси предмети чинойт анҷом дода шавад. Бояд дар назар дошт, ки ҳайвоноти обӣ ин организмҳои обӣ мебошанд, ки тамоми ҳаёташон дар об мегузарад. Бо назардошти чунин равиш, шикори ҳайвоноте, ки зисташон бо об алоқаи ногусустанӣ дорад, бояд тибқи қ. 1 м. 230 КҶ ҚТ банду баст карда шавад. Ҳамзамон ин мавқеъ бо он тасдиқ карда мешавад, ки тибқи қонунгузории амалкунанда, ин намудҳои ҳайвонот ба захираҳои шикор тааллуқ надоранд.

4. Шикори ғайриқонунии дар минтақаи махсус ҳифзшаванда (банди “в”, қ. 1 м. 232 КҶ ҚТ) бояд аз Вайрон кардани низоми ҳудудҳо ва объектҳои табиӣ махсус ҳифзшаванда (м. 236 КҶ ҚТ) чудо карда шавад. Дар ин ҳолат, м. 232 КҶ ҚТ дорои хусусиятҳои иловагии махсус мебошад, ки кирдорро тавсиф мекунанд, яъне амалҳои чинойткорон мушаххас карда мешаванд, яъне шикор дар ҳудуди мамнӯъгоҳ ё парваришгоҳ анҷом дода мешавад.

Адабиёт

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: UQL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.10.2022).

2. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: UQL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.10.2022).

3. Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳудудҳои табиӣ махсуси муҳофизатшаванда” аз 26 декабри соли 2011, №788. Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2011, №12, мод. 852; Қонуни ҚТ аз 27.11.2014 с., № 1159.

4. Административное право: учебник / под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. – М.: Юристъ, 2001. – 456 с.

5. Греченкова О.Ю. Экоцид как преступление против мира и безопасности человечества: автореф. дис... канд. юрид. наук / О.Ю. Греченкова. Краснодар, 2007. – 26 с.

6. Жевлаков Э.Н. Экологические правонарушения и ответственность. - М., 1997. – 80 с.

7. Ильина Е.П. Незаконная добыча (вылов) водных биологических ресурсов по материалам Камчатского края: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ильина Елена Петровна. – Москва, 2014. – 223 с.

8. Кульков В. Разграничение административной и уголовной ответственности за незаконное заюггье рыбной ловлей // Сов.юстиция. 1970. № 14. – С. 10-16.

9. Марцев А.И. Общие вопросы учения о преступлении. – Омск, 2000. – 135 с.

10. Перевертайлова Л. С. Административная ответственность за нарушение шавил рыболовства и охраны рыбных запасов. Автореф. дне. ...канд. юрид. наук: – Тюмень, 1999. – 177 с.

11. Петров В.В. Экологическое право России. - М., 1996. – 557 с.
12. Петров В.В. Экология и право. - М., 1981. – 224 с.
13. Плешаков А.М. Уголовно-правовая борьба с экологическими преступлениями: теоретический и прикладной аспект: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / Плешаков Александр Михайлович. – Москва, 1994. – 193 с.
14. Якуба О.М. Административная ответственность. – М., 1972. – 152 с.

ОТДЕЛЕНИЕ БРАКОНЬЕРСТВА ОТ СОПУТСТВУЮЩИХ ФОРМИРОВАНИЙ И АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

ШАРИПОВ ТАКДИРШОХ,

доктор юридических наук, профессор
кафедры уголовного права и противодействия коррупции
Таджикский национальный университет.

734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

ХОМУШОВ ИЛХОМ ИСЛОМОВИЧ,

соискатель кафедры уголовного права и противодействия коррупции
Таджикский национальный университет.

734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Вопросы, связанные с ограничением преступлений от административных правонарушений, часто возникают в судебно-следственной практике. В таких случаях требуется установить и юридически закрепить точное соответствие между признаками совершенного деяния и составляющими признаками преступления, предусмотренными нормами уголовного закона, иными словами, требуется правильная квалификация состава преступления. действовать. Большое значение для точной классификации имеет рассмотрение вопросов отличия составов правонарушений, относящихся к одному и тому же виду смежных правонарушений. При изучении уголовных дел о незаконной охоте и постановлений судов по данной категории дел установлено, что больше проблем в практической деятельности правоохранительных органов возникает из-за вопросов отличия преступления от административного правонарушения. . В статье авторы всесторонне проанализировали вопросы отличия преступления незаконной охоты от иных преступлений, а также отдельных административных правонарушений, опираясь на научную литературу и законодательство, которые имеют большое значение в контексте состава преступления незаконной охоты.

Ключевые слова: преступление, правонарушение, административное правонарушение, экологические преступления, охота, незаконная охота, предупреждение преступлений, уголовная ответственность, незаконная охота на гидробионтов, экоцид.

SEPARATION OF POACHING FROM RELATED FORMATIONS AND ADMINISTRATIVE OFFENSES

SHARIPOV TAKDIRSHOH,

Doctor of Law, Professor
of the Department of Labor Law and Anti-Corruption
Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17 Rudaki Ave.

KHOMUSHOV ILKHOM ISLOMOVICH,

applicant of the Department of Labor Law and Anti-Corruption
Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17 Rudaki Ave.

Issues related to distinguishing crimes from administrative offenses often arise in judicial and investigative practice. In such cases, it is required to establish and legally strengthen the exact

correspondence between the signs of the committed act and the constituent signs of the crime provided for in the norms of the criminal law, in other words, it requires the correct classification of the act. Consideration of the issues of the difference of offenses related to the same type of adjacent offense is of great importance for the precise classification. During the study of criminal cases on illegal hunting and the judgments of the courts in this category of cases, it is determined that more problems in the practical activity of law enforcement agencies occur due to the issues of the difference between a crime and an administrative offense. In the article, the authors have fully analyzed the issues of the difference between the crime of illegal hunting and other crimes, as well as separate administrative offenses, based on the scientific literature and legislation, which are of great importance in the context of the crime of illegal hunting.

Keywords: *crime, offense, administrative offense, environmental crimes, hunting, illegal hunting, crime prevention, criminal liability, illegal hunting of aquatic animals, ecocide.*

УДК: 342

**ОИД БА МАФӢУМИ «АМНИЯТИ ИҚТИСОДИӢ» ӢАМЧУН ОБЪЕКТИ
ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ**

НЕМАТОВ АКМАЛ РАУФӢОНОВИЧ,

доктори илмӢои ӢуқуқшиносӢ, дотсенти

Академияи миллии илмӢои Тоҷикистон.

734025, Ӣумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони РӯдакӢ, 33.

Тел.: (+992) 931-12-11-88. E-mail: anematov@rambler.ru

НОСИРОВ АЛИШЕР САИДБЕКОВИЧ,

унвончӯи Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ӣумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ӣумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. С. Носир, 33.

Тел.: (+992) 904-58-88-48. E-mail: aalisher.nosirov94@mai.ru

Соҳаи иқтисодиёт дар миёни соҳаҳои дигари ҷамъиятӣ муҳим арзёбӣ гардида, заминаи ташаккул ва рушди тамоми самтҳои ҳаёти давлатию ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Рушди ботадрич ва таъмини устувори иқтисодиёт бо таъмини амнияти он алоқамандии зич дорад. Амнияти иқтисодӣ дар шароити муосир аз ҷумлаи категорияҳои маҳсуб меёбад, ки мазмунӣ васеъ дошта, воситаи муҳимтарини таъмини рушди иқтисодиёти кишвар эътироф гардида, дар ин замина ба мустаҳкамӣ соҳаҳои дигари ҷомеа мусоидат менамояд. Категорияи мазкур яке аз масъалаҳои муҳимтарини таҳқиқоти илмӣ ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Дар мақолаи мазкур мафҳум ва моҳияти амнияти иқтисодиёт аз нигоҳи ҳуқуқӣ баррасӣ гардида, дар он андешаҳои муаллиф баён гардидааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, амнияти иқтисодӣ, ҳадафҳои стратегӣ, Истиқлоли давлатӣ, манфиатҳои миллий, амнияти миллий, таҳдидҳо, вазифаҳои давлатӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ.

Яке аз соҳаи муҳим ва асосии рушду инкишофи кишварҳои мутамаддин, ки амнияти он ба низоми умумии амнияти миллии кишварҳо шомил мегардад, ин соҳаи иқтисодиёт мебошад. Дар воқеъ, ҷомеа ва давлатҳои муосирро бо тавачҷуҳ нисбати соҳаи иқтисодиёт ва рушди он тасаввур кардан имконнопазир аст. Ӣунки, соҳаи мазкур заминаи муҳимтарини устуворӣ, рушд ва ниғаҳдории соҳаҳои дигари ҷамъиятӣ ва давлатӣ буда, дар маҷмӯъ асоси рушди давлат ва иҷрои босамари вазифа ва ҳадафҳои муайянгардида маҳсуб меёбад.

Соҳаи иқтисодиёти Ӣумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ботадрич рушд ёфта, аз устувор гардидани соҳаи мазкур шаҳодат медиҳад. Бояд таъakkур дод, ки тибқи нишондодҳои омории кишвар дар соли 2021 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 22,0 %, шумораи субъектҳои хоҷагидор 5,5 % ва гардиши савдои хориҷӣ бо мамлакатҳои шарикони асосӣ дар соли 2021 39,5 % афзоиш ёфтааст [6, С. 12, 56, 101]. Тавре аз маълумотҳои омории зикршуда бар меояд, бо вучуди мушкилиҳои ҷойдошта, ки дар аксари минтақаҳои ҷаҳон ба назар мерасанд (аз қабилӣ паҳнгардии бемории COVID-19, ки дар натиҷаи он маҳдудиятҳои муайян, аз ҷумла дар соҳаи иқтисодиёт қорӣ гардиданд, амалиётҳои ҳарбӣ дар баъзе кишварҳо, ки таъсири онҳо ба иқтисодиёти Ӣумҳурии Тоҷикистон бараъло мушоҳида мегардад) соҳаи иқтисодиёти Ӣумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи назаррас рушд гардидааст. Ӣунин тамоюли рушди иқтисодиёти кишвар далолат менамояд, ки амнияти он низ ҳамаҷониба таъмин карда шуда, вазифа ва ҳадафҳои иқтисодии муайянгардида ба таври дахлдор амалӣ карда шаванд.

Масъалаи амнияти иқтисодӣ ва таҳқиқу таҳлили он асосан аз солҳои охири мавҷудияти ИҚШС ва касби Истиқлоли давлатии Ӣумҳурии Тоҷикистон мувофиқ меояд. Ӣунки, дар ин марҳилаҳои низоми иқтисодии ҷомеа ва давлат тағйир гардида,

тахдид ва хатарҳо ба соҳаи иқтисодиёти кишвар афзун гардид. Махсусан, солҳои аввали бадастоварии Истиқлоли кишвар, ки дар Тоҷикистон бухрони сиёсӣ, аниқтараш ҷанги шаҳрвандӣ сар зад, дар баробари хатарҳо эҷод гардидан ба дигар соҳаҳо, ҳамчунин таъсири ҷиддӣ ба соҳаи иқтисодиёти кишвар расонид. Ба таври дигар, бухрони мазкур иқтисоди кишварро ҷандин солҳо ба қафо кашонд. Тибқи маълумотҳо дар натиҷаи ин бухрони сиёсӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 10 млрд диллари ИМА (бо қурби он вақт) зарар расонида шудааст [13], ки таъсири он солҳо эҳсос мегардид.

Дар шароити муосир соҳаи иқтисодиёт аз ҷумлаи соҳаҳои афзалиятнок ба шумор рафта, ҳадафҳои стратегияи айни ҳол дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошташуда дар иртибот соҳаи мазкур мебошанд. Яъне, баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, бадастоварии истиқлоли энергетикӣ ва саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафҳои стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи муосир ба ҳисоб мераванд, ки асосан ҷанбаи иқтисодӣ доранд ва асоси рушди тамоми соҳаҳои ҷумҳури дар шароити имрӯза маҳсуб меёбанд.

Дар алоқамандӣ бо ин, қайд кардан мумкин аст, ки рушди соҳаи иқтисодиёт, дастгирии он ва амалисозии тадбирҳои дахлдори муайянгардида дар соҳаи зикршударо бе таъмини амнияти он тасаввур кардан ғайриимкон аст. Яъне, таъмини амнияти иқтисодии кишвар ҳамчун масъалаи муҳим боқӣ мондааст ва бо назардошти ташаққул ёфтани зухурот ва падидаҳои мухталиф, ки метавонанд дар шаклҳои нав рушди ботадричи иқтисодиётро ҳалалдор намояд, аҳамиятнок гардидааст.

Бояд таъкид кард, ки амнияти иқтисодӣ мафҳумест, ки хусусияти серҷабҳа дошта, заминаи муҳимтарини рушди дигар соҳаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ маҳсуб меёбад. Дар заминаи таъмини он рушди соҳаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҳарбӣ ва ғ. таъмин мегардад. Мафҳуми амнияти иқтисодӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011, №721 муқаррар гардидааст, ки тибқи он «амнияти иқтисодӣ – вазъи муҳофизатии иқтисодиёти милли аз шароит, раванд ва омилҳои дохиливу берунӣ, ки рушди устувор ва истиқлоли иқтисодиро зерӣ хатар мегузорад» [1].

Дар воқеъ амнияти иқтисодӣ қисмати таркибии амнияти миллии кишварро ташкил дода, моҳиятан ҳолати муҳофизатии соҳаи мазкурро ифода мекунад. Қайд намудан ба маврид аст, ки дар муайян намудани мафҳуми амнияти иқтисодӣ мавқеи марказиро истилоҳи «амният» ишғол мекунад. Истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ дар шакли «бехатарӣ» низ истифода мегардад, ки мазмунан таҳти Ҳимоя қарор доштан, дар ҳолати амн будан, нигоҳ доштан аз таҳдиду хатарҳо ва ғ.-ро ифода мекунад. Мафҳуми «амният» дар фарҳанги забони русӣ ҳамчун «ҳолате, ки дар доираи он хатар ба ягон кас ва ё чиз таҳдид намекунад» ё ин ки «набудани хатар, ниғаҳдорӣ ва эътимодият» муайян гардидааст [12, С. 67]. Дар дигар сарчашма бошад, зеро мафҳуми амният – ҳимояи манфиатҳои қонунӣ ҳаётан муҳимми объекти аз таҳдидҳои манфии дохилӣ ва беруна меноманд, ки шароити муносиби амал ва имкони рушди устувори онро дар оянда таъмин менамояд муайян шудааст [11, С. 6].

Амнияти иқтисодӣ дар шароити муосир аз муҳимияти хос бархурдор аст, ки ифодагари таъиноти он аст. Муҳимияти он дар якҷанд маҳаққо таҷассум меёбад. Пеш аз ҳама, амнияти иқтисодӣ баҳри ҳимояи манфиатҳои милли равона мегардад. Тавре зикр гардид, амнияти иқтисодӣ ҷузъи таркибии амнияти миллии кишвар буда, ба мазмуни умумӣ соҳаи мазкурро аз ҳама гуна таҳдид ва хатарҳои мавҷуда ҳифз мекунад. Амнияти иқтисодиро ҳамчун асос ва ё пойи амнияти милли низ эътироф намудаанд, ки аз муҳимияти он кишвар гувоҳӣ медиҳад [4, С. 10]. Ҳамчун қисми ҷудонашавандаи амнияти милли будани амнияти иқтисодӣ, ифодагари он аст, ки дар заминаи он ҳимояи

манфиатҳои миллӣ таъмин карда мешавад. Мушаххасан бошад, амнияти иқтисодӣ ба ҳимояи манфиатҳои иқтисодии шахс, ҷомеа ва давлат мусоидат менамояд. Чуноне И.В. Сафоник иброз менамояд «амният иқтисодӣ на танҳо яке аз қисмҳои муҳимми тамомияти низоми амнияти миллӣ ҳамчун маҷмуи ҳимояи манфиатҳои миллӣ фаҳмида мешавад, ҳамзамон шартӣ ҳалқунандаи риоя ва амалисозии манфиатҳои миллиро ифода менамояд» [14, С. 63]. Айнан чунин андеша, махсусан «ҳимояи манфиати давлат» ҳамчун асоси амнияти иқтисодӣ аз ҷониби олимоне чун И.Я. Богданов [3], Д.В. Гордиенко [7] ва ғ. дастгирӣ ёфтааст.

Дигар муҳиммияти амнияти иқтисодӣ дар он ифода мегардад, ки он заминаи муҳимтарини рушду устувории соҳаҳои ҷамъиятӣ будани он ба ҳисоб меравад. Бояд гуфт, ки сатҳи амнияти иқтисодӣ метавонад, ки ба сатҳи рушдҳои соҳаҳои дахлдори ҷамъиятӣ таъсири ҷиддӣ расонад. Махсусан, сатҳи пасти таъмини амнияти иқтисодӣ метавонад, ки ба сифати пасти таъмини ҳимояи аҳоли ва давлат дар дигар соҳаҳо, аз ҷумла соҳаҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, ҳуқуқӣ, тандурустӣ ва ғ. оварда расонад. Мушаххасан бошад, амнияти иқтисодӣ заминаи асоситарини рушди соҳаи иқтисодии мамлакат ба шумор рафта, шароити мусоиди иҷрои вазифаҳоро дар соҳаи мазкур фароҳам меоварад.

Амнияти иқтисодӣ метавонад, ки амалшавии вазифа ва ҳадафҳои дар назди давлат гузошташударо таъмин намояд. Чуноне, баён гардид, ҳадафҳои стратегие, ки дар шароити муосир дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шудаанд, асосан хусусияти иқтисодӣ дошта, марбут ба соҳаи мазкур аст. Бинобар ҳамин, сатҳи пурра ва комили таъмини амнияти иқтисодии кишвар сабаби ба таври самаранок амалигардиши ҳадафҳои стратегии кишвар мегардад.

Баландгардиши сатҳи эътимоди тамоми қишрҳои ҷамъиятӣ ба соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз қабилӣ соҳаи иқтисодии кишвар аз ҷумлаи муҳиммияти дигари амнияти иқтисодӣ мебошад. Устувории амнияти иқтисодӣ метавонад, ки ба амалишавии муносиби ҳуқуқи манфиатҳои шахсон дар ҷомеа мусоидат намуда, нисбати соҳаҳои дахлдори ҷамъиятӣ (аз ҷумла иқтисодиёт) боварии комил ҳосил менамоянд. Дар чунин шароит шахсон ҳуқуқҳои худро дар соҳаи иқтисодиёт дар заминаи эътимоди хоса ба соҳаи мазкур амалӣ намуда, саҳми худро дар рушду устувории он мегузоранд.

Амнияти иқтисодӣ шароити қонеъсозии талаботи ҷамъиятиро фароҳам меорад [9, С. 170]. Ин муҳиммият маънии онро дорад, ки дар шароити таъмини пурра ва ҳамаҷонибаи амнияти иқтисодӣ талаботи шахс, ҷомеа ва давлат дар соҳаҳои гуногун қонеъ гардида, ҳар гуна таҳдиду хатарҳо нисбати амалишавии имконот ва манфиатҳои онҳо пешгирӣ ва бартараф карда мешаванд.

Сатҳи амнияти иқтисодӣ воситаи муҳимтарини муаррифии кишвар дар сатҳи байналмилалӣ аст. Нуфузи кишвар, хусусан мартабаи соҳаи иқтисодиёт аз сатҳи таъмини амнияти он вобастагии ногусастанӣ дорад. Бояд гуфт, амалишавии босуботи ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, сармоягузорӣ ба иқтисоди миллӣ ва дигар самтҳо бо сатҳи амнияти иқтисодӣ дар кишвар алоқаманд аст. Масалан, сармоягузориҳои хориҷӣ танҳо дар ҳолати пурра эътимод пайдо намудан ба устуворӣ, махсусан амнияти соҳаи иқтисодиёт сармоягузориҳо ба ин соҳаи кишвар таъмин мекунанд.

Мафҳуми амнияти иқтисодӣ дар сатҳи илми муосир гуногун арзёбӣ гардидааст. Тазаккур додан ҷоиш аст, ки мафҳуми мазкур асосан дар илми иқтисод ва ҳуқуқшиносӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мафҳуми амнияти иқтисодӣ бештар аз нигоҳи иқтисодӣ муайян гардидааст. Чунончи, дар яке аз адабиёти илмӣ бо назардошти хусусиятҳои иқтисодии он оварда шудааст, ки амнияти иқтисодӣ хусусияти сифатии низоми иқтисодиро ифода мекунад, ки имкони дастгирии мусоиди шароити ҳаётии аҳоли, таъмини муносиби рушди хоҷагии халқ тавассути захираҳо, ҳамчунин

амалисозии мутгасили манфиатҳои миллӣ-давлатиро муайян менамояд [5, С. 25]. Тибқи андешаи як қатор муҳаққиқон «амнияти иқтисодӣ – ҳолати муҳофизатии иқтисоди миллӣ аз омилҳо ва равандҳои дохилӣ ва берунӣ, ки онҳо ба рушди муносиб ва истиқлоли иқтисодӣ таҳдидҳоро ба миён меоранд» [8, С. 3].

Муҳаққиқони дигар бар он андешаанд, ки «амнияти иқтисодӣ – ҳолати иқтисодиёт мебошад, ки дар он рушди баланд ва муносиби иқтисодиёт таъмин мегардад; талаботи иқтисодӣ ба таври самаранок таъмин мегардад; назорати давлатӣ ба муомилот ва истифодаи захираҳои миллӣ амалӣ мегардад; манфиатҳои иқтисодии кишвар дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ ҳимоя мегардад» [2, С. 31].

Таҳлилгар Е.Н.Колесникова иброз намудааст, ки «амнияти иқтисодӣ – ин чунин ҳолати субъектони тамоми сатҳи иқтисодиёт мебошад, ки рушди баробари онҳоро дар заминаи назорат ба ҳолат ва истифодаи тамоми намуди захираҳо таъмин менамояд» [9, С. 172].

Як қатор мутахассисон бошанд, мафҳуми амнияти иқтисодиро аз нигоҳи ҳуқуқӣ ва ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ баҳо додаанд. Чунончи, муҳаққиқи рус А.В. Сюсюкина муайян кардааст, ки амнияти иқтисодӣ аз нигоҳи ҳуқуқӣ дар худ ду ҷанбаро фаро мегирад: якум, чунин ҳолати ба танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ дахлдор аст, ки дар доираи он рафтори субъектони ҳуқуқ дар соҳаи истеҳсолот, муомилот, тақсим ва истеъмоли неъматҳои моддӣ ва маънавӣ ба муқаррароти ҳуқуқӣ мувофиқ мебошад; дуюм, ин чунин ҳолати қонунгузори фарогирандаи муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки ҳангоми ҷой доштани он ба талаботи амнияти иқтисодӣ мувофиқат менамояд [15, С. 35].

Мутахассиси илмӣ ҳуқуқи маъмурӣ С.Н. Максимов амнияти иқтисодиро ҳамчун категорияи оммавӣ-ҳуқуқӣ муайян намудааст, ки таҳти он раванди раванди ягонаи ниғадории унсурҳои иқтисодиёти кишвар, яъне нишондодҳои муҳими иқтисодии кишвар нисбати рушди устувори он, мувозинати дохилииқтисодӣ ва берунииқтисодӣ ва тақсими захираҳои иқтисодӣ, набудани камчинӣ ва барзиёдии бучет, ҳимоя аз таҳдидҳои берунӣ, ки тавассути санадҳои ҳуқуқӣ ва расмиётҳои маъмурӣ амалӣ мегарданд, ҳамчунин имкони ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи иқтисодӣ тавассути идоракунии давлатӣ фаҳмида мешавад [10, С. 18].

Бештари муҳаққиқон мафҳуми амнияти иқтисодиро дар алоқамандӣ бо мафҳуми «амният» маҳдуд менамоянд. Аммо, назари дигаре мавҷуд аст, ки мафҳуми мазкурро набояд ба таври мутлақ бо мафҳуми амният маҳдуд кард. Дар баробари ин, амнияти иқтисодӣ бояд аз нуқтаи назари иқтисодӣ низ баҳогузорӣ карда шавад [9, С. 171]. Аз ин нуқтаи назар муайян гардидааст, ки таъмини амнияти иқтисодӣ дар шароите созгор мегардад, ки агар ҳадаф ва вазифаҳои иқтисодии кишвар амалӣ гардида бошанд. Дар сарчашмаҳои илмӣ муайян гардидааст, ки сатҳи таъмини амнияти иқтисодӣ аз фазои иқтисодӣ вобастагии зич дорад. Фазои иқтисодии муносиб ба монанди шароитҳои иқтисодии рушди соҳибкорӣ, мавҷудияти ҳавасмандгардонӣ ба меҳнат, озодии иқтисодӣ ва ғ. метавонад, ки ба таъмини амнияти иқтисодии кишвар мусоидат намоянд.

Фаҳмиши «амнияти иқтисодӣ» дар сарчашмаҳои илмӣ гуногун арзёбӣ гардида, дар умум чунин муайян шудааст:

- ҳолати устувор нисбати омилҳои негативӣ;
- имкони қонеъсозии талабот тавассути иқтисодиёт;
- ҳолати рушди иқтисодиёт;
- ҳолати амалигардии босуботи иқтисодиёт [9, С. 170].

Мафҳуми амнияти иқтисодӣ ду ҷанбаи муҳимро дар худ таҷассум мекунад. Аввалан, амнияти иқтисодӣ хусусияти муҳофизатӣ дорад, ки соҳаи иқтисодиётро аз

ҳама гуна хатар ва таҳдидҳо нигоҳ медорад. Дар воқеъ, таъмини пурраи амниятӣ иқтисодӣ имкони бартараф намудани ҳар гуна таҳдидҳоро дошта, садди роҳи монеагӣҳои сунъӣ ва ғайриқонунӣ дар соҳаи мазкур мегардад. Дуюм, амниятӣ иқтисодӣ сабаби асосии таъмини рушди босуботи иқтисодиёти кишвар мебошад. Танҳо дар шароити таъмини ҳамаҷонибаи амниятӣ иқтисодӣ мумкин аст, ки вазифа ва ҳадафҳои иқтисодии кишвар амалӣ гардида, дар иртибот бо ин инкишофёбии соҳаҳои дигар таъмин карда шавад.

Мафҳуми амниятӣ иқтисодӣ ба мазмуни умумӣ хусусияти комплексиро дар худ таҷассум менамояд. Ин бештар дар алоқамандии он бо тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ифода мегардад. Яъне, сатҳу сифати амниятӣ иқтисодии кишвар ба усутворӣ ва пойдории соҳаҳои дигари ҳаётӣ ҷамъиятӣ таъсиргуздор аст. Вобаста ба ин, қайд намудан мавриди хос аст, ки амниятӣ иқтисодӣ на танҳо шароити созгор барои рушду мустақамии соҳаи иқтисодиёти кишвар фароҳам меоварад, ҳамчунин он ба инкишоф ва тақвияти соҳаҳои ғайрииқтисодӣ низ муҳити солимро муҳаё менамояд. Дар заминаи амниятӣ иқтисодӣ манфиатҳои шахсони алоҳида, соҳаҳои ҳаёти давлатию ҷамъиятӣ таъмин мегарданд.

Дигар ҷиҳати комплексӣ будани амниятӣ иқтисодӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар таъмини он доираи гуногуни иштирокчиён ширкат меварзанд. Барои он, ки амниятӣ иқтисодӣ дар сатҳи зарурӣ таъмин бошад, бояд субъектҳои давлатӣ-ҳокимиятӣ маҳдуд нагардид. Дар ин раванд, институтҳои ҷамъиятӣ, ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ низ нақши фаъол доранд. Чунки, пайдо нагардидани таҳдиду хатарҳо аз ин субъектҳо вобастагии зич дорад. Масалан, вақте, ки шахсони алоҳида ба қочоқи молу маҳсулот даст мезананд, дар чунин ҳолат ба амниятӣ иқтисодии кишвар хатар эҷод мегардад. Бинобар ҳамин, таъмини амниятӣ иқтисодӣ масъулияти ҳамаҷонибаи шахс, ҷомеа ва давлатро тақозо намуда, ба самаранокии пурра ва комили раванди мазкур мусоидат менамояд.

Амниятӣ иқтисодиро ба мазмуни ҳуқуқӣ метавон ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ ва ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ муайян намуд. Амниятӣ иқтисодӣ ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ ифодагари объекти таҳқиқоти илми ҳуқуқшиносӣ ва фарогири раванди муайян мебошад, ки хусусияти мақсаднок дошта, дар умум рушду устувории иқтисодиёти кишварро таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ, амниятӣ иқтисодӣ – ин муҳит, шароит ва фазои солим ва муҳофизатӣ аз ҳама гуна таҳдиду хатарҳои дохилӣ ва хориҷӣ мебошад, ки рушду устувории соҳаро таъмин намуда, ба амалишавии вазифа ва ҳадафҳои давлатӣ мусоидат менамояд. Ба таври мушаххас бошад, амниятӣ иқтисодӣ таъминкунандаи истиқлоли иқтисодии кишвар, кафолати фаъолияти озоди иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ, аз ҷумла иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, ҷимояи манфиатҳои иқтисодии шахс, ҷомеа ва давлат, фазои созгори иқтисодӣ ва умуман рушди босубот ва самараноки иқтисодиёт мебошад, ки дар ин самт ҳолати муҳофизатӣ аз ҳама гуна хавфу хатар ва таҳдидҳо ташкил карда мешавад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011, №721. Маҳзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шакли электронии «Адлия».

2. Безугляк О.С., Бедрина М.В. Экономическая безопасность: методические указания для бакалавров всех направлений, обучающихся по экономическим специальностям // Алтайский государственный университет, кафедра «Международная экономика, математические методы и бизнес-информатика». – Барнаул, 2016.

3. Богданов И.Я. Экономическая безопасность России: теория и практика. — М., 2001.
4. Болва Н.В. Влияние теневой экономики на экономической безопасности: автореф. дисс. ... канд. экон. наук. — Новосибирск, 1998.
5. Бухвальд Е., Гловацкая И., Лазуренко С. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели // Вопросы экономики. — 1994. — №12.
6. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон: январ-декабри соли 2021. — АОНПҚТ, 2022.
7. Гордиенко Д.В. Основы экономической безопасности государства. — М., 2009.
8. Исламова З., Кабдунасова Л. Вопросы экономической безопасности страны: теоретические аспекты // Вестник КазНУ. Серия экономическая. — 2011. — №1 (83).
9. Колесникова Е.Н. Экономическая безопасность: экономика и безопасность // Вестник Нижегородской академии МВД России. — 2013. — №21.
10. Максимов С.Н. Административно-правовое обеспечение экономической безопасности в Российской Федерации: концептуальные и методологические аспекты: дисс. ... докт. юрид. наук. — М., 2014.
11. Мельников А.Б. Экономическая безопасность: учеб. пособие / А.Б. Мельников, Г.В. Маханько: КубГАУ, 2015.
12. Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М.: Русский язык, 1975. — С. 41; Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. — М.: Русский язык, 1981—1982. Т. 1.
13. Речаи дастрас: www.wikipedia.org.
14. Сафоник И.В. Экономическая безопасность государства как объект правового регулирования // Вестник Военного университета. — 2007. — № 3 (11).
15. Сюсюкин А.В. Административно-правовое регулирование в сфере обеспечения экономической безопасности: дисс. ... канд. юрид. наук. — Ростов н/Д, 2004.

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ «ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ» КАК ОБЪЕКТ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

НЕМАТОВ АКМАЛ РАУФДЖОНОВИЧ,

доктор юридических наук, доцент

Национальная академия наук Таджикистан.

734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 33.

Тел.: (+992)-931-12-11-88. Email: anematov@rambler.ru.

НОСИРОВ АЛИШЕР САИДБЕКОВИЧ,

соискатель Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица С. Носира, 33.

Тел.: (+992)-904-58-88-48. E-mail: alisher.nosirov94@mai.ru.

Экономическая сфера среди других общественных сферах важно оценивается и считается основой становления и развития всех направлений государственно-общественной жизни. Систематичное развитие и обеспечение устойчививости экономики тесно связано с обеспечением её безопасности. Экономическая безопасность в современных условиях является одной из категорий, которая обладает огромное значением, признается важным способом обеспечения развития экономики страны и содействует укреплению других общественных областей. Данная категория считается одной из важных вопросов научно-правового исследования. В данной статье с точки зрения юридической науки рассматривается понятия и сущность экономической безопасности и в ней изложено мнение автора.

Ключевые слова: экономика, экономическая безопасность, стратегические цели, Государственная независимость, национальные интересы, национальная безопасность, угрозы, государственные задачи, общественные отношения.

**TO THE QUESTION OF THE CONCEPT OF "ECONOMIC SECURITY": AS AN
OBJECT OF STATE ADMINISTRATION**

NEMATOV AKMAL RAUFJONOVICH,

Doctor in Law, Associate Professor

National Academy of Sciences of Tajikistan.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Rudaki Ave.

Phone: (+992) 931-12-11-88. Email: anematov@rambler.ru.

NOSIROV ALISHER SAIDBEKOVICH,

applicant of the Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 904-58-88-48. E-mail: alisher.nosirov94@mai.ru.

The economic sphere, among other public spheres, is importantly evaluated and considered the basis for the formation and development of all areas of state and public life. Systematic development and ensuring the sustainability of the economy is closely related to ensuring its security. Economic security in modern conditions is one of the categories that is of great importance, is recognized as an important way to ensure the development of the country's economy and helps to strengthen other public areas. This category is considered one of the important issues of scientific and legal research. In this article, from the point of view of legal science, the concepts and essence of economic security are considered and the author's opinion is stated in it.

Key words: *economy, economic security, strategic goals, State independence, national interests, national security, threats, state tasks, public relations.*

УДК: 34:297

ХИФЗИ ҲУҚУҚУ МАНФИАТҲОИ КӮДАК ДАР ИСЛОМ

ШОСАИДЗОДА ШАҲБОЗ ШОСАИД,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ёрдамчии директори
Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
99232, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Шодмонӣ 58/1.
Тел.: (+992) 936-00-55-66. E-mail: dahkat_1988@mail.ru.

ОДИНАЕВА ШАРИФАМО НАЗРИМАДОВНА,

сармутахассиси шуъбаи пажӯҳиши анъанаву маросим ва диншиносии муқоисавии
Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
99232, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Шодмонӣ 58/1.
Тел.: (+992) 987-31-54-13. E-mail: odinaeva1989@inbox.ru

Яке аз муҳимтарин масъалае, ки дар ҷомеаи имрӯза зери таваҷҷуҳи ҷомеашиносонро қоришиносон қарор гирифтааст, ин таълим ва тарбияи кӯдак аст, ки дар ҳама давру замон ва дар ҳама дину оин ба масъалаҳои калидии ҷомеаи башарӣ алоқаманд будааст. Мақолаи мазкур, ки ба таҳқиқи таълим, тарбия ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак аз назари ислом равона гардидааст, бо таваҷҷуҳ ба арзишҳо ва меъёрҳои муайяни дини ислом ва Эълomiaву Конвенсияҳои байналмилалӣ, роҳҳои таъмини ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак ҳам аз назари ислом ва ҳам аз назари қонунгузори миллию байналмилалӣ таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи кӯдак, таълим, тарбия, қонунгузори милли ва байналмилалӣ, таъмини ҳуқуқ, ислом, шариат

Дар ҷомеаи имрӯза ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак, ба хусус раванди таълимдихӣ ва тарбиятёбии ӯ аз масъалаҳои калидӣ ба ҳисоб рафта, масъулин бо тақия ба арзишҳои волеи инсонӣ ин масъаларо ҳамаҷониба баррасӣ намуда, дар доираи имкониятҳои мавҷудаи замон пешниҳодҳои муфид кардаанд. Аз он ҷо, ки мақолаи мазкур ба ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак дар ислом равона гардидааст, зимни омӯзиш ва таҳлил масъалаи чигунагии таълиму тарбия ва таъмини ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак бозбинӣ шудааст. Чизе, ки ба боварӣ метавон иброз дошт, васфи таълимдихӣ ва тарбиятёбии насли ҷавону наврас дар осори ниёгонамон аст, ки албатта ин анъана бо омезиш бо арзишҳои миллию динӣ рабти ногусастанӣ дорад. Метавон гуфт, ки дар ҳеҷ як дину оин ва ниҳоде таваҷҷуҳ ва диққати махсус ба ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак ба андозаи дини ислом ба назар намерасад. Дар шароити имрӯза, ки асри пешрафти илму техника аст, ба назар чунин менамояд, ки раванди таълим ва тарбия дар аксар мамлакатҳо, ҳатто кишварҳои мутараққие чун ИМА, ба мушкилоти нав мувоҷеҳ шудаанд. Масъала сари ин аст, ки имрӯзҳо истифодаи ҳамагуна техникаи нави иттилоотӣ маърифатӣ, ба хусус компютер ва телефони мобилӣ барои кӯдакон ашъи маъмулӣ гаштааст. Таҳлилҳои қоришиносон нишон медиҳанд, ки раванди босуръати ҷаҳонишавӣ ва гузаштан ба ҷомеаи техникӣ-иттилоотӣ аз нуқсу камбудихо холӣ нест. Дар ин самт, чизе, ки бараъло мушоҳида мешавад, ин костагӣ ва заифии зеҳни насли наврас аст, ки аз майли зиёд доштан ба чунин таҷҳизотҳои муосир вобаста аст, агарчанде дар раванди қорӣ ин таҷҳизотҳо ҷиҳатҳои мусбӣ низ дошта бошанд. Ин ҷо масъалаи асосӣ таълимгирӣ, тарбиятёбӣ ва ҳифзи солимии кӯдак аст, ки ҳам дар Қуръон ва ҳам дар осори гаронбаҳои илмию адабии таборамон ҷойгоҳи баланд дорад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки талошҳои ҷаҳони имрӯза баҳри ҳифзи манфиатҳо ва ҳуқуқи озодиҳои инсон, ба хусус кӯдакон натиҷаҳои назаррас дода истодааст. Агар ба вазъияти баъзе кишварҳои исломӣ назар кунем, имконияти таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакон дар ҳоли таассуфбарӣ қарор доранд. Ба ин гуна кишварҳо Ироқ, Сурия, Яман, Афғонистон, Покистон шомил шуда метавонанд, ки дар онҳо дар натиҷаи

пиёда кардани ҳадафҳои нопоки баъзе аз абарқудратҳо на танҳо ҳукуку манфитаҳои кӯдак, балки арзиш ва қадру номуси инсон қариб, ки аз байн рафтааст. Дар чунин шароит ба ҳифзи ҳукуку манфитаҳои кӯдак ва таълиму тарбияи ӯ эҳтимол меравад. Таҳлилҳо нишон додаанд, ки ҳазорҳо кӯдакон аз бепарасторӣ, гуруснагӣ, беморӣ ва ифлосшавии муҳити атроф ба ҳалокат мерасанд. Мусаллам аст, ки дар чунин шароит кӯдакон ҳама гуна таъбиз, муносибати бераҳмона ва истисморро дар худ таҳаммул мекунанд, табақаи нисбатан ҷимоянашуда мебошанд. Маҳз ба хотири риояи ҳукуку манфиатҳои кӯдакон ҷомеаи башарӣ тасмим гирифт масъулияти таъмин ва риояи ҳукуқи кӯдакон ва заминаи рушди онҳоро муайян намояд. Дар ин росто, тақозои қабули санадҳои меъёрӣ-ҳукукии ҳам миллӣ ва ҳам байналмилалӣ ба миён омад, ки ҳамагӣ бо тақя бо риояи меъёрҳои муайяни динӣ-фарҳангӣ сурат гирифтаанд. Агар ба таърихи башарият нигарем, мебинем ақидае дар баъзе кишварҳо ҳукмрон буд, ки тибқи он кӯдакон моликияти волидонӣ худ ба ҳисоб мерафтанд. Чунин ҳолат бештар хосси кишвари Рим буд, ки кӯдакон комилан таҳти ҳокимияти падар қарор дошта, падар ҳукуқ дошт барои содир намудани баъзе кирдорҳо онҳоро ба қатл расонад [14, 134-136]. Ин вазъият дар таърихи давраи ҷоҳилияти арабҳо низ маъмул буд. Дар давраи пешазисломии арабҳо агар дар хонаводае, ки духтар таваллуд мешуд, ӯро зиндабагӯр мекарданд. Хушбахтона, бо интишор шудани дини ислом ва ҷорӣ шудани шарияти исломӣ таъмини ҳифзи ҳукуку озодиҳои ҳам кӯдакон ва ҳам занон имконпазир гардид.

Ислом худ аз ғояҳои инсондӯстӣ ва меъёрҳои муайяни ахлоқӣ иборат аст, ки ба таълиму тарбия ва ҳифзи ҳукуку манфиатҳои инсон, ба хусус кӯдакон таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудааст. Меъёрҳои муайянкардаи шарияти исломӣ ба ҳама табақаи инсоният аз хурд то бузург ҳукуку озодиҳоро қафолат додааст. Аз он ҷо, ки кӯдакон қишри осебпазири ҷомеа ба ҳисоб мераванд, ҷиҳати тарбиятёбии ин бахши ҷомеа шарияти исломӣ бар инсоният амрҳои қатъӣ додааст. Аз ҷумла, барои ҳифзи солимӣ ҳатмӣ будани таъмини ширҳорагӣ то дусолагӣ, ба варзиш машғулкунӣ, ба таҳсил фарогирӣ, дар рӯҳияи инсондӯстӣ ва ватанпарварӣ тарбия додан аз ҷумлаи вазифаҳои волидайн аст, ки асоситарин шахси ҷимоякунандаи ҳукуқи кӯдак ба ҳисоб мераванд.

Дар шароити имрӯза бо истифода аз технологияи муосир ҳатто ҷанине, ки дар батни модар аст, ҷинсаш маълум мегардад ва дар ҳоли норозигии волидайн аз ҷинси кӯдак он исқоти ҳамл мешавад. Ин раванд бештар дар Хитой ва Ҳиндустон ба назар мерасид, ки волидон пас аз донишони ҷинси кӯдак дарҳол ба исқоти ҳамл даст мезаданд. Хосатан дар Хитой ин амал боиси зиёд шудани насли мард ва ба амалҳои ғайриахлоқӣ даст задани онҳо гардид. Дар ҷумҳурии мо низ баъзе мушоҳидаҳо ба ҷашм мерасад, ки оилаҳо дар натиҷаи таваллуди пайдарпайи духтар аз ҳам ҷудо мешаванд, ки боиси таассуф аст. Аммо Ислом ҳамчун дин аз замони зухураш одамонро ба некӣ, илмомӯзӣ покнатӣ, ростқавлӣ, сулҳу дӯстӣ, яқдилӣ, баробарҳуқуқӣ, дӯст доштани ватан, ҳифзу ҷимояи он, волоияти қонун, некӣ ба ҳамдигар, пайдории оила, таълиму тарбияи дуруст ва ахлоқи ҳамида даъват карда, дар самти пешгирии ҳуқуқпоймолкуниҳо, ҷорӣ кардани тартибот, ҷимояи ҳукуқи зану кӯдак ва шахсони ниёзманд, дур сохтани одамон аз ҷиноят, пешгирии қатлу қуштор дастурҳои қатъӣ додааст. Муҳаққиқи ватанӣ Сафарзода Б.А. дар пажӯҳиши худ чунин ибраз доштааст: «Ислом дар тӯли беш аз 1400 сол ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ғайриҷомеа таъсир расонида, дорои арзишҳои зиёди ҳуқуқие мебошад, ки инсон ва ҳуқуқҳои онро дар сатҳи зарурӣ қафолат додааст» [16, 18].

Ислом баробарии инсонҳоро эълон доштааст, фарқиятҳои наҷодӣ этникӣ, забонӣ, гендерӣ дар меъёрҳои ислом вучуд надоранд [5, 16]. Бо паҳн гардидани ислом дар сарзамини таърихӣ тоҷикон зиндагии мардум бо меъёрҳои шарият ба роҳ монда шуда буд. Дар ин маврид Б.А. Сафаров қайд менамояд, ки: «...таҷрибаи ташаккули

давлатдории исломӣ, меъёрҳои дахлдори Қуръон ва ҳадисҳо, ҳамчунин таълимоти донишмандони исломиро таҳлил намуда, ба ҳулосае меоям, ки дар ислом меъёрҳои зиёде вучуд доранд, ки таълиму тарбия ва ҳифзи манфиатҳои кӯдак ҳамчун арзиши асосӣ дар таърихи тамаддуни инсонӣ эътироф шудааст» [15, 146].

Дар низоми сарчашмаҳои ҳукуки мусулмонӣ Қуръон ҳамчун сарчашмаи асосӣ ва муназзам ба ҳисоб рафта, оятҳои он ҳамчун меъёри ҳукуки муносибатҳоро вобаста ба ҳукуки кӯдак ва тарбияи ӯ ба танзим мебарорад.

Тибқи таълимотҳои исломӣ фарзанд атои бузург ва бахшиши беназири илоҳӣ ба ҳисоб меравад. Қонунҳои исломӣ роҷеъ ба масъалаҳои ҳукуки фарзанд, уҳдадорихои тарафайни падару модар ва фарзандон сарчашмаи бою ғанӣ ва беҳтарини ахлоқи умумибашарӣ дар тамаддуни инсонӣ ба ҳисоб меравад. Ислом ба кӯдакон аз лаҳзаи таваллуд тавачҷуҳ намуда, даъват менамояд, ки бо кӯдакон эҳтиёткорона муносибат карда шавад, то онҳо дар рӯҳияи инсондӯстӣ тарбия ёбанд ва некиро аз бадӣ фарқ карда тавонанд. Албатта, ин амал подоше дорад, масалан: Ҳангоми пирӣ ва беморӣ фарзандон низ бояд волидонро худро нигоҳубин намоянд [13, 113].

Дар ин самт Қуръон ва суннат мавқеи махсусро ишғол намуда, тӯли асрҳо ба қонунгузории халқу миллатҳои гуногуни рӯи замин таъсири худро расонидаанд. Ҳамзамон, кӯдакон боигарии ҳар як миллат ва давомдиҳандаи насли инсонӣ ба ҳисоб меравад. Тибқи таълимоти исломӣ, онҳо дар назди волидон, хешовандон ва ҷомеа ҳамчун амонат ба ҳисоб меравад.

Тарбияи фарзанд аз масъалаҳои муҳими ҷомеа буда, роҳу усулҳо, принципҳои умумӣ, инчунин меъёрҳои ҳукуки мушаххас дар ҳадисҳо пешбинӣ шудааст, ки аҳамияти бузург доранд. Аз ҷумла, дар ҳадисе оварда шудааст: Раёмат (подошт) ба касе, ки фарзанди худро ба некукорӣ ва некӣ ёрӣ медиҳад. Ровӣ мепурсад, эй Паёмбар фарзанди худро чӣ гуна ба некӯӣ ёрӣ диҳад? Он ғоҳ ҷавоб доданд: 1) он чиро ки кӯдак дар қудрат ва қувваи доштааш додааст, қабул кунад; 2) он чи анҷом додани он барои кӯдак сангин ва тоқатфарсост, аз ӯ талаб нанамояд; 3) кӯдакро ба гуноҳ ва туғён водор накунад; 4) ба ӯ дурӯғ нагӯяд ва дар баробари ӯ амали ношоистаеро анҷом надиҳад [4, 348].

Ин нуктаҳои таъкидкардаи паёмбари ислом чун таълимоти ахлоқӣ дар ҳар давраи замон қобили қабул буда, ҳамчун меъёри рафтор ва муносибат бо фарзанд барои ҷомеаи мақоми ҳукуки ноболиғон дар ҳар давлати демократӣ арзёбӣ гаштааст. Аз ҷумла, принципҳои ба қорҳои вазнин ҷалб накардани ноболиғон дар ҳукуки меҳнат, дар таъйини ҷазо ба инобат гирифтани синну сол, ҳолати вазнинкунанда эътироф шудани ҷалби ноболиғон ба ҷиноят ва дар назди ноболиғон содир намудани ҷиноят дар ҳукуки ҷиноятии муосир пурра аз дастуроти исломӣ буда, аз қудрати волои назарию амалии ин сарчашмаи ҳукуки исломӣ шаҳодат медиҳад. Чунин арзишҳои ахлоқӣ-ҳукуқӣ, ки бо меъёрҳои динӣ омезиш ёфта, асрҳо барои инсоният дар шакли таълимоти ҳукуқӣ-ахлоқӣ хизмат кардаанд, бо номи шариат машҳур гаштааст. Баъд аз таҳлили баъзе меъёрҳои ҳукуки Қуръон ва суннат маълум мегардад, ки воқеан ҳақ ба ҷониби муҳаққиқи ҳукуки исломӣ Л.Р. Сюкияйнен аст, зеро ӯ шариатро "падидаи мураккаб, серҷабҳа ва як майдони махсуси воҳӯрӣ ва омезиши меъёрҳои динӣ, ахлоқӣ ва ҳукуқӣ" номидааст [18, 90].

Дар Ислом муҳити аз ҳама солим ва мусоид барои тарбияи кӯдакон оилаҳои суннатӣ ба ҳисоб меравад, ки дар асоси ахлоқҳои ҳамида ва таъминоти моддӣ ташаккул ёфтаанд. Ташкили оила ва ба сифати падару модар қарор гирифтани хусусияти табиӣ дорад, ки ин гуфтаҳо имрӯз инъикоси худро дар дебочаи Конвенсия оид ба ҳукуки кӯдак ёфтаанд. Ин Конвенсия соли 1989 аз тарафи Ассамблеяи Генералии СММ қабул гардида,

дар он чунин омадааст: «... кӯдакон ба ғамхорӣ ва кӯмаки махсус ҳуқуқ доранд, бо боварӣ аз он ки ба оила, ҳамчун як қисми асосии ҷомеа ва муҳити табиӣ барои инкишоф ва беҳбудии ҳамаи аъзои он ва хусусан кӯдакон, бояд ҳимоя ва кӯмаки зарурӣ пешниҳод карда шавад, то оила уҳдадориҳои дар доираи ҷомеа мавҷудбударо ба зимаи худ гирифта тавонад...» [9, 64-95]. Конвенсияи мазкур эътироф мекунад, ки барои рушду такомули муносиби кӯдак муҳити солими оила, фазои хушбахтӣ, муҳаббат ва ҳамдигарфаҳмӣ, инчунин ба инобат гирифтани қобилияти ҷисмонӣ ва рӯҳии кӯдак зарур мебошад. Ҳамчунин эълон менамояд, ки барои кӯдак, чи пеш аз таваллуд ва чи баъди таваллуд, кафолат ва ҳимояи муайян аз тарафи қонунгузор зарур мебошад. Ин муқарраротҳо дар Қуён ва ҳадисҳои паёмбар ба таври равшан зикр шудаанд. Бинобар пешрафти ҷомеа ва рушди тафаккури инсонӣ, давлатҳои мусулмониро зарур омад, ки меъёрҳои танзимкунандаи шариатро дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мустаҳкам намоянд. Аз ҷумла, қабули "Эълумияи Қоҳира оид ба ҳуқуқи инсон дар Ислон" соли 1990 шаҳодати ин гуфтаҳост. Дар моддаи 7 Эълумияи мазкур омадааст: «Ҳар як кӯдак аз лаҳзаи ба дунё омадан ба нигоҳубину ғамхорӣ зарурӣ, маълумот, инчунин дастгирии моддӣ, беҳдоштӣ ва ахлоқӣ, ки бояд аз ҷониби волидон, ҷамъият ва давлат таъмин карда шавад, ҳуқуқ дорад. Ҳам барои кӯдак ва ҳам барои модар нигоҳубин ва дастгирии махсус аз тарафи давлат зарур мебошад» [23]. Аз мазмуни моддаи мазкур бармеояд, ки кӯдакон ба ҳимоя эҳтиёҷманданд, зеро онҳо қодир нестанд худро аз ҳар гуна таҷовузи муқобили ҳаёт ва саломатӣ муҳофизат намоянд. Аз ин рӯ, ислом аз ибтидо ҳуқуқ ба ҳаёт ва саломатиро нисбат ба тамоми кӯдакон, новобаста аз ҷинс, наҷод ва ё баромеди онҳо мансуб донистааст. Қуръон куштани кӯдаконро, ки пеш аз ислом баъзеҳо аз тангдастӣ ин амалро анҷом медоданд, қатъиян маҳкум ва манъ намуд: «Фарзандони худро аз бими фақириву дарвешӣ макушед. Мо ҳам шуморо рӯзӣ медиҳем ва ҳам онҳоро. Куштанатон хатои бузургест» [12, 17:31].

Тибқи ҳадисе, ки дар китоби "Саҳеҳи Бухорӣ" ва "Саҳеҳи Муслим" ривоят шудааст, аз ҳама гуноҳи калон пас аз ширк овардан ба Худованд, қатли тифл аз тарси он ки дар як табақ бо ту нон меҳӯрад, ба ҳисоб меравад [24, 229]. Ин анъанаи ғайриинсонии қатли кӯдакон асосан нисбат ба духтарон татбиқ мегардид, ки ба дунё омадани онҳо, ҷӣ тавре дар Қуръон омадааст, барои падарони онҳо мояи шармандагиву беобрӯгӣ ба шумор мерафт: «Ва чун ба яке аз онҳо муждаи духтар диҳанд, сияҳрӯй шавад ва ҳашмгин гардад. Аз шарми ин мужда аз мардум пинҳон мешавад. Оё бо хорӣ нигоҳаш дорад ё дар хок ниҳонаш кунад? Ҷӣ қазовати баде мекарданд» [11, 16:58-59].

Тавре, ки қайд кардем, ширхорагии кӯдак ҳуқуқи дигари кӯдаки навтаваллудшуда ба ҳисоб меравад, ки шартӣ зарурии ҳифзи ҳаёт ва саломатии тифл, инчунин дар баробари маводи хӯрокворӣ таъмини ҳимояи ӯ аз сироятбӣ ба бемориҳо (инфексия) мебошад. Вобаста ба ин, дар Қуръони карим муқаррар шудааст: «Модароне, ки меҳоханд шир доданро ба фарзандони худ комил созанд, ду сол ширашон бидиҳанд. Хӯроку либоси онон ба ваҷҳе неку бар уҳдаи соҳиби фарзанд, яъне падарон аст ва ҳеҷ кас беш аз қудраташ тақлиф намешавад. Набояд ҳеҷ модаре ба хоҳири фарзандаш зиёне бубинад ва ҳеҷ падаре ба хоҳири фарзандаш. Ва вориси падар низ чунин бар уҳда дорад. Ва агар падару модар бихоҳанд, бо ризоят ва машварати якдигар фарзандашонро аз шир бозгиранд, муртакиби гуноҳе нашудаанд. Ва ҳар гоҳ бихоҳед касе дигарро ба шир додани фарзандатон гиред, агар музде неку бипардозед, гуноҳе нест. Аз Худо битарсед ва бидонед, ки Ӯ ба коре, ки мекунад, биноист» [12, 2:233].

Ширдиҳӣ дар ислом амри муҳим буда, ҳатто пас аз бекор гаштани ақди никоҳ ва ҷудой миёни зану шавҳар, ба ниғаҳдорию парастории фарзанд модар сазовортар аст ва падар бояд нафақа ва харҷи парастории фарзандро пардохт намояд [2, 664], яъне пас аз

талоқ низ падар вазифадор аст кӯдаки ширмаки хешро таъмин намояд. Дар ин маврид аз Абдуллоҳ ибни Амр ривоят аст, ки зане ба Паёмбар гуфт: "Эй паёмбари Худо, ин фарзанди ман аст, шикамам ҷойгоҳ ва пистонҳоям барояш нӯше гуворо ва оғӯшам осоишгоҳи ӯ будааст, падараш маро талоқ додааст ва меҳоҳад ӯро аз ман бигирад. Паёмбар фармуданд: Чунончи қасди издивоҷ надорӣ, ҳаққи ту ба сарпарастии ӯ авлотар аст" [2, 41]. Дар шарҳи ин ҳадис Имом Хаттобӣ мефармояд: «Мазмуни ин ҳадис далолат бар эҳтироми бештари модар дорад. Зеро, баъд аз шаклгирии ҷанин, ҷамл, таваллуд ва парвариши кӯдак бар уҳдаи модар аст ва аз он ҷо ки падар дар ин қорҳо нақш надорад, модар ҳангоми ба миён омадани ихтилоф ба сарпарастии кӯдак дар авлавият аст» [25, 70-71]. Ин муқаррарот дар меъёрҳои ислом боиси боз ҳам устувортар гаштани оила, пешгирӣ аз парокандашавии оилаҳо ва беҳтар ҳимоя шудани ҳуқуқи занону кӯдакон мебошад. Ин меъёр дар қонунгузори аксари давлатҳо мустаҳкам карда шудааст.

Андешидани чораҳои зарурӣ вобаста ба нигоҳубини саломатии зан ва таъмини амнияти модарӣ вазифаи ҳар як ҷамъият мебошад. Ин ҷанба дар худ пешниҳод намудани руҳсатии ҳомиладориро барои модарони қорғар дар бар мегирад. Илова бар ин, дар ислом кӯдаки таваллуднашуда на танҳо таҳти ҳимоя қарор мегирад ва ба нигоҳубини тиббӣ ҳуқуқ дорад, балки дар мероси падар ҳиссаи худро дорад. Дар сурате, ки падар вафот кунад, масъалаи тақсими молу мулки ӯ танҳо пас аз таваллуди кӯдак баррасӣ карда мешавад. Ба ин масъала дар Кодекси граҷдании Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тавачҷӯх шудааст. Дар моддаи 1144 Кодекси граҷдании Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин мазмун оварда шудааст: «Ворисон тибқи васиятнома ва бо қонун шаҳрвандони дар лаҳзаи кушодани мерос зинда ва ҳамчунин кӯдакони ҳангоми зинда будани меросгузор дар батни модар ва баъди кушодани мерос зинда таваллудшуда буда метавонанд» [8].

Аз тарафи дигар, дар ҳуқуқи исломӣ зери васояти худ қабул намудани кӯдаке, ки аз волидайн ва хешовандон (кӯдаки ятим ва ё партофташуда) маҳрум мебошад, таълиму тарбия намудан рафтори бениҳоят шоиста ҳисобида мешавад. Васӣ метавонад ба чунин кӯдак «то аз се як ҳисаи меросро пеш аз марг» васият намояд. Дар ҳуқуқи исломӣ диққати зиёд ба зоҳир намудани ғамхорӣ ва васоят нисбат ба ятимон равона шудааст. Зоҳир намудани ғамхорӣ ба ятимон хусусиятҳои ҳуқуқиро доро мебошад. Аз ҷумла, ятимон номи аҷдоии худ ва ҳуқуқи меросиро нигоҳ дошта, наметавонанд ба ном ва ба мероси парастори худ муддаӣ бошанд. Зимнан ба кӯдакони таҳти парасторӣ қарордошта шароити баробар бо фарзандони аслии дар тарбия ва ғамхорӣ, аз ҷумла пешниҳод намудани манзил, хӯрок, шароит барои инкишофи рӯҳию ҷисмонӣ ва ғайра таъмин карда мешуд. Чунин амали мусулмонон қобили қабул доништа шуда, ҳатто боиси подош мегардад. Дар Қуръон ба масъалаи васояти кӯдакон диққати махсус дода шуда, ҳатто ашҳоси нисбат ба кӯдакони ятиму бепарастор муносибати ношоистадошта ба ашҳоси ғайри муъмин баробар доништа мешавад: «Оё онро, ки рӯзи ҷазоро дурӯғ мешумурад, дидӣ? Ӯ ҳамон қасест, ки ятимро ба ихона (хорӣ) меронад ва мардумро ба таъом додан ба бенаво тарғиб намекунад» [12, 107:13]. Инчунин дар сураи Бақара зикр мегардад, ки: «Туро аз ятимон мефурсанд. Бигӯ: «Ислоҳи ҳолашон беҳтар аст. Ва агар онҳоро таҳти таъминоти худ гиред, пас онҳо бародарони шумоянд» [12, 2:220].

Ҳамин тавр, васӣ бояд молу мулки ятимро аз молу мулки худ ҷудо нигоҳ дорад ва аз ба даст овардани ғоида аз ҳисоби амволи ятим худдорӣ намуда, манфиати ӯро ҳифз намояд. Ҳамчунин ислом манфиатҳои асосии кӯдаконро ҳимоя намуда, оиларо ҳамчун муҳити табиӣ, ки дар доираи он нисбат ба кӯдак муҳаббат, тавачҷӯх ва амният таъмин мегардад, нигоҳ медорад. Ба волидон иҷозат дода намешавад, ки нисбат ба талаботҳои ҷисмонӣ ва маънавии кӯдак безътиной зоҳир намоянд. Волидон барои тарбияи дурусту беҳтари кӯдак масъул мебошанд. Кӯдакон ба муносибати хуб ва ғамхорӣ аз тарафи

волидон ҳукуки баробар доранд. Барои роҳ надодан ба ҳасадбарӣ, ҳеч як кӯдак набояд дар оила нисбат ба бародарону хоҳарони худ мавриди икрому таваҷҷуҳи зиёд ва махсус ва ё мавриди фишору азият қарор гирад. Чи тавре дар ҳадис омадааст: «Аз Худо битарсед ва дар тарбияи кӯдакони худ баробарӣ ва адолатро риоя намоед!» [7, 317].

Дар ҳукуки исломӣ духтарон ва писарон ба таваҷҷуҳу ғамхорӣ волидон ҳукуқҳои баробар доранд. Онҳо дар гирифтани таъминот, ниғаҳдории саломатӣ ва ба даст овардани маълумот имкониятҳои баробар доранд. Тибқи ҳадис, ки аз забони Анас ибн Молик ривоят шудааст, Муҳаммад (с) фармудааст: «Кӯшиш намудани ба даст овардани дониш (илм) барои ҳар як марду зани мусулмон фарз (ҳатмӣ) мебошад» [7, 35-40]. Таълими духтарон дар ислом нақши махсусро мебозад. Тавре паёмбар дар яке аз ҳадисҳо қайд менамояд: «Агар се духтар ва ё ду духтар дошта бошию нисбат ба ҳамаи онҳо якхел муҳаббат намоӣ ва ба онҳо таълими хуб диҳӣ, пас ҷои ту Ҷаннат аст» (ривояти Тирмизӣ) [7, 35-40]. Натиҷаи чунин таъсиррасонӣ ва алоқаи мутақобилаи шарқӣ буд, ки дар моддаи 34 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст: «Падару модар барои таълиму тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъминоти иҷтимоии падару модар масъул мебошанд» [10, 9]. Ин меъёри қонуни асосӣ уҳдадорӣ мутақобилаи падару модар ва фарзандонро муқаррар намуда, пеш аз ҳама тарбияи фарзандонро дар навбати аввал пешбинӣ кардааст. Меъёри мазкур зери таъсири одату анъанаҳои шарқӣёна махсусан дини ислом бобати таълиму тарбияи фарзанд ва эҳтироми падару модар ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст. Дар ҳадис омадааст: «Аз ҳукуке, ки писар (*фарзандон* – Ш.М.) ба падари худ дорад ин аст, ки падар бояд модари ӯро эҳтиром кунад, барои ӯ номи хуб интиҳоб намоӣ, ба кӯдак Қуръон биёмузад ва ӯро ба некӣ ва покдилӣ парвариш диҳад» [4, 351]. Дар ин маврид, муҳаққиқ Л.Р. Сюкияйнен хеле хуб қайд кардааст, ки: «Ақида меронанд, ки таълимотҳои динӣ ва ахлоқӣ куҳна шудааст, аммо дар асл на таълимоти динию ахлоқӣ, балки тасаввуроти мо нисбат ба онҳо куҳна гаштааст ва мо ба ин таълимотҳо бояд аз нуқтаи эҳтиром ба боварии ботинии пайравонаш рафтор намуда, арзишҳои умумиинсонӣ ва намунавии онро, ки ҳам барои онҳо ва ҳам барои мо ва кулли инсоният созгор аст, қабул намоем» [18, 17].

Бо вучуди он ки зан дар ислом соҳиби ҳукуқҳои зиёд аст, дар ҳадиси мазкур ҳукуки иловагӣ ба воситаи фарзандаш мегирад. Ва чунин ҳукукро соҳиб гардидани зан дар давраи тифлии фарзанд бесабаб нест. Омили асосӣ пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки дар давраи тифлӣ кӯдак пурра аз модар вобастагӣ дорад, чи қадаре, ки модар табъаш хушу саломатиаш хубу таъминоташ беҳ бошад, фарзанд ҳамон қадар солим тарбия меёбад. Бояд аҳамият ба он дода шавад, ки талаботи ҳадис меъёри сирф ҳукуқӣ буда, характери дунявиро дорост, зеро ҳадис бо чунин диспозитсия оғоз меёбад: «Аз ҳукуқҳое, ки фарзанд бар падар дорад». Ҳамчуноне ки ҳукуки фарзанд дар ҳадис муқаррар гардидааст, уҳдадорӣ падар низ муқаррар карда шудааст. Аз ҷумла, уҳдадорӣ падар дар номи хуб мондан бар писар. Ин таъйиноти паёмбари ислом роҷеъ ба ҳифзи ҳукуку манфиатҳои кӯдак имрӯз низ аҳамияти худро гум накардааст [20, 358].

Дини ислом масъулияти ба камол расонидани фарзандро дар навбати аввал бар дӯши падару модар мегузорад. Метавон якҷанд оятҳои Қуръон ва ривояту ҳадисҳои дигареро маънидод намуд, ки ба кӯдакон ва ҳукуку озодиҳои онҳо бахшида шудаанд. Худованд падару модарро ба тарбияи фарзанд чунин тарғиб мекунад: «Эй мӯъминон! Хештан ва аҳли хонаи худро аз оташе, ки оташафрӯзи он мардум ва сангҳо бошанд, нигоҳ доред! Фариштагони дуруштхӯ, сахтрӯ бар он оташ муввақаланд, Худоро дар он ҷо ба онҳо фармудааст, нофармонӣ намекунанд ва он чиро мекунанд, ки ба онҳо ҳукм мешавад» [12, 66:6]. Ин ояти қуръонӣ дар ҳақиқат паҳлӯҳои гуногун дорад. Яке аз

масъалаҳои дарбаргирандаи ин оят тарбияи солеҳонаи фарзандон мебошад. Волидон танҳо бо тарбия ва ба камол расонидани фарзанди неқўкор метавонанд аз ҳар гуна офат дур кунанд. Ин меъёр ҷанбаи сирф динӣ дошта, уҳдадорҳои мутақобилаи падару модар ва фарзандро нишон медиҳад. Чунончи фарзанди солеҳ метавонад волидони худро дохили ҷаннат гардонад. Алӣ ибни Абутолиб дар зимни ин оят чунин мегӯяд: «Худро ва хонаводаатонро аз оташи дӯзах нигоҳ доред», маънои «Худатон некиро ёд бигиред ва онро ба хонаводаатон биомӯзонед»-ро доро мебошад. Ин сухани ҳазрати Алиро Ҳокими Нишопурӣ дар китобаш «Мустадрак» ривоят кардааст [3, 420]. Муфасссирони дигар ин оятро чунин шарҳ додаанд: «Худатонро аз оташи дӯзах ба бозистодан аз он чизҳое, ки Худованд шуморо манъ кардааст, нигоҳ доред» [3, 420].

Ибни Қайим чиддӣ будани ин масъулиятро таъкид карда, мегӯяд: «Яке аз донишмандони маъруф мефармояд: Албатта, Худованд субҳонаху ва таъоло рӯзи қиёмат қабл аз он ки фарзандро дар бораи падараш пурсад, падарро дар бораи фарзандаш мепурсад. Зеро он чунон ки падар бар зиммаи фарзандаш ҳақ дорад, ҳамчунин фарзанд ҳам бар зиммаи падараш ҳақ дорад» [21, 11-12]. Ин андеша дар китоби муқаддаси мусулмонон ҳанӯз дар қарни VII таҳкими худро ёфта буд: «Ва ба одамӣ амр кардем, ки ба падару модари худ неқўй кун» [12, 29:8]. Дар Қуръон дар бештари ҳолатҳо тавсифу таърифи инсон бо ифодаи «фарзанди Одам» ё «фарзанди инсон» сураат мегирад. Чунончи: «Мо фарзандони инсонро каромат бахшидем ва бар дарёву хушкӣ савор кардем ва аз чизҳои хушу покиза рӯзӣ додем ва бар бисёре аз махлуқоти хеш бартариашон додем» [12, 17:70].

Бо дар назардошти гуфтаҳои боло, дар баъзе кишварҳо то ҳол пойгоҳи қонунгузорӣ, ки ҳуқуқҳои кӯдаконро бо мақсади «ба ҳар як кӯдак таъмин намудани ояндаи арзанда» ҳимоя намояд, ҷой надорад. Соли 1959 Ассамблеяи Генералии СММ оид ба ҳимояи кӯдакон Эълумияи дахлдор қабул кард, ки дар он масъалаҳо вобаста ба ҳимоя, зиндагӣ ва инкишофи сокинони хурдсоли сайёраи мо баррасӣ шудаанд. Дар баробари ин, Шӯрои СММ соли 1989 Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдакро қабул намуд. То охири соли 1999 Конвенсияи мазкур аз тарафи тамоми давлатҳои аъзои СММ тасдиқ карда шуд, ба истиснои Сомалӣ ва Йёлоти Муттаҳидаи Амрико. Тавре муҳаққиқи ватанӣ Сафаров Д.С. қайд мекунад: «Дар зери таъсири ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ дар давлатҳои шомили фарҳанги ҳуқуқии мусулмонӣ ба проблемаҳои ҳуқуқи инсон аҳамияти зиёд дода шуда истодааст. Ба гуногунфигурӣ ва муҳолифатҳо бобати универсализми ҳуқуқи инсон нигоҳ накарда, вазъи ҳуқуқии шахс дар ин давлатҳо рӯ ба беҳбудӣ дорад» [17, 153]. Ин ҷо назари Азиз Диноршоев низ ба маврид аст: «Ислом ҳамчун низоми идеологӣ, маънавӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсии нав дар меъёрҳои худ бевосита ё бавосита ҳуқуқу манфиат ва озодиҳои инсонро муқаррар ва танзим менамуд» [6, 101-102].

Ба тамоми саъю кӯшишҳои ташкилотҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар роҳи расидан ба ҳадафҳои асосии дар Конвенсия гузошташуда нигоҳ накарда, ҳисоботҳои солонаи СММ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳанӯз ҳам мушкilotи зиёди ҳалталаб, ба хусус марги кӯдакон дар синни то панҷсолагӣ, гуруснагӣ, норасоии таълими ибтидоӣ, хатари низоъҳои мусаллаҳона, эҳтимоли сироят ёфтан ба ВНМБ (ВИЧ/СПИД), ҷой доранд. Илова бар ин, кӯдакон таҳти истисмори меҳнати маҷбурӣ, таҷовузи шахсонӣ ва вобастагӣ аз моддаҳои нашъадор қарор мегиранд. Ислом ҳамчун як низоми ҳуқуқӣ тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонро танзим намуда, барои сохтори ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ, ки манфиатҳои кӯдак ва тарбияи дурусти онро кафолат медиҳад, заминаи устувор мегузорад ва он ҳудуди муайяни амал надорад. Вобаста ба ин, устод Тоҳиров Ф.Т. қайд намудааст, ки: «ҳуқуқи мусулмониро ҳуқуқи башарият меноманд. Зеро он ба ҳудуд ё

сарҳади давлатҳо маҳдуд нагардида, ба ҳамаи одамоне, ки пайрави дини ислом ҳастанд, новобаста аз макони зисташон паҳн мегардад» [19, 31-32].

Дар саросари оятҳои Қуръон ва суннатҳои паёмбар тарбияи кӯдак мавқеи аввалиндарачаро доро мебошад. Дар меъёрҳои шариати исломӣ таъкид карда мешавад, ки даврони тифлӣ ва марҳилаҳои рушди шахсияти кӯдак, вақте аз сӯи падару модар, аҳли хонавода ва ё муҳити иҷтимоӣ, мактаб, хостаҳои ҷисмӣ ва ё инкишофи зеҳнӣ ва рӯҳиаш мавриди безътиной қарор мегиранд, хостаҳои кӯдак нобароварда ва бепосух боқӣ мемонанд, ё саркӯб мегарданд ва ё шахсияташ мавриди таҳқир қарор мегирад, дар оянда ба сурати душманӣ ба аҳли ҷомеа, бадбинии гурӯҳе аз мардум ва умуман ба сурати низоъҳои ботинӣ, кинаву кудурат ва носозгорӣ ба ҳаёти озоишта ба камол мерасад, ки ояндаи ногуворро аз ин гуна кӯдакон интизор шудан мумкин аст. Маҳз ба ҳамин хотир дар ҳадисҳои паёмбар таъкид шудааст, ки тарбияи кӯдак подоши беандоза дорад. Аз ҷумла, дар ҳадисе омадааст: «Вақте инсон бимирад амалаш ба поён мерасад ба ҷузъ аз се амал: садакаи ҷория ё илме, ки аз он нафъ расад, ё фарзанди некӯкоре, ки барои ӯ дуои хайр кунад» [7, 230].

Дар ривоятҳои исломӣ низ масъалаи тарбияи фарзанд ҳамчун муҳимтарин вазифаи волидайн махсус таъкид мешавад. Аз ҷумла, аз Ҳотибӣ чунин ривоят шудааст: Ибни Умарро шунидам, ки ба марде мегуфт: «Писаратро адаб омӯз, зеро аз фарзандат низ пурсида мешавад, ки чӣ гуна тарбияташ кардӣ? Ба ӯ чӣ омӯхтӣ? Ва фарзандат албатта пурсида хоҳад шуд аз некуӣ ва эҳсонӣ ту ба ӯ ва аз фармонбардории ӯ ба ту» [21, 11]. Дар мавриди баробарии фарзандон дар ҳадис чунин омадааст: «Миёни фарзандонатон адл кунед» [21, 11-12]. Ин ҷо кафолати баробарҳукукии фарзандон, яъне духтарону писарон ба назар мерасад.

Шайх Муҳаммад ибни Ҷалили Зайну дар китоби «Нидо ба мураббӣ ва мураббияҳо» менависад: «Албатта, вазифаи мураббӣ ниҳоят мураккаб ва кори ӯ пуршарафтарини корҳост, агар онро ба таври комил ва холис барои Худо анҷом диҳад ва толибилмонро тарбияи дурусти исломӣ диҳад. Калимаҳои муррабӣ ва муррабия мафҳуми мударрису мударриса, муаллиму муаллима, падару модар ва ҳамаи афроде, ки кӯдаконро ниғаҳбонӣ ва тарбия мекунад, дар бар мегирад» [21, 24].

Ҳамин тавр, олимону донишмандон бар зарурати тарбияи дурусти фарзанд, ки асос ва пояи он Қуръону ҳадис аст, иттифоқ кардаанд. Донишмандон бар он боваранд, ки ҳар шахсе барои анҷом додани ин вазифаи олӣ камар бандад, бешак даст бар амали бузурге задааст, ки он идомаи вазифаи анбиё ва мурсалине, ки Худованд онҳоро барои ҳидояти башар ва таълими онҳо фиристод, мебошад [21, 24]. Дар Қуръон чунин омадааст: «Ба ростӣ ки Худованд сарнавишти ҳеҷ қавмеро тағйир нахоҳад дод, магар он чиро дар замиранаш аст, тағйир диҳад» [12, 13:11].

Боиси тазаккур аст, ки шариати исломӣ нисбати кӯдакон тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, манфиатҳои онро ҳифз карда, ба онҳо ҳуқуқ ва озодиҳои зиёдеро додааст, ки дар доираи як мақола онро ба пуррагӣ таҳлил намудан ғайриимкон аст. Масалан, ҷомеаи муосир аз оғози асри XX осебпазир будани кӯдакро бештар дарк намуда, баҳри тарбия ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои ӯ талош карда, бо қабули Эълумия, Конвенсия ва протоколҳои иловагӣ дар ҳолатҳои ҷанг иштироки онҳоро дар низоъҳои мусаллаҳона манъ кардааст, дар ҳоле, ки паёмбари ислом онро дар замони худ манъ намуда буд. Дар "Саҳеҳи Бухорӣ" ва "Саҳеҳи Муслим" аз Абдуллоҳ ибни Умар ривоят шудааст, ки паёмбар «аз куштани занон ва кӯдакон (дар рафти амалиёти ҷангӣ) наҳӣ намудааст» [1, 310].

Дар умум, бояд қайд намуд, ки тарбияи инсон, бахусус кӯдакон дар шариати исломӣ 14 аср қабл аз он ки онҳоро Созмони Милали Муттаҳид эътироф ва мустаҳкам

намояд, баррасӣ гардида буд. Дар низоми ҳуқуқи исломӣ ҳифзи ҳуқуқу манфиати кӯдак ҳамчун дастури Илоҳӣ муайян карда шудааст. Шариати исломӣ барои таъмин ва таълиму тарбияи арзандаи кӯдак, оила (падару модар), ҷомеа ва давлатро масъул кардааст.

Адабиёт

1. Абдушарифи Боқизода. Тафсири навини Қуръони карим, Ҷ. I. – Лохур: Lahoria Book Bading in company, 2011. – 864 с.
2. Абдушарифи Боқизода. Фикҳи исломӣ бар асоси мазҳаби Ҳанафӣ – Душанбе, 2008. – 992с.
3. Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли. Кимиёи саодат: дар 2 ҷ // Таҳияи Дӯстмуҳаммади Дӯст, Қудратбек Элчибеков. – Душанбе: ЭР-граф, 2008. – Ҷ. 1. – 672 с.
4. Ал-Гаури Саййид ‘Абд ал-Маджид. Маусу‘ат ‘улуи ал-ҳадис ва фунуниҳ («Энциклопедия по науке о хадисах и [хадисоведческому] искусству»). Бейрут: «Дар Ибн Касир», 2007. – 686 с.
5. Давлаталӣ Д. Муслмонон: таърихи воқеии инкишоф ва таназзул. – Душанбе: ЭР Граф, 2017. – 520 с.
6. Диноршоев А.М. Права человека в истории общественной мысли. – Душанбе, 2013. – 200 с.
7. Имом Зайнулдин Аҳмад. Мухтасар Саҳеҳи Бухорӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 668 с.
8. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми сеюм) (Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2005, № 3, мод. 124; с. 2012, № 7, мод. 690).
9. Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак (аз 20.11.1989. бо қатъномаи 44/25 Ассамблеяи генералии СММ қабул гардид ва барои имзо, тавсиб ва ҳамроҳ шудан кушода аст. Аз 09.03.1990 с. эътибор пайдо кардааст) // Ализода З., Сафаров Б., Саъдизода Ҷ., Қодирӣ С., Солиев А. Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва милли оид ба ҳуқуқи инсон. Нашри дуюм. – Душанбе, 2018.
10. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забони тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе, 2016.
11. Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ). – Душанбе: ЭР- граф, 2011. – 640 с.
12. Қуръони карим (матни асл, тарҷумаи он бо забони тоҷикӣ ва шарҳи баъзе аз оят). – Душанбе, 2013. – 1216 с.
13. Одинаев Я. Коран: философское, этическое, эстетическое. учение. – Душанбе: Маориф, 1991.
14. Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юриспруденция, 2000. – 544 с.
15. Сафаров Б.А. Формирование раннего исламского государства. – Душанбе, 2011. – 200 с.
16. Сафарзода Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан. – Душанбе: 2016, – 370 с.
17. Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... кан. юрид. наук. – Душанбе, 2012. – 216 с.
18. Сюкияйнен Л.Р. Шариат и мусулманско-правовая культура. – М., 1997. – 150 с.
19. Тоҳиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 260 с.
20. Холиқов А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ. – Душанбе, 2010. – 400 с.
21. Ҳамад Ҳасан Рақит. Тарбия ва ислоҳи фарзандон. – Душанбе, 2004.
22. Эълумия оид ба ҳуқуқҳои кӯдак аз 20 ноябри соли 1959 аз тарафи Ассамблеяи Генералии СММ қабул карда шудааст.
23. Эълумияи Қоҳира оид ба ҳуқуқи инсон дар Ислом соли 1990 аз тарафи 45 аъзои Ташкилоти Исломии Ҳамкорӣ қабул карда шудааст.

24. Юсуф Кардави. Дозволенное и запретное в Исламе. – Каир, 1960. – 358 с.
25. Юсуф Қарзовӣ. «Марказу-л-маръати фи-л-хаёти-л-исломияти». Қоҳира: «Мактабату Ваҳба». 1416 ҳ.қ. (1996м).

ЗАЩИТА ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ РЕБЕНКА В ИСЛАМЕ

ШОСАИДЗОДА ШАХБОЗ ШОСАИД,

кандидат юридических наук, помощник директора
Центра исламоведения при Президенте Республики Таджикистан.
99232, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Шодмони 58/1.
Тел.: (+992) 936-00-55-66. E-mail:dahkat_1988@mail.ru.

ОДИНАЕВА ШАРИФАМО НАЗРИМАДОВНА,

главный специалист отдела
исследования традиции, обряды и сравнительного религиоведения
Центра исламоведения при Президенте Республики Таджикистан
99232, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Шодмони 58/1.
Тел.: (+992) 987-31-54-13. E-mail:odinaeva1989@inbox.ru.

Одним из важнейших вопросов современного общества, находившийся в центре внимания экспертов и социологов, является образование и воспитание детей, которое во все времена и во всех религиях было связано с ключевыми проблемами человеческого общества. В настоящей статье, направленной на изучение образования, воспитания и защиты прав и интересов ребенка с точки зрения ислама, с учетом некоторых ценностей и норм исламской религии и международных деклараций и конвенций, анализируются способы обеспечения прав и интересов ребенка как с точки зрения ислама, так и с точки зрения национального и международного законодательства.

Ключевые слова: права ребенка, обучение, воспитание, национальное и международное законодательство, правообеспечение, Вслам, шариат.

PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF THE CHILD IN ISLAM

SHOSAIDZODA SHAHBOZ SHOSAID,

candidate of legal sciences, Assistant Director of the
Center for Islamic studies under the President of the Republic of Tajikistan.
99232, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 58/1 Shodmoni Street.
Phone: (+992)-936-00-55-66. E-mail:dahkat_1988@mail.ru.

ODINAEVA SHARIFAMO NAZRIMADOVNA,

Chief specialist of the Department for the
study of traditions, rituals and comparative religious studies of the
Center for Islamic studies under the President of the Republic of Tajikistan
99232, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 58/1 Shodmoni Street.
Phone: (+992)-987-31-54-13. E-mail:odinaeva1989@inbox.ru.

One of the most important issues of modern society, which was in the center of attention of experts and sociologists, is the education and upbringing of children, which at all times and in all religions has been associated with the key problems of human society. This article, aimed at studying the characteristics of education, upbringing and protection of the rights and interests of the child from the point of view of Islam, taking into account some values and norms of the Islamic religion and international declarations and conventions, analyzes ways to ensure the rights and interests of the child both from the point of view of Islam and from the point of view of national and international legislation.

Key words: child rights, education, upbringing, national and international legislation, law enforcement, Islam, Sharia.

УДК: 342

ИНКИШОФ ВА РУШДИ ҚОНУНГУЗОРИИ МОЛИЯВИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ШҶРАВИ

АБДУАЛИМЗОДА ИСМОИЛ ИБРОҲИМ,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 987-38-00-00. E-mail: Ismoil.Karimov83@inbox.ru

Мақолаи мазкур ба таҳлили инкишоф ва рушди қонунгузорию молиявии Тоҷикистон дар давраи шӯравӣ бахшида шудааст. Муаллиф инкишофи муносибатҳои молиявӣ дар давраи шӯравиро таҳлил намуда, хусусиятҳои хоси ташаққул ва рушди ин муносибатҳоро ошкор намудааст.

Калидвожаҳо: давраи шӯравӣ, санадҳои қонунгузорӣ, қонунгузорию молия, инкишофи қонунгузорию молия, ҳуқуқи молия, муносибатҳои молия.

Дар сарзамини Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро аз рӯи таҷрибаи Ҷумҳурии Туркистон ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ ташкил карда шуданд. Онҳо бо ташаббуси ҳуди истеҳсолкунандагон ташкил ёфтанд ва ҳокимият онҳоро аз ҳар ҷиҳат дастгирӣ мекард. Мувофиқи маълумоти 13 июни соли 1924 чунин ташкилотҳо дар Ҷумҳурии Бухоро низ аллакай 84000 нафар аъзо доштанд. Шӯбаи бухороии бонки Кишоварзии Осиемиёнагӣ барои эҳтиёҷоти онҳо 214 ҳазор сум пул ҷудо карда буд.

21 феввали соли 1924 дар ҷамъомади раёсати Шӯрои Иқтисодии Бухоро масъалаи ташкил намудани ширкати қарздиҳии кишоварзӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуд. То 24 ноябри ҳамон сол миқдори чунин ширкатҳо дар ҷумҳурӣ ба 79 адад расид, ки барои онҳо бонки номбурда 500 ҳазор сӯм ҷудо намуд. Ин ҳама ҷорабиниҳо имконият доданд, ки дар ҚХШ Бухоро то андозаи муайян пахтакорӣ рушд намояд.

Баъди инқилоби Октябрии (соли 1917) дар Россия вазъияти молиявии Аморти Бухоро махсусан душвор гардид. Дар ҳудуди аморат амлиёти 14 намуди пулҳоро дидан мумкин буд. Дар байни онҳо пули замони Ҳукумати Муваққатии Россия «керенка» мақоми асосиро ишғол мекард. Пулҳои шӯравии барориши солҳои 1918 ва 1919, инчунин бонкҳои туркистонӣ дар ҳудуди аморати Бухоро амал намекарданд.

Сентябри соли 1922 бо сармои 5 миллион сӯми тилло бонки Халқии Бухоро ба бонки давлатӣ табдил ёфт. Дар ин муддат ҳукумати Ҷумҳурии Бухоро бо мақсади беҳтар намудани вазъияти молиявии худ, махсусан бартараф намудани норасоии пули нақд, бо барориши пулҳои қоғазии «1000, 2000 ва 3000» сӯма шурӯъ кард, ки онҳоро пулҳои бухороии шӯравӣ низ меғуфтанд. Чунин пулҳо ҳар рӯз бо усули нисбатан оддӣ, дар дастгоҳи дастӣ ба миқдори се то панҷ миллион сӯм бароварда мешуд. Албатта ин пул дар қаламрави Ҷумҳурии Бухоро ба амалиёти озодонаи пулии Россияи Шӯравӣ ва қурби он таъсири манфӣ расонид. Бинобар ин, бо «хоҳиши» ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ аз 2 майи соли 1923 барориши пули шӯравии бухороӣ қатъ гардид.

Ба ақидаи И.Х. Давлатов дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза то ғалабаи инқилоби октябри соли 1917 идораҳои бонкӣ тамоман мавҷуд набуданд [3, 69]. Дар замони ИҶШС дар Тоҷикистон ғайолияти бонкӣ зеринҳисори давлат қарор дошт ва пешбурди ғайолияти бонкии хусусӣ ҳамчун ҳанногӣ баҳогузори мегардид. Дар замони таҷдиди иқтисодиёти ИҶШС (солҳои 1987-1990) ислоҳоти бонкӣ гузаронида шуд, ки боиси пайдоиши бонкҳои хусусӣ ва байнидавлатӣ гардид [1, 144].

Зарурати кушодани бонкҳо дар ҳудуди Тоҷикистон бори аввал дар баромади ҷонишини раиси КИ ҚМШС Тоҷикистон дар маҷлиси Ҳукумат 14 декабри соли 1924 қайд гардид ва ба суроғи шуъбаи осиемиёнагии Бонки давлатии ИҚШС маълумот дар бораи он ки кадом корҳо барои ташкили шуъбаи Бонки давлатии ИҚШС дар Душанбе рафта истодааст, фиристода шуд. Дар Бухоро соли 1924 дар қатори Бонки давлатӣ ва бонки кишоварзии Осиемиёнагӣ, инчунин бонки Тичоратии Осиемиёнагӣ, ки ҳамон сол бунёд гардидааст, аллақай фаъолияти ҳудро сар карда буд. Бо ин назардошт вазъияти молиявии Ҷумҳурии Бухоро рӯ ба беҳбудӣ ниҳод [7, 158].

Тибқи маълумотҳо то октябри соли 1925 дар Душанбе Агентии бонки давлатии ИҚШС таъсис дода шуда буд, ки аз октябри соли 1925 то соли 1926 он бо номи Кантораи бонки давлатии ИҚШС дар Душанбе, аз соли 1926 бо номи Кантораи Тоҷикистони бонки давлатии ИҚШС, аз сентябри соли 1932 бо номи шуъбаи (кантораи) ҷумҳуриявии Бонки давлатии ИҚШС, аз октябри соли 1987 бо номи Бонки ҷумҳуриявии тоҷикии Бонки давлатии ИҚШС, аз 28-уми июни соли 1991 бо номи Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 14-ум декабри соли 1996 бо номи Бонки миллии Тоҷикистон фаъолият менамояд.

Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун бонки мустақил дар заминаи шуъбаи ҷумҳуриявии Бонки давлатии ИҚШС дар шаҳри Душанбе дар асоси қарори парламенти мамлакат аз 28-уми июни соли 1991 таъсис дода шудааст. Дар таърихи худ Бонки миллии Тоҷикистон роҳи мушкил ва тулониро паси сар намуда, аз Агентии Бонки давлатии ИҚШС дар шаҳри Душанбе то ба Бонки миллии Тоҷикистон табдил дода шудааст. Ҳамин тавр, дар мисоли таърихи инкишофҳои Бонки миллии Тоҷикистон таърихи инкишофи низоми бонки Тоҷикистонро мушоҳида намудан мумкин аст. Дар давраи Шуравӣ дар Тоҷикистон шуъбаҳои ҷумҳуриявии шаш бонки иттиҳод - Бонки давлатии ИҚШС, Бонки аграрӣ-истеҳсолӣ, Бонки саноату сохтмон, Бонки содиротӣ, Бонки амонатҳои меҳнатӣ ва Бонки манзилию иҷтимоӣ амал мекард. Низоми бонки Тоҷикистони Шуравӣ ба низоми яқзинагӣ дохил мешуд. Дар айни замон низоми бонки Тоҷикистонро Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои дигари қарзии (кредитии) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияткунанда ташкил медиҳанд [4, 22].

Бори аввал низоми бонкӣ дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза баъд аз таъсиси ҚМШС Тоҷикистон оғоз ёфт. Нахустин муассисаҳои бонки Тоҷикистон «Намояндагии бонки давлатии ИҚШС дар шаҳри Душанбе» моҳи июни соли 1925 ташкил гардид, ки ба идораи дар Осиеи Миёна будаи Бонки давлатии ИҚШС дар шаҳри Тошкент тобеъ буд. Моҳи декабри соли 1925 ба «Намояндагии Бонки давлатии ИҚШС дар шаҳри Душанбе» табдил дода шуд. Моҳи декабри соли 1934 Намояндагии Бонки давлатии ИҚШС дар шаҳри Душанбе буда, ба тобеияти бевоситаи Бонки давлатии ИҚШС гузашт ва дар оянда ба худ номи «Идораи тоҷикистони Бонки давлатии ИҚШС»-ро гирифт.

Дар соли 1934 бо 24 бахш, соли 1942 бахшҳои Бонки давлатӣ то ба 42 ва соли 1987 то ба 59 бахш расид ва ба корхонаҳо ва шахсони ҷудогона хизмати бонкӣ мерасонд. Аз соли 1925 то соли 1987 дар Тоҷикистон се бонки давлатии соҳавӣ: Идораи тоҷикистони Бонки давлатии ИҚШС, Идораи тоҷикистони Бонки сохтмони ИҚШС, Идораи тоҷикистони Бонки амонатгузори ИҚШС фаъолият менамуд [1, 30].

Дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза ташкилоти бонкӣ дар давраи Иттиҳоди Шуравӣ пайдо шуда бошад ҳам, сармояи бонкӣ бо воситаи механизми миёнаравӣ ба ин минтақа дар солҳои аввали ҳамроҳшавии қисми Осиеи Миёна ба Империяи Русия ворид шуд. Бонки давлатии Русия, ки соли 1875 шуъбаи ҳудро дар Тошканд кушода буд, ҳазинаҳои қарзии бонки ҳудро дар шаҳрҳои Хучанд, Конибодом, Исфара ва Панҷикент таъсис дод. Яъне аз охири асри XIX то Инқилоби Октябр ҳудуди шимолии Тоҷикистони имрӯза, ки

ба Империяи Русия дохил мешуд, аз системаи бонкии ин давлат бевосита вобаста буд. Дар ин давра бонкҳои калонтарин, ба монанди Бонки давлатии Русия, Бонки Русӣ – Осиёӣ, Бонки москвایی савдои байналхалқӣ ва дигар бонкҳо намоёндагӣҳои худро дар ҳудуди Осиёи Миёна ташкил карданд.

Низоми бонкии Тоҷикистон дар тараққиёти худ роҳҳои гуногунро аз низоми бонкии тоинкилобии Империяи Русия сар карда, то бонкҳои системаи иқтисодии собиқ давлати Шӯравӣ, ки дар назорати марказонида аз болои истеҳсолот ва тақсимои захираҳо асос ёфта буд, гузашт. Дар шароити сохти шӯравӣ фаъолияти бонкдорӣ тоҷикон аз системаи бонкии Иттиҳоди Шӯравӣ вобаста буд, ки якҷанд бонкҳои калони давлатиро дар бар мегирифтанд ва амалиёти онҳо барои таъмини иҷрои нақшаҳои истеҳсолӣ равона карда мешуданд. Дар Тоҷикистон 6 шӯбаҳои бонкҳои Шӯравӣ амал мекарданд: Бонки давлатӣ (Госбанк СССР), Бонки Агросаноатии СССР, Промстройбонки СССР, Бонки фаъолияти иқтисодии берунаи СССР (Внешэкономбанк) ва Бонки амонатгузори СССР. Хусусияти ҳоси ин бонкҳо вобастагии мутлақӣ шӯбаҳои маҳаллӣ аз дастгоҳҳои марказии худ буданд [6, 83].

Дар қаламрави Тоҷикистони ҳозира то соли 1925 ягон муассисаи бонкӣ мавҷуд набуд. Низоми бонкӣ дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза баъд аз таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон оғоз ёфт. Нахустин муассисаи бонкии Тоҷикистон Намоёндагии Бонки давлатии ИҚШС дар шаҳри Душанбе моҳи июни соли 1925 ташкил гардид, ки ба доираи дар Осиёи Миёна будаи Бонки давлатии ИҚШС дар шаҳри Тошканд тобеъ буд. Моҳи декабри ҳамон сол намоёндагии Бонки давлатии ИҚШС дар шаҳри Душанбе ба Идораи Бонки давлатии ИҚШС дар ш. Душанбе табдил дода шуд. Моҳи октябри соли 1934 Идораи Бонки давлатии ИҚШС дар ш. Душанбе ба тобеъияти бевоситаи Бонки давлатии ИҚШС гузашт ва ба худ номи Идораи Тоҷикистони Бонки давлатии ИҚШС-ро гирифт. Соли 1935 бо 24 бахш (филиал) ба корхонаю шахсони ҷудогона хизмати бонкӣ мерасонд. Бахшҳои Бонки данлатӣ дар ноҳияҳои зерин фаъолият менамуданд: Курғонтеппа, Кӯлоб, Ғарм, Панҷакент, Хучанд, Уротеппа, Конибодом, Хоруғ, Исфара, Обигарм, Шаҳринав, Янгибозор (ҳозира Кофарниҳон), Чиликӯл, Куйбишев (ҳозира Хочамастон), Шаҳритус, Мӯъминобод, Кангурт, Фархор, Нов, Ашт, Кагановичобод (Колхозобод), Кӯктош, Ҳисор. Дар соли 1942 филиалҳои Бонки давлатӣ то ба 42 ва дар соли 1987 бошад то ба 59 адад расид.

Аз соли 1959 то соли 1987 дар ҷумҳурӣ асосан се бонк, яъне Идораи Ҷумҳуриявии Бонки давлатии ИҚШС, Идораи ҷумҳуриявии Бонки сохтмони ИҚШС ва Бонки амонатгузорӣ фаъолият мекарданд. Соли 1987 дар асоси Қарори Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ ва Шӯрои Вазирони ИҚШС таҳти № 821 аз 17 июли соли 1987 дар Иттиҳоди Шӯравӣ ислоҳоти бонкӣ гузаронида шуд ва дар асоси ин қарор низоми бонкии зерин ташкил карда шуд:

- Бонки давлатии ИҚШС;
- Бонки фаъолияти иқтисодии хориҷии ИҚШС;
- Бонки саноату сохтмони ИҚШС;
- Бонки агросаноатии ИҚШС;
- Бонки хоҷагии манзилу коммуналӣ ва рушди иҷтимоии ИҚШС;
- Бонки амонатгузорӣ ва қарздиҳӣ ба аҳолии ИҚШС.

Баъдан бо Қарори Шӯрои Вазирони ИҚШС таҳти №1118 аз 6 октябри соли 1987 муайян карда шуд, ки дар ҷумҳуриҳо, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон бонкҳои ҷумҳуриявии зерин ташкил карда шаванд:

- Идораи Ҷумҳуриявии Бонки давлатии ИҚШС;
- Идораи Ҷумҳуриявии Бонки саноату сохтмони ИҚШС;

- Идораи Ҷумҳуриявии Бонки рушди манзилию иҷтимоии ИҶШС;
- Идораи Ҷумҳуриявии Бонки амонатгузории ИҶШС.

Аз сабаби он ки ба тамоми аҳолию субъектҳои хоҷагидорӣ Бонки давлатӣ, Бонки сохтмон ва Бонки амонатгузорӣ хизмат мерасониданд, баъд аз ташкил шудани бонкҳои дар боло номбурда, вазифаи бонкҳои амалкунанда, байни ҳамаи бонкҳо тақсим карда шуданд. Дар замони ИҶШС дар Тоҷикистон фаъолияти бонкӣ зери инҳисори давлат қарор дошт ва пешбурди фаъолияти бонкии хусусӣ ҳамчун ҳанноӣ баҳогузори мегардид. Дар замони таҷдиди иқтисодиёти ИҶШС (солҳои 1987-1990) ислоҳоти бонкӣ гузаронида шуд, ки боиси пайдоиши бонкҳои хусусӣ ва байнидавлатӣ гардид [5, 13].

Дар ин давра Бонки давлатии ИҶШС системаи пулию қарзиро тавассути идораҳои дар ҷумҳуриҳо мавҷуд буда, идора намуда, сиёсати ягонаи пулию қарзии мамлакатро тартиб меод, фаъолияти бонкҳои дигарро танзим ва назорат мекард. Баъдтар, яъне соли 1991 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ба Қарори худ аз 28 июни соли 1991, №332 Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсис дод.

Адабиёт

1. Барчуков В.К. История становления российского законодательства за незаконную банковскую деятельность (с древнейших времен по настоящее время) // Вестник Владимирского юридического института, 2012. – № 4. – С. 144.
2. Бердиев Р.Б., Қаюмов С.Ш., Мирзоев С.С. Фаъолияти бонкӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 30.
3. Давлатов И.Х. Становление и развитие банковской системы Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2005. – С. 69.
4. Мирзоев П.З. Ҳуқуқи бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон: васоити таълимӣ (Маҷмӯи лексия ва масъалаҳои амалӣ). – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С. 22.
5. Пирзода Т.Р. Танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибдорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун аъзои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо: автореф. дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Душанбе, 2018. – С. 13.
6. Раҳмонов Р.В. Аз таърихи бонкдорӣ тоҷикон // Ахбори ДДХБСТ. – № 1 (37), 2009. – С. 83.
7. Ҳотамов Н., Довудӣ Д., Муллоҷоноч С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик: нашри дуюм // Бо илова, илова ва тавзеҳот. – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – С. 158.

РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

АБДУАЛИМЗОДА ИСМОИЛ ИБРОХИМ,

соискатель кафедры административного права и государственной службы
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саид Носира, 33.
Тел.: (+992) 987-38-00-00. E-mail: Ismoil.Karimov83@inbox.ru

Данная статья посвящена анализу развития и развития финансового законодательства Таджикистана в советский период. Автор анализирует развитие финансовых отношений в советский период и раскрывает особенности становления и развития этих отношений.

Ключевые слова: советский период, законодательные акты, финансовое законодательство, развитие финансового законодательства, финансовое право, финансовые отношения.

**DEVELOPMENT OF FINANCIAL LEGISLATION IN TAJIKISTAN DURING
THE SOVIET PERIOD**

ABDUALIMZODA ISMAIL IBROHIM,

Applicant of the Department of Administrative Law and Public Service

Academy of Public Administration under

President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nasir str.

Phone: (+992) 987-38-00-00. E-mail: Ismoil.Karimov83@inbox.ru

This article is devoted to the analysis of the development and development of the financial legislation of Tajikistan during the Soviet period. The author analyzes the development of financial relations in the Soviet period and reveals the features of the formation and development of these relations.

Key words: *soviet period, legislative acts, financial legislation, development of financial legislation, financial law, financial relations.*

УДК: 341.4(575.3)

**ТАТБИҚИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ВАЗИФАҲОИ
ҚОНУНГУЗОРИИ ҚИНОЯТӢ ВОБАСТА БА ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ
ИНСТИТУТИ ИСТИРДОД**

КАМОЛОВ ХУРШЕДУЛЛО,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи қиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Тел.: (+992)-554-45-29-29. E-mail: kamolov.kh@icloud.com.

Дар мақолаи мазкур муаллиф таърихи ташаккул ва инкишофи институти истирдодро мавриди баррасӣ қарор дода, таъиноти истирдодро дар давраи аввали пайдоиш ва минбаъдаи он дар асрҳои миёна, давраи нав ва муосир мавриди таҳлил қарор додааст. Бо мақсади ба таври дахлдор дар амал татбиқи намудани муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва иҷрои уҳдадорӣҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудани асосҳои муҳими татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар вазифаҳои қонунгузори қиноятӣ, махсусан вобаста ба танзими ҳуқуқии институти истирдод дар низомии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр муҳим мебошад, зеро дуруст ҳал намудани масоили истирдод боиси ҳифзи дурусти ҳуқуқҳои инсон ва рушди муносибатҳои дипломатии байни давлатҳо мегардад ва баръакс дуруст ҳал нагардидани он боиси поймол гардидани ҳуқуқҳои инсон ва канда шудани муносибатҳои дипломатии байни давлатҳо шудани мумкин аст. Дар адабиётҳои соҳавӣ тавсифи мушаххаси ин масъала ба таври гуногун вохӯрда мешавад. Тоҷикистон иштирокчи як қатор шартномаҳои байналмилалӣ мебошад ва бо ин назардошт дар қонунгузори қиноятӣ танзим намудани меъёрҳои мазкур афзалияти умумихатмиро касб менамояд. Дар мақолаи мазкур истилоҳи татбиқнамоиро мавриди баррасӣ қарор дода, тафовути онро бо дигар истилоҳҳои ҳаммонанд, ба монанди: «воридкунӣ», «мутабиқнамоӣ», «инкорпоратсия», «ретсенсия», «тасдиқкунӣ», «истинодоварӣ», «иҷрокунӣ» ҷудо намудааст. Инчунин дар мақолаи мазкур асосҳои муҳими татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар вазифаҳои қонунгузори қиноятӣ вобаста ба танзими ҳуқуқии институти истирдод мавриди тадқиқ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: қонунгузори қиноятӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ қиноятӣ, Онномаи СММ, Статути суди байналмилалӣ қиноятӣ, меъёр, татбиқ (имплементатсия), вазифа, принцип, истирдод, Паймони байналхалқӣ, Конвенсия, Протокол, ҷавобгарии қиноятӣ, ҷазои қиноятӣ ва ғайра.

Ҳарчанд, ки ҳуқуқи байналхалқии қиноятӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқи байналхалқӣ асосан дар охири асри 20 ба як шакли муайян даромада бошад ҳам, вале дорои таърихи тӯлонист. Баъзе аз институтҳои он ба манъаҳои пайдоиши давлат ва ҳуқуқ алоқаманданд. Онҳо ба масъалаи супоридани қинояткорон (экстрадиция) мутааллиқ буда, на танҳо институти деринаи соҳаи мазкур ба ҳисоб мераванд, балки маҳз аз ҳуқуқи байналхалқии қиноятӣ сарчашма мегиранд. Марҳилабандии ҳуқуқи қиноятӣ байналмилалиро метавон аз институти супоридани қинояткор оғоз намуд. Доир ба мавҷудияти истирдод (экстардиция) дар давраи ғуломдорӣ намунаҳои шартномаҳои дучонибаи байни давлатҳо шаҳодат медиҳанд. Аз ҷумла, дар шартномае, ки соли 1296 (пеш аз милод) байни шоҳи хетҳо Хаттусилеми 3 ва фиръавни Миср Рамзеси 2 баста шуда буд, чунин омадааст: «Агар ҳар касе, ки аз Миср ба мамлакати Хетҳо фирор намояд, он гоҳ шоҳи Хетҳо вайро ба мамлакати Миср хоҳад баргардонид». Ҳамин гуна шартномаҳо оид ба супоридани қинояткорон байни давлат-шаҳрҳои алоҳидаи Юнон низ мавҷуд буд. Бо мурури замон доираи ёрии ҳуқуқи васеъ гардид.

Дар давраи феодализм мазмуни супоридани қинояткор ба таври кулӣ тағйир ёфт ва он вобаста буд ба қонунигардонидани ҳуқуқи додани паноҳгоҳ, ки он дар насупоридани шахс ба давлате, ки барои ақидаҳои сиёсӣ мавриди таъқиб қарор

гирифтааст, ифода меёфт. Илова ба он, аксарияти давлатҳо аз супоридани шахсоне, ки ҷинойти ба муқобили давлат (ҷинойтҳои сиёсӣ) содир кардаанд, даст кашаанд. Ҳарчанд то ин дам асосан ғуломон, деҳқонони крепостной ва шахсоне, ки ҷинойт содир мекардаанд, супорида мешуданд.

Инқилоби буржуазӣ-демократӣ боиси ташаккули ҳукуки ҷинойтии миллий гардид. Дар ин сурат институтҳои умумии ҳукуки ҷинойтӣ ва намудҳои ҷинойт аз ҳамдигар тафовут надоштанд. Бинобар ин, оид ба ҷинойтҳои ҳукукӣ доир ба парвандаҳои ҷинойтӣ созиш (аҳду паймон) намудан чандон мушкilot ба вучуд намеоварад.

Баробари пайдо шудани роҳзании баҳри, ғуломфурӯшӣ, ғайриқонунӣ паҳн намудани муомилоти маводи мухаддир ва дигар ҷинойтҳо, ки ба манфиати якҷанд давлат зарар меоварад, ҳамкориҳои васеи байналхалқиро ба миён овард. Масоили мазкур зарурияти унификатсия кардани (ба як шакл даровардани) меъёрҳои ҳукуки ҷинойтии миллий, қамъ овардани далел, супоридани ҷинойткор ва ғайраҳоро ба вучуд овард, ки он зарурияти ҳамкориҳои байналхалқиро дар мубориза бо ҷинойткорӣ тақозо намуд.

Дар ибтидои асри 19 бо мурури ташаккул ёфтани тижорат савдои баҳрӣ ва дигар ҷанбаҳои муносибатҳои байналхалқӣ робитаи байни давлатҳо низ роҷеъ ба ҳамкориҳо дар мубориза бо намудҳои алоҳидаи ҷинойтҳои дорои хусусияти байналхалқӣ, ки ба тартиботи ҳукукии давлатҳо таъовуз менамуд, васеъ гардид. Ҳамин тариқ, соли 1815 дар Конгресси Вена аввалин Эъломияи махсус «Дар бораи бекор кардани хариду фурӯши ғуломон» қабул гардид. Дар навбати худ шартномае, ки соли 1841 байни Британияи Кабир, Фаронса, Россия, Австрия ва Пруссия баста шуда буд, ба рушди минбаъдаи мубориза бо ҷинойткорӣ таъвият бахшида, ғуломфурӯширо бо роҳзании баҳрӣ баробар намудаанд.

Санадҳои генералие, ки соли 1885 дар Конференсияи Берлин ва дар Конференсияи Брюссел ба имзо расидаанд, ғуломфурӯширо аллакай ҳамчун ҷинойт муайян намудаанд. Конвенсия оид ба ғуломӣ, ки соли 1926 аз тарафи Лигаи Миллатҳо қабул гардид, онро ба таври аниқ муайян ва мустаҳкам намуд.

Дар ташаккули институти истиродот дигар шартномаҳои байналмилалӣ оид ба роҳзании баҳрӣ, терроризми байналхалқӣ ва дигар кирдорҳо, ки ба тартиботи ҳукукии байналхалқӣ таъовуз менамоянд, дар ин замина нақши ҳалкунандаро бозиданд.

Соли 1927 дар Варшава Конференсияи якуми байналхалқӣ оид ба унификатсияи ҳукуки ҷинойтӣ баргузор гардид, ки дар он ба зумраи ҷинойтҳо, ки ба тартиботи ҳукукии байналхалқӣ таъовуз менамоянд, хариду фурӯши занон, кӯдакон, роҳзании обӣ, хариду фурӯши ғайриқонунии маводи мухаддир инчунин дигар ҷинойтҳо, ки ҷавобгарию дар робита бо конвенсияҳои байналхалқӣ пешбинӣ намудаанд, мансуб доништа шуд. Сониян дар Конференсияи минбаъдае, ки соли 1938 шуда гузашт, кӯшиши унификатсия кардани қонунгузорӣ оид ба мубориза бо терроризми байналхалқӣ, супоридани ҷинойткорон мавриди баррасӣ қарор гирифт. Ҳамзамон баъди омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи ҷабҳаҳои мухталифи механизми ҳамкориҳои давлатҳо оид ба мубориза алайҳи доираи муайяни ҷинойткорӣ, иштироккунандагони конфронс расман ҷудо намудани ҳукуквайронкуниҳои ҳавфноки байналхалқиро ба ҷинойтҳои байналхалқӣ ва ҷинойтҳои дорои хусусияти байналқидоштаро ба миён гузоштаанд.

Ба раванди ташаккули ҳукуки ҷинойтии байналмилалӣ қабули Оинномаи СММ аз соли 1945 ва Оинномаи Трибунали байналхалқии ҳарбии Нюрнберг ва Токио нақши муҳим гузошт. Чунончи, фасли 7-и Оинномаи СММ дар моддаҳои 39, 41 ва 42 ҷавобгарию барои содиршавии ҷинойтҳои байналхалқӣ ва муқобили сулҳ ва амнияти байналхалқӣ муқаррар намудааст.

Амалисозии муқаррароти ҳуқуқи ҷиноятӣ ва самаранокии онҳо, аз бисёр ҷиҳат ба он вобастагӣ дорад, ки муқаррароти бунёдии ин соҳа, аз ҷумла вазифаю принципҳои он, ки хусусият ва тавсифоти муҳими онро муайян намуда, имкон медиҳанд, ин ё он падидаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дарк ва алоқамандии онҳо муқаррар карда шавад, ҷӣ гуна истифода бурда мешаванд. Инкишоф ва такмили минбаъдаи ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ ва миллӣ дар ҳолате самаранок мебошад, агар ҷомеаи байналмилалӣ ва давлатҳои алоҳида воситаҳо ва механизмҳои ҳуқуқиро ташаккул диҳанд, ки ба вазифа ва принципҳои ҳуқуқӣ асос меёбанд.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ аз маҷмӯи меъёрҳои иборат аст, ки гурӯҳи муайяни ҳаракатҳоро ҷиноят ҳисобида, содир намудани онҳоро манъ мекунанд, тартиби гузаронидани таҳқиқоти ҷунин ҳаракатҳо, баамалбарории таъкиби ҷиноятӣ ва тартиби иҷрои ҷазои ҷиноятиро барои онҳо танзим менамояд, инчунин ҷавобгарии шахсиро барои онҳое, ки ҷунин ҳаракатҳоро содир мекунанд, муқаррар менамояд. Пешгирӣ намудани вайронкунии ҷиддии ҳуқуқи байналмилалӣ, ки дар як вақт ба вайронкунии тартиботи дохилии давлатҳои алоҳида оварда мерасонад, барои таъмини риояи ин соҳаи ҳуқуқ, махсусан бо назардошти вазнинии ҷиноятҳои алоҳида (терроризм, генотсид, экодсид ва ғ.), бе ниҳоят муҳим мебошад. Якҷанд вазифа ва принципҳои мавҷуданд, ки ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ ба онҳо асос меёбад. Азбаски ба ҷиноятҳои байналмилалӣ бештар хусусияти фаромарзӣ хос буда, ҳамкориҳои зичи байни давлатҳоро талаб менамояд, зарурати ҳамоҳанг сохтани риояи ин принципҳо ҳарчи бештар мубрам мегардад.

Бо мақсади ноил гардидани ба ҳадафи умумӣ, ки дар назди ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ ва миллӣ гузошта шудааст, давлатҳои алоҳида бояд вазифаю принципҳои ҳуқуқи байналмилалиро ҷонибдорӣ намуда, вазифаҳо ва принципҳои қонуни ҷиноятӣ миллии худро ба онҳо мутобиқ созанд.

Қабул аз шурӯъ кардан баррасии татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар вазифа ва принципҳои қонунгузории ҷиноятӣ, муайян намудани мазмуни истилоҳи «татбиқ/татбиқнамоӣ (имплементатсия)»-ро мувофиқи мақсад меҳисобем, зеро дар матн минбаъд мо ин истилоҳро ба маънои «имплементатсия» истифода мебарем. Дар тарҷума аз забони англисӣ «implementation» маънои анҷом додан, амалӣ кардан ва иҷро намуданро ифода менамояд. Дар луғати истилоҳоти ҳуқуқӣ бошад, имплементатсия ҳамчун - «амалисозии уҳдадорӣҳои байналмилалӣ дар сатҳи дохилидавлатӣ, ки бо роҳи вориднамоии меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ ба қонунҳои миллӣ ва санадҳои зерқонунӣ анҷом дода мешавад» [17, с. 118], тавзеҳ дода шудааст. Бинобар сабаби дар бештари адабиёти миллӣ ба ҷойи калимаи «имплементатсия» истифода гардидани муродифи тоҷикии он «татбиқ/татбиқнамоӣ», мо дар таҳқиқоти мазкур минбаъд маҳз истилоҳи «татбиқ/татбиқнамоӣ»-ро истифода мебарем.

Олимон доир ба мазмуни ҳуқуқии ин ислоҳ андешаҳои мухталиф доранд. Ҷунонҷӣ, С.А. Раҷабов татбиқнамоиро ҳамчун фаъолияти ташкилӣ-ҳуқуқии субъектоне ҳуқуқи байналмилалӣ мефаҳмад, ки аз тарафи онҳо ё дар танҳои (сатҳи дохилидавлатӣ) ва ё дар якҷоягӣ бо дигар субъектон амалӣ гардида, ба анҷомдиҳӣ ва амалисозии мақсадҳо дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ дар доираи баамалбарории уҳдадорӣҳои қабул намудани давлатҳо равона гардидааст [13, с. 14]. Ба андешаи В.В. Милинчук татбиқнамоӣ воридкунии воситаҳои танзими байналмилалӣ ба сиёсати давлат ё қонунгузории он мебошад [12, с. 41]. О.В. Белянский ва О.А. Пугина татбиқнамоиро аз нуқтаи назари қонунгузории Россия баррасӣ карда, ба хулоса омаданд, ки татбиқнамоӣ – «маҷмӯи расмиёт ва воситаҳои мебошад, ки дар баланд бардоштани самаранокии амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва фарҳанги умумии ҷомеаи Россия мусоидат менамояд» [3, с.

15-18]. Тафсири нисбатан васеи ин мафхумро Т.И. Курносов додааст, ки тибқи он - «татбиқнамоӣ – ин ҷараёне мебошад, ки дар рафти он субъектоне дахлдор, ки меъёр нисбати онҳо равона гардидааст, мутобиқи муқаррароти он амал мекунанд» [11, с. 205].

Дар илм истилоҳи татбиқнамоӣ бештар бо ҷунин категорияҳо, ба монанди «воридкунӣ», «мутобиқнамоӣ», «инкорпоратсия», «ретсепсия», «тасдиқкунӣ», «истинодоварӣ», «ичроқунӣ» ва «татбиқнамоӣ» истифода бурда мешавад. Баъзе олимони онҳоро ҳамчун мафхумҳои ҳаммаъно баррасӣ мекунанд (алалхусус, В.Н. Гаврилов назарияҳои инкорпоратсия ва воридкуниро ҳамшабеҳи назарияи татбиқнамоӣ меҳисобид) [5, с. 43]. Дигарон бошанд, қайд менамоянд, ки мафхуми татбиқнамоӣ васеъ буда, он дар худ қисмҳои гуногун, ба монанди вориднамоӣ, ретсепсия, инкорпоратсия ва монанди онҳоро фаро мегирад, ки тарзҳои он мебошанд. О.В. Белянский ва О.А. Пугина нуктаи назари охирро ҷонибдорӣ намуда, асосҳои фарқкунандаи категорияҳои «ретсепсия» ва «татбиқнамоӣ»-ро ҷудо менамоянд. Ҷунонҷӣ, ба андешаи онҳо, омилҳои субъективиро ба инобат гирифта, ретсепсия ҳамчун зоҳиршавии сиёсати давлат тавассути иродаи субъектоне ҳокимияти давлатӣ ҷой дошта метавонад, дар ҳоле, ки татбиқнамоӣ «дар шароити мавҷудияти асосҳои таърихӣ-фарҳангӣ барои мутобиқнамоии унсурҳои ҳуқуқии дигар низоми ҳуқуқӣ» ба амал меояд. Илова бар ин, онҳо ибрози медоранд, ки натиҷаи ниҳонии ретсепсия ва татбиқнамоӣ гуногун мебошад [3, с. 27].

Ҳамин тавр, андешаҳои мухталифҳо нисбати татбиқнамоӣ ва таносуби он бо унсурҳои худ мушоҳида намудан мумкин аст. Онҳо, моҳиятан назарияе, ки ин ё он ҳуқуқшинос ҷонибдорӣ менамояд, вобастагӣ доранд. Вале инкор намудани он, ки татбиқнамоӣ – ин дар қонунгузориҳои миллий таҷассум намудани меъёрҳои байналмилалӣ мебошад, номумкин аст. Татбиқнамоиро моҳиятан яке аз шаклҳои ҳамкорӣ ва таъсиррасонии мутақобилаи фарҳангҳои ҳуқуқии мухталиф ва низомҳои ба якдигар арзёбӣ намудан мумкин аст.

Қобили зикр аст, ки истилоҳи имплементатсия дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода гардидааст, вале на ҳамчун татбиқнамоӣ, балки воридкунӣ. Ҷунонҷӣ, мутобиқи м. 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» «Агар барои иҷрои уҳдадорӣҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани (имплементатсия) меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, дар сатҳи дохилидавлатӣ зарур бошад, мақомоти ҳуқуқэҷодкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияти худ санадҳои дахлдори меъёрии ҳуқуқӣ қабул мекунанд» [10]. Аммо, бояд қайд намуд, ки истифодаи истилоҳи «воридкунӣ» ҳамчун имплементатсия чандон дуруст намебошад, зеро он мазмунӣ васеъ дошта, бидуни тағйирот ва дар шакли асл инъикос намудани меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалиро дар қонунгузориҳои дохилӣ ифода карда метавонад.

Ҳамин тавр, татбиқнамоӣ (имплементатсия) – ин қабули меъёрҳои ҳуқуқии дохилидавлатӣ бо мақсади иҷрои меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ, инчунин, барои ташкили шароит вобаста ба амалисозии бевоситаи меъёрҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ дар ҳудуди давлат мебошад.

Яке аз вазифаҳои аввалине, ки дар назди қонунгузориҳои ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шудааст – ин ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. Саволе ба миён меояд, ки ҷунин вазифаи аввалиндараҷа дар қонуни ҷиноятӣ миллий қай пайдо шуд ва он ба кадом санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ё вазифаҳои ҳуқуқии байналмилалӣ асос меёбад?

Аз мазмуни қонунгузориҳои ҷиноятӣ замони шӯравӣ бармеояд, ки ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд вазифаи афзалиятноки он ба ҳисоб намерафт. Дар мадди

аввал дигар арзишҳои иҷтимоӣ қарор доштанд. Чунончӣ, дар м. 1 Кодекси ҷиноятии ҚШС Тоҷикистон (минбаъд – КҚ ҚШСТ) соли 1961 ба сифати мақсади асосии қонуни ҷиноятӣ ҳифзи сохти ҷамъиятии ИҚШС, низоми сиёсӣ ва иқтисодии он муқаррар шуда буд. Танҳо пас ин муқаррарот, дар хусуси шахсият, ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон қайд мегардид [9].

Дар фарқият аз он, м. 2 КҚ ҚТ вазифаҳои дар назди қонуни ҷиноятӣ қарордоштаро номбар намуда, дар ҷойи аввал ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро мегузорад. Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ мутобиқи ҳамин принцип ташаккул ёфтааст. Он бо фасле оғоз шудааст, ки дар он меъёрҳо оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои кирдорҳои ба муқобили ҳаёт, саломатӣ, озодӣ, обрӯ, эътибор, ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шахрванд, оила ва ноболигон гурӯҳбандӣ шудаанд.

Баъзе олимон чунин мешуморанд, ки муқаррароти зикршудаи қонунгузориҳои ҷиноятии замони шӯравӣ ба ҳуқуқи байналмилалӣ мутобик набуд. Чунончӣ, А.Г. Кибалник ва О.Н. Шибков қайд менамоянд, ки пас аз мустақил гардидани собиқ давлатҳои ИҚШС ва дар таҳрири нав қабул кардани кодексҳои ҷиноятӣ муҳолифати ҷойдошта байни қонунгузориҳои миллӣ ва байналмилалӣ бартараф карда шуд. Ба андешаи онҳо, ҷойивазкунии арзишҳои афзалиятнок дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ зери таъсири меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба амал омадааст [16, с. 80; 8, с. 80]. Дар ин ҳол, онҳо қайд намеkunанд, ки қонунгузориҳои ҷиноятии миллӣ маҳз ба кадом принцип ё меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ мутобик карда шудааст ва дар ин маврид, танҳо санадҳои ҳуқуқии байналмилалиеро номбар мекунанд, ки ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсонро муқаррар менамоянд.

Ба андешаи мо, муқаррароти меъёрии м. 2 КҚ ҚТ дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ татбиқ нашудаанд. Айни замон, дар ҳуқуқи байналмилалӣ меъёре ҷой надорад, ки давлатҳоро барои дар ҷойи аввал қарор додани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар номгӯи объектҳои бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда уҳдадор намояд.

Муқаррароти м. 2 КҚ ҚТ қоидаеро инъикос менамояд, ки дар м. 5 Конститутсияи ҚТ мустақам гардидааст, - «инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ мебошанд». Агар чунин меъёр-принсипи ҳуқуқӣ-байналмилалӣ ҷой медошт, бебаҳс, таҳти татбиқнамоӣ дар м. 2 КҚ ҚТ қарор мегирифт.

Аммо, новобаста аз он ки тамоми санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки ба ҳуқуқи инсон бахшида шудаанд, дар рӯҳияи инсондӯстӣ таҳия гардидаанд, муқаррароти монанди конститутсияро пешбинӣ намеkunанд.

Ҳамчунин қайд кардан зарур аст, ки аз нуктаи назари таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ аҳамият надорад, ки арзишҳои иҷтимоӣ ҳифзшаванда дар қонун маҳз бо кадом тартиб номбар шудаанд. Тамоми объектҳои ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ба таври баробар ҳимоя карда мешаванд. Содир намудани ҳама гуна кирдори ҷиноятӣ боиси эътиноӣ мақомоти давлатии дахлдор мегардад, ки вазифадор аст гунаҳгорро ошкор созад ва нисбати ӯ ҷазои муқаррарнамудаи қонунро таъин намояд, новобаста аз он ки маҳз кадом муносибатҳои ҷамъиятӣ дар натиҷаи таҷовуз зарар дидаанд. Дар ин ҷо, ҳама гуна бартариятдиҳӣ ҷоиз намебошад. Бинобар ин, афзалшумории ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятии дилхоҳ объект – мафҳуми бештар шартӣ мебошад. Моддаи 2 КҚ ҚТ, ба сифати вазифаи якуми қонуни ҷиноятӣ ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро муайян карда, ягон муносибати мушаххасро танзим наменамад, балки рӯҳияи қонуни ҷиноятӣ ва самти инсондӯстии умумии муқаррароти онро инъикос менамояд.

Оё татбиқи на танҳо муқаррароти меъёри расмӣ санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, балки рӯҳияи онҳо низ имконпазир мебошад? Гуфтаҳои боло имкон медиҳанд, ки ба ин савол ҷавоби мусбат дода шавад [15, с. 22-23]. Аммо, ин проблема ба мавзӯи таҳқиқоти

мо дохил намешавад ва ба андешаи мо, он таҳқиқоти мустақили назариявиро талаб менамояд.

Гояи ба сифати арзиши олий эътироф намудани инсон дар бештари муқаррароти муҳими санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ инъикос ёфтааст. Дар м. 5 Эълומияи умумии ҳуқуқи башар чунин пешбинӣ шудааст: «Ҳеҷ кас набояд таҳти шиканча ё муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ва пастзанандаи қадру қимати ӯ қарор дода шавад». Моддаи 7 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ низ муқарраротеро фаро мегирад, ки ба Эълумияи умумии ҳуқуқи башар пурра мутобиқ мебошад. Меъёри шабеҳ дар м. 3 Конвенсияи Аврупо оид ба ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ мустаҳкам шудааст, фарқияти асосӣ дар истисно шудани калимаи «бераҳмона» дар тасвири муносибат ё ҷазои манъшаванда ифода меёбад.

Меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ номбаршуда меъёрҳои хусусияти умумӣ, меъёрҳо-принсипҳо мебошанд. Ҳуқуқҳои инсон, ки дар онҳо мустаҳкам шудааст, бояд ба категорияи ҳуқуқҳои мутлақ мансуб доништа шаванд [1, с. 178].

Дар адабиётҳо нуқтаҳои назар дар хусуси мақсаднок набудани танзими институти истирдод (м. 16 КҶ ҚТ) дар доираи ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷой доранд. Олимон қайд менамоянд, ки ин институт ба танзими муносибатҳои раवона гардидааст, ки ба мавзуи ҳуқуқи ҷиноятӣ дохил намешаванд [7, с. 91]. Истирдод расмиёте мебошад, ки аз ҷониби як давлат ба давлати дигар супоридани шахси ҷиноятсодиркардари ифода менамояд ва дар доираи қонунгузори мурофиавӣ-ҷиноятӣ ба танзим дароварда мешавад [14, с. 122].

Бо ин нуқтаи назар Ю.Г. Василев розӣ намешавад. Вале, бо вучуди ин, ӯ ягон асос барои эътирофи истирдод ҳамчун институти ҳуқуқи ҷиноятӣ моддӣ пешниҳод намекунад ва танҳо аз мақолаи Б. Велчев истинод меоварад. Б. Велчев чунин мешуморад, ки истирдод – ин «шакли ҳамкорӣ байни ду давлат буда, имкон медиҳад юрисдиксияи ҷиноятӣ он давлате истифода бурда шавад, ки дар лаҳзаи ошкор намудани шахси ҷиноятсодиркарда имконияти воқеии ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудани ӯро тибқи қонунгузори худ надорад» [4, с. 111]. Ба андешаи мо, чунин андеша, маҳз мансубияти ҳуқуқӣ-мурофиавӣ доштани институти истирдодро тасдиқ менамояд. Чунки дар он суҳан дар хусуси ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудан меравад. Имконияти истифодабарии юрисдиксияи ҷиноятӣ ишоранамудаи Б. Велчев на ба юрисдиксияи фармоиши давлат, балки ба юрисдиксияи махсуси он дахл дорад. Масъалаи ҳамкори байни давлатҳо бошад, пас ин, албатта, ба мавзуи танзими ҳуқуқи байналмилалӣ дахл дорад.

С.С. Беляев қайд менамояд, ки институти истирдод дар қонуни ҷиноятӣ бо ду мақсад пешбинӣ шудааст: ҳимояи шахрвандон аз эҳтимолияти таъқиби ҷиноятӣ беасос ва таъмини ҳуқуқи соҳибхитӣ дигар давлатҳо дар баамалбарории адолати судӣ аз болои шахрвандони худ ва шахсони бешахрвандӣ [2, с. 180]. Ба андешаи ӯ, истирдод ин «амали ёрии ҳуқуқӣ мебошад, ки дар таҳвили шахси ҷиноятсодиркарда барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ё барои иҷрои ҳукми давлати хориҷӣ нисбати ӯ, аз тарафи давлате, ки дар ҳудуди он ӯ қарор дорад ба давлате, ки чунин шахс шахрванди он мебошад, ифода меёбад» [2, с. 203]. Возеҳ аст, ки ҳарду мақсадҳои зикргардида ба меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ хос намебошанд ва муносибатҳои, ки бо супоридани шахси ҷиноятсодиркарда алоқаманд мебошанд, ба мавзӯи он дохил намешаванд.

Л.Н. Галенская як қатор мафҳумҳои истирдодро, ки дар илми ҳуқуқ қоркард шудаанд, меоварад [6, с. 125-126]. Ҳеҷ яке аз мафҳумҳои овардаи ӯ имкон намедиҳад, ки оид ба хусусияти ғайри ҳуқуқӣ-мурофиавӣ доштани институти мазкур хулосабарорӣ карда шавад. Ҳамчун ҳуқуқӣ-мурофиавӣ, меъёрҳо оид ба истирдод дар доираи ҳамин соҳаи ҳуқуқ таҳти татбиқнамоӣ қарор доранд.

Дар робита ба ин, мо пешниҳоди Д.В. Кайсаро [7, с. 159] оиди аз қонуни ҷиноятӣ хориҷ намудани масъалаи истирдод ва дар қонуни мурофиавӣ-ҷиноятӣ пешбинӣ кардани он дуруст мешуморем.

Дар ҳудуди давлат на танҳо шахсони мансабдор ва мақомот, ки функцияҳои намоёндагоиро иҷро менамоянд, балки инчунин низомӣён ва қисмҳои низомии давлатҳои хориҷӣ қарор дошта метавонанд. Дар чунин ҳолатҳо масъалаҳои юрисдиксияи ҷиноятӣ нисбати шахсоне, ки ба ҳайати онҳо шомиланд, дар асоси созишномаҳои дутарафа байни давлати буду бош ва давлате, ки қисми низомии дар ҳудуди давлати хориҷӣ қарордошта ба он тааллуқ дорад, ҳал карда мешаванд.

Қобили зикр аст, ки дар м. 15 КҶ ҚТ ин масъала танзими худро наёфтааст. Аз ин лиҳоз, пешниҳод карда мешавад, ки ба м. 15 КҶ ҚТ қисми 6) бо мазмуни зерин илова карда шавад:

«6) Хизматчиёни ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои иҷрои вазифаҳои муайян дар ҳудуди давлатҳои хориҷӣ қарор доранд, барои ҷиноятҳои дар ҳудуди давлатҳои хориҷӣ содирнамуда, мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида мешаванд, агар дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад.»

Бояд қайд намуд, ки муқаррароти ба ин монанд дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ баъзе давлатҳои ИДМ, аз ҷумла Россия ва Қазоқистон пешбинӣ гардидааст.

Айни замон, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ягон давлати хориҷӣ пойгоҳи низомӣ надорад ва бинобар ин, мо дар пешниҳоди болозикр истилоҳи «қисми низомӣ»-ро истифода набурдем. Вале хизматчиёни ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади иҷрои вазифаҳои муайян, омӯзиш ва тақмили маҳорат, инчунин иҷрои уҳдадорӣҳои байналмилалӣ Тоҷикистон ба ҳудуди давлатҳои хориҷӣ сафарбар шуда метавонанд.

Адабиёт

1. Азимов Н.Б. Теоретические основы имплементации норм международного права в уголовное законодательство Республики Таджикистан: дис. ... докт. юрид. наук. – М., 2013. – 398 с.
2. Беляев С.С. Экстрадиция в уголовном праве: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – 195 с.
3. Белянская О.В., Пугина О.А. Условия имплементации международно-правовых норм в российское законодательство // Право и политика. – 2005. – №8. – С. 15-18.
4. Васильев Ю.Г. Институт выдачи преступников (экстрадиции) в современном международном праве. – М., 2003. – 320 с.
5. Гаврилов В.В. Теории трансформации и имплементации норм международного права в отечественной правовой доктрине // Московский журнал международного права. – 2001. – №2. – С. 42-18.
6. Галенская Л.Н. Международная борьба с преступностью. – М., 1972. – 420 с.
7. Кайсин Д.В. Источники уголовно-правовой системы Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук. – 196 с.
8. Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право: понятие, задачи и принципы. – СПб., 2003. – 450 с.
9. Кодекси ҷиноятӣи ҶШС Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе.: Ирфон, 1988. – 215 с.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.07.2022).

11. Курносов Т.И. Понятие и способы имплементации норм международного права в национальное законодательство. // Актуальные проблемы российского права. – 2015. – №4(53). – С. 203-209.
12. Милинчук, В.В. Проблемы и перспективы совершенствования механизмов имплементации международных инструментов в области предупреждения преступности и борьбы с ней // Государство и право. – 2005. – №1. – С. 41-45.
13. Раджабов С.А. Имплементация норм международного гуманитарного права в Республике Таджикистан: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юр. наук. – М., 2008. – 28 с.
14. Степаненко В., Международно-правовые аспекты заключения под стражу с целью выдачи иностранному государству // Советское государство и право. – 1991. – №11. – С. 121-125.
15. Толстик В.А. Иерархия российского и международного права. – М: Юрайт, 2001. – 324 с.
16. Шибков О.Н. Принципы и нормы международного права как источник уголовного права: дисс...канд, юрид. наук. – Ставрополь, 2000. – 196 с.
17. Энциклопедический юридический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 820 с.

ПРИМЕНЕНИЕ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В ЗАДАЧАХ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, СВЯЗАННЫХ С ПРАВОВЫМ РЕГУЛИРОВАНИЕМ ИНСТИТУТА ЭКСТРАДИЦИИ

КАМОЛОВ ХУРШЕДУЛЛО,

ассистент кафедры уголовного права и противодействия коррупции
Таджикский национальный университет.

734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992) 554-45-29-29. E-mail: kamolov.kh@icloud.com.

В данной статье автор рассматривает историю становления и развития института экстрадиции, а также назначение экстрадиции в первый период ее возникновения и последующий в средние века, новый и новейшие периоды. Для надлежащей реализации положений международно-правовых документов и выполнения международных обязательств Республики Таджикистан очень важно определить важные принципы применения норм международного права в задачах уголовного законодательства, особенно связанных с правовое регулирование института экстрадиции в правовой системе Республики Таджикистан, потому что правильное решение вопросов экстрадиции ведет к правильной защите прав человека и развитию дипломатических отношений между государствами, и наоборот, неправильное его решение может привести к нарушению прав человека и разрыву дипломатических отношений между государствами. Конкретное описание этого вопроса можно найти в литературе по-разному. Таджикистан является участником ряда международных договоров, в связи с чем регламентация этих норм в уголовном законодательстве является всеобщим приоритетом. В данной статье рассматривается термин имплементация, и её отличия от других подобных терминов, таких как: «введение», «адаптация», «инкорпорация», «рецепсия», «подтверждение», «отнесение» и «внедрение», а также в данной статье изучены важные основы применения норм международного права в задачах уголовного законодательства, связанных с правовым регулированием института экстрадиции.

Ключевые слова: уголовное законодательство, международное право, международное уголовное право, устав ООН, Статут Международного уголовного суда, норма, реализация, задача, принцип, экстрадиция, международный договор, конвенция, протокол, уголовная ответственность, уголовное наказание и др.

**APPLICATION OF THE NORMS OF INTERNATIONAL LAW IN THE TASKS OF
CRIMINAL LAW RELATED TO THE LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTE
OF EXTRADITION**

KAMOLOV KHURSHEDULLO,

assistant of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption law of the
Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17, Rudaki ave.

Phone: (+992) 554-45-29-29. E-mail: kamolov.kh@icloud.com.

In this article, the author examines the history of the formation and development of the institution of extradition, as well as the appointment of extradition in the first period of its occurrence and subsequent in the middle ages, new and recent periods. For the proper implementation of the provisions of international legal documents and the fulfillment of the international obligations of the Republic of Tajikistan, it is very important to determine the important principles for the application of international law in the tasks of criminal law, especially those related to the legal regulation of the institution of extradition in the legal system of the Republic of Tajikistan, because the correct solution of extradition issues leads to the correct protection of human rights and the development of diplomatic relations between states, and contrary, its incorrect solution can lead to a violation of human rights and a rupture of diplomatic relations between states.

A specific description of this issue can be found in the literature in different ways. Tajikistan is a party to a number of international treaties, in connection with which the regulation of these norms in the criminal law is a universal priority. This article discusses the term implementation, and its differences from other similar terms, such as: "introduction", "adaptation", "incorporation", "reception", "confirmation", "attribution" and "implementation", as well as explores the important foundations for the application of international law in the tasks of criminal law related to the legal regulation of the institution of extradition.

Key words: criminal law, international law, International criminal law, United Nations charter, statute of International criminal law, norm, implementation, task, principle, extradition, international treaty, convention, protocol, criminal liability, criminal punishment etc.

УДК: 340

АКЦИОНЕРНЫЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ ОБЪЕКТА

КОСИМОВ ФАРРУХ АБДУЛМУМИНОВИЧ,

кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права

Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Акционерные отношения являются один из самых важных вопросов в системе частных правоотношений. Данная статья также посвящена одному из аспектов правоотношений акционерного общества – проблеме его объекта. Автор исследовал данную тему, опираясь на точки зрения ученых и законодательных органов страны, и определил теоретические и практические аспекты рассматриваемой темы. Кроме того, в исследовании изучалась практика применения законодательства в деятельности юридических лиц, которая в практическом плане также раскрыла содержание и сущность рассматриваемой темы. Именно исследование данного вопроса в юридической практике смогло раскрыть существующих проблем. В результате исследования были сделаны научно обоснованные выводы и рекомендации, касающиеся рассматриваемой проблемы.

Ключевые слова: правовые отношения, законодательство, кодекс, акционерные отношения, объект, кредитор, юридическое лицо, общество, объединение, обязательство, имущество, юридические факты, соглашение, учредители, корпоративные права, управленческие отношения, исполнение судебных решений.

Объектом всяких правоотношений в том числе, и акционерных является деятельность обязанных лиц. Подобное определение объекта правоотношений приводит к возникновению вопросов относительно субъектов и содержания данных правовых отношений. При этом целесообразно особо выделить должника и ее обязанностей, а также соответствующих им правомочий кредитора. Также актуально квалификация акционерных правоотношений.

Как правило, в юридической литературе проводятся классификация правовых отношений по трем критериям.

1) в первую очередь в зависимости деятельности лица с материальными благами выделяют имущественные и неимущественные.

2) по способу удовлетворения интересов - вещные и обязательственные.

3) в зависимости от характера взаимоотношений – абсолютные и относительные.

Акционерное правоотношение преимущественно носит материальный характер. Возмездное приобретение акций (ибо согласно ч. 2 ст. 99 ГК РТ не допускается освобождение акционера от обязанности оплаты акций общества, в том числе освобождение его от этой обязанности путем зачета требований к обществу), и лицо полагает получение части прибыли АО в виде дивидендов и части имущества в случае ее ликвидации. Из ч. 1 ст. 67 ГК следует, что акционер вправе получить в случае ликвидации общества часть его имущества, оставшегося после расчетов с кредиторами, или его стоимость.

Даже неимущественные права направлены на осуществление основной цели АО – получение прибыли. А право контроля за деятельность органов управления рассматривается как возможность оценивать их работу в направлении увеличения чистых активов АО. Основная цель создания АО – извлечение прибыли – предопределяет всю дальнейшую деятельность. Именно прибыль является критерием классификации в ГК РТ обществ в качестве коммерческих организаций (ч.ч. 1, 2 ст. 50; ч.ч. 1, 3 ст. 66 ГК РТ).

Имущественный характер, участие акционера в деятельности АО выражается в том, что в первых АО это объединение капиталов и, во-вторых, деятельность АО без надежной материальной основы невозможен. Следовательно, именно имущественное участие является основополагающим для статуса акционера.

Закон РТ «Об акционерных обществах» определяет корпоративные права, как совокупность имущественных и неимущественных прав акционера – владельца акций общества, вытекающих из права собственности на акции, включающие право на участие в управлении акционерным обществом, получение дивидендов и активов акционерного общества в случае его ликвидации в соответствии с законом, а также другие права и полномочия, предусмотренные законом или уставными документами.

Таким образом, право членства, возможность личного и имущественного участия акционера в деятельности АО не определяется специфичным юридическим фактом – состоянием. Право членства, как и само акционерное правоотношение, возникает на основании других юридических фактов.

Гражданского кодекса определяет право участия в обществе как личное неимущественное право, которое не может передаваться отдельно другому лицу. Речь идет об условном разделе корпоративных прав, возникающих в результате имущественного участия и неимущественных прав. Такой вывод подтверждается Законом «Об исполнительном производстве» в абз. 1 ч. 1 ст. 10, где к мерам принудительного исполнения судебных решений относятся обращение взыскания на средства, ценные бумаги, другое имущество (имущественные права), корпоративные права, имущественные права интеллектуальной собственности, интеллектуальной, творческой деятельности, иное имущество (имущественные права) должника, в том числе, если они находятся у других лиц или принадлежат должнику от других лиц, или должник владеет ими совместно с другими лицами.

Членом АО можно стать посредством покупки акций по договору купли-продажи, или их получение по наследству, договору дарения и другими, не запрещенными законами способами. При этом в случаях приобретения именной акции необходим факт акционера регистрации в качестве участника в реестре АО, так как именная акция – акция, выданная на имя определенного лица и зарегистрированная в реестре акционеров акционерного общества. Как правило, продажа или передача именных акций осуществляется по передаточному акту (индоссаменту). Здесь действует общее правило, согласно которому «именные ценные бумаги легитимизируют своего держателя в качестве субъекта права, если он обозначен в тексте бумаги посредством указания его имени и, кроме того, внесен в книгу, которую ведет обязанное лицо»[1].

В случае, когда АО не зарегистрировано в порядке, установленном законом, то для возникновения акционерных правоотношений необходим более сложный юридический состав. Элементами подобных отношений являются следующие юридические факты: подача заявления лицами на получения акции, заявления о подписке на акции; принятие такого заявления учредителями; признание АО состоявшимся. Юридический состав, способствующий возникновению акционерного правоотношения при формировании АО, необходимо определить исходя из структуры процесса создания организации. Вес процесс создания АО, как правило делят на следующие этапы.

На первом этапе происходит разработка учредительной документации. Согласно ч. 3 ст. 98 ГК РТ, учредительным документом акционерного общества является его устав, утвержденный учредителями. Кроме того, учредители акционерного общества, исходя из ч. 1 ст. 98 ГК РТ, заключают между собой в письменной форме договор, определяющий порядок осуществления ими совместной деятельности по созданию

общества. Этот договор должен содержать также сведения о размере уставного капитала акционерного общества, категории выпускаемых акций и порядке их размещения. Эти и другие вопросы, обсуждаемые на учредительном собрании, находят свое отражение в протоколе Общего собрания акционеров который оформляется в течение десяти дней после закрытия Общего собрания акционеров.

Таким образом, на первом этапе создания АО следует выделить три юридических факта: принятие решения о создании АО учредителями, заключение ими договора о создании АО и принятие устава АО. Процедура создания АО без этих документов невозможна.

Торой этап связан с формированием уставного капитала АО, под которым понимается номинальная стоимость акций общества, приобретенных акционерами (п. 1 ст. 25 Закона об АО). Сперва акции оплачиваются учредителями, п. 3 ст. 99 ГК РТ предусматривает правило, «при учреждении АО все его акции должны распределяться между учредителями». Четвёртый элемент юридического состава является факт приобретения акций с которым и возникают акционерные правоотношения.

Последним фактом данного состава является факт регистрации АО в установленном законом порядке, с которым оно получает статус юридического лица (п. 2 ст. 51 ГК РТ). Государственная регистрация, заключительный этап создания АО.

Акционерные правоотношения имеют имущественный характер. Материальным объектом вещных правоотношений являются вещи. Правоотношениями данного вида это правоотношения собственности, оперативного управления и т.д. Вещные правоотношения в то же время являются абсолютными правоотношениями, так как от их нарушения должны воздержаться все третьи лица. Имеющие относительный характер обязательственные правоотношения существуют конкретные должники, на которые возлагаются обязанности активного типа.

Внешними акционерные правоотношения являются потому, что участники АО с передачей своих активов и имущества взамен на права участника данных правоотношений, теряют на них право собственности. Собственником имущество становится АО как юридическое лицо. Обязательственный характер акционерных правоотношений отражено и в гражданском законодательстве Таджикистана.

Законодатель рассматривает обязательства как двустороннюю связь, в которой обязанности могут нести обе стороны. Также обе стороны могут иметь и права, и обязанности. В п. 1 ст. 307 ГК РТ говорится, что в силу обязательства одно лицо (должник) обязано совершить в пользу другого лица (кредитора) определенное действие либо воздержаться от определенного действия, а кредитор имеет право требовать от должника исполнения его обязанности. Основные признаки обязательства, впервые были систематизированы О.С. Иоффе.

Законодатель рассматривает организационно-хозяйственные обязательства как двустороннюю связь, в которой обязанности могут нести обе стороны. Также обе стороны могут иметь и права, и обязанности. Определенное управленческо-хозяйственное действие должно совершить «обязанная сторона» (а не обязательно предприятие). И право требовать от обязанной стороны исполнения ее обязанности предоставляется в соответствии со ГК не субъекту организационно хозяйственных полномочий, а «управляемой стороне».

Как отмечается в научной литературе, процесс управления всегда облачена в правовую форму, в связи с чем категория управление одновременно означает и правовое регулирование[7]. В общем, решение конкретных вопросов в внутриорганизационных управленческих отношения предоставлено их участникам. Данную область текущее

законодательство оставляет участникам для проявления инициативы в принятии решений с целью более эффективной реализации ими своих права, и выполнялись обязанности.

Управленческие отношения в АО связаны с имущественными, так как структура и характер, управленческие отношения и полностью определяется имущественными отношениями. Согласно гражданскому законодательству АО в лице своих управленческих органов не обладает властными полномочиями в отношении своих членов.

Следует отметить, что обязанность оплатить приобретенные акции в предусмотренные сроки не является содержанием акционерных правоотношений. Данная обязанность вытекает из договора купли-продажи акций, который порождает права и обязанности для продавца и покупателя, которые и составляют содержанием обязательств по данному договору. Договор является юридическим фактом. Например, по обычному договору купли-продажи одна сторона (продавец) обязуется передать товар в собственность (право хозяйственного ведения и оперативного управления) другой стороне (покупателю), а покупатель обязуется принять этот товар и уплатить за него определенную денежную сумму (цену) (ч. 1 ст. 454 ГК РТ).

Тем не менее, этот договор является основанием для возникновения права собственности у покупателя. Это абсолютное право имеет свое собственное содержание, отличающееся от содержания обязательства по купле-продаже. (п. 1 ст. 488 ГК РТ). Право собственности у приобретателя вещи по договору возникает с момента ее передачи, если иное не предусмотрено законодательством или договором. Если договор об отчуждении имущества подлежит государственной регистрации, право собственности у приобретателя возникает с момента его регистрации.

Идентичная ситуация наблюдается в АО. При этом покупка акций является основанием возникновения акционерного правоотношения. Не оплатившее акции лицо становится должником по договору купли-продажи. Акционер как субъект акционерного правоотношения вообще не имеет обязанности активного типа. Акционеры осуществляют управление обществом в рамках единого акционерного правоотношения, реализуя свое право на участие в управлении.

Имущественный характер акционерных отношений относят их к числу обязательственных правоотношений и является их вторым признаком.

Третьим признаком является наличие активных действий обязанных лиц. Наконец, в обязательстве управомоченное лицо может требовать определенного поведения от обязанного лица.

Поначалу кажется, что акционерные отношения возникают исключительно между АО и конкретным акционером и носит чисто обязательственный характер. Тут бесспорно конкретный субъектный состав правоотношения. Обязательственные права акционера относятся в отношении имущества АО. Выражается это в том, что акционер имеет право требовать дивиденды от АО, а в случаях ликвидации общества он претендует на часть имущества, оставшегося после удовлетворения требований кредиторов. В подобных ситуациях общество выступает в качестве должника, обязанного совершать активные действия в пользу акционера-кредитора.

Право требования акционеров не входит в содержание акционерных правоотношений. Содержанием акционерных правоотношений являются права иного рода. Так как объект права требования определен всегда, но объект права на дивиденд абстрактен, акционер до принятия решения не знает размера причитающихся ему дивидендов. Акционеры до времени удовлетворения требований кредиторов не знают

также размера ликвидационной квоты. Во-вторых, так как бессрочно быть обязанным нельзя, право требования ограничено во времени. В-третьих, исполняя обязанности должник тем самым погашает право требования, например, получив дивиденды акционер не может требовать повторной их выплаты за этот же период.

Таким образом, необходимо выделить право акционера на ликвидационную квоту и на дивиденд как элементы содержания акционерных правоотношений. Для появления прав на ликвидационную квоту кроме факта установления членства необходимы дополнительные факты, например, решение о ликвидации АО.

Право членства в АО, в литературе не относят к вещным или к обязательным правам[1]. Следовательно, эти правоотношения содержат в себе как элементы абсолютных, так и относительных правоотношений. Посему любые стремления включить эти правоотношения в известные классификационные группы будет обречена на неудачу.

Особенности деятельности АО являются установленные законом ограничения относительно к сделкам, с целью защиты прав акционеров. Такими сделками являются крупные сделки и сделки с заинтересованностью.

К крупным сделкам в соответствии с гл. X Закона РТ «Об акционерных обществах» относятся сделки с имуществом и размещение акций.

1. Крупные сделки с имуществом общества

Крупной сделкой считается сделка (в том числе заем, кредит, залог, поручительство) или несколько сделок, связанных с приобретением, отчуждением или возможностью отчуждения акционерным обществом прямо либо косвенно имущества, стоимость которого составляет 30 и более процентов балансовой стоимости активов акционерного общества, определенной по данным его бухгалтерской отчетности на последнюю отчетную дату, за исключением сделок, совершаемых в процессе обычной хозяйственной деятельности акционерного общества, сделок, связанных с размещением посредством подписки (реализацией) обыкновенных акций акционерного общества, и сделок, связанных с размещением облигаций, конвертируемых в обыкновенные акции акционерного общества. Уставом акционерного общества могут быть установлены также иные случаи, при которых на совершаемые акционерным обществом сделки распространяется порядок одобрения крупных сделок, предусмотренный настоящим Законом.

Порядок принятия решения о совершении крупной сделки с имуществом Законом РТ «Об акционерных обществах» предусмотрено два варианта принятия решения о совершении крупной сделки, которые различаются в зависимости от стоимости сделки или нескольких взаимосвязанных сделок. Решение о совершении крупной сделки принимается советом директоров общества единогласно, при этом не учитываются голоса выбывших членов. Выбывшими являются члены совета директоров, полномочия которых прекращены досрочно решением общего собрания акционеров (ч.ч. 4 ст.48 Закона РТ «Об акционерных обществах»), и умершие.

Наличие кворума предполагает участие всех действующих членов совета. При этом каждый член совета директоров должен принять личное участие в голосовании.

Таким образом, для совершения крупной сделки необходимо единогласие всех членов совета директоров. В противном случае совет директоров имеет право (не обязан) вынести вопрос на рассмотрение общего собрания, имеют право принять решение:

- а) о созыве внеочередного общего собрания для совершения крупной сделки;
- б) о включении вопроса о совершении крупной сделки в повестку.

Порядок принятия решений предусмотрен уставом АО, и обычно принимаются большинством голосов[6].

2. Крупная сделка с акциями общества

К крупной сделке по размещению акций относятся сделки или несколько взаимосвязанных сделок по размещению обществом обыкновенных акций либо привилегированных акций, конвертируемых в обыкновенные акции, составляющих более 25% ранее размещенных обществом обыкновенных акций.

Рассмотрим случаи принятия единственным АО решений об одобрении крупных сделок и/или сделок, в совершении которых имеется заинтересованность, относящихся в соответствии с РТ «Об акционерных обществах» к компетенции общего собрания АО[4].

В случае совершения обществом крупной сделки или сделки, в совершении которой имеется заинтересованность лиц, перечисленных в п. 1 ст.81 РТ «Об акционерных обществах», исключением является единственный акционер единолично принимающие решение. Такие решения оформляются письменно в соответствии с требованиями глав 10 и 11 Закона РТ «Об акционерных обществах». Если крупная сделка одновременно является сделкой, в совершении которой имеется заинтересованность указанных выше лиц, то, в соответствии с п. 5 ст. 79 Закона об АО «Об акционерных обществах», к порядку ее совершения применяются только положения главы 12 настоящего Закона[2]. Однако положения настоящей статьи не применяются к АО, состоящему из одного акционера, который одновременно осуществляет функции единоличного исполнительного органа. Например, АО получает крупный кредит в банке, в котором единственный акционер общества владеет более 20 процентами акций. Однако, в соответствии с п. 2 ст. 81 Закона об АО положения главы 11 не применяются к сделкам, в совершении которых заинтересованы все АО.

Единственный акционер АО должен быть проинформирован исполнительным органом АО или наблюдательным советом о стратегических планах АО. Подобная сделка может повлечь за собой убытки, не говоря уже о рисках, связанных с возможным наступлением банкротства общества[3].

Очевидно, что разумный и преданный единому акционеру руководитель компании должен заручиться его поддержкой для принятия решения (подобная поддержкой может быть ранее, может быть, всякий письменный документ, в каком сформулирована воля акционера согласие на заключение сделки). Однако если события будут развиваться по отрицательному сценарию, описанному ранее, акционер согласно п.5 ст. 71 РТ «Об акционерных обществах», есть право обратиться в суд с требованием о возмещении убытков, причиненных обществу. В данной ситуации интересен вопрос о возможности влияния на действия исполнительного органа общества до их совершения.[5]

Сделки с заинтересованностью считаются наиболее сложными вопросами корпоративного права, поскольку процедура их совершения сложна, а регламентирующее ее законодательство сложно сформулированы. Сделки с заинтересованностью члена совета директоров (наблюдательного совета) АО, лица, осуществляющего функции единоличного исполнительного органа общества, в том числе управляющей организации или управляющего, члена коллегиального исполнительного органа общества или акционера общества, имеющего совместно с его аффилированными лицами 20 и более процентов голосующих акций АО, а также лица, имеющего право давать обществу обязательные для него указания, совершаются АО в соответствии с особым порядком.

Перечисленные лица признаются заинтересованными в случаях, если они, их супруги, родители, дети, полнородные и неполнородные братья и сестры, усыновители и усыновленные и (или) их аффилированные лица:

- являются стороной, выгодоприобретателем, посредником или представителем в сделке;
- владеют (каждый в отдельности или в совокупности) 20 и более процентами акций (долей, паев) юридического лица, являющегося стороной, выгодоприобретателем, посредником или представителем в сделке;
- занимают должности в органах управления юридического лица, являющегося стороной, выгодоприобретателем, посредником или представителем в сделке, а также должности в органах управления управляющей организации такого юридического лица;
- в иных случаях, определенных уставом общества. С целью исключения рисков, связанных с тем, что АО может и не знать, являются ли перечисленные лица заинтересованными, в ст. 82 Закона об АО установлена их обязанность доводить до сведения совета директоров общества, а также ревизора и аудитора определенную информацию:
- о юридических лицах, в которых они владеют самостоятельно или совместно со своим аффилированным лицом (лицами) 20 или более процентами голосующих акций (долей, паев);
- о юридических лицах, в органах управления которых они занимают должности;
- об известных им совершаемых или предполагаемых сделках, в которых они могут быть признаны заинтересованными лицами.

Тем не менее, ответственность на отказ от предоставления данной информации законом не предусмотрено, что иногда может стать основанием для отказа в признании сделки с заинтересованностью недействительной.

Особый порядок совершения сделок с заинтересованностью не применяется:

- к обществам, состоящим из одного акционера, который одновременно осуществляет функции единоличного исполнительного органа;
- к сделкам, в совершении которых заинтересованы все акционеры общества;
- при осуществлении преимущественного права приобретения размещаемых обществом акций;
- при приобретении и выкупе обществом размещенных акций;
- при реорганизации акционерного общества в форме слияния (присоединения) акционерных обществ, если другому акционерному обществу, участвующему в слиянии (присоединении), принадлежит более чем три четверти всех голосующих акций реорганизуемого АО.

Таким образом, законодатель с целью защиты прав акционеров предусмотрел специальных правил регулирования сделок с заинтересованностью.

Следует отметить условия признания недействительной сделки, в совершении которой имеется заинтересованность, а именно:

- сделка, совершенная АО имеет признак сделки с заинтересованностью;
- сделка совершена с нарушением законом порядка утверждения сделок с заинтересованностью;
- контрагент знал или должен был знать о наличии признаков заинтересованности в сделке;
- в результате совершения сделки с заинтересованностью наступили неблагоприятные последствия;
- сделка нарушает права и законные интересы акционера.

Таким образом, следует более подробно рассмотреть последние условия.

1. В случаях, если контрагент по сделке не знал и не должен был знать о наличии признаков заинтересованности в сделке по закону, оно не может быть признана недействительной. Подобное положение считаем спорным. Так как процедура заключения подобной сделки регламентирован акционерным законодательством и оно не является процедурой, скрытой от широкого круга лиц.

2. Условием признания недействительной сделки с заинтересованностью являются повлекшие им неблагоприятные последствия. Отсутствия подобных последствий, как правило, доказываются ответчиком (АО и его контрагентом по сделке). Не существует однозначное определение понятия «неблагоприятные последствия» правоприменительной практике. Тем не менее, без сомнения ее соответствующее толкование со временем будет разработана.

Литература

1. Агарков М.М. Учение о ценных бумагах // Основы банковского права. Учение о ценных бумагах. М., 1994. С. 195-196
2. Горохов А.А. Увеличение уставного капитала по закрытой подписке в акционерных обществах // Право и экономика. 2010. N 6. С. 21 - 25.
3. Григорьев М. Собрание с нарушениями // ЭЖ-Юрист. 2010. N 38. С. 13.
4. Дурново Д.В. Нюансы отчетности акционерных обществ о стоимости чистых активов // Промышленность: бухгалтерский учет и налогообложение. 2010. N 7. С. 47 - 53.
5. Мошкович М. Дивиденды для «мертвых душ» // ЭЖ-Юрист. 2010. N 38. С. 2.
6. Орлова О.Е. Контроль чистых активов акционерного общества // Актуальные вопросы бухгалтерского учета и налогообложения. 2010. N 15. С. 61 - 72.
7. Тархов В.А. Гражданское правоотношение. Уфа, 1993. С. 18.

МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ САҲҲОМӢ: МУШКИЛОТИ ОБЪЕКТ

ҚОСИМОВ ФАРРУХ АБДУЛМУМИНОВИЧ,

номзади илмҳои ҳуқуқӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи гражданин
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Муносибатҳои саҳҳомӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар низомии муносибатҳои ҳуқуқи хусусӣ ба ҳисоб меравад. Мақолаи мазкур низ ба яке аз ҷанбаҳои муносибатҳои ҳуқуқии саҳҳомӣ – мушкилоти объекти он бахшида шудааст. Муаллиф мавзӯи мазкурро бо таъки ба назари олимон ва қонунгузори кишвар таҳқиқ намуда, ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии онро муайян намудааст. Ба ғайр аз ин, таҳқиқот таҷрибаи татбиқи қонунгузориро дар фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ таҳқиқ намудааст, ки аз нигоҳи амалӣ низ мазмун ва муҳтавои мавзӯи баррасишударо ошкор намудааст. Маҳз таҳқиқи масъалаи мазкур дар таҷрибаи ҳуқуқтатбиқнамоӣ то анозае тавонистааст, ки ба муайян намудани мушкилоти ҷойдошта равшанӣ андозад. Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқ, хулоса ва тавсияҳои илман асоснокро вобаста ба мушкилоти ҷойдошта пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: муносибатҳои ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, кодекс, муносибатҳои саҳҳомӣ, объект, кредитор, шахси ҳуқуқӣ, ҷамъият, иттиҳодия, уҳдадорӣ, молиякӣ, фактҳои ҳуқуқӣ, созишнома, муассисон, ҳуқуқҳои корпоративӣ, муносибатҳои идоракунии, иҷрои қарорҳои судӣ.

JOINT-STOCK LEGAL RELATIONS: PROBLEMS OF THE OBJECT

KOSIMOV FARRUKH ABDULMUMINOVICH,

candidate of Legal Sciences, associate Professor of the Department of Civil Law of the

Tajik National University.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17, Rudaki Ave.

Axionary relations are one of the most important issues in the system of private legal relations. This article is also devoted to one of the aspects of the legal relations of joint-stock law - the problem of its object. The author researched this topic based on the points of view of scientists and legislative bodies of the country, and identified the theoretical and practical aspects of the topic under consideration. In addition, the study examined the practice of applying legislation in the activities of legal entities, which in practical terms also revealed the content and essence of the topic under consideration. It was the study of this issue in legal practice that was able to shed light on the definition of existing problems. As a result of the study, scientifically based conclusions and recommendations were made concerning the problem under consideration.

Keywords: legal relations, legislation, code, joint-stock relations, object, creditor, legal entity, company, association, obligation, property, legal facts, agreement, founders, corporate rights, management relations, enforcement of court decisions.

УДК: 340

**КАФОЛАТҲОИ ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНИИ ШАҲРВАД БА
МУСОФИРАТ, ИНТИХОБИ ОЗОДИ МАҲАЛЛӢ ЗИСТ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ОЛИМЗОДА ДАВЛАТМУРОД АБДУЛХАЙР,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 939-37-77-72. E-mail: davlat.olimov.1993@bk.ru.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои кафолатҳои ҳуқуқи конститутсионии шаҳрвад ба мусофират, интихоби озоди маҳаллӣ зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи ҳамаҷонибаи он ба зарурати воқеӣ табдил ёфтааст. Аз ин хотир, ҳуқуқи озоди мусофират, интихоби маҳалли зист, ба пуррагӣ ба шаҳрвандони ҷумҳурӣ тааллуқ дошта, ба гурӯҳи ҳуқуқҳои мутлақ шомил нестанд. Аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ чӣ дар гузаштаи начандон дур ва чӣ дар замони муосир дар тӯли инкишофи ҳеҷ интихоби озоди маҳалли зистро, кафолат медиҳад. Раванди амалиномаи мусофират, интихоби озоди маҳалли зист мураккабу пурҷараён аст ва масъалаҳои мухталифро пеш мегузорад. Ҳал намудан ё ба инобат гирифтани онҳо талаби замон аст. Махсусан дар замони ҳозира, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёди ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро мақсади ҳеҷ қарор додааст, рӯ овардан ба мусофират, интихоби озоди маҳалли зист, ҳамчун воситаи муфиди ҳалли масъалаҳои муҳим умуман инкишофи ҷомеа амри воқеӣ аст. Таъмини сулҳу субот ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва таҳкими кафолат, амнияти шаҳрвандон имкон фароҳам оварданд, ки на танҳо ба рушди ташиклотҳои ғайридавлатӣ, балки ҳамчунин ба фаъл гардонидани созмонҳои маъмуллии демократии ҷамъияти шаҳрвандӣ мусоидат намуданд.

Калидвожаҳо: кафолат, ҳуқуқ, конститутсия, қонунгузорӣ, сатҳ, мусофират, мақомоти давлатӣ, ҳифз, масъала, озодӣ.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро арзишҳои олии эътироф намуда, риоя ва ҳифзи онҳоро кафолат додааст. Инчунин аввалин бор дар моддаи 24-ум Конститутсия ҳуқуқи шаҳрванд ба мусофират, интихоби озоди маҳалли зист, тарки ҷумҳурӣ ва бозгашт ба он инъикос карда шудааст.

Ҳамин аст, ки чанде қабл аз ин шаҳрванд, чунин ҳуқуқ надошт ва имкони онро амалӣ гардонидан низ набуд. Соли 1932 дар собиқ ИҶШС қорӣ кардани аз қайдгузарӣ ва татбиқи он, мӯҳлати дуру дароз деҳқонро ва умуман аҳолии деҳотро аз паспортгирӣ маҳрум мекард[4,162].

Конститутсияи кафили ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба ҳисобарфта ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро риоя ва ҳифз менамояд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон боби 2-юми худро пурра ба ҳуқуқу озоди ва вазифаҳои инсон ва шаҳрванд бахшидааст, риоя ва иҷрои онро ҳатми эълон кардааст. Дар ҳамин асос риоя ва амали шави ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд дар сатҳи маҳал дар асоси конститутсия ва қонунҳои соҳавӣ риоя иҷро ва ҳифз карда мешавад[4,162].

Таъмини сулҳу субот ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва таҳкими кафолат, амнияти шаҳрвандон имкон фароҳам оварданд, ки на танҳо ба рушди ташкилотҳои ғайридавлатӣ, балки ҳамчунин ба фаъл гардонидани созмонҳои маъмуллии демократии ҷамъияти шаҳрвандӣ мусоидат намуданд.

Вазъи конститутсионии шахс, ҳолати ҳуқуқи шаҳрвандони Тоҷикистон, ҳолати ҳуқуқи хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандо дар бар мегирад. Таркиби ҳолати ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд аз падидаҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ, соҳибҳуқуқи конститутсионӣ,

усулҳои ҳолати ҳуқуқӣ, ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ, кафолати ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои инсон ва шаҳрванд иборат аст[4,124].

Дар моддаи 13-уми Эломиаи умумии ҳуқуқи башар омадааст, ки ҳар як инсон ҳақ дорад, ки дар ҳудуди ҳар як давлат озодона рафтуомад кунад ва ба худ маҳалли зист интиҳоб кунад. Ҳар як инсон ҳақ дорад, ки ҳар кишвар, аз ҷумла кишвари худро тарк кунад ва ба кишвари худ бозгардад[2,6].

Дар ҳамин росто қайд намудан зарур аст, ки қонунгузории ҷиноятӣ барои вайрон кардани қонунҳо оид ба муроҷиати шаҳрвандон дар шакли ради ғайриқонунии баррасии муроҷиати онҳо, бидуни сабабҳои узрнок вайрон намудани мӯҳлати баррасии арзу шикояти онҳо, қабули қарори беасос ва хилофи қонун, инчунин вайрон кардани қонунҳо оид ба муроҷиати шаҳрвандон, ки ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонуни ҳифзшудаи шаҳрвандон, ҷамъият ё давлат зарари ҷиддӣ расонидааст, ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар кардааст.

Мақомоти давлатӣ бо он мақсад ташкил карда шудааст, ки вай тараққиёти тадриҷии ҷомеа ро дар шароити навсозии сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъмин намояд»[3,9]. Ин падидаҳои ҳуқуқӣ ва меъёрҳои ҳуқуқии алоҳида ифодагари иродаи давлат ва ҳалқӣ он ба шумор рафта, дар ҳаёт ҳамчун ҳаракати ҷавобӣ ба талаботи иқтисодӣ-иҷтимоии аҳоли баромад мекунад, ки он таҷассумкунандаи мақсадҳои нисбатан беҳтар ва босифаттар ба танзим даровардани муносибатҳои мушаххаси ҷамъиятӣ мебошад.

Чи хеле ки маълум аст, муносибатҳои ҷамъиятӣ ва таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ мудом дар инкишоф буда, ҳар як давраи инкишофёбӣ талаботи худро пешниҳод менамояд ва онро бо ҳолатҳои мушаххаси нав ба нав пурра месозад. Аз ин рӯ, қонун дар навбати худ бояд набзи ҳаёти ҷамъиятиро ба даст оварда, дархостҳои объективии онро ифода созад ва баҳри ин вазифаҳо хизмат кунад. Зеро «омӯзиши рӯзгори давлатҳои пешин ва зинаҳои инкишофи илм далолат ба он мекунад, ки қабули унсурҳои пешқадами тамаддун, ҳоҳ таърихӣ бошад ва ҳоҳ замонавӣ, дар ҳадду ҳудуди муайян бояд аз дарвозаи илм вориди ҷамъияти ислоҳпарвар гардад, дар акси ҳол оқибатҳои вазнини нанговарро барои миллат ва ҳалқият пеш хоҳад овард»[10, 41]. «Барои ин бояд дар ҷумҳурӣ як зумра масъалаҳо, ки дар шароити ҳозира барои беамониат итоат намудани тамоми мақомоти давлатӣ ба қонун монеъ мешаванд, ҳал карда шаванд. Аз ҳаёти ҷомеа бояд ҳодисаҳои безътиной нисбат ба қонун, дағалона поймол намудани ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд, иҷро накардани талаботи қонун баргараф карда шаванд»[5,9].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ зикр мегардад, ки мафҳуми «кафолат» маҷмӯи омилҳои объективӣ ва субъективӣ мебошад, ки барои татбиқи ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои шахс, баргараф кардани сабабу монеаҳои нопурра ё номувофиқ, ба амал баровардани онҳо ва ҳимояи ҳуқуқ аз вайронкунӣ равона карда шудааст. Ин омилҳо нисбати амалӣ гардонидани ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ ҳамчун шароит, вобаста ба тарз, роҳу усул ва услуби баамалбарории онҳо мебошанд[9,168]. Маҳз бо роҳи истифодаи чунин чораҳо ҳуқуқу озодиҳои шахс амалӣ гардонидани мешавад. Аз ин рӯ, муносибатҳои ҳуқуқии аз тарафи давлат муқарраршуда, меъёрҳои ҳуқуқӣ намунаҳо ва навиҳои алоҳидаи қоидаи рафторро дар назар дорад, ки онро бояд тамоми шахсоне, ки зерини мафҳуми субъекти муносибатҳои батанзимдаровардашаванда қарор гирифтаанд, иҷро намоянд.

Ҳамин тавр, дар асоси ин гуфтаҳо намунаҳои умумии қоидаи рафтори аз тарафи давлат муқарраршуда ба вуҷуд меоянд. Аммо дар ҳаёт, дар амалия, дар муносибатҳои мушаххас (ба монанди муносибатҳои оилавӣ, муносибатҳои меҳнатӣ, муносибатҳои ҷиноятӣ ва ғайра) шахсони мушаххас ва ё иттиҳодияҳои онҳо баромад мекунанд. Ин

муносибатҳо, ки аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда шуда, хусусияти ҳуқуқиро ба худ касб мекунанд, аз қоидаҳои рафтор ба муносибатҳои ҳуқуқӣ табдил меёбанд.

Дар амалӣ гаштани ҳимояи ҳуқуқу озодии инсон нақши судҳои умумӣ, судҳои иқтисодӣ ва суди конституционии ҷумҳурӣ калон аст. Конститутсия ҳокимияти судиро ваколатдор менамояд, ки ҳуқуқу озодии инсон ва шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассиса, қонунияту адолатро ҳифз намояд.

Қонуни конституционӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» яке аз аввалин вазифаҳои судро дар ҷумҳурӣ ҳифзи ҳуқуқ, озодии инсон ва шаҳрванд мешуморад. Мутобиқи моддаи 1 Қонуни конституционӣ «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Суди конституционӣ ба мақсади таъмини волоияти меъёрҳои Конститутсия ва амали бевоситаи он дар қаламрави ҷумҳурӣ, ҳифзи Конститутсия, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд таъсис ёфтааст. Ҳифзи ҳуқуқи иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ ва дигар ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд тибқи Қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» яке аз вазифаҳои мақомоти прокуратура муқаррар карда шудааст. Инчунин шахс метавонад барои ҳифзи ҳуқуқу озодии худ ба мақомоти ғайрисудӣ, ба шахсони мансабдор, ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва матбуот муроҷиат намояд.

Барои ҳифзи ҳуқуқу озодӣ дар таҷрибаи давлатҳо ташкили ниҳоди давлатию ҷамъиятии ҳифзи ҳуқуқи инсон муқаррар шудааст. Яке аз ин гуна ниҳод Ваколатдор оид оид ба ҳуқуқи инсон (Омбудсмен) мебошад.

Қонун «Дар бораи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 март соли 2008 муайян кард, ки Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон ҳангоми амалӣ намудани ваколатҳои худ мустақил буда, ба ягон мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот (Ҷамоат) ва шахсони мансабдор ҳисоботдиҳанда намебошад. Фаъолияти Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон воситаҳои мавҷудаи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро пурра намуда, салоҳияти мақомоти давлатиро, ки ҳуқуқу озодиҳои вайроншударо барқарор менамоянд, бекор ва тағйир намедихад (моддаи 3). Қонуни мазкур мувофиқи талаботҳои Усулҳои (принсипҳои) Париж, ки дар он қолабҳои оид ба Ваколатдор хос муайян карда шудаанд, таҳия карда шудааст.

Вазифаҳои асосии Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон мусоидат намудан ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; барқарор намудани ҳуқуқу озодиҳои вайроншудаи инсон ва шаҳрванд; тақмили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; баланд бардоштани маърифатнокии шаҳрвандон оид ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, шаклҳо ва воситаҳои ҳифзи он; ҳамкориҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; рушд ва ҳамоҳангсозии ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад.

Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон ҳангоми гирифтани маълумот оид ба вайронкунии оммавӣ ва ҷиддии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ё дар ҳолатҳои аҳамияти махсуси ҷамъиятӣ доштани ин амалҳо ё марбут ба зарурати ҳифзи манфиатҳои шахсоне, ки қобилияти мустақилонаи истифодаи воситаҳои ҳифзи ҳуқуқи худро надоранд, ҳуқуқ дорад бо ташаббуси худ дар доираи салоҳияташ санҷишҳо гузаронад.

Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии мебошанд, риоя ва ҳимояи онҳо вазифаи давлат мебошад.

Чи тавре, ки Ибрагимова Л. Р, қайд намудааст фаъолияти механизми давлатии ҳифзи ҳуқуқи конституционии озодии ҳаракат, интиҳоби ҷойи истиқомат, баромадан ва

дохил шудан ба давлат низоми ҷанбаҳои ба ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобастаи ғайриқонунии давлат мебошад[6,28].

Вобаста ба хусусиятҳои татбиқи ҳукуку озодиҳо ва иҷрои вазифаҳои асосӣ ва он низоме, ки Конститутсия муқаррар кардааст, қафолатҳои гуногуни онҳо пешбинӣ карда шудаанд. Ин қафолатҳоро бештар вақт олимони ба иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ҷудо мекунад. Дар баъзе сарчашмаҳо онҳоро инчунин ба самти иҷтимоӣ, фарҳангӣ, маънавӣ, мафкуравӣ ва ғайра тақсим менамоянд[7,144-206]. Қафолатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ яққоя бо қафолатҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ низоми қафолатҳои ҳукуку озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрвандро ташкил менамояд[8,55-66], ки маҳз чунин нуқтаи назар қобили тавачҷуҳ мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки арзиши олии будани инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1994) эътироф карда шудааст.

Таъини солҳое, ки пас аз қабули нахустин Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (с.1994) сипарӣ гардиданд, ғояҳои конституционӣ дар меъёрҳои қонунгузориҳои соҳавӣ хеле тақвият ёфтанд ва дорои қобилияти ҳаётии будани худро собит намуданд. Дар натиҷа сохти комилан пурра ва муназзами татбиқи ҳуқуқҳо, озодиҳо ва ўҳдадорӣҳои конституционӣ ба шакл дароварда шуд, ки он аз ҷузъиёти зерин иборат аст:

- 1) моҳият ва шартҳои татбиқи ҳукуку озодиҳо ва ўҳдадорӣҳо;
- 2) субъектҳои татбиқи ҳукуку озодиҳо ва ўҳдадорӣҳо;
- 3) қафолатҳои татбиқи ҳукуку озодиҳо ва ўҳдадорӣҳо;
- 4) ҳифзи қонунии ҳуқуқҳо, озодиҳо ва ўҳдадорӣҳо;
- 5) воситаҳои ғайриқонуни амалӣ гардонидани ҳуқуқҳо, озодиҳо ва ўҳдадорӣҳо;
- 6) воситаҳое, ки таъминкунандаи дар амал татбиқ намудани ҳуқуқҳо, озодиҳо ва ўҳдадорӣҳоро дар амал таъмин менамоянд.
- 7) марҳилаи мувофиқаи дар амал татбиқ намудани ҳуқуқҳо, озодиҳо ва ўҳдадорӣҳо.

Дар таҷрибаи татбиқи ҳуқуқҳои конституционӣ, озодӣ ва ўҳдадорӣҳо усулҳои зиёде оид ба таҷассуми имкониятҳои потенциалӣ маълуманд. Теъдоди умумии чунин усулҳои имконпазир амалан номаҳдуд аст. Масалан, қонун гардонидани талаботи маънавии шахсият ҳангоми татбиқи моддаи 24-уми конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ мекунад, ки шаҳрванд ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист, тарки ҷумҳурӣ ва бозгашт ба он ҳуқуқ дорад қафолат дода мешавад, амалӣ мегардад[1,136].

Аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ чӣ дар гузаштаи наҷандон дур ва чӣ дар замони муосир дар тӯли инкишофи ҳеш интиҳоби озоди маҳалли зистро, қафолат медиҳад.

Раванди амалинамоии мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист, мураккабу пурҷараён аст ва масъалаҳои мухталифро пеш мегузорад. Ҳал намудан ё ба инобат гирифтани онҳо талаби замон аст. Махсусан дар замони ҳозира, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёди ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро мақсади ҳеш қарор додааст, рӯ овардан ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист, ҳамчун воситаи муфиди ҳалли масъалаҳои муҳим умуман инкишофи ҷомеа амри воқеӣ аст. Ҳолати зайл аҳамияти омӯзиши мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зистро дар шароити имрӯза, наваъу шаклҳои зоҳиршавии онро ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ рӯзмарра мегардонад. Аз ин хотир, дарки амиқу фаҳми дурусти моҳияту хусусияти мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист, ва амалишавии он аҳамияти воқеӣ пайдо намудааст.

Таҳлили меъёрҳои Конститутсия ва қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки шаклҳои татбиқи ҳуқуқҳои номбурдаи шаҳрвандон номаҳдуд буда, ба ягон ҳел поймолкунии ин ҳуқуқҳо роҳ дода намешавад. Чунончи, тибқи моддаи 24 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, «шаҳрванд ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист, тарки ҷумҳурӣ ва бозгашт ба он ҳуқуқ дорад».

Ҳуқуқ ба мусофират аз ҷумлаи ҳуқуқҳои асосии инсон ба ҳисоб рафта, ин муайян намои маҳалли бадубоши хешро чӣ ба таври доими ё муваққатӣ дар дохил ё хориҷи кишвар фаҳмидан мумкин аст.

Ҳуқуқи ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зистро ба ду мазмун фаҳмидан мумкин аст:

✓ Интиҳоби озоди маҳаллӣ зисти дохилӣ (яъне дар ҳудуди давлатӣ худ аз як вилоят ба вилояти дигар, аз як шаҳр ба шаҳри дигар, аз як ноҳия ба ноҳияи дигар, аз як ҷамоат ба ҷамоати, дигар аз як деҳа ба деҳаи дигар);

✓ Интиҳоби озоди маҳаллӣ зисти хориҷӣ (яъне аз як давлат ба давлати дигар).

Ҳимояи ҳуқуқи шаҳрвандони Тоҷикистон дар дохили давлат аз тарафи мақомоти давлатӣ ва аз тарафи ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба амал бароварда мешавад. Ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрвандони Тоҷикистон дар хориҷа ба воситаи намоёндагҳои дипломатӣ ва консули Тоҷикистон ҳимоя карда мешаванд[4,127].

Ҳамин тариқ кафолатҳои ҳуқуқи конституционии шаҳрванд ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зистро ба ду мазмун фаҳмидан мумкин аст:

➤ кафолатҳои умумӣ;

➤ кафолатҳои махсус.

Кафолатҳои умумии ҳуқуқи конституционии шаҳрванд ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист ин муайян намудани маҳалли будубош чӣ дар дохил ва чӣ берун аз он фаҳмида мешавад.

Кафолатҳои махсуси ҳуқуқи конституционии шаҳрванд ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист ин пеш аз ҳама будубоши шаҳрвандон дар хориҷи кишвар ба таври муваққати фаҳмидан мумкин аст.

Адабиёт

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тайироту иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. – Душанбе: «Нашриёти Ганҷ», 2016. -136.

2. Эълонияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 13.10.2022). – 6 с

3. Диноршоев А.М. Правовое регулирование разделения властей в Республики Таджикистан по Конституции 1994 года. // Государство и право. - 2005. - № 4. - С. 9.

4. Имомов, А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / А.И. Имомов. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 389 с. 127.

5. Исмаилов Ш.М. Правовое государство и основные тенденции и его развития в Таджикистане. // Государство и право. - 2000. - №3. - С. 9.

6. Ибрагимова Л Р. Конституционное право на свободу передвижения, выбор места пребывания и жительства, выезд и въезд в Российскую Федерацию: вопросы теории и практикитама диссе и авто по 12.00.02, кан..юрид.. наук Ибрагимова Люция Рашидовна 2020 г. 28с.

7. Права личности в социалистическом обществе. - М., 1981. - С. 144-206.

8. Проблемы свободы и прав человека в современной идеологической борьбе. - М., 1986. - С. 55-66.

9. Советское государственное право. - М., 1985. - С. 168.

10. Холиқов А.Ғ. Чанд масоили ҳуқуқэҷодкунӣ дар Тоҷикистон. // Давлат ва ҳуқуқ. - 2005. - №4. - С. 41.

ГАРАНТИИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА ГОРОДА НА ПЕРЕЕЗД, СВОБОДНЫЙ ВЫБОР МЕСТНОГО ПРОЖИВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ОЛИМЗОДА ДАВЛАТМУРОД АБДУЛХАЙР,

кандидат юридических наук, доцент кафедры право и сравнительное правоведение

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Насира, 33.
Тел.: (+992)-939-37-77-72. E-mail: davlat.olimov.1993@bk.ru

В данной статье анализируются вопросы гарантий конституционного права гражданина на выезд, свободный выбор места жительства в Республике Таджикистан. Его всестороннее изучение и анализ стали реальной необходимостью. По этой причине права на свободу передвижения, выбор места жительства полностью принадлежат гражданам республики и не входят в группу абсолютных прав. В частности, Республика Таджикистан, как часть международного сообщества, как в недавнем прошлом, так и в новое время на всем протяжении своего развития гарантирует свободный выбор места жительства. Процесс путешествия, свободный выбор места жительства сложен и многогранен и сопряжен с различными проблемами. Решение или учет их — это задача часа. Особенно в настоящее время, когда Республика Таджикистан поставила своей целью построение демократического, правового и светского общества, обращаясь к гражданству, свободному выбору места жительства, как полезному инструменту решения важных вопросов в целом, развитие общества является настоящим императивом. Обеспечение мира и стабильности и национального согласия в Таджикистане и укрепление гарантий и безопасности граждан предоставили возможность, которая способствовала не только развитию неправительственных организаций, но и активизации рядовых демократических организаций гражданского общества.

Ключевые слова: гарантия, право, конституция, законодательство, уровень, мусофир, государственная власть, защита, проблема, свобода.

GUARANTEES OF THE CITY'S CONSTITUTIONAL RIGHT TO TRAVEL, FREE CHOICE OF LOCAL RESIDENCE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

OLIMZODA DAVLATMUROD ABDULKHAIR,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the

Department of Law and Comparative Law of the

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Said Nasir street, 33

Phone: (+992) 939-37-77-72. E-mail: davlat.olimov.1993@bk.ru

This article analyzes the issues of guarantees of the constitutional right of the citizen to travel, free choice of local residence in the Republic of Tajikistan. Its comprehensive study and analysis has become a real necessity. For this reason, the right to freedom of travel, choice of place of residence, fully belong to the citizens of the republic and are not included in the group of absolute rights. In particular, the Republic of Tajikistan, as a part of the international community, both in the recent past and in modern times, throughout its development, guarantees free choice of place of residence. The process of traveling, free choice of place of residence, is complex and full-flowing and presents various issues. Solving them or taking them into account is the need of the hour. Especially at the present time, when the Republic of Tajikistan has set its goal to build a democratic, law-based and secular society, turning to citizenship, free choice of place of residence, as a useful tool for solving important issues in general, the development of society is a real imperative. Ensuring peace and stability and national harmony in Tajikistan and strengthening the guarantee and security of citizens provided an opportunity, which not only contributed to the development of non-governmental organizations, but also to the activation of ordinary democratic organizations of civil society.

Keywords: Guarantee, right, constitution, legislation, level, passenger, state authority, protection, problem, freedom.

УДК: 340.1

**ТАКОМУЛИ НАЗАРИЯИ ИНСТИТУТИ ХУДИДОРА ДАР ЗАМОНИ
ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ (ДАР МИСОЛИ ЛОИҲАИ «ХУДИДОРАКУНИИ
МАҲАЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: НАЗАРИЯ, АМАЛИЯ ВА
ДУРНАМОИ РУШД» (2021-2025))**

ШАРИПОВ ШАРИФ РАҲМОНОВИЧ,

номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир 33.
Тел.: (+992) 927-57-32-28. E-mail: ssssharif@mail.ru

КАЛОНОВА МАҲИНА ҶУМӢАБОЕВНА,

номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикии
Донишгоҳи давлатии тибби Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Сино, куч. Сино 29-31.
Тел.: (+992) 927-28-32-28. E-mail: m.kalonova@mail.ru

ШАРИПОВ АБДУАҲАД РАҲМОНОВИЧ,

номзади илмҳои кишоварзӣ, дотсенти кафедраи биологияи
МТД «Коллеҷи омӯзгорӣ ноҳияи Мастҷоҳ»,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Мастҷоҳ, шаҳраки Бӯстон, к. Исмоили Сомонӣ, 17.
Тел.: (+992) 928-68-39-70. E-mail: sharifzodaabduahad@gmail.com

*Дар мақола муаллифон кӯшидаанд, ки моҳият, мақсад, вазифа ва натиҷаҳои интизории
лоиҳаи «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои
рушд»-ро ба қалам диҳанд.*

*Муаллифон исбот намудаанд, ки татбиқи лоиҳаи мазкур, ки дар заминаи Стратегияи
ислоҳоти системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудааст, барои
густариши иртиботи ҳасанаи худидораи маҳал ва аҳоли, низоми худидора муҳим аст.*

*Ба ақидаи муаллифон дар заминаи амалишавии лоиҳаи мазкур бори аввал Феҳристи
иттилоотии мақомоти худидора таҳия мешавад, ки он ҷиҳати истифода бо мақсадҳои илмию
тадқиқотӣ, иттилоотию хизматӣ ва анҷоми ислоҳоти маъмурию ҳудудии маҳал ва
тақсироти салоҳиятҳои мақомоти мазкур бисёр муҳим аст.*

*Муаллифон қайд мекунанд, ки ҳадафи дигари лоиҳаи мазкур ба таври муфасссал мавриди
тадқиқ қарор додани ҳамкориҳои мақомоти худидораи маҳаллӣ бо мақомоти худфаъолияти
ҷамъиятӣ ва таҷрибаи маҳал аст.*

Калидвожаҳо: худидоракунӣ, ҷамоат, маҳалла, маҳаллӣ, мақомот, давлат, идоракунӣ,
идоракунӣ давлатӣ, шахрак ва деҳот, мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ.

Имрӯз дар кишвари мо ҷиҳати рушди соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла такомули
институти худидора лоиҳаҳои зиёд тадриҷан татбиқ шуда истодаанд, ки аз як ҷониб
файзи истиқлоли давлатӣ ва ҷониби дигар марҳилаи сифатан нави ташаккул ва такомули
соҳаҳои мухталифи низоми идораи кишвари моро таҷассум менамоянд.

Дар баробари мушарраф шудан ба неъматҳои беэвоҷу бузург - истиқлоли давлатӣ
раванди давлатсозӣ, мушаххас намудани вазифаҳои он, аз ҷумла таҷдиди назар доир ба
механизми низоми идора: давлатӣ ва худидора оғоз гардид [16, 72; 17, 74; 18, 34; 19, 21-
22].

Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 март соли 2006, №1713 Дар
бораи қабли «Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии
Тоҷикистон» тасдиқ гардид, ки он ҳуҷҷати заминавии фаъолияти давлат оид ба ислоҳоти
идораи давлатӣ барои солҳои 2005-2015 буда, дар он ба баланд бардоштани самаранокии
идораи давлатӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир шуд [3].

Боби шашуми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҳокимияти маҳаллӣ» ном дошта, дар қисми 6, моддаи 78 чунин муқаррар гардидааст: «Мақомот худидоракуни шахрак ва деҳот ҷамоат аст, ки тартиби ташкил, ваколат ва ҷаъолияти онро қонун танзим менамояд» [1].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомот худидоракунии шахрак ва деҳот» аз 5 августи соли 2009 вазъи ҳуқуқии ин мақомот, асосҳои иқтисодӣ ва моливии онро муайян намудааст [2].

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ се модели худидораи маҳаллӣ ва мутаносибан ба он се низоми худидораи маҳаллӣ: англосаксонӣ, континенталӣ ва шурой маълум буда, низоми худидораи маҳал дар Тоҷикистон вобаста ба назарияҳои мавҷудаи худидораи маҳаллӣ ва моделҳои гуногун ба таври омехта ташкил шудааст [16, 16; 17, 14; 18, 22; 19, 16-18].

Аз ин нигоҳ, таҳлили ҷамаҷонибаи модели худидораи маҳаллӣ дар Тоҷикистон, вижагиҳои он, масъалаҳои тақмили салоҳият ва баланд бардоштани самаранокии ҷаъолияти он, таҷрибаи амалии низоми худидора, пеш аз ҳама, мушкилоти мавҷуда, ҳам дар сатҳи қонунгузорӣ ва ҳам дар татбиқи амалии қонун ба таҳлилу тадқиқи ҷамаҷониба зарурат дошт, ки омили муҳимми таҳия ва татбиқи лоиҳаи «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» гардид.

Дар таҳия ва татбиқи марҳилавии лоиҳаи мазкур мутахассисони соҳаҳои гуногун: ҳуқуқшиносон, иқтисодшиносон, таърихшиносон, филологҳо, мутахассисони соҳаи идораи давлатӣ, сиёсатшиносон ва намоёндагони дигар соҳаҳои илм ҷаъолият доранд, ки ба идораи давлатӣ вобаста мебошанд [4, 198]. Дар назди Академияи Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ мавҷуд аст, ки ҳам ба тадқиқоти фундаменталӣ ва ҳам амалӣ ба мисли таҳияи «Фарҳанги истилоҳоти идораи давлатӣ ва хизмати давлатӣ», энциклопедияҳо ва дигар лоиҳаҳо машғул аст [5, 96]. Дар баробари ин, иҷроқунандагони лоиҳа ва Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавридҳои зарурӣ аз ҷалби таҳлилгарони самти сиёсатшиносӣ ва мутахассисони варзидаи соҳа аз мақмоту муассисаҳои гуногуни илмӣ ватанӣ ва хориҷӣ истифода хоҳад бурд. Ҳамзамон, дар раванди татбиқи лоиҳа омӯзишҳои сотсиологӣ ва компютеринги иҷтимоӣ тавассути технологияи муосири иттилоотӣ ва компютерӣ гузаронида мешавад, ки натиҷаи онҳо барои таҳқиқот аз манфиат холӣ нест. Аз ин ҷиҳат, лоиҳаи мазкур бо сифати баланд дар ин муассиса таҳия роҳандозӣ гардида истодааст.

Бо мақсади натиҷагирӣҳои марҳилавӣ ва ба доираи васеи муҳаққиқону хонандагон ва мутахассисони соҳа дастрас намудани иттилоот оид ба татбиқи ҳадафҳои лоиҳа конференсияҳои илмӣ назарӣ, семинару мизҳои мудаввар пешбинӣ шудаанд, ки натиҷаи ин ҷорабиниҳо дар шакли маҷмуаҳои илмӣ ва ҷопи мақолаҳо дар маҷаллаи илмӣ муассиса ба роҳ монда шуда, конфронси байналмилалӣ илмӣ назариявӣ таҳти унвони «Худидоракунии маҳаллӣ: дастовардҳо, мушкилот ва дурнамои рушд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (11-12 ноябри соли 2022, шаҳри Душанбе) яке аз натоиҷи амалишавии муваффақонаи лоиҳаи номбурда аст.

Лоиҳаи «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» бо мақсади анҷоми тадқиқоти комплексӣ оид ба масъалаҳои назария, амалия ва дурнамои рушд ва тақвияти самаранокии ҷаъолияти низоми худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон таҳия шуда, дар доираи амалишавии он бо назардошти анъанаҳои худидоракунии маҳаллии халқи тоҷик, масъалаҳои ташаккул, тақмили салоҳияти мақмоти худидоракунии маҳаллӣ, фароҳам сохтани асосҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва роҳу равиши баланд бардоштани самаранокии низоми худидоракунии маҳаллӣ дар

марҳилаи соҳибистиклоли Тоҷикистон, мавриди омӯзиш қарор дода шуда, дастовард ва мушкилоти соҳа аз назари илмӣ ва амалӣ тадқиқ шуда истодаанд.

Мусаллам аст, ки халқи тоҷик анаъанаи қадими худидидоракунии маҳалиро дорост ва дар ҳама давраи замон аз ин институтҳои мардумии худидоракунии барои пешрафти ҷомеа аз ҷониби мо – тоҷикон, самаранок баҳрабардорӣ гардидааст, ки то имрӯз мубрамияти худро нигоҳ доштаанд[6, 62; 7, 74; 8, 34].

То ба имрӯз роҷеъ ба низоми худидораи маҳаллӣ дар Тоҷикистон масъалаҳои ташаккул, ташкили заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ, моҳият ва присиҷҳои фаъолияти мақомоти худидораи маҳаллӣ як қатор тадқиқоти илмӣ, аз ҷумла рисолаҳои диссертатсионӣ навишта шудаанд.

Аммо новобаста аз мавҷудияти тадқиқоти ҷудогонаи илмӣ, наметавон гуфт, ки мавзуи худидораи маҳаллӣ дар кишвари мо пурра ҳал шудааст. Аз ин ҷо, барои пажӯҳиши комплекси дастаҷамъона ва илман асосёфтаи мукамал дар ин самт тадқиқоти иловагии илмӣ зарур буд.

Татбиқи лоиҳаи мазкур ба талаботи рушди иҷтимоӣ иқтисодии Тоҷикистон дар марҳилаи кунунӣ мувофиқат дошта, тадқиқотҳои то ҳол анҷомшуда паҳлуҳои ҷудогонаи ин мавзуи васеъро фарогиранд ва дар як навбат, худидораи маҳаллӣ ва самтҳои тақомли он мавзуи бисёр муҳим, бисёрпаҳлу ва бисёрҷанба буда, дар он мушкилоти ҳам ҳуқуқӣ ва ҳам амалӣ мавҷуд аст, ки тадқиқоти комплексиро талаб мекунанд[9, 10; 11, 16; 12, 122].

Нуктаи мавриди таваҷҷуҳи лоиҳа, пеш аз ҳама, дар он зӯҳур кардааст, ки дар кишвари мо бори нахуст низоми худидораи маҳаллӣ ба таври комплексӣ дар Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки пайваста ба омӯзишу тадқиқ ва тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ ва кормандони мақомоти худидоракунии маҳаллӣ машғул аст ва таҷрибаи ғание дар ин замина дорад, дар ҳамкорӣ бо Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи рушди маҳали назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди тадқиқоти илмӣ қарор гирифта истода, то ба имрӯз роҷеъ ба як қатор масоили мубрами худидораи маҳаллӣ мақолоти судманди илмӣ рӯйи қор омаданд.

Лоиҳаи мазкур аз нуктаи назари илмҳои ҳуқуқшиносӣ сотсиология, сиёсатшиносӣ, таърих, иқтисод, идораи давлатӣ, худидораи маҳаллӣ ва ғайра анҷом дода шуда, муҳаққиқони он дар тӯли солҳои зиёд ба амалияи фаъолияти мақомоти худидораи маҳаллӣ ошноии наздик доранд ва аз ин таҷриба истифода карда истодаанд.

Муҳаққиқони лоиҳа аз маводи муҳимме, ки дар натиҷаи сафарҳои гуногуни қорӣ ба шаҳру ноҳии кишвар ва тадқиқоти дар курсҳои сайёр ва дар заминаи Академия баргузоршавандаи азнавтайёркунӣ ва тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ ҷамъоварӣ шудаанд, самаранок суд ҷуста, дар миёни кормандони ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳоти минтақаҳои гуногуни кишвар назарсанҷӣ, мусоҳиба ва пурсишҳои дигари мавриди назарро анҷом дода истодаанд, ки он дар амалишавии лоиҳа аз аҳамият ҳолӣ нестанд.

Дар мусоҳибаҳо, назарсанҷиҳо, пурсишномаҳои шифоҳию хаттӣ бо кормандони сатҳи гуногуни мақомоти худидораи маҳаллӣ, собиқадорони меҳнат, фаъолони ҷамоатҳо, собиқадорони соҳаи хизмати давлатӣ хислати дугонагии низоми худидораи давлатӣ, ҷанбаҳои давлатӣ ва ҷамъиятии он ба таври муфассал мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтаанд ва дар як радиф, масоили марбути мубрами худидора: таносуби тақдори функсияҳо дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот ва таъсири он ба самаранокӣ фаъолияти мақомоти худидора, таассури

мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба худидораи маҳаллӣ, вазъии сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ моливи фаъолияти мақомоти шаҳрак ва деҳот аз нигоҳи қонунгузори қорӣ ва дар асоси вазъи воқеии мавҷуда мавриди омӯзиши ҳамаҷонибаи илмӣ қарор ёфтаанд.

То ба имрӯз дар мақомоти худидораи маҳаллӣ Феҳристи иттилоотии мақомоти худидора мавҷуд нест, ки иртиботи мақоми мазкурро бо аҳоли ба маротиб коҳиш медиҳад [13, 92; 14, 102; 15, 88-92]. Яке аз аҳдофии асосии лоиҳа таҳияи Феҳристи иттилоотии мазкур аст, ки ин қор, агар амалӣ гардад, бешак, нахустин иқдом дар ин самт хоҳад буд.

Феҳристи иттилоотии мақомоти худидора, ҳамчунин, ҷиҳати истифода бо мақсадҳои илмӣ тадқиқотӣ, иттилоотию хизматӣ ва анҷоми ислоҳоти маъмурию ҳудудии маҳал ва тақсироти салоҳиятҳои мақомоти мазкур бисёр муҳим аст.

Ҳамчунин, ҳадафи дигари лоиҳаи мазкур ба таври муфасссал мавриди тадқиқ қарор додани ҳамкориҳои мақомоти худидораи маҳаллӣ бо мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ ва таҷрибаи маҳал буда, дар он кӯшиш шудааст, ки таҷрибаи худидораи маҳаллӣ дар хориҷ ва имконияти истифодаи он дар Тоҷикистон омӯхта шавад ва тавсияҳои илман асоснок барои истифодаи он пешниҳод гардад.

Натиҷагирӣ асосии лоиҳа дар пешниҳоди тавсияҳои илман асоснок ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти худидораи маҳаллӣ ба сифати таъсиррасони қавии раванди демократикунӣ ҷомеа, таҳия ва ҷопи ҷандин монография ва мақолаҳои илмӣ оид ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти мақомоти худидораи маҳаллӣ, таҳияи модулҳо ва дастурҳои илмӣ таълимӣ аст, ки то ба имрӯз аз ҷониби иштирокдорони лоиҳа беш аз 42 мақолоти илмӣ навишта шудааст ва ин амал қадами бузург дар татбиқи ислоҳоти низомии худидораи маҳаллии кишвари мо арзёбӣ хоҳад шуд.

Ҷиҳати татбиқи илмӣ лоиҳа аз равишҳои маъруфи илмӣ дар илми ҳуқуқ, сиёсатшиносӣ, идораи давлатӣ, худидораи маҳаллӣ ва ғайра ба монанди таҳлил (анализ), таркиб (синтез), таҳлили функционалӣ, индуксия, дедуксия, системавӣ, назарсанҷиҳои сотсиологӣ ва компютерӣ иҷтимоӣ тавассути технологияи муосири иттилоотӣ истифода шуда истодаанд.

Ҷиҳати татқиқи нисбатан осонтар аъзои лоиҳа дар соли 2021 ва даҳ моҳи соли 2022 ба се даста: иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ дастабандӣ шуда, фаъолият қарда истодаанд.

Дар солҳои 2021-2022 бори аввал аз ҷониби аъзои лоиҳа таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ дар бораи сарчашмаҳои таърихӣ ва адабиёти мавҷуда доир ба таърих ва таҳаввули анъанаҳои худидоракунии маҳаллии халқи тоҷик, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва адабиёти зарурӣ ба забонҳои русӣ, англисӣ, форсӣ ва дигар забонҳо доир ба асосҳои ҳуқуқии фаъолият, назария ва амалияи низомии худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон мавриди тадқиқ ва омӯзиш қарор гирифтаанд.

Аз ҷониби аъзои лоиҳа мавод оид ба таҷрибаи ҷаҳонӣ низомии худидоракунии маҳаллӣ ҷамъоварӣ гардида, маҷмуи адабиёт ва манбаъҳои марбути мавзӯ ба низом дароварда шуда, мафҳум ва назарияҳои асосии худидоракунии маҳаллӣ ва масъалаҳои таҳқиқоти минбаъдаи самтҳои мавзӯи лоиҳаи мазкур мушаххас гардид.

Ҳамчунин, иттилоъ оид ба худидоракунии маҳаллӣ дар мамлакатҳои хориҷӣ ва баамалбарории таҷрибаҳои пешрафта дар низомии худидоракунии маҳаллӣ ҷамъоварӣ гардида, омӯхта шуда, барои муқоиса бо низомии муосири идоракунии маҳаллии мо истифода шуда истодаанд.

Дар маҷмӯъ, дар 2 сол (2021-2022) дар ҳаҷми 15 ҷузъи ҷопӣ маҷмуи мақолот ба таъб расид, ки масоили марбути лоиҳаро мавриди баррасӣ қарор дода, дорои аҳамияти калони илмӣ ва амалӣ мебошанд.

Имрӯз баъзе аз натиҷаҳои бадастомадаи фаъолияти аъзои лоиҳа дар мақомоти давлатӣ, курсҳои азнавтӣёркунӣ, таҷрибаомӯзӣ ва такмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Академия, инчунин, магистратура аз рӯи ихтисоси идоракунии давлатӣ ва мақомоти худидораи маҳаллӣ истифода шуда истодаанд.

Иштироккунандагони лоиҳа то ба имрӯз дар 3 конференсияи ҷумҳуриявии илмию назарӣ ва 1 мизи мудаввар иштирок ва баромад намудаанд. Ҳамчунин, дар доираи лоиҳа корҳои магистрӣ пешбинӣ шуда, магистрантони ихтисоси идораи давлатии Академия ба баъзе масоили марбути мавзӯи лоиҳа ҷалб шудаанд.

Дар асоси лоиҳа то имрӯз ба беш аз 200 нафар назарсанҷӣ дар байни хизматчиёни давлатии фаъолияти касбиашон ба худидораи маҳал марбут гузаронида шуда, ин назарсанҷӣ идома дорад. Саволҳои назарсанҷӣ, ки 38-то мебошанд, дар асоси бандҳои лоиҳа (мақсад, вазифа, дурнамо) таҳия шудаанд.

Аз ҷониби аъзои лоиҳа бештар аз 250 номгӯи адабиёти дахлдор ҷамъоварӣ гардидаанд.

Аъзои лоиҳа роҷеъ ба таҳия ва раванди татбиқи лоиҳаи мазкур дар шабакаҳои телевизионӣ мусоҳиба намуда, дар сайти Академия ва рӯзномаи Академия – “Сарвар ва миллат” мақолоти пурмуҳтаво интишор додаанд.

Хулоса, мақсади лоиҳаи таҳқиқотии мазкур мусоидат намудан дар татбиқи Стратегияи ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ ва ислоҳоти низоми худидораи маҳаллӣ буда, бо роҳи таҳияи пешниҳодоти аз ҷиҳати илмӣ асоснок ба амал бароварда шуда истодааст.

Истифодабарандагони натиҷаи лоиҳаи мазкур, қабл аз ҳама, хизматчиёни давлатӣ ва кормандони мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳаққикон ва мутахассисону омӯзгорони муассисаҳои илмию таълимӣ, марказҳои такмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, донишҷӯёну магистрони соҳаи хизмати давлатӣ ва идораи давлатӣ ва дар умум, тамоми шахравандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Татбиқи мақсади гузошташуда ба самаранокӣ муайяни молиявӣ иқтисодӣ низ оварда мерасонад, ки онро дар татбиқи таҷрибаи пешқадами кишварҳои пешрафта ва марказҳои ҳамкору шарик, дар самараноксозии фаъолияти мақомоти худидораи маҳаллӣ бо назардошти истифодаи самаранокӣ захираҳои моддию молиявӣ ва захираҳои инсонӣ воқеъ дар маҳал, дар тақвияти ҳамкориҳои мақомоти худидораи маҳаллӣ бо мақомоти давлатӣ ва ҷомеа, дар такмили низоми умумии хизмати давлатӣ дар сатҳи маҳал, дар таҳкими низоми идораи давлатӣ ва устуворшавии он ва дар баланд бардоштани самаранокӣ фаъолияти мақомоти худидораи маҳаллӣ дақиқ дида метавонем. Бар табиини андеша метавон иддао кард, ки ҳини такмили фаъолияти мақомоти худидораи маҳаллӣ танзими муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, аз қабili пардохт ва мусоидат барои пардохти саривақтии андозҳои маҳаллӣ, муназзамшавии татбиқи ваколатҳои мақомоти худидораи маҳаллӣ ва дигар мақомоти давлатӣ ба маротиб густариши ҳасана мегиранд.

Адабиёт

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаи 78
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомот худидоракунии шаҳрак ва деҳот» аз 5 августи соли 2009

3. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 15 марти соли 2006, №1713 Дар бораи «Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»

4. Абдулхонов Ф.М. Асосҳои танзими ҳукукии худидоракунии маҳаллии мамлакатҳои хориҷ дар замини муосир//Маводи конференсияи илмӣ амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» (8-9 октябри соли 2021). – Душанбе: АИДНПҚТ, 2021. – 216 с.

5. Ализода Б.П. Ташаккул ва рушди худидоракунии маҳаллӣ: таҷрибаи ҷаҳонӣ ва тоҷикистон//Маводи конференсияи илмӣ амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» (8-9 октябри соли 2021). – Душанбе: АИДНПҚТ, 2021. – 216 с.

6. Асосҳои ҳукукии худидоракунии маҳаллӣ. Маводи таълимӣ барои раисони мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот (Мураттиб Сайфиддинов А.). -Душанбе, 2008.

7. Идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар Тоҷикистон: назария, амалия ва инноватсия (Маводҳои конференсияи III Душанбегии байналмилалӣ илмӣ амалӣ, 10-12. 11.2011) . Душанбе, 2012.-225с.

8. Каримов К.М. Современная государственная служба Таджикистана: проблемы и тенденции развития. - Душанбе, 2005.- 128с.

9. Каримов К. М., Хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2004.

10. Қатъномаи конференсияи илмӣ амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» (8-9 октябри соли 2021)

11. Қосимов Г.Ҷ., Нуриддинов Ҳ., Искандаров Қ., Ализода Б.П. Хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “Офсет” 2012,-168 с.

12. Мухторов К. Т., Абдухалилов Д. Б., Абдусатторзода М. Формирование муниципально-правовой политики в Республике Таджикистан//Маводи конференсияи илмӣ амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» (8-9 октябри соли 2021). – Душанбе: АИДНПҚТ, 2021. – 216 с.

13. Пирназаров И.А. Становление государственной службы как политико-социального института (на примере Таджикистана) дисс. на соиск. ученой степени канд. политических наук. Душанбе, 2006.-159 с.

14. Саидов Ғ. Асосҳои ҳукуқӣ-ташкилии фаъолияти мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. ДТИХДҚТ, Хазианаи Ҳаннс Зайдел, 2011-191с. - Душанбе 2011.

15. Санадҳои меъёрии ҳукукии хизмати давлатӣ (мураттибон Кенчаев М.А, Нозимова С.Т.), - Душанбе, ҚДММ «Контраст», 2012, 412 саҳ.

16. Фарҳанги истилоҳоти хизмати давлатӣ. Мураттибон: Искандаров Қ., Ализода Б.П., Нуриддинов Ҳ. ва диг. – Душанбе, 2016. – 257 с.

17. Худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон: назария, амалия ва таҷрибаи ҷаҳонӣ. Маводи конфронси байналмилалии илмӣ амалӣ, Душанбе, 27-28 феввали соли 2014. -Душанбе, 2014.

18. Шарипов Ш.Р., Шарипов А.Р., Калонова М.Ҷ. Пешвои миллат ва тафаккури миллий. – Хучанд: Аврангпринт, 2020. – 108 с.

19. Шарипов Ш.Р., Шарипов А.Р., Калонова М.Ҷ., Нодирова М.М. Эмомалӣ Раҳмон ва вежагиҳои рушди низоми идоракунии маҳаллии Тоҷикистон дар шароити муосир//Маводи конференсияи илмӣ амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони

«Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, амалия ва дурнамои рушд» (8-9 октябри соли 2021). – Душанбе: АИДНПҶТ, 2021. – 216 с.

**РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ИНСТИТУТА ПРАВИТЕЛЬСТВА В ГОДЫ
НЕЗАВИСИМОСТИ (НА ПРИМЕРЕ ПРОЕКТА «МЕСТНОЕ
САМОУПРАВЛЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ТЕОРИЯ,
ПРАКТИКА И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ» (2021-2025 ГГ.))**

ШАРИПОВ ШАРИФ РАХМОНОВИЧ,

кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и документоведения
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саид Насира 33.

Тел.: (+992) 927-57-32-28. E-mail: ssssharif@mail.ru

КАЛОНОВА МАХИНА ДЖУМАБОВЕВНА,

кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка
Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибн Сино.
734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, р.Сино, улица Сино 29-31.

Тел.: (+992) 927-28-32-28. E-mail: m.kalonova@mail.ru

ШАРИПОВ АБДУАХАД РАХМАНОВИЧ,

кандидат сельскохозяйственных наук, доцент кафедры биологии
МТД «Педагогический колледж Мастчинского района».
РТ, Мастчинский район, поселок Бустон, улица Исмоили Сомони, 17.

Тел.: (+992)-928-68-39-70. E-mail: sharifzodaabduahad@gmail.com

В статье авторы попытались описать сущность, цель, задачи и ожидаемые результаты проекта «Местное самоуправление в Республике Таджикистан: теория, практика и перспективы развития».

Авторами доказано, что реализация данного проекта, разработанного на основе Стратегии реформирования системы государственного управления Республики Таджикистан, важна для расширения взаимоотношений между местным самоуправлением и населением, система самоуправления.

По мнению авторов, на основе реализации данного проекта впервые будет разработан Информационный реестр органов местного самоуправления, что очень важно с точки зрения его использования в научно-исследовательских целях, информации и услуг, завершение местной административно-территориальной реформы и распределение полномочий этой власти.

Авторы отмечают, что еще одной целью данного проекта является детальное исследование взаимодействия органов местного самоуправления с органами общественной самодетельности и местного опыта.

Ключевые слова: самоуправление, община, микрорайон, местный, власть, государство, управление, государственное управление, город и село, власть общественной самодетельности.

**DEVELOPMENT OF THE THEORY OF THE INSTITUTE OF GOVERNMENT IN
THE YEARS OF INDEPENDENCE (BY THE EXAMPLE OF THE PROJECT
"LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: THEORY,
PRACTICE AND DEVELOPMENT PROSPECTS" (2021-2025))**

SHARIPOV SHARIF RAKHMONOVICH,

Candidate of philological sciences, associate Professor of the
Department of the Tajik Language and Documentation of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nasir Street.

Phone: (+992)-927-57-32-28. E-mail: ssssharif@mail.ru

KALONOVA MAHINA DZHUMABOEVNA,

Candidate of philological sciences, associate Professor of the
Tajik Language Department of the
Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 29-31, Sino str.
Phone: (+992)-927-28-32-28. E-mail: m.kalonova@mail.ru

SHARIPOV ABDUAHAD RAKHMANOVICH,

Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of the Department of Biology of the
MTD "Pedagogical College of the Mastchinsky District",
Republic of Tajikistan, Mastchinsky district, Buston village, 17, Ismoili Somoni str.
Phone: (+992)-928-68-39-70. E-mail: sharifzodaabduahad@gmail.com

In the article, the authors tried to describe the essence, purpose, objectives and expected results of the project "Local self-government in the Republic of Tajikistan: theory, practice and development prospects".

The authors proved that the implementation of this project, developed on the basis of the Strategy for Reforming the Public Administration System of the Republic of Tajikistan, is important for expanding the relationship between local government and the population, the self-government system.

According to the authors, based on the implementation of this project, the Information Register of Local Self-Government Bodies will be developed for the first time, which is very important in terms of its use for research purposes, information and services, the completion of local administrative-territorial reform and the distribution of powers of this authority.

The authors note that another goal of this project is a detailed study of the interaction of local governments with public initiatives and local experience.

Key words: *self-government, community, microdistrict, local, power, state, management, public administration, city and village, power of public initiative.*

УДК: 340.11

**ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ҲУҚУҚ БА МЕҲНАТ ДАР ҚОНУНҲО ВА ДИГАР
САНАДҲОИ ЗЕРҚОНУНИИ СОҲАВӢ**

МИРЗОЗОДА ШАҲРИЁР МУНАВАР,

муаллими калони кафедраи ҳуқуқи

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.

Тел.: (+992) 918-55-37-21. E-mail: shahriyor8787@mail.ru

Дар мақола муаллиф масъалаи танзими ҳуқуқи ҳуқуқҳои конституционии инсон ва шаҳрвандон дар доираи қонун ва дигар санадҳои зерқонунӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар асоси таҳқиқи худ муаллиф қайд мекунад, ки танзими ҳуқуқи ҳуқуқи меҳнат дар қонун ва дигар санадҳои зерқонунӣ натавонад тавассути конституция балки ба воситаи қонунҳои соҳавӣ ва дигар санадҳои зерқонунӣ, аз қабил қонунҳо, қарорҳои ҳукумат ва фармонҳои Президент, созишномаву шартномаҳои коллективӣ ва шартномаҳои меҳнатӣ ба танзим дароварда мешаванд. Дар ин баробар лозим ба зикр аст, ки санадҳои зерқонунӣ оид ба меҳнат санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошанд, ки қонун танзими минбаъдаи муносибатҳои меҳнатиро бевосита ба онҳо ҳавола менамояд, ки ҷиҳати танзими ҳуқуқи ҳуқуқҳои меҳнатӣ дар раванди татбиқи нақши муҳимро иҷро менамояд.

Калидвожаҳо: созишнома, шартномаи коллективӣ, ҳуқуқ ба меҳнат, танзими ҳуқуқӣ, кодекс, шаҳрвандон, қонунгузори милли

Ҳуқуқҳои конституционии инсон ва шаҳрванд оид ба меҳнат на танҳо тавассути конституция, балки ба воситаи кодексу қонунҳои соҳавӣ ва қарорҳои ҳукумати дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат танзим карда мешавад.

Ба фикри мо, нуктаи назари пешниҳодшуда дуруст буда, бо он сабаб, ки ҳуқуқ ба меҳнат, чунон ки дар боло қайд кардем, доираи васеи муносибатҳоро дарбар мегирад, танзими онҳо дар доираи маҳдуди санадҳои меъёрии ҳуқуқи имконнопазир аст. Дар баробари ин, ҳангоми таҳлили қонунгузори амалкунандаи меҳнат як хусусияти зеринро қайд кардан лозим аст: меъёрҳо дар шакли қонунҳо (аз ҷумла, кодекси меҳнат), чун қоида, талаботи умумиро барои таъмини ҳуқуқ ба меҳнат мукаррар мекунад, ки минбаъд дар оинномаҳо ва ё дар санадҳои маҳаллии ташкилотҳо, муассисаҳо ва дигар шахсони ҳуқуқи баён карда мешаванд. Дар асоси ин талабот ба ҷунин хулоса омадан мумкин аст, ки танзими соҳавии ҳуқуқи меҳнат дар санадҳои меъёрии ҳуқуқи зерин амалӣ карда мешавад:

- қонунҳо, аз ҷумла қонунҳои кодификатсионидошуда;
- санадҳои зерқонунӣ зерин, ба мисли фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, низомномаҳо ва дастурҳои вазорату идораҳои гуногун ва амсоли инҳо;
- шартномаҳои меҳнатӣ (созишномаҳои коллективӣ).

Дар ин замина ба ин санадҳои зерини ҳуқуқи ин соҳа ба таври мухтасар назар андозем.

Дар силсилаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат мавқеи марказиро Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 23 июли соли 2016 қабул ва аз 30 июли соли 2016 мавриди амал қарор дода шудааст, ишғол менамояд.

Дар бораи аҳамияти кодекси меҳнат дар танзими ҳуқуқи ҳуқуқ ба меҳнат суҳан ронда, Г.Бобокалонов ва Н. Шонасридинов қайд мекунад, ки «Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаи кодификатсияшудаи ҳуқуқи меҳнат маҳсуб шуда, мутобиқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои сиёсати давлатиро дар бахши меҳнат муайян менамояд. Он қафолатҳои давлатии ҳуқуқҳои меҳнати шаҳрвандонро

муқаррар менамояд ва баҳри таъмини риояи манфиатҳои қонунии кормандон, корфармоён ва давлат нигаронида шудааст» [1, с.18-25]. Дар кодекси мазкур ба таври мушаххас масоили танзими меҳнати гурӯҳи алоҳидаи кормандон, шарикӣ иҷтимоӣ ва муносибатҳои коллективӣ дар соҳаи меҳнат, беҳатарӣ ва ҳифзи меҳнат танзим шудааст.

Дар баробари ин, чунончи таҳлили меъёрҳои Кодекси меҳнат нишон медиҳад, дар он на ҳама унсурҳое, ки мазмунӣ ҳуқуқи меҳнатро ташкил медиҳанд, инъикос ёфтааст. Аз ҷумла, масъалаҳои таъмини шуғли аҳоли аз доираи меъёрҳои ҳуқуқӣ берун қашида шудаанд. Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз санадҳои асосии ҳуқуқии танзимкунандаи ҳуқуқи меҳнат буда, як қатор унсурҳои таркибии ин низомӣ ҳуқуқро ошкор намуда, барои танзими дигар унсурҳои ба мазмунӣ меҳнат дохилшуда асос мегузорад.

Дар баробари кодекси меҳнат дар танзими ҳуқуқи меҳнат қонунҳои махсусгардонидашуда, ки унсурҳои ин ҳуқуқро танзим мекунанд, вале дар он инъикос наёфтаанд, нақши муҳим доранд. Чунончи, К.Л. Томашевский қайд мекунанд, «қонунҳо барои пурра ва мушаххас кардани меъёрҳои ҳуқуқи меҳнат, ки дар Конститутсия ва Кодекси меҳнат пешбинӣ шудаанд, хизмат мекунанд» [2, с.167]. Баъдан ӯ илова мекунанд, ки ду намуди қонунҳоро ҷудо кардан мумкин аст, ки ба танзими муносибатҳои меҳнатӣ нигаронида шудаанд:

1. Қонунҳои мураккаб;
2. Қонунҳои маъмулӣ.

Гурӯҳи якуми қонунҳо ба ғайр аз муносибатҳои меҳнатӣ дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба ҳам алоқамандро (масалан, дар соҳаи таъминоти иҷтимоӣ) танзим мекунанд. Гуруҳи дуюми қонунҳо қонунҳое мебошанд, ки муносибатҳои меҳнатиро танзим мекунанд, вале ба кодекси меҳнат дохил карда нашудаанд [3, с.167].

Таснифи пешниҳоднамудаи муаллифи мазкур барои танзими муносибатҳои меҳнатӣ бо қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мувофиқ аст. Ҳамин тавр, мо метавонем ба сифати қонунҳои мураккаб қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 март соли 2007 «Дар бораи хизмати давлатӣ», қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2010 «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъишӣ», қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2014 «Дар бораи хизмати дипломатӣ», қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 март соли 2015 «Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ» ва амсоли инҳоро интихоб намоем.

Ин қонунҳо хусусиятҳои фаъолияти меҳнатии категорияҳои махсуси шахрвандон ё ҷиҳатҳои иҷтимоиро, ки аз муносибатҳои меҳнатӣ бармеоянд, танзим мекунанд.

Ба гуруҳи қонунҳои оддӣ, мо метавонем, қонунҳои зеринро ворид кунем: қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2003 «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли», қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 августи соли 2011 «Дар бораи иттифоқҳои касаба». Ин қонунҳо муносибатҳои вобаста ба фаъолияти меҳнатӣ, хусусан фаъолияти иттифоқҳои касаба ва масъалаҳои ташкили раванди таъмини шуғли аҳолиро танзим мекунанд.

Дигар санадҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ барои амалӣ гардондани ҳуқуқи меҳнат аҳамияти кам надоранд. Ба ин гурӯҳи қонунҳо мутобиқи Конститутсия ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дохил мешаванд.

Дар байни санадҳои зерқонунӣ фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми махсусро ишғол менамояд. Бо ин вучуд олимони ватанӣ ба як хусусияти хоси санадҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намуда, таъкид менамоянд, ки дар

танзими муносибатҳои меҳнатӣ, на ҳама фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти меъёриро доро буда, ҳамчун манбаи танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба онҳо вобаста баромад менамоянд (масалан, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хусуси ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод намудан, додани рутба, мукофотонидан ва ғайра).

Дар баробари чунин фармонҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон фармонҳое низ содир менамояд, ки хусусияти меъерӣ дошта, сарчашма (манба)-и ҳуқуқ, аз ҷумла, ҳуқуқи меҳнат махсуб меёбанд (масалан, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 июни соли 2016, № 697 «Дар бораи тадбирҳои тақвият бахшидани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва зиёд намудани маоши амалкунандаи вазифавии кормандони муассисаю ташкилотҳои соҳаҳои иҷтимоӣ, андозаи нафақа ва стипендия»).

Аз таҳлили фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санадҳои меъерӣ-ҳуқуқӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар онҳо одатан механизм ва ё кафолатҳо муқаррар карда мешаванд, ки ба ҳифз ва таъмини ҳуқуқи манфиатҳои қонунии кормандон, аз ҷумла, муқаррар намудани имтиёзҳо барои категорияҳои алоҳидаи кормандон, таъмини ҳимояи иҷтимоии онҳо нигаронида шудаанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қабули чунин фармонҳо вазифаи конститутсионии худро ҳамчун кафили ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд амалӣ менамояд.

Инчунин, дар байни санадҳои зерқонунӣ қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро метавон дар мақоми махсус қарор дод. Чуноне ки Г.М. Бобокалонов ва Н. Шонасриддинов қайд менамоянд, м «тибқи қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳлуҳои гуногуни ҳуқуқи вазифаҳои меҳнатии кормандон ҳаллу фасл мешаванд, чунончи тартиби пешбурди дафтарчаи меҳнатии кормандон; муқаррар намудани шарту шароити дар ду (якчанд) ҷой кор кардан; муайян намудани номгӯи кормандони рӯзи кориашон ба меъёр гирифтанишуда; муайян намудани шароити пешниҳод ва давомнокии рухсатиҳо барои собиқаи кори тулонӣ; тарификунории кор аз руи маълумотномаи ягонаи тарифию тахассусии кору касби кормандон ва маълумотномаи тахассусии мансабҳои роҳбарон, мутахассисону хизматчиён ва ғайра» [4, с.18-25].

Дар танзими ҳуқуқи муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо вобаста нақши муайяно санадҳои меъерии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ низ мебозанд, ки одатан ба намудҳои гуногуни иловапулиҳои шаҳрвандони минтақаҳои дахлдор, вақти оғоз ва анҷоми кори ташкилот ва муассисаҳои соҳаи савдо, нақлиёт, хизматрасонӣ дахл доранд.

Категорияи сеюми санадҳое, ки мо нишон додем, санадҳои меъерии маҳаллӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи қонунгузорӣ санадҳои меъерии ҳуқуқи маҳаллиро ҳамчун шакли ҳуқуқи меҳнат эътироф кардааст. Санадҳои меъерии ҳуқуқи маҳаллӣ натиҷаи меъёрҳои маҳаллӣ дар ташкилот мебошанд, ё ба ибораи дигар, чунин санадҳои меъерие мебошанд, ки меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатро дар бар мегиранд, ки корфармо дар доираи салоҳияти худ қабул кардааст. Намунаҳои маъмулии қоидаҳои маҳаллӣ- қоидаҳо ва дастурҳо мебошанд. Дар санадҳои меъерии ҳуқуқи маҳаллӣ ҳатто қадвали басти вазифаҳо ва қадвали рухсатиҳои меҳнатӣ дохил карда шудаанд.

Чуноне ки М.В. Лебедев зикр намудааст, «сарчашмаи қонунгузории маҳаллӣ нафақат ва ҳатто на чандон иҷозати давлативу маҳдудсозии он, балки сохти ташкилот ҳамчун сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ, ҳамчун воҳиди иҷтимоию иқтисоди дорои муҳторият чун унсур зарурии ташкилот, ки хоҷагии давлатӣ унвон дорад» [5, с.150].

Дар навбати худ, А.Л. Шведов қайд мекунад, ки «хуччатҳои маҳаллии корфармо бояд аз хуччатҳои таъсисӣ ва дохилии шахси ҳуқуқӣ (категорияҳои ҳуқуқи граждани) фарқ кунанд ва онҳо метавонанд меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатро нисбат ба категорияҳои муайяни коргарон низ дар бар гирифта, сарчашмаҳои соҳа бошанд, дар ҳоле ки меъёри делимитатсия субъектҳо ва тартиби қабули онҳо мебошанд» [6, с.93]

Давлат корфарморо воқеан ҳамчун омили қоидасозӣ, субъекти муқаррар намудани меъёрҳои рафтори меҳнатӣ, ки барои фаъолияти самараноки ташкилоти ӯ заруранд, эътироф мекунад, агар аввалан, онҳо бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори меҳнат қабул шуда бошанд, дуюм вазъи ҳуқуқии қонундони ташкилотро бад нанамуда, кафолатҳоеро, ки дар доираи қонунгузори ҷорӣ дар бораи меҳнат пешбинӣ шудаанд, кам накунад.

Адабиёт

1. Шонасридинов Н. Бобокалонов Ғ.М. Тафсири кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон.—Душанбе 2017.— С. 18-25.
- 2.Томашевский К.Л. Сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнати давлатҳои аъзои Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё (Проблемаҳои назария ва амалия). - М. 2017. - С. 167.
- 3.Томашевский К.Л. Сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнати давлатҳои аъзои Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё (Проблемаҳои назария ва амалия). - М. 2017. - С. 167.
4. Шонасридинов Н. Бобокалонов Ғ.М. Тафсири кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон.—Душанбе 2017.— С. 18-25.
5. Нигаред: Қонуни меҳнати муосир (таҷрибаи муқоисавии ҳуқуқи меҳнат) / Ад. В.М. Лебедев. – М., 2007, с. 150.
6. Нигаред: Шведов А.Л. Системаи сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнат дар Русия: мушкилоти асосии фаъолият ва тамоюлҳои рушд // Солномаи қонуни меҳнати Русия, 2008, № 4, саҳ. 93.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРАВА НА ТРУД В ЗАКОНАХ И ИНЫХ ПОДПРАВОВЫХ АКТАХ

МИРЗОЗОДА ШАХРИЁР МУНАВАР,

сСтарший преподаватель кафедры права

Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе проспект Рудаки 121.

Тел.: (+992) 918-55-37-21. E-mail: shahriyor8787@mail.ru

В статье авторы рассмотрели вопрос правового регулирования конституционных прав человека и гражданина в законе и иных подзаконных актах. На основании своего исследования авторы отмечают, что правовое регулирование трудовых прав в законе и иных подзаконных актах регулируется не только конституцией, но и отраслевыми законами и иными подзаконными актами, такими как законы, постановления правительства и президентские декреты, коллективные договоры и трудовые договоры. При этом следует отметить, что подзаконные акты о труде являются нормативными правовыми документами, на которые закон направляет дальнейшее регулирование трудовых отношений, и они играют важную роль в правовом регулировании трудовых прав в процессе реализации.

Ключевые слова: договор, коллективный договор, право на труд, правовое регулирование, кодекс, граждане, национальное законодательство.

LEGAL REGULATION OF THE RIGHT TO LABOR IN LAWS AND OTHER SUB-
LEGAL ACTS

MIRZOZODA SHAHRIYOR MUNAVAR,

Senior Lecturer teacher Department of Law of the
Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

7340030, Dushanbe city, 121, Rudaki ave.

Phone: (+992) 918-55-37-21. E-mail: shahriyor8787@mail.ru.

In the article, the authors considered the issue of legal regulation of the constitutional rights of man and citizen in the law and other by-laws. Based on their research, the authors note that the legal regulation of labor rights in the law and other by-laws is regulated not only by the constitution, but also by sectoral laws and other by-laws, such as laws, government decrees and presidential decrees, collective agreements and labor contracts. At the same time, it should be noted that by-laws on labor are normative legal documents to which the law directs further regulation of labor relations, and they play an important role in the legal regulation of labor rights in the process of implementation.

Key words: contract, collective agreement, right to work, legal regulation, code, citizens, national legislation.

УДК: 341

**ТАЪСИРИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИНТИХОБОТ БА ҚОНУНГУЗОРИИ
ИНТИХОБОТИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ОЛИМЗОДА МУҲАММАДЁР АБДУЛҲАЙ,

унвонҷӯи Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992)-933-37-55-56. E-mail: olimzoda5556@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои таъсири ҳуқуқи байналмилалии интиҳобот ба қонунгузорию интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи ҳамаҷонибаи он ба зарурати воқеӣ табдил ёфтааст. Ҳамин аст, ки Конститутсияи ҚТ кафили ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба шумор рафта дар моддаи 27-ми худ муқаррар кардааст, ки шаҳрванд аз синни 18-солагӣ ҳуқуқи дар раёйпурсӣ ва интиҳобот иштирок кардан, интиҳоб намудан, инчунин аз синни муқаррарнамудаи Конститутсия, қонунҳои конститусионӣ ва қонунҳои ҳуқуқи интиҳоб шуданро дорад. Ҳамин тариқ, интиҳобот як шакли иштироқи шаҳрвандон дар татбиқи демократия бо роҳи додани шахсони интиҳобишуда ба намоёндагонии ваколатҳои оид ба иҷрои вазифаҳои ҳокимияти худ дар мақомоти давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мувофиқи ирода ва манфиатҳои халқ мебошад. Инчунин дар моддаи 10-уми Конститутсияи ҚТ оварда шудааст, ки санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низомии ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад. Қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, пас аз интиҳоби расмӣ амал мекунад.

Калидвожаҳо: Президент, интиҳобот, байналмилалӣ, ҳуқуқи, конститусионӣ, ташаққул, қонунгузорӣ, низом, интиҳод, ҷомеаи шаҳрвандон, масъала.

Дар моддаи 10-уми Конститутсияи ҚТ оварда шудааст, ки санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низомии ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад. Қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, пас аз интиҳоби расмӣ амал мекунад.

Ин чунин моддаи 11-уми Конститутсия муайян менамояд, ки Тоҷикистон сиёсати сулҳҷӯнаро ба амал татбиқ намуда, соҳибхитӣро ва истиқлоли дигар давлатҳои ҷаҳонро эҳтиром менамояд ва муносибатҳои хоричиро дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ муайян мекунад[1]. Илми муносири ҳуқуқи конститусионӣ интиҳоботро аз ҷанб ҷиҳат зӯҳуроти олии ҳокимияти халқ ва яке аз муҳимтарин асосҳои сохти конститусионӣ, механизми ташаққули мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҷузъи зарурии ташкили демократии давлат, инчунин шакли татбиқи субъекти ҳуқуқи овоздиҳӣ мебошад[10,27].

Ба ақидаи муҳақиқи соҳаи конститусионӣ Командирова Татьяна Геннадиевна санадҳои байналмилалии интиҳобот ӯҳдадорҳои давлатҳо мебошанд, ки на танҳо ба шахсони таҳти тобеияти онҳо ҳуқуқу озодиҳои муайян барои иштирок дар интиҳоботи озод, одилона, ҳақиқӣ ва давравӣ таъмин карда шаванд, балки ба ин ҳуқуқу озодиҳо даҳлат накунад, инчунин ҷораҳои даҳлдор андешанд, ба амал баровардани онҳо дар мавридҳои истисно маҳдудиятҳои муайян иҷозат дода мешавад ин ҳуқуқу озодиҳо, ки дар стандартҳо пешбинӣ шудаанд[10,27].

Дар моддаи 25 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои фитрӣ ва сиёсӣ баён шудааст, ки ҳар як шаҳрванд бояд бидуни ягон навъ таъбири дар моддаи 2 зикршуда ва бидуни маҳдудиятҳои беасос ҳуқуқ ва имкониятҳои зеринро дошта бошад:

-дар пешбурди қорҳои давлатӣ чи бевосита ва чи ба воситаи намоёндагон ба таври озод интиҳобшуда ширкат намояд;

-дар интиҳоботи озоди даврӣ, ки дар асоси ҳуқуқи интиҳоботи умумӣ ва баробар бо овоздиҳии пӯшида ва таъминкунандаи иродаи озодӣ интиҳобкунандагон доир карда мешаванд, иштирок намояд ва интиҳоб шавад;

-дар кишвари худ аз имконияти умумии баробар ба хизмати давлатӣ истифода намояд[3].

Конститутсияи ҚТ кафили ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба шумор рафта дар моддаи 27-ми худ муқарар кардааст, ки шаҳрванд аз синни 18 ҳуқуқи дар раъйпурсӣ иштирок кардан, интиҳоб намудан, инчунин аз синни муқаррарнамудаи Конститутсия, қонунҳои конститутсионӣ ва қонунҳои ҳуқуқи интиҳоб шуданро дорад. Шаҳрвандоне, ки аз тарафи суд ғайри қобили амал доништа шудаанд ва ё мувофиқи ҳукми суд дар ҷойҳои аз озодӣ маҳрумшудагон нигоҳ дошта мешаванд, ҳуқуқи дар интиҳобот ва раъйпурсӣ иштирок кардан надоранд. Тартиби гузаронидани интиҳоботро қонунҳои конститутсионӣ ва қонунҳои танзим менамоянд, ва баргузори раъйпурсӣ тибқи қонуни конститутсионӣ сурат мегирад[1].

Ҳамин тариқ санадҳои ҳуқуқи байналмилалии интиҳобот ба қонунгузори интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ду намуди санадҳои ҷудо намудан мумкин аст:

- 1) Санадҳои байналмилалии универсалӣ;
- 2) Санадҳои байналмилалии минтақавӣ.

Бояд қайд намуд, ки ба санадҳои байналҳалқии универсалии ин Ҷамоияти умумии ҳуқуқи башар аз 10-ми декабри соли 1948, Паймони байналмилалии оид ба ҳуқуқҳои шахсӣ-сиёсӣ, аз 16-уми декабри соли 1966, Конвенсия оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва ғ.

Ба санадҳои байналмилалии минтақавӣ бошад Оиномаи ИДМ, санадҳои Асамблеяи байнипарлумонии ИДМ, Ассамблеяи парламентҳои Шӯрои Аврупо № 1264 (2001), Конвенсия оид ба стандартҳои интиҳоботи демократӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои интиҳоботӣ Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил.

Дар қонунгузори Федератсияи Русия оварда шудааст, ки Президенти Федератсияи Русияро шаҳрвандони Федератсияи Русия дар асоси ҳуқуқи интиҳоботи умумӣ, баробар ва мустақим бо овоздиҳии пинҳонӣ интиҳоб мекунанд. Иштироки шаҳрванди Федератсияи Русия дар интиҳоботи Президенти Федератсияи Русия озод ва ихтиёрӣ.

Бояд қайд намуд, ки дар Кодекси интиҳоботи Ҷумҳурии Ўзбекистон оварда шудааст, ки Интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон, вакилони палатаи қонунгузорӣ ва вакилони маҷлисиҳои маҳаллӣ умумӣ мебошад. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Ўзбекистон, ки то рӯзи интиҳобот ба синни 18 расидаанд, ҳуқуқи овоздиҳӣ доранд. Шаҳрвандон сарфи назар аз ҷинс, наҷод ва миллат, забон, муносибат ба дин, пайдоиши иҷтимоӣ, эътиқод, вазъи шахсӣ ва иҷтимоӣ, маълумот, намуд ва хусусияти машғулият, ҳуқуқи баробари интиҳобот доранд.

Бояд таъкид дод, ки моҳияти иннавъи низомии интиҳобот, ки тақрибан дар бист кишвари ҷаҳон, аз ҷумла дар Камерун, Хорватия, Япония, Кореяи Ҷанубӣ, Руссия, Гвинея, Сомали ва ғайра мавриди истифода қарор мегирад иборат аз муттаҳид сохтани интиҳоботи мутаносиб, ки асоси онҳо рӯйхати ҳизбӣ ва низомии интиҳоботи

аксарият (majorite), ки ассоси онро намоядагӣ аз ҳавзаҳои якмандата ташик медиҳад, мебошад[7,25].

Меъёрҳои, ки дар Конститутсия дарҷ шудаанд дар санади байналмилалӣ аз ҷумла дар моддаи Моддаи 21 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948 муайян шудааст, ки “Ҳар як инсон ҳақ дорад, бевосита ё ба воситаи намояндагоне, ки озодона интиҳоб шуданд, дар идораи корҳои кишвари худ ширкат намояд”. Иродаи халқ бояд асоси ҳокимияти ҳукумат бошад; ин ирода бояд ба воситаи интиҳоботи давра ба давра ва бидуни сохтакорӣ, ки дар сурати мавҷудияти ҳаққи интиҳоботи умумӣ ва баробар бо роҳи овоздиҳии пинҳонӣ ё тавассути шаклҳои дигари баробар, ки овоздиҳии озодонаро таъмин менамоянд, ба амал бароварда мешавад[2].

Бояд қайд намуд, ки дар моддаи 21-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ҳуқуқи иштирок дар идоракунии корҳои давлатро бевосита ё тавассути намояндагони интиҳобкардаи худ пешбинӣ мекунад[2]. Дар Эълумия ҳамчунин принципи ҳатмӣ дар интиҳоби намояндагон озодии интиҳоб ишора шудааст. Дар он ҳамчунин принципи муайян карда шуда буд, ки ҳокимияти ҳукумат (яъне намояндагоне, ки халқ интиҳоб мекунад) бояд ба иродаи халқ асос ёбад. Охирин, дар навбати худ, дар интиҳобот сурат мегирад, ки он бояд озод, давра ба давра бошад ва бо ҳуқуқи интиҳоботи баробар сохта нашавад.

Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ҳуқуқи халқҳоро ба худмуайянкунӣ муқаррар мекунад, ки аз он ҳуқуқи озодона муайян кардани мақоми сиёсии худ бармеояд (моддаи 1). Ҳуқуқи иштирок дар идоракунии корҳои ҷамъиятӣ мустақиман ё тавассути намояндагони интиҳобкардаи он тавассути Паймон бо шахрвандӣ алоқаманд аст. Дар мавриди интиҳобот, ҳуқуқи интиҳоб ва интиҳоб шудан бо риояи талаботе, ки дар Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон (моддаи 25) муқаррар шудааст, муқаррар карда мешавад[3]. Муқаррарот дар бораи алоқаи шахрвандӣ бо ҳуқуқи иштирок дар идоракунии корҳои давлат низ ба муқаррароти Эълумияи ҳуқуқи инсон нисбат ба шахсоне, ки шахрванди давлати истикоматиашон нестанд, мувофиқ аст барои ҷунин ҳуқуқ нисбат ба хориҷиён[14].

Бар асоси ин принципҳо, Конвенсия оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон (моддаи 16) имкони ҷорӣ кардани маҳдудиятҳо ба фаъолияти сиёсии хориҷиёро фароҳам меорад[4].

Як қатор принципҳои ҳуқуқи интиҳобот дар Конвенсия оид ба стандартҳои интиҳоботи демократӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои интиҳоботӣ дар давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил муқаррар карда шудаанд:

- афзалияти принципҳо ва нормаҳои аз тарафи умум эътирофшудаи байналхалқӣ
- ҳуқуқ;
- эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд;
- инкишоф додан ва такмил додани тартиботи демократӣ, низомҳои ҳокимияти намояндагӣ, анъанаҳои ифодаи иродаи халқ дар рафти интиҳобот (бо назардошти анъанаҳои миллии давлатҳои иштироккунанда ва хусусиятҳои тараққиёти таърихӣ)[5].

Дар Конвенсия интиҳобот ба як воситаи ҳуқуқии таъмини суботи ҷомеа ва рушди давлат аҳамият дода мешавад. Интиҳоботи демократӣ яке аз шаклҳои бевосита амалӣ гардондани демократия ва асоси мақомотҳои интиҳобии ҳокимияти давлатӣ ва мақомотҳои худидоракунии маҳаллӣ эътироф карда мешавад. Дар байни шартҳои гузаронидани онҳо ҷунин ҳислатҳои интиҳобот, аз қабилӣ ҳатмӣ ва даврагӣ, одилона,

ҳуқуқи баробарии интиҳоботӣ, озодии интиҳобот, ошкорбаёнӣ, инчунин кафолатҳои ҳуқуқҳои интиҳобот (моддаи 1) номбар шудаанд.

Конвенсия ҳамчун асоси баргузории интиҳоботро дар конститутсия ва қонунгузории милли давлатҳо нишон медиҳад, дар ҳоле ки мутобиқи қисми 3 моддаи 1 Конвенсия ҳуқуқҳои интиҳоботии шаҳрванд бо конститутсия ё қонун муқаррар карда мешаванд ва тартиби татбиқи ин ҳуқуқҳо бо қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи танзим карда мешаванд.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки дар ҳуқуқи байналмилалӣ ба масъалаҳои баррасишаванда таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад. Ҳуқуқи иштирок дар идораи корҳои давлат, ҳуқуқи интиҳоб кардани мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун намояндаи халқ яке аз ҳуқуқҳои асосии инсон ва шаҳрванд ва дар айни замон шакли фаъолияти бевоситаи худ мебошад. Интиҳобот ҳатмӣ ва давравӣ мебошад. Дар баробари ин, ҳуқуқи байналмилалӣ имкони ширкат дар интиҳоботро бо мавҷудияти шаҳрвандӣ мепайвандад.

Дар Конститутсияи ҚТ тартиби муфассали оид ба вазъи ҳуқуқи ва интиҳоботи Президенти ҚТ дар боби 7 моддаҳои 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72 бахшида шудааст. Ба ақидаи М.В.Баглай дар Конститутсияи Федератсияи Россия моддаи алоҳидае вучуд надорад, ки омодаги оид ба гузаронидани интиҳоботи Президенти Федератсияи Россияро танзим намояд[8,35].

Ба гуфтаи Н.А.Михалева, Конститутсияи Федератсияи Русия анъанаҳои давраи шӯравиро дар таърихи Русия нигоҳ надошт, ки дар ҳар як конститутсияи қабулшуда ҳатман қисмат оид ба ҳуқуқҳои интиҳоботии шаҳрвандон, низоми интиҳоботӣ мавҷуд буд[12,5].

Дар асоси мазмунҳои овардашуда дар мамлакате, ки дар он соҳибхитиёрии халқ эълон ва дар амал таъмин карда шудааст, бояд мазмуни қонунии интиҳобот бошад. Ин ҳулоса дар суҳанони В.И.Фадеев низ тасдиқ мегардад, ки намояндагии халқ дорои хусусияти маънавӣ, мазмуни маънавию ахлоқӣ мебошад [16,5].

Яке аз вазифаҳои интиҳоботи президентӣ ба намояндагони алоҳидаи халқ додани ҳокимияти давлатӣ мебошад, зеро тавре ки А.Д.Керимов дуруст қайд кардааст, идоракуниро тамоми ҷамъият амалӣ карда наметавонад[11].

Яке аз ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳуқуқие, ки онро Тоҷикистон эътироф намудааст, «Санади Коппенгаген» (1990) мебошад, ки Созмони амниятӣ ҳамкориҳои Аврупо (Минбаъд-САҲА) таҳия кардааст. Ин санади бунёдӣ ба аҳамияти интиҳобот ҳамчун воситаи таъмини шаҳрвандон бо ҳуқуқи иштирок дар ҷараёни сиёсӣ ва идораи кишвари худ таъкид мекунад. Моддаи 7 «Санади Коппенгаген» принципҳои интиҳоботи демократа, озод ва қушодаро муқаррар мекунад. Дар он гуфта мешавад: «ба хотири он ки иродаи мардум ҳамчун асоси салоҳияти ҳукумат хидмат кунад, имзокунандагони ин мувофиқатнома бояд:

- интиҳоботи озодро дар фосилаи асосманд мутобиқи муқаррароти қонун баргузор намоянд;

-иҷозат диҳанд, ки ақалан ҳамаи ҷойҳои як палатаи мақоми қонунгузори милли аз тариқи овоздиҳии умумихалқӣ интиҳобот карда шаванд;

-ҳуқуқи интиҳоботии ҳамагонӣ ва баробарро ба ҳамаи шаҳрвандони болиғ кафолат диҳанд;

-кафолат диҳанд ба он, ки овозҳо аз тариқи бюллетени махфӣ ё тартиби озод ва баробари овоздиҳӣ дода мешаванд ва онҳо аз рӯи виҷдон ҳисоб карда шуда, бо натиҷаҳои расмӣ ба ҷомеа гузориш дода мешаванд;

-ба он кафолат диҳанд, то номзадҳое, ки шумораи лозими овозҳоро мутобиқи муқаррароти қонун ба даст овардаанд, ба мақоми муайянишуда таъин гарданд[6,9-10].

Ҳамин тарик, интиҳобот як шакли иштироки шаҳрвандон дар татбиқи демократия бо роҳи додани шахсони интиҳобшуда ба намояндагони ваколатҳо оид ба иҷрои вазифаҳои ҳокимияти худ дар мақомоти давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мувофиқи ирода ва манфиатҳои халқ мебошад. Интиҳобот тавассути расмиёти оммавӣ ва ошкоро гузаронида мешавад, ки маълумот дар бораи он дар моликияти ҷамъиятӣ қарор дорад.

Интиҳобот интиҳоби роҳи муайяни рушди ҷомеа, роҳи раҳой аз вазъи бӯҳронӣ, роҳи рафъи мушкилоти доғи сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, қабул ё рад кардани идеяҳо аз ҷониби ҷомеа, табодули афкор аз ҷониби мардум мебошад.

Чӣ тавре, ки В.С.Нерсисянц навишта буд, ки «адолат дар асл одилона аст, зеро вай дурустии умумибашарино таҷассум ва ифода мекунад ва ин дар шакли оқилонаи худ қонуниятҳои умумибашарӣ, яъне моҳият ва ибтидоӣ ҳуқуқ, маъноӣ принсипи ҳуқуқии баробарии умумиро дорад»[13].

Бояд ҳорин нишон намуд, ки принсипи интиҳоботи озод принсипест, ки дар санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ инъикос ёфтааст. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ (моддаҳои 18, 19, 25), Конвенсия оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон (Моддаи 10).

Дар ҷаласаи 52-юми Комиссияи Венетсия дар 18-19 октябр ва 30 октябри соли 2002 бармеояд, ки принсипи интиҳоботи озод (принсипи овоздиҳии озод) дар озодона ташаккул додани ақидаи интиҳобкунанда ва озодона баён кардани ин фикр (тартиби овоздиҳии озод ва бозъитмод муайян кардани натиҷаҳои интиҳобот). Дар гузориш ба он таъкид шудааст, ки интиҳоботи озод аз ҷониби давлат тавассути беғаразии худ таъмин карда мешавад. Аз ҷумла, ин ба иштирок дар инъикоси интиҳобот аз ҷониби воситаҳои ахборӣ омма, гузаронидани таблиғоти интиҳоботӣ, таъмини ҳуқуқӣ баргузориҳои ҷорабиниҳои оммавӣ дорои хусусияти таблиғотӣ дахл дорад. Давлат вазифадор аст, ки ба интиҳобкунандагон дар бораи номзадҳо маълумот диҳад, ба омма расонида шудани ин маълумотро таъмин намояд, ба кӯшишҳои монеа ба ташаккули озодонаи афкори интиҳобкунандагон пешгирӣ намояд[9].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун қисмати таркибӣ ва ҷудонашандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ якҷанд шартномаҳои байналмилалиро имзо кардааст, ки дар онҳо меъёрҳои интиҳобот демократа оварда шудааст. Масалан, дар Эълонияи ҳуқуқи башар, ки яке аз санадҳои муҳимтарини сатҳи байналмилалӣ буда, аз ҷониби Маҷлиси умумии Созмони Милали Муттаҳид дар соли 1948 қабул гардидааст, нақше, ки интиҳоботи озод ва шаффоф дар кафолати ҳуқуқи бунёдӣ ва умумӣ ба ҳукумати демократӣ ва намоядагӣ бозӣ мекунад, эътироф шудааст. Моҳияту хусусиятҳои интиҳобот дар моддаи 22 эълонияи мазкур ҷунин омадааст:

«Ҳар инсон ҳақ дорад дар идораи кишвари худ бевосита ва ё ба воситаи намояндагоне, ки озодона интиҳоб шудаанд, иштирок кунад. Ҳар инсон ба дастрасии баробар ба ҳадамоти ҷамъиятӣ дар кишвари худ ҳақ дорад. Иродаи мардум бояд ҷаъ ва асоси қудрати ҳукумат бошад; ин ирода бояд дар интиҳоботҳои даврӣ ва воқеӣ аз тариқи овоздиҳии умумӣ ва баробар, овоздиҳии махфӣ ва ё тартиботи дигари баробар изҳор гардад»[2].

Эълонияи мазкур ҳамчун ҷаъ ва асос бар санадҳои дигаре ҳисоб мешавад, ки барои эҷоди меъёрҳои байналмилалӣ ҳуқуқи башар ва ҳамҷунин системаҳои демократӣ таҳия гаштаанд.

Ҳамин аст, ки резолютсияи Ассамблеяи парлумонии Шӯрои Аврупо № 1264 (2001) оид ба Кодекси таҷрибаи пешқадам дар масъалаҳои интиҳобот, ки 8 ноябри соли 2001 қабул шудааст, баргузори мунтазами интиҳоботи озоду одилонаро яке аз хусусиятҳои муҳими давлати демократӣ номбар кардааст.

Бояд қайд намуд, ки Б.Н.Чичерин ду ҷиҳати ҳуқуқи интиҳоботиро ҷудо карда, маҷмуи ҷунин хусусиятҳоро ҳамчун ифодаи озоди ва мақоми ҳокимият номид. Дар баробари ин олим авлавияти ибтидои озодиро қайд намуда, муайян кардааст, ки «ҳуқуқи интиҳобӣ, пеш аз ҳама, ҳуқуқ аст». Ин ҳуқуқ ба шахрванд ҳамчун узви ҷамъият тааллуқ дошта, ба мақсади баёни андеша ва ҳифзи манфиатҳои ӯ хизмат мекунад. Ҳуқуқ ба маънои субъективӣ озодӣ ё қобилияти амалеро, ки қонун муайян кардааст, фаҳмида мешавад.

Яке аз шартҳои ташаккули ақидаи ҳар як интиҳобкунанда ба таври инфиродӣ ҳамчун намоёнҳои халқ ва натиҷаи ихлоси ирода дар интиҳобот дар маҷмӯъ озодии баён аст, ки ҳатто Б.Н.Чичерин онро яке аз сарватҳои бузурги инсоният номидааст, дар аини замон ҳавфи ниҳоят калони иҷтимоиро дар сурати мавҷуд набудани он нишон дода.

Ҳамин тариқ, Эъломияи умумии ҳуқуқи башар принсипи афзалиятноки эҳтироми ҳуқуқҳои дигарон, афзалияти муносибатҳои ҷамъиятиро ҷиҳати ҳифзи амнияти давлат, тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқиро муқаррар кардааст. (Моддаи 18, 19).

Бо андешаи О.И.Чепунов, қонунҳои федералӣ, ки номиналӣ субъектҳои дигари танзимро доранд, метавонанд мафҳумҳои алоҳидаи ҳуқуқиро муқаррар кунанд, ки барои раванди интиҳобот аҳамияти калон доранд[15,55].

Ҷамъбасти гуфтаҳои боло, мо метавонем хулоса намоем, ки табиати ҳуқуқии интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ аз фаҳмиши конституционӣ ва ҳуқуқии ҳамчун шакли олии демократия ва татбиқи соҳибхотирӣ халқ, ва вазифаҳои он, принципҳои ташкилӣ ва ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад. Интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин пеш аз ҳама дар интиҳоби роҳи муайяни рушди босуботи ҷамъият, давлат ва таъмини сулҳу ваҳдатро ифода менамояд.

Адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тайироту иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. –Душанбе: «Нашриёти Ганҷ», 2016. -136.
2. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 13.10.2022). – 6 с
3. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ. 16 декабри соли 1966. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 13.10.2022). – 6 с
4. Конвенция о стандартах демократических выборов, избирательных прав и свобод в государствах-участниках Содружества Независимых Государств: заключена в Кишиневе 07.10.2002 // СЗ РФ. — 2005. — № 48. — Ст. 4971.
5. Конвенсия оид ба стандартҳои интиҳоботи демократӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои интиҳоботӣ дар давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил: дар Кишинёв 07.10.2002 баста шудааст // СЗ РФ. - 2005. - № 48. - м. 4971.
6. Санади копенгаген // Раҳнамои нозирони миллӣ. - душанбе, 2005. - с.9-10.
7. Раҳнамои нозирони миллӣ. - САҲА, 2001. - с.25.бағлай м.в. президенты Российской Федерации и Соединенных Штатов Америки: роль, порядок выборов, полномочия. — М.: НОРМА, 2008. — С. 35.
8. Вешняков А.А. Стандартҳои байналмилалӣ интиҳобот: Маҷмӯаи ҳуҷжатҳо. — М.: Вес Мир, 2004. — С. 638.

9. Командирова Т.Г. Избирательные права Российских граждан на выборах Президента Российской Федерации: проблемы реализации и гарантии 12 00 02 - конституционное право; муниципальное право. авт.. дисс.. кан.. юрид.. наук. Саратов – 2008. 27с.

10. Керимов А.Д. Ташкили давлатии ҳаёти ҷамъият: масъалаҳои назария: монография. — М.: Норма; Инфра-М, 2014. - С. 80.

11. Михалева Н.А. Парламентские и президентские выборы в России (в вопросах и ответах). 2-е издание, измененное и дополненное. — М.: ЮРКОМПАНИ, 2012. — С. 5.

12. Нерсисянц В.С. Фалсафаи ҳуқуқ: консепсияи ҳуқуқи либертарӣ // Саволҳои фалсафа. - 2002. - № 3. - С. 3-15.

13. Реут Д.А. Информирование избирателей как гарантия реализации активного избирательного права граждан в российской федерации. Дисс... кан.. юрид.. наук. Специальность: 12.00.02 — «Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право».

14. Чепунов О.И. Ҳуқуқи интихобот ва раёанди интихобот дар Федератсияи Россия: усули таълим. кӯмакпулӣ / ред. И. С. Яценко. - М.: Академияи давлатии нақлиёти обии Маскав, Донишқадаи ҳуқуқшиносӣ, РАГС дар назди Президенти Федератсияи Россия, 2005. - С.55.

15. Фадеев В. И. Намояндагии миллӣ: қисми 1. Решаҳои таърихию назариявӣ: монография. - М.: Проспект, 2015. - С. 5.

ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ЗАКОНА О ВЫБОРАХ НА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО О ВЫБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ОЛИМЗОДА МУХАММАДҶАР АБДУЛҲАЙ,

соискатель Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саид Насира 33.

Тел.: (+992) 933-37-55-56. E-mail: olimzoda5556@mail.ru

В данной статье анализируются вопросы влияния международного избирательного права на избирательное законодательство Президента Республики Таджикистан. Его всестороннее изучение и анализ стали реальной необходимостью. Именно поэтому Конституция Республики Таджикистан является гарантом прав и свобод человека и гражданина, а в ее статье 27 гражданин имеет право избирать и участвовать в референдумах и выборах с 18 лет, как а также с возраста, установленного Конституцией, конституционными законами и законами, имеет право быть избранным. Таким образом, выборы представляют собой форму участия граждан в осуществлении демократии путем наделения избранных представителей полномочиями выполнять свои обязанности в государственных органах и местных исполнительных органах государственной власти в соответствии с волей и интересами народа. Также в статье 10 Конституции Республики Таджикистан указано, что международно-правовые акты, признанные Таджикистаном, являются неотъемлемой частью правовой системы республики. Если законы республики не соответствуют признанным международно-правовым актам, применяются нормы международных договоров. Законы и международно-правовые акты, признанные Таджикистаном, вступают в силу после их официального опубликования.

Ключевые слова: Президент, выборы, международная, правовая, конституционная, организация, законодательство, система, союз, гражданское общество, проблема.

THE EFFECT OF INTERNATIONAL ELECTION LAW ON THE ELECTION LEGISLATION OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

OLIMZODA MUHAMMADYOR ABDULHAI,
applicant of the Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33? Said Nasir Str.
Phone: (+992) 933-37-55-56. E-mail: olimzoda5556.mail.ru

In this article, the issues of the impact of international election law on the election legislation of the President of the Republic of Tajikistan are analyzed. Its comprehensive study and analysis has become a real necessity. That's why the Constitution of the Republic of Tajikistan is the guarantor of the rights and freedoms of a person and a citizen, and in its Article 27, a citizen has the right to vote and participate in referendums and elections from the age of 18, as well as from the age specified by the Constitution, constitutional laws and laws. has the right to be elected. Thus, elections are a form of citizen participation in the implementation of democracy by giving elected representatives the power to perform their duties in state bodies and local executive bodies of state power in accordance with the will and interests of the people. It is also stated in Article 10 of the Constitution of the Republic of Tajikistan that the international legal instruments recognized by Tajikistan are an integral part of the legal system of the republic. If the laws of the republic do not comply with recognized international legal instruments, the norms of international instruments shall apply. Laws and international legal instruments recognized by Tajikistan shall enter into force after their official publication.

Keywords: President, election, international, legal, constitutional, organization, legislation, system, union, civil society, issue.

УДК: 342.15

ОИД БА МАСЪАЛАҲОИ МОҲИЯТ ВА МАЗМУНИ АМНИЯТИ САРҲАДӢ

ХАЛИМХАНОВ АМИНЧОН АЛИЧОНОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи ҳукуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992)-900-98-19-77. E-mail: Tojik_ba4a@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои моҳият ва мазмуни амнияти сарҳадӣ баррасӣ карда мешавад. Қайд карда мешавад, ки ҷангоми баррасии масъалаҳои амнияти миллии давлат ба ҷузъи сарҳади он, ки вазъи тамоми соҳаҳои ҳаёти ҳар як давлат беиштар аз он вобаста аст, диққати махсус дода мешавад. Бо дарназардошти таҳлилҳои анҷомдодашуда аз ҷониби муаллиф таърифи мафҳуми амнияти сарҳадӣ дода мешавад.

Калидвожаҳо: сарҳади давлатӣ, амнияти сарҳадӣ, амнияти миллӣ, фазои наздисарҳадӣ, қонуни намунавӣ.

Миёнаҳои асри 20 бо рӯйдодҳои бузурги сиёсӣ қайд карда шуданд, ки дар байни онҳо, пеш аз ҳама, метавон анҷоми Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва натиҷаҳои онро қайд кард, ки боиси таҳаввулоти куллии муносибатҳои байналмилалӣ, тағйироти назарраси ҳудудии харитаи сиёсии ҷаҳон ва ташаккули сарҳадҳои нави давлатӣ, ташаккули ҷаҳони муташаккили дукутбаи тартиботи Ялта-Потсдам[1] гардид, ки ба равишҳои асосии тартиботи ҷаҳонии пас аз ҷанг асос ёфта[19], аз ҷониби роҳбарони қудратҳои асосии коалитсияи зиддигитлерӣ - ИҶШС, ШМА ва Британияи Кабир қабул шудаанд.

Ташкили Созмони Милали Муттаҳид — «ташкilotи универсалии байналмилалӣ, ки бо мақсади нигоҳ доштани сулҳ, амнияти байналмилалӣ ва рушди ҳамкориҳои байни давлатҳо таъсис ёфтааст»[10] низ воқеаи муҳим буд. Бояд қайд кард, ки Оинномаи СММ[11] аввалин дар таърихи муносибатҳои байналмилалӣ шартномаест, ки уҳдадорҳои давлатҳоро оид ба риоя ва эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон муқаррар намуда, ҳамчунин мақсадҳои умумӣ ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалиро муайян кардааст, ки омилҳои асосии низомташакилкунанда мебошанд.

Ба ҳамаи мушкilot ва ихтилофоти сиёсӣ, ки бо зиддиятҳои байни қудратҳои бузурги ҷаҳонӣ - Иттиҳоди Шӯравӣ ва Штатҳои Муттаҳидаи Америка ва иттифоқчиёни онҳо алоқаманд буданд, нигоҳ накарда муколамаи сиёсии 30 сол пеш оғоз шуда дар рафти музокироти Хелсинки идома ёфт, ки аз рӯи натиҷаҳои он Санади хотимавии Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Европа [12] қабул карда шуд. Ҳуҷҷате, ки сарони 35 давлат имзо кардаанд, як паймони ғайрирасмӣ дар бораи ҳамла накардан дар Европа» гардид ва принципҳои дахлнопазирии сарҳадҳо, бутунии ҳудудии давлатҳо, бо роҳи осоишта ҳал намудани баҳсҳо, инчунин як қатор дигар муқаррароти яхела муҳимро сабт карданд, ки ба принципҳои калидии муносибатҳои байналмилалӣ асос шуда, дар Оинномаи СММ баён гардидаанд.

Таҳлили мухтасари таърихӣ гузаронидашуда аз он шаҳодат медиҳад, ки амнияти ҳама гуна давлат дар ҳама давраи замон аз устувории вазъ дар сарҳадҳои давлатии он ва ҳудудҳои ҳамсоии он вобаста аст.

Дар охири асри XX ва аввалҳои асри XXI ба тамоми ҷаҳони мутамаддин лозим омад, ки бори дигар бо мушкilotи амнияти ҳимоя ва ҳифзи сарҳадҳои давлатии худ рӯ ба рӯ шавад, вале аллакай бинобар равандҳои ҷаҳонишавии[24] иқтисод ва сиёсати ҷаҳонӣ, ки боиси як қатор дигаргуниҳо ва тағйиротҳои марбут ба он мегардад[26], пеш аз ҳама дар фазои наздисарҳадӣ, инчунин соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятии бо ҳамроҳии худ универсализатсия ва стандартизатсияро баранда[15].

Равандҳои ба амаломеда бо тағйироти динамикии низоми муносибатҳои байналмилалӣ тавсиф карда мешаванд[18], ки дар натиҷаи он дар давлатҳои ҳозира барои аз рӯи қонуни қоидаҳои худ яккаро танҳо тараққӣ кардан амалан имконият намоёнад. Масъалаи таъмини амнияти миллӣ аз доираи манфиатҳои як давлати алоҳида ғирифташуда берун мебарояд ва вобаста ба ин дар давлатҳо зарурати объективии ғайрӣ гардонидани ҳамкориҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар доираи институтҳои сиёсии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, ҳамгирӣ, таъсиси иттифоқҳои гуногун, аз ҷумла ҳарбию сиёсӣ (бо мақсади ба вуҷуд овардани мувозинати қувваҳо), созмонҳои байналмиллалӣ минтақавӣ ва ғ. ба вуҷуд меояд.

Ин равандҳо фазои геополитикии пасошӯравиро низ бетаъсир намегузашт. Дар робита ба ин, давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил бо дарки аҳамияти таъмини тамомияти арзии соҳибхӯрии ҳар як давлати Иттиҳод[20] ва пешгӯии афзоиши назарраси таҳдидҳои амниятӣ, пеш аз ҳама, ғайриқонунии худро дар самти мустақам намудани сарҳадҳои давлатии миллӣ, инчунин гузаронидани гуфтушуниду машваратҳо оид ба таъмини амнияти сарҳад дар сарҳадҳои берунии давлатҳои иштироккунандаи ИДМ ҷоннок намуданд.

Бояд қайд кард, ки тавофуқоти дар марҳалаи аввал ҳосилшуда миёни кишварҳои ИДМ дар соҳаи сарҳадӣ баъдан заминаи бунёди низоми муштараки (коллективӣ) амнияти сарҳадро ташкил доданд.

Дар вақти ҳозира тамоюли устувори тавсеа ва тағйир додани тамоми доираи ҷолишҳо ва таҳдидҳо ба амният, аз ҷумла дар минтақаи наздисарҳадӣ мушоҳида мешавад, сатҳ ва шиддати онҳо босуръат меафзояд, табиат ва ҷуғрофиёи онҳо гуногунранг мегардад. Хавфу хатарҳо ба вазъияти ҷамъиятию сиёсӣ, рафти дигаргунсозии иҷтимоӣ иқтисодӣ, инчунин ба инкишофи алоқаҳои дӯстона ва мустақам шудани муносибатҳои байналмиллалӣ байни давлатҳои аъзои ИДМ таъсири калон мерасонанд.

Маҳз аз ҳамин сабаб ҳангоми баррасии масъалаҳои амнияти миллии давлат ба ҷузъи сарҳадии он, ки вазъи тамоми соҳаҳои ҳаёти ҳар як давлат бештар аз он вобаста аст, диққати махсус дода мешавад.

Бояд қайд кард, ки то ба имрӯз низоми муайяни меъёрҳои ҳуқуқӣ ташаккул ёфтааст, ки муносибатҳои ҳуқуқиро дар соҳаи ҳифз ва ҳимояи сарҳади давлатӣ, ҳамкориҳои наздисарҳадӣ, мубориза бо ҷинояткорӣ наздисарҳадӣ танзим менамояд. Дар баробари ин, таҳлили муқоисаи ҳуқуқии қонунгузориҳои миллии давлатҳои аъзои ИДМ, ки муносибатҳои ҳуқуқиро дар минтақаи сарҳадӣ танзим менамояд, аз мавҷудияти шумораи зиёди санадҳои қонунгузорӣ дар ин соҳа нишон медиҳад, ки баъзеи онҳо бо тафовути меъёрҳои ҳуқуқӣ, муҳолифат ва номувофиқии мафҳумҳо ва як қатор муқаррароти калидӣ тавсиф карда мешавад.

Бо дарназардошти он, ки кишварҳои Иттиҳод зарурати воқеии таъсиси низоми муассири таъмини амнияти сарҳадии давлатҳои аъзои ИДМ-ро дарк мекунанд, дар ин раванд ҳамоҳангсозӣ ва ягонагии минбаъдаи қонунгузориҳои миллӣ дар соҳаи сарҳад нақши муҳим мебозад, зеро ба низоми самараноки муқовимат ба ҷолишҳои фаромарзӣ ва таҳдидҳо ҳамаи субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ дар самти сарҳадӣ манфиатдоранд.

Мутаассифона, дар айни замон истилоҳи «амнияти сарҳадӣ» дар фазои Иттиҳод ягона нест, инчунин барои шарҳи ягонаи он муносибати возеҳ вуҷуд надорад, гарчанде чун қоида, таърифҳои муосир дар соҳаи амният ва хусусиятҳои онҳо барои қисми бештари онҳо аз ҷиҳати маънӣ ва принсипӣ ба ҳам монанданд, ба ҳамдигар муҳолиф нестанд[17].

Масалан, дар Ҷумҳурии Беларус амнияти сарҳадӣ чузъи таркибии амнияти миллӣ мебошад, ки ҳолати ҳифзи манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ, башардӯстона ва дигар манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат дар сарҳади давлатӣ ва дар фазои сарҳадӣ мебошад, ки мутобиқи Қонун «Дар бораи Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Беларус» ва дигар санадҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла бо роҳи ҳифзи сарҳади давлатӣ, фаъолияти гузаргоҳҳои сарҳади давлатӣ, огоҳӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо дар ҳудуди наздисарҳадӣ таъмин карда мешаванд[6].

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон амнияти сарҳадӣ ба сифати чузъи амнияти миллӣ баромад карда, ҳолати ҳифзшавандагии манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ, башардӯстӣ ва дигар манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлатро дар фазои сарҳадӣ ифода мекунад[7].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ амнияти сарҳадӣ ба сифати чузъи амнияти миллӣ баромад мекунад[8].

Дар Россияи муосир мафҳуми истилоҳи «амнияти сарҳадӣ» танҳо дар охири асри 20[22] ба муомилот даромада, сабти расмӣ худро бошад дар Асосҳои сиёсати сарҳадии Федератсияи Россия[2] гирифтааст, ки дар навбати худ қисми таркибии Стратегияи амнияти миллии Россия то соли 2020[13] буданд.

Мувофиқи ҳуҷҷати қабулшуда дар таҳти амнияти сарҳадӣ ҳолати ҳифзшавандагии манфиатҳои ҳаётан муҳими шахсият, ҷомеа ва давлат дар фазои сарҳадӣ фаҳмида мешавад[3].

Омӯзиши равишҳои илмӣ концептуалӣ барои муайян кардани ҷойгиршавии амнияти сарҳадӣ дар низоми амнияти миллӣ мавҷуд набудани андешаи ягонро дар ин масъала тасдиқ мекунад. Бархе аз олимони ҳангоми тасниф кардани навъҳои амният, амнияти сарҳадро ба як чузъи амнияти ҳарбӣ дохил мекунанд[21], дигарон бар ин назаранд, ки он чузъи қалидии амнияти миллӣ аст ва ё ҳатто метавонад ба сифати як навъи мустақили алоҳида амал кунад. Мо оид ба ин масъала мавқеи Д. Шербаковро тарафдорӣ менамоем, ки чунин мешуморад, ки «...ба сифати як навъи алоҳида ҷудо кардани амнияти сарҳадӣ қомилан дуруст нест, зеро муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар соҳаи сарҳад инкишоф меёбанд, нисбат ба доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар ҷараёни таъмини амнияти миллӣ инкишоф меёбанд, хеле маҳдудтаранд»[25].

Бо дарназардошти он, ки проблемаи таъмини мавқеи устувор дар сарҳади берунии давлатҳои аъзои ИДМ аз марҳалаҳои аввали ташаккули ИДМ мавҷуд буд ва дар айни замон дарк намудани он, ки эътимодноқӣ ва амнияти сарҳадҳои берунии давлатҳои аъзои ИДМ то андозае бевосита бо фаҳмиши умумии истилоҳи «амнияти сарҳадӣ» дар мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил алоқаманд буда, имкон медиҳад, ки барои таъмин ва татбиқи минбаъдаи он тадбирҳои мушаххас таҳия карда шаванд, Шӯрои фармондеҳони Қўшунҳои сарҳадӣ[9] ва Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои аъзои ИДМ қонуни намунавӣ «Дар бораи амнияти сарҳадӣ»-ро дар соли 2010 таҳия ва қабул кард[4].

Пас аз қабули қонуни намунавӣ «Дар бораи амнияти сарҳадӣ», ки бо дарназардошти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ таҳия шудааст, ба мақомоти миллии қонунгузори (парламентҳои) мамлакатҳои Иттиҳод ба сифати намунаи истинод, беҳтарин варианти танзими муносибатҳо дар соҳаи сарҳадӣ оид ба масъалаҳои таъмини амнияти сарҳадӣ дар сарҳадҳои берунии давлатҳои аъзои ИДМ тавсия дода шуд.

Пеш аз ҳама, қонуни намунавӣ ба минбаъд ҳамохангсозӣ ва муттаҳидсозии қонунгузори миллии кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар соҳаи сарҳадӣ, инчунин ташаккули асосҳои ҳуқуқии танзими муносибатҳои марбут ба таъмини амнияти сарҳадии давлат, аз ҷумла муайян намудани мақомоте, ки вазифаҳои таъмини

амнияти сарҳадро амалӣ мекунанд, ваколати онҳо ва тартиби ҳамкории мутақобила хангоми амалӣ намудани фаъолияти сарҳадӣ равона карда шудааст[5].

Дар бораи он қайд кардан зарур аст, ки ҳеҷ кадоме аз кишварҳои узви ИДМ барои истифода аз модели таҳияшуда вазифадор нестанд, аммо тавре таҷриба нишон медиҳад, бисёре аз санадҳои намунавии қабулшуда, аз ҷумла қонуни намунавии «Дар бораи амнияти сарҳадӣ» аз ҷониби парлумонҳои мамлакатҳои Иттиҳод дар кори такмил додани қонунгузории миллии худ фаъолона истифода мешаванд[14].

Бешубҳа, мақсади ниҳони таҳиягарони чунин санадҳои ҳуқуқӣ эҷоди майдони ягонаи ҳуқуқӣ мебошад, ки ба таҳияи механизмҳои самараноки мубориза бо ҷомеаи ҷиноии фаромарзӣ дар фазои ИДМ нигаронида шудааст.

Бо дарназардошти гуфтаҳои дар боло зикршуда мо таклиф менамоем, ки истилоҳи “амнияти сарҳадӣ”-ро ба сифати таърифи концептуалии амнияти сарҳадӣ, ки маҳз дар қонуни намунавӣ сабт шудааст, истифода бурд, зеро ба андешаи мо, ин бо хусусиятҳои таҳқиқоти анҷомдодашавандаи мо вобаста аст, ки омӯзиши вазъияти амнияти сарҳадиро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, дар таҳти амнияти сарҳадӣ қисми таркибии амнияти миллии давлат фаҳмида мешавад, ки ҳолати ҳифзшавандагии манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ, башардӯстона ва дигар манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлатро дар сарҳади давлатӣ ва фазои сарҳадӣ ифода намуда, мутобики санадҳои давлат, аз ҷумла бо роҳи амалӣ намудани муҳофизати сарҳади давлатӣ, фаъолияти гузаргоҳи сарҳади давлатӣ, пешгирӣ ва рафъи ҳуқуқвайронкуниҳо дар ҳудуди наздисарҳадӣ таъмин карда мешавад.

Зимнан, ҳамин гуна мафҳум дар Маҷмӯаи мафҳумҳо, истилоҳот ва таърифҳо, ки мақомоти сарҳадии давлатҳои аъзои ИДМ дар таҷрибаи байналмилалӣ истифода мебаранд, баён карда шудааст, ки бо Қарори Шӯрои фармондеҳони Қўшунҳои сарҳадӣ аз 7 октябр соли 2011 тасдиқ шудааст[23].

Қайд кардан зарур аст, ки сатҳи амнияти сарҳадӣ ҳамчун ҳолати ҳифзшавандагии манфиатҳои ҳаётан муҳими шахсият, ҷомеа ва давлат аз таҳдидҳои эҳтимолӣ ва воқеӣ дар соҳаи сарҳад муҳимтарин ва басо дақиқтарин нишондиҳандаи тавонмандии ҳар як давлат мебошад. Дар баробари ин, амнияти сарҳадӣ нақши яке аз маҳакҳои асосии арзёбии натиҷаҳои татбиқи сиёсати сарҳадии анҷомдодашавандаро мебозад[16].

Таҳлили вазъи сатҳи амнияти сарҳадиро гузаронида, бояд қайд кард, ки мушкilotи таъмини он ҳануз ҳам муҳим буда, таҳия ва татбиқи ҳарчи зудтари равишҳои концептуалиеро тақозо мекунад, ки ба воқеияти муосир ҷавобгӯ буда, ба таври муассир ба маҷмӯи пурраи ҷолишҳо ва таҳдидҳо ба амният дар соҳаи сарҳад муқовимат карда тавонанд.

Ба андешаи мо, ба мақсад мувофиқ аст, ки низоми амнияти сарҳадӣ тавре сохта шавад, ки хатарҳои эҳтимолӣ ба амният дар соҳаи сарҳад бо роҳи татбиқи тадбирҳои пешгирикунандаи ҳамоҳангшуда ҳатто дар марҳилаҳои аввалин пешгӯӣ, пешгирӣ ва рафъ карда шаванд.

Адабиёт

1. Асоси тартиботи Ялта-Потсдамро қарори қабулнамудаи Иосиф Сталин, Франклин Рузвелт ва Уинстон Черчилл дар рафти конференсияҳои байналмилалӣ дар Ялта (4-11 феввали соли 1945) ва Потсдам (17 июл-2 августи соли 1945) ташкил медиҳад.

2. Асосҳои сиёсати сарҳадии Федератсияи Россия: аз ҷониби Президенти Федератсияи Россия 5 октябри соли 1996 тасдиқ шудааст.

3. Асосҳои сиёсати сарҳадии Федератсияи Россия: аз ҷониби Президенти Федератсияи Россия 5 октябри соли 1996 тасдиқ шудааст, б. 3.2.

4. Дар бораи амнияти сарҳадӣ: қонуни намунавӣ: Бо Қарори Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои аъзои ИДМ аз 28 октябри соли 2010 № 35-10 қабул шудааст, мод. 2.

5. Дар бораи амнияти сарҳадӣ: қонуни намунавӣ: Бо Қарори Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои аъзои ИДМ аз 28 октябри соли 2010 № 35-10 қабул шудааст, дебоча.

6. Дар бораи Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Беларус: Қонуни Ҷумҳурии Беларус аз 21 июли соли 2008. № 419-3, мод. 1.

7. Дар бораи Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Қазоқистон: Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон аз 16 январи соли 2013. № 70-У ЗРК, б. 27, мод. 2.

8. Дар бораи Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 1997. № 481, мод. 3.

9. О создании Совета командующих Пограничными войсками: Решение Совета глав государств СНГ от 6 июля 1992 г.

10. Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид аз 26 июни соли 1945. Дебоча.

11. Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид аз 26 июни соли 1945 (дар аввал ҳуччатро намояндагони 50 давлат + 1 (Польша 15 октябри соли 1945) имзо карданд, дар вақти ҳозира шумораи давлатҳои аъзои СММ аз 190 мамлакат зиёд мебошад).

12. Санади хотимавии Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Европа аз 1 августи соли 1975.

13. Стратегияи амнияти миллии Россия то соли 2020: бо Фармони Президенти Федератсияи Россия аз 12 майи соли 2009 № 537 тасдиқ шудааст.

14. Александрова О.А. Материалы международной научной конференции Содружество Независимых Государств: достижения, проблемы, перспективы // Вестник Межпарламентской ассамблеи СНГ. 2012. № 2 (62) С. 70.

15. Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России: монография / АЛО. Быков, В.А. Колосов и др. / Под ред. Л.Б. Вардомского и С.В. Голунова. - М.: Волгоград: НОФМО, 2002. С. 26.

16. Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России: монография / А.Ю. Быков, В.А. Колосов и др. / Под ред. Л.Б. Вардомского и С.В. Годунова. - М.: Волгоград: НОФМО, 2002. С. 57.

17. Бондаренко М. В. Безопасность как социальная категория: формирование категориально-понятийного аппарата. Наука и практика. - Орел: Орловский юридический институт МВД России, 2010. С. 18-19.

18. Зеленков М.Ю. Правовые основы общей теории безопасности Российского государства в XXI веке. - М.: Юридический институт МИИТа, 2002. С. 4.

19. История международных отношений. 1945-2008: учеб. пособие для студентов вузов / А.Д. Богатуров, В.В. Аверков. - М.: Аспект Пресс, 2010. С. 15.

20. Манилов АЛ. Материалы международной научной конференции Актуальные проблемы в реализации согласованной пограничной политики государств - участников СНГ и пути их решения. - Минск. 2011. 29-30 ноября.

21. Правовая основа обеспечения национальной безопасности Российской Федерации: монография / Ю.И. Авдеев, С.В. Аленкин, В.В. Алешин и др. / Под ред. А.В. Опалева. - М.: Юнити-Дана, 2004. С. 91.

22. Родачин В.М. Понятийно-категориальный аппарат теории пограничной безопасности // Вестник границы России. 1996. № 7. С. 41—42.

23. Сборник основных понятий, терминов и определений, используемых пограничными ведомствами государств - участников СНГ в международной практике. / Под общ. ред. А.Е. Гончара, А.А. Варакина, В.Д. Неищенко. М.: Граница, 2012. С. 169.

24. Тынянова О.Н. Национальный суверенитет и государственные границы в эпоху глобализации // Век глобализации. 2010. № 1 (5).

25. Щербаков Д.А. Правовое обеспечение пограничной безопасности Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. - М.: 2005. - С. 30.

26. Ярошенко А.В. Проблемные пути концептуализации трансграничья // Известия Российского государственного педагогического университета им А.И. Герцена. 2012. № 3. С. 41.

ПО ВОПРОСАМ СУЩНОСТИ И СОДЕРЖАНИЯ ПОГРАНИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ХАЛИМХАНОВ АМИНЧОН АЛИЧОНОВИЧ,

соискатель кафедры административного права и государственной службы
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саид Насира, 33.
Тел.: (+992) 900-98-19-77. E-mail: Tojik_ba4a@mail.ru.

В статье рассматриваются вопросы сущности и содержания охраны границы. Отмечается, что при рассмотрении вопросов национальной безопасности государства особое внимание уделяется ее пограничной составляющей, от которой зависит положение всех сфер жизни каждого государства. С учетом проведенного автором анализа дается определение понятия пограничной безопасности.

Ключевые слова: государственная граница, пограничная безопасность, национальная безопасность, пограничное пространство, модельный закон.

ON THE ESSENCE AND CONTENT OF BORDER SECURITY

KHALIMKHANOV AMINJON ALIJONOVICH,

applicant of the Department of Administrative Law and Public Service of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nasir str.
Phone: (+992) 900-98-19-77. E-mail: Tojik_ba4a@mail.ru

The article deals with the essence and content of border protection. It is noted that when considering issues of national security of the state, special attention is paid to its border component, on which the position of all spheres of life of each state depends. Taking into account the analysis carried out by the author, the definition of the concept of border security is given.

Key words: state border, border security, national security, border space, model law.

ИЛМҲОИ СИЁСӢ - ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 323

НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ВА ЭҲӢИ ТАМАДДУНИ ОРИӢИҲО

ШОЗИЁЕВА ГУЛМО ПАРВОНАШОЕВНА,

доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонҳои хориҷии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 935-47-78-93. E-mail: gulmoh@mail.ru

ОДИНАЕВА САФАРМО НУРУЛЛОЕВНА,

и.в. муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 934-10-91-32. E-mail: odinaevas@mail.ru

Дар ҳар давру замони таърихӣ ориѐиҳо дорои тамаддуни ганӣ буда, бо арзишҳои маданӣ, маънавӣ, фарҳангӣ ва ахлоқии хеш дар ташаккули тамаддуни башарӣ мақоми азим гузоштанд. Дар ин муддат ҳарчанд тӯли ҳазорсолаҳо ориѐиҳо бо равандҳо ва тазодҳои мухталифи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва раванӣ рӯ ба рӯ гардидаанд, онҳо тавонистанд арзишҳои маънавию маърифатии худро нигоҳ доранд.

Дар замони муосир, ки замони ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати техникаву технология мебошад, бештари афрод танҳо рӯ ба дунявият ва ҳаёти зоҳирӣ овардаанд ва аз арзишҳои маънавӣ ба маротиб дар каноранд. Ҳамин тавр, ҳақиқат тоҷик ки аз қадимулайём дорои арзишҳои маънавию ақлиянд, тавонистанд то замони мо арзишҳои мазкурро нигоҳ доранд.

Калидвожаҳо: тамаддун, башар, арзишҳои маънавӣ, раванд, ахлоқ, ориѐӣ, мақом, муосир, ватандӯстӣ, вижагӣ, миллат, ҷаҳонишавӣ.

Тамаддуни ориѐӣ бо арзишҳои маданӣ, маънавӣ, фарҳангӣ ва ахлоқии хеш дар ташаккули тамаддуни башарӣ мақоми бузург дорад. Ҳарчанд тӯли ҳазорсолаҳо ориѐиҳо бо равандҳо ва тазодҳои мухталифи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва раванӣ рӯ ба рӯ гардидаанд, онҳо тавонистанд арзишҳои маънавию маърифатии худро нигоҳ доранд.

Асри XXI бо вучуди тамоюли ҷаҳонишавӣ аз ҷумлаи марҳалаи мушкили арзишҳои маънавӣ-фарҳангӣ ва ахлоқӣ ба ҳисоб меравад, аммо инсоният новобаста аз ҳаргуна тағйироти босуръати илму технология ба арзишҳои аҷдодии хеш рӯ оварда, онро эҳё мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз яке аз меросбарони тамаддуни ориѐӣ буда, даврони истиқлоли кишвар аз марҳалаҳои пуарарзиши ҳақиқат соҳибтамаддун, соҳибзабон ва ориѐитабори тоҷик маҳсуб меёбад, ки суннат ва анъанаҳои аҷдодӣ эҳё ва таҳким меёбанд. Маҳз дар масири давлатдорӣ соҳибистиқлолии кишвар ҳақиқат бузургсолору бузургманиш дар сарнавишти ҳазорсола ҳастии миллати хешро дарёфт, ки он боиси муттаҳидии тоҷикони ҷаҳон гардидааст.

Зимни суҳанҳои дар боло зикргардида маълум мегардад, ки дастовардҳои азими тамаддуну фарҳанги миллии барои насли оянда заминаи устувор фароҳам меоварад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати муосири мутамаддини ҷаҳон агар аз як тараф ба арзишҳои дунявӣ таъкид карда бошад ҳам, аз тарафи дигар ба арзишҳои маънавию маърифатӣ аҳамияти ҷиддӣ медиҳад, ки дар ҳар ду ҷониб ба муваффақиятҳои зиёд ноил гаштааст. Гуфтан зарур аст, ки дастовардҳои дар тӯли 30-соли Истиқлоли кишвар ба дастонида ва мавқеи ҷаҳонӣ гирифтани онҳо бо саъю талош ва заҳматҳои шабонарӯзии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобастаанд.

Чихати арҷ гузоштан ба мероси маданӣ ва фарҳангии куҳан соли 2006 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба вижа аз ҷониби Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон «Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ» эълон гардид. Ҳадафи ин иқдом арҷ гузоштан ба табори хеш ва ба насли оянда гузоштани тамаддунсозу маданиятпарвар ва фарҳангофарини тоҷик пулери месозад, ки насли имрӯзаро ба оянда мепаивандад.

Дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 апрели соли 2006 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуд: «Эътимоди комил дорам, ки миллати озодаву сарбаланд ва бостониву соҳибтамаддуни тоҷик метавонанд барои ояндаи шукуфон ва рушду нумӯи сарзамини аҷдодии хеш корҳои аз ин ҳам бузургтарро анҷом диҳад» [1, с.1].

Давлатдории халқи ориёитабори тоҷик аз Ҳахоманишиҳо то Сомониён ва хосса замони Истиқлол дар саҳифаҳои таърих бо хатти зарҳалин навишта шудааст.

Дар ин росто Сарвари мамлакат чунин ибрози андеша намуданд: «Таърихи ҳазорсолаҳои дуру наздик гувоҳ аст, ки оини давлату давлатдории тоҷикон саҳиҳои хорошикани таназулу эҳёро борҳо аз сар гузаронда, аз дунболи ҳар шикасту инқирози ҷашмрас, боз эҳёшавӣ ва камолоти афзунтарро ноил гаштааст. Ин рисолати таърихро, ки дар раванди давлатдории ҷаҳон назир надорад, метавон фарҳанги давлатдории тоҷикон номид» [8, с. 146].

Боиси хушбахтист, ки бо ба сари қудрат омадани Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва бо баракати Истиқлол арзишҳои маънавии тоҷикони ориёитабор пос дошта шудаанд.

Дар зарфи 30-соли Истиқлоли кишвари маҳбуб, анъанаҳои орифонаву ориёнаи хешро на танҳо эҳё намуданд, балки онҳоро рушду такомул доданд. Роҷеъ ба ин ду нуктаи арзишманди анъанавиро зикр кардан ба маврид аст:

- *арзишҳои моддӣ*, яъне бунёду шаҳрсозиву роҳсозӣ, ки дасту хунари пешдодонамон ба ҳисоб меравад, амалӣ намуд. Ҳамчунин рушди соҳаҳои гуногуни илмӣ, аз қабилӣ тиб, саноату энергетика, муҳандисӣ, техникаву технология ва ғайра мақоми худро ишғол намуданд. Мутахассисон ва соҳибкасбони соҳаҳои мазкур саъю кӯшиш мекунанд, ки аз пешинагони хеш таҷриба андӯзанд ва онро бо усулҳои навтарину муосир амалӣ намоянд.
- *арзишҳои маънавӣ*, афкори васеъ ва донишҳои қавии мардуми соҳибилро дарбар гирифта, арзишҳои ботинии онҳоро дар байни ҷаҳониён муаррифӣ менамояд. Ба қатори омили мазкур маконҳои мухталифи маданияву маърифатӣ, аз қабилӣ мактабу марказ ва донишгоҳу донишқадаҳо ва дигар муассисаҳо бунёд ёфтаанд, ки нерӯи зеҳнии халқи ориёитабори тоҷик маҳсуб меёбанд.

Таҳаввулоти маданӣ ва маърифатӣ ба рушди илму маориф ва фарҳангу маданият алоқамандии зичро касб менамоянд. Ин аст, ки барои нерӯи ақлӣ ва руҳии аз ҷониби Сарвари давлат ба самтҳои илмомӯзӣ, эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ва қадима, ки маншаъ аз аҷдодони ориёиямон мегирад, аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд. Пеш аз ҳама иқдоми мазкур барои наврасону ҷавонон ироа гардидааст, ки дар зарфи 30-соли Истиқлоли кишвар самараи хубро додааст.

Дар заминаи «Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ» ҳама гуна тадбирҳои моддиву маънавӣ ироагардида саривақтӣ ва ҷолиб буда, ба шууру ҷаҳонбинии тоҷику тоҷикистониён, дар маҷмӯъ ориёитаборон ҷилои нав бахшид. Ноғуфта намонад, ки халқи тоҷик аз пешниҳоди чунин иқдоми хирадмандонаи Пешвои миллат пуштибонӣ намуда, яқдилона онро дастгирӣ ва қабул намуданд.

Ҳаргуна ташаббуси созанда ва эҳёи арзишҳои наҷиби ориёнаи Ҷаноби Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо дар байни тоҷиктаборону тоҷикзабонон, балки дар

арсаи байнамиаллӣ мақому манзалати баландро гирифт. Аз ин рӯ, дар айнаи замон дар ҳар ғушаву канори дунё халқи тоҷик аз ориёӣ будани худ мефаҳрад.

Дар баробари дигар андешаҳои хирадмандонаи Сарвари мамлакат амалӣ ва эҳё намудани ҳамаи суннатҳои ориёӣро ҷойгоҳи вижаро касб намудааст. Вобаста ба ин, идҳои қадимаи ориёӣ халқи тоҷик, чун Сада, Наврӯз, Тиргон ва Меҳргон дар арсаи байналмиаллӣ бо тамоми нозукиҳояш ҷашн гирифта мешаванд. Дар ин росто дар арафаи идҳои қадима симпозиуму конфронсҳо, форум ва ҷашнҳои сатҳи байналмиаллӣ баргузор мегарданд.

Маҳз таҷлили бошукуҳи ҷашну ҳамоишҳои аҷдодӣ ифтихори умумимиллӣ аст, ки Роҳбари кишвар низ бо ғурури баланди миллӣ ифтихор мекунад: «Ва мо, тоҷикон, ки дар баробари як силсила миллатҳои дигар меросдори мустақими ориёӣҳои хирадманду некандеш ҳастем, бо гузаштаи пурбори худ ифтихор мекунем, онро меомӯзем ва наслҳои имрӯзу фардои миллатамонро тавре тарбия карда, ба камол мерасонем, ки онҳо низ тавонанд ба ганҷинаи тамаддуни башар дурдонаҳои пурқимат ҳамроҳ намоянд ва барои боз ҳам беҳтару гувортар шудани зиндагии ояндаи худ ва дигарон ҳиссагузор бошанд» [7, с. 142].

Ориёӣ будани халқи тоҷик аз рӯи вижагиҳои зерин муайян карда мешавад:

- вижагиҳои таърихӣ
- вижагиҳои забонӣ;
- вижагиҳои фарҳангӣ;
- вижагиҳои адабӣ;
- вижагиҳои моддӣ.

Лозим ба ёдоварист, ки вижагиҳои таърихӣ маҷмӯи вижагиҳои ориёӣ будани халқу миллатҳои куҳан, чун тоҷиктаборону тоҷикзабонро нишон медиҳад. Ба хусус, вижагиҳои таърихӣ гувоҳи ҳақиқӣ будани аслу насаби хеш, забон, фарҳанг, адабиёт ва дастовардҳои азими моддиву маънавиро ба оламиён муаррифӣ месозад. Маҳз боиси вижагиҳои мазкур халқи тоҷик аз давлатдорӣ бою рангин ва калому осори пуарзиш сарчашма мегирад, ки то ҳанӯз чун манбаи башардӯстонаву инсондӯстона мавриди истифодабарӣ қарор мегирад.

Вижагиҳои таърихӣ сарчашма ва катибаҳои мухталифро, ки аз ҷониби ҳафриётшиносон ва муаррихон ба даст оварда шудаанд, дар бар мегирад. Ҳатто арзишҳои ориёӣро дар осори таърихнависони юнонӣ, ба мисли Ҳеродот, Ариан, Птоломей ва дигарон ҷойгоҳи худро дорад.

Эмомалӣ Раҳмон зимни ба таҳқиқоти таърихӣ даст задан нахустин давлатдориҳои ориёӣ, чун Каёнӣён, Ҳахоманишиён, Кушонӣён, Ашкониён, Сосониён, Ҳайтолиён, Сомониён, давлатҳои қадимаи Суғду Бохтар ва Бадахшону Хоразм мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Воқеан, то ҳол арзишҳои ориёӣ дар қаламрави Тоҷикистони азиз мавҷуданд. Масалан, нишонаҳои ориёӣро дар хонаҳои имрӯзаи мардуми Бадахшон ва мавзеъҳову қалъаҳои ҳазорсолаи Ямчун, Қаҳқаҳа, Рошорв, ҷойҳои таърихӣ Хатлон – Ҳулбук, Чилдухтарон ҷовидон боқӣ мондаанд.

Ба андешаи Сарвари давлат, моҳиятан падидаи таърихиву фарҳангии миллати мо аз ҷавҳари гуманистии тамаддуни ориёӣ, аз замони пайдоиши Авасто, даврони гузаштагони бузургамон - аз аҳди давлатдорӣ Каёнӣён то Сомониён ва тамаддуни оламгири ҳазорсолаҳо сарчашма мегирад.

Фарҳанги ориёӣ, ки мо яке аз меросдорони асили он ҳастем, ба башарият китоби муқаддаси «Авасто»-ро нахустин намунаи тамаддуни башардӯстонаро тақдим намуд. Таъсири пурфайзи ин тамаддун аз Ҳинд то Юнон барои вусъати ҷаҳонбинӣ, рушди илму

адаб ва маданияти зиндагиву рӯзгордорӣ бағоят равшан ва арзишманд аст, ки ин ҳақиқатро олимону таърихшиносон кайҳо эътироф намудаанд.

Ба таъкиди Пешвои муаззами миллат, фарҳанги аҷдодии мо бо шиори фарогир ва пурарзиши «Пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек» беҳтарин ва равшантарин орзую омили инсониятро ҳакимонаву орифона ифода намудааст ва ин суханони пурҳикмат на барои як қавму миллат, балки барои ташаққули афқору рафтори аҳли башар хидмат кардаанд [6, с. 227].

Вижагиҳои забонӣ аз истилоҳи «*ariya*» (“ориёӣ”) маншаъ мегирад. Вижагиҳои забонии халқи тоҷик муҳим буда, забони тоҷикӣ қадимтарин забонҳои дунё ба ҳисоб меравад. Ин забон ба қатори забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешавад, ки хоси мардуми ориёӣҳо аст. Роҷеъ ба ин масъала баҳсҳои гуногун вучуд дорад, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон онро бо баҳсҳои бузургтарин донишмандони ҷаҳон собит кардаанд. Ба вижа, таҳқиқоти забоншиносоне чун Ф.Бопп, А.Шлейхер, Ф.Шлейхер, Ф.Шлегер, В.А.Богородитский, В.М.Жирмунский, М.М. Дяконов, Э.Хертсфелд, А.Кис, А.Мейе, Г.Ф.Илин ва дигарон дар омӯзиш ва таҳқиқи Эмомалӣ Раҳмон дар анҷом додани асарҳояшон таҳти унвони “Ориёӣҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ» ва “Тоҷикон дар оинаи таърих: аз Ориён то Сомониён» меҳвари асосӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин муаллиф чунин қайд намудааст: «Аз ин шояди таърихӣ собит мегардад, ки Ҳахоманишиён наҷод ва забонашонро ориёӣ хондаанд ва онро ба ҳама мардумони кишварҳои мутеи шояншояи ҳахоманишӣ ба забонҳои бобулӣ, иломӣ ва оромӣ низ эълон доштаанд ва ба сарзаминҳои гуногун фиристодаанд» [7, с. 28].

Имрӯз миллати тоҷик аз шебу фарози таърих ва озмоишҳои саҳту сангини садсолаҳо гузашта бошад ҳам, дастовардҳои фарҳанги асил, ҳуввияти миллӣ, забони ноби модарӣ, илму адабиёти оламгирасро нигоҳ доштааст, ки аз ҷавҳари башардӯстонаи тамаддуни ориёӣ ибтидо мегиранд.

Яке аз омилҳои эътирофкунанда ва муаррифкунандаи халқи тоҷик ҳамчун халқи ориёнаҷод ин забони миллии тоҷикӣ маҳсуб меёбад.

Дар таърихи ҳар як халқу давлат забон ҳастии он ва нишонаи асосии муайянкунанда ва муттаҳидкунандаи миллат маҳсуб меёбад. Асоси пайдоиши забони давлатии мо ба садсолаҳои пеш аз мелод, ҳанӯз ба даврони забонҳои суғдӣ, бохтарӣ, портӣ ва пахлавӣ рост меояд.

Мардуми шарафманди тоҷик таърих, фарҳанг ва тамаддуни худро бо ҳамин забон баён намуда, ба ҷаҳониён меросбари забонҳои бостонии ориёӣ будани забони тоҷикиро муаррифӣ кардаанд.

Маҳз муаррифии забони тоҷикӣ аз ҷониби олимону донишмандони сатҳи ҷаҳонӣ тоҷиконро ҳамчун халқи ориёнаҷод ва яке аз миллатҳои қадимтарин доништа, забони моро аз ҷумлаи забонҳои бостонии ҷаҳон шуморидаанд.

Дар даврони Истиқлоли давлатӣ бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди забони тоҷикӣ ба сифати нахустин унсuri ҳастии миллат ва истифодаи он дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа тадбирҳои мушаххас ва муассир андешида шуд.

5 октябри соли 2009 баҳри пурра муайяну муқаррар намудани асосҳои ҳукукии забони давлатӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [3, с. 1] қабул карда шуд, ки бо ин санади ҳукуқӣ забони тоҷикӣ ба марҳалаи нави рушду такомул ворид гардид.

Қобили қайд аст, ки саҳми Пешвои миллат дар баланд бардоштани мақоми забони тоҷикӣ хеле бузург буда, дар китоби «Забони миллат-ҳастии миллат» чунин қайд намудаанд: «Барои ман забони тоҷикӣ на танҳо воситаи гуфтугӯю муошират ба шумор

меравад, балки болотар аз он, шиносномаи миллати азизам, рӯҳи поки гузаштагонам ва ойинаи осори ниёгонам мебошад. Аз ин рӯ ман ба ин забони шевою шоирона сидқан арч мегузoram, бо ҳисси баланди ватандӯстӣ аз минбарҳои баланд бо ин забон сухан мегӯям. Ба ин хотир доир ба таърихи ташаккули забони тоҷикӣ мақолаву асарҳо таълиф менамоям, дар ҳар суханрониям бузургию тавоноии онро таъкид месозам ва барои ҳифзу ҳимояаш талош менамоям» [5, с. 63].

Вижагиҳои фарҳангӣ аз маъмултарин вижагии ориёӣҳо ба ҳисоб меравад, ки рамзу усулҳои онҳо то ҳол дар байни тоҷикон густариш ёфтааст. Ҳарчанд арзишҳои фарҳангии халқи тоҷик дар тӯли ҳазорсолаҳо қисман аз байн рафтаанд ва қисми дигар рӯ ба нестӣ овардаанд, маҳз дар замони Истиқлоли кишвар бо ташаббуси бевоситаи Сарвари мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эҳё гардидаанд. Дар айни замон падидаҳои фарҳангӣ маданияи халқи тоҷик рӯз ба рӯз ғани гашта истодааст. Маросиму идҳои суннативу миллӣ, либос, ҳӯрок, касбу кори аҷдодӣ далели гуфтаҳои болоянд. Роҷеъ ба ин Президенти кишвар дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 апрели соли 2006 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин таъкид намудааст: «Имсол мардуми Тоҷикистон чашнҳои бузурги таърихии худ – 15-солагии Истиқлоли давлатӣ, Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ, 2700-солагии шаҳри бостонии Кӯлобро таҷлил хоҳад кард. Мо итминони комил дорем, ки ин санаву чашнҳои мубораки миллӣ ба густариш ва таҳким ёфтани ҳудогоҳиву ҳудушиносӣ, ваҳдати миллӣ, ифтихори ватандӯстиву ватанпарастии ҳар як фарди Тоҷикистони соҳибистиқлол мусоидат намуда, дар айни замон боиси боз ҳам ободу зебо шудани Ватани аҷдодии мо мегарданд» [1, с. 1].

Боиси хушбахтист, ки бо эълон гардидани «Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ» Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақшаҳои таҷлили идҳои суннативу миллӣ ва эҳёи ҳазорсолаи фарҳанги халқи куҳанбунёдро рамзи ватандӯстиву ҳудушиносӣ доништа, мардумро ба арҷгузориву пос доштани онҳо талқин месозад. Воқеан, зимни дастуру супоришҳои дурандешонаи Сарвари мамлакат дар ин самт самараи некро ба бор овард. Дар ин самт шаҳру мавзеъҳои қадимаи халқи ориёитабори тоҷик, чун Саразм, Кӯлоб ва Бадахшон зимни таҳлилҳои илмиву ҷиддӣ расман тасдиқ шуда, ба феҳристи мероси фарҳангии ҷаҳонии ЮНЕСКО ворид гардиданд.

Вижагиҳои фарҳангӣ маҳсули заҳматҳои Роҳбари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб рафта, стратегияи сиёсати фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Фарҳанги қадимаи тоҷикон нерӯи зехнӣву ақлӣ мебошад, ки симои халқи тоҷикро дар тӯли дарози таърих нишон медиҳад. Вобаста ба ин Сарвари мамлакат изҳори хушнудӣ намуда, чунин қайд кардаанд: «Даврони Истиқлоли давлатӣ бо талошу кӯшиши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати мардум ба фарҳанг куллан дигаргун гардида, муносибаташон ба тамоми чорабиниҳои фарҳангӣ тағйир ёфт. Инчунин, дар ин давра симпозиум, конфронс ва ҷамоиишҳои байналмилалӣ, санаҳои бузурги таърихӣ фарҳангӣ бахшида ба фарзандони фарзонаи миллати тоҷик доир гардида, бо ин роҳ суннат ва анъанаҳои миллиро аз нав эҳё намуда, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангиро барқарор ва таҷдид намудем. Дар баробари ин тарғиби фарҳанги пурғановати миллӣ дар кишварҳои хориҷиро васеъ ба роҳ монда, тавассути баргузориҳои чорабиниҳои байналмилалӣ, рӯзҳои фарҳангӣ ва сафарҳои ҳунари мақом ва манзалати фарҳанги миллиро баланд бардоштем» [9, с. 267].

Маҳз ҳамин тамаддуни пешрафта, суннату оинҳои дорои ҷанбаи ҳаётӣ, тафаккури зиндагисоз ва маърифати баланди ақлонии ниёгони мо буд, ки онҳо ба ганҷинаи тамаддуни башарият аз Зардушту Монӣ сар карда, то Рӯдакиву Фирдавсӣ, Абӯалӣ

Синову Носири Хусрав, Шайх Аттору Чалолиддини Балхӣ, Саъдиву Ҳофиз, Чомиву Сайидо ва садҳо нобигаҳои илму адабу фарҳангро ато кардаанд.

Дар айни ҳол муҳаббат ба Ватани аҷдодӣ, таърихи пурифтихори миллат ва ниёғони фарҳангдӯсту тамаддунпарвари он набояд ҷашми моро аз раванди ҷуръатҳои дастовардҳои ҷаҳони муосир, вусъати ақли башарият, пешрафти инқилобии илму техника ва тараққиёти рӯзафзуни давлатҳои мутамаддини олам бубандад.

Баръакс, мо ҳар қадар Ватанамонро бештар дӯст дорем, бояд ҳамон андоза кӯшиш намоем, ки аз қатори бо суръати кайҳонӣ пешравандаи асри XXI қафо намонем, ҳамкориҳои худро бо кишварҳои тараққикардаи олам густариш бахшем, арзишҳои илмиву фарҳангии умумибашарӣ, дастовардҳои техникаву технологияи муосир ва кашфиёту бозёфтҳои наватинро омӯзем ва гузашта аз ин ба ҷомеаи ҷаҳонӣ бо симои хосаи худ пайвандем, дастовардҳои истиқлол ва руҳҳои давлату давлатдорӣ миллиро ҷун гавҳараки ҷашм пос дорем.

Бо мақсади густариши эҳсоси ватандӯстиву ифтихори милли ва болоравии сатҳи маънавияти ҷомеа бо ибтикори Пешвои миллат солгарди фарзандони фарзонаи миллат, аз қабилӣ 1150-солагии сардафтарӣ адабиёти классикии форсу-тоҷик Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, 1000-солагии Носири Хусрав, 675-солагии Камоли Хучандӣ, 800-солагии Мавлоно Чалолиддини Балхӣ, 1310-солагии Имоми Аъзам Абуҳанифа, 600-солагии Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ, 700-солагии мутафаккири барҷастаи Шарқ Мир Сайид Али Ҳамадонӣ таҷлил гардиданд. Ҳамзамон, санаҳои таърихиву фарҳангии 2500-солагии Истаравшан, 2700-солагии Кӯлоб, 3000-солагии Ҳисори Шодмон дар сатҳи байналмилалӣ ҷашн гирифта шуданд.

Пешвои миллат дар мақоми давлатӣ гирифтани ансамблҳои «Шашмақом», «Фалак», таҷлили ҳамасола ва бошукӯҳи Иди байналмилалӣ Наврӯз, ҷашнҳои Меҳргон, Сада, Сайри гули лола, инчунин Рӯзи Шашмақом, Рӯзи Фалак, Рӯзи Китоб, дастгирии чорабиниҳои фарҳангии сатҳи ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ нақши калидӣ бозиданду мебозанд.

Бо ибтикори Пешвои миллат муассисаҳои муҳташами фарҳангӣ, аз қабилӣ Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Осорхонаи миллии Тоҷикистон мавриди истифода қарор гирифтанд. Ҳамзамон, бо талошҳои пайвастаи Ҳукумати мамлакат қисме аз арзишҳои фарҳангӣ, аз ҷумла Шашмақом ва Наврӯз ба Феҳристи мероси ғайримоддӣ ЮНЕСКО ва шаҳри қадимаи Саразм ба Феҳристи мероси моддӣ созмони Ҷаҳонӣ ворид гардиданд. Соли 2019 мусиқии Фалак, ёдгории таърихӣ Ҳулбук ва ҷашнҳои Меҳргону Сада низ ба ин созмони бонуфузи байналмилалӣ пешниҳод гардиданд. Аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардидани мероси таърихӣ фарҳангии мо эътирофи тоҷикон ҳамчун миллати тамаддунсозу фарҳангӣ мебошад.

Соли 2010 Созмони Милали Муттаҳид бо қабули Қатънома доир ба Рӯзи ҷаҳонӣ Наврӯз аҳамияти умумибашарӣ ин оини бостониро ҳамчун падидаи хиради созанда, таҷассумгари фалсафаи таҳаммулгарой, сулҳу ваҳдат, ҳамзистии осоишта, нишони арҷгузорӣ ба таъриху тамаддун ва анъанаҳои ниёгон ба ақли башар муаррифӣ ва эълон намуд.

Ниёғони мо ҳанӯз аз замонҳои бисёр қадим рӯзи аввали солшумории шамсиро рӯзи нахустини баҳор - бедоршавии табиат, олами наботот, оғози киштукор ва такмилу танзими олам медонистанд.

Дар тӯли таърих эътиқоди одамон ба Наврӯз, ки яке аз ифтихороти фарҳанги миллии мо мебошад, беш аз пеш афзудааст.

Эҳёи суннат ва ойинҳои наврӯзӣ дар замони имрӯза, яъне даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон ҳамчун паёми мардуми куҳанбунёди тоҷик ва мардумони ҳавзаи тамаддуни Наврӯз ба оламиён мақоми байналмилалӣ гирифтааст [11, с. 1].

Дар сатҳи байналмилалӣ эътироф гардидани Наврӯз низ бо ташаббусҳои Пешвои миллат буда, ҳамчун мардуми куҳанбунёд ва дорои тамаддуни ориёӣ будани мардуми тоҷикро муайян мекунад.

Бояд таваккур дод, ки дар замони Истиқлоли давлатӣ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, пайваста зикр мекунанд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ яке аз вазифаҳои асосии ҳар давлат ҳифзи асолати миллӣ, забону фарҳанг ва ёдгориҳои таърихӣ ба ҳисоб меравад.

Маҳз бо ҳамин сабаб, Саразм ба сифати яке аз нахустин ёдгориҳои давраи ориёӣ ва намунаи беҳамтои ин тамаддун, маркази ташаккули маданияти кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва шаҳрсозии тоҷикон эълон гардид.

Ин нахустин ёдгории бостоншиносии Осиёи Марказӣ аст, ки ба ин феҳристи бонуфузи ҷаҳонӣ ҳамроҳ шудааст. Ба рӯйхати ин созмони бонуфузи байналмилалӣ шомил гардидани ёдгории Саразм ба ҷаҳониён бори дигар собит месозад, ки ниёғони мо панҷуним ҳазор сол пеш яке аз аввалинҳо шуда, ба маданияти кишоварзӣ чорводорӣ, ҳунармандӣ ва шаҳрсозӣ шаҳрдорӣ дар Осиёи Марказӣ замина гузоштаанд. Эътирофи ин ҳақиқатро мо яке аз дастовардҳои фарҳангии даврони соҳибистиклолии Ватанамон медонем.

Вижагиҳои адабӣ гувоҳи ориёнаҷод будани халқи тоҷикро нишон медиҳад. Маълум аст, ки халқи тоҷик аз азал халқи китобдӯсту маърифатпарвар будааст. Дар ин самт даҳҳо шоҳасари адабиву илмӣ таълиф гардиданд, ки дар замони муосир маводи байналмилалӣ маҳсуб меёбанд. Бузургону нобиғаҳо ва алломаҳо миллат, чун Рӯдакиву Фирдавсӣ, Саъдиву Ҳофиз, Ғаззаливу Берунӣ, Румиву Ҷомӣ, Айниву Улуғзода ва садҳо фарзандони фарзонаи ин наҷод симои ҷаҳониро гирифтаанд. Ин аст, ки «адабиёти форсии тоҷикӣ аз қадимтарин адабиёти ҷаҳон ба шумор рафта, то имрӯз дар саросари мамлики форсизабон, ба мисли Эрон, Афғонистон, Тоҷикистону Ўзбекистон, Покистон, қисматҳои қораи Ҳинд ва берун аз он густариш ёфтааст. Қуллаи баландтарини рушду нумӯи адабиёти форсии тоҷикӣ давраи классикӣ маҳсуб мешавад, ки фарзандони асил ва нобиғони зиёдро, ба мисли Рӯдакиву Фирдавсӣ, Дақиқиву Фарруҳӣ, Саъдиву Ҳофиз ва дигаронро ба камол расонидааст» [4, с. 20].

Вижагиҳои адабии халқи ориётабори тоҷик дастоварди азим ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин асарҳои азими адабу илмӣ нобиғонамон на танҳо дар дохили кишвар, балки дар хориҷи кишвар низ мавриди пажӯҳиш қарор ёфтаанд.

Вижагиҳои моддӣ мавқеи муҳими халқи тоҷикро муайян месозад. Дар ҳама ҳолат арзишҳои маънавӣ-маърифатӣ ва равоӣ зимни вижагиҳои моддӣ сурат мегиранд. Ҳамчунини дигар фикрҳои ботинӣ ва таҳайюли равонии халқи башар, чун халқи ориётабори тоҷик тавассути арзишҳои моддӣ муаррифӣ мегарданд. Масалан, суннатҳои қадимаамон дар арафай таҷлили ҷашнҳои миллӣ ва маҳсулоти касбии ҳунармандон бештар ба назар мерасанд.

Вобаста ба ин расму русуми аҷдодӣ дар таҷлили Наврӯз, Сада, Меҳргон, Тиргон бо тамоми нозукиҳои ба ҳамагон муаррифӣ мегардад. Дар муддати 30-соли Истиқлоли кишвар арзишҳои мазкур арсаи байналмилалиро касб намудаанд.

Арзишҳои маданӣ-фарҳангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати Консепсияи давлатӣ оид ба рушди фарҳанг ва ҳунар амал мекунад: «Дар шароити нави таърихӣ муваффақият ба онҳое бештар муяссар мегардад, ки таъя ба илму фарҳанг қарда, арзишҳои маънавии худогоҳиву ватанпарвариро тақвият медиҳанд, дар замири ҳар узви

чома дарки зарурияти пойдоии амнияти милли ва давлатиро ба вучуд меоранд»[2, с. 1].

Ҳадаф аз эҳёи тамаддуни ориёӣ шинохти арзишҳои фарҳангии умумумиллӣ, ҳудогоҳиву худшиносӣ, ифтихори милли, ватанпарвариву ватандӯстӣ ва фаҳри ориёӣ буданро дорад. Дар ин самт Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо боварӣ аз халқи бузургиродаи худ ишора намуда, суҳанҳои зеринро зикр намуданд: «Сиёсати фарҳангии давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон ба таҳкими руҳҳои маънавии давлатдорӣ, пешрафти тафаккури созандаву бунёдкорунаи мардум, болоравии ифтихори милли ва эҳёи давлатдоии ҳамаи сокинони ҷумҳурӣ, пояндагии сулҳу субот ва ҳамдигарфаҳмии тамоми табақаҳои иҷтимоии аҳоли ва дар маҷмӯъ таҳкими ҳувиати милли нигаронида шудааст. Тамоми тадбирҳои, ки аз ин раванд бар меоянд, ба таъмини истиқлоли фарҳангии мамлакат мусоидат менамоянд» [9, с. 270].

Халқи заҳматқарини тоҷик аз корнамоиҳои Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша розианд, зеро «муҳимтарин комёбиву дастовардҳои кишвар натиҷаи меҳнати фидокоруна ва иқдомҳои қаҳрамононаи Эмомалӣ Раҳмон мебошанд. Подоши ин ҳама корнамоиҳо маҳбубият ва маъруфият, ки Эмомалӣ Раҳмон дар миёни халқи мамлакат ва ҳазорон ҳазор ҳамватанони бурунмарзӣ пайдо кардааст, мебошад. Мукофоти ин ҳама заҳмат кашиданҳо ҳусни тавачҷуҳ ва эҳтироми бузурги чомаи ҷаҳон мебошад, ки ҳар гоҳ нисбат ба Сардори донову тавонои Тоҷикистон, сиёсатмадори варзида ва ифодагари марому ормонҳои умумибашарӣ иброз мегардад» [10, с. 6].

Ҳамин тавр, иқдоми Асосгузори сулҳу ваҳдати милли - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо дар самтҳои мутамаддини илмиву сиёсӣ, балки дар самти эҳёи арзишҳои таърихӣ аҷдодӣ ва мутобиққунонӣ ба шароити муосир устувор буда, корҳои шоёнро ба анҷом расонданд. Сарвари давлат тавонистанд таърихӣ ҳазорсолаи халқи ориёитабори тоҷикро дар муддати кӯтоҳ дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ намоянд.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20.04.2006 // www.president.tj/node/198
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Аҳбори Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 13 март 1992. - С. 3-13.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 5 октябри соли 2009 2003 [Нусхаи электронӣ] // Адлия: Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2016.
4. Шозиёева Г.П. Фирдавсӣ ва Шекспир. - Душанбе, 2021, 300 с.
5. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат. - Душанбе, 2020, 298 с.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлоли Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди ҳафтум. - Душанбе: Ирфон, 2007. - с. 227
7. Эмомалӣ Раҳмон. Ориёӣҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ. - Душанбе: Шарқи озод, 2007, - 143 с.
8. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих: аз Ориён то Сомониён. Китоби якум. - Душанбе: Ирфон, 2009, - 698 с.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Уфукҳои истиқлол. - Душанбе: Ганҷнашриёт, 2018, - 436 с.
10. Эмомалӣ Раҳмон: соли тамаддуни ориёӣ (мураттибон Шарипов А., Сироҷов З.) - Душанбе, 2006, - 441 с.
11. <http://www.president.tj> (санай мурочиат: 10.10.2022с.)

РОЛЬ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ВОЗРОЖДЕНИИ АРИЙСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

ШОЗИЁЕВА ГУЛМО ПАРВОНАШОЕВНА,

доктор филологических наук, профессор кафедры иностранных языков
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Насира 33.

Тел.: (+992)-935-47-78-93. E-mail: gulmoh@mail.ru

ОДИНАЕВА САФАРМО НУРУЛЛОЕВНА,

и.о. старший преподаватель кафедры таджикского языка и делопроизводства
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Насира 33.

Тел.: (+992)-934-10-91-32. E-mail: odinaevas@mail.ru

В каждую историческую эпоху арии имели богатую цивилизацию, и своими культурными, духовными, культурными и нравственными ценностями они сыграли огромную роль в развитии человеческой цивилизации. За это время, хотя арийцы на протяжении тысячелетий сталкивались с различными политическими, социальными и психологическими процессами и противоречиями, им удалось сохранить свои духовные и интеллектуальные ценности.

В современное время, которое является временем глобализации и бурного развития технологий и технологий, большинство людей сосредоточены только на мирском и внешней жизни и далеки от духовных ценностей. Таким образом, таджикский народ, имевший с древних времен духовные и интеллектуальные ценности, смог сохранить эти ценности до нашего времени.

Ключевые слова: цивилизация, человек, духовные ценности, процесс, нравственность, арийство, статус, современность, патриотизм, специальность, нация, глобализация.

THE ROLE OF EMOMALI RAHMAN IN THE REVIVAL OF ARYAN CIVILIZATION

SHOZIYOEVA GULMO PARVONASHOEVNA,

Doctor of Humanity Sciences, Professor of Foreign Languages Department of the
Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nasir Street.

Phone: (+992) 935-47-78-93. E-mail: gulmoh@mail.ru

ODINAEVA SAFARMO NURULLOEVNA,

p.m. Leading tutor of Tajik Language and Documentary Department of the
Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33 Said Nasir Street.

Phone: (+992) 934-10-91-32. E-mail: odinaevas@mail.ru

In every historical era, the Aryans had a rich civilization, and with their cultural, spiritual, cultural and moral values, they played a huge role in the development of human civilization. During this time, although the Aryans faced various political, social and psychological processes and contradictions for thousands of years, they managed to maintain their spiritual and intellectual values.

In modern times, which is a time of globalization and the rapid development of technology and technology, most people are focused only on mundane and external life and are far from spiritual values. Thus, the Tajik people, who had spiritual and intellectual values since ancient times, were able to preserve these values until our time.

Keywords: civilization, man, spiritual values, process, morality, Aryanism, status, modernity, patriotism, specialty, nation, globalization.

УДК (352/354 (573.3)

ФОРМИРОВАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВЫСШИХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И ОРГАНОВ УПРАВЛЕНИЯ СОВЕТСКОГО ТАДЖИКИСТАНА

АЛИЗОДА БАХРИДДИНИ ПИРМУХАММАД,

кандидат филологических наук, доцент, главный научный сотрудник

НИИ государственного управления и государственной службы

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Саид Носира, 33.

Тел.: (+992)-372-28-91-51. E-mail: b.p.alizoda63@mail.ru.

В статье рассматриваются вопросы становления и развития высших органов государственной власти Советского Таджикистана.

Автор подчеркивает, что новые формы государственного управления формировались в результате национально-государственного размежевания в Средней Азии и создании Таджикской АССР. В декабре 1926 года на первом Учредительном съезде Таджикской АССР были организованы Центральный Исполнительный Комитет (ЦИК) Советов и Совет Народных Комиссаров (СНК)-Правительство и органы государственного управления Таджикской АССР.

Автор подчеркивает, что в дальнейшем после создания отдельной Таджикской союзной республики в составе СССР в системе государственного управления республики особенно в системе исполнительных органов государственной власти произошли существенные изменения и органы управления – наркоматы были приведены в соответствие с требованиями союзной республики.

В статье отмечается, что система государственного управления и органы управления республики совершенствовались, и в результате эффективной деятельности всех ветвей власти и особенно представительных и исполнительных органов государственной власти Таджикская ССР достигла больших успехов во всех сферах общественной жизни в 30-е годы XX века.

Ключевые слова: становление, Революционный комитет, наркоматы, Советы, Центральный Исполнительный Комитет, Учредительный съезд, Съезд Советов, государственное управление, Совет народных комиссаров.

Переход к власти Советов на местах, проведение I (учредительного) съезда Советов, послужили основанием для создания первого центрального выборного органа власти на территории республики – Центрального исполнительного комитета (ЦИК) Таджикской АССР. Переход от системы Ревкомов к Советам на местах положил начало широкому советскому строительству в Таджикистане, приблизил органы Советской власти к массам, позволил осуществить переход к плановой повседневной работе по советскому экономическому и культурному строительству.

Первая сессия Центрального исполнительного комитета Советов Таджикской АССР, проходившая 12 декабря 1926 года, избрала Президиум ЦИК Таджикской АССР в составе 11 человек и 5 кандидатов и правительство республики – Совет народных комиссаров [7,28]. Первый учредительный съезд Советов юридически оформил создание Таджикской Автономной Советской Республики и положил начало новому периоду в истории таджикского народа – периоду мирного социалистического строительства. ЦИК решал вопросы административно-хозяйственного деления Таджикской АССР и Горно-Бадахшанской автономной области, готовил материалы для заседаний всетаджикских съездов Советов и сессий ЦИКа. [5, 51].

Совет народных комиссаров (правительство) Таджикской АССР было сформировано Центральным исполнительным комитетом Таджикской АССР на I (учредительном) съезде

Советов республики в декабре 1926 года.

Совет народных комиссаров (СНК) являлся исполнительным и распорядительным органом ЦИКа и был последовательно подотчетен перед ЦИКом, его Президиумом и Съездом Советов Таджикской АССР. Как функции, так и структура СНК испытывали на себе влияние функций и структуры Совета народных комиссаров РСФСР и Узбекской ССР. Будучи очень сходными по своему устройству, он, тем не менее, не копировал их полностью. В структуре таджикского СНК нашли выражение многие исторические и национальные особенности развития Таджикистана. В его составе было гораздо меньше отделов управления, что объяснялось, главным образом, тем, что экономическая основа РСФСР была значительно шире, чем у Таджикистана.

Наличие многих учреждений на территории республики объясняется насущной потребностью текущего момента, вызванного специфическими историческими особенностями, например, Центральная комиссия по таджикизации государственного аппарата и промышленности, работавшая в составе СНК и занимавшаяся подготовкой национальных кадров, Комиссия по районированию, созданная для завершения работы по национальному размежеванию и т.д.

После принятия Конституции (Основного Закона) Узбекской ССР от 18 августа 1927 года была создана законодательная база для формирования высших органов власти и управления Таджикской АССР.

В первом разделе (общие положения) Конституции Узбекской ССР в статье 5 было указано: «Согласно воле трудящихся Таджикской Автономной Советской Социалистической Республики на свое государственное оформление в составе Узбекской Советской Социалистической Республики, твердо выраженной на первых Всеузбекском и Всетаджикском съездах, Таджикская Автономная Советская республика с ее Автономной Горно-Бадахшанской областью входят в состав Узбекской Советской Социалистической Республики».

В статье 62 Конституции Узбекской ССР было указано: «Таджикская Автономная Советская Социалистическая республика участвует в образовании верховных органов власти Узбекской Советской Социалистической Республики через своих делегатов на Всеузбекских съездах Советов Узбекской ССР».

Как известно, высшие органы власти – Революционный комитет и органы управления Таджикской АССР – были созданы еще в ноябре-декабре 1924 года. В декабре 1926 году на первом учредительном съезде советов Таджикистана вместо Ревкома были созданы Центральный исполнительный комитет (ЦИК) Советов и Совет народных комиссаров (СНК) Таджикской ССР. Конституция Узбекской ССР от 18 августа 1927 года фактически узаконила систему органов власти Таджикской АССР, которые были организованы при Ревкоме и на втором съезде республики.

После принятия Конституции (Основного Закона) Узбекской ССР от 18 августа 1927 года была создана законодательная база, также для формирования высших органов власти и управления Таджикской АССР.

В Разделе 4 глава VIII Конституции Узбекской ССР от 1927 года была полностью посвящена Таджикистану и называлась «О Таджикской Автономной Советской Социалистической республике» [1,293]. Глава состоит из 9 статей регулирующих вопросы управления и общественных отношений Таджикской АССР.

Итогом избирательной кампании 1928-1929 гг. явился II съезд Советов Таджикской АССР, проходивший с 21 по 28 апреля 1929 г. в Душанбе. На съезде была принята Конституция Таджикской АССР.

Съезд поручил ЦИК вынести Конституцию на рассмотрение и утверждение III съезда Советов Узбекской ССР, однако, в повестку съезда вопрос о Конституции Таджикской АССР внесен не был, так как в данный период уже шла подготовка к образованию Таджикской союзной республики.

Верховным органом государственной власти Таджикской АССР являлся Всетаджикский съезд Советов. В период между съездами власть осуществлялась Центральным исполнительным комитетом Советов, образованным на первом Всетаджикском съезде Советов в декабре 1926 г. Совет народных комиссаров действовал на основании Декларации об образовании Таджикской ССР, принятой I (учредительным) съездом, Конституции Узбекской ССР, съездов Советов Таджикской АССР.

Совет народных комиссаров решал вопросы административно-хозяйственного развития Таджикской АССР и Горно-Бадахшанской автономной области, разрешал разногласия между наркоматами [5, 51].

В ноябре 1928-январе 1929 г. в Таджикистане прошла широкая кампания по выборам в Советы. 1 сентября 1926 г. Президиум ЦИКа утвердил специальное положение о вилоятских Советах, закрепившее их права юридически [2, 11].

Советы избирались сроком на один год. Рабочим органом сельских Советов в период между заседаниями являлся президиум или его обязанности исполнял председатель Совета. Сельские Советы могли образовывать секции: сельскохозяйственную, водную, благоустройства и дорожного строительства, просвещения, здравоохранения и другие – по усмотрению Совета. В состав секций входили члены сельсовета и дехкане- активисты.

Избирательные кампании и проводимые в их ходе мероприятия сделали государственный аппарат более мобильным, действенным, способствовали привлечению трудовых масс дехкан к управлению государством, к практической работе в Советах.

Итогом избирательной кампании 1928-1929 гг. явился II съезд Советов Таджикской АССР, проходивший с 21 по 28 апреля 1929 г. в Душанбе. На съезде была принята Конституция Таджикской АССР. Съезд поручил ЦИК вынести Конституцию на рассмотрение и утверждение III съезда Советов Узбекской ССР, однако, в повестку съезда вопрос о Конституции Таджикской АССР вынесен не был [7, 33], так как в данный период уже шла подготовка к образованию Таджикской союзной республики. После образования Таджикской ССР была выработана Конституция, соответствующая статусу союзной республики. Конституция Таджикской АССР действовала очень недолго, но ее непреходящее значение состоит в том, что она закрепила как закон все достижения таджикского народа за время Советской власти.

Конституция закрепила права и обязанности советских органов, в том числе – ЦИКа. В главе IV Конституции Таджикской АССР сказано, что ЦИК является верховным органом государственной власти в период между съездами Советов Таджикистана. ЦИК, согласно 29 статье Конституции, имел право издавать декреты и постановления, утверждать или отклонять законопроекты, вносимые СНК Таджикской АССР на рассмотрение ЦИКа.

II съезд Советов, считаясь с волей трудящихся Ходжентского округа, обратился к III съезду Советов Узбекской ССР с просьбой: включить Ходжентский округ в состав Таджикской АССР. 4 сентября 1929 г. Ходжентский округ Узбекской ССР специальным актом был передан Таджикской АССР.

Учитывая достижения Таджикской АССР в области хозяйства и культуры, географическое, политической и этнографическое ее положение и руководствуясь заботой о ее дальнейшем национальном, политическом и хозяйственном развитии, 12 июня 1929 г. Президиум ЦИК ССР и 13 июля 1929 г. Президиум Узбекской ССР приняли

«Постановление об образовании самостоятельной Таджикской Советской Республики и выделении ее из состава Узбекской ССР» [8,193].

ЦИК Советов в связи с образованием Таджикской ССР принял решение созвать III Чрезвычайный съезд Советов Таджикской АССР в самый короткий срок. Съезд проходил в г. Душанбе 15 – 19 октября 1929 г. На съезде была принята «Декларация об образовании Таджикской ССР». Съезд поручил правительству разработать проект Конституции Таджикской ССР. 5 декабря 1929 г. ЦИК ССР принял постановление об образовании Таджикской Советской Социалистической Республики. В ее состав вошла Горно-Бадахшанская автономная область и округа: Ходжентский, Гиссарский, Гармский, Курган-Тюбинский, Кулябский, Пенджикентский [8,158].

С образованием Таджикской ССР прекратились полномочия ЦИКа Таджикской АССР. Обзор его деятельности был бы неполным без освещения работы сессий первого созыва и двух сессий второго созыва.

С 1924 по 1929 годы было создано Постоянное представительство Таджикской АССР в Узбекской ССР, которое должно было предоставлять правительству Узбекской ССР различные материалы и сведения, необходимые для решения тех или иных проблем, касающихся Таджикской республики, регулярно ставить перед правительством Узбекской ССР вопросы экономического и культурного строительства в Таджикистане. Представительство проводило через высшие органы Узбекской ССР законодательные предложения Таджикского правительства и участвовало с правом совещательного голоса в работе Президиума ЦИКа Узбекской ССР, СНК Узбекской ССР. При преобразовании Таджикской АССР в Таджикскую ССР Постоянное представительство Таджикской АССР в Узбекской ССР было упразднено [6,74].

Совет народных комиссаров (СНК) являлся исполнительным и распорядительным органом ЦИКа Таджикской АССР и был последовательно подотчетен ЦИКу, его Президиуму и съезду Советов Таджикской АССР [7, 35].

К компетенции СНК относились вопросы: организации обороны в республике, сношений с союзным правительством и другими братскими республиками, планомерной организацией и управлением народным хозяйством. Отраслями государственной жизни СНК руководил через соответствующие комиссии и отделы: Госплан, подготовительную комиссию районирования, строительную, дорожно-транспортную комиссию, центральное административное управление, центральную комиссию по таджикизации госаппарата и промышленности, научный комитет, представительство Таджикской АССР при Узбекской ССР [7, 35].

Для управления промышленностью 18 августа 1926г. в Таджикской АССР был создан Центральный совет народного хозяйства (ЦСНХ). Он находился в подчинении ЦИКа и СНК Таджикской АССР и включал в свою структуру следующие части: президиум, секретариат, производственно-экономический отдел, отдел местной и кустарной промышленности.

Планирование стало основным методом управления хозяйством и социально-культурным строительством республики. Госплан все шире охватывал отрасли хозяйства Таджикистана, проникая во все ячейки его управления. Деятельность ведомств стала невозможной без директив Госплана в области программ и сроков их выполнения. Директивное планирование не распространялось только на частный сектор, однако, посредством налоговой политики, кредитования, политики цен частный сектор находился под постоянным наблюдением государства: не было сферы деятельности республики, которая не находилась бы под контролем плановой комиссии.

В декабре 1924 г. было принято решение об организации Наркомата земледелия республики. Он начал работу в условиях гражданской войны, когда сокращались богарные и поливные посевы, поголовье скота, были неурожай и голод, значительная часть населения эмигрировала в Афганистан.

7 ноября 1924 г. было принято решение об образовании Наркомата юстиции Таджикской АССР, который рассматривал все вносимые в ЦИК Советов и СНК Таджикской АССР законодательные акты, участвовал совместно с СНК республики в опубликовании законов и распоряжений правительства. Наркомат организовывал судебные учреждения и следственные органы, наблюдал за деятельностью коллегии, защитников, земельных и арбитражных комиссий, третейских судов, примирительных камер. Нарком, возглавлявший Наркомат юстиции, являлся одновременно Прокурором республики.

В состав наркомата входили отделы: административно-финансовый, отдел прокуратуры, отдел законодательных предложений и кодификации законодательства. Административно-финансовый отдел был разделен на два подотдела, занимавшихся финансовыми делами Наркомюста и технической работой по изданию законодательных материалов, узаконений, декретов и т.д. Отдел прокуратуры осуществлял государственный надзор за законностью действий органов власти, государственных учреждений, частных лиц и осуществлял наблюдение за следственным делом в республике.

Решение об образовании Народного комиссариата рабоче-крестьянской инспекции Таджикской АССР было принято 7 декабря 1924 г. [3, 3].

Во главе Народного комиссариата РКИ стоял народный комиссар. Следует отметить, что первым народным комиссаром Рабоче-крестьянской инспекции Таджикской АССР был назначен славный сын таджикского народа Шириншо Шотемур, ныне Герой Таджикистана.

В мае 1927 г. Госплан Таджикской АССР совместно со Среднеазиатским округом связи в Таджикистане рассмотрел проект первого пятилетнего плана развития связи в Таджикистане. Начиная с этого момента, успехи в области строительства средств связи сделали управление республикой стандартным, построенным по общесоюзному образцу, что было жизненно необходимо для всего народного хозяйства советского государства.

Большое внимание ЦИК и СНК уделяли вопросам связи наркоматов со своими филиалами, особенно в отдаленных районах Таджикистана. До 1926 года центральные учреждения поддерживали эту связь через систему уполномоченных.

Строительство здравоохранения на территории Таджикистана началось в Центральном и Южном Таджикистане в 1924 г. Во время борьбы с басмачеством помощь гражданскому населению оказывалась военным персоналом Красной Армии. Военными медиками на местах устраивались военно-гражданские пункты для местного населения. Первый нарком здравоохранения Таджикистана А. М. Дьяков также был вначале военным врачом.

Наркомат здравоохранения начал свою деятельность с 1924 г. В его ведение входило все медико-санитарное дело в республике. Первоочередной задачей наркомата было сохранение самого тесного контакта с военным управлением, чтобы облегчить работу военно-гражданских пунктов, преобразуя их постепенно в гражданские. С частями Красной Армии в походной обстановке ехали гражданские врачи, медицинские сестры, организуя врачебные пункты по пути следования.

Решение об образовании Наркомата просвещения в Таджикской АССР было принято 7 декабря 1924 г. Наркомат просвещения уже в начале своей деятельности должен был решить следующие задачи: 1) ликвидировать неграмотность населения; 2) сформировать в

системе просвещения национальные кадры; 3) организовать на местах свои отделы; 4) обеспечить мероприятия по образованию и просвещению женщин-таджичек; 5) регулярно проводить агитационно-пропагандистскую и культурно-просветительскую работу в массах [4, 60].

Наркомат просвещения руководил всей учебной, культурно-просветительной, политико-воспитательной, научной и издательской работой в республике.

Органы государственной власти и управления Таджикской АССР (1924 – 1929 гг.) за короткое время своего существования прошли большой путь развития. Таджикистан из полуфеодалного края с соответствующим примитивным государственным управлением превратился в социалистическую республику с передовым советским государственным аппаратом.

Организация госаппарата Таджикской ССР облегчалась опытом государственного строительства братских республик и всей страны в целом. К 1929 г. высшие центральные органы власти Таджикистана были приближены к типовой структуре управления, принятой в СССР. Так, структура ЦИКа и некоторых наркоматов была во многих чертах заимствована Таджикистаном.

Государственные органы, обеспечивая преодоление экономической и культурной отсталости, постепенно совершенствовались. Укреплению государственных органов в значительной мере способствовали коренизация государственного аппарата, т.е. воспитание управленческих кадров местной национальности, постепенная советизация территории Таджикской АССР.

С учетом вышеизложенного, можно сделать следующие выводы: задачи в области экономики 1924 – 1929 гг. определяли особенности организации и деятельности как высших органов государственной власти и управления, так и отдельных ведомств и учреждений Таджикской Автономной Советской Социалистической Республики. Их работа была направлена на стабилизацию, а затем на преобразование экономики и всего социально-политического уклада жизни на социалистических началах.

Таким образом, Таджикская Автономная Советская Социалистическая Республика за период своего существования (1924–1929 гг.) сформировала, укрепила, сделала жизнеспособными и стабильными республиканские органы государственной власти и управления. Государственные учреждения, окончательно сформировавшись организационно и юридически, стали теми командными пунктами, которые осуществляли управление всеми отраслями народного хозяйства Таджикской АССР. Методы работы государственных учреждений во многом определили темпы строительства социализма в республике.

Литература

А). Источники и нормативно-правовые акты

1. Конституция (Основной Закон) Узбекской Советской Социалистической Республики от 11 июля 1927 г. // Хрестоматия по истории Отечественного государства и права. – М.: Юрайт, 2014. – 698с.
2. Центральный государственный архив Республики Таджикистан. – Ф. 9. – Оп. 1. – Д. 258. – Л. 11.
3. Центральный государственный архив Республики Таджикистан. – Ф. 9. – Оп. 1. – Д. 1. – Л. 3.
4. Центральный государственный архив Республики Таджикистан. – Ф. 9. – Оп. 1. – Д. 16. – Л. 60.
5. Центральный государственный архив Республики Таджикистан. – Ф. 10. – Оп. 1. – Д. 175. – Л. 51.

6. Центральный государственный архив Республики Таджикистан. – Ф. 24. – Оп. 1. – Д. 59. – Л. 74.

Б). Научная литература

7. Митюкова, К.Д. Опыт государственного строительства Таджикской АССР (1924-1929 гг.) / К.Д. Митюкова. – Душанбе: Дониш, 1988. – 68 с.
8. Раджабов, С.А. Таджикская ССР – суверенное советское государство / С.А. Раджабов. – Сталинабад, 1957. – 256 с.

**ТАШАККУЛ ВА ФАЪОЛИЯТИ МАҚОМОТИ ОЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ
ВА МАҚОМОТИ ИДОРАКУНИИ ДАР ТОҶИКИСТОНИ ШӢРАВИ**

АЛИЗОДА БАХРИДДИНИ ПИРМУҲАММАД,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент, ходими калони илмӣ
ПИТ идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носира, 33.
Тел.: (+992) 372-28-91-51. E-mail: b.p.alizoda63@mail.ru.

Дар мақола масъалаҳои ташаккул ва фаъолияти мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистони Шӯравӣ ва мақомоти идоракунии он мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки шаклҳои нави идоракунии давлатӣ дар натиҷаи тақсимои миллӣ-марзии Осиеи Миёна ва ташикли ҶМШС Тоҷикистон бевучуд омаданд, ки дар марҳилаи аввал Кумитаи инқилобӣ ҳамчун мақомоти олии фавақулодаи ҳокимияти давлатӣ таъсис дода шуд. Дар моҳи декабри соли 1926 дар анҷумани якуми муассисони ҶМШС Тоҷикистон Кумитаи иҷроияи Марказии (КИМ) Шӯроҳо ва Шӯрои комиссарони халқӣ (ШКХ)-Ҳукумати Тоҷикистон ва мақомоти идоракунии ҶМШС Тоҷикистон ташикл карда шуданд.

Дар мақола қайд мешавад, ки низоми идоракунии давлатӣ ва мақомоти идоракунии давлатӣ тақмил дода шуданд ва дар натиҷаи фаъолияти самарабахшии ҳамаи шохаҳои ҳокимият, махсусан мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 30-юми асри XX дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба дастовардҳои бузург ноил гардид.

Калидвожаҳо: ташаккул, Кумитаи инқилобӣ, Шӯроҳо, Кумитаи иҷроияи Марказӣ, Анҷумани муассисон, Анҷумани шӯроҳо, комиссариатҳои халқӣ, мақомоти идоракунӣ, Шӯрои комиссарони халқӣ.

**FORMATION AND ACTIVITIES OF THE SUPREME BODIES OF STATE POWER
AND GOVERNING BODIES OF SOVIET TAJIKISTAN**

ALIZODA BAHRIDDINI PIRMUHAMMAD,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Chief Researcher
Research Institute of Public Administration and Public Service
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosir, 33 str.
Phone: (+992) 372-28-91-51. E-mail: b.p.alizoda63@mail.ru.

The article deals with the formation and development of the Council of People's Commissars of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic and the governing bodies of the Tajik ASSR.

The author emphasizes that new forms of government were formed as a result of national-state demarcation in Central Asia and tells about the creation of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic, which was created by the Revolutionary Committee as a temporary supreme emergency body of state power of the republic. In December 1926, at the first Constituent Congress of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic, the Central Executive Committee (CEC) of the Soviets and the Council of People's Commissars (SNK) - Government and government bodies of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic were organized.

The article notes that the system of government and the governing bodies of the republic has been improved, and as a result of the effective activity of all branches of government and especially the executive bodies of government, the Tajik SSR achieved great success in all areas in the 30s of the last century.

Key words: *Soviets, formation, revolutionary committee, people's commissariats, state administration, Council of People's Commissars, governing bodies, government, executive bodies.*

УДК: 66.01+26.22

АСОСҲОИ ТАЪРИХӢ ВА СИЁСИИ ПАЙДОИШИ НИҲОДҲОИ ҶАҶОНИИ ОБ

ҚУВВАТЗОДА САЙДУЛЛО ЗУВАЙД,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 907-80-00-71. Email: sqz_0085@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур заминаҳои таърихӣ ва сиёсии пайдоиши ниҳодҳои минтақавӣ ва ҷаҳонии соҳаи сиёсати об таҳлилу баррасӣ гардидааст. Таъкид гардидааст, ки дар заминаи мураккаб гардидани масъалаҳои вобаста ба об дар муносибатҳои байнидавлатию минтақавӣ ва ҷаҳонӣ зарурати таъсис додани ниҳодҳои танзимкунандаи муносибатҳои гуногунараса дар ин самт ба вуҷуд омадааст. То кунун дар ин самт ниҳодҳои зиёде арзи ҳастӣ доранд, ки тавонистаанд дар доираи фаъолияти худ заминаҳои мусоиди ҳуқуқию сиёсиро дар соҳаи дипломатияи об ба вуҷуд биёранд. Ниҳодҳои мазкур муназзамии фаъолияти ҳамаи ҷонибҳои манфиатдорро дар самти пешбурди сиёсати об дар сатҳҳои гуногун таъмин сохта, ҳадафу вазифаҳо ва ҳаритаи роҳро дар ин самт мушаххас месозанд. Онҳо тавонистаанд заминаҳои консептуалӣ ва муассири таҳия ва татбиқи натиҷабахши сиёсати обро барои доираи васеи субъектҳои иштирокчи раванди пешбурди сиёсати об фароҳам созанд ва амалҳои ҷонибҳои гуногунарасаро дар худ муттаҳид намоянд. Сиёсати муваффақ низ аз ҳар ҷиҳат дар пешбурди дипломатияи об аз фаъолияти ниҳодҳои мазкур вобаста буда, ҳадафҳои дар доираи фаъолияти онҳо пайгиришаванда бояд татбиқи натиҷабахши худро дар сатҳҳои маҳаллӣ, миллӣ ва минтақавию ҷаҳонӣ ёбанд.

Калидвожаҳо: об, ниҳод, сиёсати об, мушкилоти об, дипломатияи об, ҳамкорӣ, ҳамгирӣ, ҳавза, рӯзномаи ҷаҳонии об, минтақа, ҷаҳон, Шӯрои ҷаҳонии об, Форуми умумиҷаҳонии об, Саммити оби Осӣ ва Уқёнуси Ором.

Масъалаҳои вобаста ба об дар қарни ҷорӣ аз мубрамтарин мавзӯҳои баррасишавандаи доираҳои гуногунараса буда, аз ҷониби ниҳодҳои мухталифи миллию минтақавӣ ва ҷаҳонӣ мавриди таҳлилу баррасӣ, омӯзиш, таҳқиқ ва арзёбӣ қарор доранд.

Асоси пешбурди рӯзномаи ҷаҳонии об ва сиёсати об дар заминаи фаъолияти ниҳодҳои минтақавию байналмилалӣ дар соҳаи об ба роҳ монда шуда, таърихи пайдоиши аксари онҳо ба даҳсолаҳои охири асри XX ва қарни XXI рост меояд.

Маҳз дар ҳамин давра инсоният ба марҳилае ворид мегардад, ки ба мушкилоти об ва мушкилотҳои дигари вобаста ба он бархурди ҷиддӣ намуда, наметавонад бо истифода аз роҳу воситаҳои анъанавӣ онро бартараф созад. Ҷунин ҳолат зарурати тарҳрезӣ ва бунёди ниҳодҳои муосири таҳиякунанда ва татбиқкунандаи сиёсати обро тақозо менамояд. Оғози ин марҳила ба мушаххассозии санаи ҷаҳонии об рост омада, соли 1993 Созмони Милали Муттаҳид 22 мартро расман Рӯзи умумиҷаҳонии захираҳои об эълон медорад[1].

Дар заминаи муайянсозии Рӯзи умумиҷаҳонии захираҳои об давлатҳои ҷаҳон вазифадор мегарданд, ки ба тамоми ҷанбаҳои масъалаи об диққати ҷиддӣ дода, тадбирҳои мушаххасро барои бартарафсозии мушкилоти об ва таъмини дастрасии аҳоли ба оби тозаи ошомиданӣ роҳандозӣ созанд.

Дар ин раванд, 14 июни соли 1996 Шӯрои умумиҷаҳонии об таъсис дода мешавад. Шӯрои мазкур платформаи бисёрҷонибаи байналмилалӣ буда, коршиносон ва созмонҳои байналмилалӣ ҳукуматӣ ва ғайриҳукуматиро барои дарёфти роҳҳои ҳалли муассири мушкилоти ҷаҳонии об муттаҳид мекунад. ШҶО дар худ беш аз 300 созмонро дар 50 кишвари ҷаҳон муттаҳид мекунад. Яке аз дастовардҳои асосии Шӯрои умумиҷаҳонии об саҳми он дар баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ аз масъалаҳои ҷаҳонии

об ва сафарбаркунии сиёсӣ мебошад, ки тавассути Форуми умумичаҳонии об ба он ноил шудааст. Форум ҳамчун зинаҳо барои ҳамкориҳои ҷаҳонӣ оид ба масъалаҳои об хидмат намуда, як платформаи беназирест, ки дар он ҷомеаи об, сиёсатмадорон ва шахсиятҳои, ки масъулияти қабули қарорро бар уҳда доранд аз тамоми минтақаҳои ҷаҳон метавонанд бо ҳам ҷамъ шаванд, масъалаҳоро муҳокима кунанд ва роҳҳои ҳалли худро барои таъмини амнияти об пешниҳод созанд.

Форуми умумичаҳонии об дар се сол як маротиба дар ҳамкории зич бо мақомоти кишвари мизбон баргузор шуда, бузургтарин чорабинии байналмилалӣ дар соҳаи об аст. Он асосан ҷаҳор ҳадафи асосиро иҷро мекунад:

1. Баланд бардоштани моҳият ва аҳамияти об дар рӯзномаи сиёсии ҷаҳонӣ;
2. Мусоидат дар таҳким ва тақвияти мубоҳисаҳо оид ба ҳалли мушкилоти байналмилалӣ об дар асри XXI;
3. Мураттабсозии тақлифҳои мушаххас, ҷалби тавачҷуҳи бештари ҷомеа ба мубрамияти он ва таҳияи уҳдадорӣҳои сиёсӣ.

Аз давраи таъсис то кунун 8 Форуми умумичаҳонии об баргузор гардидааст, ки ҳамаи онҳо фарогири ҷанбаҳои гуногуни масъалаҳои вобаста ба об буданд. Форуми мазкур асосан дар Рӯзи ҷаҳонии об баргузор карда мешавад.

Аввалин Форуми умумичаҳонии об соли 1997 дар Маррокаш (Марокаш) таҳти шиори «Нигоҳ ба об, ҳаёт ва муҳити зист»[2] баргузор гардида, дар он ҳамбастагии масъалаҳои об, ҳаёт ва муҳити зист мавриди баррасии ҷаҳонӣ қарор мегирад. Дар ин давра ҷомеаи ҷаҳонӣ, алаҳхусус давлатҳои абарқудрат дар давраи гузариш аз ҷомеаи саноатӣ ба давраи постиндустриалӣ ва ҷомеаи иттилоотӣ қарор доштанд ва дар пайи рушди босуръати саноат ва истифодаи ғайриоклонаи сарватҳои табиӣ мушкилоти азими экологӣ ва гидроэкологӣ ба амал омада буданд, ки монеаи рушди минбаъдаи ҷаҳон ва пайдоиши мушкилоти мураккаби иҷтимоӣ гардида буд. Дар пайи партовҳои зиёди саноатӣ ба дарёву дигар объектҳои об ва муҳити зист ҳаҷми захираҳои оби тозаӣ нӯшокӣ ба маротиб коҳиш ёфта, ҳолати табиӣ ва муътадили муҳити зист ҳалалдор гардида буд. Бо назардошти ин форуми нахустин тавонист ба таври маҷмӯӣ ҷомеаи ҷаҳониро аз пайомадҳои манфии мушкилоти об дар ҳамбастагӣ бо мушкилоти муҳити зист ва дар умум бо мушкилоти ҳаёт огоҳ созад ва уҳдадорӣҳои муайянро назди давлатҳо ва созмонҳои ҷаҳонӣ гузорад.

Форуми дуюми умумичаҳонии об дар Гаага (Нидерландия) аз 17 то 22 март соли 2000 таҳти унвони «Аз нигоҳ ба амал» баргузор гардид, ки дар он 5700 намоянда аз 130 кишвари ҷаҳон, аз ҷумла 114 вазир ва 500 рӯзманигор ширкат варзиданд[2]. Ҳадафи форуми мазкур ба тақвияти фаъолияти амалии тамоми ҷонибҳо ҷиҳати коҳиш додани мушкилоти об равона гардида, бо назардошти беш аз пеш мураккаб гардидани масъалаҳои вобаста ба об дар ҷаҳон тадбирҳои амалии андешида шуда назаррас нест. Тадбирҳои андешидашуда ба сатҳи инкишофи мушкилоти об мувофиқат накарда, таъсири манфии он ба ҳаёти ҷомеа ва рушди муназзами он монеаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба вучуд оварда истодааст. Форуми мазкур бо ҷалби васеи ҳамаи ҷонибҳо уҳдадорӣҳои мушаххасро ҷиҳати пешбурди фаъолияти амалии муштарак пеши иштирокчиён гузошта, зарурати тақвияти ҳамҷонибаи амалҳоро дар ҳамаи сатҳҳо арзёбӣ менамояд. Масъалагузори дар форуми мазкур нишон медиҳад, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ асри XXI-ро бо мушкилоти мураккаби вобаста ба об оғоз намуда, барои ҳалли он бояд аз стратегияи комилан нави фаъолият ва амалкард рӯйи қор гирад.

Форуми сеюми умумичаҳонии об дар се шаҳри Ҷопон: Киото, Осака ва Шига аз 16 то 23 март соли 2003 бо шиори «Форуми пешрафт» баргузор мегардад. Форуми сеюми умумичаҳонии об тасмими худро дар бораи ҷалби тамоми ҷонибҳои манфиатдор,

тавассути ташкили «Форуми виртуалии об» ва ҷамъовариҳои ҳазорҳо далелҳо тавассути «Садои об» равшан баён кард. Пас аз ҷамъбасти сеюмин Форуми умумиҷаҳонии об ШУО гузориши худро «Амалҳо оид ба захираҳои об дар ҷаҳон» пешниҳод намуд. Бо иштироки беш аз 24 000 нафар, аз ҷумла 130 вазир Форуми сеюми умумиҷаҳонии об бузургтарин ҷорабиниҳои марбут ба об гардид. Дар ин Форум Портфели мушаххаси амалҳои об, аз ҷумла уҳдадорихоии зиёди маҳаллӣ ва минтақавӣ қабул карда мешаванд.

Форуми чоруми умумиҷаҳонии об аз 14 то 22 март соли 2006 дар Мехико таҳти шиори «Амалҳои маҳаллӣ барои таҳдидҳои глобалӣ» баргузор шуда, дар он беш аз 20 000 ширкаткунанда, аз ҷумла 120 вазирони марбут ба захираҳои об ширкат менамоянд[2]. Мавзӯи асосии Форум - «Кӯшишҳои маҳаллӣ барои ҳалли мушкилоти глобалӣ» имкон медиҳад, ки масъалаҳои зиёди марбут ба ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, аз қабili таърифи об ҳамчун «дастоварди умумӣ», масъалаҳои молиявӣ ва бемориҳои марбут ба об баррасӣ гарданд. Мазмуни асосии ҳадафҳои дар доираи форум баррасигардидаро тақвият бахшидани амалҳо дар сатҳи маҳал ва ҳалли мушкилоти вобаста ба об дар ин сатҳ ташкил менамояд, ки маҳз мушкилоти маҳалли вобаста ба об заминаи пайдоиши мушкилоти глобалии об гардидаанд. Аз нуқтаи назари дигар ба даст овардани натиҷаи назаррас дар ин самт танҳо бо ҳалли мушкилоти об дар сатҳи миллии маҳаллӣ имконпазир аст ва натиҷаи ниҳонии татбиқи ҳамаи ҳадафҳои пешбинигардида ба сатҳи маҳал рост меояд. Дар ин замина форуми мазкур тавонист талошҳои ҷомеаи ҷаҳониро ҷиҳати ҳалли мушкилоти об дар сатҳи маҳал мушаххас созад ва заминаи сиёсӣ ҳуқуқи мусоидро дар ин самт фароҳам оварад. Нуқтаи дигари зери тавачҷуҳ дар ин форум зиёд намудани сармоягузориҳои соҳаи об дар сатҳи маҳал ва дар ин замина бунёду навинобарии инфрасохтори обрасонӣ ва таъмини дастрасии баштари аҳоли ба об мебошад. Яъне зарфияти форуми мазкур аз дигар ҷорабиниҳои вобаста ба масъалаи об дар хусусияти дедуксионии он ифода ёфта, он амалҳои байналмилалиро ба маҳал равона намудааст, ки чунин тарҳи корбурд боиси дастёбӣ ба натиҷаҳои бештар мегардад.

Панҷумин Форуми умумиҷаҳонии об аз 16 то 22 март соли 2009 дар шаҳри Истамбули Туркия зери шиори «Бартараф кардани сарҳадҳои ҷудокунондаи об» баргузор шуд. Дар ин Форум Салиби Сурх аз ҳукуматҳои кишварҳои ширкаткунанда даъват мекунад, ки уҳдадор шаванд, ки системаҳои обтаъминкунӣ ва коркарди обро дар ҳолатҳои ҷангӣ ҳифз менамоянд ва онҳоро дар ҳолати коршоямӣ дар минтақаҳои муноқишаҳои ҳарбӣ нигоҳ медоранд, то аз нобудшавии пурраи онҳо пешгирӣ карда шаванд[2]. Ҳадафҳои меҳвари форуми мазкурро ҳифзи инфрасохтори обрасонӣ ва ҳуқуқи дастрасии пурраи инсон ба об новобаста аз вазъи сиёсии давлатҳо ва қафолати ҳамаҷонибаи ин ҳуқуқҳо дар ҳолати ҷангу низоъҳои байнидавлатӣ ташкил дод. Инчунин, ҳадафи дигари форумро пешгирии истифодаи об ҳамчун абзори сиёсӣ ва фишанги таъсиррасонии сиёсӣ миёни давлатҳо ҳангоми ихтилофу низоъҳои байнидавлатӣ ташкил менамояд. Амалияи нишон медиҳад, ки дар ҳавзаҳои ягонаи обӣ кишварҳои болооб ва миёнаоб дар ҳолатҳои бархӯрди манфиатҳо ва ихтилофҳои байнидавлатӣ аз объектҳо ва инфрасохтори обрасонӣ ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ ба кишварҳои поёноб истифода менамоянд, ки боиси поймолшавии ҳуқуқҳои дастрасии шумораи зиёди аҳоли ба об мегардад. Барои пешгирии чунин ҳолатҳо ва ҳифзи ҳуқуқи инсонҳо ба об дар ҳолатҳои ҷангу низоъҳои байнидавлатӣ форуми мазкур заминаи сиёсӣ ҳуқуқӣ гузошта, уҳдадорихоии мушаххасро боли давлатҳо мегузорад.

Форуми шашуми умумиҷаҳонии об аз 12 то 17 март соли 2012 дар Марсел (Франса) таҳти унвони «Вақти тасмим» баргузор гардид. Мавзӯи асосии форум ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли «мушкилоти об» дар сатҳҳои гуногун мебошад. Форуми мазкур ҷонибҳои манфиатдори тамоми ҷаҳонро барои «ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳҳои ҳалли

масъалаҳои об» чамъ оварда, дар ин чорабини байналмилалӣ 35 000 дархост ворид гардида, намояндагон беш аз 173 кишвари ҷаҳон, аз ҷумла 15 сарвари давлат ва ҳукумат ва 112 вазир, муовинони вазирон ва котибони давлатӣ иштирок намуда, дар доираи он зиёда аз 250 ҷаласа бо баъзе аз бонуфузтарин тасмимгирандагон оид ба масъалаҳои об гузаронида мешавад[2]. Форуми мазкур бо ҷалби доираи васеи ҷонибҳо, заминаи мусоидро барои табодули андеша ва таҷриба барои дарёфти роҳҳои натиҷабахш ва устувори коҳишдиҳӣ ва бартарафсозии мушкилоти об ба вучуд оварда, дар он коршиносони СММ қайд менамоянд, ки ҷаҳон дар остонаи бӯхрон ва фалокати шадиди об қарор дошта, ҳар даҳумин сокини сайёра аз норасоии шадиди оби ошомиданӣ танқисӣ мекашанд, ки он қариб 780 миллион нафарро ташкил медиҳад ва то соли 2050 талабот ба об 20 Ҷоиз зиёд гардида, дар ин ҳол бисёр кишварҳо аллакай ба иқтисоди ниҳони истифодаи об расидаанд. Дар сурати наандешидани ҷораҳои зарурӣ то соли 2030 қариб 5 миллиард нафар аҳоли аз дастрасӣ ба оби тозаӣ нӯшокӣ (67 Ҷоизи аҳолии кураи замин) маҳрум монда, ҳолати мазкур боиси муҳочирати пуршиддати аҳоли аз минтақаҳои биёбону нимбиёбон гардида, шумораи умумии муҳочирони обӣ аз 24 миллион то 700 миллион нафарро ташкил медиҳад. Дар ҳамин замина, бино ба ҳисобҳои созмони фаронсавии Solidarites International, дар ҳоли ҳозир аз ҳафт миллиард аҳолии ҷаҳон 1 миллиарду 900 миллион нафари онҳо ба оби тозаӣ ошомиданӣ дастрасӣ надоранд. Дар пайи чунин ҳолат ояндаи наздик мушкили камбуди манобеъи об ба як мушкили мураккаби сиёсӣ табдил ёфта, боиси бархӯрди манфиатҳои обӣ ва сар задани ихтилофу низоъҳои обӣ мегардад. Чунин вазъият аз тамоми ҷонибҳои иштирокчии форуми мазкур тақозо менамояд, ки бо истифода аз таҷрибаи ҳамдигар ва имкониятҳои мавҷуда дар ҳалли масъалаҳои вобаста ба об аз сатҳи маҳаллӣ то сатҳи байналмилалӣ саҳмгузор бошанд. Мушкилоти об ба ҳеҷ ваҷҳ мушкилоти як халқу миллат ва давлати алоҳида набуда, он мушкилоти фароҷаҳонӣ махсуб ёфта, новобаста аз вазъи иқтисодию иҷтимоӣ, сиёсӣ ва мавқеи ҷойгиршавии ҷуғрофӣ тамоми давлатҳоро фаро мегирад. Бо назардошти ин, андешидани тадбирҳои дастаҷамъона ва амалҳои муштараки ҷомеаи ҷаҳонӣ зарур аст, ки ҳадафи меҳварии форуми мазкурро ташкил менамояд.

Форуми ҳафтуми умумиҷаҳонии об соли 2015 дар шаҳри Дэгуи Кореяи Ҷанубӣ зери шиори «Об барои ояндаи мо» баргузор мегардад ва он лаҳзаи муҳим барои оғози маҷмӯи ҳадафҳои нави глобалии рушди устувор ва идомаи мантиқии ҳадафҳои форуми шашум гардида, дурнамои ҳифзи захираҳои обро барои идомаи устувори ҳаёт дар сайёраи Замин зарурати аввалиндараҷа арзёбӣ менамояд. Ин падида парадигмаи навро нишон медиҳад, ки ба тағйироти мусбат дар таъмини амнияти захираҳои об дар ҷаҳон мусоидат мекунад. Таъмини амнияти обӣ ҳамчун қисми таркибии амнияти иҷтимоии ҷомеа ва ҳифзи ҳамаҷонибаи захираҳои об аз мақсадҳои аввалиндараҷаи чорабини мазкур махсуб меёбад, ки дар он мавриди арзёбӣ қарор дода мешавад. Форуми ҳафтуми умумиҷаҳонии обро метавон ҳамчун платформаи гузариш аз Даҳсолаи байналмилалӣ «Об барои ҳаёт» ба ташаббуси нави ҷаҳонии «Об барои рушди устувор» арзёбӣ намуд, ки он ҳадафҳои ду даҳсоларо бо ҳадафҳои дигари умумиҷаҳонии марбут ба об ба ҳам тавъам сохта, уҳдадорҳои ҷонибҳоро дар ин давра ва барои оянда мушаххас месозад. Форуми мазкур ба баста шудани як қатор созишномаҳои сиёсӣ миёни ҷонибҳои иштирокчӣ мусоидат менамояд, ки дар ҳамкорӣ байналмилалӣ дар соҳаи об ва баргузории форуми навбатии умумиҷаҳонии об заминаи устувор мегузорад.

Ҳаштумин Форуми умумиҷаҳонии об аз 18 то 23 март соли 2018 дар шаҳри Бразилиаи Бразилия таҳти шиори «Истифодаи якҷояи об» баргузор гардида, он бузургтарин чорабини таърихӣ мегардад, ки шумораи зиёди иштирокчиён, аз ҷумла зиёда аз 100 ҳазор нафар намояндагони ҷомеаи шахрвандӣ, 57 ҳазор нафар ҷавонону

кӯдакон, 83 нафар додситонҳо ва судяҳо иштирок намуданд[2]. Доираи васеи иштирокчиён, махсусан ҷалби кӯдакону ҷавонон дар форуми мазкур боиси бештар гардидани таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масъалаи об ва дурнамои ҳифзи захираҳои об барои ҳаёти ороиштаи наслҳои оянда мегардад. Тавре маълум аст мушкилоти об пеш аз ҳама ба ҳаёти кӯдакону наврасон таҳдид менамояд ва аз норасоии оби тозаи нӯшокӣ ҳамасола кӯдакони зиёде ба бемориҳои гуногуни сироятии марбут ба об гирифта шуда, ба ҳалокат мерасанд. Яке аз ҷузъиётҳои ҳадафи форуми мазкурро тақвияти ҳамкории дар соҳаи об ба хотири наҷоти ҳаёти кӯдакон ва таъмини зиндагии ороиштаи онҳо ташкил менамояд. Доир ба масъалаҳои ҳуқуқии вобаста ба об, алаҳусус дар муҳофизаҳои марбут ба об ва муҳофизаҳои судии марбут ба об, аз ҷумла дар бораи ҳуқуқи дарёҳо ҳамчун шахсони ҳуқуқӣ ё буҳрони тағйирёбии иқлим додситонҳо ва судяҳо ширкат варзида, роҳу воситаҳои ҳалли масъалаҳои вобаста ба обро дар ин самт аз нуқтаи назари касбият ва амалия пешниҳод месозанд.

Ҳадафи марказии форуми мазкурро ҳамкорӣ дар соҳаи об ва истифодаи муштаракӣ захираҳои об миёни давлатҳо ташкил менамояд, ки ба тақвияти дипломатияи об дар арсаи ҷаҳонӣ нигаронида шудааст. Тавре маълум аст, бисёре аз мушкилоти вобаста ба об на бо сабаби норасоии он, балки бо сабаби набудани ҳамкории натиҷабахш ва созанда миёни давлатҳои дорои ҳавзаи ягонаи обӣ ба вуҷуд омадаанд, ки роҳи ягонаи ҳалли онҳо ба роҳ мондани ҳамкории мутақобилан судманд мебошад, ки мавзӯи ҷорбинии мазкур низ ба ҳамин самт равона гардидааст.

Форуми нухуми умумиҷаҳонии об аз 21 то 26 март соли 2022 дар шаҳри Дакари Сенегал таҳти шиори «Амнияти об барои сулҳ ва рушд» баргузор гардид[2]. Форуми мазкур ба ҷаҳорҷӯбаи инноватсионӣ асос ёфта, мавзӯи меҳварии онро муайян, пешбурд ва татбиқи воқунишҳо ва амалҳои мушаххас дар соҳаи об ва беҳдошт ба таври ҳамгирой ташкил намуд. Аз рӯйи натиҷаҳои форуми мазкур Эълومияи Дакар қабул карда мешавад, ки дар он масъулияти ҳамаи ҷонибҳои иштирокчии ин ҷорбинӣ муайян карда мешавад.

Эълумияи Дакар аз панҷ қисм - қафолати ҳуқуқ ба об ва беҳдошт барои ҳама, таъмини мавҷудияти захираҳо ва устуворӣ, таъмини маблағгузори мувофиқ, таъмини идоракунии фароғири об, таҳким бахшидани ҳамкорӣ ва 26 банд иборат буда, мушаххасан ҳамаи вазифаҳои ухдадорҳои ҷониби иштирокчии форумро муайян намудааст. Аз мазмунӣ эълумияи мазкур бармеояд, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ, алаҳусус ҷонибҳои иштирокчии форум то ҳанӯз ба ҳадафҳо ва ухдадорҳои зиёди гузошташуда дар соҳаи об дастёб нагардидаанд ва мушкилоти назаррас дар ин ҷода боқӣ мондааст. Бо назардошти ҳамин ҳолат дар бандҳои алоҳидаи эълумияи мазкур дарҷ гардидааст, ки «бо эътирофи он, ки об барои одамон ва табиат ҳаётан муҳим аст ва аз ин рӯ, зарур аст, ки таахҳудоти худро оид ба андешидани ҷораҳои фаврӣ оид ба об ва беҳдошт бо мақсади ноил шудан ба рушд, беҳбудӣ ва зӣи иқтисодии аҳоли ва аз байн бурдани камбизоатӣ таҷдид ва минбаъд тақвият бахшем. Азми амалӣ сохтани дидгоҳи муштаракӣ мо дар бораи ҷаҳоне, ки дар он ҳар як инсон ба оби ошомиданӣ ва беҳдошт ҳамчун ҳуқуқи бунёдии инсон дастрасӣ дошта бошад равона карда шудааст»[3]. Банди нухуми санади мазкур сабаби асосии дар сатҳи зарурӣ амалӣ нагардидани мақсадҳои гузошташуда, алаҳусус ноилшавӣ ба ҲРҲ дар сармоягузори нокифояи соҳаи об ва беҳдошт арзёбӣ намудааст. Маълум мегардад, ки ҳарчанд дар заминаи санадҳои эълумиявии форумҳои умумиҷаҳонии об давлатҳои иштирокчии он ухдадорҳои иёдро ба зимма мегиранд, аммо бо назардошти вазӣ мураккаби молиявӣ ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ ва ҳам давлатҳои миллӣ маблағгузори соҳаи об ва беҳдошт дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Бо назардошти ин, эълумияи мазкур ҷонибҳои иштирокчиро ухдадор намудааст, ки ба

масъалаи таъмини дастрасӣ ба об ва беҳдошт ҳамчун масъалаи таъмини ҳуқуқҳои бунёдии инсон муносибат намуда, дар сиёсати молиявии дохилию хориҷии худ ба он авлабият диҳанд. Дар ин самт банди даҳи эълония ҳамкорӣ ва амалкардҳои муштаракро зарур арзёбӣ намуда, дар он таъкид гардидааст, ки бо дарки зарурати истифодаи об ҳамчун воситаи ҳамкорӣ барои сулҳ, ҳамбастагии кишварҳо ва халқҳо ва ҳамгироии минтақавӣ тавассути рушди муколама, субот, ҳамоҳангӣ ва шарикӣ, бахусус дар шароити пандемияи Ковид-19, ки тақдири умумӣ доштани ҷомеаи ҷаҳониро нишон дод, ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи об муҳим мебошад.

Форуми нухуми умумичаҳонии об бори дигар нишон медиҳад, ки мушкилоти об фароҷаҳонӣ буда, таҳдиду хатарҳои вобаста ба он дар умум ба амнияти байналмилалӣ таъсиргузор мебошад. Бо инобати ин воқеият таъмини амнияти байналмилалӣ дар соҳаи об талоши дастаҷамъӣ ва муштаракро тақозо месозад, ки форуми мазкур ҳамчун платформа барои ба вучуд овардани чунин шароит мусоидат намуд.

Чорабиниҳои байналмилалии баргузоршуда, ФҶО ба заминаи институционалии пешбурди масъалаҳои вобаста ба об табдил дода, он ҳамчун ниҳоди асосии пешбарандаи рӯзномаи об дар сиёсати ҷаҳонӣ гардидааст ва натиҷаҳои, ки ҷонибҳо (давлатҳо, созмонҳо ва ҷомеаи шахрвандӣ) дар доираи ФҶО ба даст овардаанд заминаи асосии ташаккули сиёсати об дар сатҳҳои миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ мебошад. Ин ниҳод тавонистааст бо ҷалби доираи фарроҳи иштирокчиён ва намоёндагони аксари кишварҳо ва созмону ташкилотҳои минтақавию байналмилалӣ, инчунин қишрҳои мухталифи ҷомеа талошҳои ҷомеаи ҷаҳониро дар пешбурди рӯзномаи об дар сатҳи байналмиллӣ муттаҳид гардонад ва дар таҳкими асосҳои ҳуқуқию сиёсии фаъолияти байналмилалӣ дар соҳаи об ҷойгоҳи шоистаро касб намояд.

Дар заминаи ФҶО соли 2006 ниҳоди дигари минтақавии пешбурди рӯзномаи об Форуми оби Осиё ва Уқёнуси Ором ва дар доираи он Саммити оби Осиё ва Уқёнуси Ором ба вучуд омадаанд, ки боиси ташаккул ёфтани заминаҳои институтсионалии пешбурди масъалаҳои вобаста ба об дар ин минтақа гардидаанд. Дар ҷараёни омодагии минтақавӣ ба Форуми ҷоруми умумичаҳонии об маълум гардид, ки баъзе мушкилот ва ҷолишҳои об барои ҳамаи кишварҳои Осиё ва ҳавзаи уқёнуси Ором умумӣ мебошанд. Дар ин минтақа 60% аҳолии ҷаҳон зиндагӣ мекунанд ва дар он 0,7 миллиард нафар одамон ба оби тозаи ошомиданӣ дастрасӣ надоранд ва зиёда аз нисфи аҳолиё бе хатҳои обрасонӣ ва шароити муътадили беҳдошти зиндагӣ мекунанд. Бо назардошти ин ФҶОУО таъсис дода мешавад, то дар ҳамбастагии комил ҷиҳати муайян ва қабули қарорҳо оид ба масъалаҳои оби минтақа фаъолияти муштарак ба роҳ монда шавад[4].

Ҳадафи ФҶОУО мусоидат ба идоракунии устувори об барои ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Устувори СММ дар Осиё ва Уқёнуси Ором бо таъкид ба гуногунии минтақа ва таҷрибаи ғании он дар муносибат бо об ҳамчун ҷузъи муҳими мавҷудияти инсоният мебошад. Аз ҷумла, шабакаи ФҶОУО бояд ташаббусҷӯеро, ки ба афзоиши сармоягузорӣ, баланд бардоштани иқтидор ва таҳкими ҳамкорӣ дар соҳаи об дар сатҳи минтақавӣ ва байналмилалӣ нигаронида шудаанд, дастгирӣ намояд. Бо назардошти ин, таъмини кишварҳо ва созмонҳои минтақавӣ Осиё ва Уқёнуси Ором бо платформа ва ҳамраёии муштарак барои баёни дақиқи стратегияҳои минтақа ва фароҳам овардани фазаи мусоид барои ҳалли бомуваффақонаи масъалаҳои об, аз ҷумла тавассути қонунӣ кардани ниёзҳои сармоягузорӣ аз тадбирҳои доништа мешавад, ки барои расидан ба ҳадафи ФҶОУО мусоидат менамояд. Инчунин ҳадафи форуми мазкур тавассути таъсиси шабакаи муттаҳидаи ташкилотҳои аъзои ФҶОУО, ки қодир ва омодаанд захираҳои худро дар асоси ихтиёрӣ барои истехсоли маҳсулот ва хидматҳои босифат, ки ба ниёзҳои афзалиятноки ҳамаи ҷонибҳо манфиатдори об ҷавобгӯ бошанд, ба даст оварда мешавад.

Дар ин баробар татбиқи амалии ҳадафи гузошташудаи форум тавассути ташкили нишастҳои доимии кишварҳои Осиё ва Уқёнуси Ором, ки сарони ҳукуматҳо, намояндагони бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандиро муттаҳид мекунанд, имконпазир мебошад.

Тибқи принципҳои ФООҶО об як масъалаи бисёрсоҳавӣ буда, бояд ҳамчун як масъалаи сиёсӣ баррасӣ шавад, ки барои муоширати уфуқии демократӣ байни ҳамаи гурӯҳҳои манфиатдор эҷоди майдони муколамаро бо иштироки намояндагони ҳамаи сатҳҳо тақозо намуда, арзёбии дониш ва таҷрибаи маҳаллӣ ва фароҳам овардани шароит барои амалҳои маҳаллӣ, таҳкими иқтисодии институтсионалӣ ва фаҳмиши иҷтимоӣ барои ҳалли муассир ва демократии масъалаҳои обро талаб менамояд.

То кунун дар доираи ФООҶО чор СООҶО баргузор гардидаанд, ки дар онҳо масъалаҳои гуногуни вобаста ба об матраҳ гардида, қарорҳои дахлдор қабул карда шудаанд.

Нахустин СООҶО 3-4 декабри соли 2007 дар шаҳри Беппуи Япония дар мавзӯи «Амнияти об: роҳбарӣ ва уҳдадорӣ» баргузор карда мешавад[5]. Ҳадафи асосии ин чорабинӣ фароҳам овардани имконият барои роҳбарони сиёсии минтақа чиҳати дарки амиқтари аҳамияти мушкилоти идоракунии об дар робита ба ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсолаи СММ ва ташкили муколама байни ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор чиҳати таҳияи амалҳои мушаххас барои ҳар як кишвари минтақа мебошад. Дар ин Саммит заминаҳои мусоиди сиёсӣ ҳуқуқӣ чиҳати пешбурди рӯзномаи минтақавӣ ва ҷаҳонии об дар Осиё ва Уқёнуси Ором фароҳам оварда мешавад. Масъалаи меҳвари онро тақвияти ҳамкории байни ҳамкориро ва муколама дар соҳаи об ва дар заминаи он дарёфти роҳи воситаҳои муассири таъмини амнияти об дар минтақа ташкил менамояд. Бо назардошти ҳолати демографии кишварҳои ин ҳудуд дар маҷмӯъ ва мавқеи ҷойгиршавии ҷуғрофии кишварҳои Уқёнуси Ором масъалаи таъминот бо оби тоза нӯшокӣ дар он нисбат ба ҳар минтақаи дигари сайёра душвор ва мураккаб мебошад. Бо инобати ин хусусият ҳадафи асосии СООҶО маҳз дарёфти роҳҳои натиҷабахши ҳалли мушкилоти об ва таъмини амнияти об дар ҷунин шароит мебошад.

Саммити дуюми оби Осиё ва Уқёнуси Ором 19 майи соли 2013 дар шаҳри Бангкоки Таиланд дар мавзӯи «Амнияти об ва мушкилоти офатҳои марбут ба об: роҳбарӣ ва уҳдадорӣ» баргузор карда мешавад[6]. Саммити мазкур низ чун Саммити нахустин ба таъмини амнияти об нигаронида шуда, дар он ҳамчунин масъалаи офатҳои табиӣ марбут ба об, таҳкими роҳбарӣ ва уҳдадориро чиҳати ноил шудан ба самаранокии амнияти об ва ҳалли бисёр масъалаҳои дигари вобаста ба об равона карда мешавад. Саммити мазкур аз нахустин чорабиниҳои сатҳи байналмилалӣ буд, ки масъалаи офатҳои табиӣ марбут ба обро ба рӯзномаи ҷаҳонӣ бо инобати ҳамаи ҷанбаҳои он ворид намуда, муколамаи асосӣ иштирокчиёни онро дарёфти роҳҳои коҳиш додани офатҳои табиӣ марбут ба об ва ҳифзи ҷомеа аз пайомадҳои манфии онҳо ташкил менамояд. Дар ин Саммит Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иштирок намуда, дар маърузаи худ вобаста ба ҳамгироии минтақавӣ об дар ОМ иброз менамоянд, ки механизми асосӣ ҳалли мушкилоти дар боло зикршуда рушди ҳамкорӣҳои мутақобилан судманди минтақавӣ мебошад. Муносибатҳои кунунии кишварҳои Осиёи Марказиро дар масъалаи об ба қадри кофӣ эътибор ва шарикӣ номидан душвор аст. Агар кишварҳои минтақа равобита мутақобилан судманд ва созанда барқарор созанд метавонад ҳама гуна хатарҳои вобаста ба обро ба маротиб коҳиш диҳад ва ба таъмини амнияти об дар минтақа мусоидат кунад. Минтақа захираҳои кофӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ, энергетикӣ ва об дар баробари нигоҳдорӣ ва беҳбуди устувории экологӣ дорад. Аммо дар натиҷаи ҳамкорӣҳои нокифоя дар соҳаи об, кишварҳои минтақа

мушкилоти мухталифи марбут ба обро аз сар мегузаронанд[7]. Дар маърузаи худ Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷуҳи иштирокчиёни Саммити мазкурро ба мушкилоти об ва муносибатҳои байнидавлатӣ дар соҳаи об дар Осиёи Маркзӣ ҷалб намуда, хостори тақвияти ҳамҷонибаи ҳамкориҳо дар соҳаи об ва дипломатияи об мегардад, ки шартҳои асосии таъмини амнияти об ва татбиқи амалии ҳадафу уҳдадориҳои гузошташудаи Саммитро ташкил менамояд.

Масъалаи амнияти об мавзӯи доманадори баррасишавандаи СООҶО гардида, он дар Саммити сеюм, ки 11-12 декабри соли 2017 дар шаҳри Янгони Мянма баргузор мегардад идоматан мавриди таҳлилу арзёбии ҷонибҳои иштирокчӣ қарор мегирад. Мавзӯи Саммити сеюм «Амнияти об барои рушди устувор» номгузорӣ гардида, ҳадафҳои асосии онро таъмини дастрасӣ ва идоракунии устувори об ва беҳдошт барои ҳама, муайян намудани роҳи дастбӣ ба рушди устувори Осиё ва Укёнуси Оромро дар соҳаи об, пешниҳоди амалҳо, роҳҳои ҳалли масъала, навоарӣ дар соҳаи ҳамкориҳои фаромарзӣ ва бисёрҷониба барои идоракунии ҳамгирошудаи захираҳои об, иқтисодиёти об ва татбиқи рӯзномаҳои дар сатҳи ҷаҳонӣ мувофиқашуда, мусоидат ба ҳамкорӣ ва шарикӣ, инчунин табодули донишу таҷриба ҷиҳати беҳтар намудани амнияти захираҳои об дар минтақа, амалҳои мушаххас ва роҳҳои ҳалли рушди устувор ташкил менамояд. Ин оғози талошҳои минтақавӣ барои пешсафӣ дар татбиқи Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор», солҳои 2018-2028 мебошад. Ҷонибҳои иштирокчиҳои Саммит ҳамкориҳои мутақобилан судманди кишварҳои минтақаро на танҳо дар соҳаи идоракунии об, балки тавассути об дар соҳаи рушди иқтисодӣ ва иқтисодӣ дар маҷмӯъ зарур медонанд.

Дар ниҳояди Саммити мазкур иштирокчиёни он изҳороти яқоя қабул намуда, азми худро барои ноил шудан ба амнияти об барои рушди устувор дар минтақаи Осиё ва Укёнуси Ором изҳор намуда амалҳои зеринро зарур медонанд: таъмини оби беҳатар ва дастрасии оби ошомиданӣ, шароити асосии беҳдошт барои ҳама дар минтақа то соли 2025, яъне панҷ сол пеш аз Рӯзномаи 2030 оид ба рушди устувор, ду баробар афзоиш бахшидани сармоягузорӣ дар сатҳи минтақавӣ ба инфрасохтор ва кӯшишҳои сатҳи ҷомеа барои ҳалли мушкилоти марбут ба об ва ба таври назаррас беҳтар намудани амнияти об, мусоидат ба тадқиқот ва коркардҳо, инчунин таълим ва омӯзиш барои эҷоди қарорҳои инноватсионӣ, махсусан дар соҳаҳои истифодаи самаранок ва коркарди об, истифодаи такрорӣ, арзёбии хатар ва коҳиш додани он, сиёсат ва идоракунӣ, қонунҳои қардани талаботи афзоянда ба об, кам кардани зарар аз офатҳои табиӣ ва беҳтар намудани ҳолати санитарӣ ва идоракунии обҳои партов, мусоидат ба татбиқи идоракунии маҷмӯии захираҳои об дар ҳама сатҳҳо, аз ҷумла тавассути ҳамкориҳои фаромарзӣ, дар ҳолати зарурӣ ва шарикӣ[8]. Татбиқи натиҷабахши ҳадафҳои гузошташуда ва амалкардҳои муштараки ҳамаи ҷонибҳо метавонад мушкилоти обро дар минтақаи мавриди назар ба маротиб коҳиш диҳад ва ҳамкориҳои созандаи байнидавлатию минтақавиро дар соҳаи об ба вучуд орад. Аммо ҳолати нишон медиҳад, ки фаъолияти амалии ҷонибҳои манфиатдор нисбат ба раванди мураккабшавии мушкилоти вобаста ба об дар минтақа ба маротиб қафо монда, рушди босуръати демографӣ, иқтисодӣ, саноатӣ, кишоварзӣ ва таъсири манфии тағйирёбии иқлим ба захираҳои об ҳолатро боз ҳам печида намуда истодааст.

Бо назардошти ҳолати мазкур ва мубрамияти масъалаҳои рушди устувори вобаста ба об ва аҳамияти он дар таъмини амнияти об Саммити чоруми оби Осиё ва Укёнуси Ором, ки 24 апрели соли 2022 дар шаҳри Кумамотои Ҷопон баргузор гардид ба мавзӯи «Об барои рушди устувор: Таҷрибаи пешқадам ва насли оянда» бахшида шуд[9]. Саммити мазкур идома ва пайгирии мантиқии ҲРУ ва дарёфти абзорҳои муассири

расидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар ин самт буда, талошҳои ҷонибҳоро барои расидан ба ҳадафҳои мувофиқашуда баро давраи то соли 2030 муттаҳид месозад.

Дар саммити мазкур Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тариқи маҷозӣ иштирок ва маъруза намуда, аз ҷумла таъкид сохтанд, ки Ҳадафи рушди устувор худ таъмини зиндагии шоиста барои насли оянда мебошад. Аммо, таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки бо он суръату талошҳое, ки мо имрӯз дорем, расидан ба ХРУ, бахусус дар қисмати об, хеле мушкил мебошад. Мутаассифона, таҳдидҳои хатарҳои муосир, аз ҷумла мушкилоти тағйирёбии иқлим, ин равандро ба таври ҷиддӣ ҳалалдор кардаанд. Ҷунин ҳолат таваҷҷуҳи махсусро талаб менамояд, зеро таъсири он ба захираҳои об, бахусус пиряхҳо, бисёр возеҳ ва нигаронкунанда мебошад[10].

Дар ниҳояти Саммити мазкур «Эълумияи Кумамото» қабул карда мешавад, ки дар он пешниҳодҳо оид ба густариши ҳамкориҳои минтақавӣ ва сафарбар кардани захираҳо ва воситаҳои мавҷудаи ҳамкориҳои бисёрҷониба барои ҳалли масъалаҳои об, ки дар кишварҳои иштирокчиҳои Саммит сурат мегиранд, баён мегардад. Мушаххас шудааст, ки Эълумияи қабулшуда аз ҷомеаи илмию техникаи кишварҳои минтақа даъват менамояд, ки мушкилоти обро ҳал кунанд ва саъю кӯшиши худро ҷиҳати таҳия ва татбиқи навоҳариҳои дар соҳаи идоракунии об бо назардошти шароити мушаххаси ҷуғрофӣ, миллий ва иқлим муттаҳид кунанд.

Дар маҷмӯъ метавон хулоса намуд, ки СООҶО ҳамчун ниҳоди минтақавии дорони хусусияти ҷаҳонӣ бо муттаҳид намудани талошҳои 49 кишвари дунё ва аксари созмонҳои ташкилотҳои минтақавию ҷаҳонӣ тавонистааст, дар пешбурди рӯзномаи ҷаҳонии об ва тақвият бахшидани талошҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ дар самти густариши ҳамҷонибаи муколама ва дипломатияи об ва расидан ба ХРУ дар соҳаи об нақши бориз дошта бошад.

Саммити мазкур бо назардошти нуфузи демографӣ ва иқтисодиёи саноатӣ, инчунин паҳнои ҷуғрофии кишварҳои шомили он аҳамияти махсуси ҷаҳонӣ дошта, ҳалли мушкилоти об дар сатҳи он баробар ба ҳалли мушкилоти об дар қисми мутлақи ҷаҳон махсуб меёбад. Аз ин рӯ, арзёбӣ ва масъалагузориҳо вобаста ба об дар доираи саммити мазкур танҳо аҳамияти минтақавӣ надошта, он қисми таркибии рӯзномаи ҷаҳонии об ва ХРУ мебошад. Дар муқоиса бо дигар ниҳодҳои минтақавии соҳаи оби манотиқи дигари сайёра ҷойгоҳи СООҶО ва натиҷаҳои дар заминаи чор саммити баргузоргардида бадастомада дар пешбурди рӯзномаи ҷаҳонии об ва расидан ба ҳадафҳои калидии дар ин самт гузошташуда назаррасу воқеъӣ мебошад. Дар ин замина ҷонибҳои аъзо ва иштирокчиҳои саммитро зарур аст, ки бо иноватӣ воқеияти ҳолати рушди демографӣ ва иқтисодиёи иҷтимоии давлатҳои шомили он фаъолияти гидрополитикии худро дар амалия тақвият бахшанд ва уҳдадорӣҳои вогузоршударо дар ин самт ба таври муассир татбиқ созанд.

Ниҳоди дигари пешбарандаи рӯзнома ва сиёсати ҷаҳонии об Шарикҳои ҷаҳонии об мебошад. Шарикҳои ҷаҳонии об (GWP) шабакаи ҷаҳонӣ мебошад, ки фаъолияти он барои мусоидат ба муносибати маҷмӯӣ ба идоракунии об равона гардида, дар доираи он машваратҳои амалӣ ҷиҳати идоракунии устувори об ба роҳ монда шудааст. Он ҳамчун шабакаи озодаи ҷаҳонӣ барои ҳамаи ташкилотҳо, аз ҷумла муассисаҳои давлатӣ, абзорҳои СММ, ҳамкориҳои дуҷониба ва бисёрҷониба, ассотсиатсияҳои касбӣ, ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ ва бахши хусусӣ фаъолият мебарад.

ШҶО соли 1996 бо дастгирии Бонки Ҷаҳонӣ, Барномаи Рушди Созмони Милалӣ Муттаҳид (БРСММ) ва Агентии ҳамкориҳои Шветсия оид ба рушд (SIDA) таъсис ёфтааст. Дар ибтидо, он ҳамчун зерсохтори SIDA фаъолият намуда, баъдан соли 2002, мувофиқи қонунгузориҳои байналмилалӣ ба ташкилоти байниҳукуматӣ табдил ёфта, ҳамчун Созмони ҷаҳонии шарикҳои об шинохта мешавад.

Дар айни замон, ШҚО аз 13 шаҳриҳои минтақавии об, 68 ширкатҳои аккредитатсияшудаи шаҳриҳои об ва 3000 шаҳриҳои институтсионалӣ дар зиёда аз 170 кишвар иборат аст, ки онҳо дар 13 минтақа, аз ҷумла Африқои Ҷанубӣ, Африқои Шарқӣ, Африқои Марказӣ, Африқои Ғарбӣ, Амриқои Ҷанубӣ ва Шарқӣ, Осиёи Марказӣ, Осиёи Марказӣ ва Шарқӣ, Осиёи Ҷанубӣ ва Чин ҷойгир мебошанд[11].

ШҚО бо паҳноии фароҳии сатҳи гидрографӣ ва географӣ дар пешбурди Рӯзномаи ҷаҳонии об ва сиёсати об дар арсаи байналмилалӣ нақши шоиста дорад. Он вазифаҳои муҳимтарини маълумотноксозӣ ва ҳамгироии ҷонибхоро ҷиҳати ба роҳ мондани ҳамкориҳо барои дарёфти роҳҳои илман асоснокшудаи ҳалли мушкилоти вобаста ба об пеш мебарад.

Вазифаҳои муҳимтарини ШҚО фароҳам овардани имконот ва мубодилаи дониш мебошанд, ки ин тавассути нашрияҳо, семинарҳо, курсҳои омӯзишӣ, маҷлисҳо, мубодилаи ғайрирасмӣ, инчунин тавассути шабакаҳои интернетии IWRM Toolbox. GWP IWRM Toolbox, ки платформаи ройгон ва маҳзани онлайн барои таҳқиқоти маҳаллӣ, миллий, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ доир ба ИХЗО ва мавзӯҳои дахлдор мебошад ба роҳ монда мешавад. Ин имкон медиҳад, ки мутахассисону коршиносон ва ҷонибҳои манфиатдор ҷанбаҳои мухталифи раванди ИХЗО таҳлилу баррасӣ намуда, самтҳои афзалиятноки фаъолиятро вобаста ба беҳтар гардонидани идоракунии захираҳои об муайян сохта, инчунин фаъолияти мутақобиларо бо доираҳои хурду бузурги ҷомеа доир ба ҳалли мушкилоти об ба роҳ монанд. ШҚО инчунин бо шаҳриҳои стратегӣ тавассути барномаҳои мавзӯӣ, ба монанди барномаи ҷаҳонӣ барои захираҳои об ва иқлим, барномаи муштараки ШҚО ва Созмони ҷаҳонии метеорологӣ барои идоракунии обхезӣ ва паҳншавии хушкшавӣ ва барномаи идоракунии кор мекунад. Шаҳриҳои асосии ШҚО CapNet UNDP, UN-Water и UNEP -DHI Center мебошанд[11].

Дар воқеъ рушди шаҳриҳои об ва ҳамкорӣ дар сатҳи байналмилалӣ ҷиҳати оқилона пеш бурдани Рӯзномаи ҷаҳонии об ва татбиқи босамару натиҷабахши сиёсати ҷаҳонии об зарур мебошад. Дар заминаи ШҚО ба таври рӯзафзун тавсеа бахшидани робитаҳои гуногунарасаи ниҳодҳои шомили он ҷиҳати тақвияти муколама ва дипломатияи об, расидан ба ХҶУ вобаста ба об, ҳамшаҳриҳои об ва ҳамёрӣ барои бартараф сохтани мушкилоти вобаста ба об дар манотиқи гуногуни сайёра зарур мебошад.

Таҳлил нишон дод, ки мавзӯи об дар як фосолаи кӯтоҳи таърихӣ аз мушкилоти инфиродию локалӣ ва маҳаллию миллий ба мушкилоти ҷаҳонӣ табдил ёфта, таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба он баамаротиб зиёд гардид. Ин ҳолат мураккаб будан ва мубрамияти масъалаи мазкурро нишон дода, давлатҳо ва субъектҳои дигари муносибатҳои байналмилалӣ иқтидор ва имконияти дар алоҳидагӣ бартараф сохтани онро надоранд. Ин воқеият водор сохт, ки ниҳодҳои муштараки байналмилалии соҳаи об бунёд гарданд ва мавзӯи об ба масъалаи авлавиятдоштаи рӯзномаи сиёсии ҷаҳонӣ ворид карда шавад. Рӯзномаи сиёсии ҷаҳонии об нишон медиҳад, ки мубрамияти ҳаётии онро ҷомеаи ҷаҳонӣ имрӯз беш аз ҳар вақти дигар дарк карда, заминаҳои воқеии сиёсӣ ва ҳукукиро дар сатҳҳои дохилидавлатӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ба вучуд овардаанд.

Дар сатҳи ҷаҳонӣ роҳандозӣ шудани иқдомҳо ва ташаббусҳои зиёд вобаста ба об ва пешбурди сиёсати ҷаҳонии об, ҳамзамон рӯзномаи ҷаҳонии об шароитҳои мусоидро барои ҳалли мушкилоти ҷаҳонии об фароҳам овардаанд. Аммо амлияи татбиқи онҳо бо назардошти рушди босуръати демографию саноатӣ, тағйирёбии иқлим ва тарзи ҳаёт, раванди урбанизатсия, обшавии бошиддати пирахҳо, махсусан пирахҳои маҳфуз дар хушкӣ, зиёд гардидани майдони кишт ва талабот ба оби кишоварзӣ қаноатмандкунанда нестанд. Маҳз бо ҳамин сабаб то ҳанӯз ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳалли зарурии мушкилоти об дар арсаи байналмилалӣ дастёб нагардидааст.

Ҳолати мазкур баланд бардоштани сатҳи масъулиятпазирии ҷониби давлатҳо ва иродаи сиёсии сатҳи олии сиёсиро дар сатҳи дохилидавлатӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ тақозо менамояд.

Адабиёт

1. Қатъномаи СММ аз 22.12.1992 № 47/193 «Дар бораи баргузори Рӯзи умумиҷаҳонии захираҳои об».
2. Всемирные водные форумы[электронный ресурс].Источник: <http://cawater-info.net/worldwaterfora/index.htm> (дата посещения 15.11.2022).
3. Бандҳои 2 ва 6 Эъломии Дакар [манбаи электронӣ].Сарчашма: <http://cawater-info.net/worldwaterfora/index.htm> (санаи воридшавӣ: 07.06.2022).
4. Қатъномаи муштараки вазирони хоҷагии оби кишварҳои Осиё ва Укёнуси Ором. Форуми чоруми умумиҷаҳонии об, Мехико, 21 март 2006.
5. Первый Азиатско – Тихоокеанский Водный Саммит[электронный ресурс].Источник: http://www.cawater-info.net/int_org/apwf/report_1apws.htm (дата посещения 22.12.2022).
6. Второй Азиатско – Тихоокеанский Водный Саммит[электронный ресурс].Источник: http://www.cawater-info.net/int_org/apwf/2nd-apwf.htm (дата посещения 22.12.2022).
7. Выступление Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, на 2-ом Азиатско – Тихоокеанском Водном Саммите[электронный ресурс].Источник: http://www.cawater-info.net/int_org/apwf/2nd-apwf.htm (дата посещения 22.12.2022).
8. Японская Декларация: «Путь вперед» [электронный ресурс].Источник: http://www.cawater-info.net/int_org/apwf/yangon-declaration.htm (дата посещения 22.12.2021).
9. Четвёртый Азиатско – Тихоокеанский Водный Саммит[электронный ресурс].Источник: http://www.cawater-info.net/int_org/apwf/4th-apwf.htm (дата посещения 22.12.2022).
10. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи Саммити чоруми оби кишварҳои минтақаи Осиё ва Укёнуси Ором[манбаи электронӣ].Сарчашма: <http://president.tj/node/28253> (санаи воридшавӣ: 20.05.2022).
11. Глобальное водное партнёрство.[электронный ресурс]// Источник: site:buildwiki.ru (дата обращения 25.01.2022).

ИСТОРИЧЕСКИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ВСЕМИРНЫХ ВОДНЫХ ИНСТИТУТОВ

КУВВАТЗОДА САЙДУЛЛО ЗУВАЙД,

кандидат политических наук, доцент
кафедры политологии и связь с общественностью
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Насира, 33.

Тел.: (+992)-907-80-00-71. E-mail: sqz_0085@mail.ru

В данной статье анализируются и обсуждаются историко-политические предпосылки возникновения региональных и глобальных институтов в сфере водной политики. Подчеркнуто, что в связи со сложностью водохозяйственных вопросов в межгосударственных, региональных и глобальных отношениях возникает необходимость создания институтов, регулирующих многосторонние отношения в этом направлении. В

настоящее время существуют множество институтов в этом направлении, которые в рамках своей деятельности смогли создать благоприятную правовую и политическую основу в сфере водной дипломатии. Эти институты обеспечивают регулярность деятельности всех заинтересованных сторон в направлении продвижения водной политики на разных уровнях, определяют цели и задачи и дорожную карту в этом направлении. Они смогли обеспечить концептуальные и эффективные основы для разработки и эффективной реализации водной политики для широкого круга субъектов, участвующих в процессе продвижения водной политики, и интегрировать действия различных сторон. Успешная политика в продвижении водной дипломатии зависит от деятельности этих институтов, а цели, преследуемые в рамках их деятельности, должны находить свою эффективную реализацию на местном, национальном, региональном и глобальном уровнях.

Ключевые слова: вода, институт, водная политика, водные проблемы, водная дипломатия, сотрудничество, интеграция, бассейн, мировая водная повестка, регион, мир, Всемирный водный совет, Всемирный водный форум, Азиатско-Тихоокеанский водный саммит.

HISTORICAL AND POLITICAL BASIS FOR THE ORIGINATION OF THE WORLD WATER INSTITUTIONS

QUVVATZODA SAYDULLO ZUVAID,

Candidate of political sciences, dotsent of the
department of political science and public relations

Academy of public administration under the president of Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nasir str.

Photo: (+992) 907-80-00-71. Email: sqz_0085@mail.ru

This article analyzes and discusses the historical and political prerequisites for the emergence of regional and global institutions in the field of water policy. It is emphasized that due to the complexity of water management issues in interstate, regional and global relations, there is a need to create institutions that regulate multilateral relations in this direction. Currently, there are many institutions in this direction, which, as part of their activities, have been able to create a favorable legal and political framework in the field of water diplomacy. These institutions ensure the regularity of activities of all stakeholders in the direction of promoting water policy at different levels, determine goals and objectives and a roadmap in this direction. They were able to provide a conceptual and effective framework for the development and effective implementation of water policy for a wide range of actors involved in the process of promoting water policy, and to integrate the actions of various parties. A successful policy in promoting water diplomacy depends on the activities of these institutions, and the goals pursued within the framework of their activities must find their effective implementation at the local, national, regional and global levels.

Key words: water, institution, water policy, water problems, water diplomacy, cooperation, integration, basin, world water agenda, region, world, World Water Council, World Water Forum, Asia-Pacific Water Summit.

УДК: 32.019.51

**НАЗАРФИРЕБИИ СИЁСӢ ҲАМЧУН ТАҲДИД
БА АМНИЯТИ МИЛЛӢ**

МУРОДОВА ГУЛЧЕҲРА РӢЗИБОЕВНА,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент,
мудири кафедраи ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалӣ
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш.Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16.
Тел.: (+992) 918-93-08-77

НУРИДДИНЗОДА САӢЧАМОЛИДДИН ҲАЙДАР,

унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносии
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, шаҳри Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16.
Тел.: (+992) 988-50-00-08. E-mail: mp.kulob@mail.ru

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои таҳрибии назарфиребии сиёсӣ нишон дода шуда, таҳдиду хатари он ба амнияти миллӣ таҳлил гардидааст. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки рушди технологияҳои иттилоотии замони муосир имкониятҳои манипулятсионии муборизаҳои иттилоотӣ идеологиро бештар намудаанд. Технологияҳои иттилоотӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба субъектҳои гуногуни фазои иттилоотӣ, бахусус ба ташилотҳои экстремистӣ террористӣ имкониятҳои манипулятсионӣ фароҳам овардаанд. Ташилотҳои мазкур тавассути василаҳои иттилоотии замони муосир ғояҳои худро дар шакли технологияҳои манипулятсионӣ паҳн намуда истодаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳдиду хатари истифодаи назарфиребиро дар фаъолияти ташилотҳои террористӣ экстремистӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Бо назардошти хавфу хатари ин падида ва бо мақсади фош намудани ҳадафҳои ғаразнокӣ ин зумра созмонҳои омӯзишии ин масъала хеле муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: назарфиребии сиёсӣ, технологияҳои иттилоотӣ, амнияти иттилоотӣ, идеологияи радикалистӣ, таҳдидҳои иттилоотӣ.

Пайдоиши назарфиребии сиёсӣ таърихи қадима дорад. Дар ҳар давраи замон онро ҳамчун яроқи идеологию психологӣ истифода намудаанд. Дар шароити муосир технологияҳои назарфиребӣ дар баробари давлатҳо, инчунин аз ҷониби ташилотҳои террористӣ экстремистӣ ва ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро ба таври васеъ истифода гардида истодаанд. Рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба ҳизбу ҳаракатҳои мазкур имконият додаанд, ки дар шабакаи интернет бо роҳи паҳн намудани ғояҳои ифротгароӣ ва тундгароӣ ба зехну тафаккури ҷомеа таъсиргузори намоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ин раванд ба як падидаи бесуботкунанда табдил ёфта истодааст. Тӯли солҳои охир аз ҷониби ташилотҳои террористӣ экстремистии «Ҳизби наҳзати исломӣ» (минбаъд ТЭТ ҲНИ), «Гурӯҳи 24», бо ном «Паймони миллии Тоҷикистон» (минбаъд ТЭТ ПМТ) ва дигар ташилотҳои террористӣ экстремистие, ки бо қарори Додгоҳи Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятшон дар қаламрави кишвар манъ гардидаанд, ҷиҳати расидан ба мақсадҳои худ дар фазои иттилоотии кишвар ҳуҷумҳои иттилоотӣ психологӣ анҷом медиҳанд. Мақсади онҳо тағйир додани зехну тафаккури шаҳрвандони мамлакат ба шумор меравад. Ҳамзамон ташилотҳои мазкур кӯшиш намуда истодаанд, ки бо роҳи иғвоангезӣ ва дурӯғпардозӣ шаҳрвандони мамлакатро дар муқобили сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумат қарор диҳанд. Чунин вазъ муҳимияти омӯзиши мавзӯи мазкурро асоснок намуда, ҳамчун таҳқиқоти саривақтӣ барои таҳкими суботи сиёсии кишвар нигаронида мешавад. Зеро истифодаи технологияи назарфиребӣ ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротгароӣ террористӣ имконият медиҳад, ки бархе аз сокинони мамлакатро ба сафҳои худ ҷалб намуда, дар муқобили

давлату ҳукумат сафарбар намоянд. Чунин ҳолат имкон медиҳад, ки технологияи назарфиребиро ҳамчун таҳдид ба суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон муаррифӣ намоем.

Истифодаи технологияҳои назарфиребии сиёсӣ аз ҷониби неруҳои иҷтимоӣ сиёсӣ таърихи қадима дорад. Онҳоро дар ҳама давраи замон барои расидан ба мақсадҳои сиёсии худ истифода намудаанд. Имрӯзҳо шабакаҳои иҷтимоӣ интернетӣ бо иқтидори зиёди манипулятивӣ худ дастраси ҳамагон гардидаанд, ки онҳоро, пеш аз ҳама, ташкилотҳои террористӣ экстремистӣ моҳирона истифода намуда истодаанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон моҳи январи соли 2021 дар Паёми солони худ иброз намуданд, ки «пайравони созмонҳои террористиву экстремистӣ барои ноором сохтани вазъият дар ҷомеа ва тафриқаандозиву барангехтани низоъҳои динӣ мазҳабӣ кӯшиш карда, барои гумроҳ сохтани сокинони мамлакат, бахусус, ҷавонон ва ба созмонҳои манъшуда ҷалб намудани онҳо аз шабакаҳои интернетӣ васеъ истифода мекунанд» [5]. Воқеан ҳам, аксари нафароне, ки ба сафи ташкилотҳои мазкур пайваستاанд, тавассути интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ мағзшӯй шудаанд. Ҳамзамон вобаста ба шароитҳои гуногуни иҷтимоӣ сиёсӣ ҳамасола роҳи усулҳои нави назарфиребии сиёсӣ ба вучуд оварда шуда, ба муборизаҳои сиёсии замона мувофиқ гардонидани мешаванд. Аз ин рӯ, назарфиребии сиёсӣ ҳамчун воситаи анҷом додани тарғиботи ноаён ва воситаи анҷом додани дезинформатсия хеле хатарзо гардидааст. Таъсири онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамаҷуза эҳсос намудан мумкин аст. Танҳо ташкилоти террористӣ «Давлати исломӣ» тавонистааст, ки аз ҳисоби ҷавонони тоҷик бештар аз 2 ҳазор нафарро шомили дастаҳои ҷинойтпешаи худ гардонад. Ҳизбу ҳаракатҳои дигар низ чунин амалҳоро анҷом дода истодаанд. ТЭТ ҲНИ, «Гуруҳи 24» ва ТЭТ ПМТ тавассути интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ бо истифода аз технологияҳои назарфиребӣ дар байни ҷавонони тоҷик, бахусус муҳоҷирони меҳнатӣ табиғоти ғояҳои ифротгароӣ тундгароиро ба таври густурда ба роҳ мондаанд. Ҳамаҷуза ғайрон ва саркардогони онҳо дар шабакаи интернет иттилооти иғвоангез, ифротгароӣ ва дорои ангеҷаҳои зӯроварию паҳн менамоянд.

Якум, истифодаи назарфиребии сиёсӣ хавфи мағзшӯй гардидани ҷавононро бештар месозад. Дар навбати худ мағзшӯй яке аз навъҳои назарфиребӣ мебошад. Ташкилотҳои террористӣ экстремистӣ технологияи мағзшӯиро барои ҷалби ҷавонону наврасон ба сафҳои худ, шомил кардани онҳо ба дастаҳои нимаҳарбии ҷинойтпешаи худ, барои анҷом додани амалҳои террористӣ сафарбар намудани онҳо истифода мекунанд. Аксарияти ҷавононе, ки ба сафи ташкилотҳои террористӣ пайваستاанд, бо роҳи мағзшӯй ба доми террористон афтадаанд.

Дуюм, ҳизбу ҳаракатҳои ифротгаро ва тундгаро дар ғайолияти табиғотию ташвиқоти худ технологияҳои назарфиребии сиёсиро барои баланд намудани руҳияи радикалистӣ ҷомеа ва дар муқобили давлату ҳукумат сафарбар намудани шахрвандон моҳирона истифода мекунанд. Дар чунин шароит, технологияҳои паҳн намудани хабарҳои бардурӯғ ва иттилооти носоҳеҳ, анҷом додани тарғиботи ноаён, ба ҷониби дигар ҷалб намудани диққати одамон, технологияи мазоқу истехзо, тарсонидан ва ғ. ҳамчун воситаи тағйир додани зеҳну шуури одамон истифода мекунанд. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин технологияҳои назарфиребиро пеш аз ҳама наҳзатиён, салафиён ва ваҳҳобиён хеле зиёд истифода менамоянд.

Сеюм, як зумра ҳизбу ҳаракатҳои террористӣ экстремистӣ, пуштибонони онҳо дар симои давлатҳо (ҳамаи ташкилотҳои террористӣ пуштибон дорад) дар кишварҳои гуногуни олам кӯшиш менамоянд, ки тазоҳуроти оммавӣ, инқилобҳои ранга ва низоъҳои мусаллаҳона ташкил кунанд. Воқеаҳои кишварҳои Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ

дар солҳои 2011-2012 маҳз зери таъсири назарфиребии сиёсӣ ва тавассути шабакаи интернет паҳн намудани маводҳои ифротгароӣю тундгарой ба чунин вазъият оварда расонида шудаанд. Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон низ чунин нерӯҳои таҳрибкор барои ташкил намудани бетартибҳои сиёсӣ кӯшиш карда истодаанд. Аз ҷумла, наҳзатиён ва ғайротиҳои онҳо аз кишварҳои аврупоӣ истифода, мардумро барои инқилоб даъват намуда истодаанд. Барои расидан ба ин мақсад онҳо тавассути шабакаи интернет технологияҳои гуногуни назарфиребиро истифода карда истодаанд.

Чорум, истифодаи назарфиребии сиёсӣ дар муқобили Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар шакли дезинформатсия, паҳн намудани хабарҳои носоҳеҳ ва иғвоангез боиси осебпазир гардидани имичи дохилию байналмилалӣ давлату ҳукумат ва ҳалалдор шудани татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар мегарданд. Чунин амалҳо бо мақсади ба бухрон дучор намудани сиёсати давлатӣ, паст намудани легитимияти ҳокимият, осеб расонидан ба имичи сарвари сиёсӣ, зери шубҳа қарор додани суботи ҷомеа, таъсири манфӣ расонидан ба низоми идоракунии давлатӣ анҷом дода мешаванд.

Бояд гуфт, ки масъалаи назарфиребӣ ҳамчун таҳдиди воқеӣ ба суботи сиёсии ҷомеа то ба имрӯз хеле кам омӯхта шудааст. Ба истисноӣ мақолаҳо ва маърузаҳои ҷудогона, асари илмию таҳқиқотиеро, ки дар илмҳои сиёсии ватанӣ анҷом ёфта бошад, пайдо намудан мушкул аст. Чунин ҳолат омӯзиши масъалаи мазкурро боз ҳам муҳим мегардонад. Ҳарчанд олимони хориҷӣ истифодаи технологияи назарфиребӣ ва таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятиро таҳлилу таҳқиқ намуда бошанд, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон наметавонанд барои ҳалли мушкилиҳои ҷойдошта ва махсусан барои пешгирии таъсири манфӣ ин падида мусоидат намоянд.

Таҳлилу баррасии ҷанбаҳои назариявӣю методологии назарфиребии сиёсӣ нишон дод, ки муносибати олимону муҳаққиқон ба ин масъала дар се шакл зоҳир мегардад:

1. Як гурӯҳ олимони назарфиребиро ҳамчун падидаи манфӣ ва харобиовар муаррифӣ намудаанд. Чунин баррасии масъала дар асарҳои Г.Франк, Э. Шостром, Т.В. Дейк, С.Г. Кара-Мурза ва ғайраҳо дида мешавад. Дар доираи ин муносибат назарфиребӣ ҳамчун падидаи манфӣ доништа шуда, ба ғайриҳои субъекти мушаххас идора гардидани зехну шуури одамон, тағйир додани рафтори онҳо махсус таъкид мегардад, ки дар чунин шакл зоҳир гардидани назарфиребӣ бо меъёрҳои ахлоқию иҷтимоӣ ҷомеа созгор набуда, боиси поймол гардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон мешавад.

2. Дар таҳқиқоти гурӯҳи дигари олимони назарфиребӣ падидаи мусбат муаррифӣ мегардад. Ҳатто баъзеи онҳо, аз ҷумла А. Зиволевич назарияи назарфиребии мусбатро ташаккул додааст. Мувофиқи консепсияҳои аз ҷониби онҳо пешниҳодгардида назарфиребии мусбат дар аксар маврид дар ғайриҳои ташкилоту муассисаҳои гуногун ба таври даркнашаванда ба роҳ монда мешавад. Дар ин раванд ҳарчанд объекти назарфиребӣ таъсиррасониро дарк накунад ҳам, чунин таъсиррасонӣ барои беҳтар намудани самаранокии ғайриҳои онҳо, баланд бардоштани мавқеи иҷтимоӣ ва музди меҳнати онҳо анҷом дода мешавад.

3. Гурӯҳи сеюми олимони мавқеи меҳвариро ишғол намуда, назарфиребиро ҳамчун технологияи иртиботи иҷтимоӣ доништа, хусусиятҳои манфӣ ва мусбати онро дар як вақт эътироф менамоянд. Дар ин самт таҳқиқоти Е. Дотсенко, Ю. Ермаков, В.Шейнов, Э. Бэк ва ҷанде дигарон нишон медиҳад, ки натиҷаи назарфиребӣ аз мақсади субъект вобаста мебошад (мусбат ё манфӣ). Олимони мазкур истифодаи технологияи назарфиребиро ҷойгузини маҷбурнаомӣ медонанд. Дар ин маврид, назарфиребӣ – водор намудани одамон барои анҷом додани амали мушаххас мебошад, ки барояшон оқибатҳои ногувор надорад.

Дар маҷмӯъ, агар масъалаи назарфиребиро бе назардошти меъёрҳои ахлоқӣ баҳогузорӣ намоем, хусусиятҳои онро ба таври зерин нишон додан мумкин аст: якум, назарфиребӣ амале мебошад, ки барои барқарор намудани иртиботи иҷтимоӣ анҷом дода мешавад ва хусусиятҳои манфӣ ва мусбат доштани он аз мақсадҳои субъекти он вобаста аст; дуум, назарфиребӣ ҳамчун воситаи дар амал татбиқ намудани мақсадҳо бе истифодаи зӯроварӣ мебошад.

Назарфиребии сиёсӣ ҳарчанд таърихи қадима дошта бошад ҳам, вобаста ба марҳилаҳои гуногуни рушди таърихӣ шаклҳои зоҳиршавии он тадриҷан тағйир ёфтааст. Дар замони муосир на танҳо роҳи усулҳои нави назарфиребии сиёсӣ ба амал омадаанд, балки хусусиятҳои даркнашавандагӣ ва таъсири иттилоотии онҳо хеле зиёд шудаанд. Ғайр аз ин, дар шароити имрӯза шумораи субъектҳои назарфиребӣ низ хеле бештар гардидаанд. Бо назардошти чунин вазъият гуфтан мумкин аст, ки назарфиребӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ хеле мураккаб ва гуногунтаркиб мебошад. Аз ин рӯ, дар навбати аввал мундариҷаи онро аз чунин унсурҳо иборат доништан ба мақсад мувофиқ аст: субъекти назарфиребӣ (манипулятор), объекти назарфиребӣ, шарту шароит ва имкониятҳои субъект, мақсадҳои субъект, роҳи усулҳо ва шаклҳои зоҳиршавии таъсиррасонии иттилоотию психологӣ. Дар байни унсурҳои номбаргардида объекти назарфиребӣ мавқеи марказиро ишғол менамояд. Зеро тамоми амалҳои таъсиррасонӣ ба хоҳири тағйир додани рафтори объект анҷом дода мешаванд. Дар адабиёти илмӣ объектҳои назарфиребӣ ва таъсиррасонии иттилоотию психологиро ба таври зерин муайян намудаанд: одамон ва афкори ҷамъиятӣ, иттиҳоди одамон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, аскарону афсарон, элитаи ҳукмрон, аҳолии мамлакат ва ҳатто ҳуди мамлакат дар маҷмӯъ [3, с.136].

Чӣ гунае ки мушоҳида мегардад, назарфиребӣ ҳамчун раванди амалӣ намудани мақсадҳо аз унсурҳои гуногун таркиб ёфтааст. Ба инобат гирифтани унсурҳои таркибии он имкон медиҳад, ки хусусиятҳои муҳими ин падида ошкор карда шуда, шаклҳои зоҳиршавии он низ муайян гарданд. Аммо олимону муҳаққиқон дар ин маврид андешаи ягона надоранд. Унсурҳои таркибии назарфиребиро дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ ба таври зерин нишон додаанд: субъектҳои назарфиребӣ, иттилооти интиқолебанда, хусусияти эмотсионалӣ доштани иттилоот, шабакаҳои интиқоли иттилоот ва объекти назарфиребӣ [4].

Ҳар як субъекти назарфиребӣ мақсади мушаххаси ҳудро дорад. Мақсадҳо низ гуногун мешаванд ва онҳоро аз рӯи манфиатҳо ва самти фаъолияти субъект муайян намудан мумкин аст. Масалан, дар зехну шуури ҷомеа ҷойгир намудани ғояҳои мушаххас, ба онҳо талқин намудани ақидаҳои барои субъект зарурӣ, ба даст овардани боварӣ ва ҷонибдорӣ омма, муаррифӣ намудани номзад ва ғ. Барои амалӣ намудани мақсади худ субъекти назарфиребӣ бояд манбаҳои заруриро дар ихтиёри худ дошта бошад. Аз ҷумла, манбаҳои молиявӣ, демографӣ (манбаҳои инсонӣ, мутахассисон), сиёсӣ маъмурӣ (политтехнологҳо, имиджмейкерҳо, идеологҳо, функционерҳо), иттилоотӣ ва ғ. Ба манбаҳои бештар дастрасӣ доштани субъект ба вай имкон медиҳад, ки аудиторияи калонтарро соҳиб шавад ва таъсири назарфиребиро ба муддати тӯлонӣ нигоҳ дорад. Ғайр аз ин, барои субъекти назарфиребӣ маълумоти муфассал дар бораи объект зарур мебошад. Махсусан, доништани ҳислатҳои психологӣ шахс, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, оммаи мардум (ҳолати эмотсионалӣ, ақидаҳо, боварҳо, мавқеи сиёсӣ иҷтимоӣ онҳо) зарур доништа мешавад. Инчунин ба инобат гирифтани вазъияти иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки объект дар он ҷойгир аст, шабакаҳое, ки объект иттилоот дастрас мекунад, барои субъект хеле муҳиманд [2, с.176]. Зеро ба воситаи чунин омилҳо ҷаҳони ботинӣ инсонро муайян намудан имконпазир мегардад ва ҳамзамон

барномарезии назарфиребӣ низ бо интизориҳои объект мувофиқ гардонида мешавад. Ғайр аз ин, барои субъекти назарфиребӣ ниқоб ва ё воситаҳои лафзие лозиманд, ки бо ёрии онҳо чеҳраи аслии худро пинҳон нигоҳ дошта, дар назари объект ҳамчун манипулятор вонамуд нагарданд.

Дар маҷмӯъ, дар шароити муосир субъектҳои назарфиребӣ аз технологияҳои иттилоотии нав истифода намуда истодаанд, ки чунин вазъият ин падидаҳо хеле мураккаб намудааст. Дар ин гуна шароит субъектҳои назарфиребӣ зиёд гардида, боиси афзоиш ёфтани иттилооти интиқолибанд мегарданд. Бинобар ин, айни замон, ташкилотҳои террористӣ, ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ, ҳадамотҳои истихборотӣ, агентҳои иттилоотӣ ва ҳатто шахсони алоҳидаву истеъмолагарони иттилоот ба сифати субъектҳои назарфиребӣ баромад намуда истодаанд.

Дар баробари пешрафти технологияи коммуникативӣ одамон бо мушкилиҳои навбатӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Аввал ин, ки одамон ҳамчун мавҷудоти иҷтимоӣ доимо зерӣ таъсири афкори ҷамъиятӣ қарор доранд. Ҳар як инсон барои ҳифзи хувияти гурӯҳии худ кӯшиш менамояд, ки меъёрҳо ва одатҳои дар ҷомеа эътирофгардидаро риоя намояд. Аммо дар шароити рушди технологияҳои иттилоотии навин ва зиёд гардидани таҳлилгарону қаршиносони қалбаки ҳавфи ба самти нодуруст бурдани афкори ҷамъиятӣ ва зерӣ таъсири иттилооти носоҳеҳ қарор додани онҳо ба вучуд меояд.

Аз ҷониби дигар хусусияти иерархӣ доштани гурӯҳҳои шабакавӣ мушкилиҳои навбатиро ба вучуд меоварад. Зеро дар ҳар як гурӯҳи шабакавӣ ҷаъолоне мавҷуданд, ки ба қорқард ва паҳн намудани иттилоот машғул мегарданд. Маҳз аз ҷониби ин нафарон назорати иттилоотии аъзоёни гурӯҳ сураат мегирад ва иттилоотро, ки номақбул аст, дастнорас мегардонанд. Масъалаи навбатие, ки дар оянда мушкилиҳои зиёдро ба вучуд меоварад, паҳншавии «фейк-нӯс», ё худ хабарҳои бофтаю сохта ва иттилооти қалбаки ташкил медиҳад. Хабарҳои сохтаю бофта ва носоҳеҳ, иттилооте мебошанд, ки бо воқеият ҳеҷ иртиботе надоранд ва мақсади онҳо гумроҳ кардани одамон, тағйир додани тасаввуроти онҳо дар бораи воқеаву ҳодисаҳо аст. Субъектҳое, ки чунин мақсад доранд, технологияи паҳн намудани хабарҳои носоҳеҳро ҷаъолоне истифода мебаранд. Тӯли солҳои охир дар шабакаҳои иҷтимоии Facebook, Twitter, YouTube ва монанди инҳо саҳифаҳои пайдо мешаванд, ки муаллифони онҳо номаълуманд. Инчунин дар саҳифаҳои мазкур шарҳнависие дида мешавад, ки аз исмҳои шубҳаовар ва бо исми мустаор сураат мегиранд. Бо исми мустаор ё ба таври анонимӣ паҳн намудани қисме аз иттилоот боиси афзоиши иттилооти носоҳеҳ мегарданд. Гузашта аз ин, бо исми мустаор (ғайриаслӣ, пинҳонӣ, анонимӣ) паҳн намудани иттилоот яке аз унсурҳои муҳимтарини назарфиребӣ мебошад. Бо ин мақсад дар як қатор кишварҳои олам барномаҳои компютериеро сохта, истифода мебаранд, ки вазифаи онҳо сохтани саҳифаҳои қалбаки ва паҳн намудани иттилооти носоҳеҳ мебошад. Яъне, аллакай барномаҳои компютерӣ ба паҳн намудани иттилоот ҷалб карда шудаанд. Чунин барномаҳоро «ботҳои компютерӣ» меноманд. «Ботҳо» барномаҳои компютерие мебошанд, ки ба ҷойи одамон вазифаҳои мушаххасро иҷро менамоянд. Вазифаҳое, ки онҳо иҷро мекунанд, беохиранд, аммо дар баробари ҳамаи ин, хабарҳои носоҳеҳро низ паҳн месозанд [7].

Бояд қайд намуд, ки дар шароити имрӯза як ҳиссаи хеле калони истифодабарандагони интернетро наврасону ноболиғон ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, шабакаи интернет метавонад дар чунин шароит воситаи муҳимтарини мағзшӯии наврасон бошад. Бо мақсади мағзшӯӣ намудани ноболиғон ва наврасон маводҳои таблиғотие, ки ба воситаи интернет паҳн карда мешавад, дар шакли филмҳои тасвирӣ, сабтҳои видеои ҳаёти наврасон, бозиҳои компютерӣ ва ғ. таҳия ва пешкаш мегарданд. Дар маводҳои мазкур нақлу ривоят, ҳодисаю воқеаҳои ҷойгир карда мешаванд, ки барои

таблиғи амалҳои террористӣ ва нишон додани рисолати террористони худкуш нигаронида шудаанд. Ба ҳамин монанд аз ҷониби ташкилотҳои террористӣ дар шабакаи интернет бозихое сохта пешниҳод карда мешаванд, ки барои мағзшӯии наврасон нигаронида шудаанд. Чунин бозихоро ҳамчун воситаи таблиғи истифодаи зӯроварӣ бар зидди давлату ҳукумат ва арбобони давлатӣ истифода мебаранд ва дар раванди мағзшӯӣ бозингарон барои анҷом додани амалҳои террористии дар бозӣ ҷойгиршуда, мукофотҳои гуногуни рамзӣ мегиранд ва тадриҷан шавқу рағбати бозӣ ба майлу хоҳиши анҷом додани амалҳои зӯроварона табдил меёбад.

Даъвати оммавӣ ба экстремизму терроризм яке аз самтҳои дигари фаъолияти террористиро ташкил менамоянд. Бо ин мақсад низ ташкилотҳои террористӣ технологияҳои гуногуни назарфиребии сиёсиро истифода менамоянд. Аз ин рӯ, даъват ба терроризм унсури муҳимтарини тарғиботу ташвиқоти ғояҳои ифротгарой ва тундгарой мебошад [6, с.132]. Худ ба худ тарғиботу ташвиқот амали мамнӯъ доништа намешавад. Аммо даъвати ташкилотҳои террористӣ барои анҷом додани зӯровариҳои сиёсӣ ва амалҳои террористӣ дар ҳамаи давлатҳои олам амалу рафтори ғайриқонунӣ доништа мешавад ва ҷиноят маҳсуб меёбад. Дар байни таҳлилгарон ва коршиносони байналмилалӣ дар мавриди даъват ба терроризм ва сафедкунии экстремизму терроризм андешаҳои мухталиф баён мегарданд. Онҳо иброз медоранд, ки тарғиботи муқаррариро аз маводҳои дорои даъвати террористӣ фарқ бояд кард. Ба андешаи онҳо, барои он, ки як нафарро барои даъват ба терроризм ва сафедкунии экстремизм гунаҳкор намоед, аввал бояд алоқамандии тарғиботи ӯ бо сӯиқасди анҷом додани зӯровариҳо муайян намудан зарур аст. Бояд гуфт, ки дар ин маврид дар давлатҳои гуногун меъёрҳои қонунгузорӣ ба таври мухталиф таҳия гардидааст. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, паҳн гардидани ҳама гуна иттилооти дорои хусусияти экстремистӣ ва террористӣ бояд ҷиноят ҳисобида шавад, зеро он метавонад ба амнияти миллий ва суботи сиёсӣ ба таври ҷиддӣ таҳдид намояд.

Яке аз самтҳои дигари истифодаи назарфиребии сиёсӣ дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ бо мақсади бештар намудани руҳияи радикалистии ҷомеа мебошад. Ин равандро коршиносони соҳа радикализатсияи ҷомеа муаррифӣ кардаанд [1]. Мағзшӯӣ, радикализатсия ва даъват ба терроризм падидаҳои бо ҳам алоқаманде мебошанд, ки дар як занҷира пай дар пай ташаккул дода мешаванд. Радикализатсия пеш аз ҳама раванди тарғибу ташвиқи ғояҳои ифротгарой ва паҳн намудани идеологияи экстремистӣ мебошад, ки ба воситаи он одамони мағзшӯигардида дар мувофиқа бо идеологияи экстремистию террористӣ майли анҷом додани амали террористиро пайдо менамояд. Ба ибораи дигар, бештар гардидани ҷонибдорон ва ҳаводорон руҳияи онҳоро баланд мегардонад. Аз ин рӯ, радикализатсия унсури таркибии фаъолияти тарғиботи террористон ба шумор рафта, бо усулҳои гуногуни назарфиребии сиёсӣ микёси он тавсеа дода мешавад.

Ҳамин тариқ, ташкилотҳои террористию экстремистӣ дар шароити имрӯза яке аз субъектҳои ҳеле хатарноки назарфиребии сиёсӣ ба шумор мераванд. Фаъолияти онҳо бо рушди тадриҷии технологияҳои иттилоотӣ ва тавсеаи шабакаи интернет бештар дар фазои маҷозӣ ворид гардида, микёси паҳншавии ғояҳои тундгарой ва ифротгароиро бештар намудаанд. Дар байни онҳо фаъолияти таҳрибии ташкилотҳои террористии «Давлати исломӣ», «Ал-Қоида» ва зершохаҳои онҳо ҳеле хатарнок мебошанд. Онҳо бо мақсади ҷалби ҳар ҷи бештари одамон ба сафҳои худ садҳо агентҳо ва пойгоҳҳои иттилоотӣ ташкил намуда, ҳамарӯза тариқи шабакаи интернет иттилооти дорои хусусияти террористию экстремистиро паҳн менамоянд. Таҳлилу мушоҳидаҳо низ муайян намудаанд, ки аксари одамон, ки ба сафи онҳо мепайванданд, тариқи интернет

мағзшӯй мешаванд. Аз ин рӯ, дар шароити имрӯза ҳар як давлат дар муқобили ҷангҳои иттилоотӣ психологии ташкilotҳои террористӣ қарор дорад ва барои пешгирӣ намудани оқибатҳои ногувори онҳо бояд чораандешӣ намояд. Махсусан, давлатҳое, ки аҳолиашон мусулмонон мебошанд, дар ҷунин равандҳои оштинопазир зарару зиёни бештар мебинанд. Зеро ҳуҷумҳои иттилоотӣ психологии террористон аслан ба афкори ҷамъиятии давлатҳои мусулмонӣ равона карда шудаанд.

Адабиёт

1. Афзал, А. Радикализация и дерадикализация: изучение опыта иностранных боевиков-террористов [Текст] / А. Афзал, И. Асланова. – Бишкек: КПД, 2021. – 78 с.
2. Бунеева, А.М. Ресурсы манипуляции в политической технологии: неявное знание и массовое сознание [Текст] / А.М. Бунеева, Л.В. Мурейко, О.Д. Шипунова // Вестник РГГУ. Серия: Политология. История. Международные отношения. Зарубежное регионоведение. Востоковедение. – 2010. – № 1 (44). – С.171-179.
3. Доценко, Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита [Текст] / Е.Л. Доценко. – М.: Издательство МГУ, 1997. – С.136.
4. Колесникова, Г.И. Манипуляции: техники успешного общения [Текст] / Г.И. Колесникова. – Ростов н/Д: Феникс, 2011. – 280 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26.01.2021 [Захираи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/25005> (санаи муроҷиат: 25.02.2022)
6. Радилов, А.С. Технологии манипулирования сознанием и вовлечение в террорсреду [Текст] / А.С. Радилов, М.Ф. Цимбал // Общественные науки и современность. – 2012. – №4. – С.132.
7. Шесть видов компьютерных ботов, которые изменили мир [Электронный ресурс]. – URL: https://pcnews.ru/news/6_vidov_komputernyh_botov_kotorye_izmenili_mir-697510.html#gsc.tab=0 (дата обращения: 12.02.2022 г.)

ПОЛИТИЧЕСКАЯ МАНИПУЛЯЦИЯ КАК УГРОЗА НА НАЦИОНАЛЬНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ

МУРОДОВА ГУЛЧЕХРА РУЗИБОВЕВНА,

кандидат политических наук, доцент,

заведующая кафедрой права и международных отношений

Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г.Куляб, ул. С.Сафарова, 16.

Тел.: (+992) 918-93-08-77.

НУРИДДИНЗОДА САЙДЖАМОЛИДДИН ХАЙДАР,

соискатель кафедры политологии

Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г.Куляб, ул. С.Сафарова, 16.

Тел.: (+992) 988-50-00-08. E-mail: mp.kulob@mail.ru.

В данной статье показаны деструктивные влияния политической манипуляции и проанализированы ее угрозы и опасности для национальной безопасности. Наблюдения показывают, что развитие современных информационных технологий увеличило возможности манипулирования информационной и идеологической борьбы. Информационные технологии и социальные сети предоставили манипулятивные возможности различным субъектам информационного пространства, особенно экстремистским и террористическим организациям. Эти организации распространяют свои идеи в виде манипулятивных

технологий с помощью современных информационных средств. В Республике Таджикистан можно наблюдать угрозу и опасность использования обмана в деятельности террористических и экстремистских организаций. Учитывая опасность этого явления и для того, чтобы разоблачить необъективные цели этих организаций, важно изучить этот вопрос.

Ключевые слова: политическая манипуляция, информационные технологии, информационная безопасность, радикальная идеология, информационные угрозы.

POLITICAL MANIPULATION AS A THREAT TO NATIONAL SECURITY

MURODOVA GULCHEKHRA RUZIBOEVNA,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Law and International Relations of
Kulyab State University named after Abuabdullohi Rudaki.
735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulyab, 16, S.Safarova str.
Phone: (+992)-918-93-08-77

NURIDDINZODA SAJAMOLIDDIN HAYDAR,

Competitor of the Department of Political Science of the
Kulyab State University named after Abuabdullohi Rudaki.
735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulyab, 16, S.Safarova str.
Phone: (+992) 988-50-00-08. E-mail: mp.kulob@mail.ru.

This article shows the destructive effects of political manipulation and analyzes its threats and dangers to national security. Observations show that the development of modern information technologies has increased the possibilities of manipulating the information and ideological struggle. Information technologies and social networks have provided manipulative opportunities for various subjects of the information space, especially extremist and terrorist organizations. These organizations spread their ideas in the form of manipulative technologies with the help of modern information media. In the Republic of Tajikistan, one can observe the threat and danger of using deceit in the activities of terrorist and extremist organizations. Given the danger of this phenomenon and in order to expose the biased goals of these organizations, it is important to study this issue.

Key words: political manipulation, information technology, information security, radical ideology, information threats.

УДК: 323

СТАНОВЛЕНИЯ ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ ЗА ГОДЫ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

САИДНУРИДДИНЗОДА АХЛИДДИН САИДНУРИДДИН,

кандидат политологических наук, доцент кафедры

методика преподавания истории и права

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава.

735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айни, 67.

Тел.: (+992) 918-48-40-48. E-mail: ahliddin2009@mail.ru.

В данной статье автор пытается исследовать становление и развитие этнографической школы в советские годы на территории современного Таджикистана.

Автор отмечает, что этнографическая наука, в силу ряда обстоятельств, в первую очередь отсутствия необходимых научных кадров, начала развиваться в молодой республике позже многих других наук. До революции все этнографические исследования на территории нынешнего Таджикистана проводились приезжими учеными, чаще всего даже не этнографами, а военными, чиновниками и путешественниками или учеными других специальностей - географами, ботаниками, зоологами.

Далее автор пишет, что особенно большое значение для таджиков и Таджикистана имела исследовательская работа по подготовке национального размежевания. Ввиду отсутствия по Бухарскому ханству каких бы то ни было статистических сведений, в 1924 г. впервые было осуществлено экспедиционным способом сплошное обследование территории этого ханства, где до революции никаких переписей никогда не проводилось. Общее руководство этой работой осуществлялось Комиссией по районированию Средней Азии.

Надо отметить, что никакой исследовательской работой в Таджикистане после национального размежевания не проводилось, так как, никакого специального научно-исследовательского учреждения не только этнографического, но и других направлений науки на территории нынешнего Таджикистана не было. Главной причиной такого положения, как упомянуто, было полное отсутствие собственных кадров ученых, в том числе и этнографов.

Автор приходит к такому мнению, что прибытие в Таджикистан большой группы молодежи, получившей специальную востоковедческую подготовку, послужило стимулом к развитию гуманитарных наук, в первую очередь становление этнографических школ.

Ключевые слова: этнография, ученые этнографы, этнографических школ, Таджикистан, этнографическая карта, этнографические экспедиции, этнографические материалы, этнографические публикации, этнографическая коллекция, этнографическая монография.

Как известно, в прошлом значительная часть Таджикской республики входила в состав наиболее отсталой в экономическом и культурном отношении части Бухарского ханства, известной под названием Восточной Бухары. Поэтому после установления Советской власти путь развития культуры и, особенно, науки был здесь гораздо более трудным и медленным, чем в тех частях нынешнего Таджикистана и Узбекистана, которые были присоединены к России до революции. Что же касается этнографической науки, то она в силу ряда обстоятельств, в первую очередь отсутствия необходимых научных кадров, начала развиваться в молодой республике позже многих других наук.

До революции все этнографические исследования на территории нынешнего Таджикистана проводились приезжими учеными, чаще всего даже не этнографами, а военными, чиновниками и путешественниками или учеными других специальностей - географами, ботаниками, зоологами. Только в начале XX в. появились первые монографии, посвященные этнографии таджиков, написанные востоковедами и людьми, посвятившими себя изучению этнографии таджиков (А.А. Бобринской, А.А. Семенов,

П.Е. Кузнецов, Н.Г. Маллицкий, М.С. Андреев и др.) [29,14,24,10,]. Прежде чем приступить к характеристике развития этнографической науки в Таджикистане, необходимо в самом кратком виде напомнить, что представляла собой в этнографическом отношении территория нашей республики до революции. Население дореволюционного Туркестана (Туркестанского генерал-губернаторства) было изучено далеко не достаточно, а Бухарского ханства, юго-восточная часть которого вошла на юге в состав современного Таджикистана, и совсем почти не изучена.

Одной из первых задач, намеченных Туркестанской Автономной Советской Социалистической Республикой (1918-1924гг.) в области национального строительства, национальной политики в первые годы после революции, было составление этнографической карты. Она должна была показать этнический состав очень пестрого населения бывшего Русского, или Западного Туркестана, а также Бухарского (и Хивинского) ханства и его расселение на обследуемой территории. Составление этой карты должно было послужить подготовительным этапом к осуществлению важнейшей задачи - национального размежевания в тогдашней Туркестанской республике. О неотложности проведения этой работы в Туркестане писал в 1920 г. В.И. Ленин. Большое его внимание к этому вопросу, понимание трудности и специфики работы среди народов бывшего Туркестана нашло отражение в резолюции, принятой в 1921 г. на X съезде Компартии под непосредственным руководством В.И. Ленина. В ней определялись задачи работы партии среди "невеликорусских народов" и особо подчеркивалось, что следует помочь им "развить и укрепить у себя советскую государственность в формах, соответствующих национально-бытовым условиям этих народов, развить и укрепить у себя действующие на родном языке суд, администрацию, органы хозяйства, органы власти, составленные из людей местных, знающих быт и психологию местного населения [16,с.117, 15,с.3, 11,с.13-29].

Большую роль в осуществлении изучения населения Туркестана сыграла комиссия по изучению племенного состава России (с 1922 г. - СССР) - КИПС, созданная Российской Академией наук в 1917 году [19,с.284-286]. Туркестанский отдел этой комиссии возглавлял В.В. Бартольд. Под его руководством этот отдел в первой половине двадцатых годов собирал и обрабатывал национально - статистические материалы по отдельным народностям Средней Азии, составлял библиографию, организовывал этнографические экспедиции для изучения племенного состава Туркестана. Этой комиссией (отделом) в 1921 г. была организована экспедиция под руководством М.С. Андреева в Самаркандскую область для "создания этнографической карты Туркестана" [1,с.10-15]. В ней принимали участие студентки- иранистки Восточного Института Е.М. Пещерева и А.Л. Троицкая и тюрколог Э.А. Шмидт (сын известного арабиста, ректора Восточного Института А.Э. Шмидта). Е.М. Пещерева с июня 1921 г. (по 1924 г.) совмещала обучение в Туркестанском Восточном институте в Ташкенте с работой научным сотрудником Комиссии по изучению коренного населения Туркестана при Совете Народных Комиссаров Туркестанской АССР [17,с.326-340, 27,с.23].

В первой половине двадцатых годов по инициативе КИПС были написаны и изданы работы И.И. Зарубина по составу населения Самаркандской области и Туркестанского края в целом [12,с.10-18].

Особенно большое значение для таджиков и Таджикистана имела исследовательская работа по подготовке национального размежевания. Ввиду отсутствия по Бухарскому (как и по Хивинскому) ханству каких бы то ни было статистических сведений, в 1924 г. впервые было осуществлено экспедиционным способом сплошное обследование территории этих ханств, где до революции никаких

переписей никогда не проводилось. Общее руководство этой работой осуществлялось Комиссией по районированию Средней Азии, возглавлявшийся И.П. Магидовичем, районным руководителем по Восточной Бухаре был Н.Е. Васильев. Материалы, собранные Комиссией, были опубликованы в 1926 г. [20,с.35-45, 11,с.13], но до сих пор не утратили своего значения.

Охарактеризовать исследовательскую работу в Таджикистане после национального размежевания трудно. Никакого специального научно-исследовательского учреждения не только этнографического, но и других направлений науки на территории нынешнего Таджикистана не было. Главной причиной такого положения, как упомянуто, было полное отсутствие собственных кадров ученых, в том числе и этнографов.

Поэтому одним из первых шагов, предпринятых Ревкомом Таджикской Автономной ССР, явилось обращение к ученым братской республики Узбекистана, главным образом к профессорам и преподавателям Среднеазиатского Госуниверситета (САГУ), занимавшимся и раньше всесторонним изучением Таджикистана, объединиться в научное общество, чтобы помочь молодой Таджикской республике. Ученые Узбекистана живо откликнулись на это обращение, и 9 января 1925 г. в Ташкенте состоялось учредительное собрание создаваемого "Общества для изучения Таджикистана и иранских народностей за его пределами". В состав его правления вошли исследователи - энтузиасты: А.А. Знаменский, Уполномоченный Народного комиссариата иностранных дел в Средней Азии, увлеченный востоковедением; географ Н.Л. Корженевский, геолог И.И. Бездека, этнограф М.С. Андреев, историк А.А. Семенов. Руководителя Ревкома Таджикской АССР Нусратулло Максума Лутфуллаева, непосредственного участника организации Общества, избрали его почетным председателем [2,с.46]. Несколько позднее почетным членом Общества стал академик В.В. Бартольд. Научная деятельность Общества сосредоточивалась в двух отделах: физико-географическом и экономическом, историко-филологическом и этнографическом. Руководили отделами И.И. Бездека и М.С. Андреев, О роли Нусратуллы Максума в создании Общества и в организации исследовательских работ говорит М.С. Андреев в предисловии к своему "Краткому отчету о работах этнографической экспедиции в Таджикистане в 1925 г. "... позволю себе принести глубокую благодарность Таджикской республике, нашедшей возможность отпустить необходимые средства на проведение экспедиции и издание ее работ, в особенности председателю ЦИК республики Нусратуллу Максуму, почетному председателю Общества для изучения Таджикистана..." [2].

Это Общество немало способствовало организации многостороннего исследования Таджикистана [32,с.10]. Оно, совместно с Средазкомстарисом (Среднеазиатским комитетом охраны памятников старины и искусства), организовало и некоторые другие этнографические экспедиции в Таджикистан. Так, в 1927 г. была снаряжена экспедиция в Ягноб [3,с.162-171], в которой участвовали кроме М.С. Андреева этнограф Е.М. Пещерова и студентка Восточного факультета САГУ Н.В. Русинова. После экспедиции она помогала М.С. Андрееву в первичной обработке сделанных им записей по ягнобскому языку, при активной консультации приехавшего с М.С. Андреевым в Ташкент ягнобца из села Маргтумайн Мулло Ниёза [4,с.5]. М.С. Андреев пользовался его же консультацией при своей работе над этнографическими записями по Ягнобу, которые были обработаны и подготовлены к печати в 70 -х годах. Вся дальнейшая стационарная работа в Ташкенте над записями по ягнобскому языку и быту была организована и финансирована Обществом [1,26,24,]. Однако позднее было

решено что, находясь в Ташкенте, Общество не в состоянии вести исследования прикладного характера в республике. В 1930 г. оно было введено отдельной секцией в состав созданного в Душанбе Таджикского государственного научно-исследовательского института, и на этом его плодотворная деятельность прекратилась [32,с.10].

В 1929 г. была организована еще одна большая этнографическая экспедиция в Таджикистан под руководством М.С. Андреева - в верховья р. Пяндж (долина р. Хуф, Рушан). Но она была снаряжена и финансирована не Обществом по изучению Таджикистана, а Академией наук СССР, членом-корреспондентом которой М.С. Андреев был избран в том же 1929 г.

В двадцатых годах экспедиционные этнографические работы в Таджикистане осложнялись тем, что еще длилась гражданская война, сопровождавшаяся в Средней Азии басмачеством, поддерживавшимся и направлявшимся иностранными интервентами. Экспедиции нередко приходилось осуществлять под военной охраной [2,с.15].

Проблема отсутствия собственных научных кадров - не только этнографических, но и других гуманитарных наук, в первую очередь лингвистических, продолжала оставаться нерешенной еще в конце двадцатых годов. Чтобы сдвинуть это дело с мертвой точки, тогдашний комиссар народного просвещения Нисар Мухаммедов - энергичный и инициативный человек - в 1929 г. пригласил приехать на работу в Таджикистан по окончании ташкентского восточного факультета САГУ [17,с.326-340] всю группу иранистов, перешедших на последний курс. Согласившимся даже выдавалась стипендия. Среди приехавших по этому приглашению были Р.Л. Неменова, А.Б. Кицис, К.А. Благовещенская (Улугзода), А.М. Беленицкий, С.Дж. Арзуманов и ряд других. В 1930 г. по окончании восточного факультета САГУ приехал в Таджикистан на работу Н.Н. Ершов.

Прибытие в Таджикистан большой группы молодежи, получившей специальную востоковедческую подготовку, послужило стимулом к развитию гуманитарных наук, в первую очередь работы над составлением словарей. В 1930 г. был учрежден Комитет таджиковедения, который начал работу по составлению таджикско-русского словаря. Руководил работой приглашенный в Таджикистан А.А. Семенов и ряд приехавших востфаковцев - Р.Л. Неменова, А.Б. Кицис, К.А. Благовещенская и др. Многие были привлечены к научной и педагогической работе, но не все приехавшие и не сразу включились в работу по этнографии. Большая часть их слушала лекции по этнографии на восточном факультете САГУ и была подготовлена к работе в этой области. Р.Л. Неменов сначала участвовала в составлении таджикско-русского словаря в Комитете таджиковедения, а потом в течение ряда десятилетий преподавала русский язык в вузах Душанбе - в Педагогическом институте, Сельхозинституте и на филологическом факультете Таджикского государственного университета. За долгие годы ее педагогической деятельности многие нынешние видные деятели культуры республики при ее помощи приобщались к русскому языку [5]. Живое интересующаяся этнографией и работающая как в области диалектологии и составления словарей, так и в области этнографии (временами в штате сектора этнографии как основной сотрудник, временами - по совместительству), Р.Л. Неменова привила интерес к этой науке и своим ученикам-филологам. Так, стали этнографами и ее ученица Азиза Мардонова и ученик Икром Мухиддинов [6].

Н.Н. Ершов - природный лингвист и этнограф - первые годы по приезду в республику занимался главным образом переводами с таджикского на русский и с русского на таджикский язык. Благодаря своим блестящим лингвистическим

способностям, он овладел таджикским языком настолько, что не только переводил с русского на таджикский труды классиков марксизма-ленинизма, но и редактировал такие переводы, выполненные другими переводчиками. Он много работал также по составлению и редактированию словарей, совместно с А.Дехоти был редактором прекрасного Русско-таджикского словаря (М.- Сталинабад, 1949). Этнографией он занимался со студенческих лет, выезжая с профессором Л.В. Ошаниным в антропологические экспедиции, а полностью переключился на этнографические исследования и комплектование этнографических коллекций сектора этнографии с 1951 г. - после учреждения АН Таджикской ССР и создания в Институте истории сектора этнографии [7].

В том же 1930г. приехал в Таджикистан на длительную стационарную этнографическую практику (по инициативе своего университетского учителя известного этнографа В.Г. Богораз – Тана) студент третьего курса географического факультета Ленинградского госуниверситета Николай Андреевич Кисляков. Он начал работать в советском аппарате в Душанбе, но довольно быстро переехал в Гарм, оттуда в окраинные высокогорные кишлаки Тавильдаринского района Гармской области (сначала в Язганд, потом в еще более труднодоступный Сангвор, где тогда русских почти совсем не было). Он проработал там (с небольшим перерывом) в течение трех лет, главным образом в системе народного образования, большей частью учителем, осваивая разговорную таджикскую речь и изучая жизнь населения, в которой он сам активно участвовал. За это время он сумел собрать громадный этнографический материал, на основании которого защитил свою кандидатскую, а затем и докторскую диссертации.

В последующие годы он неоднократно приезжал, а временами и жил в Душанбе, в военные годы, будучи здесь в эвакуации, заведовал некоторое время республиканским краеведческим музеем, нередко работал по совместительству в штате сектора этнографии и до конца жизни сохранял постоянный научный и личный контакт с этнографами и друзьями молодых лет в Таджикистане [8,23, 14,с.53-57].

В 1932 г. была создана Таджикистанская (позднее переименованная в Таджикскую) База АН СССР с историко-лингвистическим сектором в ней, который с этого времени организовывал этнографические работы в Таджикистане. Так, в 1934 г. этот сектор командировал в долину Ванджа (ГБАО) Н.А. Кислякова для изучения бытовавших там еще в виде пережитка больших патриархальных семейных общин [25,с.755-786], а в 1940 г. - в Сталинабад и Каратаг этнографа Е.М. Пещереву для сбора материалов главным образом по ремеслам [33,л.26,28,39]. Организация поездок Базой отражала горячую заинтересованность первого научного учреждения республики в осуществлении исследовательских этнографических работ - за отсутствием своих кадров - приглашаемыми, и понимание важности и необходимости этого.

Первые этнографические публикации в Таджикистане появились в Трудах Таджикистанской Базы АН СССР. (Т. IX в 1940 г.). Это была статья Н.А. Кислякова "Ишан-феодал Восточной Бухары" и две заметки: Н.А. Кислякова "К истории Каратегина" и С.И. Климчицкого "Ягнобцы и их язык".

В 1939-1940 гг. историко-лингвистический сектор Базы совместно с Институтом этнографии АН СССР организовал составление монографии "Таджики". Для этой монографии приглашенными авторами был написан ряд глав-статей: "Одежда таджиков" и "Пища", "Напитки и наркотики таджиков" - Е.М. Пещерева (Ленинград), "Семейные отношения" - Н.А. Кисляков (Ленинград), "Ислам" - О.А. Сухарева (Самарканд). Война прервала эту работу, и монография осталась незаконченной, хотя

подготовленные для нее материалы были использованы авторами в опубликованных позднее работах.

В эти же предвоенные годы Таджикской базой АН СССР была организована еще одна большая и важная работа. Был дан заказ "бригаде ученых-библиографов Публичной библиотеки" в Ташкенте составить под руководством крупнейшего среднеазиатского библиографа Е.К. Бетгера "Указатель историко-этнографической литературы о Таджикистане". В предисловии Е.К. Бетгера сказано, что основная работа над "Указателем", с охватом всех публикаций до 1940 г. включительно, была завершена в декабре 1940 г., а окончательно отредактирован он был к марту 1942 г., т.е. уже после преобразования Таджикской Базы в Таджикский филиал АН СССР.

Материал в "Указателе" расположен в систематическом порядке, отраженном в подробном Оглавлении. Внутри каждого отдела и подотдела записи расположены в хронологическом порядке и снабжены краткими, но содержательными аннотациями. Всего в "Указатель" вошло около 1800 основных номеров. Система подачи материала в "Указателе" хорошо продумана, и отыскание при его помощи нужных публикаций и содержащихся в них сведений требует минимальной потери времени. К "Указателю" приложены два дополнительных специальных указателя: 1 - авторов и редакторов и 2 - собственных имен. Записи в обоих специальных указателях расположены в алфавитном порядке. В географических именах собственных, по которым имеется большая литература, записи сгруппированы по тематическим разделам.

"Указатель" был составлен на основании литературы, которая имела в Ташкенте, преимущественно в Государственной публичной библиотеке Узбекской ССР. Помимо богатого книжного фонда библиотек Ташкента в нем взято на учет громадное количество заметок и статей, разбросанных по различным местным газетам и журналам. Для времени своего составления "Указатель" был самым полным из существовавших библиографических справочников историко-этнографической литературы по таджикам и по Таджикистану, хотя, как отмечено самими составителями, он не был исчерпывающе полным по причине составления его по библиотечным собраниям только ташкентских книгохранилищ.

В связи с начавшейся Великой Отечественной войной 1941 - 1945 гг. издание "Указателя" было отложено. Позднее было принято решение о его издании, оформленное рекомендацией Ученого совета Института истории и библиографами Ленинской библиотеки Москвы, но "Указатель" и сейчас остается только в машинописной рукописи¹, хотя и в настоящее время он не утратил своего значения, особенно в части дореволюционной литературы. Машинописная рукопись "Указателя" хранится в научном архиве отдела этнографии Института истории им. Ахмада Дониша АН Таджикской ССР и пока широкому кругу ученых недоступна.

В конце 1940 г. по постановлению Совнаркома СССР от 10 ноября 1940 г. Таджикская база АН СССР была реорганизована в Таджикский филиал АН СССР. В составе его институтов начал свою деятельность и ИИЯЛИ - Институт истории, языка и литературы (директор А.Г. Мирзоев), который осуществлял этнографические работы - вначале, как и прежде, главным образом учеными, приглашенными со стороны.

¹ Сохранившаяся в архиве историко-этнографического сектора Базы рукопись «Указателя» была единственным экземпляром - копией и для набора не годилась. Позднее сектор этнографии образованного в Академии наук Института истории, археологии и этнографии на заседании своего Ученого совета принял решение о рекомендации «Указателя» к печати. Им была организована перепечатка и вычитка рукописи. Наблюдение за перепечаткой и вычитка перепечатанного текста были поручены зав. библиотекой Тадж. ГУ Т.А. Орловой. Она блестяще справилась с этим поручением. Ознакомившийся с внесенными ею поправками составитель «Указателя» Е.К. Бетгер написал: «Я восхищен работой Вашего редактора над рукописью».

В 1943 г., несмотря на трудности военного времени, этим институтом была снаряжена экспедиция в верховья Пянджа, работавшая под руководством М.С. Андреева над изучением быта и языков припамирских таджиков. В составе экспедиции кроме М.С. Андреева были научный сотрудник А.К. Писарчик, лаборант Е.А. Мончадская, художница Т.В. Саглина. Кроме того, временно к участию в работах экспедиции привлекались два шугнанца - уроженец Дарморахта (Припянджский Шугнан), учитель и поэт Тилло Пулоди и работник советского аппарата С.Худойбердыев, которые работали главным образом в качестве информаторов по Шунайу, а также переводчиков при сборе материалов М.С. Андреевым и А.К. Писарчик от других информаторов-шугнанцев, рушанцев и хуфцев, не знающих хорошо таджикского языка.

Экспедиция проработала в поле около 4 месяцев. Из них около 2 месяцев она провела в долине Хуф (Рушанского района), где был продолжен сбор материалов для монографического описания этой долины, начатый М.С. Андреевым еще в 1901 г. в Ташкенте от приходящих на заработки хуфцев и продолженный упомянутой выше экспедицией в эту долину, снаряженной АН СССР в 1929 г. В дополнение к записанным раньше были собраны новые сведения о быте, хозяйственной деятельности - земледелии, животноводстве, промыслах, семейных обычаях, обрядах, верованиях и суевериях хуфцев и по ряду других тем. Наряду с этим М.С. Андреевым была продолжена работа по изучению хуфского диалекта, входящего в группу припамирских языков. Затем экспедиция переехала в селение Ба-Рушан и заканчивала свои работы в Хороге (в ожидании летной погоды). Везде продолжался сбор сравнительных материалов по темам, разрабатывавшимся в Хуфе. Записывались также сведения от специально вызванных в Хуф информаторов из Язгулема и верховьев Бартанга. Особенно интересные, хотя и небольшие, материалы были собраны по Язгулему от бывшего тогда в возрасте 80 лет жителя кишлака Джамак Махмадилля Киргизова. В Хороге были сделаны также некоторые записи от встреченных там ваханцев и горонцев. М.С. Андреев стремился сделать со слов представителей разных долин возможно более подробные вариантные записи одних и тех же обычаев - празднования Нового года (Навруз), первой весенней ритуальной запашки и других, так как при таких сравнительных записях нередко картина изучаемого явления становится точнее и яснее и нередко выявляются совершенно новые важные детали и варианты. Все материалы экспедиции 1943г., как и все научные материалы М.С. Андреева, вошли в архив ученого, который находился в отделе этнографии Института истории АН Таджикской ССР в Душанбе, а в 1988 г. был передан в Архив АН Таджикской ССР.

Помимо сбора научных этнографических и лингвистических материалов экспедиция занималась и сбором этнографических коллекций. Всего было приобретено свыше 350 предметов - орудия труда, предметы местных промыслов, украшения и пр. Часть их хранится в Республиканском краеведческом музее, часть - в открытом в сентябре 1981 г. музее этнографии АН Таджикской ССР, куда вошли и все коллекции, собранные сектором (ныне отделом) этнографии за минувшие годы его собирательской работы.

Кроме большой экспедиции М.С. Андреева в верховья Пянджа (Припамирье) Институт истории, языка и литературы ТФАН СССР в 1943 г. организовал поездку в Гармскую область для сбора этнографических материалов по народной медицине Н.Н. Ершова [25], а в 1945 г. Е.М. Пещеревой, для сбора материалов по женскому гончарству (в селении Сари Шухон) [26,с.42-48] и ее же в 1947 г. в Ховалинг и в Пенджикент - в составе Согдийско-таджикской археологической экспедиции, работавшей под руководством А.Ю. Якубовского.

При большой научной ценности всех организовывавшихся и финансировавшийся таджикистанскими научными учреждениями этнографических работ, вошедших в золотой фонд этнографической литературы о таджиках, они по - прежнему осуществлялись от случая к случаю. Но все они в целом способствовали накоплению фактических материалов по этнографии таджиков и в известной мере служили подготовкой к созданию в республике собственного исследовательского центра по этнографии.

В этом важном деле велика роль историка-востоковеда (позднее ставшего академиком АН СССР) Б.Г. Гафурова. С 1941 по 1956 г. он был последовательно третьим, вторым и первым секретарем ЦК КП Таджикистана. Благодаря широкому пониманию им насущных задач исторической, в том числе и этнографической науки, его инициативности и энергии, в течение ряда лет были осуществлены перечисленные выше работы. Он ясно видел также необходимость привлечения в Таджикистан видных ученых в различных областях исторической науки и подготовки под их руководством собственных кадров ученых. Поэтому он настойчиво приглашал переехать из Ташкента в Душанбе не только М.С. Андреева, что удалось в 1947 г., но в 1951 г. и выдающегося историка Средней Азии А.А. Семенова, а также двух молодых, талантливых, энергичных и инициативных выпускников исторического факультета САГУ Б.А. Литвинского и Е.А. Давидович. Они прошли школу старейшего узбекистанского археолога М.Е. Массона. Их трудом - экспедициями, в которых ежегодно принимал участие все новые молодые кадры, была создана большая таджикистанская школа археологов и нумизматов.

После экспедиции 1943 г. в Хуф Б.Г. Гафуров поддерживал оживленные научные связи с М.С. Андреевым: нередко приглашал его в Сталинабад для консультации, попросил М.С. Андреева написать статью "О таджикском языке настоящего времени" для сборника "Материалы по истории таджиков и Таджикистана" [21]. По инициативе Б.Г. Гафурова ИИЯЛИ ТФАН СССР финансировал обработку материалов хуфской экспедиции М.С. Андреева 1943 г. и более ранней его экспедиции в Хуф в 1929 г. В эти годы в основном был подготовлен к печати первый том монографии "Таджики долины Хуф".

М.С. Андреев умер в конце 1948 г. Однако короткое время его пребывания руководителем этнографии ознаменовалось рядом инициатив, осуществление которых стимулировало расширение дальнейшей работы по этнографии в Институте. По рекомендации М.С. Андреева и Е.М. Пещеревой в 1945 г. в ИИЯЛИ был принят первый штатный этнограф-тюрколог – Б.Х. Кармышева, студентка-заочница последнего курса исторического факультета САГУ. По предложению М.С. Андреева, поддержанному Б.Г. Гафуровым, ей, учитывая прекрасное знание ею родного татарского языка и нескольких диалектов узбекского, освоенных ею за годы жизни в Узбекистане, была рекомендована тема по изучению мало исследованного тогда тюркоязычного населения Южного Таджикистана, бывшего в большинстве узбекоязычным. Главным источником сведений о них оставались и тогда "Материалы по районированию Средней Азии".

Как известно, узбеки - вторая по численности национальность в Таджикистане. Большинство их (особенно на юге республики) значительно отличалось от издавна оседлого городского и кишлачного тюркоязычного населения равнинной части Узбекистана, обычно называвшегося в дореволюционной литературе сартами и образовавшегося в результате длительного и сложного процесса оседания тюрков и слияния их с местным ираноязычным населением. При этом в большинстве оазисов Среднеазиатского междуречья по мере усвоения тюрками оседлой культуры происходил

постепенный переход ираноязычного населения на тюркскую речь. Узбеки же южных районов Таджикистана (и Узбекистана) сохраняли до коллективизации родоплеменное деление, полукочевой образ жизни и многие особенности в быту.

Проживающие на территории Южного Таджикистана тюркоязычные племена, как установила своими исследованиями Б.Х. Кармышева, делятся на две большие группы: старые пришельцы (карлуки, барласы, мугулы и др.) и так называемые дештикипчакские узбеки, пришедшие в Среднюю Азию на рубеже XV - XVI вв. (локайцы, кунграты, катаганы и др.).

Работа Б.Х. Кармышевой была начата с изучения большого узбекского племени локай. В 1945 - 1950 гг. ею был изучен родоплеменной состав этого племени, расселение, основные занятия, социальные отношения, жилище и одежда, семейный быт. На основании собранных материалов был написан и опубликован ряд отчетов и статей [9]. Самой большой ее публикацией, обобщившей многие наблюдения и выводы автора, явилась подготовленная в 1950-1951 гг. монография "Этнографический очерк животноводства у локайцев" [9], защищенная в качестве кандидатской диссертации. Весь материал монографии убедительно доказывает принадлежность локайцев к дештикипчакским узбекам.

После создания в 1947 г. кабинета этнографии по предложению М.С. Андреева в аспирантуру АН СССР по специальности этнография были привлечены два молодых человека из таджиков, получившие высшее образование и проявившие интерес к научной работе - Низом Хабибуллаевич Нурджанов и Махмадрахим Рахимович Рахимов. Летом 1948 г. была организована с их участием первая этнографическая экспедиция в Кулябскую область. При этом М.С. Андреев предусмотрел, чтобы были отпущены средства не только на проведение научной работы, но и на приобретение экспедицией экспонатов для будущего музея этнографии (и археологии). Самое же главное - им было выхлопотано и оформлено соответствующим правительственным постановлением разрешение на приобретение как Кулябской, так и последующими этнографическими экспедициями экспонатов на правах музеев.

По инициативе М.С. Андреева тогда же был решен как будто небольшой, но очень важный и трудный тогда для разрешения практический вопрос о выделении в здании нынешнего Института языка и литературы АН Таджикской ССР двух залов, в которых в последующие годы размещались создаваемые этнографические и археологические выставки. Эти инициативы были высоко оценены Президиумом ТФАН СССР, что, очевидно, послужило основанием для принятия решения о присвоении имени М.С. Андреева заложенному тогда, первоначально очень небольшому, музею [28, с.18].

Таким образом, такой был путь становления этнографической школы в Таджикистане за годы советской власти.

Литература

1. Андреев М.С. Некоторые результаты этнографической экспедиции в Самаркандскую область в 1921 г. // Изв. Турк. Отд. Русск. Географ. Общ., Т. XVII. – Ташкент, 1924.
2. Андреев М.С. По Таджикистану. Краткий отчет о работах этнографической экспедиции в Таджикистане в 1925 г. – Ташкент, 1927.
3. Андреев М.С. Экспедиция в Ягноб 1927 г. (под руководством М.С. Андреева) // Бюллетень САГУ. – Ташкент, 1928. – №17. – С.162-171.
4. Андреев М.С. Материалы по этнографии Ягноба (Записи 1927 -1928 гг.). – Душанбе: Дониш, 1970. – С.5.
5. Биобиблиографический очерк о Р.Л. Неменовой.

6. Биобиблиографические очерки о И.М. Мухиддинове и А.Мардоновой.
7. Биобиблиографический очерк о Н.Н. Ершове.
8. Биобиблиографический очерк о Н.А. Кислякове.
9. Биобиблиографический очерк о Б.Х. Кармышевой.
10. Ершов Н.Н. К истории развития этнографической науки в Таджикистане. // Советская этнография. – М., 1968. – №4. – С.87-92.
11. Жданко Т.А. Национально-государственное размежевание и процессы этнического развития у народов Средней Азии // Советская этнография. – М., 1972. – №5. – С.13-29.
12. Зарубин И.И. Список народностей Туркестанского края. // Тр. Комиссии по изучению племенного состава населения России и сопредельных стран. Т.9. – Л., 1925.
13. Изучение патриархальной большой семьи в долине р. Ванч // Советская этнография. – М., 1935. – №1. – С.119-121.
14. Кисляков Н.А. Этнографическое изучение Таджикистана. // Тр. ТФАН СССР. Т.ХХІХ. История, археология, язык и литература. – Сталинабад, 1951. – С.53-57.
15. К 50-летию образования СССР // Советская этнография. – 1972. – №6. – С.3.
16. Ленин В.И. КПСС о советском многонациональном государстве. – М.: Изд. Политлитературы, 1981. – С.117.
17. Лунин Б.В. Из истории первого высшего востоковедного учебного заведения в Средней Азии // В кн.: Очерки по истории русского востоковедения. Т. VI. – М., 1963. – С.326-340.
18. Лунин Б.В. Биобиблиографические очерки о деятелях общественных наук Узбекистана, Ч. II. — Ташкент: Фан, 1977. – С.23.
19. Масанов Э.А. Очерк истории этнографического изучения казахского народа в СССР. – Алма-Ата: Наука, 1966. – С.284 -286.
20. Материалы по районированию Средней Азии. Кн. I. Территория и население Бухары и Хорезма. (4.1. Бухара. С приложением административной и этнографической карты Бухары). – Ташкент, 1926.
21. Маджи А.Е. К истории феодального Ходжента // Сб.: Материалы по истории таджиков и Таджикистана. – Сталинабад, 1959.
22. Население Самаркандской области. Его численность этнографический состав и территориальное распределение // Тр. Комиссии по изучению племенного состава населения СССР и сопредельных стран. Т.10. – Л., 1926.
23. Писарчик А.К. Без него кануло бы в лету. // Памир. – 1987. – №2.
24. Писарчик А.К. Этнографическая работа в Таджикистане // Изв. АН Тадж. ССР. Отд. общест. наук. – Сталинабад, 1954. – №6. – С.63-71.
25. Патриархальная семья у таджиков долины Ванч. Вопросы истории доклассового общества // Тр. Института антропол., этногр. археологии. Т. IV. – М.-Л., 1936. – С.755-786.
26. Пещерева Е.М. Поезд как горным таджикам // КСИЭ АН СССР. Т. III. – М.-Л., 1947. – С.42-48.
27. Пещерева Е.М. Гончарное производство Средней Азии. – М.: Изд-во АН СССР, 1959.
28. Павловский Е.Н. Развитие науки в Таджикской ССР // Развитие науки в Таджикистане. – Сталинабад: Изд-во ТФАН СССР, 1951. – С.18.
29. Развитие науки в Таджикистане, ТФАН СССР. – Сталинабад, 1951. – С.201-226.
30. Рукопись отчета «Селение Сари Шухон и его гончарное производство» // Архив АН Тадж. ССР. – Ф.2. – Оп.1. – Д.52. – Л.1-107.

31. Сведения о биографии Н.А. Кислякова // Этнография Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 1989.

32. Шагалов Е.С. Указ. соч. – С.10.

33. Архив АН Тадж. ССР. – Ф.2. – Оп.1. – Д.3. – Л.26,28, 39.

БАРҚАРОРШАВИИ МАКТАБИ МАРДУМШИНОСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҲУКУМАТИ ШӢРАВИ

САИДНУРИДДИНЗОДА АҲЛИДДИН САИДНУРИДДИН,

номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқи

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.

735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯч. Айнӣ, 67.

Тел.: (+992) 918-48-40-48. E-mail: ahliddin2009@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиши намудааст, ки дар бораи барқароршавӣ ва руҳи мактаби мардумишиносӣ дар солҳои Ҳукумати шӯравӣ дар қаламрави Тоҷикистон таҳқиқоти илмӣ барад.

Муаллиф қайд менамояд, ки илми мардумишиносӣ, дар як қатор маврид, аввалан набудани мутахассисони илмӣ лозимӣ, дар ҷумҳурии ҷавон аз ҷамаи илмҳо дер рушд ёфт. То инқилоб ҷамаи таҳқиқотҳои мардумишиносӣ дар қаламрави имрӯзаи Тоҷикистон аз тарафи олимони мусофир, пеш аз ҷамаи мардумишиносон, балки ҷарбиён, мансабдорон ва сайёҳон, аз ҷумла олимони дигар соҳаи илм – ҷуғрофишиносон, ботаникҳо ва зоологҳо гузаронида мешуданд.

Ҳамчунин муаллиф менависад, ки махсусан барои тоҷикон ва Тоҷикистон корҳои таҳқиқотӣ оиди гузаронидани тақсими миллӣ аҳамияти калон дошт. Бинобар сабаби дар хониғарии Бухоро вучуд надоштани маълумотҳои оморӣ, соли 1924 бори аввал бо роҳи экспедитсионӣ таҳқиқоти пурраи қаламрави ин хониғарӣ гузаронида шуд, чунки то инқилоб ягон барӯйхатгирӣ нагузаронида шуда буд. Роҳбарии умумии ин кор ба зимми Комиссияи тақсимбандии ноҳиявии Осиеи Миёна вогузор карда шуда буд.

Бояд қайд намуд, ки ягон кори таҳқиқоти дар Тоҷикистон баъди тақсими миллӣ нагузаронида шуда буд, чунки ягон муассисаи махсуси илмӣ-таҳқиқотӣ на танҳо оид ба мардумишиносӣ, балки оид ба дигар самтҳои илм дар қаламрави имрӯзаи Тоҷикистон набуд. Сабаби асосии ин вазъ, чи хеле дар боло қайд намудем, ин тамоман набудани олимони мутахассисони маҳаллии илмӣ, аз ҷумла мардумишиносон буд.

Муаллиф ба чунин хулоса омад, ки ба Тоҷикистон омадани гурӯҳи калони ҷавононе, ки аз тайёрии махсуси шарқшиносӣ гузашта буданд, омили рушди илмҳои гуманитарӣ, махсусан мактабҳои олимони мардумишинос гардид.

Калидвожаҳо: мардумишиносӣ, олимони мардумишинос, мактабҳои мардумишиносӣ, Тоҷикистон, харитаи мардумишиносӣ, экспедитсияҳои мардумишиносӣ, маводҳои мардумишиносӣ, навириҳои мардумишиносӣ, коллексияҳои мардумишиносӣ, монографияҳои мардумишиносӣ.

FORMATION OF THE ETHNOGRAPHIC SCHOOL IN TAJIKISTAN DURING THE YEARS OF SOVIET POWER

SAIDNURIDDINZODA AKHLIDDIN SAYINURIDDIN,

candidate of pedagogical sciences, associate professor of the

Department of methods of teaching history and law

Bokhtar State University named after Nosir Khusrav.

735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, 67, Aini str.

Phone: (+992) 918-48-40-48. E-mail: ahliddin2009@mail.ru.

In this article, the author tries to explore the formation and development of the ethnographic school in the Soviet years on the territory of modern Tajikistan.

The author notes that ethnographic science, due to a number of circumstances, primarily the lack of necessary scientific personnel, began to develop in the young republic later than many other sciences. Before the revolution, all ethnographic research on the territory of present-day Tajikistan was carried out by visiting scientists, most often not even ethnographers, but military, officials and travelers or scientists of other specialties - geographers, botanists, zoologists.

Further, the author writes that the research work on the preparation of national demarcation was especially important for the Tajiks and Tajikistan. Due to the absence of any statistical data on the Bukhara Khanate, in 1924, for the first time, a continuous survey of the territory of this khanate was carried out by an expeditionary method, where no censuses had ever been conducted before the revolution. The overall management of this work was carried out by the Central Asian Zoning Commission.

It should be noted that no research work was carried out in Tajikistan after the national demarcation, since there was no special research institution not only ethnographic, but also other areas of science on the territory of present-day Tajikistan. The main reason for this situation, as mentioned, was the complete absence of their own cadres of scientists, including ethnographers.

The author comes to the conclusion that the arrival in Tajikistan of a large group of young people who received special Oriental studies training stimulated the development of the humanities, primarily the formation of ethnographic schools.

Keywords: *ethnography, ethnographers, ethnographic schools, Tajikistan, ethnographic map, ethnographic expeditions, ethnographic materials, ethnographic publications, ethnographic collection, ethnographic monograph.*

УДК: 327

ОБРАЗОВАНИЕ В ОБЛАСТИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

НАИМОВ ИСМОИЛ НУРУЛЛОЕВИЧ,

кандидат политических наук,
старший преподаватель кафедры международных отношений и дипломатии
Российско-Таджикского (Славянского) университета,
734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М.Турсун-заде, 30.
Тел.: (+992) 918-44-75-34. E-mail: naimov_ismoil@mail.ru

ФАЙЗОВ НЕКРУЗ НАВРУЗОВИЧ,

кандидат исторических наук, доцент,
заведующий кафедрой политологии и связей с общественностью
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира 33.
Тел.: (+992) 918-15-76-67. E-mail: nekruzfayzov23021990@gmail.com

Статья посвящена проблемам преподавания международных отношений и тенденции развития данной научной отрасли в Республике Таджикистан. В ней показано, как складывалось преподавание международных отношений в стране после приобретения государственной независимости. Также обозначены особенности формирования, становления и развития данной отрасли в Республике Таджикистан. Отмечается, что за четверть века с момента приобретения государственной независимости Республикой Таджикистан сделано довольно много для перестройки процессов преподавания международных отношений. В стране впервые появились кафедры и факультеты международных отношений, где также и готовили научно-педагогических кадров. Нужно отметить, что прежде всего этой сферой занималась относительно узкая группа людей в Душанбе. Немалая заслуга в этом принадлежит Таджикскому национальному университету, открывшему первую кафедру международных отношений. В статье показано, что, разумеется, не все проблемы и вызовы, с которыми сталкивается современный Таджикистан в области преподавания международных отношений, решены, но наблюдается позитивная тенденция развития данной отрасли.

Ключевые слова: образования, международные отношения, преподавание международных отношений, таджикские университеты, Республика Таджикистан.

Прошло 30 лет со дня приобретения государственной независимости Республики Таджикистан и именно с этого момента начинает формироваться и складываться дипломатия и внешняя политика нового Таджикистана. За этот период в высших учебных заведениях страны были открыты кафедры и направления по подготовке специалистов в области международных отношений. Таджикскому национальному университету принадлежит особая роль в развитии преподавания международных отношений в стране. Благодаря Таджикскому национальному университету международные отношения как учебная дисциплина показала свою важность и необходимость в деле подготовки кадров международников в нашей стране. Однако, необходимо рассмотреть историю данного вопроса и отметить, что он связан прежде всего с советским научным наследием.

Для начала важно отметить, что международные отношения как самостоятельная научная дисциплина стала широко осмысляться в начале XX века. Первая кафедра международных отношений была открыта в 1918 году в Уэльском университете Великобритании. В 20-е годы XX века, после окончания Первой мировой войны в Лондонской школе экономики был открыт факультет международных отношений, где стали широко изучаться международно-политические явления. Одной из главных

предпосылок, основ и причин появления науки о международных отношениях была осмысления философско-социальных детерминантов войн и конфликтов на международной арене. Собственно говоря, известно, что определенная область науки появляются по мере возникновения их предметного поля. Однако, в самостоятельный предмет науки, международные отношения, превратились лишь после Первой мировой войны, когда возникла необходимость пересмотра драматических событий этой войны. Перед человечеством стоял вопрос о выявлении предтеч, детерминантов и эссенциализации трагических политических процессов в глобальном масштабе. По словам исследователей, англичане первыми начали заниматься этим вопросом. По словам А.Г. Дугина «<...> англичане ясно осознали взаимосвязь между политическими процессами в глобальном масштабе и стали отдавать себе отчет в том, что область международных отношений представляет собой некоторую систему, устроенную в соответствии с вполне определенной парадигмой, а значит, подлежащую научному изучению» [2, С.12]. В связи с этим необходимо отметить, что международные отношения как научная дисциплина зародилась на европейском континенте, представляя собой таким образом, концептуально-теоретический продукт эпохи модерна, а точнее его позитивистской стадии.

В СССР были четко разграничены академическая наука и преподавание. Исследования велись в научно-исследовательских институтах Академии наук или профильных научно-исследовательских институтах министерств. Преподавание осуществлялось главным образом в учебных институтах и университетах (высшие учебные заведения). Хотя в ведущих университетах страны, конечно, также проводились исследования.

«Изначально специализированная подготовка по международным отношениям в СССР вообще не велась. С одной стороны, в этом не было особой необходимости вследствие ограниченности контактов СССР с внешним миром, с другой — власти опасались появления неконтролируемого интереса к знаниям в области международных отношений, что могло способствовать эрозии социалистического строя в Советском Союзе. В стране до середины 1940-х годов не было ни факультетов, ни кафедр, специализирующихся на международных отношениях. В 1934 г. для обучения дипломатических кадров был создан Институт по подготовке дипломатических и консульских работников. Срок обучения в нем составлял два года. Институт дважды переименовывался: сначала в Высшую дипломатическую школу, а потом в Дипломатическую академию (это название он носит и сегодня) [6].

Нужно отметить, что распад Советского союза привел к деидеологизации всех общественных сфер жизнедеятельности таджикского общества. Наука также не оставалась в стороне от этих событий. В Таджикистане появилось много новых, незнакомых ранее читателю книг, учебников разной теоретической направленности и ориентации. Всё это стимулировало интерес к теориям международных отношений, разрабатываемым на Западе, а также к политологии. Именно в этот период в российской научной среде сформировалась российская школа международных отношений. По мнению специалистов «большой вклад в то, что студенты, специализирующиеся по международным отношениям, познакомились с западными подходами, теориями международных отношений, внес П. А. Цыганков. Фактически он первым на русском языке дал изложение основных теоретических подходов к изучению международных отношений. Его учебник «Международные отношения» стал главным учебником в России по теории международных отношений и во многом остается таковым до сих пор, выдержав переиздание» [6]. Теоретические наработки П.А. Цыганкова стали широко

использовать в научной-образовательной среде Таджикистана, однако, аналогичных трудов и работ не было опубликовано и по сей день.

Затрагивая вопрос о формировании и становлении науки о международных отношениях в Республике Таджикистан, видный таджикский ученый, педагог с большим опытом преподавания науки о международных отношениях, бывший декан факультета международных отношений Таджикского национального университета Х.Д. Самиев отмечает, что пока рано говорить о комплексном формировании науки о международных отношениях как о самостоятельной научной отрасли в нашей стране. Важно отметить, что специалисты, которые занимались преподаванием международных отношений в Таджикистане в основном были приверженцами и воспитанниками советской и русской школы науки о международных отношениях [4]. Аналогичного мнения придерживается другой таджикский ученый, доцент кафедры дипломатии и международных отношений Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан Ф.Т. Бобозода, который отмечает, что на первых порах открытия направления «Международные отношения» таджикские ученые ориентировались прежде всего на российские, западные и даже иранские научные школы о международных отношениях. На фоне этого также параллельно формировалась таджикская научная школа, ориентированная прежде всего на исследование истории дипломатии и международных отношений таджикского народа [3].

По мнению доцента Х.Д. Самиева важная особенность в становления и развития науки о международных отношениях в Таджикистане состоит в том, что в подавляющем большинстве ученые, которые занимались этой отраслью затрагивали вопросы, связанные с исследованием места и роли Таджикистана в современной системе международных отношений, двусторонние и многосторонние аспекты взаимоотношений Таджикистана с другими странами, а также интеграционными процессами в регионе Центральной Азии, если они внесли какие-то новшества то только в вышеуказанных направлениях, но к сожалению о каких-то теоретико-методологических аспектах исследования международных отношений говорить не приходится. Этой точке зрения придерживается и другой таджикский ученый-политолог Л.Ш. Шарифзода, который отмечает, что наука о международных отношениях в Республике Таджикистан находится на стадии формирования и, к сожалению, нет фундаментальных работ, которые могли бы охватить все аспекты данной отрасли науки [5].

Другой важный момент изучаемого вопроса — это специфика преподавания науки о международных отношениях в Республике Таджикистан. Первые годы создания направления «Международные отношения» в Таджикском национальном университете, в первую очередь учитывался опыт российской школы международных отношений и акцент был сделан больше всего на изучении истории международных отношений и дипломатии, в особенности истории таджикской дипломатии, где таджикские ученые пытались отыскать дипломатические традиции, обычаи и особенности взаимоотношения таджикского народа, что оставило в стороне изучение основ международных отношений, а именно их теоретической части. Первые программы и курсы были подготовлены с учетом этих особенностей, где мы пытались обратить внимание на исторический аспект изучения международных отношений - отмечает Х.Д. Самиев.

Необходимо также отметить, что формирование международных отношений как научной дисциплины в Республике Таджикистан пришелся на трудные годы нашей республики. Первая кафедра международных отношений в Республике Таджикистан

была открыта в Таджикском национальном университете (тогда Таджикский государственный национальный университет) в 1997 году под названием «Современная история зарубежных стран и международные отношения» во главе с известным историком и востоковедом Т.М. Мухиддиновым с целью подготовки специалистов в области внешней политики, дипломатии и защиты национальных интересов суверенного государства — Республики Таджикистан. На момент своего создания кафедра международных отношений была в нашей стране первой кафедрой, ведущей подготовку студентов на основе междисциплинарных подходов и прежде всего — на основе целенаправленного соединения исторического и в меньшей степени политологического подходов к изучению международных отношений. 1 мая 2002 года в Таджикском национальном университете была открыта кафедра «Международных отношений», заведующим которой являлся доктор исторических наук, профессор Имомов Ш.З. Также на кафедре впервые были подготовлены программы по курсам «Теория и история международных отношений» и «Введение в дипломатию» [11, С.14]. Также наряду с этим открылись кафедры и направления «Международные отношения» в других вузах нашей страны. 2011 году в Таджикском национальном университете создается факультет международных отношений на базе кафедры и отделения международных отношений исторического факультета. Инициатором создания факультета и его организатором стал доцент Х.Д. Самиев, который и возглавил новый факультет.

В настоящее время география университетов, которые готовят кадры по международным отношениям, охватывает всю страну, от Душанбе до Хорога. В Худжанде, как и в Душанбе, целый ряд вузов открыли программы по международным отношениям. Появились такие программы и во многих других городах Таджикистана, в частности, кроме названных Душанбе и Хорога, в Бохтаре и других городах. Отдельные курсы по международным отношениям могут читаться на факультетах и кафедрах политологии, исторических факультетах, факультетах иностранных языков и др. Распространение получили летние и зимние школы, различного рода семинары для молодых исследователей, аспирантов и преподавателей международных отношений.

Изменилось и содержание образования. В программах появились новые курсы, в том числе по теории международных отношений, аналитическим методам, тенденциям развития международных процессов (в частности, по развитию европейского процесса), теоретическим вопросам дипломатии (в том числе по теории переговоров), информационным и коммуникационным технологиям и др. Более интенсивно начали использоваться и интерактивные методы обучения — имитационные игры, анализ конкретных ситуаций и т.п.

Подготовка специалистов по международно-политической проблематике в Таджикистане стала осуществляться по двум направлениям: «международные отношения» и «зарубежное регионоведение». В первом случае акцент делается на общие проблемы международных отношений, во втором — на изучение конкретных стран и регионов. Также в Таджикском национальном университете появились такие направления подготовки студентов как «Информационная-аналитическая работа в международных отношениях» и «Дипломатия и внешняя политика». Также по всей стране открылись магистерские программы по различным программам подготовки.

Переход на двухуровневую систему образования также стал вызовом для таджикских университетов, поскольку они не имели подобного опыта в прошлом. Другая проблема заключается в том, что в области международных отношений в стране возможно получение степени бакалавра и магистра. Степень кандидата наук (аналог

степени PhD) по международным отношениям отсутствует. Ее надо получать либо по политическим наукам, либо по историческим. По мнению Ф.Т. Бобозода в стране чувствуется нехватка специалистов с научной степенью в этой области. В стране созданы и функционируют диссертационные советы, однако ощущается нехватка докторов наук по данной специализации, что создает трудности при создании диссертационных советов.

Кроме того, в Таджикистане в области преподавания международных отношений гораздо острее, чем во многих других дисциплинах, стоит вопрос квалифицированных преподавательских кадров. Поскольку многие преподаватели университетов старшего поколения, работающие в сфере международных отношений, фактически получали образование по другим направлениям. Для университетов, где достаточно много специалистов с базовым образованием в области международных отношений, это не является проблемой, более того, оказывается скорее преимуществом, поскольку дает возможность обогащения знаниями близких дисциплин. В тех же случаях, когда в вузе преобладают преподаватели, например, с историческим базовым образованием, существует опасность замены преподавания собственно международных отношений их историей.

Таким образом, международные отношения были и остаются одним востребованных направлений в стране. Подготовка высококвалифицированных специалистов-международников невозможна без фундаментальной научной базы, что формируется постепенно в нашей стране. В наши дни в профессиональной подготовке специалистов-международников в Таджикистане происходит становление новой парадигмы профессионализма, включающей в себя подготовку в профессиональном дискурсе. Специфика профессиональной подготовки специалистов-международников заключается в том, что их необходимо обучать не только профессиональным умениям и навыкам, но и готовности осуществлять профессиональную деятельность с учетом защиты национальных интересов Республики Таджикистан, особенностей языковой картины мира страны пребывания, лингвистических и культурных факторов, обуславливающих коммуникацию в профессиональной среде. Это будет способствовать эффективной профессиональной подготовке специалистов-международников в нашей стране.

Литература

1. Ачкасов, В.А. Мировая политика и международные отношения: учебник для вузов / В.А. Ачкасов, С.А. Ланцов. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2022. — 483 с.
2. Дугин, А.Г. Международные отношения (парадигмы, теории, социология): учебное пособие для вузов / Дугин А.Г. - 2-е изд. - Москва: Академический Проект, 2020. - 431 с.
3. Интервью с кандидатом исторических наук, доцентом кафедры дипломатии и международных отношений Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан Т.Ф. Бобозода.
4. Интервью с кандидатом исторических наук, доцентом кафедры международных отношений Таджикского национального университета Х.Д. Самиевым.
5. Интервью с кандидатом политических наук, доцентом кафедры международных отношений и дипломатии Российско-Таджикского (Славянского) университета Шарифзода Л.Ш.

6. Лебедева, М.М. Образование в области международных отношений в России // М. М. Лебедева. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovanie-v-oblasti-mezhdunarodnyh-otnosheniy-v-rossii> – Текст: электронный.

7. Международные отношения: теории, конфликты, движения, организации: учеб. пособие / П.А. Цыганков [и др.]; под ред. П.А. Цыганкова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Альфа-М ; ИНФРА-М, 2012. – 336 с.

8. Мирзоев, Н.М., Шарипов, А.Н. Асосҳои дипломатия / Н. М. Мирзоев, А. Н. Шарипов - Душанбе : «Эр-граф», 2012. – 330 с.

9. Наимов, И.Н. Теория международных отношений. Словарь-справочник: учебно-методическое пособие / И. Н. Наимов. — 2-е изд., перераб. и доп. — Душанбе: РТСУ, 2022. - 330 с.

10. Саидов, Х.С., Коваленко Г. В. Теория международных отношений: учебное пособие / Х. С. Саидов, Коваленко Г. В. – Душанбе: РТСУ, 2016. - 498 с.

11. Саидов, Х.С., Наимов И. Н. Дипломатическая и консульская служба: учебное пособие / Х. С. Саидов, И. Н. Наимов. — 2-е изд., перераб. и доп. — Душанбе: РТСУ, 2022. – 693 с.

12. Самиев Х.Д., Муҳитдинов Т. Муқаддимаи фанни равобити байналмилал : китоби дарсӣ / Х. Самиев, Т. Муҳитдинов. – Душанбе: 2010. – 175 с.

13. Самиев, Х. Д. Гуфторҳо дар бораи назарияи равобити байналмилал / Х. Самиев. – Душанбе : 2014. – 251 с.

14. Самиев, Х.Д., Салимов Ф.Н. Сотсиологияи равобити байналмилал: китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. / Х. Д. Самиев, Ф. Н. Салимов. – Душанбе : 2022. – 241 с.

15. Yatimov, S.S. Complete works. Volume 3. Diplomacy. Second edition / S.S. Yatimov – Dushanbe: Ganj nashriyot, 2019. – 296 p.

ТАЪЛИМ ДАР СОҶАИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛИҶО ВА ДУРНАМО

НАИМОВ ИСМОИЛ НУРУЛЛОЕВИЧ,

номзади илмҳои сиёсӣ, муаллими калони

кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва дипломатияи

Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон.

734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. М.Турсунзода, 30.

Тел.: (+992) 918-44-75-34. E-mail: naimov_ismoil@mail.ru

ФАЙЗОВ НЕКРӢЗ НАВРӢЗОВИЧ,

номазди илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 918-15-76-67. E-mail: nekruzfayzov23021990@gmail.com.

Мақола ба масъалаҳои таълими муносибатҳои байналмилалӣ ва тамоюли рушди ин соҳаи илм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар он нишон дода шудааст, ки таълими муносибатҳои байналҳалқӣ баъди ба даст овардани истиклолияти давлатӣ дар мамлакат чӣ тавр инкишоф ёфтааст. Хусусиятҳои ташаққул ва рушди ин соҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ нишон дода шудаанд. Дар мақола қайд карда мешавад, ки дар тӯли чоряк аср пас аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти бозсозии равандҳои таълими муносибатҳои байналмилалӣ корҳои зиёде анҷом дода шудаанд.

Дар ҷумҳури аввалин бор кафедраҳо ва факултетҳои муносибатҳои байналҳалқӣ пайдо шуданд, ки дар онҳо кадрҳои илмӣ-педагогӣ низ тайёр карда мешаванд. Бояд гуфт, ки пеш аз ҳама дар Душанбе ба ин соҳа гуруҳи нисбатан кам маиғул буданд. Дар ин бобат хизмати

шоистаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро бойд қайд намуд, ки аввалин кафедраи муносибатҳои байналмилалиро кушод. Ҳамин тавр, дар мақола қайд мегардад, ки на ҳама мушкилоте, ки дар соҳаи таълими муносибатҳои байналхалқӣ вуҷуд дорад ҳаллу фасли худро ёфтаанд, аммо дар рушди ин соҳа тамоюли мусбат мушоҳида мешавад.

Калидвожаҳо: маориф, муносибатҳои байналмилалӣ, таълими муносибатҳои байналмилалӣ, донишгоҳҳои Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

EDUCATION IN INTERNATIONAL RELATIONS: PROBLEMS AND PROSPECTS

NAIMOV ISMOIL NURULLOEVIH,

Candidate in Political Science, Senior Lecturer at the
Department of International Relations and Diplomacy,
Russian-Tajik (Slavonic) University.

734000, Republic of Tajikistan Dushanbe city, 30, M. Tursunzade str.

Phone: (+992)-918-44-75-34. E-mail: naimov_ismoil@mail.ru

FAIZOV NEKRUZ NAVRUZOVICH,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Political Science and Public Affairs at the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992)-918-15-76-67. E-mail: nekruzfayzov23021990@gmail.com.

The article is devoted to the problems of teaching international relations and trends in the development of this academic field in the Republic of Tajikistan. It shows how the teaching of international relations was formed in the country after the acquisition of state independence. The peculiarities of formation, formation and development of this field in the Republic of Tajikistan are also outlined. It is noted that in the quarter of a century since the Republic of Tajikistan acquired state independence, quite a lot has been done to restructure the processes of teaching international relations. For the first time chairs and faculties of international relations appeared in the country, where scientific and pedagogical personnel were also trained. It should be noted that first of all, a relatively narrow group of people in Dushanbe was engaged in this field. Much credit for this goes to the Tajik National University, which opened the first chair of international relations. The article shows that, of course, not all the problems and challenges faced by modern Tajikistan in the field of teaching international relations have been solved, but there is a positive trend in the development of this field.

Keywords: education, international relations, teaching international relations, Tajik universities, Republic of Tajikistan.

УДК: 327

**ПРОЕКТЫ США КАК ИНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ В
ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ****МИРЗОЕВА ФАРАНГИС БАДРИДДИНОВНА,**

кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры

дипломатии и международных отношений

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Насира 33.

Тел.:(+992) 501-00-07-60.E-mail: mirzoevafarangis95@gmail.com

В статье рассматриваются геополитические интересы США в Центральноазиатском регионе. Отмечается, что регион превратился в важную геополитическую и геоэкономическую зону. Через регион проходят многочисленные трубопроводы и пролегают торгово-экономические пути и множественные коммуникации. Затрагиваются вопросы сотрудничества НАТО с Центральноазиатскими странами, что привело к дисбалансу сил в регионе. Изучение стран потребителей, а также новых источников дешевого сырья привело к ужесточению конкуренции на мировом энергетическом рынке с одновременным усилением борьбы за его владение. Рассматриваются и изучаются такие проекты как Большая Центральная Азия, «C5+1», CASA-1000, Новый шелковый путь. Отмечается, что проект «Большая Центральная Азия» является приоритетным направлением во внешней политике Америки и сотрудничества в военно-политической, геополитической и геоэкономической обстановке. Рассматривается проект «C5+1», который сотрудничает в сфере климатических и экологических изменений, координации действий в борьбе с пандемией, по наращиванию взаимной торговли, инвестиций и транспортно-логистических связей. Отмечается что, CASA–1000 поддерживается непосредственно Соединёнными Штатами, Всемирным и другими международными банками. Подчёркивается, что проект Новый шелковый путь взаимодействует в сфере безопасности, политики, энергетики, транспорта и инфраструктуры. Акцент данных проектов заключается с целью выведения государств Центральноазиатского региона из-под влияния России и Китая.

Ключевые слова: Центральноазиатский регион, США, интересы, проекты, Большая Центральная Азия, «C5+1», CASA-1000, Новый шелковый путь.

Впервые, взгляд на Центральноазиатский регион, как на объект пристального наблюдения пал еще в XIX веке, разделив индийские владения Англии и среднеазиатские территории России, определив Афганистан, как буферную зону. В XX веке, эта территория входила в СССР, тем самым преобразовав регион в Советскую Среднюю Азию или «Средняя Азия и Казахстан», и только после приобретения независимости регион стали называть Центральной Азией [3, с.6].

В конце XX столетия, Центральноазиатский регион превратился в важную геополитическую и геоэкономическую зону, ведь, кроме как запасов углеводородов, через регион проходят многочисленные трубопроводы, а также пролегают торгово-экономические пути. Так, в случае закрепления и получения полного влияния в регионе, доминант имеет возможность тотального контроля региона и влияния на происходящие процессы в странах Южной Азии, а также в ряде стран Ближнего и Среднего Востока. Именно по этой причине, интересы к региону не только проявляют Соединенные Штаты, но Евросоюз, Россия и Китай.

Если в 90-х годах прошлого столетия особая роль отдавалась наблюдениям за происшествиями в России, то после событий 11 сентября 2001 года в центре особого внимания оказался Центральноазиатский регион. После ввода сил НАТО и началом проведения антитеррористической операции в Афганистане, ключевую роль для

транспортировки войск и амуниций начали играть страны Центральной Азии. С этого момента соперничество региональных и внерегиональных игроков за господство в центре Евразии только усиливалось.

Как отмечал заместитель госсекретаря Строб Тэлбот в 1997 году, целью американской политики здесь является открытие стран Центральной Азии для остального мира, которые приветствовали бы «все ответственные игроки» [7,с.6].

После приобретения независимости, устанавливаются дипломатические отношения государств Центральной Азии со всеми странами мира, в том числе с Соединенными Штатами Америки.

Открыв военные базы НАТО и тесно контактируя со странами ЦА изменился баланс сил во всем регионе и на континенте в целом.

Повышение роста цен на углеводороды заставляет стран-потребителей искать новые источники дешевого сырья, что ужесточило конкуренцию на мировом энергетическом рынке с одновременным усилением борьбы за его владения. Такой источник был найден в залежах Каспия и Центральноазиатском регионе. «В связи с доступом к этим ресурсам и участием в потенциальных богатствах этого региона возникают цели, которые возбуждают национальные амбиции, мотивируют корпоративные интересы, вновь разжигают исторические претензии, возрождают имперские чаяния и подогревают международное соперничество» [2, с.151-152.].

В связи с такими интересами появляется необходимость тесного сотрудничества, что было сделано Соединёнными Штатами, разработав несколько крупных проектов.

Проект «Большая Центральная Азия» разработанный в 2005 году Соединёнными Штатами подтвердил важность стран Центральной Азии и стал приоритетным направлением во внешней политике Америки. Проект «Большая Центральная Азия» является своего рода стратегической составляющей в отношении стран региона, Афганистана и Каспия для контроля в необходимом формате: военно-политической, геополитической и геоэкономической обстановкой.

Основной целью создания проекта является:

- выведение государств региона из-под влияния России и Китая;
- изменение направления энергетической деятельности стран региона;
- поддержка и восстановление экономики таких стран, как Афганистан.

Данный проект должен дать энергетический резонанс для стран Центральной Азии и Афганистана, поспособствовать выходу из энерго-экономического тупика. Соединенные Штаты весьма заинтересованы данным проектом и стараются реализовать его. В силу определенных причин этот проект ещё не может быть реализован:

- Центральная Азия всё ещё не способна полностью реализовать свой энергетический потенциал;
- Сложность географического рельефа региона растягивает реализацию проекта во времени;
- Афганистан остаётся страной с нестабильной ситуацией, чтоб в ней реализовывались крупные проекты;
- Наличие препятствий со стороны других акторов, для растяжения проекта во времени, а возможно и его не реализации.

Относительно проектов Центральной Азии предложенными американцами глава МИД России С. Лавров отметил, - «Суть проекта заключается в том, чтобы развернуть активность Центральной Азии на юг, без участия Российской Федерации. Американцы хотят включить республики в свой проект Большой Центральной Азии, и этот формат нацелен на разрыв отношений между Центральной Азией и Россией» [5]. Можно

заметить, что Россия не желает поддерживать проекты, предложенные и реализуемые Штатами. Во всех американских проектах Россия подозревает о возможности отделения её от региона.

Другое высказывание С. Лаврова, относительно проектов Америки по поводу Центральноазиатского региона, - «Мы слышим о желании США несколько злоупотребить этим форматом и продвигать идеи, которые имеют отношение к тому, что еще при прежних администрациях называли проектом Большой Центральной Азии. Если это так, и если подобные замыслы будут продвигаться нашими американскими коллегами на встречах с центральноазиатскими друзьями, то все они будут видеть ущербность подобных попыток, которые, продиктованы не интересами экономического развития, ни интересами развития транспортной инфраструктуры, а чистой геополитикой» [1].

Следующий из проектов предложенный Штатами - это проект «C5+1». данный проект задействован с 2015 года, одним из главных условий которого является договор о безопасности и терроризме. «Главами министерств Иностранных дел государств Центральной Азии, и госсекретарь США обсудили в Самарканде ряд задач в рамках этого формата и договорились о запуске пяти проектов, с выделением США 15 миллионов долларов» [4].

28 февраля 2022 года в формате онлайн прошла очередная встреча министров иностранных дел стран Центральной Азии и США в формате C5+1 [12] Министр иностранных дел Узбекистана Абдулазиз Камиллов в своем выступлении призвал активизировать сотрудничество стран формата «C5+1» в реализации проектов и программ по минимизации последствий климатических и экологических изменений, координации действий в борьбе с пандемией, по наращиванию взаимной торговли, инвестиций и транспортно-логистических связей [10].

Согласно мнению узбекского политолога, который проживает в Соединенных Штатах Рафаэль Саттаров целью визита Дональда Лу с 23-27.05.2022 года в странах Центральной Азии — это информирование об изменениях подхода администрации президента США Джо Байдена к формату «C5+1». «США хотели бы, чтобы эта платформа более ясно выражала свою позицию по актуальным темам международной безопасности и превратилась в более действенный орган»,— считает эксперт [6].

Другой проект, поддерживаемый Соединенными Штатами это CASA–1000, который является экологически энергетическим проектом. Целью нового проекта является присоединение Центральной Азии с Южной, путем передачи электроэнергии в Южную Азию. Согласно разработанному плану, а также учитывая богатый энергетический потенциал Центральной Азии, электроэнергия должна поступать с территорий Таджикистана и Киргизии в летнее время, с май по сентябрь месяц, так как в это время наблюдается её избыток.

Поскольку CASA–1000 носит экономический характер, то её реализация выгодна, как для Центральной, так и для стран Южной Азии. Проект поддерживается непосредственно Соединёнными Штатами, Всемирным и другими международными банками. На данный момент идет создание условий для его реализации.

Таблица № 2.1.1. Реализация проектов Соединенных Штатов в Центральноазиатском регионе

Проекты	Дата образования.	Цель образования	Сферы влияния и интересы

	Вложенная сумма денег		
Большая Центральная Азия	2005 год	Трансформация Евразии в подконтрольное геоэкономическое пространство, включающее в себя регион Каспия, Центральной Азии, Средний Восток и Южную Азию [11, с. 97].	Управления в нужном ключе геополитической, военно-политической и геоэкономической обстановкой.
C5+1	2015 год, 15 млн. долларов	Экономическая интеграция Центральноазиатских стран, решение пограничных вопросов.	Экономика и региональное взаимодействие, окружающая среда и безопасность.
CASA-1000	Более 10 лет, более 1,16 млрд. долларов	Объединить энергосистему Центральной Азии с Южной Азией.	Для передачи электроэнергии от существующих ГЭС в Киргизии и Таджикистане в Афганистан, Пакистан и Индию.
Новый шелковый путь	2011 год	Создание нового геополитического объединения проамерикански настроенных стран.*	Взаимодействие в сфере безопасности, политики, энергетики, транспорта и инфраструктуры и т.п. со странами Центральной и Южной Азии. Главная роль отдается Афганистану.

Составлено автором по материалам СМИ [8]

«К 2012 году четыре государства Центральной Азии (кроме Туркмении), обеспечившие американцам доступ на территорию Афганистана, в сумме получали за транзит примерно 500 млн. дол. в год, по максимальным ставкам коммерческих перевозчиков. «Соединенные Штаты и их европейские союзники сейчас «сидят» в Центральной Азии гораздо прочнее, чем два десятилетия назад» [7].

Посредством внедрения и поддержек центральноазиатских проектов развития, Америка говорит о своем присутствии в регионе, усиливая свое влияние. «За 1992–2014 гг. экономическая и военная помощь США пяти государствам региона составила без учета инфляции не менее 6,8 млрд. долл.» [9], что говорит о важном геополитическом и геостратегическом значении региона во внешней политике Соединенных Штатов.

Литература

1. Арешев А. «С5+1» против ШОС: конкуренция в Центральной Азии обостряется // <http://vpoanalytics.com/2018/02/20/s5-1-protiv-shos-konkurenciya-v-tsentralnoj-azii-obostryaetsya/> (дата обращения: 30.08.22)
2. Бжезинский ЗБ. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы); [пер. с англ. О.Ю. Уральской]. – М.: Междунар. Отношения, 1998. – С.151-152. // www.koob.ru (дата обращения: 3.09.2022)
3. Богатуров А.Д. Центральная Азия: «отложенный нейтралитет» и международные отношения в 2000-х годах. Очерки текущей политики. Выпуск 4 / А.Д. Богатуров, А.С. Дундич, Е.Ф. Троицкий. - М.: НОФМО, 2010. - С.6.
4. Боромбаева М. Пять стран Центральной Азии + США: Запускаются 5 проектов на \$15 млн // <http://knews.kg/2016/08/s51-projects/> (дата обращения: 10.09.2022)
5. Глава МИД России Сергей Лавров рассказал об отношениях стран Центральной Азии с внешними партнерами // <https://ru.sputnik.kg/Radio/20180116/1037280100/sergej-lavrov-rasskazal-ob-otnosheniyah-stran-centralnoj-azii-s-vneshnimi-partnerami.html> (дата обращения: 25.01.2019)
6. Кривошеев К. Центральной Азии протянули руку помощника // <https://www.kommersant.ru/doc/5369342> (дата обращения: 16.10.22)
7. Манкофф Д. Политика США в Центральной Азии после 2014 года // Pro et Contra. – 2013. Январь – апрель. – С.6 С.47-52.
8. «Новый Шелковый путь» (США) http://russian.china.org.cn/china/China_Key_Words/2017-04/19/content_40650481.htm (дата обращения: 05.02.2019) (сноска 11)
9. Средняя Азия на пересечении конкурирующих внешнеполитических интересов // От Туркестана к Центральной Азии: политическое будущее региона. М.: Научный эксперт. - 2016.- С.81.
10. Страны Центральной Азии нацелены на развитие сотрудничества в формате «С5+1» // <https://bigasia.ru/content/news/politics/strany-tsentralnoy-azii-natseleny-na-razvitiye-sotrudnichestva-v-formate-s5-1-/> (дата обращения: 16.10.22)
11. Тулепбергенова Г. Проект Большой Центральной Азии: анализ, состояние и эволюция // Центральная Азия и Кавказ. -2009. - №1(61). - С.97.
12. Участие Министра иностранных дел на встрече министров иностранных дел стран Центральной Азии и США в формате С5+1 // <https://mfa.tj/ru/main/view/9744/uchastie-ministra-inostrannykh-del-na-vstreche-ministrov-inostrannykh-del-stran-tsentralnoi-azii-i-ssha-v-formate-s51> (дата обращения: 16.10.22)

ЛОИҲАҲОИ ИМА ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАЪСИРИ ГЕОПОЛИТИКӢ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

МИРЗОЕВА ФАРАНГИС БАДРИДДИНОВНА,

номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи

дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.:(+992) 501-00-07-60. E-mail: mirzoevafarangis95@gmail.com.

Мақола ба манфиатҳои геополитикии ИМА дар минтақаи Осиёи Марказӣ бахшида шудааст. Қайд карда мешавад, ки ин минтақа ба як манфияҳои муҳими геополитикӣ ва геоиқтисодӣ табдил ёфта, бозингарон аз ҳудуди минтақа мегузарад ва роҳҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ тақвият меёбанд. Ҳамчунин, дар мақола ба масъалаҳои ҳамкориҳои Созмони Атлантикаи Шимолӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки ба номутавозунии қудрат дар минтақа оварда мерасонад, матраҳ гардидааст. Омӯзиши кишварҳои истеъмолкунанда, инчунин, манбаъҳои нави истеъмоли ашёҳои ҳоми арзон дар ин минтақа барои пурзӯр кардани рақобат байни давлатҳои абарқудрат дар бозори ҷаҳонии энергетикӣ ва маҳдуд кардани рақобатҳо барои азхуд кардани манфиатҳо ё ашёҳои хом нишон дода шудааст. Лоиҳаҳои Осиёи Марказӣ, C5+1, CASA-1000, Роҳи нави абрешии баррасӣ мешаванд. Зимнан зикр мегардад, ки лоиҳаи «Осиёи Бузургӣ Марказӣ» дар сиёсати хоричӣ ва ҳамкориҳои Амрико дар муҳити низомӣ сиёсӣ, геополитикӣ ва геоиқтисодӣ авзалият дорад. Лоиҳаи C5+1 баррасӣ мешавад, ки дар самти тағирёбии иқлим ва муҳити зист, ҷамоҳангсозии амалҳо дар мубориза бар зидди пандемия, густариши робитаҳои мутақобилаи тиҷорат, сармоягузорӣ ва нақлиёту логистика ҳамкорӣ мекунад. Қайд карда мешавад, ки CASA-1000 мустақиман аз ҷониби Иёлоти Муттаҳида, ҷаҳон ва дигар бонкҳои байналмилалӣ дастгирӣ карда мешавад. Таъкид мешавад, ки лоиҳаи “Роҳи нави абрешии” дар соҳаҳои амният, сиёсат, энергетика, нақлиёт ва инфрасохтор ҳамкорӣ мекунад. Ҳадафи ин тарҳҳо дур кардани давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ аз таъсири Русия ва Чин аст.

Калидвожаҳо: Минтақаи Осиёи Марказӣ, ИМА, манфиатҳо, лоиҳаҳо, Осиёи Марказӣ, C5+1, CASA-1000, Роҳи нави абрешии.

USA PROJECTS AS AN INSTRUMENT OF GEOPOLITICAL INFLUENCE IN THE CENTRAL ASIAN REGION

MIRZOEVA FARANGIS BADRIDDINOVNA,

Candidate of Historical Sciences, senior lecturer department
of diplomacy and international relations

Academy of Republic administration under the
President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nasir Str.

Phone: (+992) 501-00-07-60. E-mail: mirzoevafarangis95@gmail.com

The article deals with the US geopolitical interests in the Central Asian region. It is noted that the region has become an important geopolitical and geo-economic zone. Numerous pipelines pass through the region, trade and economic routes and multiple communications run. The issues of NATO cooperation with the Central Asian countries are touched upon, which led to an imbalance of forces in the region. The study of consumer countries, as well as new sources of cheap raw materials, has led to increased competition in the global energy market with a simultaneous intensification of the struggle for its ownership. Such projects as Greater Central Asia, C5 + 1, CASA-1000, the New Silk Road are being considered and studied. It is noted that the Greater Central Asia project is a priority in America's foreign policy and cooperation in the military-political, geopolitical and geo-economic environment. The C5 + 1 project is being considered, which cooperates in the field of climate and environmental changes, coordination of actions in the fight against the pandemic, to increase mutual trade, investment, and transport and logistics ties. It is noted that CASA-1000 is supported directly by the United States, the World and other international banks. It is emphasized that the New Silk Road project interacts in the field of security, politics, energy, transport and infrastructure. The focus of these projects is to remove the states of the Central Asian region from the influence of Russia and China.

Key words: Central Asian region, USA, interests, projects, Greater Central Asia, C5+1, CASA-1000, New Silk Road.

УДК: 327

**ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ СУЛҲИ ТОҶИКОН ДАР МУНОСИБАТҲОИ
БАЙНЛАМИЛАЛИИ МУОСИР**

БОРОНОВ БЕХРУЗ ЯТИМОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 902-66-23-52. E-mail: BoronovBehruz@br.ru

Дар мақола мазкур масъалаҳои истифодаи таҷрибаи сулҳи тоҷикон дар муносибатҳои байнламилалии муосир таҳлил гардидааст. Омӯзиши ва таҳлилу таҳқиқи ҷамаҷонибаи он ба зарурати воқеӣ табдил ёфтааст. Таҳкими давлат ҷузъи муҳими барномаҳо ва дурнамои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ буда, ба ин раванд ниҳодҳо ва манбаъҳои муайян равона мегарданд. Чи тавреки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари худ қайд кардаанд, халқи мо ҳоло дар оғози марҳилаи нави таҳкими истиқлоли худистодааст. Марҳилаи аввали истиқлолидавлати мо, мутаасифона аз харобкорӣ, сухтан, шикастанва нобут кардан ибтидо гирифт. Марҳилаи мазкур яке аз давраҳои ҷассоси таърихи давлатдории навини тоҷикон ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд мавзӯҳои асосии музокирот дар ин давра ба масоили бозгашти гурезаҳо, халъи силоҳ, оташбас ва дигар ҷузъиёт бахшида шуда буданд, вале дар маҷмӯъ мавзӯи меҳварии он тавассути истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ расидан ба Ваҳдати миллӣ ва тавассути Ваҳдати миллӣ таҳким бахшидан ба Истиқлоли давлатӣ буд.

Калидвожаҳо: Истифода, ваҳдат, давлатӣ, сулҳ, сиёсӣ, мақомоти давлатӣ, ҷомеаи шахрвандон, масъала, таҷриба.

Чи тавреки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари худ қайд кардаанд, халқи мо ҳоло дар оғози марҳилаи нави таҳкими истиқлоли худистодааст. Марҳилаи аввали истиқлолидавлати мо, мутаасифона аз харобкорӣ, сухтан, шикастанва нобут кардан ибтидо гирифт.

Вале мо бо така ба иродаю хостаҳои мардум ба ақлу заковати халқ тавонистем дар мудатҳои нисбатан кӯтоҳи таърихӣ пеши роҳи ин раванди пурфочиа ва фалокатборро гирем. Ҷомеаро ба шохроҳи сулҳу ошӣ, ваҳдат, созандагӣ ва бунёдкорӣ ҳидоят намоем[4,54].

Дар низоми давлатдорӣ яке аз самтҳои, ки ҳамеша мавриди тавачҷӯх ва пайгирӣ қарор дорад, таҳкими истиқлоли давлатӣ мебошад. Кишварҳо новобаста аз тавоноӣ, дорой, таҷрибаи давлатдорӣ ва мақому манзалат дар арсаи байналмилалӣ, сиёсати муайян ва мушаххасро дар робита ба таҳкими соҳаҳои гуногун ва дар маҷмӯъ ҳуди давлат пиёда месозанд. Чунин нуктаи назар, ки давлатҳо танҳо дар давраи ба даст овардани истиқлол ва дар зинаҳои аввали давлатсозӣ ба таҳкими истиқлоли давлатӣ аҳамият медиҳанд, ғалат буда, ин раванд бо мавҷудияти давлат тавҷам мебошад.

«Таърих гувоҳ аст - менависад Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон, - ки дар тӯли ҳазорсолаҳо оини давлату давлатдорӣ тоҷикон саҳтҳои хорошикани таназзулу эҳё шуданро борҳо аз сар гузаронида, аз дунболи ҳар шикасту инқироз, боз эҳёшавӣ ва камолоти афзунтарро ноил гаштааст»[1].

Ҳамин тариқ таҳкими давлат ҷузъи муҳими барномаҳо ва дурнамои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ буда, ба ин раванд ниҳодҳо ва манбаъҳои муайян равона мегарданд. Иқдоми ба ин самт равонагашта танҳо дар ҳоле муваффақ ва ҳадафрас мегарданд, агар ваҳдати миллӣ устувор бошад ва аҳоли онро дастгирӣ намояд.

Дар марҳилаи ба даст овардани истиқлоли давлатӣ Тоҷикистон мебоист ба Ваҳдати миллӣ ва нақши он дар таҳкими давлатдорӣ диққати махсус дода мешуд, вале мутаассифона, бо сабабҳои ба ҳамагон маълум, ин раванд сарфи назар гардид. Аз ин сабаб, барои расидан ба Ваҳдати миллӣ зарурияти паси сар намудани як корзори алоҳидае бо номи марҳилаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон пеш омад.

Дар ҳамин росто марҳилаи мазкур яке аз давраҳои ҳассоси таърихи давлатдории навини тоҷикон ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд мавзӯҳои асосии музокирот дар ин давра ба масоили бозгашти гурезаҳо, ҳалӣ силоҳ, оташбас ва дигар ҷузъиёт бахшида шуда буданд, вале дар маҷмӯъ мавзӯи меҳварии он тавассути истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ расидан ба Ваҳдати миллӣ ва тавассути Ваҳдати миллӣ таҳким бахшидан ба Истиқлоли давлатӣ буд.

Бояд қайд намуд, ки дар давраҳои аввали музокироти сулҳи тоҷикон ҳисси нобоварии ҷонибҳо нисбат ба якдигар эҳсос карда мешуд. Пеш аз ҳама, зимни таҳлили маводҳо оид ба раванди сулҳ мебинем, ки он давлатҳо ва шахрҳое, ки барои баргузор намудани музокирот интиҳоб шудаанд, вобаста ба майлу рағбати ҷонибҳо сурат гирифтааст. Ҳамин гуна мавқеъгирӣ дар интиҳоби аъзоёни гурӯҳи корӣ, назоратчиёни раванди музокирот ва ҳатто меҳмонхона барои истиқомати ҳайатҳо низ дида мешавад. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки музокирот дар як муҳити нобоварӣ оғоз гардидааст ва дар раванди он борҳо қатъ гардидани музокирот ва фаъолияти гуруҳи корӣ далели ин гуфтаҳост.

Ҳайати музокирот аз ҳарду ҷониб аз намоёндагони ҳамаи минтақаҳои Тоҷикистон иборат буданд. Ҷониби ҳукумат ба ҳайати худ нафаронеро шомил карда буд, ки дар ҷанги шаҳрвандӣ нисбатан бетараф буданд. Иттиҳоди муҳолифин бошад, шахсони калидии худро ба ҳайати музокирот шомил карда буд[3,17].

Бояд тазакур дод, ки мушкilotи дигар дар роҳи расидан ба Ваҳдати миллӣ бозгардонидани ҳамватанони ба хорич аз кишвар гурезашуда буд. Аммо, ин мушкilotро бозгардонидани гурезаҳое, ки дар Афғонистон паноҳ бурда буданд, дучанд мекард. Зеро гурезаҳои дар марзи Афғонистон буда пурра дар тобеияти муҳолифин буданд, ки аз онҳо барои ҳадафҳои худ васеъ истифода мебуданд.

Дар қаламрави мамлакат, аниқтараш дар водии Қаротегин ва ВМКБ низ чанде аз кумондонҳои муҳолифин бо гурӯҳҳои мусаллаҳи худ боқӣ монда буданд, ки бо амалиётҳои мусаллаҳона ба раванди баргузории музокирот ҳалал ворид менамуданд. Дар дигар манотиқи ҷумҳурӣ низ кӯшишҳои марказгурезӣ бо ҳар гуна усул аён мегардид, ки дар маҷмӯъ зарурати истиқрори сулҳ, ризоят ва Ваҳдати миллиро тақозо мекард.

Ин гурӯҳҳо вобаста ба вазъият гоҳе худро ҷузъи Иттиҳоди муҳолифин мешумориданд, гоҳе дигар бо амалиётҳои мусаллаҳонаи худ аз тобӣ набуданашон дарак медоданд. Ҳатто, пас аз истиқрори сулҳ низ онҳо барои ворид намудани ҳалал ба таҳкими давлатдорӣ борҳо амалиётҳои мусаллаҳона анҷом додаанд, ки воқеаҳои солҳои 1998, 1999, 2010 ва 2012 далели ин гуфтаҳост.

Бояд хотирасон намуд, ки то ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ чиҳати таҳкими Истиқлоли давлатӣ як қатор барномаҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷумҳурӣ амалӣ шуда бошанд ҳам, бе мавҷудияти Ваҳдати миллӣ дар он марҳила оид ба сад дар сад ҳадафманд ва мақсаднок ба анҷом расидани онҳо чизе гуфта наметавонем. Яъне, дар вазъияти ҷангӣ бе расидан ба сулҳ ва субот, ҳадафмандии кӯшишҳои таҳкими давлатдорӣ зери суол бурда мешавад.

Ҳамин буд, ки гуфтушуниди байни тоҷикон, ки аз 5 апрели соли 1994 то 27 июни соли 1997 дар сатҳҳои гуногун 216 рӯз давом кард, бо қабули ду ҳуҷҷати муҳим

Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва Эъломиаи Маскав ба анҷом расид [1,396]. Ҳарчанд дар дохили кишвар то соли 1997 чандин маротиба миёни ҷонибҳои даргир ва кумондонҳои алоҳида созишномаҳои мухталифи сулҳ ва оштии баста шуда бошад, ҳам созишномаи Маскав дар зоти худ беназир буд.

Ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ маънии онро надошт, ки дар Тоҷикистон ҳамаи ихтилофоти мавҷуда бартараф шудаанд. Ҳисорот ва оқибатҳои ҷанг барои таҳкими шоҳаҳои давлатдорӣ ва дар маҷмӯъ истиқлоли давлатӣ монеа эҷод мекарданд. Муносибат ба сулҳи миёни тоҷикон низ якранг набуд. Махсусан Ёзбекистон ба ин раванд бо шубҳа менигарист ва шомил гардидани муҳолифини исломгароро ба ҳайати Ҳукумати Тоҷикистон барои амнияти худ хатарзо медонист[2].

Агар давраи навини давлатдорӣ тоҷиконро вобаста ба равандҳои маълум ба марҳилаҳои гуногун тақсим кардан мумкин бошад, пас яке аз ҷунин марҳилабандӣ давраи то соли 2000 ва баъд аз он шуда метавонад.

Аз ин нигоҳ, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 апрели соли 2013 ваҳдати ризоияти миллӣ ҳамчун дастоварди нодиртарини мардуми Тоҷикистон яке аз ҳадафҳои асосии марҳилаи имрӯзаи рушди давлатдорӣ Тоҷикистон эътироф шудааст. Ҷӣ тавре ки дар ибтидо зикр кардем, эътирофи байналмилалӣ кишвар дар оғози истиқлол бо аз байн рафтани ИҶШС вобастагӣ дошт, вале минбаъд ваҳдати миллӣ ҳамчун маҳаки асосӣ вобаста ба манфиатҳои миллӣ дар раванди муносибатҳои байналмилалӣ муосир ворид гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилҳукуқи байналмилалӣ нақш дорад.

Воқеан ваҳдати миллӣ заминаи устувори ҷомеаи навини Тоҷикистонро гузошт, ки ҷун узви фаъоли муносибатҳои байналмилалӣ дар ҳамкорӣ бо ниҳодҳои байналмилалӣ минтақавӣ дар пазирии як қатор ташаббуси пешниҳодҳои кишвар ифода мешавад. Ҷунончи, эълони Соли байналмилалӣ оби тоза дар соли 2003, тасдиқи Даҳсолаи амалиёти «Об барои ҳаёт барои солҳои 2005-2015» ва Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об ва солҳои «2018-2028 солҳои байналмилалӣ об барои рушди устувор» эълон гардида аз ҷониби Созмони Милалӣ Муттаҳид пазируфтани он ифодагари нақши ваҳдати миллӣ дар таҳкими мақоми байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад.

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои ваҳдатонафарӣ ва саҳми арзанда доштан дар таъмини сулҳи Тоҷикистон ва таҳкими амнияти минтақа соли 2005 бо медали тиллоӣ «Барои таҳкими сулҳ ва ризоияти байни халқҳо»-и Федератсияи байналмилалӣ сулҳ ва ризоият мушарраф гардидааст, ки он ифодагари эътирофи байналмилалӣ сарвари давлат ва ҳукумати он мебошад.

Дар давраи истиқлоли мо ва сарвари Эмомалӣ Раҳмон олимони тоҷик барои худ ва халқашон аз нав таърихи ниёгон, корномаҳои ифтихоромезу қаҳрамононаи онҳоро кашф карданд, саҳми бузурги онҳоро ба тамаддун, илму фарҳанги ҷаҳон воқеъбинона арзёбӣ намуданд. Бо сайёу кӯшиши олимони таърихшиноси ҷумҳурӣ доғҳои сафед дар саҳифаҳои таърихи дуру наздики мо руз то руз камтар шуда истодаанд. Дар таърихи навини Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон на танҳо ҳамчун роҳбари шинохташудаи давлатӣ, балки ҷун пешвои ҳақиқии миллӣ ташаккул ёфтааст. Ин боиси хушҳолист ва ифтихори воқеист. Халқ бояд на танҳо роҳбари шоистаи худ ва пуштибоне на танҳо балки махсусан аз бадҳоҳои худро дошта бошад[6,320].

Ҳамин тавр ҳамаи ин эътирофу сарфарозиҳо ва нуфузи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон заҳмату талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои таъмини ваҳдати миллӣ ҷун маҳаки нигоҳдорандаю таҳкимбахши истиқлоли давлатӣ мусоидат намудааст, сарчашма мегирад.

Адабиёт

1. Бунёди давлатдорӣ навин - Москва: Радуница, 2002, - С. 24.
2. Иброҳим Усмон. Сулҳнома. – Душанбе: Ҷамъияти саҳҳомии навъи кушодаи «Матбуот», 2001. С.396.
3. История международных отношений (1918-2003), том 3, раздел 4 – Глобализация – Москва 2000.
4. Иброҳим Усмон. Сулҳнома. – Душанбе: Ҷамъияти саҳҳомии навъи кушодаи «Матбуот», 2001. С.17.
5. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих (Дастури таълим барои мактабҳои миёна, миёнаи махсус ва олии). Душанбе: «Ирфон», 1997, 136. С.
6. Шарифзода Абдуфаттох, Ғафуров Абдулло. Начотбахши миллат. – Душанбе - 2012. - 320 саҳ.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МИРНОГО ОПЫТА ТАДЖИКОВ В СОВРЕМЕННЫХ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ**

БОРОНОВ БЕХРУЗ ЯТИМОВИЧ,

соискатель кафедры дипломатии и международных отношений

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Насира 33.

Тел.: (+992) 902-66-23-52. E-mail: BoronovBehruz@br.ru

В данной статье анализируются вопросы использования мирного опыта Таджикистана в современных международных отношениях. Его всестороннее изучение и анализ стали реальной необходимостью. Укрепление государства является важной частью программ и перспектив внутренней и внешней политики, и на этот процесс направлены определенные институты и источники. Как отметил в своем труде основоположник национального мира и единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, наш народ сейчас находится в начале нового этапа укрепления своей независимости. Первый этап независимости нашей страны, к сожалению, начался с разрушения, сжигания, разрушения и истребления. Этот этап считается одним из самых чувствительных периодов в истории новой государственности таджиков. Хотя основные темы переговоров в этот период были посвящены вопросам возвращения беженцев, разоружения, прекращения огня и другим деталям, но в целом главной темой их было достижение национального единства через установление мира и национального согласия. и укреплять государственную независимость через национальное единство.

Ключевые слова: *Использование, единство, государство, мир, политическая, государственная власть, гражданское общество, проблема, опыт.*

**USING THE PEACE EXPERIENCE OF TAJIKS IN MODERN INTERNATIONAL
RELATIONS**

BORONOV BEHRUZ YATIMOVICH,

Candidate of the Department of Diplomacy and International Relations of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 902-66-23-52. E-mail: BoronovBehruz@br.ru

This article analyzes the issues of using the Tajik peace experience in modern international relations. Its comprehensive study and analysis has become a real necessity. Strengthening the state is an important part of programs and perspectives of domestic and foreign policy, and certain institutions and sources are directed to this process. As the founder of national peace and unity - the leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, noted in his work,

our people are now at the beginning of a new stage of strengthening their independence. The first stage of our country's independence, unfortunately, began with destruction, burning, breaking and extermination. This stage is considered one of the most sensitive periods in the history of the new statehood of Tajiks. Although the main topics of the negotiations during this period were devoted to the issues of the return of refugees, disarmament, ceasefire and other details, but in general, the main topic of it was to achieve national unity through the establishment of peace and national consensus and to strengthen state independence through national unity.

Keywords: *Use, unity, state, peace, political, state authorities, civil society, problem, experience.*

УДК: 327

**ДИГАРГУНШАВИИ ВАЪЪИ ГЕОПОЛИТИКИИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ
МАРКАЗӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

ХИДИРОВ НОЗИМ,

ассистенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва ҳукуқи иқтисодӣ,
унвонҷуи кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбу кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 985-04-39-00. E-mail: khidirov.nozim@gmail.com

Дар мақолаи мазкур раванди дигаргуниҳои иҷтимоӣ сиёсии Осии Марказӣ ва нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин раванд омӯхта шудааст. Бояд қайд намуд, ки дар заминаи фаноебии низомии шӯравӣ, руоварӣ ба демократия ва ташаккули рӯҳияи нави сиёсӣ дар ҷомеа ва шахс амалӣ мегашт. Ба раванди навоарӣ ва пайдоиши тағйироти куллии ҳаёти сиёсии ҷомеа, сиёсати «бозсозӣ»-и оғоз бахшид. Воқеан сиёсати бозсозӣ ҳолати инкишофи ҷомеаи шӯравиро куллан дигаргун сохт. Муносибатҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангиву маданӣ комилан дигаргун гаштанд. Заминаи ташаккули истиқлоли ҷумҳуриҳои шӯравӣ ба миён омада буд.

Калидвожаҳо: Нақш, сиёсати хориҷӣ, истиқлоли давлатӣ, манфиатҳои миллӣ, раванд, марказӣ, иҷтимоӣ, ҳамкорӣ, муносибат, равобит, саҳм, рушд.

Дар солҳои 80-90-уми қарни гузашта ва махсусан, баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон тағйироти сифатан нав ба вучуд омаданд. Ин гуна тамоюлот дар заминаи фаноебии низомии шӯравӣ, руоварӣ ба демократия ва ташаккули рӯҳияи нави сиёсӣ амалӣ мегашт. Ба раванди навоарӣ ва пайдоиши тағйироти куллии ҳаёти сиёсии ҷомеа сиёсати «бозсозӣ» оғоз бахшид. Воқеан сиёсати «бозсозӣ» ҳолати инкишофи ҷомеаи шӯравиро куллан дигаргун сохт. Муносибатҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангиву маданӣ комилан дигаргун гаштанд. Заминаи ташаккули истиқлоли ҷумҳуриҳои шӯравӣ ба миён омада буд. Ба даст овардани истиқлол бошад марҳилаи нави тағйироти сиёсиро дар давлатҳои пасошӯравӣ оғоз бахшид.

9 сентябри соли 1991 бо фӯрӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар қатори дигар ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ истиқлоли худро эълон намуд ва ҳамчун давлати мустақил ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ворид гардид. Дар ташаккули истиқлоли давлатии Тоҷикистон нақши омилҳои гуногун назаррас буданд, ки яке аз асоситарини онҳо ин ҳамон «бозсозӣ» ба шумор меравад. Дар шароити муносири инкишофи таърихӣ онд ба «бозсозӣ» андешаҳо якранг нестанд. Қисме онро ҳамчун сиёсати мусбат ва қисме манфӣ баррасӣ менамоянд. Дар миёнаи солҳои 80-ум роҳбарияти хизбию давлатӣ дар инкишофи давлату давлатдорӣ қадами радикалиро баҳодуруна заданд. Авзои сиёсӣ, рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва пешрафти фарҳангии ҷомеаро ба назар гирифта, сатҳи нави муносибатҳо, сатҳи сифатан нави давлатдориро идораи қарорӣ ҷамъиятиро пеш гирифтанд, ки дарҳол ҳамовозии васеъ пайдо намуда, бо номи «бозсозӣ» машҳур гардид.

Сиёсати «бозсозӣ» натавонист комилан иллатҳои ҷомеаро аз байн барад. Махсусан, равандҳои номатлуби иҷтимоӣ иқтисодӣ боз ҳам зиёдтар мешуданд. Ҳаёти сиёсӣ фарҳангӣ бошад бештар ҳосияти либералӣ пайдо намуданд. Бозсозиро асосан зиёиён дастгирӣ менамуданд. Зиёиён вобаста ба мақоми ҷамъиятиашон ба муносибатҳои ҷамъиятию сиёсӣ аз назари танқидӣ менигаристанд. Сиёсати бозсозӣ демократикунони ҳаёти сиёсӣ ҷамъияти кишварро ҳадафи асосӣ қарор дод. Дар натиҷаи воқеаи гаштани демократикунони ҷомеа, плюрализми сиёсӣ, ошкорбаёнӣ, озодиҳои зиёди шаҳрвандӣ,

системаи сиёсии ҷомеа ва унсурҳои гуногуни он тадричан дигаргун гаштанд. Ба мақомоти роҳбарикунандаи ҳизб ва давлат насли нав омад. Насле, ки бештар ба амалияи ҷамъиятӣ, ба масъалаҳои рӯзмарра таваҷҷуҳи худро равона менамуд. Назарияҳои ин ё он таълимот ва пешбиниҳои беасос чандон диққаташонро ба худ намекашид. Он насле буд, ки озодии фардиро аз озодии ҷамъиятӣ авлотар медонист. Мекӯшид, ки пеш аз ҳама худро аз худ озод намояд, ғуломи тафаккури худ набошад. Инчунин дарк намуда буданд, ки ҷомеаи инсонӣ бояд дар асоси қоидаҳои умумӣ ва ҳимояи манфиатҳо дар асоси баробарии имкониятҳо рушду нумӯш ёбад.

Пас аз фурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ, бисёре аз кишварҳо дарк мекарданд, ки тамоман аз ҳам «ҷудо шудан» хеле душвор хоҳад буд. Баъзе аз роҳбарон ба сифати ҷудошавии нисбатан сабуктар таъсиси созмонҳои байналмилалӣ гуногунро дар қаламрави пасошӯравӣ пешниҳод мекарданд. Ҳанӯз дар айёми фурупошии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ Сотсиалистӣ пешниҳод шуд, ки Иттифоқи конфедеративии давлатҳои соҳибхитӣ таъсис дода шавад. 14 ноябри соли 1991 ҳафт ҷумҳурӣ (Белорус, Қазоқистон, Қирғизистон, Россия, Тоҷикистон, Туркманистон, Ўзбекистон) барои дохил шудан ба он пешакӣ розигӣ доданд, вале дар амал ин Иттиҳод таъсис дода нашуд. [2] Дар он солҳо бисёр ташаббусҳои ҳамгироӣ ҷомаи амал напӯшиданд, аммо аксарияти қоршиносон сабаби инро дар афзалиятнок набудани ғояҳо дар он замон мебинанд.

Дар мамлакатҳо кӯшишҳои аввалини ҳамкорӣ мустақилонаи дучониба ва бисёрҷониба оғоз ёфтанд. Аввалин мушоҳидаҳо дар бораи дӯстӣ, ҳамкорӣ ва ёрии ҳамдигарӣ баста шуданд. Дар бораи равандҳои ҳамгироӣ дар минтақа дар замони пасошӯравӣ назари гуногун вучуд дорад. Баъзе аз олимони худӣ имконияти ҳамгироиро инкор карда, инро далел меоранд, ки равандҳои зиёди ҳамгироӣ дар амал татбиқ нашуданд. Ҳамчунин бисёриҳо шаклдоранд, ки Осиёи Марказӣ чун минтақаи ягона қобили ҳаёт аст. Аммо дар солҳои охир кишварҳои минтақа бо ҳам дар равобити хуб қарор гирифта, чанд шартномаҳои байнидавлатӣ ба имзо расонида, дар ҳамкорӣҳои дӯстона қарор доранд. Бо вучуди ҳамаи ин дар солҳои соҳибистиклолӣ як қатор созмонҳои минтақавӣ бо иштироки Россия ва ҳам дигар шарикони геосиёсӣ арзи ҳастӣ доранд.

Аз ибтидои солҳои 1990 роҳбарони кишварҳои Осиёи Марказӣ роҳи муносибатҳои нави сиёсиро тариқи вохӯриҳои дутарафа ва бисёртарафа пеш гирифтанд. Аввалин вохӯрии роҳбарони давлатҳо моҳи январӣ соли 1993 дар шаҳри Тошканд баргузор шуд. Президентони кишварҳои минтақа, ба истиснои Президенти Туркманистон, ғайриқонуни ҳамаи ҳамгироиро дар қорҷӯбаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дастгирӣ мекарданд. [3] Аллақай дар нимаи моҳи январӣ соли 1993 дар Алмаато вохӯрии қоршиносони ҳукуматҳо ташкил карда шуд, ки вазифаашон аз омӯзиши имконоти иқтисодӣ, ҷустуҷӯи роҳҳои бартарафнамоии даъвоҳои мутақобила, ҷудокунии вазифаҳои аввалиндараҷа ва эҷоди механизми танзимкунандаи дохили паймони нав иборат буд.

Барои ташаккул, инкишоф ва ҳимояи манфиатҳои миллии Тоҷикистон дар шароити имруза тамоми имкониятҳо мавҷуданд. Тоҷикистон метавонад пайваста дар муайян намудани интиҳоби шарикӣ стратегӣ ва дар заминаи таъмини амнияти миллий бо кишварҳои ҷаҳон ҳамкорӣ намояд. [4,65] Ҳам давлатҳои бузурги ҷаҳонӣ ва ҳам давлатҳои муқтадирӣ минтақавӣ меҳманд дар минтақа мавқеъ дошта бошанд ва сиёсати мадди назарашонро амалӣ созанд. Дар баробари Федератсияи Россия, ИМА боз Чин, Ҳиндустон, Эрон, Туркия, Покистон ва ғайра дар Осиёи Миёна манфиатҷӯи менамоянд. Дар муносибатҳои муосирӣ геополитикӣ мақом ва нақши Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон хеле бузург аст.

Дар байни давлатҳои бузурги ҷаҳонӣ ва минтақавӣ дар ташаккули вазъи геополитикии Осиёи Марказӣ нуфузи бештареро Федерасияи Россия, ИМА, ҚХЧ ва инчунин Туркия, Эрон, Ҳиндустон, кишварҳои дигари ИДМ ва давлатҳои Иттифокӣ Аврупо сохибанд.

Бояд қайд кард, ки давлатҳо дар муносибат бо кишварҳои Осиёи Марказӣ принципҳои мухталифиро пайгирӣ менамоянд, ки дар байнашон принципи минтақагароии геополитикӣ мақоми афзалтареро соҳиб аст. Ин принцип имконият медиҳад, ки минтақаи Осиёи Марказӣ ҳамчун меҳвари асосии фазои геополитикӣ, ҳудудӣ, ки манфиатҳои умумии сиёсӣ ва иқтисодиро дорост, доништа шавад.

Дар шароити имрӯза дар ҳудуди Осиёи Марказӣ таъсири марказ ва зиддимарказҳои соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣ ҷой доранд, ки дар онҳо Тоҷикистон метавонад нақши асосиро дошта бошад.

Таҷрибаи раванди сиёсии ҷаҳонӣ далолат менамояд, ки давлатҳои хурд дар зери таъсири дутарафа менамояд. Ҳам давлатӣ бузурги ҷаҳонӣ ва ҳам давлати муқтадири минтақавӣ мекӯшанд, ки онро дар зери назорат ё таъсири худ қарор диҳанд.

Новобаста аз вазъи ҷаҳони муосир Тоҷикистон ба интегратсияи минтақавӣ ва ҳамкориҳои доимӣ бо Россия талош дорад ва дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ, таъмини муносибатҳои фаъоли самаранокро меҷӯяд. Дар муносибатҳои байнидавлатӣ тарафҳо як қатор шартномаҳо ва созишномаҳо ба имзо расонидаанд. Дар шароити кунунӣ байни муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федерасияи Россия зиёда аз 200 созишномаю шартномаи дутарафа ба имзо расидааст, ки маҷмӯи манфиатҳои геополитикии ҳар ду давлатро то ин замон инъикос менамоянд. Дар баробари ин, «Шартнома дар бораи дустӣ, ҳамкорӣ ва ёрии тарафайн», ки аз 25 май соли 1993 ба имзо расида буд, дар танзим ва пешомади муносибатҳои байниҳамдигарии ду мамлакат нақши муҳимро мебошад. Санадҳои расмӣ имконоти заруриро дар таъсис ва таҳкими робитаҳои байнидавлатӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт таъмин менамоянд.

Баъди аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ масъала дар бораи тақсимоли сарҳад байни Чин ва Россия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон аҳамияти муҳимро касб намуд. Вазъияти баамаломадаро ба инобат гирифта, комиссияи муштараки яққояи ҳукуматҳои кишварҳои мустақил таъсис дода шуд, ки мувофиқи он мебоист ҳар як ҷумҳурӣ дар ҳалли масъалаи мазкур саҳм гузорад. Бинобар ин, дар рафти сафари навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар моҳи майи соли 2002 дар шаҳри Пекин Созишномаи бевоситаи иловагӣ байни Тоҷикистон ва Чин оид ба сарҳадоти давлатии байни онҳо ба имзо расид. Ин амале, ки сарварони ҷумҳуриҳо пеша гирифта буданд, танҳо ба хоҳири бартараф намудани монеаҳо ва тақвият бахшидани муносибатҳои минбаъдаи байнидавлатӣ дар доираи масъалаҳои афзалиятноки ҳимояи манфиатҳои миллӣ сурат гирифтанд. [1,45]Қобил ба зикр аст, ки Ассосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, пайваста дар баромаду суҳанронихояшон таъкид менамоянд, ки риояи ҳифзи сарҳади давлатӣ, таъмини тамомияти арзӣ вазифаи муқаддаси тамоми бошандагони кишвар ва аз ҷумла, ходимони сиёсӣ давлатӣ мебошад.

Муносибатҳои иқтисодии ду давлат, пеш аз ҳама, дар амалӣ гардонидани сиёсати сармоягузорӣ зоҳир мегарданд. Сармоягузориҳои Чин ба як қатор иншоотҳои саноатӣ маблағҳои пули ҷудо намудаанд. Чин яке аз кишварҳои аслии воридкунандаи мол ба Тоҷикистон мебошад. Додугирифтӣ солонеи ду кишвар солҳои охир ба зиёда аз 650 миллион доллар расидааст.

Яке аз самтҳои асосие, ки манфиатҳои миллии тарафайнро фаро мегирад, ҳифзи сулҳ ва таъмини амнияти давлатӣ мебошад. Сар задани ноамниҳо, паҳн гаштани яроку

аслиҳа, интиқоли ғайриқонунии маводи муҳаддир, мавқеъ пайдо кардани экстремизм ва терроризми ҷаҳонӣ ва ҳодисаҳои дигари манфур, албатта қисмати ғарбии Чинро ором гузошта наметавонанд. Пӯшида нест, ки чунин амалҳои иртиҷоӣ низ дар ғайриқонунии гурӯҳи уйғурҳо, ки дар ҳудуди ноҳияҳои автономии Синсзяни Уйғур зиндагӣ менамоянд, ба ҷашм мерасанд. Ҳукуматҳои Тоҷикистон ва Чин ва дигар мамлакатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай баҳри бартараф намудани чунин амалҳои хавфнок ҷораҳои зарурӣ меандешанд.

ИМА имкониятҳои ҳешро пас аз 11-сентябри соли 2001 истифода намуда, қувваҳои ҳарбии ҳудро дар паҳлуи Чин ҷойгир намуд. Яке аз ҳадафҳои ҷой гирифтани базаҳои ҳарбии амрикоӣ дар Осиёи Марказӣ назорат намудан аз болои ракетаҳои чинӣ буд. Ҳадафҳои ниҳони ИМА тармими ҷаҳони якҷутба ва пешгирии намудани бисёрмарказӣ дар низомии нави ҷаҳонӣ ба ҳисоб мерафт. Аммо барои воқеӣ гардонидани он танҳо як давлати бузург - Чин монеа мегардид, ки ба сифати яке аз рақибони эҳтимолии ИМА дар Осиёи Марказӣ ҳисоб мерафт. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҷойгиркунонии неруҳои ҳарбии ИМА-ро дар минтақа хуш напазируфт.

Мусаллам аст, ки обрӯ ва нуфузи имрӯзаи Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ самараи талоши пайгириро ва ҷасуронаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст. Маҳз ӯ бо қабули масъулияти кишвар дар солҳои басо вазнин ва пайгирии ҳадафи олии созандагӣ манфиати умумимиллиро аз манфиатҳои дигар боло гузошта, боварии халқро соҳиб гардид. Амалҳои, ки тайи солҳои роҳбарияш анҷом дод, боис шуд, ки дар дохили мамлакат тамоми халқ, махсусан равшанфикрон ва нерӯҳои ақлонӣ ба нақшаи барномаҳои ояндаи ӯ бо диди умед бингаранд ва бо боварӣ пайрави роҳаш бошанд.

Президенти мо ҳанӯз дар рӯзҳои душвор ва печидаи кишвар, дар ташаккули сиёсати хориҷии Тоҷикистон, роҳандозии тамосу равободии дӯстона бо кишварҳои гуногун, созмонҳои байналмилалӣ ва ниҳодҳои молиявии ҷаҳонӣ ва муаррифии кишвару миллат дар арсаи олам нақши созанда ва беназир дорад. Дар замони соҳибистиклолӣ даҳҳо кишвари хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ дар Тоҷикистон намояндагӣҳои ҳудро боз намуда, ҳамзамон дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон – аз Осиё то Аврупо ва аз Африқо то Амрико намояндагӣҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулии Тоҷикистон баҳри таҳкиму густариши ҳамкорӣҳои ду ва чандҷониба муваффақона ғайриқонуни доранд.

Инчунин, Тоҷикистонро созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ба узвият пазируфта, аз минбари онҳо ташаббусу ибтикорҳои созандаи Президенти кишвар ҷиҳати ҳалли мушкилоти ҷаҳону минтақа, аз ҷумла мубориза бар зидди терроризму ифротгароӣ, маводди муҳаддир, ҷиноятҳои муташаккилонаи фаромиллӣ, масъалаҳои экологӣ ва амсоли он ба самъи ҷаҳонӣ расонида мешавад. Махсусан, силсилаи ташаббусҳои Пешвои миллат дар робита ба ҳалли мушкилоти об дар ҷаҳон, бо таваҷҷуҳ ба аҳамияти мавзӯ, боиси ҳамчун кишвари ташаббускор муаррифӣ шудани Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ гардид. Ҳамчунин, ӯ пайваста аз паёмади номатлуби тағйирёбии иқлим бонги хатар зада, зимнан таъкид бар зарурати омӯзиш ва ҳифзи пирияхҳо, рушди устувори кишварҳои кӯҳсор ва таваҷҷуҳ ба рушди энергияи таҷдидшаванда ҷомеаи ҷаҳониро ба иқдому ҳамкорӣ наздик даъват менамояд.

Бояд гуфт, сиёсати хориҷии Тоҷикистон сиёсати санҷидашуда, прагматикӣ ва воқеъбинона буда, ҳамзамон бо пазириши меъёрҳои эътирофшудаи байналмилалӣ ва эҳтиром ба манофеи шарикон, риояи қатъии манфиатҳои миллиро дар ғайриқонунии дипломатӣ дар мадди аввал мегузорад. Имрӯз Тоҷикистон бо ақсарияти кишвари ҷаҳон муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуда, зиёда аз 160 давлат истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистонро расман эътироф кардааст. Тоҷикистон дар созмонҳои минтақавӣ ва ақсар

созмонҳои байналмилалӣ узвият дошта, аз арзишҳо ва мановфеи миллии дифоъ мекунад, дар масоили ҷаҳонӣ назари худро матраҳ месозад ва пешниҳодҳои мушаххасро дар бораи ҳалли ин масоил ба миён мегузорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлоли худ ҳамкориҳои густурдаи минтақавиро воситаи муҳимтарини ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, тичоратӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва таъмини амнияти субот дар Осиёи Марказӣ дониста, ҷонибдори ҳамзистии осоишта ва дӯстонаи мардумони минтақа мебошад.

Умумияти ҳадафу вазифаҳое, ки дар назди давлатҳои мо қарор доранд, зарурати рушду таҳкими муносибатҳои байниҳамдигарии онҳоро бар пояи дӯстӣ, эътимод ва ҳамкориҳои судманд, аз ҷумла дар арсаи тичорату иқтисод, сармоягузорӣ ва иҷтимоӣ таъкид менамоянд. Бо тақвияти ин усул мо метавонем ҳамкориро дар соҳаи амният низ густариш бахшида, ҳамроҳ бар зидди таҳдиду хатарҳои глобалии муосир дар минтақа муқовимат ва истодагарӣ намоем.

Ҳамгироии созандаи минтақавӣ ба манфиати ҳамаи давлату халқҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди минбаъдаи ҳамкориро бо кишварҳои ҳамсоя муҳим арзёбӣ намуда, ҷонибдори ташаккули бештари фазои мусоиди муносибат бо онҳост.

Дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким ва густариши муносибатҳои дӯстона бо кишварҳои ҳамсоя ва дарозмуддат бо кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мавқеъ ва моҳияти хос дорад. Вобаста ба ин, кишварҳои мо пайваста кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки заминаи ҳарчи мусоидро барои густариши муносибатҳои дӯстона ба судманд дар фазои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил фароҳам оварад.

Муносибатҳои Тоҷикистон бо давлатҳои калидӣ ва дигар кишварҳои Осиё хусусияти шарикӣ пайдо карда истодаанд, ки далели равшани ҳадафҳои созандаи мо мебошанд. Мо минбаъд низ ҳамкориро дар ҷунин руҳияи созанда ва робитаи беғаразу дӯстона бо кишварҳои Осиё идома хоҳем дод.

Адабиёт

1. Shivazi H.A. The Dynamics of political stability in post-soviet Tajikistan. – Sydney University, 1997.
2. Проект договора об ССГ - федерации (Союзе Суверенных Государств) [Электронный ресурс]. – URL: https://www.gorby.ru/userfiles/08_dogovor_o_soyuze_suverennyh_gosudarstv.pdf (дата обращения: 18.01.2021 г.)
3. Таксанов А. Интеграционный процесс среднеазиатских республик [Электронный ресурс]. – URL: <https://proza.ru/2010/03/06/125> (дата обращения: 23.11.2019 г.)
4. Хроника Таджикско-Российских отношений (1992-1998 гг.). Сборник документов. – М., 1999.

ИЗМЕНЕНИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОГО РЕГИОНА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ВНЕШНЮЮ ПОЛИТИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ХИДИРОВ НОЗИМ,

ассистент кафедры государственного управления и экономического права,
соискатель кафедры дипломатии и международных отношений
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саид Носира 33.
Тел.: (+992) 985-04-39-00. E-mail: khidirov.nozim@gmail.com

В данной статье рассматривается процесс общественно-политических изменений в Центральной Азии и роль Республики Таджикистан в этом процессе. Процесс новаторства и появления радикальных изменений в политической жизни общества положил начало политике «реконструкции». Фактически политика реконструкции коренным образом изменила состояние развития советского общества. Полностью изменились политические, экономические, культурные и культурные отношения. Были заложены основы формирования независимости советских республик.

Ключевые слова: роль, внешняя политика, государственная независимость, национальные интересы, процесс, центральный, социальный, сотрудничество, отношение, общение, вклад, развитие.

CHANGES IN THE GEOPOLITICAL POSITION OF THE CENTRAL ASIAN REGION AND ITS IMPACT ON THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KHIDIROV NOZIM,

Assistant of the Department of Public Administration and Economic Law,
Candidate of Diplomacy and International Relations Departments of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 985-04-39-00. E-mail: khidirov.nozim@gmail.com

This article discusses the process of socio-political changes in Central Asia and the role of the Republic of Tajikistan in this process. The policy of "reconstruction" began the process of innovation and the emergence of radical changes in the political life of society. In fact, the policy of reconstruction radically changed the state of development of Soviet society. Political, economic, cultural and cultural relations have completely changed. The basis for the formation of the independence of the Soviet republics was laid.

Keywords: Role, foreign policy, state independence, national interests, process, central, social, cooperation, attitude, communication, contribution, development.

УДК: 304.4

МАЗМУНУ МУНДАРИЧА ВА ХУСУСИЯТҲОИ МУҲИММИ СИЁСАТИ ИҚТИМОӢ

КУРБОНЗОДА ДАЛЕР ҚУРБОН,

унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносии

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16.

Тел.: (+992) 988-05-07-03/ E-mail: juraev.daler.1995@mail.ru

Дар шароити рушди босуръати илму техника ва дигаргунишавии ҷомеа масъалаи ташаккули сиёсати иқтимоии давлат низ мубрамияти хосса пайдо менамояд. Олимону муҳаққиқони соҳа низ ба ҳулосае омадаанд, ки бинобар сабаби тағйирёбанда будани сиёсати иқтимоии давлат зарурати таҳқиқи доимии он ба миён омадааст. Таҳқиқи таҳлили мазмуну мундариҷаи сиёсати иқтимоии давлат нишон дод, ки мақсади он бетағйир боқӣ хоҳад монд, аммо вазифаҳои сиёсати иқтимоӣ зери таъсири омилҳои гуногун доимо дигаргун мешаванд. Сиёсати иқтимоӣ зӯҳуроти хеле мураккаб буда, вобаста ба шарту шароити мамлакатҳои алоҳида дар шаклҳои гуногун ташаккул меёбад. Сохтори ҷамъиятӣ, вазъияти сиёсӣ иқтисодии мамлакат ба сиёсати иқтимоии давлат таъсири амиқ мерасонанд. Онро дар маҷмӯъ ҳам дар маънои васеъ ва ҳам дар маънои маҳдуд муаррифӣ менамоянд.

Калидвожаҳо: сиёсати иқтимоӣ, субъектҳои сиёсати иқтимоӣ, вазифаҳои сиёсати иқтимоӣ, ҳифзи иқтимоии аҳоли, кӯмакҳои иқтимоӣ, қишрҳои ниёзманди ҷомеа.

Рушду инкишофи сиёсати иқтимоӣ тӯли чанд даҳсолаи охир мубрамияти хоссаро соҳиб гаштааст. Мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити имрӯза масъалаҳои иқтимоии ҷомеа диққати арбобони сиёсӣ, олимону муҳаққиқон ва ҳатто шахрвандони қаториро ба худ ҷалб менамоянд. Чунин таваҷҷуҳи махсус ба он хотир аст, ки дар олами муосир аз як ҷониб аҳолии мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ афзоиш меёбад, дигаргуниҳои техникаю технологӣ бо суръати баланд ба амал меоянд, кӯҳнашавӣ ва корношоям гардидани донишҳои касбии мутахассисон дар ҳар даҳсола ба мушоҳида мерасад, рушди зеҳни сунъӣ талабот ба мутахассисони сатҳи навро ба вучуд меоварад ва дар натиҷа сатҳи бекорӣ, ба бухрон дучор гардидани иқтисоди миллӣ ва умуман осебпазир шудани сатҳи зиндагии одамон ба амал меояд. Дар кишварҳои пасошӯравӣ, хусусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар натиҷаи пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ аз сохтори сотсиалистӣ ба сохтори сармоядорӣ ворид гардиданд, ҳалли масъалаҳои иқтимоӣ мубрамияти зиёд дорад. Зеро дар ин кишварҳо ислоҳоти иқтисодӣ бо суръати баланд дар ҷараён аст ва муваффақияти чунин дигаргуниҳо аз сиёсати иқтимоии давлат ва ҳифзи иқтимоии аҳоли вобастагии калон дорад. Ғайр аз ин, дар замони шӯравӣ модели сиёсати иқтимоии давлат ва роҳи усулҳои ҳалли масъалаҳои иқтимоӣ хусусиятҳои хоси худро доштанд, ки дар сохтори нави сармоядорӣ ва ҷомеаи демократӣ истифодаи он қисман ва баъзан пурра ғайриимкон аст. Чун дар ин сохтори ҷамъиятӣ сиёсати иқтимоӣ механизмҳои татбиқи хосаи худро мебошад. Аз ин рӯ, ислоҳоти иқтимоӣ ва ташаккули сиёсати иқтимоии мувофиқ бо шароити навин масъалаи аввалиндараҷае мебошад, ки ҳалли масъалаҳои мубрами соҳаи иқтимоӣ аз он вобастагии зиёд дорад.

Олимону муҳаққиқон эътироф менамоянд, ки ҳанӯз аз давраҳои қадим сар карда давлатҳо ба сиёсати иқтимоии худ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекарданд ва дар замони муосир бошад давлатҳое, ки меҳоянд дар қатори кишварҳои тараққиқарда қарор гиранд, маҷбур ҳастанд, ки сиёсати иқтимоии муваффақро пайгирӣ намоянд [13, с.4-9]. Воқеан ҳам имрӯз давлатеро ёфтан мушкул аст, ки худро иқтимоӣ муаррифӣ накунад ва сиёсати иқтимоӣ надошта бошад. Ба андешаи олими рус В.И. Жуков, «рушди

бомуваффақияти иқтисодиёт бе ҳалли масъалаҳои гуманитарӣ, бе дигаргунсозии вазъи эҳтиёҷоту талаботи одамон ғайриимкон аст. Чунин ҳолат қонуниятҳои объективии рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа мебошад, ки бе ҳаллу фасли он ҳеҷ як давлат наметавонад, ки дар замони имрӯза рушди навбатии тамаддуно соҳиб шавад» [13, с.9].

Ҳеҷ шубҳае нест, ки сиёсати иҷтимоии давлат унсури муҳимтарини сиёсати дохилии он ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар раванди гузаронидани ислоҳоти соҳаҳои дигар мадди назар намудани унсурҳои иҷтимоӣ боиси он мегардад, ки дар ҷомеа низоми сармоядорӣ ғайригуманистӣ ва арзишҳои корношоҷаи сотсиалистӣ ҳамчун механизми қонессозии талаботи иҷтимоии ҷомеа ба қор бурда шаванд. Як қатор олимони чунин ҳолатро мушоҳида намуда, ибронд мебаранд, ки сиёсати иҷтимоии як зумра давлатҳои пасошӯравӣ як навъ сиёсати омехташуда мебошад, ки ҳам меъёрҳои собиқ ҷомеаи сотсиалистӣ ва ҳам нусхабардорӣ унсурҳои ҷомеаҳои ғарбиро дар худ нигоҳ мебарад ва ба ин васила рафтори одамонро бо воқеиятҳои иҷтимоии замони имрӯза мутобиқ гардонидан менамояд [22, с.5]. Дар натиҷаи чунин омехтагӣ ихтилофоти иҷтимоию иқтисодӣ ва бархӯрди манфиатҳои табақаҳои гуногуни аҳоли ба амал меояд. Л.Т. Шинелева қайд менамояд, ки «воқеияти нави иҷтимоӣ дар доираи модели сотсиалистии сиёсати иҷтимоӣ созгор намебошад. Таҳқиқоте, ки дар ин соҳа гузаронида мешаванд, аз суръати дигаргуниҳои баамалоянда хеле зиёд қафо монда истодаанд» [22, с.6].

Ба ҳамаи ин нигоҳ нақарда, то ба имрӯз дар соҳаи сиёсати иҷтимоӣ таҳқиқоти зиёд анҷом пазируфтаанд, консепсия ва моделҳои гуногун ба вуҷуд оварда шудаанд. Ҳамаи ин гувоҳи аз он медиҳанд, ки айни замон назарияи сиёсати иҷтимоӣ ташаккул ёфтааст, ҳарчанд зерин таъсири дигаргуниҳои ҷамъиятӣ масъалаҳои ҷудогонаи он бахсу мунозираҳои зиёдро ба миён овардааст. Сиёсати иҷтимоӣ ҳамчун таҷрибаи нави сиёсати давлатӣ оид ба ташкил намудани ҳаёти арзандаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва табақаҳои аҳоли дар асри XIX ҳамчун соҳаи фаъолияти расмӣ пайдо гардида, бо гузашти марҳилаҳои рушди ҳаёти ҷамъиятӣ ва мураккаб гардидани ҳалли масъалаҳои соҳавӣ қоркарди ҷиддии назариявиро тақозо менамояд. Маҳз дар чунин шароит олимону муҳаққиқон бо фармоиши мақомоти давлатӣ роҳи усулҳои фаҳму дарки сиёсати иҷтимоӣ, ташаккул додани унсурҳои таркибии он ва аз ҳама муҳим механизмҳои татбиқи онро пешниҳод намудаанд. Дар баробари чунин дастовардҳо баъзе олимони муътақиданд, ки сиёсати иҷтимоӣ то сатҳи зарурӣ хусусияти плюралистӣ дорад, онро дар шакли ниҳой тасаввур намудан номумкин аст ва аз ин рӯ, назарияи маъқур пайваста бо донишҳои нави пурраи мукамал мегардад ва рушди инкишоф меёбад [10, с.9]. Дарвоқеъ сиёсати иҷтимоии давлат яке аз самтҳои фаъолияти давлатие мебошад, ки хеле серҳарҷ аст. Аз ин рӯ, шакли зоҳиршавии он дар кишварҳои олам яксон ба назар намерасад. Ҳар як давлат вобаста ба марҳилаи рушди инкишоф ва имкониятҳои дарихтиёрдоштаи худ ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ машғул мегардад. Бинобар ин, дар баъзе давлатҳо модели муваффақ ва хеле ташаккулёфта, дар баъзе кишварҳои дигар моделҳои омехта ва дар давраи гузариш қарордоштаро мушоҳида намудан мумкин аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба ҳамаи муваффақиятҳо, дастовардҳо ва ташаббусҳои иҷтимоии давлату ҳукумат нигоҳ нақарда, ҳанӯз ҳам масъалаҳои ҳалталаби сиёсати иҷтимоӣ ба назар мерасанд. Чун ҷомеаи Тоҷикистон ҳанӯз ҳам дар давраи гузариш қарор дорад. Маҳз ба ҳамаи хотир омӯзиш ва таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни механизмҳои татбиқи сиёсати иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи қунии давлатдорӣ муваҷҷибаи зиёд дорад.

Сиёсати иҷтимоӣ на танҳо консепсияи назариявист, балки соҳаи татбиқи амалии яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат мебошад. Ташкил намудани шароите, ки дар он ҳар узви ҷомеа тавонад талаботи худро қонессозад ва ташаккул додани низоми арзишҳои, ки ҳамаи ҷомеа онҳоро эътироф намоянд, қабили сиёсати иҷтимоии

муваффақ ба шумор меравад. Дар маркази диққати сиёсати иҷтимоӣ инсон бояд қарор дошта бошад ва мақсади сиёсати иҷтимоӣ аз мавқеи талаботи инсон бояд муайян карда шавад.

Масъалаҳои иҷтимоӣ шахсони алоҳида ва қулли ҷомеа гуногунҷабҳа ва гуногунпахлӯ мебошанд. Бинобар ин, сиёсати иҷтимоӣ давлат ҳамчун механизми ҳалли масъалаҳои мазкур дорои вазифаҳои зиёд ва фарогири самтҳои гуногуни қору ҷаъолият аст. Бо назардошти ин зимни қорқард ва амалинамоӣ сиёсати иҷтимоӣ истифода намудани маҷмӯи имқониятҳои давлат зарур доништа мешавад, то ки тамоми мураккабии ҳаёти инсонӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ ва рушди ҳаёти ҷамъиятӣ мадди назар нашаванд.

Таҳлилу баррасии адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки таснифоти таърифҳои сиёсати иҷтимоӣ аз мазмуну мундариҷаи ин навъи ҷаъолият ва одатан аз масъалаи марказии он бармеоянд. Дар ин замина мушоҳида мегардад, ки дар аксар маврид сиёсати иҷтимоиро тавассути мафҳуми «ҷаъолият» шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Дар ин миён ҷаъолияти давлатӣ, ҷаъолияти сиёсӣ, идоранамоӣ рушди иҷтимоӣ, идоранамоӣ равандҳои иҷтимоӣ ва ғ. ҳамчун масъалаҳои муҳимтарин ва низомофари сиёсати иҷтимоӣ доништа мешаванд [1, с.115]. Як қатор олимони сиёсати иҷтимоиро қисми таркибии сиёсати дохилии давлат муаррифӣ намудаанд [20, с.75]. Инчунин дар баъзе сарчашмаҳои дигар сиёсати иҷтимоӣ ҳамчун стратегияи рушди ҳадафноки сохтори ҷамъиятӣ, маҷмӯи мақсадҳои иҷтимоӣ ва роҳу усулҳои дар амал татбиқ намудани онҳо муаррифӣ мешавад [19, с.75-89].

Нуқтаи назаре, ки тибқи он сиёсати иҷтимоӣ ҳамчун консепсия, маҷмӯи муносибатҳо, меъёрҳои рафтор ва принципҳои доништа мешавад, ба мақсад мувофиқтар аст. Чунин тарзи баррасии масъала ҳоси андешаҳои олимони ғарбӣ мебошад. Барои мисол, Д.Черрӣ ба ҳулосае омадааст, ки сиёсати иҷтимоӣ соҳаи пажӯҳишхое мебошад, ки экспертизаи иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва сотсиологиро дар худ фаро гирифта, тавассути он муайян карда мешавад, ки сиёсати ҳуқумати марказӣ ва маҳаллӣ ба ҳаёти одамон ва ҷамоатҳо чи гуна таъсиргузори менамоянд [2, с.235]. Олими дигар А.Шор сиёсати иҷтимоиро ҳамчун маҷмӯи меъёрҳо ва роҳу усулхое медонад, ки барои роҳбарӣ намудан ва ба танзим даровардани муносибатҳои аъзои ҷомеа, инчунин барои танзими муносибати онҳо бо низоми иҷтимоӣ равона карда шудааст [24, с.266]. Ба андешаи олими рус Ф.И. Шарков, сиёсати иҷтимоӣ дар маънои васеъ маҷмӯи меъёрҳои назариявӣ ва ҷорабиниҳои амалӣ, дар маънои маҳдуд ҷаъолияти мақомоти давлатӣ мебошад [21, с.31].

Бояд тазаққур дод, ки шарҳу баёни сиёсати иҷтимоӣ давлат ҳамчун ҷаъолияти мақомоти давлатӣ мазмуну мундариҷаи ин навъи сиёсатро хеле маҳдуд месозад. Зеро ҷаъолият танҳо раванди татбиқи сиёсати иҷтимоиро фаро мегирад, аммо барои инъикос намудани моҳияти аслии он асосҳои консептуалӣ, меъёрҳои мушаххаси назариявӣ ва қонуниятҳои рушди ҷамъиятӣ бояд ба назар гирифта шаванд. Танҳо дар чунин маврид имқони қорқард намудани роҳу усулҳои мушаххаси татбиқи амалии он имқонпазир мешавад. Ҳамзамон зимни баррасии сиёсати иҷтимоӣ мадди назар намудани категорияи «ҷаъолият» низ ғайриимқон аст, зеро фаҳму дарки сиёсати иҷтимоӣ замони муосирро бе қорҳои мушаххаси амалӣ анҷом додан номумқин мебошад. Аз ин рӯ, зимни омӯзиши сиёсати иҷтимоӣ бо ҳам алоқаманд намудани ҷаъолияти амалӣ ва асосҳои консептуалӣ ба манфиати таҳқиқоти ин масъала мебошад.

Таҳлилу баррасии таснифоти таърифҳои гуногуни сиёсати иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки миқёси фарогирии масъалаҳои ҷудогонаи он то қадом андоза васеъ мебошад. Аз ҷумла, объект ва субъектҳои сиёсати иҷтимоӣ, моҳият ва хусусиятҳои ин

навъи сиёсат, мақсадҳои иҷтимоӣ, роҳу усулҳои татбиқи амалии онҳо ва миқдори зиёди унсурҳои таркибии дигари сиёсати иҷтимоӣ аз мураккабии он дарак медиҳад. Мутаассифона, на ҳамаи таърифҳои мавҷуда унсурҳои дар боло номбаргардидаро фаро мегиранд ва ҳатто дар баъзеи онҳо масъалаҳои ҷудогонаи сиёсати иҷтимоӣ ба таври мухталиф шарҳу тавзеҳ дода мешаванд. Масалан, дар баъзе мавридҳо сиёсати иҷтимоиро ҳамчун воситаи ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, дар мавридҳои дигар онро ҳамчун воситаи қонеъ намудани талаботи одамон ва ғ. тавсиф менамоянд. Олими рус Л.Г. Гусякова таърифҳои дар тӯли ду даҳсола нисбат ба сиёсати иҷтимоӣ пешниҳодгардидаро таҳлилу баррасӣ намуда, ба хулосае меояд, ки моҳияти ин навъи сиёсат ба таври ҷиддӣ тағйир ёфтааст ва бештар хусусияти иқтисодӣ пайдо кардааст [4, с.131].

Ҳамин тариқ, сиёсати иҷтимоӣ дар мазмуни васеъ барои танзими рафтори иҷтимоӣ ва муносибатҳои иҷтимоии аъзои ҷомеа равона гардида, меъёрҳои шаклгирии сохтори иҷтимоиро ташаккул дода, механизмҳои иҷтимоии татбиқи мақсадҳои рушди ҷамъиятиро таъмин мекунад [18, с.22]. Дар чунин шакл муаррифӣ намудани мазмуну мундариҷаи сиёсати иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки дигаргуниҳои амиқи ҳаёти ҷамъиятӣ ба инобат гирифта шаванд. Бахусус замоне ки сохтори нави иҷтимоӣ дар ҳоли шаклгирӣ ва механизмҳои амалишавии он дар раванди ташаккулёбӣ қарор доранд, дар самти рушди ҷамъиятӣ имкониятҳои нав ва маҳдудҳои мушаххас ба вучуд меоянд. Барои шарҳу тафсири чунин дигаргуниҳо дар мазмуни васеъ тавсиф намудани сиёсати иҷтимоӣ зарур дониста мешавад.

Дар мазмуни маҳдуд бошад, фаъолияти давлат дар самти қонеъ сохтани талаботи одамон ҳамчун сиёсати иҷтимоӣ муаррифӣ мегардад. Таърифи мазкур ҳарчанд маҳдуд ҳам бошад, аз рӯйи субъект, мақсад ва механизмҳои татбиқи худ дар дараҷаҳои гуногун зоҳир мешавад. Бо таърифи мазкур гуфтан мумкин аст, ки объект, субъект, мақсадҳо ва вазифаҳои сиёсати иҷтимоӣ унсурҳои муҳимтарини таркиби онро ташкил медиҳанд. Дар чунин маврид сиёсати иҷтимоиро ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои концептуалӣ, фаъолияти давлат ва дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоии ҷомеа ва таъмини рушди инкишофи онҳо муаррифӣ намудан мумкин аст. Инчунин дар таърифи мазкур унсурҳои дигарро низ ҳамроҳ намудан имконпазир аст, аммо ба назар чунин мерасад, ки ин падидаи хеле мураккаб аст ва дар таърифи он ҳамаи масъалаҳои марбутаро шомил намудан ҳалли масъаларо хеле мушкил мегардонад. Аз ҷумла, сохтори сиёсати иҷтимоӣ, самтҳои амалишавии он, меъёрҳо, ресурсҳо, шаклҳои зоҳиршавӣ, марҳилаҳои амалишавӣ, хусусият, нишондодҳо, заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва ғ. низ масъалаҳои мебошанд, ки дар таркиби концепсияи сиёсати иҷтимоӣ шомиланд. Аммо онҳоро дар алоҳидагӣ таҳлилу баррасӣ кардан мувофиқи мақсад мебошад.

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки таҳлили вазъияти имрӯзаи сиёсати иҷтимоӣ ва самтҳои ташаккулёбии он дар таҳқиқоти олимони мавқеи хеле муҳимро ишғол намудаанд. Баррасии андешаҳои олимони сершумор оид ба самтҳои гуногуни таҳқиқоти онҳо ғайриимкон мебошад, аммо таҳлили вазифаҳои сиёсати иҷтимоиро зарур дониста, ба воситаи он зарурияти ташаккули ин навъи сиёсатро нишон додан мумкин аст.

Дар шароити имрӯза сиёсати иҷтимоӣ, ки дар тамоми гушаю канори мамлакат ва бо истифода аз ниҳодҳои мавҷуда амалӣ карда мешавад, баъзан вақт аз доираи фаъолияти давлатӣ берун мебарояд. Аз ин рӯ, сиёсати иҷтимоӣ аз сиёсати давлатӣ васеътар мебошад, зеро фазои ҷомеа аз давлат васеътар аст. Бо ҳам мувофиқат накардани фазоҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ки дар онҳо фаъолнокии иҷтимоии субъектҳои гуногун ба

амал меояд, зимни баррасии унсурҳои таркибии сиёсати иҷтимоӣ ва нишон додани алоқамандии онҳо нофаҳмиҳои зиёдро ба вуҷуд меоварад. Чунин ҳолатро ба инобат гирифта, баъзе муаллифон ибраз медоранд, ки давлат субъекти ягонаи сиёсати иҷтимоӣ нест. Дар яке аз луғатҳои соҳавӣ қайд мегардад, ки «сиёсати иҷтимоӣ – ин фаъолияти давлат ва дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ бо сиёсат мебошад, ки ба рушди прогрессивии соҳаи иҷтимоӣ, хубтару беҳтар намудани шарту шароит ва сатҳи зиндагии одамон, қонун намудани талаботи қишрҳои ниёзманд, дастгирии шаҳрвандон, ҳифзи иҷтимоии онҳо нигаронида шудааст» [15, с.207]. Дар ҳамин мазмун олими рус Б.В. Ракитский андешаҳои худро пешниҳод намудааст. Ба ақидаи ӯ, «Шаҳрвандон ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ғайр аз ин, ниҳодҳо, ташкилотҳо ва мақомоти ҳокимияти давлатие, ки онҳоро намоёндагӣ мекунанд ва бо мақсади пайгирӣ намудани манфиатҳои шаҳрвандон дар соҳаи иҷтимоӣ фаъолона ширкат мебаранд, субъектҳои сиёсати иҷтимоӣ мебошанд» [16, с.394]. Ҳамин тариқ, таҳлилу баррасии масъалаи зикргардида нишон медиҳад, ки сиёсати иҷтимоӣ – ин сиёсати давлат, ҷомеа, ҳизбҳои сиёсӣ, ниҳодҳои иҷтимоӣ дар соҳаи фаъолияти ҳаётии одамон мебошад.

Инчунин қайд намудан зарур аст, ки сиёсати иҷтимоӣ на танҳо аз имкониятҳои давлат ва дар кадом ҳолат қарор доштани иқтисодии миллӣ, балки дар бисёре аз мавридҳо аз вазъияти сиёсӣ низ вобаста мебошад. Ба воситаи сиёсати иҷтимоӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ ба танзим дароварда мешавад. Дар ҳар як мамлакат ҳаёти ҷамъиятӣ майдони бархӯрди манфиатҳо ва рақобату муҳолифати неруҳои гуногун ба шумор меравад. Давлат, ҷомеа ва шаҳрвандони алоҳида дар таркиби сиёсати иҷтимоӣ на танҳо объекти таъсирпазир доништа мешаванд, балки субъектҳои муҳимтарини ин навъи фаъолият низ махсуб меёбанд. Сиёсати иҷтимоии самарабахш тақозои онро менамояд, ки манфиатҳои субъектҳои он, аз ҷумла мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ҳудудораи маҳаллӣ, соҳибкорон, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ғ. ба инобат гирифта шаванд. Аммо манфиати онҳо дар бисёре аз мавридҳо дар самтҳои мухталиф зоҳир мешаванд. С.Миронов қайд менамояд, ки «дар соҳаи соҳибкорӣ субъектҳои иқтисодӣ кӯшиш менамоянд, ки неъматҳои ҷамъиятиро дар дасти худ мутамарказ намоёнд ва барои онҳо харҷҳо ва даромадҳое, ки бо гардиши бозорӣ алоқаманд нестанд, ҳеҷ аҳамият надорад» [9, с.7].

Чунин ҳолатро ҳамчун зухуроти эгоизми молиявӣ унвон намудан мумкин аст. Ба таври сунъӣ паст намудани музди меҳнат дар корхонаҳо ва дар аксари ин ташкилотҳо мавҷуд набудани имтиёзҳои иҷтимоӣ нишонаҳои асосии ин зухурот мебошанд. Бо назардошти чунин вазъ гуфтан мумкин аст, ки шаҳрвандони қаторӣ, бахусус коргарон кӯшиш менамоянд, ки манфиатҳои худро пайгирӣ кунанд. Дар ин бора андешаҳои М. Делягин хеле бамаврид мебошанд. Ба ақидаи ӯ, «аҳоли кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки неъматҳои иҷтимоӣ ба таври баробар тақсим гарданд ва адолати иҷтимоӣ таъмин шавад» [5, с.38-39].

Дар баробари ин қайд намудан зарур аст, ки миқдори субъектҳои сиёсати иҷтимоӣ, инчунин салоҳияту вақолатҳои онҳо аз режими сиёсии дар давлат мавҷудбуда вобастагӣ дорад. Б.В. Ракитский чунин масъаларо ба инобат гирифта, қайд менамояд, ки «дар шароити мавҷудияти инҳисори давлатӣ субъектҳои сиёсати иҷтимоӣ вазифаи намоиш дошта, дар асл вазифаҳои аслии худро иҷро намекунанд» [11, с.13]. Бояд гуфт, ки дар таъмини фаъолияти муназзами системаи иқтисодӣ давлат нақши ҳалкунанда мебозад. Ҳатто интиҳоби модели рушди иқтисодӣ низ вазифаи муҳимтарини давлат аст. Аз ин рӯ, новобаста аз он, ки дар ҷомеа кадом доктринаи иқтисодӣ ҳукмрон аст, ҳукуматҳои миллӣ масъули беҳтар намудани вазъи иқтисодии мамлакат мебошанд [3, с.13].

Чанбаъҳои иқтисодию субъективии сиёсати иҷтимоиро ба инобат гирифта, қайд намудан зарур аст, ки дар шароити рушди ниҳодҳои демократӣ ва ташаккулёбии иқтисоди бозаргонӣ сиёсати иҷтимоии давлат бояд тавре амалӣ карда шавад, ки дар он манфиатҳои шахрвандони алоҳида бо манфиатҳои ҷамъиятӣ мувофиқат намоянд, то ки ташвишу изтиробҳои ҷамъиятӣ ба ташвишу изтиробҳои шахсони алоҳида мубаддал гардад. То он замоне, ки муносибати шахрвандон ва ҷомеа дар чунин шакл ташаккул наёбад, рушди давлати мутамаддин, кафолати ҳуқуқи озодиҳои конститутсионӣ ва кафолатҳои иҷтимоӣ ғайриимкон мегарданд.

Ҳамин тариқ, дар шароити муосир сиёсати иҷтимоӣ дар ҳамаи мамлакатҳо субъектҳои гуногун дорад. Аммо дар байни онҳо мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз рӯи вазифаҳои иҷтимоии худ мавқеи марказиро ишғол менамоянд.

Ҳокимияти қонунгузор тавассути қоркард ва қабули қонунҳои ба муддати тӯлонӣ амалкунанда стратегияи умумии татбиқи сиёсати иҷтимоиро таъмин менамоянд, инчунин дараҷаи ҳадди аққали кафолатҳои иҷтимоиро муайян месозанд. Мақомоти қонунгузор бо назардошти тағйирёбии вазъи иқтисодӣ санадҳои меъёрию ҳуқуқиро бознигарӣ карда, пардохтҳои иҷтимоӣ, хизматрасониҳои иҷтимоии ройгон ё имтиёзноро муайян мекунанд. Аз ҳама муҳим ин аст, ки мақомоти қонунгузор зимни қабули буҷаи давлатӣ сарчашмаҳои маблағгузори сиёсати иҷтимоӣ ва танзими фаъолияти фондҳои ғайрибучавиро амалӣ мегардонад. Ҳокимияти иҷроия бо таъия ба муқаррароти қонунҳои қабулгардида ҷорабиниҳои гуногунро ҷиҳати татбиқи сиёсати иҷтимоӣ ба амал мебарорад. Мақомоти ҳокимияти иҷроия тартиби пардохтҳои иҷтимоиро мушаххас месозад, санадҳои меъёриро, ки фаъолияти сохторҳои онро муайян месозанд, таъия мекунанд.

Қорфармоён талаботи меъёрҳои, ки аз ҷониби ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия нисбат ба шароити бозори меҳнат, пардохти музди меҳнат, суғурта ва ғ. пешниҳод гардидаанд, иҷро мекунанд. Қорфармоён дар асоси имкониятҳои молиявии худ ҷойҳои қорӣ ташкил намуда, дар заминаи санадҳои меъёрию ҳуқуқии мавҷуда метавонанд сиёсати иҷтимоии худро ташаккул диҳанд. Аз ҷумла, ташкил намудани хӯроки бепул барои қоргарон, ҷудо намудани маблағ барои истироҳати қормандон, пешниҳод намудани қарзҳои бефоида барои харидорӣ намудани хонаи истиқоматӣ ва ғ.

Ташкилотҳои ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама, иттифокҳои касаба ва ҳизбҳои сиёсӣ манфиатҳои табақаҳои гуногуни аҳолиро ифода карда, вазифаҳои идеологиро иҷро менамоянд ва ба созиши байниҳамдигарии мақомоти давлатӣ ва қорфармоён мусоидат мекунанд.

Дар баробари ҳамаи ин давлат ҳамчун субъекти асосии сиёсати иҷтимоӣ эътироф гардида, худ сиёсати иҷтимоӣ бошад механизми бартараф намудани шиддати иҷтимоии ҷомеа доништа мешавад. Барои иҷроии ин вазифа давлат имконияти васеъ дорад. Як қатор олимони соҳаи илмҳои иҷтимоӣ, бахусус сиёсатшиносон муътақиданд, ки шиддати иҷтимоӣ дар шакли зерин ба амал меояд:

– бештар гардидани мушкилиҳо ва ба амал омадани вазъияте, ки дар он қонун намудани талаботи ниёзмандон ғайриимкон мегардад;

– қорношоям гардидани механизми мавҷудаи қабули қарорҳо;

– аз даст рафтани имконияти одамон ва ташкилотҳо, ғайриимкон гардидани амалишавии мақсадҳо ва вазифаҳои муайяншуда [8, с.28].

Маҳз ба хотири аз байн бурдани шиддати иҷтимоӣ як қатор давлатҳо марҳилаи мушаххаси рушди ҳаёти ҷамъиятиро ба инобат гирифта, дастгирии иҷтимоии қишрҳои муайяни аҳолиро ҳамчун самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии худ интихоб намудаанд. Дастгирии қишрҳои муайяни (ниёзманди) аҳоли ҳамчун меъёри сиёсати

ичтимоӣ тақозои онро менамояд, ки дар муносибат бо табақаҳои гуногуни ҷомеа ҷорабиниҳои мухталифи иҷтимоӣ роҳандозӣ гардад.

Гурӯҳҳои иҷтимоии синфи миёна ҳамчун объект ва субъекти сиёсати иҷтимоӣ дар рушди ҳаёти ҷамъиятӣ нақши намоён доранд. Аз ин рӯ, дар аксар давлатҳои олам ба мавқеи иҷтимоии онҳо таваҷҷуҳи бештар медиҳанд. Зеро гурӯҳҳои иҷтимоии ниёзманд нисбат ба кишрҳои нисбатан сарватманд хароҷоти камтар доранд. Дар ин маврид қонуният мавҷуд аст, ки тибқи он чи қадаре ки ҳаҷми даромадҳо ва мавқеи иҷтимоии гурӯҳ баланд бошад, сатҳи хароҷоти онҳо низ зиёд гардида, дар чунин шароит инчунин иқтисодии сармоягузорӣ ва пасандознамоии онҳо баланд мегардад. Ба ибораи дигар, масъалаи харҷи даخلي гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва танзими онҳо яке аз масъалаҳои муҳимтарини сиёсати иҷтимоӣю иқтисодии давлат ба шумор меравад.

Маҳз ба ҳамин хотир нақши иқтисодию сиёсии синфи миёна дар он ифода меёбад, ки рушди минбаъдаи ҷомеа аз онҳо вобастагӣ дорад. Тибқи нишондодҳои мавҷуда дар ҷое, ки синфи миёна аксарияти ҷомеаро ташкил медиҳад, дар он ҷо истеъмоли ва харҷҳои онҳо омили муҳими рушди иқтисодӣ мегардад. Баръакс, дар кишварҳое, ки кишрҳои ниёзманд аксариятро ташкил медиҳанд, ҳалли масъалаи маблағгузории рушди ҷомеа бо мушкилиҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешавад. Бинобар ин, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки синфи миёна заминаи муҳими дар амал татбиқ намудани сиёсати иҷтимоии давлат ва баланд бардоштани самаранокии он ба шумор меравад. Ба андешаи О.И. Шкаратан, барои он, ки дар сохтори иҷтимоии ҷомеа синфи миёна бештар шавад, як қатор шарту шароитҳо заруранд:

- ба вучуд овардани стереотипҳои мушаххаси рафтор, дидгоҳҳои мушаххас, мавқеъгириҳо, низоми арзишҳо ва монанди инҳо;
- ташаккули ҳувияти гурӯҳии одамон, дар доираи анъанаҳои гурӯҳӣ амал намудан;
- дар сатҳи зарурӣ таъмин намудани сатҳу сифати ҳаёт (хизматрасонии тиббӣ, ҳифзи солимӣ, ғизои кофӣ, ба таҳсилоти босифат фаро гирифтани кӯдакон ва ғ.);
- баланд бардоштани иқтисодии зеҳнии одамон то ба ҳадде, ки мавқеи иҷтимоии онҳоро кафолат дода тавонад ва мустақилияти иқтисодию шахрвандии онҳоро ба вучуд оварад [17, с.28].

Бе шакку шубҳа гуфтан мумкин аст, ки бештари шароитҳои дар боло номбаргардида аз ҷониби давлат бояд таъмин карда шаванд. Бо ҳамдигар мувофиқат намудани масъулияти иҷтимоии давлат ва масъулияти иҷтимоии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ шароити зарурии баланд бардоштани самаранокии ҷорабиниҳои иҷтимоӣ мебошад. Ин гуфтаҳо маънои онро доранд, ки ҷорабиниҳои сиёсати иҷтимоӣ на танҳо кишрҳои мушаххаси ҷомеаро бояд фарогир бошад, балки бо назардошти мубрамияти мушкилиҳои гурӯҳҳои муайяни хоҷагидор ташаккул ёбанд. Як гурӯҳ олимони соҳа дар таҳқиқоти худ ба ҳулосае омадаанд, ки дар кишварҳои пасошӯравӣ дар раванди гузаронидани ислоҳоти соҳа чунин меъёр ба инобат гирифта нашуда буд ва аз ин рӯ, самаранокии ҷорабиниҳои сиёсати иҷтимоӣ бамаротиб коҳиш ёфт [12, с.25].

Масъалаи дигаре, ки дар доираи таҳлили назариявии масъала бояд матраҳ гардад, эътироф намудани нақши ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ мебошад. Дар муқоиса аз давраи сотсиализм, яъне даврае, ки соҳаи иҷтимоӣ дар ихтиёри давлат қарор дошту ҷомеа аз иҷроиши вазифаҳои иҷтимоӣ дар қанор нигоҳ дошта мешуд, дар шароити муосир, ки иқтисодиёти бозаргонӣ ва сармоядорӣ сартосарӣ дар ҳои рушд аст, аз лиҳози иқтисодӣ омода набудани давлат ва ҳаҷми ками буҷаи давлатӣ на танҳо имкон намедиҳад, ки ҳамаи масъалаҳои иҷтимоӣ аз ҷониби давлат ҳаллу ҷарда гарданд, балки чунин ҳолат сарчашмаи асосии ба амал омадани шиддати иҷтимоӣ мегардад [18, с.20].

Дар шароити имрӯза дар як қатор давлатҳои рӯ ба тараққи маҳдуд будани имкониятҳои сиёсати иҷтимоии давлат эҳсос мегардад. Ғайр аз ин, дар сатҳи зарурӣ ба даст наомадани самаранокии сиёсати иҷтимоӣ на танҳо аз имкониятҳои маҳдуди давлат, балки аз шаклҳои зоҳиршавии муносибати давлат бо ҷомеа ва механизмҳои танзими ҳаёти ҷамъиятӣ вобаста мебошад. Маҳз дар чунин шароит раванди ташаккулиҳои ниҳодҳои ҷамъиятӣ, ки дар қонеъ намудани ниёзҳои иҷтимоии ҷомеа нақш мебозанд, ба амал меояд. Албатта, ниҳодҳои мазкур низ дар доираи санадҳои меъёрии ҳукукии давлат фаъолият мебаранд, аммо дар тобеияти давлат нестанд ва нисбатан худмухтор мебошанд. Чунин ниҳодҳои ҷамъиятӣ бо ташаббуси худӣ шаҳрвандон ташкил гардида, мустақилона қонеъ намудани талаботи иҷтимоии онҳоро фаро мегирад. Ниҳодҳои мазкур унсурҳои муҳимтарини ҷомеаи шаҳрвандиро ташкил медиҳанд ва дар аксар маврид рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ тавассути фаъолияти самараноки онҳо муайян карда мешавад. Чунин ҳолатро ба инобат гирифта, гуфтан мумкин аст, ки дар шароити ташаккулиҳои низомӣ сармоядорӣ ва иқтисоди бозаргонӣ, дар раванди демократикунонии ҷомеа ва ташаккулиҳои давлати ҳукуқӣ ба вучуд овардани шароити мусоид барои фаъолияти ниҳодҳои мазкур кафили баланд гардидани самаранокии сиёсати иҷтимоии давлат мебошад. Гузашта аз ин, дастгирӣ намудани ниҳодҳои мазкур нишонҳои асосии давлати иҷтимоӣ дар шароити навин доништа мешавад. Дар шароити муосир на танҳо даҳлати давлатӣ, балки ташаббусҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шаҳрвандони алоҳида низ кафили устувории иҷтимоӣ ва паст гардидани шиддати иҷтимоӣ мегардад. Ҳалли як қатор масъалаҳо, аз қабили гирифтани пеши роҳи маргинализатсияи гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ба вучуд овардани ҷойҳои корӣ, қонеъ намудани ниёзҳои иҷтимоии аҳоли, беҳтар намудани сатҳи сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва ғ. аз ташаббуси ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ вобастагии зиёд дорад. Ташаббусҳои мазкур имкон медиҳанд, ки дар соҳаи иҷтимоӣ ресурсҳои иловагӣ ҷалб карда шаванд. Ҷомеаи шаҳрвандии ташаккулифта имкон медиҳад, ки на танҳо кӯшишҳои иҷтимоии давлат пурра дар амал татбиқ гарданд, балки онҳо мушаххасу нишонрас шаванд, дар шакли мутамаддин ва ғайризӯроварона аз рӯи амалишавии онҳо назорати шаҳрвандӣ низ ба роҳ монда шавад.

Татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат дар шароити ташаккулиҳои ҷомеаи иттилоотӣ низ хусусиятҳои навро соҳиб мешавад. Дар чунин шароит бо мақсади истифода намудани имкониятҳои нави технологияҳои иттилоотӣ сиёсати иҷтимоии давлат барои ташаккулиҳои ҷомеаи иттилоотӣ мусоидат менамояд ва қонеъ намудани талаботи иттилоотии ҷомеа низ ҳамчун афзалияти сиёсати иҷтимоӣ тасаввур мегардад. Барои амалӣ гардидани чунин мақсад ҳалли як қатор масъалаҳо зарур доништа мешаванд. Масъалаҳои мазкурро як қатор олимони ба таври зайл муайян намудаанд:

- рушди босуръати иқтидори зехнии одамон ҳамчун омил ба вучудоварандаи шароити мусоид барои беҳтар намудани сатҳи сифати зиндагии онҳо;
- ташаккули синфи миёнаи нав ҳамчун қувваи пешбарандаи ҷомеа ва унсури муҳимтарини иқтидори зехнии мамлакат;
- рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳукуқӣ ҳамчун шароити васеъ намудани имкониятҳои шаҳрвандон ва баланд бардоштани иқтидори зехнии онҳо [23, с.29].

Ҳамаи масъалаҳои дар боло номбаргардида роҳи таҷзия намуда, инчунин мақсади сиёсати иҷтимоиро низ ҳамчун масъалаи муҳимтарини рушди иҷтимоии ҷомеа муаррифӣ намудан мумкин аст. Сиёсати иҷтимоӣ ба монанди навъҳои дигари сиёсат бояд мақсади мушаххас дошта бошад ва амалишавии онро дар ҳамаи зинаҳои татбиқи қарорҳои сиёсӣ пайгирӣ намояд. Ба андешаи олими рус Т.В. Игнатова, «афзоиши даромади аҳоли, баланд гардидани сатҳи сифати зиндагии онҳо ва тавсеаи ҳукуку

озодиҳои шаҳрвандон мақсадҳои сиёсати иҷтимоӣ мебошанд» [6, с.47]. Бояд субъектҳои сиёсати иҷтимоӣ мақсадҳои худро бо мақсади системавӣ мувофиқ гардонанд ва тобеи он бошанд. Маҳз дар чунин шароит амалишавии мақсади сиёсати иҷтимоӣ имконпазир мегардад.

Ҳамин тариқ, ба таври равшан мушоҳида мегардад, ки сиёсати иҷтимоии давлат ғайринокии иҷтимоии ниҳодҳои сиёсӣ чамъиятиро фаро гирифта, дар муносибати гуногунсамтаи онҳо зоҳир мегардад. Ғайр аз ин, дар амалияи сиёсӣ чамъиятӣ дидан мумкин аст, ки натиҷаи ниҳоии сиёсати иҷтимоии давлат на танҳо тавассути ғайринокии давлат ва ниҳодҳои он, балки ба воситаи ғайринокии субъектҳои дигаре, ки сиёсати иҷтимоии худро доранд ва бо сиёсати иҷтимоии давлат мувофиқат менамоянд, ба даст меояд. Дар маҷмӯъ, зимни баррасии мазмуну моҳияти сиёсати иҷтимоӣ дар ду шакл зоҳир шудани онро ба инобат бояд гирифт. Якум, аз рӯи натиҷаҳои ҳамгироии иҷтимоӣ, ки ғайринокии маҷмӯи субъектҳои чамъиятиро фаро мегирад ва дар ин маврид зери мафҳуми сиёсати иҷтимоии давлат маҷмӯи равандҳои иҷтимоӣ, ки дар ҳудудҳои давлат ба амал меоянд, фаҳмида мешавад. Дар маънои дуюм, сиёсати иҷтимоӣ бо ғайринокии иҷтимоии субъекти мушаххас алоқаманд гардонида шуда, мақсади онҳо ва роҳу усулҳои дар амал татбиқ намудани мақсадҳои мазкурро дар бар мегирад. Дар маънои дуюм сиёсати иҷтимоӣ сиёсати субъекти мушаххас буда, ғайринокӣ ва масъулиятнокии онро ба вучуд меоварад.

Дар раванди ташаккулёбӣ ва татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат инчунин омилҳои таъсиррасон низ бояд ба инобат гирифта шаванд. Дар шароити муосир ба сиёсати иҷтимоии давлат аз ҳама бештар равандҳои ҷаҳонишавӣ таъсиргузори менамояд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ тағйирёбӣ ва дигаргуншавии вазифаҳои давлат низ ба амал меоянд. Чунин дигаргунӣҳо дар самтҳои гуногун ба амал меоянд. Аз ҷумла, иқтисоди ҷаҳонии замони муосир давлатҳоро фаро мегирад, ки онҳо аз рӯи сохтори иҷтимоӣ, тартиботи сиёсӣ, сатҳи рушди иқтисоди истеҳсолӣ ва муносибати истеҳсолӣ аз давлатҳои дигар тафовут доранд. Ба ибораи дигар, дар ҳар як мамлакат дигаргунӣҳои бамалоянда вобаста ба сатҳи рушди ҷомеаҳои онҳо ба амал меояд. Яъне, ҷомеа чи қадаре ки рушд намояд, ба амал омадани дигаргунӣҳо ҳамон андоза ба мушоҳида мерасад [7, с.4]. Ба андешаи баъзе олимони, дар марҳилаи кунунии ҷаҳонишавӣ на танҳо ба амал омадани нобаробарӣ дар дохили мамлакатҳо, балки нобаробарӣ дар байни давлатҳо низ бештар мегардад [3, с.15]. Ҳамин тариқ, равандҳои ҷаҳонишавӣ ба вазифаҳои сиёсати иҷтимоии давлат низ таъсири худро мегузорад ва дар баъзе мавридҳо онҳоро дигаргун месозад.

Ҳамин тариқ, ба ҳамаи он нигоҳ накарда, ки олимону муҳаққиқон вазифаҳои сиёсати иҷтимоии давлатро ба таври мухталиф ва бо назардошти масъалаҳои гуногун муайян намудаанд, моҳиятан таъмини ҷомеа бо шароити зарурии иҷтимоӣ ва ба амал баровардани рушди онҳоро ҳамаи олимони эътироф кардаанд.

Омузиш ва таҳлилу баррасии ҷанбаҳои назариявӣ методологияи сиёсати иҷтимоии давлат нишон дод, ки онро пеш аз ҳама дар ду маъно – дар маънои васеъ ва дар маънои маҳдуд фаҳмидан мумкин аст. Сиёсати иҷтимоӣ дар мазмунӣ васеъ ин сиёсати давлат, ҳизбҳои сиёсӣ, ниҳодҳои иҷтимоӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Дар чунин маврид зери мафҳуми сиёсати иҷтимоии давлат ҳамаи равандҳои иҷтимоии ҷомеа, ки дар қаламрави мамлакат ва ҳудудҳои давлат ба амал меоянд, фаҳмида мешавад. Сиёсати иҷтимоӣ ҳамчун зухуроти мураккаб дар зинаҳои гуногуни муносибатҳои иҷтимоӣ бо фарогирии субъектҳо, ниҳодҳо ва мақсадҳои мухталиф ташаккул меёбад. Дар чунин мазмун тасаввур гардидани сиёсати иҷтимоӣ онро сиёсати

субъекти мушаххас муаррифӣ менамояд, зеро ғайлонокии иҷтимоии субъект ва масъулияти он дар назди ҷомеа аз мақсадҳои иҷтимоии он бармеоянд.

Сиёсати иҷтимоӣ дар маънои маҳдуд ин ғайлоияти давлат ва ниҳодҳои давлатӣ оид ба қонеъсозии талаботи иҷтимоии одамон мебошад. Сиёсати иҷтимоии давлат ғайлонокии иҷтимоии ҳизбҳои сиёсӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандиро ба инобат гирифта, созиши байниҳамдигарии онҳоро дар мавриди ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ таъмин менамояд. Натиҷаҳои интизории сиёсати иҷтимоии давлат на танҳо тавассути ғайлоияти мақомоти давлатӣ, балки ба воситаи субъектҳои дигаре, ки сиёсати иҷтимоии худро доранд ва бо сиёсати иҷтимоии давлат мувофиқ гардонида шудаанд, ба даст оварда мешаванд.

Адабиёт

1. Асланова С.Х. Социальная политика: сущность, современное состояние, проблемы и совершенствование отдельных сфер на уровне региона [Текст] / С.Х. Асланова // Фундаментальные исследования. – 2016. – № 3. – С. 113-117.
2. Большой толковый социологический словарь (Collins). В 2 томах. Т.2. / Пер. с англ. – М.: АСТ, 1999. – С.235.
3. Бондаренко, Л.Ю. Трансформация функций государства в процессе глобализации [Текст] / Л.Ю. Бондаренко // Факторы и приоритеты социальной политики трансформационного периода. – Ростов н/Д.: Изд-во СКАГС, 2005. – С.13.
4. Гусякова Л.Г. Практика социальной работы в современном российском обществе как объект исследования [Текст] / Л.Г. Гусякова // Образование и социальное развитие региона. – 1995. – №3-4. – С.131.
5. Делягин, М. Власть, бизнес и население – три составляющих современного общества [Текст] / М. Делягин // Проблемы теории и практики управления. – 2005. – №3. – С.38-39.
6. Игнатова, Т.В. Приоритеты социальной политики и устойчивое развитие [Текст] / Т.В. Игнатова // Факторы и приоритеты социальной политики трансформационного периода. – Ростов н/Д.: Изд-во СКАГС, 2005. – С.47.
7. Иноземцев, В. Несколько гипотез о мировом порядке XXI века [Текст] / В. Иноземцев // Свободная мысль. – 2003. – №11. – С.4-5.
8. Лаврененко, И.М. Государственная социальная политика Российской Федерации: опыт и проблемы трансформации (80-90-е годы XX столетия) [Текст] / И.М. Лаврененко. – М.: Социум, 1999. – 217 с.
9. Миронов, С. Социальная политика: уточнение задач и отладка механизмов [Текст] / С. Миронов // Общество и экономика. – 2005. – №5. – С.7-8.
10. Морозова В.А. Социальная политика в Кузбассе: теоретические основы и региональная практика [Текст] / В.А. Морозова. – Кемерово: Кузбассвуиздат, 2005. – С.9.
11. Ракитский, Б.В. Социальная политика (социально-политические отношения) на уровне предприятия [Текст] / Б.В. Ракитский // Трудовая демократия. Выпуск 49. – М.: Школа трудовой демократии, 2005. – С.13.
12. Смирнов, С.Н. Социальная политика переходного периода: от ужаса к комедии [Текст] / С.Н. Смирнов. – М.: Компания Спутник, 2003. – С.25.
13. Социальная политика: парадигмы и приоритеты. Монография [Текст] / Под ред. В.И. Жукова. – М.: Изд-во «Союз», 2000. – С.4-9.
14. Социальная политика в постсоциалистическом обществе: задачи, противоречия, механизмы [Текст]. – М.: Наука, 2001. – С.22.

15. Социальное государство. Краткий словарь-справочник [Текст]. –М.: АТСО, 2000. –С.207.
16. Социальная политика. Толковый словарь [Текст]. –М.: РАГС, 2002. –С.394.
17. Социальное расслоение и его воспроизводство в современной России [Текст] / Под ред. Шкаратана О.В. –М.: ГУ ВШЭ, 2003. –С.28.
18. Социальная политика в постсоциалистическом обществе: задачи, противоречия, механизмы [Текст]. –М.: Наука, 2001. –С.20.
19. Тарзиев В. Социальная политика как инструмент общественного развития [Текст] / В. Тарзиев, П. Димитрова // Universum: экономика и юриспруденция. –2017. – №2 (35). –С.75-89.
20. Хагаева А.В. Социальная политика государства: сущность, цели и виды социальной политики [Текст] / А.В. Хагаева, А.А. Бачаев, Р.Т. Горгиев // Влияние новой геополитической реальности на государственное управление. –Грозный, 2020. –С.71-76.
21. Шарков Ф.И. Формирование и реализация социальной политики в регионе: вопросы теории и практики [Текст] / Ф.И. Шарков // Социальная политика и социология. – 2000. –№2. –С.31.
22. Шинелева Л.Т. Социальное партнерство: состояние и перспективы развития [Текст] / Л.Т. Шинелева. –М.: Изд-во «Союз», 2001. –С.5.
23. Шкаратан, О.И. Декларируемая и реальная социальная политика [Текст] / О.И. Шкаратан // Мир России. – 2010. –Т.10. –№2. –С.29.
24. Энциклопедия социальной работы. В 3 томах. Т.3. / Пер. с англ. –М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1994. –С.266-267.

СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ СУТЬ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

КУРБОНЗОДА ДАЛЕР КУРБОН,

соискатель кафедры политологии

Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова, 16.

Тел.:(+992) 988-05-07-03. E-mail: juraev.daler.1995@mail.ru.

В условиях бурного развития науки и техники и трансформации общества особую актуальность приобретает и вопрос формирования социальной политики государства. Ученые и исследователи в данной области также пришли к выводу, что в связи с меняющимся характером социальной политики государства возникает необходимость ее постоянного исследования. Исследования и анализ содержания социальной политики государства показали, что ее цель останется неизменной, а вот задачи социальной политики постоянно меняются под влиянием различных факторов. Социальная политика представляет собой очень сложное явление и формируется в разных формах в зависимости от условий отдельных стран. Социальный строй, политическое и экономическое положение страны оказывают глубокое влияние на социальную политику государства. Обычно она представлена как в широком, так и в узком смысле.

Ключевые слова: социальная политика, субъекты социальной политики, функции социальной политики, социальная защита населения, социальная помощь, малообеспеченные слои общества.

CONTENT AND FEATURES ESSENCE OF SOCIAL POLICY

QURBONZODA DALER KURBON,

applicant of the Department of Political Science

Kulob State University named after Abuabdullokh Rudaki.

735360, Republic of Tajikistan, Kulob town, 16, S.Safarov str.

Phone.:(+992) 988-05-07-03. E-mail: juraev.daler.1995@mail.ru.

In the context of the rapid development of science and technology and the transformation of society, the issue of shaping the social policy of the state is of particular relevance. Scientists and researchers in this field have also come to the conclusion that due to the changing nature of the social policy of the state, there is a need for its constant research. Research and analysis of the content of the state's social policy have shown that its goal will remain unchanged, but the tasks of social policy are constantly changing under the influence of various factors. Social policy is a very complex phenomenon and is formed in different forms depending on the conditions of individual countries. The social system, political and economic situation of the country have a profound impact on the social policy of the state. It is usually presented in both a broad and a narrow sense.

Keywords: *social policy, subjects of social policy, functions of social policy, social protection of the population, social assistance, low-income strata of society.*

УДК:308(575.3:496)

**ҲАМКОРИҶОИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТУРКИЯ
БО КИШВАРҶОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ**

ТУРСУНОВ ҲУСЕН ЮЛДОШОВИЧ,

докторант (PhD) – и шӯбаи Шарқи Миёна ва Наздики
Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Рӯдакӣ 33.
Тел.: (+992) 927-55-57-67. E-mail: tursunovhusen.tj@gmail.com

Ҳамкориҳои миёни Ҷумҳурии Туркия ва минтақаи Осиёи Марказӣ, пас аз похишҳои ИҶШС дар қорҷӯбаи Созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ, институтҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба роҳ монда шуд. Ҳамкориҳои сиёсӣ бо ин кишварҳо, асоситарин самти ҳамкориҳои Ҷумҳурии Туркия бо кишварҳои минтақа ба ҳисоб меравад. Аз натиҷаи таҳлили сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Туркия бо кишварҳои Осиёи Марказӣ бармеояд, ки Туркия дар самти амалӣ намудани ҳадафҳои геополитикии геостратегиҳои худ ба як қатор дастовардҳо муяссар гардидааст.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Туркия, кишварҳои Осиёи Марказӣ, Созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, манфиатҳои геополитикӣ, ҳадафҳои геостратегиӣ, сиёсати фарогир.

Ҳамкориҳои сиёсӣ миёни Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Туркия аз соли 1992 бо кушода шудани Сафорати Ҷумҳурии Туркия дар шаҳри Алмаато ба таври расмӣ оғоз гардид ва соли 1996 Сафорати Ҷумҳурии Қазоқистон дар шаҳри Анқараи Ҷумҳурии Туркия таъсис дода шуд. Бо мурури замон ба яке аз давлатҳои пешрафтаи Осиёи Марказӣ мубаддал гаштани Ҷумҳурии Қазоқистон Туркияро водор намуд, ки бо ин кишвар ба ҳайси яке аз кишварҳои аз лиҳози иқтисодӣ, амниятӣ ва сиёсӣ пешрафтаи минтақа инчунин истихроҷ ва содироткунандаи захираи табиӣ, алалхусус нафту газ сиёсати худро пеш барад. Дар асоси ин ва таъсири дигар омилҳои, ки ҳамкориҳои ду кишварро густариш мебахшиданд соли 2009 зимни сафари Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Н. Назарбоев ба Ҷумҳурии Туркия “Созишномаи шарикӣ стратегӣ” миёни ду кишвар ба имзо расид. Бо ҳамин ҳамкориҳои тарафайн дар сиёсати хориҷии ҳарду кишвар қойгоҳи махсуси худро пайдо намуд ва қонибҳо ба дастовардҳо муяссар гаштанд. Дар ҳамин замина баҳри боз ҳам васеътар намудан ва ба дастовардҳои нав ба нав ноил гардидан соли 2012 миёни қонибҳо “Шӯрои сатҳи баланди ҳамкориҳои стратегӣ” таъсис дода шуд, ки мавқеи ин Шӯро дар шаклирии ҳамкориҳои тарафайн дар ҳама соҳаҳо хеле муҳим арзёбӣ мегардад[1].

Робитаҳои сиёсӣ миёни Ҷумҳурии Туркия ва Ҷумҳурии Қазоқистон нишондиҳандаи дастовардҳои ҳамкориҳои бисёрқонибаи Туркия бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад. Зеро маҳз бо пешсафӣ ва ташаббуси бевоситаи Президенти собиқи Қазоқистон Нурсултон Назарбоев, чандин Созмонҳо аз қониби Туркия баҳри густариши ҳамкорӣ ва муттаҳидсозии кишварҳои туркӣ ташкил карда шуда буд дастгирӣ ёфт ва дар айни замон бо талоши Назарбоев дигар давлатҳои туркии Осиёи Марказӣ ба он шомил карда шуд. Бо кӯшиши бевоситаи Назарбоев нишастҳои давлатҳои туркзабон, ки бори аввал соли 1992 дар Туркия баргузор гардида буд ва дар он сарони давлатҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Озарбойҷон, Туркменистон, Ўзбекистон ва Туркия иштирок доштанд, ба ҳукми анъана даромад ва дар нишасте, ки 12 ноябри соли 2021 дар Туркия баргузор гардид ин ташкилот номи худро ба “Созмони давлатҳои туркӣ” иваз намуд. Бо дарназардошти хидматҳои бевоситаи Назарбоев дар ин самт, ба ӯ унвони Дабири фахрии Созмон тақдим карда шуд, инчунин ӯ Сардори якумраи “Шӯрои муйсафедон” – и ин Созмон интихоб карда шуд[2]. Шаҳри Остонаи Ҷумҳурии

Қазоқистон бошад, пойтахти Академияи туркҳо ба ҳисоб меравад[1]. Ин бошад гуфтаҳои болоро бори дигар тасдиқ менамояд. Бо ибораи дигар Ҷумҳурии Қазоқистон дар самти ташвиқу тарғиби сиёсати миллатсолории Туркия нисбат ба кишварҳои туркии Осиёи Марказӣ ва ҷиҳаи намунаи он дар минтақа нақши калидиро мебошад. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо метавон порчае аз суханронии Назарбоев дар паёми солони худ дар моҳи декабри соли 2012, ки дар он “Стратегияи миллии Қазоқистон барои соли 2050” тасдиқ гардида буд, мисол овард. Номбурда дар ин суханронии хеш алаҳусус қайд намуд: *“Дар ояндаи наздик ва дур на танҳо давлатҳои туркӣ балки ҳамаи давлатҳои ҷаҳонро хатарҳои нобаҳангом таҳдид хоҳад кард ва ягона роҳи баромадан аз ин хатарҳои ҷаҳони муосир муттаҳидӣ ва ҳамкориҳои муштарак дар ҳамаи самтҳо мебошад. Аз ин рӯ моро зарур аст, ки аз қудрат ва тавоноии халқият ва давлатҳои туркӣ то ҳадди имкон истифода намоем. Зеро дар дунё зиёда аз 250 миллион миллати турк умр ба сар мебаранд...”*[3, с. 14].

То имрӯз чандин боздидҳо аз ҷониби сарони давлатҳои ҳарду кишвар анҷом дода шудааст, ки дар натиҷаи ҳар яки он ҳамкориҳои тарафайн боз ҳам васеътар гардида, ба дастовардҳои бештар ноил гардиданд.

Аз ҷониби дигар метавон қайд намуд, ки ҳамкориҳои сиёсии Қазоқистон бо Туркия дар ҳолатҳои бӯхронҳои сиёсӣ миёни Туркия ва дигар давлатҳо ба худ хусусияти миёнаравиро касб менамояд, ки ин ҳолатро дар вақти сар задани қазияи ҳавопаймои ҷангӣ дар соли 2015 миёни Туркия ва Федератсияи Россия, хуб мушоҳида намудем. Дар ин вазъи бӯхронӣ Қазоқистон кӯшиш ба ҳарч дод, ки ҷонибхоро ба сари мизи гуфтушунид даъват намуда бӯхронро бо зарари ҳарчӣ камтар ба манфиати ҳарду ҷониб бартараф намояд[4, с. 36].

Ҳамкориҳои сиёсӣ миёни Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Туркия 29 – уми январи соли 1992 оғоз гардид ва ҳуди ҳамаи соли ҷонибҳо Сафоратхонаҳои худро дар кишварҳои ҳамдигар таъсис доданд. 24 – уми октябри соли 1997 “Созишнома дар бораи ҳамкорӣ ва дӯстии абадӣ миёни Ҷумҳурии Туркия ва Ҷумҳурии Қирғизистон” ва 1 – уми июли соли 1999 бошад “Созишнома дар бораи Туркия ва Қирғизистон ҳамроҳ ба асри XXI” миёни ҷонибҳо ба имзо расид, ки инҳо дар якҷоягӣ таҳкурсии ҳамкориҳои сиёсии тарафайн ба ҳисоб мераванд[5, с. 89]. Дар ҳамаи заминаи ҳамкориҳои ду ҷониб дар ҷорҷӯбаи Созмонҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ минтақавӣ дар боло зикргардида, дар самтҳои гуногун ба роҳ монда шудааст. Боис ба ёдоварист, ки аввалин Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Аскар Акаев соли 1992 дар яке аз суханронҳои худ зикр намуда, ки Ҷумҳурии Туркия барои бозсозии сиёсати дохилию хориҷии Ҷумҳурии Қирғизистон ҳамчун кишвари намунавӣ ба ҳисоб меравад ва Қирғизистон дар самти пешбурди сиёсати худ “Моделҳои туркӣ” – ро интихоб менамояд[5, с. 91-92]. Гарчанде дар солҳои қаблӣ бобати то чи андоза амалӣ шудани модели мазкур самти пешбурди сиёсати Қирғизистон миёни таҳлилгарон ва коршиносони сиёсӣ баҳсҳои зиёдеро ба миён овардааст, танҳо ҳамаинро метавон қайд намуд, ки ҳамкориҳои тарафайн дар ҳамаи самтҳо аз рӯзи аввал то имрӯз дар ҳоли густариш қарор дорад. Зеро соли соли 2011 “Созишнома дар бораи шарикӣ стратегӣ сатҳи баланд миёни ду кишвар” ба имзо расид. Дар асоси ҳамаи Созишнома то имрӯз зиёда аз 200 Санадҳои ҳуқуқӣ ва протоколҳои миёни ҳамаи ниҳодҳои давлатӣ, ташкилоту корхонаҳои хусусӣ ва инчунин ташкилоту Созмонҳои ғайридавлатӣ тарафайн ба имзо расидааст, ки дар шаклгирӣ ва азнавсозии сохтори фаъолияти корхонаю ташкилотҳо нақши муҳимро бозида истодаанд[6, с. 147]. Дар охир метавон қайд, намуд, ки ҳамкориҳои сиёсӣ миёни Ҷумҳурии Туркия ва Ҷумҳурии Қирғизистон дар ҷорҷӯбаи “шарикӣ стратегӣ” дар самтҳои мухталиф ба роҳ монда шудааст. Дар ин росто гуфтан ба маврид аст, ки

Ҷумҳурии Қирғизистон амсоли дигар давлатҳои туркӣ яке аз аъзоҳои фаъоли “Созмони байналмилалӣ фарҳангии туркҳо”, “Шӯрои тичоратии туркҳо”, “Асамблеяи байнипарлумонии туркҳо”, “Созмони давлатҳои туркӣ”, “Фонди мероси фарҳангии туркҳо” ва ғайра мебошад[7]. Ин аз як ҷониб ҳамкориҳои тарафайнро мустаҳкам менамояд, аз ҷониби дигар бошад раванди ба ҳадафҳои геополитикию геостратегии худ расидани Туркияро осонтар менамояд.

Ҳамкориҳои сиёсӣ миёни Ҷумҳурии Туркия ва Ҷумҳурии Туркменистон гарчанде дар як вақт бо дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ оғоз гардида бошад ҳам дар марҳилаҳои баъдӣ натавонист берун аз чорҷӯбае, ки аз ҷониби Ҳукумати Туркменистон тарҳрезӣ карда буд барояд ва самтҳои мухталифи ҳамкориҳоро миёни тарафайн роҳандозӣ намояд. Ҷониби Туркия барои густариши ҳамкориҳои сиёсӣ бо ин кишвари дорои фарҳанги хоси худидоракунӣ бисёр талош варзида бо ин мақсад аввалин шуда Сафоратхонаи худро дар шаҳри Ашқобод ифтитоҳ намуда буд. Аммо аз як тараф дар соли 1995 аз ҷониби Ҳукумати Туркменистон эълон шудани “Бетарафии доимии Туркменистон дар СММ” ва қабул шудани он аз ҷониби СММ аз ҷониби дигар бошад стратегияи дур кашидани Туркменистон аз таъсири мавҷҳои сиёсии Туркия ва канорагирии Туркменистон аз ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Туркия, аз ҷониби Президенти онвақтаи Туркменистон Сафармурот Ниёзов ба ҳамкориҳои сиёсии ду кишвар таъсирии манфии худро гузошт. Гуфтан мумкин аст, ки аз ин амали Ниёзов муносибатҳои сиёсӣ дипломатии ду кишвар ҷароҳати вазнин бардошт ва баъд аз соли 2006 ҳамкориҳои тарафайн тавонист, ки бо шарофати ба сари қудрат оморани Бердимухамедов аз бистари беморӣ ба пой ҳезад[8, с. 58-59]. То имрӯз гарчанде, Ҷумҳурии Туркменистон аъзои Созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ, ки баҳри муттаҳидкунонии давлатҳои туркӣ (аз қабилӣ Созмони давлатҳои туркӣ), ки аз ҷониби Туркия роҳандозӣ карда шудааст илова бар ин, дар самти густариши ҳамкориҳои сиёсӣ миёни ҷонибҳо чандин Созишномаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои расмӣ ба имзо расида, чандин боздидҳои расмӣ аз кишварҳои ҳамдигар аз ҷониби сарони давлатҳо ба анҷом расонидашуда бошад ҳам ин назар ба иқтидоре, ки ҳарду кишвар доро мебошанд, барои ҳарду ҷониб қонеъкунанда ба ҳисоб намеравад[4, с. 40]. Дар тақя ба ин натиҷаҳои ҳамкориҳои тарафайн метавон гуфт, ки дар ояндаи наздик ба сатҳи “шарикони стратегӣ” расидани ҳамкориҳо миёни Ҷумҳурии Туркия ва Ҷумҳурии Туркменистон аз эҳтимол дур мебошад.

Ҳамкориҳои сиёсӣ бо Ҷумҳурии Ўзбекистон яке аз самҳои асосии сиёсати хориҷии Туркия бо кишварҳои Осиёи Марказиро ташкил медиҳад. Чунки Ҷумҳурии Ўзбекистон ҳам аз лиҳози мақеи ҷуғрофӣ ва ҳам аз лиҳози захираҳои табиӣ яке аз кишварҳои калидии минтақа ба ҳисоб меравад. Ҳамкориҳои сиёсӣ миёни ду кишвар бо мавҷҳои шиддатноки худ дар тӯли солҳо ба худ як хусусияти хосеро касб намудааст, ки ин аз малакаи сиёсӣ ва доштани таҷрибаи сиёсии бозингарони сиёсии асосии ду кишвар асос гирифтааст. Яъне манфиати миллӣ, ки дар меҳвари он сиёсати хориҷии кишварҳо тарҳрезӣ ва амалӣ карда мешаванд, дар тӯли солҳо вобаста ба вазъияти сиёсӣ ва амалу ҳарактҳои, ки аз ҷониби сиёсатмадорони тарафайн пешгирифташуда ба ҳамкориҳои сиёсии тарафайн таъсири бевоситаи худро гузоштааст.

Ҳамкориҳои сиёсӣ миёни ду кишвар 4 – уми март соли 1992 оғоз гардид, ки то имрӯз дар заминаи ин ҳамкориҳо тақвият бахшидани он дар ояндаи наздик ва дур ҷонибҳо ҳамчун натиҷаи боздидҳо дар сатҳи сарони давлатҳо аз кишварҳои ҳамдигар зиёда аз 100 санадҳои ҳуқуқиро ба имзо расониданд[9].

Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон дар рӯзҳои аввали соҳибистиклолиаш бо ташаббуси бевоситаи Президенти онвақтаи кишвар И. Каримов нисбати Ҷумҳурии Туркия ва густариши ҳамкориҳои гуногунчанба бо ин кишвар диққати беандоза меод

ва ҳамин буд, ки аввалин сафари Каримов ба кишвари хориҷӣ ба ҳайси Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон ба Туркия сурат гирифт. Каримов зимни ин сафари хеш бо чунин суханронияш биниши худро ба ояндаи ҳамкориҳо сиёсӣ миёни ду кишвар иброз намуда буд: *“Агар Ҷумҳурии Туркия моро дастгирӣ намояд аз ин пас миллати Ўзбек ҳеҷ гоҳ дар асорат умр ба сар нахоҳад бурд. Аз тарафи дигар принципҳоеро, ки мо дар Ўзбекистон амалӣ кардан мехоҳем, шабеҳи принципҳои Отатурк мебошанд. Ман ба сиёсатмадориҳои Отатурк сар фуру меорам ва боварӣ дорам, ки миллатҳои Осиеи Марказӣ низ аз ӯҳдаи чунин корҳои бузург баромада метавонанд... ман ҷонибдори муттаҳидии миллатҳои турктабор мебошам ва ин иттиҳод муҳаққақ бояд амалӣ карда шавад... Гузашта аз ин ба ҷойи иттиҳоди сиёсӣ, баҳри ташаққули иттиҳоди иқтисодӣ талоши бештар бояд варзид, ки инро бо ибораи дигар **“бозори ягонаи туркҳо”** номгузорӣ кардан дурусттар мебошад...”*[10, с. 38]. Дар пайвастагӣ ба ин гуфтаҳои хеш ва исбот намудани он дар амалия Ҷумҳурии Ўзбекистон ба бисёре аз Созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ, ки бо мақсади муттаҳид сохтани давлатҳои турктабор аз ҷониби Туркия тарҳрезӣ шуда буд, аъзо гардида барои пуштибонӣ аз онҳо фаъолияти онҳоро дар Ўзбекистон иҷозат дод, ки яке аз онҳо Шӯрои туркҳо ба ҳисоб мерафт.

Аммо эътимоди сиёсӣ миёни ду кишвар дер давом накард, зеро як чанд омилҳои сиёсӣ буданд, ки бухрони сиёсии 20 соларо дар миёни ду кишвар ба миён оварданд. Яке аз омилҳои, ки омилҳои асосии ин бухрони сиёсӣ миёни Туркия ва Ўзбекистон ба ҳисоб мерафт, ин ҷонибдорӣ намудани Ҳукумати Туркия аз сардори муҳолифини Ўзбекистон Муҳаммад Солеҳ ва ҳамчун паноҳҷуи сиёсӣ ба ӯ дар Туркия додани ҳаққи иқомат буд. Иддаи даст доштани шаҳравандони Туркия дар сӯиқасде, ки соли 1999 бар зидди Каримов равона карда шуда буд, омилҳои дигари сардшавии муносибатҳои сиёсӣ миёни ин ду кишвари ҳамтабор ба ҳисоб мерафт. Охири омиле, ки нуқтаи охириро баҳри канораҷӯии Ўзбекистон аз ҳамкорӣ бо Туркия гузошт, ин имзо гузоштани Туркия ба изҳороти СММ, ки дар он сиёсати Каримов нисбати Ҳодисаҳои Андиҷон дар сол 2005 зери танқид гирифта шуда ба ҳисоб меравад. Соли 2014 бошад, ҷонибҳо қарордоди мутақобилан тайин намудани Сафирони Фавқулода ва Мухторро дар кишварҳои ҳамдигар ба имзо расониданд[10, с. 39-40].

Чӣ тавре ки ба ҳамагон маълум аст, соли 2016 дар ҳаёти сиёсии ҳамсоҷи кишвари мо Ўзбекистон пас аз марги И. Каримов ва Президент интиҳоб шудани Шавкат Мирзиёев тайғироти кулӣ ба амал омад. Бузургтарин тайғироте, ки дар ин давра ба миён омад, ин аз ҷониби Мирзиёев пеш гирифтани сиёсати хориҷии дарҳои боз ба ҷалби сармояи хориҷӣ ба кишвар ба ҳисоб меравад. Мирзиёев дар баробари дигар давлатҳои ҳамкориҳои сиёсиро бо Ҷумҳурии Туркия низ тақвият бахшид ва сиёсати муттаҳидкунонии кишварҳои туркиро, ки Туркия пешоҳангии онро ба дӯш дорад, пуштибонӣ намуда, ба “Созмони давлатҳои туркӣ” аъзо шуд. Қадамҳои устувори ҷониби Ўзбекистон баҳри тақвияти ҳамкориҳои сиёсӣ бо Ҷумҳурии Туркия ва ҷавобан ба ин дастгирӣ ва тақвият дода шудани он аз ҷониби Ҳукумати Туркия дар якҷоягӣ тавонист, ки дар соли 2018 Туркия ва Ўзбекистонро “шарикҳои стратегии сатҳи баланд” оварда расонад. Дар ҳамин асос миёни ҷонибҳо 25 санадҳои ҳуқуқӣ дар самтҳои гуногун ба имзо расид, ҳамчунин “Шӯрои сатҳи баланди шарикҳои стратегии” таъсис дода шуд [9]. Ҳамин тавр шурӯъ аз соли 2018 то имрӯз ҳамкориҳои сиёсӣ миёни ду кишвар дар чорҷӯбаи шарикҳои стратегии пешрафта истода, дар як муддати кӯтоҳ ҷонибҳо ба як қатор дастовардҳои назаррас ноил гардиданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз рӯи ақидаи коршиносони соҳаи ҷуғрофия ва сиёсатшиносӣ дар маркази ҷуғрофии минтақаи Осиеи Марказӣ ҷойгир мебошад, ки ин унсури табиӣ кишвари мо бидуни ихтиёр мавқеи геополитикӣ ва геостратегии

ҷумҳурии моро дар арсаи байналмилалӣ баланд мебардорад. Дар пайвастагӣ ба ин гуфтаҳо метавон қайд намуд, ки ҳамкориҳои сиёсӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркия аз рӯзҳои аввал то ба имрӯз дар чорҷӯбаи манофеъи тарафайн ба роҳ монда шуда, имрӯзҳо ҳарду кишвар ба як қатор дастовардҳои назаррас низ ноил гардидаанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Туркия 16 -уми декабри соли 1991 Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф намуд ва 29 -уми январи соли 1992 дар шаҳри Москваи Федератсияи Россия аввалин ҳуҷҷати байниҳукумати *“Протокол барои таъсис додани муносибатҳои дипломатӣ дар байни ду давлат”* ба имзо расид [11, с. 6-14]. Ин ташаббуси саривактии Туркия дар самти шинохти Ҷумҳурии тозаистиқлоли Тоҷикистон хеле муҳим арзёбӣ мегардид. Зеро Туркия низ кишвар аъзои “НАТО” ба ҳисоб мерафт, ки Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф намуд. Ин бошад дар шинохти соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби дигар кишварҳои аъзои ин Созмони бонуфузи ҳарбии ҷаҳони муосир такони ҷиддӣ бахшид.

22 марти соли 1992 Туркия бо мақсади барқарорсозӣ ва рушди ҳамкориҳои ба ҳарду ҷониб судманд Сафорати Ҷумҳурии Туркияро дар Тоҷикистон ифтитоҳ ва ҷаъолияти расмӣ намояндагии Ҳукумати Ҷумҳурии Туркияро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз намуд [12, с. 110]. 8 – уми июли соли 1993 дар шаҳри Истанбул ду Созишномаи хусусияти сиёсӣ дипломатидошта ба имзо расонида шуд, ки якумин он *“Созишнома дар бораи принципҳои асосии ҳамкориҳои дӯстона миёни Тоҷикистону Туркия”* ва дуюмин бошад *“Протокол дар бораи мушовирони Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои хориҷии Туркия”* мебошад [13, с. 63].

Моҳи декабри соли 1995 вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Талбақ Назаров аз Ҷумҳурии Туркия боздиди расмӣ ба амал овард ва дар ин боздид қарордоди таъсиси Сафоратхонаи Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Туркия ба имзо расид ва Сафоратхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Туркия ҳуди ҳамон сол ҷаъолияти намояндагии худро оғоз намуд [14]. Бояд қайд намуд, ки муколамаҳои сиёсии ҷонибҳо дар баробари комиссияҳои муштарак, инчунин дар чорҷӯбаи Созмонҳои минтақавию байналмилалӣ сурат мегирад. Бо ҳамин мақсад ҳарду ҷониб ҳамдигарро дар арсаи байналмилалӣ ҷонибдорӣ намуда, аз ҳамфикр будани якдигар дар сиёсати хориҷии сатҳи ҷаҳонидошта пуштибонӣ намуда истодаанд ва маҳз бо дастгирии Ҷумҳурии Туркия, Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзояи як қатор созмонҳои ҷаҳонӣ аз ҷумла, Созмони Ҳамкориҳои Иқтисодӣ ва Иттиҳоди ҳамкориҳои Исломӣ гардид [8, с. 86-88].

То имрӯз дар заминаи ҳамкориҳои сиёсӣ-дипломатӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Туркия 7 сафари расмӣ (1996, 1998, 1999, 2006, 2009, 2010 ва бори охир 2012) ва ҷавобан бар он Президентҳои Ҷумҳурии Туркия бошанд (4 маротиба) соли 1995 Сулеймон Демирал, соли 2001 Аҳмед Нечдет Сезер, соли 2009 Абдулло Гул ва бори охир соли 2019 Раиси Ҷумҳурии ҳозираи Туркия Речеп Тайип Эрдоған ҷиҳати таҳкими дӯстии кишварҳо ва тавсеаи ҳамкориҳо аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дидан намуданд [15]. Санадҳои ҳуқуқӣ бошанд, асоси муносибатҳои тарафайнро ташкил медиҳад ва то имрӯз ҷиҳати густариши ҳамкориҳо дар самтҳои муҳталифи ҷомеа ва ташаккул додани чорҷӯбаи ҳамкориҳои муттақобилан судманд миёни ҷонибҳо зиёда аз 75 Созишномаҳо, протоколҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ миёни Тоҷикистону Туркия ба имзо расидаанд. Ҷумҳурии Туркия имрӯзҳо яке аз шарикони бозғатимоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад [14].

Адабиёт

1. Сомонаи расмӣи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Туркия: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (санаи мурочиат: 26.10.2022).
2. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз (Зери назорати Ҳамроҳон Зарифӣ). Ҷилди 1. Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе: “ИРФОН”, 2009, 296 с. мусаввар. С – 110.
3. КУДАЯРОВ Каныбек Акматбекович. Турецкая политика в Киргизии и ее влияние на внешнеполитическую стратегию России в Киргизской Республике (Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук). Российский Государственный Гуманитарный Университет. Москва 2018. 282стр. С.89.
4. Сомонаи расмӣи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон: www.mfa.tj (санаи мурочиат: 25.10.2022).
5. Akçalı, Pınar, “Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 2, Sayı 5 (Bahar 2005), s. 138-160. C-142.
6. Celalettin SERİNKAN Fuat GÜNEY. Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri ile İlgili Bazı Stratejik Değerlendirmeler. Yenifikir yıl:10. Sayı: 23 Aralık 2019 ss:7 – 26. C.14
7. Cengiz Buyar. “Kırgızistan Dış Politikasında Türk Konseyi/Keneşi'nin Yeri”. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Merkezi (ORASAM) Kırgızistan Araştırmaları 2019, Bişkek: 2019, 380 s.(ss.137-166). C.147.
8. Fahri TÜRK. Tacikistan’da Dış Güçler: Rusya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, İran ve Türkiye. Electronic Journal of Political Science Studies June. Vol: 8 No: 2. 2017. Ss-83-100. C – 86-88.
9. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_.tr.mfa (санаи мурочиат: 13.09.2022).
10. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (санаи мурочиат: 6.10.2022).
11. <https://www.turkkon.org/tr> (санаи мурочиат: 3.10.2022).
12. Mehmet HARMANCI. Tacikistan Ülke Araştırması. Ankara. Türkiye Kalkınma Bankası. 1996. Sayfa: 96. C.63.
13. Mehmet Yüce Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile ilişkiler. SETA YAYINLARI 195. 1. Baskı, ss. 52, İstanbul 2022. C – 20.
14. Remzi: BULUT. Republican and economy of Tajikistan. Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı Cilt. 5 Sayı. 6. Nisan 2018. Sayfa - 64. C. 6 – 14.
15. Süleyman Servet Bozbağ. İslam Karimov Period Uzbekistan Foreign Policy And Global Powers. T.C.BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ. Master’s Tesis November 2019, 61 Pages İstanbul, 2019. C.38.

**ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ТРЮЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ СО
СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

ТУРСУНОВ ХУСЕН ЮЛДОШОВИЧ,

докторант (PhD) отделения Среднего и Ближнего Востока

Института изучения проблем государств Азии и Европы

Национальной академии наук Таджикистана.

734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Рудаки 33.

Тел.: (+992) 927-55-57-67. E- mail: tursunovhusen.tj@gmail.com.

Сотрудничество между Турецкой Республикой и регионом Центральной Азии после распада Советского Союза было налажено в рамках международных и региональных

организаций, политических, экономических и культурных институтов. Политическое сотрудничество с этими странами считается основным направлением сотрудничества Турецкой Республики со странами региона. Результат анализа внешней политики Турецкой Республики со странами Центральной Азии показывает, что Турция добилась ряда достижений в направлении реализации своих геополитических и геостратегических целей.

Ключевые слова: Турецкая Республика, страны Центральной Азии, международные и региональные организации, геополитические интересы, геостратегические цели, комплексная политика.

POLITICAL COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TURKEY WITH CENTRAL ASIAN COUNTRIES

TURSUNOV HUSEN YULDOSHOVICH,

doctoral student (PhD) of the Middle and Near East

Department of the Institute for the Study of the Issues of Asian and European States of the
National Academy of Sciences of Tajikistan.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Rudaki Str.

Phone: (+992)-927-55-57-67. E- mail: tursunovhusen.tj@gmail.com

Cooperation between the Republic of Turkey and the Central Asian region, after the collapse of the Soviet Union, was established within the framework of international and regional organizations, political, economic and cultural institutions. Political cooperation with these countries is considered the main direction of cooperation of the Republic of Turkey with the countries of the region. The result of the analysis of the foreign policy of the Republic of Turkey with the countries of Central Asia shows that Turkey has achieved a number of achievements in the direction of realizing its geopolitical and geostrategic goals.

Keywords: Republic of Turkey, Central Asian countries, International and regional organizations, geopolitical interests, geostrategic goals, comprehensive policy.

УДК: 16+321.01 (091)

**НИЗОМИ ДАВЛАТӢ ВА ҶОМЕАИ МАДАНИӢ АЗ НИГОҶИ
АБУ-РАӢҶОНИ БЕРУНӢ ВА НАСИРУДДИНИ ТУСӢ**

САӢДУЛОЕВ АБДУЛВОСИТ ҲАБИБУЛЛОЕВИЧ,

доктор (PhD)-и илмҳои сиёсӣ, ассистенти кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир 33.

Тел.: (+992) 918-78-12-12. E-mail: prof.asrt@mail.ru

Пайдоиши низоми идораи давлатӣ ва ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ аз дербоз дар андешаи ҳақимон ва файласуфон мавриди баҳсу баррасии илмӣ будааст. Ин мақола низ ҳамин масъаларо аз нигоҳи ду ҳақим ва донишманди барҷастаи форсу тоҷик – Абу-РаӢҷони Берунӣ (362/973-440/1048) ва Ҳоҷа Насируddини Тусӣ (597/1201-672-1274) таҳқиқу пажӯҳиши намудааст. Аз нигоҳи ҳар дуи онҳо пайдоиши давлат ва ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ зарурати инконношудани ҳаёти инсон ба шумор меравад. Инчунин давлат ва ҷомеаи мавриди назари Берунӣ ва Тусӣ дорои вижагиҳо, хусусиятҳо ва аркону тақсимоте ҳастанд, ки мавриди баҳсу баррасии илмӣ қарор хоҳанд гирифт.

Калидвожаҳо: Абу-РаӢҷони Берунӣ, Насируddини Тусӣ, давлат, ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ, асосҳои давлату ҷомеа, ақлу хирад, тақсимооти давлату ҷомеа, хусусиятҳои давлату ҷомеа.

Абу-РаӢҷон Муҳаммад Ибни Аҳмади Хоразмӣ Берунӣ аз мутафаккирон ва донишмандони асри X ва XI дар соли 362/973 дар “Берун” аз ноҳияҳои шаҳри “Хоразм” ба дунё омада, соли 440/1048 чашм аз ҷаҳон баст. Абу-Ҷаъфар Муҳаммад Ибни Муҳаммад Ибни Ҳасани Тусӣ низ аз донишмандону файласуфони асри XIII ва XIV дар соли 597/1201 дар Туси Эрон ба дунё омада, соли 672/1274 чашм аз ҷаҳон баст. Ҳар дуи ин донишмандони мазкур пас аз анҷоми таҳсилоташон ба сабаби донишу истеъдоди фаровон, ба дарбори ҳокимони замони худ ворид шуда, то мансаби вазорат роҳ ёфтанд. Таълифот ва осори илмии онҳо дар маҷмӯъ беш аз 100 ададро ташкил медиҳанд, ки баъзе ба ҷоп расида, баъзе дигарашон имруза дар дастрас нестанд.[6, С. 10; 8, С. 48; 10, С. 26; 12, С. 344] Ба сабаби таълифоти амиқи илмию таҳқиқотии ин ду мутафаккир дар соҳаи фалсафаи сиёсӣ ва ҳикмати амалӣ, инчунин ба хоҳири ҳузури ғаъл дар мансабҳои баланди ҳокимиятӣ, онҳо тавонистанд низоми идораи давлатӣ ва таъсиси ҷомеаи мадания ҳуқуқии диҳаҳои худро дар шаклу сохтори мунтазами илмӣ тадвин ва ба муҳаққиқон ироа намоянд.

Зарурати пайдоиши давлат ва ҷомеаи маданӣ

Берунӣ ва Тусӣ барои пайдоиши давлат ва ҷомеаи маданӣ чанд масъаларо муҳим ва зарурӣ мешуморанд, ки ҳар кадоми онҳо дар пайдоиши давлат ва ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ нақши бисёр муҳимро мебозанд. Зарурати пайдоиши давлат ва ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ дар назди Берунӣ Тусӣ аз он ҷиҳат аст, ки инсонҳо зотан аз пайи иҷтимоӣ ва ҷамъшавӣ бо якдигар ва тавачҷуҳ ба ҳамнавьони худ мебошад. Инчунин вижагиҳо ва хусусиятҳои ҳамаи инсонҳо яқсон набуда, дар миён онҳо гоҳан зиддиятҳо пайдо мегарданд, ки онҳоро аз байн бурдан имконпазир намебошад. Ба ҳамин сабаб тазодҳо дар ҷомеа бояд мавриди назорат қарор гирифта, бояд таҳти идораи ҳокимият бошанд. Аз тарафи дигар, инсон ниёзҳои эҳтиҷмандиҳое дорад, ки ба ночор бояд тавассути онҳо аз якдигарашон баҳра баранд. Дар натиҷа он чизе, ки зиддиятҳо ва тазодҳо миёни инсонҳоро таҳти назорат худ гирифта, бароварда намудани ҳамаи ниёзҳои инсонро ба василаи вучуди истеъдодҳои касбҳои гуногун миён ҳамаи афроди ҷомеа кафолат медиҳад ва дар натиҷа унсу улфат ва ҳамоҳангиро густариш медиҳад ва назмро пойдор

менамоёд, давлат ва қонун мебошад. Бино бар ин, давлат ва қонун барои барқарории назму адолат ва рушди ҷомеа зарурати ҳаётан муҳим пайдо менамоёд.[4, С. 198; 5, С. 35]

Асосҳои давлат ва ҷомеаи маданӣ дар назди Абу-Райҳони Берунӣ

Аз нигоҳи Абу-Райҳони Берунӣ барои пайдоиши давлат ва ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ чанд асли асосиро метавон дар назар гирифт.

1. Асли Истиънос – унсу улфат. Ба андешаи Берунӣ зиндагии инсон комил намешавад магар ба воситаи унсу улфат ва ҳамёрӣ бо дигарон. Берунӣ дар муқаддимаи китоби “Ал-Ҷамоҳир фи ал-Ҷавоҳир” ин масъаларо яке аз омилҳои таъсис ва пайдоиши давлат ва ҷомеаи сиёсӣ мададӣ меҳисобад. Ба назари вай бунёи ҷомеа бар асоси улфат ва унси инсонҳо бо якдигарашон гузошта мешавад. Ҳатто парандагон ҳам бо ҳамнавьони худ ба парвоз машғуланд. Инчунин гунгҳо то он дараҷа ба ҳам унсу улфат ва вобастагӣ доранд, ки вақте ба якдигар мерасанд бо он чизе сухан мегуянд унс мегиранд, ки дигарон аз фаҳми он нотавонанд. Аммо агар ҳамон гунг бо шахси дигари ғайри гунг ҳамроҳ шавад, наметавонад иртибот барқарор намуда, зеро бо он шахс унсу оромиш намеёбад. Берунӣ аз ин мисол истифода намуда, баён мекунад, ки давлат ва ҷомеа дар асоси ҳамдигарфаҳмӣ ва унсу улфати аъзои ҷомеа бо якдигар ташаккул меёбад. Пас аз ин, Берунӣ хонаводаро аввалин воҳиди ташкили давлат ва ҷомеа дониста, асоси пайдоиш ва истехкоми онро бар унсу улфат, ё ҳамон асли «Истиънос» медонад. Дар ин бора аз Ояи 189-уми Сураи «Аъроф» ва 21-уми Сураи «Рум» истифода менамоёд.[2, С. 78; 5, С. 30]

2. Асли Тазод – Зиддият ва ихтилоф. Ин асл ба маънои ихтилофу дигаргунӣ мақсадҳо ва ҳолатҳои инсон мебошад, ки худ сабаби ба вучуд омадани низоҳҳо ва даргириҳои иҷтимоӣ мешавад. Берунӣ барои шарҳи ин масъала, бадани инсонро мисол мезанад, ки бадани инсон дар натиҷаи эҷоди тазоди мизочҳо ва зиддиятҳои дарунӣ бемор мегардад, ки чиҳати ба даст овардани саломатӣ, он мизочҳо ва унсурҳои асосии даруни бадани инсон тазодҳо ва зиддиятҳоро бояд қанор гузошта, ҳолати баданро ба эътидол ва саломатӣ бозгардонанд. Пайдоиши давлат ва ҷомеа ҳам бо назорат бар тазодҳову зиддиятҳо ва барқарор намудани назм ва эътидол миёни онҳо имконпазир мебошад. Шоистаи таваҷҷуҳ аст, ки зиддиятҳо ва ихтилофҳо дар ҷомеа як амри зотӣ буда, бояд миёни инсонҳо мавҷуд бошанд ва аз байн бурдани онҳо имкор надорад. Аммо агар зиддиятҳо ва ихтилофҳо дар байни инсонҳо мавриди назорат ва мудирӣ қарор нагиранд, давлат ва ҷомеа тавре, ки шоиста аст, шакл нахоҳад гирифт. Зеро дар сурате, ки зиддиятҳоро ба ҳолати худ раҳо карда шаванд ва ё дар вазъияти идоранашаванда ба худ воғузур шаванд, на танҳо вучудашон ҳеч ғоидае ба ҷомеа ва давлат намерасонанд, балки онро гирифтори беморӣ ва вайронӣ гардонда, дар натиҷа ба самти беназмӣ ва нобудӣ мекашонад. Чунки яке аз роҳҳои назму пешравии ҷомеа ва давлат, эҷоди ҳамкорӣ ва ҳамӯҳангӣ миёни зиддиятҳову тазодҳо мебошад, ки дар натиҷа ҳамон ҳолати идорашавандаи назму эътидолро дар ҷомеа ва давлат барқарор менамоёд. Ба монанди бадани инсон, ки бояд саломатии худро ба василаи эҷоди эътидолу назм ва таъодулу оромиш дар мизочҳо бозёбад. Мизочҳоро наметавон дар бадани инсон аз байн бурд. Аммо, бо эҷоди ҳамкорӣ ва ҳамӯҳангӣ миён онҳо, метавон назму оромиш ва эътидолро дар бадани инсон барқарор намуд.[3, С. 508; 8, С. 207]

3. Асли Ниёзҳо – Эҳтиёҷмандиҳо. Асли дигаре, ки пайдоиши давлат ва ҷомеа аз онҳо вобастагӣ дорад, масъалаи «Ниёзҳо» ва эҳтиёҷмандиҳои инсонҳо ба якдигарашон мебошад. Аз нигоҳи Берунӣ инсон барои бартараф намудани ниёзҳо ва заруриятҳои зиндагии худ, ба зиндагии ҷамъӣ дар қанори якдигарашон майл пайдо мекунад. Зеро, ҳамин ниёзҳо сабаби ба вучуд омадани улуму ҳирфаҳо ва фаннҳову

саноатҳо дар давлат ва ҷомеа мебошанд. Агар як инсон ба инсони дигар ниёзманд набошад, дар канори якдигарашон будан барояшон зарурат надорад. Яке кишоварзиро хуб медонад ва дигарӣ оҳангарӣ ва яке дигар хонданро ва дигарӣ кори дигареро медонад. Ҳамин масъала боиси он мегардад, ки кишоварз ба оҳангар ва ҳамин тавр ҳама ба ҳамдигар муҳтоҷ мегарданд, ки дар натиҷа сабаби гирди ҳам ҷамъ шудани инсонҳо ва пайдоиши давлат ва ҷомеа мегардад.[5, С. 33]

Асосҳои давлат ва ҷомеаи маданӣ дар назди Насируддини Тусӣ

Аз нигоҳи Хоҷа Насируддини тусӣ, асосҳои пайдоиши давлат ва ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ мавридҳои зеринро шомил мешавад:

1. Номус – сохтори қонунгузорӣ ва ҳуқуқӣ. Хоҷа Насируддини Тусӣ яке аз асосҳои пайдоиши давлат ва ҷомеаи маданияро низомии ҳуқуқӣ ва қонунгузории он медонад, ки дар андешаи ӯ ба он «Номус» гуфта мешавад. Ба ин маъно, ки номус ҳамон қонуну қоидаҳои идораи «Мадина», яъне давлат ва ҷомеаи маданӣ ба шумор меравад.[7, С. 252] Пас, пайдоиши давлат ва ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ барои дастбии инсон ба ҳадафҳои мушаххаси фардӣ иҷтимоӣ мебошад, ки вазъи қонун ҳамчун неруи нигоҳдорандаи «Мадина» аз ноамнию ихтилофҳо як асли зарурӣ ҳисобида мешавад. Зеро, дар сурати набудани сохтори қонунгузорӣ ва ҳуқуқӣ дар «Мадина», сохтори давлат ва ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ аз ҷамъи пошда шуда, заминаҳои суистифодаи бадҳоҳои он фароҳам мегардад.

2. Ҳукм – сохтори судӣ ва қазоват. Масъалаи дигаре, ки барои барпоии «Мадина» ҳамчун давлат ва ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ зарурӣ мешуморад, мафҳуми «Ҳукм» ба маънои шоях судӣ ва қазовати ҳокимият аст. Сохтори судӣ ва қазоват дар ҷомеаи мавриди назари Тусӣ барои дуруст иҷро намудани мафҳуми қонун дар «Мадина» ба кор гирифта мешавад.[7, С. 253] Пас, замоне, ки барои идораи давлат ва ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ қонун вазъ шуд бояд ба иҷро гузошта шавад. Дар нигоҳи Насируддини Тусӣ иҷрои ин қонун ниёз ба қудрати қозӣ ва ҳукми он дорад. Зеро, дар сурати набудани ҳукм ва қазоват мафҳуми қонун бемаъно буда, коркарди он аз байн меравад. Ба ҳамин сабаб, барои пайдор мондани ҷомеа ва давлат ва иҷрои дурусти қонун, ҳукми қозӣ ва шоях судӣ як амри ногузир дар мафҳуми «Мадина» ба ҳисоб меравад.

3. Динор – сохтори молиявӣ иқтисодӣ. Асли асосии дигаре, ки Насируддини Тусӣ барои бақо ва саломат нигоҳ доштани «Мадина» ҳамчун давлат ва ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ ба он ишора дорад, мафҳуми «Динор» ба маънои сохтори молиявӣ ва иқтисодии он аст. Дар ин замина Тусӣ муътақид аст, ки дар «Мадина» чихати дуруст амал намудани сохтори қонунгузорӣ ва сохтори судии он, таъмини молиявӣ ва иқтисодӣ амри бисёр зарурӣ ба шумор меравад.[7, С. 254] Зеро, таъмини мановфеи мардуми ҷомеа ва пайдор нигоҳ доштани давлат ба сарфи ҳазинаҳо ниёз дорад, ки ин сохтори молиявӣ иқтисодӣ аз нигоҳи Насируддини Тусӣ ҳамон «Динор» мебошад.

Тақсимооти давлат ва ҷомеаи маданӣ аз нигоҳи Абу-Райҳони Берунӣ

Бо баррасии назарияҳои Берунӣ дар осору андешаҳои ӯ, чунин ба даст меояд, ки беҳтарин давлати идеал ва ормонӣ аз назари ӯ, «Давлати ақл» аст. Дар давлати ормонии Берунӣ идораи ҷомеаро нухбағони ҷомеа ва беҳтарин шахсони хирадманд бояд уҳдадор шаванд. Яъне, дар осори Берунӣ ҷомеаи хуб ва ормонӣ он ҷомеаест, ки мардумонаш бар асоси ақлу хирад зиндагӣ намуда, давлаташ «Давлати оқилон» ва ниҳоят ҳадафи сиёсии он, осоиши раъият ва некуаҳволии онҳо дар ҳамаи заминаҳо мебошад.[14, С. 26] Бар асоси гуфтаҳои боло чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки намудҳои давлат аз назари Берунӣ мавридҳои зеринро шомил мешаванд:

1. Давлати беҳтарин ва ормонӣ (Давлати оқила)
2. Давлати одӣ ва табиӣ (Давлати табиия)
3. Давлати бад (Давлати чоҳила)
4. Давлати фосид (Давлати фиръавнӣ)[2, С. 75; 4, С. 193; 5, С. 38]

Агар ба мафҳумҳои зикршуда микдоре таваҷҷуҳ шавад, марҳилаҳои беҳтарин давлат ва бадтарин давлат дар назди Берунӣ маълум мегардад, ки ҳамаи он, бар асоси ақлу хирад дастабандӣ мегарданд. Ҳар давлате, ки сиёсатмадоронаш ва қонунаш ба ҳар микдор ба ақлу хирад наздик бошад, ба ҳамон андоза ба давлати беҳтарини мавриди назари Берунӣ, ки «Давлати оқила» аст, наздиктар мебошад. Инчунин ҳар низом ва давлате, ки ба ҳар андоза аз ақлу хирад дар сиёсатҳо ва қонунаш аз ақлу хирад фосила гирад, ба ҳамон андоза ба «Давлати чоҳилон», ҳатто ба «Давлати фиръавнӣ» наздиктар мегардад. Пас, санҷиши асосии беҳтарин ва бадтарин давлат ва қонун дар назди Берунӣ, масъалаи «Ақл»-у «Хирад» ва «Ҷаҳл»-у «Нодонӣ» қарор гирифтааст, ки таъйини навъи давлатҳо ва қонунҳо дар низомҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ба микдори истифодаву баҳраи сиёсатмадорон ва қонунгузорони онҳо аз «Ақл»-у «Хирад» бастагӣ дорад.

Тақсимоти давлат ва ҷомеаи маданӣ аз нигоҳи Насируддини Тусӣ

Хоҷа Насируддини Тусӣ пас аз он, ки пайдоиши давлат ва ҷомеаи мадания ҳуқуқиро шарҳ дод, ба масъалаи тақсимоти он мегузарад. Тавре, ки гуфта шуд, сохтори идораи давлат ва ҷомеаи мадания ҳуқуқӣ аз нигоҳи Тусӣ ҳамон мафҳуми «Мадина» аст, ки тамоми рукҳои давлатдорӣ ва сохтору шохаҳои ҷомеаи мадания ҳуқуқиро дар худ ҷой медиҳад. Тусӣ саъй менамояд барои таҳаққуқи давлату ҷомеаи мавриди назари худ онро ба «Фозила» ва «Ғайри Фозила» тақсим намояд. Ин мафҳум дар фалсафи сиёсӣ ва тадвини ҳикмати амалӣ бисёр саҳми арзандае дорад. «Шаҳри ормонӣ», «Утупия», «Мадинаи Фозила», «Шаҳри Худо», «Мадинаи Офтоб» иборатҳое ҳастанд, ки дар осори ҳакимон ва файласуфони дигар, монанди Форобӣ ва ғайра [1, С. 278; 11, С. 115; 13, С. 36] ҷиҳати таҳаққуқи давлат ва ҷомеаи мавриди назарашон ба кор гирифта шудааст. Насируддини Тусӣ ҳам давлату ҷомеаи мавриди назари худро ба ҳамин равиш тақсимбандӣ менамояд. Аз нигоҳи Тусӣ инсонҳо ба ду шакл қанори якдигарашон ҷамъ мешаванд. Яке иҷтимоъ бар асоси хуירו некӣ, ки онро «Мадинаи фозила» меномад. Дигарӣ, иҷтимоъ бар асоси бадӣ, ки онро «Мадинаи ғайи фозила» номгузорӣ менамояд. «Мадинаи Фозила» ба ғайр аз як шакл нест ва тақсимоношаванда мебошад. Аммо, «Мадинаи ғайри фозила» ба навъҳои гуногун қобили тақсим аст: «Мадинаи Чоҳила», «Мадинаи Фосика» ва «Мадинаи Золла».[7, С. 253-255; 13, С. 35-38]

«Мадинаи Фозила»

Хоҷа насируддини Тусӣ болотарин низом ва сохтори идораи давлатӣ ва ҷомеаи мадания ҳуқуқиро «Мадинаи Фозила» меномад. Аз назари Тусӣ сохтор, раис, хусусиятҳо ва аркони «Мадинаи Фозила» вижагиҳои махсус ба худро дорад, ки шарҳи ҳар кадоми онҳо хоҳад омад. Давлати мадди назари Тусӣ дар «Мадинаи Фозила» иҷтимои мардум дар қанори якдигар бар сари масъалаҳои некӣ ва хайру салоҳи ҷомеа ва давлат ва аз байн бурдани фасоду бадӣ мебошад.[7, С. 256] Дар «Мадинаи Фозила» итоат аз раиси он, амри зарурӣ ва асосӣ барои мардуми он ба ҳисоб меравад. Тавре, ки агар аҳли «Мадинаи Фозила» аз итоати раиси он саркашӣ намоянд, қувваи ихтилоф, таассуб ва лаҷочат бар қувваи ақлу хирад ва тафаккури тadbир ғалаба намуда, ҳар касе дар ин ҳолат иддаои раёсати «Мадина»-ро мекунад.[7, С. 255] Дар натиҷаи ин ихтилоф, иқтидори «Мадина» коҳиш ёфта, сабаби заъфу сустӣ дар ҳамаи аркони сохтори давлатдорӣ ҷомеаи мадания ҳуқуқи он мегардад.

Пас аз он, чанд вижагӣ аз хусусиятҳои раиси «Мадина»-ро баён менамояд. Аз нигоҳи Насируддини Тусӣ дар сохтори давлатдорӣ ва ҷомеаи мадания ҳуқуқи

«Мадинаи Фозила», раис бояд дорои вижагиҳое ҳамчун ботадбир, мутафаккир, донишманд, хирадманд, ботақво, аҳли маънавият ва соҳиби дарки сиёсии хосса бошад.[7, С. 256; 13, С. 36]Дар назар гирифтани шароити хосси «Мадина» ва тасмим гирифтани дар шароити сахту душвори ҷомеа низ аз вижагиҳои хосси раиси он ба ҳисоб меравад.[7, С. 256]

Аркини «Мадинаи Фозила»

Насируддини Тусӣ барои «Мадинаи Фозила» 5 рукн ва гуруҳи махсус дар назар мегирад, ки ба сохтани давлату ҷомеаи маданӣ ва ҳуқуқӣ машғуланд.

Рукни якум касоне ҳастанд, ки тадбир ва идораи корҳои «Мадина» бар уҳдаи онон аст. Онҳо аҳли фазилат ва ҳикмат буда, бо ақлу хиради худ тасмимгирандаи асосии корҳои ҳокимияти давлату ҷомеа ба ҳисоб мераванд.

Рукни дуюмро гуруҳе ташкил медиҳанд, ки аҳли фарҳанг ва зиёӣён ном доранд. Вазифаи ин гуруҳ, даъват намудан ҷалби назари мардуми оддӣ ҷиҳати расидан ба камолу хирадмандӣ ва пайравӣ аз раис ва рукни аввали «Мадина» ба воситаи забону хитоба ва қаламу китоб мебошад.

Рукни сеюм, аҳли адолату девонсолорӣ ва иҷрои он миёни мардум ва давлат мебошанд. Ба таъбири дигар онҳоро метавон аҳли девон ва дабири корҳои ҳокимият номид. Зеро, шугли асосии онҳо ҳимобу китоби умури «Мадина» чӣ аз ҷониби мардум ва чӣ аз ҷониби раис ва риояти адолату тасовӣ байни онҳо ба шумор меравад.

Рукни чорум гуруҳе ҳастанд, ки ба ҳифзу ҳимояи ҳарими аҳли «Мадина» мепардозанд. Вазифаи аслии онҳо муҳофизат аз тамоми аҳлу гуруҳҳои «Мадина» ва ҳудуду марзҳои он буда, дар ин роҳ ҳамаи шӯҷоату далерии худро ба кор мебаранд.

Рукни панҷумро гуруҳи таъминкунандагони молиявӣ иқтисодии ҳамаи гуруҳҳои мавҷуд дар «Мадина»-ро ба уҳда доранд. Яъне, аз маҳалли тичорати «Мадина», молиёт, хирочҳо, саноат ва ғайра ҷиҳати таъмини ҳама намуди масрафҳои «Мадина» дар арсаҳои гуногун масъулияти онҳо маҳсуб мешавад.

Нуктаи қобили таваҷҷуҳ он аст, ки ҳар кас аз афроди «Мадина» бихоҳад дар ин гуруҳҳо фаъолият дошта бошад, бар асоси истеъдоду тавоноҳои худ метавонад ба дараҷаҳои болотар худро расонида, дар ҳар қадам аз рукнҳое, ки шоистагиро дошта бошад, ба узвият дарояд.[6, С. 16-20; 7, С. 254-258]

Бинобар ин, аз рукнҳои панҷгонаи мазкур чунин бар меояд, ки «Мадинаи Фозила» бояд дорои беҳтарин мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлату ҷомеа бошад, ки бо тадбири тафаккур ва фаҳми амиқ битавонад идораи сиёсии давлату ҷомеаро ба беҳтарин ҳолат ба пеш барад. Инчунин, аҳли фарҳангу ҳикмат ва олимону хирадмандони «Мадинаи Фозила» низ бояд дар беҳтарин ва болотарин дараҷа қарор дошта бошанд, то масъалаҳои илмӣ фарҳангии «Мадина» тавассути онҳо ҳалли худро биёбанд. Аҳли адолату девондорӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқи «Мадинаи Фозила» ҳам дар ҳифзу нигоҳдорӣ ва риояти ҳуқуқи манфиатҳои давлату ҷомеа бояд болотарин ҳадди талоши худро ба кор баранд. Сармоя ва таъмини молиявӣ иқтисодӣ низ бояд ба худӣ анҷом гирад то ҳам ҳаққи касе дар «Мадинаи Фозила» аз байн наравад ва ҳам шахси дигаре ба камтарин дараҷае натавонад аз сармояву амволи мардум барои манфиатҳои махсуси худ истифода барад.

«Мадинаи Ҷоҳила». Мадинаи ҷоҳила он сохтори давлатию ҷомеаи маданияро дар назар дорад, ки аҳли он аз хираду ҳикмат огоҳ набуда, дорои сифати инсонҳои ҷоҳил ҳастанд. Онҳо сирфан ба касби даромад, сарватандузӣ, ба даст овардани лаззатҳо, ғалаба ва бартариталабӣ ва бекорию саргардонӣ машғул мебошанд. Бар хилофи аҳли «Мадинаи Фозила» онҳо аз пайи талошу пешрафт ва риояти ҳуқуқи манфиатҳои миллат набуда, ба

ҳамин сабаб Насируддини Туси номи «Мадинаи чоҳила»-ро бар онҳо мегузорад.[7, С. 257; 9, С. 125]

«Мадинаи Фосика». Бар хилофи аҳли «Мадинаи чоҳила», ки аз руйи чаҳлу бесаводӣ роҳи пешрафту саодатмандии давлат ва ҷомеаро намерепаймоянд, балки аҳли «Мадинаи фосика» зимни огоҳ будан аз тамоми фазилатҳо ва бартариҳои «Мадинаи Фозила», ба сабаби фиску фасодашон, ҳеч майлу рағбате барои амал намудан ба равиши аҳли «Мадинаи Фозила» надоранд. Яъне, зимни огоҳӣ ба ҳамаи масоил, шавқу ҳавасе ба анҷоми онҳо надоранд ва пешрафту инкишофи давлат ва ҷомеаро намехоҳанд.[7, С. 258]

«Мадинаи Золла». Аҳли «Мадинаи золла» дар дараҷаи поёнтар аз аҳли «Мадинаи Фосика» қарор доранд. Яъне, зимни доро будани ҳамаи вижагиҳои аҳли «Мадинаи Фосика», ки ҳеч майлу рағбате ба саодатмандии давлат ва ҷомеа надоранд, дигар афроди аҳли давлату ҷомеаро низ аз ин кор боз медорад ва саъй мекунад, ки онҳоро низ аз ин роҳ боз дошта, гумроҳашон намояд. Ба ҳамин сабаб Тусӣ онҳоро аҳли «Мадинаи Золла» яъне, аҳли гумроҳону гумроҳкунандагон номгузорӣ намуд.[7, С. 258; 9, С. 127]

Дар сохтори давлату ҷомеаи маданӣ ва ҳуқуқӣ, бояд ҳамаи мардум талош намоянд, ки ба монанди аҳли «Мадинаи Фозила» амал намуда, набояд монанди бадхоҳон ва гумроҳкунандагони миллату давлат роҳи аҳли «Мадинаи Фосика» ва «Мадинаи Золла»-ро дар пеш гиранд.

Пас аз баҳсу баррасиҳои илмӣ дар ин мақола, чанд масъала ҳамчун хулосаҳои илмӣ амалӣ ба даст меоянд. Бо таваҷҷуҳ дар андешаҳои ҳар ду мутафаккир ин натиҷа ба даст меояд, ки зербино ва сохтори асосии тафаккури ҳар дуи онҳо ақлу хирад ва донишу ҳикмат мебошад. Муносибати андешаҳои онҳо бо ҷаҳони сиёсӣ ва ҷомеаи маданияти имрузи башарият дар он аст, ки решаи тамоми гирифториҳо ва мушкилоти инсонӣ муосир пайравӣ накардан аз ақлу хиради ноб ва ҳикмату дониши илмӣ мебошад. Хусусиятҳои муштараки андешаи Абу-Райҳони Берунӣ ва Насируддини Тусӣ дар чанд маврид хулоса мегардад:

1. Ақлу хирад;
2. Ҳамфикрию ҳамандешӣ;
3. Ҳамёрию ҳамбастагӣ;
4. Қонунмадорию волоияти қонун;
5. Бартараф намудани ниёзмандиҳои фардию иҷтимоӣ.

Ин аслҳое, ки ҳамчун хулоса ва ҷамъбандӣ аз андешаи ҳар ду мутафаккир ба даст омадаанд, решаи асосӣ фалсафаи сиёсӣ ва ҳикмати амалии онҳоро дар давлатдорӣ ва таъсиси ҷомеаи маданӣ ташкил медиҳанд. Яъне, давлат ва ҷомеаи мавриди назари онҳо бояд бар асоси ақл, андеша ва хирад таъсис ёфта, бо ҳамфикрию ҳамбастагии ҳамаи гуруҳҳои иҷтимоӣ ва бо риояти қонун ва қарор додани он дар болотарин дараҷаи аҳамияти давлатдорӣ, ҷиҳати рафъи эҳтиёҷот ва ниёзмандиҳои ҳамаи афроди ҷомеа бояд саъю кушиши фаровон намуд, то «Давлати оқилон» ва ё «Мадинаи Фозила» муҳаққак гардад.

Адабиёт

1. Абу-Насри Форобӣ. Ороу Аҳл Ал-Мадина Ал-Фозила. Тасҳиҳи Сайид Ҷаъфари Сачҷодӣ. Техрон.: «Таҳурӣ», 1361/1990.
2. Абу-Райҳони Берунӣ. Ал-Ҷамоҳир фӣ Маърифат ал-ҷавоҳир. Техрон.: «Илмӣ ва фарҳангӣ», 1374/1995.
3. Абу-Райҳони Берунӣ. Ат-Тафҳим лиавоили санъат Ат-танчим. Техрон.: «Анҷумани осори миллӣ», 1352/1973.
4. Абу-Райҳони Берунӣ. Осор ал-боқия. Техрон.: «Амир Кабир», 1386/2007.
5. Абу-Райҳони Берунӣ. Таҳқиқу мо лалҳинд. Техрон.: «Бедор», 1376/1997.

6. Мударрисӣ, М. Саргузашт ва ақоиди фалсафии Хоҷа Насируддини Тусӣ. Техрон.: «Амир Кабир», 1363/1984.
7. Насируддини Тусӣ. Ахлоқи Носирӣ. Тасҳиҳи Мучтабо Минавӣ. Техрон.: «Хоразмӣ», 1391/2012.
8. Парвиз, А. Абу-Райҳони Берунӣ. . Техрон.: «Тарҳи нав», 1374/1995.
9. Разаӣ, М. Аҳвол ва осори Хоҷа Насируддини Тусӣ. Техрон.: «Асотир», 1370/1991.
10. Садриддин, С. Шарҳи ҳоли ричол ва машоҳири Эрон. Техрон.: «Обнус», 1374/1995.
11. Таботабой, С. Даромади фалсафӣ бар таърихи андешаи сиёсӣ дар Эрон. Техрон.: «Фарҳанги исломӣ», 1368/1997.
12. Ҳалабӣ, А. Таърихи андешаҳои сиёсӣ дар Эрон ва ҷаҳони Ислом. Техрон.: «Беҳбаҳонӣ», 1372/1993.
13. Ҳумой, Ҷ. Ҳикмати амалӣ аз назари Хоҷа Насируддини Тусӣ. Техрон.: «Деххудо», 1348/1969.
14. Яҳё, К. Мабодӣ ва мабонии инсоншиносӣ, ҷомеашиносӣ ва фалсафаи сиёсӣ. Техрон.: «Маркази тарбияти мураббӣ», 1387/2008.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УСТРОЙСТВО И КУЛЬТУРНОЕ ОБЩЕСТВО С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АБУ-РАЙХОНА БЕРУНИ И НАСИРУДДИНА ТУСИ

САЪДУЛОЕВ АБДУЛВОСИТ ХАБИБУЛЛОЕВИЧ,

доктор (PhD) политических наук, ассистент
кафедры политологии и связи с общественностью
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734004, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саид Носира 33.

Тел.: (+992)-918-78-12-12. E-mail: prof.asrt@mail.ru

Возникновение системы государственного управления и культурно-правового общества долгое время было предметом научных споров и дискуссий по мнению мудрецов и философов. В данной статье также исследовался этот же вопрос с точки зрения двух выдающихся персидско-таджикских мудрецов и ученых - Абу-Райхона Беруни (362/973-440/1048) и Насируддина Туси (597/1201-672-1274). С точки зрения тех и других возникновение государства и культурно-правового общества считается необходимостью жизни человека. Также рассматриваемое государство и общество, Беруни и Туси, имеют черты, характеристики и подразделения, которые станут предметом научного обсуждения.

Ключевые слова: Абу-Райхон Беруни, Насируддин Туси, государство, гражданское и правовое общество, формирование государства и общества, мораль и мудрость, разделение государства и общества, особенности государства и общества.

GOVERNMENT AND CULTURAL SOCIETY FROM THE POINT OF VIEW OF ABU-RAYHAN BERUNI AND NASIRUDDIN TUSI

SA'DULOEV ABDULVOSIT HABIBULLOEVIICH,

Doctor (PhD) political science, assistant of the Department
Political Science and Public Relations of the

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734004, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 918-78-12-12. E-mail: prof.asrt@mail.ru.

The emergence of a system of public administration and a cultural and legal society has long been the subject of scientific disputes and discussions according to sages and philosophers. This article

also explored the same issue from the point of view of two prominent Persian-Tajik sages and scientists - Abu-Rayhan Beruni (362/973-440/1048) and Nasiruddin Tusi (597/1201-672-1274). From the point of view of both, the emergence of the state and the cultural and legal society is considered a necessity of human life. In addition, the state and society under consideration, Beruni and Tusi, have features, characteristics and divisions that will become the subject of scientific discussion.

Key words: *Abu-Rayhan Beruni, Nasiruddin Tusi, state, civil and legal society, formation of state and society, morality and wisdom, decision of state and society, characteristics state and society.*

УДК: 327.8

**НАҚШ ВА МАВҚЕИ «НЕРУИ НАРМ» ДАР СИЁСАТИ ХОРИЧИИ ДАВЛАТ:
МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ**

БАҲОДУРИ САДИРДИН,

унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеа,
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. С.Носир, 33.
E-mail: bahodur5959@gmail.com

Дар шароити имрӯза истифодаи «неруи нарм» дар сиёсати хориҷии давлатҳо ҳамчун воситаи расидан ба муваффақиятҳои стратегияи хориҷии мамлакат доништа мешавад. Бо дарки ин зарурат тӯли чанд даҳсолаи охир олимону муҳаққиқон консепсияи «неруи нарм»-ро ташаккул дода истодаанд. Омӯзиши ҷанбаҳои назариявии ин масъала нишон медиҳад, ки аллакай моделҳои миллии «неруи нарм» ташаккул ёфтаанд ва аз ин рӯ, андешаронию баррасиҳои олимони дар аксар маврид хилофи якдигаранд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, дар як қатор давлатҳо кӯшиши мекунад, ки сарчашмаҳои ташаккулёбии «неруи нарм»-и давлат ва мамлакатро муайян намуда, самаранокии онро баланд бардоранд. Омӯзиши ҷанбаҳои назариявии ташаккулёбии неруи нарм нишон медиҳад, ки олимону муҳаққиқон дар атрофи паҳлӯҳои гуногуни ин масъала ҷанӯз ба мувофиқа нарасидаанд.

Калидвожаҳо: неруи нарм, сиёсати хориҷӣ, имиҷи байналмилалӣ давлат, ҳамкориҳои байналмилалӣ, сарчашмаҳои неруи нарм.

Дар шароити имрӯза ба мисли марҳилаҳои гузаштаи таърихӣ давлат субъекти асосии низоми муносибатҳои байналмилалӣ боқӣ мемонад. Дар арсаи байналмилалӣ ва сиёсати ҷаҳонӣ барои ба даст овардани ресурсҳо ва мустаҳкам намудани мавқеи худ дар байни давлатҳо муносибатҳои оштинопазир сурат гирифта истодаанд. Аз ин рӯ, сиёсати хориҷии давлат дар шароити ҷаҳонишавӣ дар асоси манфиатҳои миллии ва афзалиятҳои таъмини амнияти кишвар ташаккул дода мешавад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки баъди анҷомёбии ҷанги сард дар сиёсати хориҷии як қатор давлатҳо истифодаи «неруи сахт» ба тадриҷ коҳиш ёфта, ба ҷойи он «неруи нарм»-ро бештар истифода кардан меҳоянд. Чунин вазъият бо он алоқаманд аст, ки баъди тағйирёбии тартиботи ҷаҳонӣ на ҳамаи масъалаҳо метавонанд тавассути «неруи сахт» ҳалли ҳудро пайдо кунанд. Аз ин рӯ, зарурати ташаккули «неруи нарм», муайян сохтану афзоиш додани ресурсҳои он ва умуман ғамхорӣ кардан нисбат ба ин навъи неру дар низоми афзалиятҳои миллии давлатҳои олам мавқеи махсусро ишғол намудааст. Истифодаи самаранокии манбаъҳои «неруи нарм» имкон медиҳад, ки бе истифодаи қувваҳои маҷбурнамоӣ ё зӯрварӣ дар арсаи ҷаҳонӣ эҳтиром ва эътирофи байналмилалӣ ба даст оварда шавад [5].

Консепсияи «неруи нарм» бори аввал дар асарҳои илмию таҳқиқотии сиёсатшиносии амрикоӣ Ҷозеф Най ташаккул дода шудааст. Соли 1990 ӯ дар мақолаи илмӣ худ, ки дар маҷаллаи «Foreign Policy» ҷоп гардида буд, «неруи нарм»-ро ҳамчун қобилияти тағйир дода тавонистани рафтори дигарон ва тобеи майлу хоҳиши худ намудани онҳо муаррифӣ кардааст [25, с.167]. Ҷ. Най муътақид буд, ки агар ҳокимият ва рафтори як давлат аз ҷониби давлатҳои дигар қонунӣ ва қобили тақлид доништа шавад, пас ин давлат метавонад бо харчи камтари иқтисодию ҳарбӣ ба мақсадҳои дарпешгузоштаи худ ноил шавад. Чи гунае ки мушоҳида мегардад, консепсияи «неруи нарм» ҳамчун ҷойгузини консепсияи «неруи сахт» мебошад ва бо ин мақсад ташаккул дода шудааст. Тибқи нишондодҳои Ҷ.Най, баъди анҷомёбии ҷанги сард тағйирёбии сиёсати ҷаҳонӣ ба амал омад, ки онро дар шакли ивазшавии ҳокимияти ҷаҳонӣ ва тағйирёбии табиати ин ҳокимият мушоҳида намудан мумкин аст. Ба ибораи дигар, дар замони гузашта қудрати ҳарбии давлат заминаи асосии ҳокимияти онро ташкил

медод, аммо дар шароити имрӯза бошад на танҳо қудрати ҳарбӣ, балки пешрафти технологӣ, низоми маориф, рушди иқтисодӣ ва омилҳои дигари ба ин монанд дар сиёсати байналмилалӣ нақш ва мавқеи давлатро муайян менамоянд.

Бояд гуфт, ки дар солҳои 90-ум ба концепсияи «неруи нарм» он қадар таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир накардаанд. Аммо баъд аз он, ки масъалаи мазкурро Ҷ.Най дар асарҳои минбаъдаи худ ба таври муфасссал матраҳ намуд, бахсу мунозираҳои илмӣ дар атрофи ин концепсия яку якбора афзоиш меёбад. Ҷ.Най концепсияи «неруи нарм»-ро марҳила ба марҳила ташаккул дода, ба таври мушаххас хусусиятҳои онро нишон медиҳад. Соли 2004 дар китоби навбатии худ зери унвони «Неруи нарм: воситаи расидан ба муваффақият дар сиёсати ҷаҳонӣ» ба масъалаи мазкур чунин баҳогузорию намудааст: «Неруи нарм – ин қобилияти расидан ба мақсадҳои худ бо роҳи иштироқи ихтиёрии иттифоқчиён мебошад, на бо роҳи маҷбурнамоӣ» [12, с.193]. Соли 2006 Ҷ. Най дар мақолаи навбатии худ иброз медорад, ки «Неру қобилиятест, ки ба воситаи он ба даст овардани он чизе, ки шумо мехоҳед, имконпазир мегардад ва рафтори дигарон тағйир дода мешавад. Се роҳи расидан ба ин мақсад мавҷуд аст: маҷбурнамоӣ, ҳавасмандгардонӣ ва ҷалбнамоӣ» [26]. Чи гунае ки маълум аст, маҷбурнамоӣ унсuri асосии неруи саҳтро ташкил медиҳад. Масалан, фишор овардан, таҳдид намудан ва ғ. Ҳавасмандгардонӣ бошад тавассути маблағгузорию ва сармоягузорию роҳандозӣ шуда, ба амалишавии мақсадҳо мусоидат менамояд. Ҷалбнамоӣ ва доштани симои мароқангези диққатҷалбкунанда сарчашмаи асосии «неруи нарм» мебошад. Ин нишонаи «неруи нарм» дар асарҳои баъдии Ҷ.Най низ ташаккул дода шудааст. Соли 2011 Ҷ.Най дар китоби навбатии худ «Ояндаи ҳокимият» қайд намуда буд, ки «концепсияи неру ҳарчанд ба таври васеъ истифода бурда шавад ҳам, он барои фаҳмидан ва андозагирӣ намудан хеле душвор аст. Аммо чунин мушкilot концепсияи мазкурро ҳеҷ гоҳ камарзиш намегардонад» [13, с.29]. Дар ин асари худ ӯ таърифи «неруи нарм»-ро ба таври зерин пешниҳод намудааст: «қобилияти таъсир расонидан ба давлатҳои дигар бо мақсади амалӣ намудани ҳадафҳои худ тавассути ҳамкорӣ дар соҳаҳои гуногун, дар заминаи боваркунонӣ ва ташаккули симои мусбати худ» [13, с.50]. Соли 2012 Ҷ.Най дар яке аз мақолаҳои илмӣ худ ин масъаларо мушаххастар намуда, «неруи нарм»-ро чунин таъриф медиҳад: «қобилияти расидан ба натиҷаҳои интизорӣ тавассути боваркунонӣ ва симои мароқангез, на ба воситаи маҷбурнамоӣ ва ҳавасмандгардонӣ» [27].

Чи гунае ки мушоҳида намудан мумкин аст, концепсияи «неруи нарм» ҳамчун воситаи густариш додани ҳамкориҳо, хубтару беҳтар намудани робитаҳо ва аз ҳама муҳим воситаи мустаҳкам намудани мавқеи байналмилалӣ давлат мебошад. Дар доираи концепсияи мазкур ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар асоси манфиатҳои тарафайн ба амал бароварда шуда, ғоидаи якҷониба, ё ин ки ба ғоидаи як ҷониб анҷом ёфтани муносибатҳои инкор карда мешавад. «Неруи нарм»-и давлат, ки онро ҳамчун воситаи расидан ба мақсадҳо тавассути ҷалбнамоӣ ва боваркунонӣ муайян менамоянд, муносибатҳои байнидавлатиро дар сатҳи мутамаддин имконпазир мегардонад. Бинобар ин, замоне ки дар бораи мавҷудияти «неруи нарм» сухан меравад, бояд дар назар дошт, ки ташаккулдиҳандаи он дар сиёсати хориҷӣ давлат ба шумор меравад.

Дар заминаи таҳлилу баррасии сиёсати хориҷии давлатҳои муосир таъсири «неруи нарм» ва сарчашмаҳои ташаккулёбии онро нишон додан мумкин аст. Кишварҳои алоҳида замоне метавонанд диққати давлатҳои дигарро ба худ ҷалб намоёнд, ки агар дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама, дар соҳаи сиёсат ва иқтисод ба дастовардҳои назаррас ноил гардида бошанд. Аз ин рӯ, «неруи нарм»-и сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, илмӣю техникӣ, технологӣ ва ғайраҳо низ ҳамчун сарчашмаи ташаккулёбии неруи нарми давлат муаррифӣ кардан мумкин аст. Аллакай дар адабиёти

илмӣ мавҷуд будану имконпазир гардидани моделҳои соҳавии «неруи нарм»-ро асоснок намудаанд. Сохтори неруи нарм ва ресурсҳои он низ аз мавҷудияти чунин унсурҳои гувоҳӣ медиҳад. Таҳлилу баррасии онҳо нишон медиҳад, ки рушди соҳаҳо, дастовардҳои мамлакат дар соҳаи мушаххас ва симои мароқангези ин ё он соҳа сарчашмаи ташаккули нави навиҳои гуногуни «неруи нарм» мебошанд. Чунончӣ:

– «неруи нарм»-и иқтисодӣ – симои мароқангези сармоягузори ва молиявии давлат, муваффақиятҳои давлат дар соҳаи иқтисодиёт;

– «неруи нарм»-и гуманитарӣ – симои мароқангези низоми маориф, рушди сармояи инсонӣ, самаранокии фаъолиятҳои илмӣ-технологӣ;

– «неруи нарм»-и фарҳангӣ – эътирофи байналмилалӣ мероси фарҳангии давлат, тавсеаи робитаҳои байнифарҳангӣ, муаррифии забони миллӣ, ҷаззобияти соҳаи сайёҳӣ;

– «неруи нарм»-и сиёсӣ – рушди ниҳодҳои сиёсии демократӣ, ҳимояи ҳуқуқи инсон, самаранокии низоми идоракунии давлатӣ;

– «неруи нарм»-и дипломатӣ – самаранокии раванди гуфтушунӣ байналмилалӣ, қобилияти пешгирӣ намудани зӯрварӣ, безарар гардонидани таҳдидҳо [22].

Аммо «неруи нарм»-и сиёсӣ сарчашмаи муҳимтарини рушди сиёсати хориҷии давлатҳо ба шумор меравад. Барои мисол, дар шароити имрӯза ИМА дар низоми сиёсати ҷаҳонӣ нақши ҳалкунанда мебозад, ҳукумати ИМА бошад мақсад дорад, ки сарвари ҷаҳониро соҳиб шавад ва аз ин рӯ, кӯшиш менамоянд, ки ин мавқеи худро дар оянда низ мустаҳкамтар намоянд. Дар баробари ин, аксари давлатҳои тараққиқардаи олам низоми сиёсии ИМА-ро ҳамчун модели ҷолиб ва самаранок эътироф намуда, пайравии худро аз таҷрибаҳои амрикоӣ пинҳон намедоранд ва ҳатто аз лиҳози сиёсӣ худро иттифоқчиёни ИМА муаррифӣ мекунанд. Воқеан ҳам сиёсати пешгирифти давлату ҳукумат метавонад сарчашмаи «неруи нарм» бошад. Рейтинги «неруи нарм»-и давлатҳо гувоҳӣ аз он медиҳад, ки аксари давлатҳои дорои мавқеи баланд аз лиҳози сиёсӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ нуфузи бештар доранд.

Моҳи июли соли 2015 ширкати консалтингии (машваратдиҳандаи) байналмилалӣ Portland зери унвони «The Soft Power 30» рейтинг «неруи нарм»-и давлатҳои оламо таҳия намуд, ки дар он 30 давлати дорои «неруи нарм»-и пуриқтидор шомил мешаванд. Тибқи нишондодҳои ин шохиси байналмилалӣ Британияи Кабир аз рӯйи таъсири «неруи нарм»-и худ дар мавқеи аввали раддабандӣ қарор дорад. Баъд аз он Олмон ва ИМА қарор дорад. Дар ин шохис Ҷумҳурии мардумии Хитой ҷойи 30-ум ва мавқеи охириро ишғол намудааст [24]. Дар муқаддимаи ин ҳисобот Ҷ. Най бори дигар дар бораи нақши афзоиандаи «неруи нарм» дар муносибатҳои байналмилалӣ ишора менамояд. Ба андешаи ӯ, барои ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ ҳукуматҳо бояд, пеш аз ҳама, захираҳои дар ихтиёрашон бударо арзёбӣ кунанд ва дарк намоянд, ки онҳоро дар кучо истифода бурдан мумкин аст [20].

Муаллифони рейтинг «The Soft Power 30» дар баробари муваффақиятҳои инчунин душвориҳои давлатҳои пешсафи имрӯзаро низ сарфи назар намеkunанд. Пайдоиши мушкилиҳои нав бо маҳдудиятҳои молиявӣ (масалан, кам гардидани маблағгузориҳои давлатӣ барои барномаҳои миёнамуҳлат ва дарозмуддат), рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва афзоиши нақши шабакаҳои иҷтимоӣ алоқаманд аст. Ҳамин тариқ, ин рейтинг на танҳо барои ислоҳи вазъи кунунии корҳо, балки ҳамчунин барои ҷалби тавачҷуҳи иштирокчиёни муносибатҳои байналмилалӣ ба зарурати фаъолгардонии фаъолиятҳои оид ба баланд бардоштани «неруи нарм» пешбинӣ шудааст. Бо наشري натиҷаҳои таҳқиқот, ширкати Portland худро ҳамчун коршиноси ин соҳа муаррифӣ мекунад ва дар иртиботи байналмилалӣ, равобити ҷамъиятӣ ва

хидматрасони брендинг мусоидат кардан меҳоҳад. Таваҷҷуҳи ширкатҳои тиҷоратӣ ба масъалаи «неруи нарм» ва дигар масоили марбут ба ин, инчунин афзоиши рақобат дар ин самт аз он шаҳодат медиҳад, ки консепсияи пешниҳодкардаи Ҷ.Най ҳанӯз ҳам аҳамияти назариявӣ амалӣ, аз ҳама муҳим аҳамияти стратегӣ дорад [20].

Муҳимият ва зарурияти консепсияи «неруи нарм» дар равандроҳои сиёсии замони муосир эътироф гардад ҳам, мазмуну мундариҷаи он дар байни олимону муҳаққиқон баҳсу мунозираҳои зиёдро ба вуҷуд овардааст. Яке аз сарчашмаҳои пайдоиши чунин баҳсҳо аз мураккабу душворфаҳм будани консепсияи мазкур вобаста аст. Сарчашмаи дуюмаш бошад бо он алоқаманд аст, ки на ҳамаи давлатҳо дорои «неруи нарм»-и натиҷабахш ҳастанд. Бинобар ин, мундариҷаи консепсияи «неруи нарм» барои як қатор олимон норавшан боқӣ мондааст ва аз ин рӯ, андозагирию баҳогузорию он дар амалияи сиёсӣ мушкилиҳои зиёдро эҷод намудааст. Ин аст, ки моҳият ва хусусиятҳои консепсияи мазкур ба таври гуногун шарҳ дода мешавад, ки дар натиҷаи он нофаҳмиҳои ин масъала зиёдтар шуда, баҳсҳои мавҷударо шиддат мебахшад [7]. Барои бисёре аз муҳаққиқон ҳанӯз ҳам норавшан аст, ки симои мароқангези давлат чи гуна метавонад «неруи нарм»-ро ба вуҷуд оварад ва тавассути он ба давлатҳои дигар чи гуна таъсир расонидан имконпазир аст.

Агар давлат дар бораи мавҷудияти «неруи нарм»-и худ хабар диҳад, пас муайян намудан зарур аст, ки ин неру дар ихтиёри кӣҳо қарор дорад ё ба кӣҳо мутааллиқ аст. Ба ҳукумат, ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ, ширкатҳои хусусӣ ё афроди алоҳида? Дар чунин маврид муайян намудани субъекти «неруи нарм» масъалаи аввалиндараҷа мебошад. Сиёсатшиноси ватанӣ Х.Қ. Сафарализода дар бораи субъектҳои «неруи нарм» андешаҳои хеле ҷолиб пешниҳод намудааст. Ба ақидаи ӯ, субъектҳоеро, ки «неруи нарм»-ро истифода мебаранд, ба таври зерин нишон додан мумкин аст: давлатҳои хориҷӣ, ширкатҳои фаромиллӣ, созмонҳои минтақавӣ байналмилалӣ, ташкилотҳои террористии экстремистӣ. Ҳар як давлатро зарур аст, ки дар муқобили «неруи нарм»-и ин гуна субъектҳо истодагарӣ наояд, зеро ҳар кадоми онҳо меҳоҳанд, ки дар назари шаҳрвандони мамлакат мароқангез ва ҷолиби диққат бошанд. Ба ибораи дигар, имрӯз дар миёни давлат ва субъектҳои дар боло номбаргардида барои ба тарафи худ ҷалб намудани шаҳрвандон, барои ба даст овардани муҳаббати онҳо ва барои тасхир намудани дили онҳо муборизаи беамон сураат мегирад [17].

Баъд аз ин муайян бояд кард, ки «неруи нарм» аз кадом унсурҳо иборат аст ва мундариҷаи онро кӣҳо ташкил медиҳанд. Дар ин ҳолат муайян намудани сарчашмаҳои пайдоиш ва ташаккули «неруи нарм» хеле зарур аст. Сипас муайян бояд кард, ки «неруи нарм» ба кӣҳо метавонад таъсиргузор бошад ба кӣҳо не [6]. Зеро одамон табиати гуногун ва бо ин сабаб талаботи мухталиф доранд, ки дар натиҷа онҳо аз низомӣ ғояҳои мақбули худ пайравӣ ва пуштибонӣ менамоянд. Як қатор дастовардҳо агар барои баъзеҳо писанд бошад, барои дигарон метавонад ҳеч аҳамияте надошта бошад. Дар низомӣ муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати ҷаҳонӣ низ вазъият чунин аст. Аз сабаби он, ки давлатҳо ва миллатҳо дар марҳилаҳои гуногуни рушду инкишоф қарор доранд, талабот ва манфиатҳои онҳо низ аз ҳам фарқ менамоянд. Дар чунин шароит мушоҳида намудан мумкин аст, ки «неруи нарм»-и як давлат агар ба доираи муайяни давлатҳо таъсиргузор бошад ҳам, ба давлатҳои боқимонда он қадар таъсири ҷиддӣ расонида наметавонад.

Чи гунае ки мушоҳида намудан мумкин аст, ҷалбнамоӣ ва мароқангез будан унсури асосии «неруи нарм» мебошад. Чунин навъи неру ба ғояҳои мароқангез ва ҷолиби диққат таъя намуда, давлатҳои дигарро бовар мекунонад, ки таҷрибаи онҳоро қабул намуда, истифода баранд. Дар чунин маврид низ саволе пайдо мешавад, ки дар

кадом шароит таҷрибаҳо ва ғояҳои мушаххас метавонанд, ки барои дигарон ҷолиби диққат бошанд? Яъне, ба ҷониби худ ҷалб намудани диққати дигарон чи гуна раванд аст ва кадом механизми татбиқро соҳиб аст? Муайян намудани ин масъала на танҳо дар доираҳои илмӣ ба таври назариявӣ коркард шуда истодаанд, балки дар муносибат бо истифодаи амалии «неруи нарм» низ шакку шубҳаҳо ва нофаҳмиҳо зиёд ба назар мерасанд. Барои субъектҳои, ки меҳоянд «неруи нарм»-и худро истифода баранд, зарур аст, ки роҳи усулҳои ҷолиби диққат гардонидани ғояҳои худро дарёфт намоянд ва дар назари дигарон мароқангез ва писандида шаванд [3].

Ғайр аз ҷанбаҳои назариявии масъала инчунин истифодаи амалии «неруи нарм» низ масъалаи баҳсбарангез аст. Дар таҳқиқоти як гурӯҳ олимон ибраз мегардад, ки «неруи нарм» технологияи ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ дар давлатҳои дигар ва ба даст одамони зарурӣ интиқол додани он мебошад [21]. Ин гурӯҳи олимон муътақиданд, ки назарияи «неруи нарм» дар ИМА дар шароити мушаххаси таърихӣ пайдо шудааст ва барои ҳимояи манфиатҳои миллию геополитикии онҳо хизмат менамояд. Ба андешаи онҳо, воқеаҳои «Баҳори араб» намунаи равшани он аст, ки неруи мароқангези ИМА барои режимҳои сиёсии баъзе давлатҳо метавонад омили бесуботкунанда бошад [18]. Дар воқеъ агар чунин бошад, пас олимону коршиносони сиёсати ҷаҳониро зарур аст, ки дар ояндаи наздик концепсияҳои ташаккул диҳанд, ки дар заминаи онҳо ба роҳ мондани муносибатҳои мутақобилан судманд, созиши байнидавлатӣ ва устуворшавии муносибатҳои байналмилалӣ имконпазир гардад. Зеро муборизаҳои ҷаҳонӣ минтақавӣ омили бесуботкунанда ба шумор рафта, боиси ноустувор гардидани низоми муносибатҳои байналмилалӣ мешаванд [14, с.64].

Дар баробари ҳамаи ин, унсурҳои таркибии «неруи нарм», ки аз ҷониби худӣ Ҷ.Най пешниҳод шудааст, масъалаи дигари баҳсбарангез ба шумор меравад. Ҷ.Най дар таркиби концепсияи «неруи нарм» се унсури алоҳидаро муайян намудааст: фарҳанги сокинони мамлакат, ки барои дигарон ҷолиби диққат аст; арзишҳои сиёсии давлат, ки ҳам дар дохили мамлакат ва ҳам берун аз он пайгирӣ мешаванд; сиёсати хориҷии давлат, ки бояд қонунӣ бошад ва аз лиҳози маънавӣ дастгирӣ ёбад [12, с.16]. Ғайр аз ин, на ҳамаи ресурсҳои, ки ӯ дар таҳқиқоти худ номбар намудааст, метавонанд ба неруи воқеӣ табдил дода шаванд. Масалан, ба ватани худ баргаштани муҳоҷирони давлатҳои дигар, ки муддате муқими ин давлат буданд, аз хориҷи кишвар аз ҷониби баъзе доираҳо дастгирӣ ёфтани давлат, шумораи дорандагони Ҷоизаи нобелӣ ва ғ. низ манбаҳои «неруи нарм» муаррифӣ шудаанд. Бояд эътироф намуд, ки арзиши ин ва дигар дастовардҳо хеле зиёд аст ва онҳо иқтидори «неруи нарм»-ро ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, барои он, ки ин иқтидор ба «неруи нарм» табдил дода шавад, давлатро зарур аст, ки онҳоро дар сиёсати хориҷии худ истифода бурда тавонад [19]. Барои мисол айни замон Ҷумҳурии мардумии Хитой, Ҳиндустон ва ҷанде дигар давлатҳо низ фарҳанги бою ғанӣ доранд, аммо чунин ҳолат «неруи нарм»-и онҳоро худ ба худ ташаккул намедихад, зеро барои он, ки фарҳанги ҷомеа ба «неруи нарм» табдил дода шавад, омилҳои дигар, аз ҷумла тақвият бахшидани сиёсати хориҷӣ ва дар ин самт мавриди истифода қарор додани онҳо бояд амалӣ карда шавад.

Ҷ.Най барои муайян намудани «неруи нарм»-и ИМА як қатор нишондодҳои баҳогузорино истифода менамояд. Аммо истифодаи нишондодҳои мазкур барои муайян намудани «неруи нарм»-и давлатҳои дигар, ки чун анъана аз рӯйи режими сиёсӣ ва низоми арзишҳо аз ИМА тафовут доранд, дар назди муҳақиқону олимони мушкилиҳои зиёдро ба вучуд меоваранд. Бинобар сабаби ба таври нодуруст муайян гардидани моҳияти «неруи нарм» таърифҳои гуногун ва баъзан мухолифи ҳамдигари он ба вучуд омадаанд. Аммо ба ҳамаи ин нигоҳ накарда «неруи нарм» ҳамчун концепсияи илмӣ ва

стратегияи сиёсӣ дар илмҳои сиёсӣ ҳамчун категорияи муҳим боқӣ мемонад. Афзоиши мавқеи «неруи нарм» дар тавозуни ҳокимияти давлатӣ дар он ифода меёбад, ки ҳатто давлатҳои тараққиқардаи олам дар мавриди истифодаи неруҳои маҷбурнамоӣ барои ҳалли масъалаҳои дохилию байналмилалӣ бо маҳдудиятҳои мушаххас рӯ ба рӯ мешаванд [1, с.129]. Яъне, онҳо дар истифодаи «неруи сахт» озод нестанд ва истифодаи маҷбурнамоӣ сарҳади худро дорад.

Дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ замони муосир қудрати давлат мавқеи байналмилалӣ онро муайян менамояд. Таҳлилу баррасии унсурҳои таркибии қудрати давлатӣ нишон медиҳад, ки он дар маҷмӯъ аз ресурсҳои моддию маънавӣ иборат аст. Ресурсҳои якумро сарчашмаи «неруи сахт» ва дуюмро сарчашмаи «неруи нарм» муаррифӣ намудан мумкин аст. Истифодаи зӯрварӣ ва маҷбурнамоӣ хоси «неруи сахт» аст. Зоҳиршавии фишорҳои иқтисодӣ ва ҳарбӣ усулҳои маъмулии истифодаи «неруи сахт» мебошанд. Баъди анҷомёбии ҷанги сард ҷӣ абарқудратҳои ҷаҳонӣ ва ҷӣ минтақавӣ барои амалигардонии мақсадҳои сиёсии худ неруи сахтро наметавонанд мисли солҳои давраи ҷанги сард истифода намоянд. Воқеияти геополитикии замони муосир дар муносибат бо ин масъала чунин аст, ки фишорҳои ҳарбӣю иқтисодӣ дар ҳалли низоъҳои сиёсӣ мисли пештара нақши ҳалкунанда намебозанд.

Чи гунае, ки мушоҳида мегардад, мавқеҳои истифодабарии «неруи сахт» ва «неруи нарм» аз ҳамдигар тафовут доранд, аммо чунин таносуб метавонад ҳолатҳои истисноии худро дошта бошад. Масалан, ресурсҳои иқтисодӣ ва ҳарбӣ низ дар шароити муайян метавонанд сарчашмаи «неруи нарм» бошанд. Модели иқтисодии муваффақ метавонад аз ҷониби давлатҳои дигар ҳамчун намуна истифода бурда шавад. Иштироки неруҳои ҳарбӣ дар ҳайати неруҳои байналмилалӣ сулҳофар ё ин ки сафарбар гардидани неруҳои ҳарбӣ барои кумак расонидан ба зарардидагонӣ офатҳои табиӣ сарчашмаи «неруи нарм» мебошанд [13, с.97]. Соли 2020 дар шароити паҳншавии бемории сироятии КОВИД-19, дар пайи он эълон гардидани пандемия ва дар як қатор давлатҳо бинобар сабаби эълон шудани вазъӣ ғавқуллода ҷорӣ шудани маҳдудиятҳои неруҳои ҳарбии як қатор давлатҳо барои кӯмак ба ин кишварҳо сафарбар гардида буданд. Дар чунин шароит неруҳои ҳарбӣ ва иқтисодӣ сарчашмаи ташаккули «неруи нарм» баромад менамоянд.

Дар атрофи масъалаи мавридҳои истифодабарии «неруи сахт» ва «неруи нарм», инчунин дар бораи зарурияти онҳо олимону муҳаққиқон мавқеи ягона надоранд. Ин масъала низ хеле баҳснок аст. Барои мисол, ба андешаи олими рус Ю.П. Давидов, «вижагиҳои санъати дипломатия дар замони муосир дар он ифода меёбад, ки масъалаҳои байналмилалӣ, пеш аз ҳама ба воситаи усулҳои ғайризӯрварона, яъне ба воситаи «неруи нарм» бояд ҳалли худро пайдо намоянд ва танҳо дар ҳолате, ки воситаҳои мазкур натиҷа надоданд, баъдан маҷбурнамоӣ ҳамчун воситаи ҳалли масъала истифода бурда шавад» [4, с.70]. Аммо сиёсатшиноси Донишгоҳи миллии Сингапур Ж.В. Маттерн иброз медорад, ки «неруи нарм» бояд дар муқобили «неруи сахт» қарор дода нашавад, балки он идомаи мантикии неруи сахт бояд доништа шавад [23, с.588]. Сиёсатшиносони ватанӣ П.А. Муҳаммадзода ва Х.Қ. Сафарализода ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намуда, иброз медоранд, ки «неруи нарм» барои истифодабарии «неруи сахт» шароити зарурӣ муҳайё менамояд, ки чунин тарзи муносибат ва чунин стратегияи амалро «неруи хушманд» номидан мумкин аст. «Неруи нарм» ҳарчанд барои ҳалли ҳамаи масъалаҳо мусоидат накунад ҳам, аз он даст кашидан ғайриимкон аст, зеро он яке аз унсурҳои муҳимтарини «неруи хушманд» мебошад. Ба ҳамин монанд аз «неруи сахт» ва «неруи ғайри» низ даст кашидан номумкин аст. Онҳо низ унсурҳои таркибии «неруи хушманд» мебошанд. Бо ҳам алоқаманд намудани онҳо ва дар мавридҳои зарурӣ самаранок истифода бурдани

онҳо моҳияти «неруи хушманд»-ро ташкил медиҳад [11]. Аз таҳлили чунин баррасиҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳам «неруи сахт» ва ҳам «неруи нарм» мавқеъҳои истифодабарии худро доранд. Ба ибораи дигар, вазифаҳоеро, ки неруи сахт иҷро менамояд, неруи нарм иҷро карда наметавонад, ва баръакс вазифаҳои неруи нармро неруи сахт наметавонад ба амал барорад. Масъалаи он, ки кадоме аз онҳо аввалу кадомаш дуум аст, аз вазъияти баамаломата вобаста мебошад.

Баҳси навбатие, ки фаҳму дарки «неруи нарм»-ро мушкил мегардонад, бо таносуби номуайяни дипломатияи фарҳангӣ ва дипломатияи мардумӣ алоқаманд аст. Баъзан вақт дипломатияи фарҳангиро аз таркиби дипломатияи мардумӣ берун овардан меҳоянд. Аммо вобаста ба вазъияти мавҷуда ин манзара ба таври гуногун зоҳир мегардад. Тибқи таълимоти реализми сиёсӣ зинабандии масоили ҳамкориҳои байналмилалӣ аз рӯйи мубрамияти онҳо, чун анъана, бо назардошти аҳамиятнокии омилҳо анҷом дода мешавад. Масалан, мақсади дипломатияи мардумӣ аз сатҳи болоии афзалиятҳои сиёсӣ чи қадаре ки дур бошад, ҳамон андоза дипломатияи мардумӣ бо дипломатияи фарҳангӣ наздик мешаванд. Ва баръакс, масъала чи қадаре ки бо сатҳи болоии афзалиятҳои сиёсӣ наздик бошад, эҳтимолияти он, ки ин гуна иттилоот ба хоҳири таъмини амният дар ихтиёри мақомоти давлатӣ қарор мегирад, бамаротиб зиёд мешавад. Аз ин рӯ, истифодаи «неруи нарм» дар зинаҳои поёнии афзалиятҳои давлатӣ ба хоҳири тасхири зеҳну ҳуши рақибони сиёсӣ аст. Зеро гуфтушунидҳои байналмилалӣ, ки баъзан пушти дарҳои баста мегузаранд, метавонанд, зеро таъсири «неруи нарм»-и яқдигар қарор дошта бошанд. Аммо сатҳи поёнии муносибатҳои сиёсӣ ба дипломатияи мардумӣ ва дипломатияи фарҳангӣ тааллуқ дорад [2].

Паҳлуҳои гуногуни ташаккулёбии «неруи нарм» аз ҷониби олимони рус аз мавқеъҳои гуногун ҷаҳлона таҳлилу баррасӣ гардида истодаанд. Як гурӯҳ олимони рус «неруи нарм»-ро ҳамчун воситаи ба даст овардани нуфузи минтақавию байналмилалӣ, ба даст овардани ресурсҳои геополитикӣ ва муваффақ шудан дар рақобатҳои байнидавлатӣ муаррифӣ намудаанд [9; 15; 16]. Дар ин замина баъзан андешарониҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки тибқи нишондоди онҳо «неруи нарм» шакли махсуси муносибатҳои байни ду субъекти байналмилалӣ ба шумор рафта, тавассути таъсиррасонии фарҳангӣ иттилоотӣ ба ҳамдигар метавонад ташаккул ёбад. Онҳо муътақиданд, ки истифодаи имкониятҳои технологияҳои муосири иттилоотӣ, бахусус шабакаҳои иҷтимоӣ метавонанд ба низоми муносибатҳои байнидавлатию байналмилалӣ таъсири амиқ расонанд [8, с.144]. Аз таҳлилу баррасии чунин пажӯҳишҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки «неруи нарм» ҳамчун муносибати сиёсӣ ҳамвазни ҷангҳои иттилоотӣ идеологӣ доништа мешавад. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, як қатор сиёсатшиносони рус концепсияи классикии Ч.Найро ҷонибдорӣ менамоянд. Аз ҷумла, ба андешаи А.В. Лукин ва ҷанде дигарон мавҷудияти арзишҳои барои дигарон ҷолиби диққат, сатҳи баланди некуаҳволии мардум ва рушди ниҳодҳои демократӣ барои мароқангез шудан заруранд, аммо баъди ин қобилияти дар сатҳи афкори ҷамъиятӣ муаррифӣ кардани онҳо низ лозим мебошад [10, с.76].

Ҳамин тариқ, таҳлилу баррасии нақш ва мавқеи «неруи нарм» дар сиёсати хориҷии давлат нишон медиҳад, ки концепсияи мазкур дар марҳилаи кунунии рушди низоми муносибатҳои байналмилалӣ аҳамияти зиёди стратегӣ дорад. Дар мактабҳои илмӣ ғарбӣ концепсияи «нераи нарм» аз ҳама бештар ба таври назариявӣ таҳқиқ мегардад, аммо дар кишварҳои дигар, бахусус олимони рус ва як қатор кишварҳои осӣёӣ бештар ба ҷанбаҳои амалии он, роҳу усулҳои истифодабарии он диққати бештар медиҳанд. Инчунин дар бисёре аз мавридҳо сарчашмаҳои ташаккулёбии «неруи нарм» низ диққати олиморо ба худ ҷалб менамояд ва дар атрофи ин масъала низ баҳсу

мунозираҳои илмӣ сурат мегиранд. Омӯзиши ин масъала нишон медиҳад, ки дар илмҳои сиёсӣ «неруи нарм» яке аз категорияҳои хеле муҳим ва ҳамзамон баҳсбарангез боқӣ мемонад. Вобаста ба он, ки моҳияти концепсияи «неруи нарм» аз рӯйи моделҳои миллӣ баҳогузори мегардад, дар байни олимони нисбат ба он андешаҳои мухталиф ва зидди ҳамдигар хеле зиёд дида мешаванд. Инчунин то ба имрӯз дар кишварҳои гуногуни олам шумораи зиёди рейтингҳои «неруи нарм» ташкил гардидаанд, ки аз ҳамдигар аз рӯйи як қатор нишондодҳо фарқ менамоянд.

Адабиёт

1. Бобыло, А.М. «Мягкая сила» в международной политике: особенности национальных стратегий [Текст] / А.М. Бобыло // Вестник Бурятского государственного университета. – 2013. – № 14. – С.129.
2. Бородин, Д.А. Культурная дипломатия в международных отношениях [Текст] / Д.А. Бородин // Вестник МГИМО Университета. – 2010. – № 1 (10). – С.273-275.
3. Бурматов, В.В. Уникальна ли "мягкая сила" для демократического общества? [Текст] / В.В. Бурматов // Власть. – 2012. – № 11. – С.9-13.
4. Давыдов, Ю.П. Понятие «жесткой» и «мягкой силы» в теории международных отношений [Текст] / Ю.П. Давыдов // Международные процессы. – 2004. – Т.2. – №1. – С.70.
5. Ефанова Е.В. Инструменты «мягкой силы» во внешней политики государства // Вестник РУДН. Серия: Политология. – 2018. – Т.20. – № 3. – С.417-426.
6. Звягина, Д.А. "Мягкая сила": структурный анализ [Текст] / Звягина // Инициативы XXI века. – 2012. – № 3. – С.135-137.
7. Казаринова, Д. Феномен "мягкой силы" [Текст] / Д. Казаринова // Свободная мысль. – 2011. – №3 (1622). – С.187-200.
8. Костырев, А.Г. Разумная сила, общественная дипломатия и социальные сети как факторы международной политики [Текст] / А.Г. Костырев // Полис. Политические исследования. – 2013. – № 2. – С.144.
9. Леонова, О.Г. Мягкая сила – ресурс внешней политики государства [Текст] / О.Г. Леонова // Обозреватель - Observer. – 2013. – №4. – С. 27-40.
10. Лукин, А.В. Публичная дипломатия: государственная пропаганда или гражданская инициатива [Текст] / А.В. Лукин // Дипломатический ежегодник. – М., 2013. – С.76.
11. Мухаммадзода П.А. Умная сила, умная стратегия и новые угрозы современности [Текст] / П.А. Мухаммадзода, Х.К. Сафарализода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 10-1. – С.266-274.
12. Най, С.Дж. Гибкая власть. Как добиться успеха в мировой политике / Пер. с англ. – М.: Тренды, 2006. – С.193.
13. Най, С.Дж. Будущее власти. Как стратегия умной силы меняет XXI век / Пер. с англ. – М.: Изд-во АСТ, 2014. – С.29.
14. Пименова, Е.В. Закат «мягкой силы»? Эволюция теории и практики soft power [Текст] / Е.В. Пименова // Вестник МГИМО-Университета. – 2017. – № 52 (1). – С. 64.
15. Пономарева, Е.Г. Железная хватка «мягкой силы» [Текст] / Е.Г. Пономарева // Однако. – 2013. – № 6. – С. 18-26.
16. Радиков, И.В. «Мягкая сила» как современный атрибут великой державы [Текст] / И.В. Радиков, Я.В. Лексютина // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2012. – № 2. – С. 19-26.

17. Сафарализода, Х.К. Мягкая сила как инструмент реализации интересов и способ нейтрализации угроз [Текст] / Х.К. Сафарализода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. – С. 288-300.

18. Тилов, Т.К. Национальная безопасность в информационную эру: мягкая сила новых акторов [Текст] / Т.К. Тилов // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – № 8-2. – С.152-154.

19. Тилов, Т.К. Внешняя политика XXI века: СМИ как инструмент мягкой силы [Текст] / Т.К. Тилов // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – № 9. – С.399-401.

20. Харитоновна, Е.М. Рейтинг «мягкой силы» The Soft Power 30 [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.imemo.ru/news/events/text/rejting-myagkoy-sili-the-soft-power-30> (дата обращения: 15.11.2022 г.)

21. Хелемендик, С.В. Soft power – мягкая сила «made in USA» [Электронный ресурс]. – URL: http://expert.ru/2009/02/6/Soft_Power/ (дата обращения: 07.11.2022 г.)

22. Holik G.G. Paper Tiger? Chinese Soft power in East Asia // Political Science Quarterly. – 2011. – Vol. 126. – №2. – P. 223-254.

23. Mattern J.B. Why ‘Soft Power’ Isn’t So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of Attraction in World Politics // Journal of International Studies. – 2005. – Vol. 33. – № 3. – P.588.

24. McClory, J. The Soft Power 30. Portland, 2015. Available at: https://portland-communications.com/pdf/The-Soft-Power_30.pdf

25. Nye J.S. Soft Power // Foreign Policy. – 1990. – № 80. – P.167.

26. Nye J.S. Think Again: Soft Power // Foreign Policy. 2006. February 23. URL: <http://foreignpolicy.com/2006/02/23/think-again-soft-power/> (accessed 24.12.2022)

27. Nye J.S. Why China is weak on soft power // New York Times. 2012. January 17. URL: <https://www.nytimes.com/2012/01/18/opinion/why-china-is-weak-on-soft-power.html> (accessed 04.04.2019)

МЕСТО И РОЛЬ «МЯГКОЙ СИЛЫ» ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ГОСУДАРСТВА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

БАХОДУРИ САДИРДИН,

соискатель политических наук и связей с общественностью,

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республики Таджикистан, г.Душанбе, улица С.Носир, 33.

E-mail: bahodur5959@gmail.com.

В современных условиях использование «мягкой силы» во внешней политике государств рассматривается как средство достижения успеха внешнеполитической стратегии страны. Понимая эту необходимость, ученые и исследователи в течение последних нескольких десятилетий разрабатывают концепцию «мягкой силы». Изучение теоретических аспектов данного вопроса показывает, что уже сформированы национальные модели «мягкой силы», в связи с чем мнения и рассуждения ученых зачастую противоречивы. Несмотря на все это, в ряде стран пытаются выявить источники формирования «мягкой силы» государства и страны и повысить ее эффективность. Изучение теоретических аспектов формирования мягкой силы показывает, что ученые и исследователи еще не пришли к согласию по различным аспектам данного вопроса.

Ключевые слова: мягкая сила, внешняя политика, международный имидж государства, международное сотрудничество, источники мягкой силы.

THE PLACE AND ROLE OF “SOFT POWER” IN THE FOREIGN POLICY OF THE
STATE: THEORETICAL PROBLEMS

BAHODURI SADIRDIN,

applicant of the Department of Political Science and Public Relations,
Academy of Public Administration under President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

E-mail: bahodur5959@gmail.com

In modern conditions, the use of “soft power” in the foreign policy of states is seen as a means of achieving the success of the country's foreign policy strategy. Understanding this need, scientists and researchers have been developing the concept of "soft power" over the past few decades. The study of the theoretical aspects of this issue shows that national models of "soft power" have already been formed, and therefore the opinions and reasoning of scientists are often contradictory. Despite all this, in a number of countries they are trying to identify the sources of the formation of the "soft power" of the state and the country and increase its effectiveness. The study of the theoretical aspects of the formation of soft power shows that scientists and researchers have not yet come to an agreement on various aspects of this issue.

Key words: soft power, foreign policy, international image of the state, international cooperation, sources of soft power.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей: Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний;

– информация об авторе на русском и английском языках. Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифоне бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гунна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифоне бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

Над номером работали:
Ответственный редактор: Х. Мавлонов
Редактор текста на русском и английском языках: М. Назирова

Издательский отдел
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86
Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com
Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 42,37, усл. п.л. 8.
Отпечатано в типографии АГУППРТ
734003, г.Душанбе, ул. Саид Носир, 33.